

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Historické vědy, Moderní hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Mgr. Martin Minařík

***Státní hospodářský plán v poválečném Československu. Produkce a
spotřeba piva v letech 1945–1961***

***State Economic Plan in Postwar Czechoslovakia. Production and
Consumption of Beer in 1945–1961***

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Praha 2020

Poděkování

Poděkování náleží všem zaměstnancům archivů, knihoven a dalších vědeckých institucí, jejichž návštěvu si zpracování tématu vyžádalo. Především děkuji za jejich profesionalitu a vstřícnost, se kterými se snažili vždy vyhovět mým požadavkům a zodpovědět mé dotazy. Děkuji současně Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, speciálně Ústavu hospodářských a sociálních dějin, a vedoucímu disertační práce Prof. PhDr. Eduardovi Kubů, CSc.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně a s využitím uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia ani k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 30.3. 2020

Mgr. Martin Minařík

Abstrakt

Předkládaná disertační práce má ambici přispět k porozumění hospodářskému systému v období poválečné socialistické transformace a následného upevňování komunistického režimu v padesátých letech 20. století. Prostředek poznání představuje státní hospodářský plán, který se postupně stal jedním z klíčových determinantů československé ekonomiky po druhé světové válce. Proces formování systému státem řízené ekonomiky je sledován ze zorného pole vybraného průmyslového odvětví – pivovarnictví, jehož význam zvyšuje hluboce zakořeněná specifika spotřeby piva v české společnosti. Pozornost se ve výzkumu koncentruje na prostupování poválečných nacionálních, sociálních a hospodářských proměn československou produkcí i spotřebou piva. Sledovány jsou zejména limity podnikatelské svobody v pivovarnictví v období třetí republiky, transformace soukromého podnikání na kolektivní formy vlastnictví výrobních prostředků, specifika a detailnost státního plánu a jeho formování v kontextu klíčových domácích politických i mezinárodních událostí. Výstupy disertační práce přináší poznatky o mechanismu plánování, o vývoji tradičního českého průmyslového odvětví a spotřeby piva v období státního socialismu a současně poskytují vhled na roli plánovacích byrokraticko-expertních struktur ve výstavbě socialismu, v následných reformních pokusech a v samotném procesu udržování mocenské hegemonie komunistické strany.

Klíčová slova: hospodářský plán, pivovarnictví, spotřeba piva, státní socialismus, socialistická transformace, plánovací experti, technokracie

Abstract

This dissertation has the ambition to contribute to the understanding of the economic system in Czechoslovakia during the post-war socialist transformation and the subsequent consolidation of the communist regime in the 1950s. The means of knowledge is the state economic plan, which has gradually become one of the key determinants of the Czechoslovak economy after the Second World War. The process of forming a system of state-controlled economy is monitored from the field of view of selected industry – brewing. The importance of the brewing industry consists in the deep-rooted specifics of beer consumption in Czech society. The research focuses on the penetration of post-war national, social and economic transformations through Czechoslovak production and beer consumption. It focuses on the limits of business freedom in brewing industry in the period of the Third Republic, transformation of private enterprise into collective forms of ownership, specifics and detail of the state plan and its formation in the context of crucial domestic political and international events. The results of the dissertation provide information about the mechanism of state economic planning, the development of traditional Czech industry and beer consumption in the period of state socialism, and at the same time provide insight into the role of planning bureaucratic structures in construction of socialism, subsequent system reforms and maintaining the power hegemony of the Communist Party.

Key words: State Economic Plan, Brewing Industry, Beer Consumption, State Socialism, Socialist Transformation, Planning Experts, Technocracy

Obsah

1. ÚVOD.....	8
2. STAV HISTORICKÉHO VÝZKUMU	13
3. VYMEZENÍ TÉMATU, METODOLOGIE, PRAMENNÁ ZÁKLADNA	24
4. PRODUKCE A SPOTŘEBA PIVA V ČESKOSLOVENSKU PŘED ROKEM 1945	33
5. SOCIALISTICKÁ TRANSFORMACE V ČESKOSLOVENSKU 1945–1953.....	47
5.1. Znárodnění po druhé světové válce.....	47
5.2. Proces konstrukce mechanismu plánování.....	65
5.2.1. Plánovací byrokratické struktury v období třetí republiky.....	65
5.2.2. Dvouletý plán	72
5.2.3. První pětiletý hospodářský plán rozvoje Republiky československé.....	79
5.2.4. Prováděcí plán na rok 1949.....	84
5.2.5. Organizační a metodický vývoj hospodářského plánování do příjezdu sovětských expertů	92
5.2.6. Sovětská expertní mise v Československu	110
5.2.7. Metodika plánování zavedená k 1. lednu 1953.....	120
5.2.8. Měnová reforma v roce 1953.....	135
6.3. Pivovarský průmysl během socialistické transformace.....	138
6.3.1. Likvidace soukromého vlastnictví a vývoj organizační struktury	138
6.3.2. Pivovarský národní podnik v poválečných politických a hospodářských proměnách	166
6.3.3. Plnění plánu v produkci a spotřebě piva	178
6.3.4. Poválečná rekonstrukce a investice v pivovarnictví a sladařství.....	205
6.3.5. Produktivita práce a hospodárnost pivovarských a sladařských podniků.....	225
6.3.6. Export československého piva a sladu	241
7. STÁTNÍ HOSPODÁŘSKÝ PLÁN V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1953–1961.....	253
7.1. Od převzetí sovětské metodiky k prvním pokusům o rozsáhlejší modifikaci systému	253
7.1.1. První návrhy státního plánu pro období let 1954–1960	253
7.1.2. Modifikace v plánu materiálně technického zásobování	256
7.1.3. Závěry X. sjezdu KSČ pod vlivem metodických změn v sovětském plánování.....	260
7.1.4. Soustava plánování po II. celostátní konferenci KSČ.....	271
7.1.5. Pokračující obtíže při sestavování 2. pětiletého plánu.....	277
7.1.6. Reorganizace hospodářských struktur v Sovětském svazu	289
7.1.7. Ekonomická reforma? Reorganizace podnikových struktur v Československu.....	295
7.1.8. Nová soustava plánování a hmotná zainteresovanost zavedená k 1. lednu 1959.....	306
7.1.9. Zrušení Státního úřadu plánovacího a zřízení nových plánovacích a expertních institucí	327
7.1.10. Národní výbory a nová soustava plánování.....	342
7.1.11. Průběh a výsledky reorganizace systému hospodářského plánování v letech 1958–1959	345

7.2. Produkce piva v socialistické společnosti	358
7.2.1. Vývoj organizační struktury pivovarského průmyslu	358
7.2.2. Produkce piva a plnění plánu.....	367
7.2.3. Investiční výstavba a technický rozvoj.....	381
7.2.4. „Rentabilita“ podniků a produktivita práce	402
7.2.5. Exportní výsledky pivovarsko-sladařského odvětví	417
7.3. Nepřítel nebo pomocník? Konzumace piva v socialistické společnosti	425
7.3.1. Rizika a přínosy alkoholické spotřeby v diskursu rozhodovací struktury komunistického režimu ...	425
7.3.2. Řízení spotřeby alkoholických nápojů ve státním socialismu	435
7.3.3. Vývoj spotřeby alkoholických nápojů v Československu	447
8. ZÁVĚR.....	456
SEZNAM ZKRATEK	470
TABULKY.....	471
GRAFY.....	476
DIAGRAMY.....	478
ARCHIVNÍ PRAMENY	479
TIŠTĚNÉ PRAMENY.....	482
TIŠTĚNÉ PRAMENY – PAMĚTI	487
TIŠTĚNÉ PRAMENY – PERIODIKA	488
LITERATURA.....	489

1. Úvod

Meziválečná československá demokracie přes vnitřní nacionální napětí vynikala v kontextu tehdejší střední Evropy pozoruhodnou politickou a ekonomickou stabilitou. Po skončení druhé světové se ovšem československá společnost nenavrátila k politickému a hospodářskému systému první republiky, ale pustila se pod praporem národně demokratické revoluce do epochálního celospolečenského experimentu. Základem poválečných nacionálních, sociálních a hospodářských změn se stal národně budovatelský příběh, který považoval liberální demokracii a její hospodářský řád za překonané a sliboval novou sociálně spravedlivější a evolučně vyšší společnost. V revoluční atmosféře roku 1945 podlehly svodům sociálního inženýrství i demokratické elity včele s prezidentem Edvardem Benešem a přes demokratické, kulturní a morální hodnoty meziválečného Československa se nenašly autority, které by dokázaly návrat k prvorepublikové demokracii obhájit. Budovatelský projekt tak i bez vnějšího vojenského tlaku postupně zavedl československou společnost během pouhé půl dekády k politickému a hospodářskému systému, jenž ztělesňoval parafrázi na režim stalinistického Sovětského svazu. Demontáž hospodářských a sociálních struktur, jež se v českých zemích vyvíjely od vzniku občanské společnosti, pokračovala i v následujícím období mocenské hegemonie komunistické strany. Éru komunistického režimu nicméně charakterizovala rovněž řada pozoruhodných společenských procesů, kterými česká společnost prokazovala schopnost obcházet dogmatické ideologické postuláty komunistického režimu, nalézat vlastní formy seberealizace a reflektovat prvky širší evropské modernizace.

Navzdory velkému zájmu, který historická věda v poslední době věnuje poválečné socialistické transformaci a následné éře státního socialismu, zůstává porozumění klíčových společenských procesů v poválečném Československu stále pouze v povrchném stádiu. Historické syntézy zaměřené na uvedené období jsou vystaveny převážně na pilířích politických dějin, kde je možné výzkum opřít o bohatý a v archivech přístupný pramenný materiál. Exkurzy na pole dějin hospodářských limituje naopak nepřístupnost klíčových archivních fondů. Potřebu hlubších analýz poválečného společenského systému se v posledních letech snaží uspokojit především historici z oboru sociálních dějin, kteří se mimo jiné aktivně zapojují do diskurzu o konceptu totalitarismu, resp. jeho revize. Českou historiografii v nedávné době obohatila řada studií zaměřená na každodennost socialistické společnosti, subkulturní fenomény, problematiku menšin nebo na ideologickou technokratizaci komunistického režimu. Historický výzkum uvedeného období je nicméně atomizován do případových studií, jež se zaměřují na vybrané sociální fenomény nebo skupiny společnosti.

Hospodářské a sociální rámce, bez jejichž porozumění není možné konstruovat nejenom obrazy státního socialismu, však zůstávají stranou pozornosti. Do určité míry se jedná o důsledek dlouhodobějšího trendu oddělování dříve blízkých a vzájemně propojených oborů hospodářských dějin a dějin sociálních, které se v posledních desetiletích více protínají s kulturními dějinami. V případě výzkumu lidově-demokratických režimů má ovšem tradiční provázanost hospodářských a sociálních dějin z metodologického hlediska své přednosti. Plánované hospodářství – resp. plán – představoval základní organizační a současně legitimizační prvek režimu, který měl zajistit dosažení socialismu a následně komunismu, a za tímto účelem formoval politickou, hospodářskou a sociální strukturu společnosti.

Výzkum poválečných hospodářských dějin Československa omezuje právě absence podrobné analýzy mechanismu státem řízeného plánování ekonomiky a jeho vývoje od konce druhé světové války do roku 1989, která by byla založená na studiu archivních pramenů a historicko-vědních metodách. Současná historická interpretace vývoje mechanismu plánování v Československu je odkázána dominantně na studie a paměti ekonomů a bývalých pracovníků plánovacího aparátu. Uvedené studie sice disponují ambicemi historických prací, postrádají ovšem standardní faktografický dril historického řemesla. Přehnané ambice poskytnout historický výklad vedou bývalé experty na plánovanou ekonomiku do období a oblastí, jejichž popis nemůžou opřít o vlastní profesní zkušenost. Přebírají tak neověřené údaje a teze ze studií a výpovědi z jejich pohledu respektovaných a důvěryhodných kolegů a předchůdců. Řadě z těchto studií se navíc nevyhýbají účelové interpretace a simplifikace, jež motivují různé faktory – institucionální a profesní kolegiální, heroizace československé cesty k socialismu a československých ekonomických reforem nebo tendence legitimizovat svou životní dráhu ve službách nedemokratického režimu. Zkreslené a účelově interpretované údaje poté kolují hned v několika studiích a postupně nabývají statutu univerzální pravdy.

Historická věda se tak nezřídka ocitá v paradoxu, kdy po metodické stránce sofistikované historické studie, jež se zabývají určitými aspekty a oblastmi československého hospodářství v éře komunistického režimu, jsou nuceny z absence alternativ zasadit svá přínosná zjištění do hospodářsko-sociálních rámců, které byly zkonstruovány bez použití vědecko-historických metod a účelově interpretovány kolektivní výpovědi prominentních elit komunistického režimu. Problematické interpretace se týkají mimo jiné byrokracie státního socialismu – konkrétně plánovacího aparátu, která je v těchto výpovědích prezentována neutrálně k hospodářským, sociálním a morálním destrukcím československého státu v období státního socialismu a v důsledku ukončení „ekonomických reforem“ sovětskou okupací nezřídka až heroicky. Zcela v protikladu například k tezi polsko-britského sociologa Zygmunta

Baumana – postrádá-li režim diferencovanou občanskou společnost, „*plní byrokracie nejen úlohu administrativního aparátu, ale také politické elity určující společenské cíle a k nim vedoucí adekvátní prostředky*“.¹

Předkládaná disertační práce je od počátku vedena se záměrem vyhnout se šablonovitým konstrukcím vývoje mechanismu státem řízené ekonomiky v poválečném Československu, jež v devadesátých letech vystavěli bývalí pracovníci plánovacího aparátu a po téměř třech desetiletích jsou již obtížně udržitelné. Analýza vývoje mechanismu plánování tak nezbytně představuje základní a stěžejní část disertační práce. Badatelský problém spočívající v nedostupnosti archivních fondů institucí klíčových v mechanismu plánování – Státního úřadu plánovacího, ministerských resortů a dalších institucí – je v disertační práci překlenut metodologickým přístupem, který kombinuje a konfrontuje prameny z archivních fondů vládních a vrcholných stranických orgánů na jedné straně s prameny archivních fondů podnikové sféry vybraného průmyslového oboru, v tomto případě pivovarnictví, na straně druhé.

Výběr pivovarského průmyslu není pro uvedený výzkumný záměr náhodný jednak z ekonomického hlediska a jednak z důvodu hluboce zakořeněných specifíků spotřeby piva v české společnosti. Pivovarnictví představovalo tradiční, konzervativní obor s úzkým a masově vyráběným sortimentem, který takřka nepodléhal módním trendům a ze strany zákazníka neexistoval tlak po inovacích. Po desetiletích neměnný výrobní postup vytvářel ideální podmínky pro plánování produkce a znormování všech pracovních úkonů a výrobních vstupů, aniž by byl plánovací aparát extrémně administrativně zatížen. Analýza státního plánování v oboru, ve kterém měl plán potenciál působit efektivně, poskytuje příslib hodnotných zjištění, a to i díky exportním ambicím československého pivovarnictví, jež umožňují alespoň částečné srovnání konkurenceschopnosti a efektivnosti československých národních pivovarů s pivovary v kapitalistických zemích.

Velký prostor se historickému výzkumu otevírá rovněž při zkoumání vzájemné interakce spotřeby piva a poválečného budování nové společnosti. Formování nového člověka a společnosti si po druhé světové válce vytkly za úkol již politické elity třetí republiky a komunistická strana po únoru 1948 převzala nad realizaci tohoto úkolu patronát. Rozsáhlý projekt formulovaný jako „výstavba socialismu“ nebyl omezen pouze na zavedení kolektivního vlastnictví a likvidaci „nepřátelských“ sociálních tříd, ale měl ambici odstranit rovněž

¹ Kopeček Michal: Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Argo, Praha 2009, s. 110; Bauman, Zygmunt: Socialism: the Active Utopia. Allen und Unwin, London 1976, s. 81 a 98.

negativně vnímané jevy každodennosti „předsocialistické“ společnosti. Socialistická společnost představovala nejenom ideologicky vyšší stupeň nad kapitalistickou formou společenského uspořádání, ale rovněž předstupeň k „dokonalé“ komunistické společnosti oproštěné od neduhů minulosti. Proces dosažení „lepší“ nebo „dokonalé“ společnosti tak vyžadoval rozsáhlé zapojení sociálního inženýrství, které mělo pod heslem „socialistická morálka“ korigovat každodennost obyvatel a omezit jevy potenciálně komplikující či dokonce znevažující celý projekt „výstavby socialismu“.

Pivo, tradiční součást stravy obyvatel českých zemích, v moderní době navíc s významnou společenskou funkcí, se v určitých aspektech stávalo obtížně kompatibilní s projektem socialistické společnosti. Negativně vnímaný alkoholismus a excesivní pijanství byly přirozeně v protikladu k obrazu dokonalého společenského uspořádání a cílem žádoucí regulace. Alkoholická spotřeba dosavadně nahlížená jako soukromá záležitost byla transformována na veřejnou a omezování individuální svobody v konzumaci alkoholu ve prospěch společnosti disponovalo zřejmou racionalitou. Přestože se protialkoholní úsilí stalo jasnou komponentou budování socialismu, komunistický režim se po celé období své mocenské hegemonie pokoušel nalézt adekvátní vztah ke spotřebě alkoholu. Ideologické konstrukty se ocitaly v konfrontaci s tradicí pivního a alkoholického konzumu, především nižších sociálních vrstev. Sociální klientela režimu tvořená dělnickou třídou, ve své saturaci nikterak náročná, vyžadovala pro své uspokojení mnohem větší podíl alkoholu než ostatní sociální vrstvy. Sociální inženýrství tak naráželo na limity, kdy další naplňování ideologických postulátů socialismu nepřinášelo pro komunistický režim zisk, ale naopak zvětšovalo riziko neakceptace společnosti s jeho kroky a riziko ztráty klientely. Morální hodnoty se tak nezřídka střetávaly s politickým zájmem prioritně spočívajícím v udržení mocenské hegemonie komunistické strany.

V případě produkce alkoholu vystupuje na povrch rovněž nejednotnost výkonné struktury komunistického režimu, která v jiných průmyslových oborech nemusí být vůbec patrná. Vládnoucí režim mnohem více než monolitický celek ve skutečnosti připomínal shluk často protichůdných zájmů a mocenských aspirací jednotlivých složek státního aparátu. V případě problematiky alkoholu vstupovaly do hry na jedné straně instituce nesoucí náklady alkoholické spotřeby zdravotnictví, justice a vnitropolitické složky bezpečnosti, na straně druhé instituce průmyslu a obchodu, podstatně zainteresované na výrobě a prodeji alkoholických nápojů. Vrcholný plánovací aparát se podle aktuální potřeby mohl přiklánět na jednu i druhou stranu. Zdánlivě jasná rozhodovací pravomoc politbyra KSČ, odvíjející se od jeho postavení na špičce hierarchie mocenské struktury, dostává trhliny při bližším pohledu na odborné kompetence jeho jednotlivých členů. Ve většině otázek, které nebyly výsostně politické

povahy, byly stranické špičky závislé na odborných studiích a podkladech přímo obsahujících návrh usnesení politbyra. Velmi časté přijetí návrhu bez jediné změny pouze přiložením podpisu tak přirozeně nastoluje otázku, kdo byl iniciátorem konkrétního opatření.

Prostřednictvím analýzy pivovarského průmyslu v uvedeném období je tak možné získat celou paletu validních výstupů jak o vývoji tradičního českého průmyslového odvětví v systému státem plánované ekonomiky, o spotřebě piva v socialistické společnosti a jejího řízení ze strany státních orgánů, tak i takových, které mohou zpřesnit porozumění poválečné socialistické transformace a vývoje hospodářského systému v Československu v letech 1945–1961 a současně otevřít diskurz o roli byrokratických a expertních struktur ve výstavbě socialismu, v následných reformních pokusech a v samotném procesu udržování mocenské hegemonie komunistické strany.

2. Stav historického výzkumu

Pivovarský průmysl byl historickou vědou dlouho opomíjen a teprve v poslední době se začal těšit zájmu řady hospodářských historiků. Jejich pozornost však většinou míří do období před druhou světovou válkou, kde je možné zkoumat podnikatelské strategii v národně specifickém odvětví. Deficit historických studií pro éru znárodněného československého pivovarnictví stále přetrvává a vyplňují jej pouze publikace odborníků z pivovarského průmyslu. Patří mezi ně například monografie *České pivo* od kolektivu autorů kolem Gabriely Basařové, která obsahuje kapitolu o vývoji českého pivovarnictví po druhé světové válce, a pro historický výzkum mnohem přínosnější práce *Pivovarnictví českých zemí v proměnách 20. století* od Antonína Kratochvíle.² Autor, jenž disponuje pracovními zkušenostmi z vrcholného managementu předního českého pivovarského podniku a Českého svazu pivovarů a sladoven, shromáždil v uvedené publikaci velké množství validních statistických údajů, dokázal zdařile shrnout technologický vývoj českého pivovarnictví stejně jako proměny organizační struktury pivovarského průmyslu. Pramenná základna knihy se však nachází pouze v tištěných pramenech a na své limity naráží práce také, co se týče zasazení pivovarského oboru do velmi komplikovaných širších sociálních a hospodářských souvislostí období státního socialismu.

Poválečné proměny československého hospodářského systému pochopitelně přitahují pozornost historiků mnohem více než samotný pivovarský průmysl. Přestože je možné sáhnout po celé řadě studií, stále není téma natolik zpracováno, aby poskytlo dostatečné porozumění těchto společenských procesů. Hospodářský systém třetí republiky se pokoušelo analyzovat nemálo historiků i ekonomů. Jiří Kosta a Václav Průcha jej označují jako „smíšenou ekonomiku“³, Zdislav Šulc jako „regulovanou peněžně-tržní ekonomiku“⁴ a Karel Kaplan hovoří o třísektorové plánované ekonomice s prvky trhu a „hospodářské demokracie“.⁵ S menšími rozdíly všichni dospívají k závěru o zásadních systémových diferencích československého hospodářství před a po únorovém převratu. Diference spočívaly například v koexistenci státních a soukromých podniků v období třetí republiky. Přes regulativní roli dvouletého plánu se měly tržní subjekty (státní i soukromé) stále rozhodovat na základě principů rentability a příležitosti na trhu. Státní plán měl regulovat tržní prostředí pouze

² Basařová, Gabriela (a kol.): *České pivo*. Havlíček Brain Team, Praha 2011; Kratochvíle, Antonín: *Pivovarnictví českých zemí v proměnách 20. století*. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha 2005.

³ Kosta, Jiří: *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945–1977*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt nad Mohanem 1978, s. 32; Průcha, Václav a kolektiv: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 2. díl období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009, s. 156.

⁴ Šulc, Zdislav: *Stát a ekonomika*. Karolinum, Praha 2004, s. 215–216.

⁵ Kaplan, Karel: *Proměny české společnosti. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2007, s. 27.

prostřednictvím nevelkého počtu priorit, kterým zajišťoval přednostní rozvoj.⁶ Kolektiv autorů kolem Václava Průchy dokonce zaznamenává v prvních třech poválečných letech posílení tržních prvků v československé ekonomice oproti válečnému období, navzdory vyhlášení dvouletého plánu.⁷ Karel Kaplan rozšiřuje výčet odlišností hospodářského systému před a po únoru 1948 o prvek „hospodářské demokracie“. Řízení národních podniků mělo mít v období třetí republiky „silné demokratické prvky“. Představenstva národních podniků, která byla v roce 1950 zrušena, měla umožňovat účast zaměstnanců, externích odborníků a samospráv na vedení podniků.⁸

Na základě uvedených tezí byl zkonstruován dominantní historický výklad hospodářského systému třetí republiky, který měl mít omezenou ale funkční tržní komponentu a plánovací soustavu nutně nesměřující k sovětskému systému. Historický přelom přinesl teprve únorový převrat, jenž radikálně přerušil poválečné vývojové tendence československého hospodářství a odchýlil je směrem k sovětskému vzoru. Alternativní názory o zahájení postupného přechodu k sovětskému hospodářskému systému v Československu bezprostředně po skončení druhé světové války se ocitly v historickém diskurzu v menšině, většinou omezeny na badatele působící v zahraničí – Reinhard Peterhoff a exilový historik Jiří Sláma.⁹ Nicméně i v jejich pojetích neměl přechod k sovětskému plánování striktně přímočarou podobu.

Široká shoda historiků a ekonomů vytváří koncept historického přelomu února 1948 v hospodářském vývoji Československa téměř nezpochybnitelným. Přesto je možné v jeho metodologické konstrukci najít nemálo slabých míst. Existence tržního prostředí, byť limitovaného, v ekonomice třetí republiky je založena na analýze pouze dvou faktorů určujících hospodářský řád – vlastnických vztahů a regulativního mechanismu. Zcela je opomenuta motivace ekonomických aktérů, která v současné ekonomické teorii platí za třetí determinant hospodářského systému.¹⁰

Působení soukromých podniků v ekonomice samo o sobě nemůže implikovat existenci tržního prostředí. Po znárodnění v roce 1945 nebyl soukromý sektor v československém

⁶ Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945–1952). In: Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992. K 80 výročí vzniku ČSR, roč. 6, č. 5, s. 224–226.

⁷ Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009, s. 159.

⁸ Kaplan, Karel: Proměny české společnosti. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, s. 91–92.

⁹ Peterhoff, Reinhard: Die Transformation des tschechoslowakischen Wirtschaftssystems von 1945–1948 und die systemerhaltenden Reformen bis 1966. Marburg 1970; Tschechoslowakei. Rezeption des sowjetischen Wirtschaftssystems nach 1945. In: Blaich, Fritz (Hg): Wirtschaftssysteme zwischen Zwangsläufigkeit und Entscheidung. Fischer, Stuttgart 1971; Sláma, Jiří: Die sozio-ökonomische Umgestaltung in der Nachkriegs-Tschechoslowakei. Zur Politik des kommunistischen Machtmonopols. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1977.

¹⁰ Balcar, Jaromír – Kučera, Jaroslav: Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus. Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953. Vandenhoeck & Ruprecht, München 2013, s. 470.

hospodářství o moc větší než rozsah soukromého vlastnictví podniků v později vzniklé NDR. V soukromých rukou se udržely dokonce i větší východoněmecké průmyslové podniky. Přesto názory o tržním charakteru východoněmecké ekonomiky se alespoň mezi českými historiky nevyskytují.

Další slabina spočívá v simplifikaci dvouletého plánu pouze do seznamu národohospodářských priorit a jeho připodobňování k poválečným hospodářským plánům Velké Británie a Francie. Podobné teze jsou založeny na analýze úkolů, které byly zveřejněny v zákoně o dvouletém plánu, případně podléhají dikci pramenů typu propagačních materiálů, důvodových zpráv a prohlášení politických špiček k následnému plánu pětiletému. Komunistická strana však byla v tomto směru zainteresována vymezovat se vůči dvouletému plánu a vyzdvihovat „kvalitativní a kvantitativní skok“ plánu pětiletého. Žádný z výše zmíněných historiků a ekonomů své teze o charakteru dvouletého plánu přitom nepodkládá analýzou plánovacího mechanismu, ať už na úrovni Státního úřadu plánovacího, ministerstev, odvětvových hospodářských skupin nebo podniků. Velmi provokativně řečeno, dominantní historický výklad o dvouletém plánu je tak založen více méně na informacích dostupných ze soudobého tisku.

Únor 1948 jako historický přelom československé ekonomiky dala do výrazných uvozovek v nedávné době vydaná monografie historiků Jaromíra Balcara a Jaroslava Kučery *Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus*, která právě hospodářský systém v českých zemích v letech 1938–1953 analyzuje jak z makroekonomické perspektivy, tak i z pohledu vybraných podniků ze strojírenského, chemického a hutního průmyslu. Právě analýza hospodářských struktur a mechanismu plánování z podnikové perspektivy, která pracuje i s determinantem motivace ekonomických aktérů, odhaluje velmi problematickou udržitelnost tezí o orientačním, indikativním plánování a tržním chování podniků v období třetí republiky. Autoři monografie dospívají na základě svého výzkumu k závěru o dobrovolném etablování centrálně plánovaného hospodářství v Československu již po osvobození v roce 1945, které se principiálně odlišovalo od ekonomického systému v období protektorátu. Únorový převrat tento etabloující proces urychlil, nikoliv podnítil.¹¹

V oblasti motivace ekonomických aktérů se historický diskurz již dotkl limitů tržního prostředí v prvních třech poválečných letech, které spočívaly v přidělovém systému nedostatkových surovin a materiálů, v rozdělování investičních zdrojů mezi podniky¹², stejně

¹¹ Balcar, Jaromír – Kučera, Jaroslav: *Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus. Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953*. Vandenhoeck & Ruprecht, München 2013.

¹² Jančík, Drahomír – Kalina, Tomáš: „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946–1948). *Moderní dějiny*, roč. 22 (2014), č. 2, s. 189–219.

jako v přetrvávajících opatřeních z doby protektorátu.¹³ Zachování protektorátní řízení kartelizace například kompletně znemožnilo v některých odvětvích hospodářskou soutěž mezi soukromými a státními podniky, která je právě v některých studiích akcentovaná jako systémový rozdíl před a poúnorové československé ekonomiky.

Pozornosti historiků a ekonomů nicméně dosud poněkud překvapivě uniká další zásadní faktor – systém vázaných vkladů. Aktiva většiny firem byla měnovou reformou v roce 1945 zmrazena na vázaných vkladech. Uvolnění finančních prostředků z těchto účtů bylo podmíněno souhlasem institucí pod kontrolou státu. V případě výplaty zaměstnaneckých platů, nákupu surovin pro plánem stanovený výrobní úkol nebo financování investic v rámci čerpání investiční kvóty představovalo uvolnění vázaných finančních aktiv pouhou formalitu. Jiná situace ovšem byla, pokud by podnik chtěl financovat z prostředků na vázaných vkladech podnikatelskou činnost mimo státní dvouletý plán. V takovém případě bylo uvolnění financí více než problematické. Zestátněný bankovní sektor vytvářel symetrický problém v oblasti úvěrování podniků. Pod kontrolou státu tak prakticky spočívalo kompletní financování podniku, jak provozu, tak i rozvoje. Neoficiální státní kontrola financování podniků přitom nebránila pouze realizaci podnikatelských projektů mimo plán, ale v nezanedbatelných případech dokonce znemožňovala obnovení podnikatelské činnosti u podniků, které sice měly dostatečná finanční aktiva, ale v důsledku válečných operací nebo nařízení protektorátních úřadů přerušily činnost.

Historická interpretace hospodářského systému třetí republiky byla většinou tvořena s ohledem na kompatibilitu k širší naraci, jež zobrazuje vývojový proces poválečného hospodářského systému v Československu od osvobození až po ekonomické reformy v šedesátých letech. Velká část historiků stále zastává koncept, vytvořený bývalými plánovacími experty, o specifickém československém vývoji hospodářského plánování po druhé světové válce, zcela odlišném od sovětského systému, který přerušily a zvrátily sovětské metodické importy na počátku padesátých let. Nosné teze prezentují hospodářské plánování v Československu až do příjezdu sovětské expertní mise v roce 1951 řádově méně detailní, mnohem více indikativní než direktivní a více spoluvytvářené podniky než řízené z centra. Zastánci uvedené koncepce tím stanovují další historický přelom ve vývoji československého hospodářství do období let 1951–1952, podle toho, kterému „doporučení“ sovětských expertů

¹³ Kubů, Eduard: *Economic Reconstruction of Czechoslovakia after World War II. (The Path of an Industrial State from a Market Economy to a Planned Economy)*. In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg.): „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 111–129; Teichová, Alice: *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Graz 1988, s. 98.

– revize pětiletého plánu, zrušení generálních ředitelství, napojení národních podniků na státní rozpočet nebo zavedení sovětské metodiky plánování – příkládají největší systémotvorný význam.¹⁴

Narativně bohaté a atraktivní teze o systémovém přelomu v československém plánování v letech 1951–1952 jsou však většinou podloženy pouze pamětmi a názory bývalých pracovníků plánovacího aparátu. Zdůrazňovaný kontrast v detailnosti a administrativní náročnosti plánovacího procesu před a po působení sovětské expertní mise je založen na jediném údaji o počtu jmenovitých úkolů v ročních prováděcích plánech. Prováděcí plán na rok 1949 měl obsahovat pouze 100 jmenovitých úkolů, v dalších letech měly jmenovité úkoly v prováděcích plánech skokově narůstat. V plánu na rok 1950 jich bylo už kolem 400 a v plánu na rok 1951 dokonce již 1100. Uvedený výčet jmenovitých úkolů, jež koluje hned v několika studiích¹⁵, byl nepříliš přesně a tradičně bez uvedení zdrojů převzat z článku od Josefa Goldmanna z roku 1950, tehdejšího vedoucího pracovníka Státního úřadu plánovacího.¹⁶ Jedním ze záměrů jeho studie bylo tehdy prezentovat únor 1948 jako přelom a podmínku pro zdokonalení a správné fungování hospodářského plánování, což podle jeho názoru vyžadovalo rozšíření a detailní propracování plánu. Josef Goldmann uvedených 100 jmenovitých úkolů ovšem přiřazoval ke dvouletému plánu, nikoliv k roku 1949. Navyšující se rozsah plánování během tří let po únoru 1948 měl podle Goldmanna demonstrovat pokrok a správné směřování československé ekonomiky stejně jako nezbytnost mocenské hegemonie komunistické strany, která takový pokrok umožňovala.

Skokový nárůst jmenovitých úkolů v roce 1951 se hodil ze zcela opačných důvodů pozdějším reformním plánovačům, kteří v šedesátých letech naopak kritizovali detailnost plánovací metodiky vytvořené ve spolupráci se sovětskými poradci v letech 1951–1952 a vyzdvihovali předchozí méně podrobné československé plánování. Za účelem zdůraznění radikálnosti Sověty iniciovaných metodických změn bylo tak 100 jmenovitých úkolů posunuto

¹⁴ Průcha, Václav: Glosses to the Periodisation of the Economic History of Czechoslovakia after World War II., In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg.): „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 68; Šulc, Zdislav: Stát a ekonomika. Karolinum, Praha 2004, s. 216; Jirásek, Zdeněk: K otázce sovětských vlivů na československé hospodářství v letech první pětiletky. In: Hájek, Jan – Kocian, Jiří – Zítka, Milan (a kol.): Fragmenty dějin. Sborník k šedesátinám Jana Gebharta. Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, Praha 2006, s. 591.

¹⁵ Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20; Rozsypal, Kurt a kolektiv: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování, SNTL/ALFA, Praha 1978, s. 431–432; Mrázek, Otakar: Patnáct let znárodněného hospodářství, SNTL, Praha 1960, s. 143; Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992, Doplněk, Brno 2009, s. 375–376.

¹⁶ Goldmann, Josef: Některé problémy plánovací techniky a metodiky. Plánované hospodářství, roč. III., č. 4–5, Státní úřad plánovací v Praze 1950, s. 217–225.

až na rok 1949. Ve snaze zdůraznit extrémní kvantitativní skok československého plánování po zavedení sovětské metodiky dochází nejdále Zdislav Šulc. Údajných 100 jmenovitých úkolů v prováděcím plánu na rok 1949 staví do komparace s počtem téměř 10 000 centrálně dirigovaných položek, který měl být tvořen jmenovitými úkoly a tzv. fondovanými výrobky v plánu na rok 1953.¹⁷ Poměrný nárůst plánovaných položek 1:100 během pouhých čtyř let představuje na první pohled neprolomitelný argument, musel by být ovšem založen na metodicky správném výpočtu. Zcela stranou nyní ponecháme detail, že součet položek Nomenklatury průmyslové výroby (jmenovité úkoly) a Fondovaných surovin, materiálu a výrobků v metodických pokynech pro sestavení plánu na rok 1953 by přesáhl jenom lehce hodnotu 3000 a k 10 000 by se zdaleka nepřiblížil. Zásadní metodická chyba spočívá v tom, že při započítání jmenovitých úkolů a fondové produkce na jedné straně komparativní rovnice by měly být adekvátní položky i na straně druhé. Zdislav Šulc ovšem pro plán na rok 1949 počítá pouze s jmenovitými úkoly a zcela nebere v potaz plán úhrady a potřeby surovin pomocných hmot a energie (předchůdce plánu fondované produkce). Při metodicky správné komparaci těchto dvou ročních plánů a s validními hodnotami, které by vycházely například ze směrnic pro sestavení prováděcích plánů, by se dospělo k mnohonásobně menším poměrům jmenovitých úkolů a „fondované produkce“. Prostor pro alternativní teze například o samovolně graduujícím rozsahu československého plánování bez zásadního vlivu sovětských intervencí by zůstal otevřen.

Paměti a studie bývalých plánovacích expertů nejsou navíc koncipovány bez tendenčních výkladů. Například podle studie Kurta Rozsypala, bývalého náměstka předsedy ministra SÚP, cestu k „reformám“ v letech 1958 a 1959 otevřel projev Jaromíra Dolanského, prvního náměstka předsedy vlády, na zasedání ÚV KSČ 6.–7. října 1954.¹⁸ Kurt Rozsypal přitom vůbec nezmiňuje konzultace delegace pracovníků československého SÚP na Gosplanu SSSR v Moskvě 24. srpna – 20. září 1954, kterých se zúčastnil. Zpráva z těchto konzultací informovala politické špičky KSČ o tehdejších modifikacích sovětského systému plánování a v hlavních liniích se shodovala s projevem Jaromíra Dolanského. Nezpochybnitelný sovětský metodický import tím v Rozsypalově podání vypadá naopak jako výsledek práce československých plánovacích expertů. Kurt Rozsypal takovou interpretaci podporuje i tím, že počátky kritiky negativních jevů plánovací metodiky zavedené k 1. lednu 1953 datuje od

¹⁷ Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20.

¹⁸ Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945–1952). In: Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992 k 80. výročí vzniku ČSR. Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze, roč. 6, č. 5, VŠE Praha 1995, s. 209.

vypracování kritické studie, kterou se spoluautorem Zdeňkem Vergnerem předložili Jaromíru Dolanskému ještě v roce 1953.¹⁹ Při současné přístupnosti fondů Státního úřadu plánovacího je uvedená studie zřejmě nedohledatelná. Kritika plánování podrobných položek výroby z centra, „nehoráznosti požadavků investiční výstavby“ a detailního plánování zemědělské produkce, kterou měla zpráva obsahovat, se ovšem až příliš nápadně shoduje se zmíněnou zprávou z konzultací na Gosplanu SSSR.

Tendenční výklad lokalizující kořeny „ekonomické reformy“ roku 1958 pouze v Československu, a interpretující její počátek ve Vergnerově a Rozsypalově studii se objevil i v některých menších historických pracích.²⁰ Rozsypalovu výkladu nicméně podléhá, i když v mnohem střízlivější formě, rovněž kolektivní monografie Václava Průchy.²¹ Pohledem reformních plánovačů je silně ovlivněn zejména historický výklad hospodářského plánování v letech 1953–1957, které je většinou zobrazována v kontrastu k modifikacím plánovací soustavy od roku 1958. Účelově jsou vyzdvihovány protiklady plánovacích soustav, zatímco podobnosti a evoluční procesy, které soustavy protínají, zůstávají opomenuty. Záměrem je zdůraznit „reformní“ charakter metodických změn po roce 1957 a podpořit konstrukci, která vývoj československého hospodářského plánování do roku 1968 periodizuje do období temna let 1953–1957 a věku „osvícenských“ reforem konce padesátých let a let šedesátých. Paměti a studie plánovacích expertů tak na jedné straně velmi podrobně popisují normativy hmotné zainteresovanosti, které byly zavedeny v roce 1959, na straně druhé zcela pomlčují o ředitelských fondech zavedených v roce 1953, jež na stejném principu – podílu ze zisku – zainteresovávaly podniky a pracovníky.²²

Paměti a studie bývalých plánovacích expertů tak spíše porozumění poválečných transformačních procesů československé ekonomiky zkreslují, než, že by jej rozšiřovaly. V posledním desetiletí, kdy opojení ekonomii a jejími experty typické pro devadesátá léta z české společnosti pomalu vyprchává, bylo nicméně publikováno několik historických studií,

¹⁹ Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (paměti). Studie z hospodářských dějin č. 11. Vysoká škola ekonomická Fakulta národohospodářská, Praha 1999, s. 9.

²⁰ Londák, Miroslav: Prvá a druhá ekonomická reforma v Československu a miesto KSS na Slovenska na ich pripravách (1953–1967). In: Kocián, J. – Pažout, J. – Rákosník, J.: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. VII., Dokořán, Praha 2010, s. 185–209.

²¹ Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992, Doplněk, Brno 2009, s. 378–379.

²² Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (paměti). Studie z hospodářských dějin č. 11. Vysoká škola ekonomická Fakulta národohospodářská, Praha 1999, s. 55–58; Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20–27; Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992, Doplněk, Brno 2009, s. 372–382; Kosta, Jiří: Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945–1977. Suhrkamp Verlag, Frankfurt nad Mohanem 1978, s. 88–93.

kteře se s obtížným tématem vývoje mechanismu hospodářského plánování a nelehkým přístupem k relevantním archivním pramenům zdařile vypořádalo.

K tématu disertační práce se nejvíce blíží studie Drahomíra Jančíka, ať už ke dvouletému plánu, měnové reformě roku 1953 nebo k vývoji československé ekonomiky v letech 1953–1962.²³ Nelze opomenout rovněž Christopa Boyera, který vynikajícím způsobem dokázal popsat základní fyziologické prvky hospodářského systému středoevropských lidově demokratických zemí,²⁴ a validní příspěvky přináší i řada publikací k dílčím tématům z uvedeného období. Pro disertační práci je přínosná především monografie Petera Heumose *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*, která se zabývá dělníky a jejich vztahem k socialistickému soutěžení, údernickému hnutí a trestáním jejich nedisciplinovanosti ze strany režimu, jenž má paradoxně ztělesňovat diktaturu proletariátu.²⁵ Za pozornost stojí rovněž studie Zdeňka Jiráka k měnové reformě roku 1953, k ocelové koncepci prvního pětiletého plánu a k působení sovětských expertů v Československu na počátku padesátých let.²⁶

V neposlední řadě je nutné zmínit v loňském roce vydanou knihu *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989* od kolektivu autorů Vítězslav Sommer, Matěj Spurný a Jaromír Mrňka. Publikace inspirovaná zahraniční literaturou přináší do diskurzu české historické vědy doposud spíše opomíjené téma expertních skupin ve službách komunistického režimu a problematiku komplikovaného vztahu moci politické a moci expertní. Monografie je tvořena souborem případových studií, které mapují některé oblasti expertní činnosti a zaměřují se na popis kontinuit „expertního vládnutí“ mezi obdobími reformního komunismu šedesátých let a následující érou normalizace.

²³ Jančík, Drahomír – Kalina, Tomáš: „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946–1948). In: *Moderní dějiny*, roč. 22 (2014), č. 2, s. 189–219; Jančík, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost* 4 (2007), s. 249–268; Jančík, Drahomír: Od jedné ekonomické reformy v Československu na práh reformy druhé aneb od krize ke krizi. In: Petráš, René – Svoboda, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*, Praha 2015, s. 234–250.

²⁴ Boyer, Christoph: Dějiny státního socialismu jako dějiny krizí? Pokus o souhrnný přehled. In: Kubů, Eduard – Soukup, Jindřich – Šouša, Jiří (Eds.): *Fenomén hospodářských krizí v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Ostrava 2015, s. 403–415; Boyer Christoph (Hg.): *Zur Physiognomie sozialistischer Wirtschaftsreformen. Die Sowjetunion, Polen, die Tschechoslowakei, Ungarn, die DDR und Jugoslawien im Vergleich*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2007.

²⁵ Heumos, Peter: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!:* dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006.

²⁶ Jirásek, Zdeněk: „Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953, Opava 2014; Jirásek, Zdeněk: K otázce sovětských vlivů na československé hospodářství v letech první pětiletky. In: Hájek, J. – Kocian, J. – Zítka, M.: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Historický ústav AV ČR, Praha 2006, s. 587–593; Jirásek, Zdeněk – Šůla, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu aneb 50:1. Svitání*, Praha 1992.

Navzdory nesporným kvalitám vykazuje kniha určitá slabá místa, která jsou způsobena relativně novým tématem v české historické vědě. Ačkoliv monografie nese titul technokratické vládnutí v Československu, autoři se záměrně vyhýbají bližší definici nositelů tohoto typu vládnutí. Měli by jím být experti. Podle v knize použité definice sociologů Gila Eyala a Thomase Medvetze aktéři, kteří pomoci určitého vědění, vycházejícího z vědeckých výzkumů, zasahují do veřejné sféry.²⁷ Každý z autorů kolektivní monografie ovšem technokratické elity v komunistickém Československu projektuje jiným způsobem. Zásadnější problém ovšem spočívá, že publikace nereflektuje specifika hospodářských struktur režimů státního socialismus a automaticky používá pojmový aparát, který byl zkonstruován pro popis expertní činnosti v tržních podmínkách. Systém nomenklatury funkcí, které byly obsazovány pouze politicky spolehlivými osobami, ovšem způsobuje, že řada vedoucích pozic v národních podnicích a různých expertních institucích má mnohem blíže k funkcím nižších politických elit než k výše uvedené definici expertů. Konkrétním příkladem by mohli sloužit ředitelé podniků, kterým se část monografie věnuje. Většina z nich mohla ještě v šedesátých letech vykonávat funkci pouze se základním vzděláním.

Dalším problematickým místem monografie jsou pasáže, jejichž účelem je zasadit „technokratický socialismus“ do širšího kontextu poválečné moderny. Publikace, jenž akcentuje historické kontinuity přes roky 1968 a 1989, zde naopak vytváří nové periodizační bariéry, když počátek „expertního vládnutí“ v Sovětském svazu a v Československu datuje s koncem stalinismu. Uvedená datace je v úvodní části knihy podložena tezemi ze zahraniční literatury, vydané většinou před rokem 1989. Tradiční slabinou sovétologie v západních zemích je problematická přístupnost klíčových archivních pramenů k vývoji Sovětského svazu. Velké příběhy západní sovétologie jsou tak konstruovány zejména na základě oficiálně zveřejněných dokumentů a prohlášení sovětských politických špiček, jejichž dikci nekriticky podléhají.

Vzorový příklad představuje právě v úvodu knihy použitý narativ o kontrastu mezi stalinistickou industrializací a poststalinistickou etapou budování socialismu. Stalinova vláda měla svými čistkami rozvrátit „vědecké řízení“ hospodářství v období NEPu²⁸, podceňovat faktor organizace a řízení výroby a hlavní důraz klást na mobilizační tlak a dělníka heroicky zvyšujícího výkon. Poststalinistická éra se měla naproti tomu navracet ke kurzu z druhé poloviny dvacátých let a dělníka na postu hlavního hrdiny budujícího komunismus vystřídal

²⁷ Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019, s. 14.

²⁸ „Nová ekonomická politika“ vyhlášena Vladimírem Iljičem Leninem na X. sjezdu Komunistické strany Ruska 15. března 1921. Od ekonomickému systému Sovětského svazu v předchozím období válečného komunismu a v pozdějším období stalinismu se odlišovala tolerancí omezeného soukromého podnikání. V květnu 1929 byl NEP opuštěn.

vědec a kvalifikovaný expert.²⁹ Tento atraktivní příběh ovšem nemá opodstatnění v reáliích sovětské ekonomiky, ale pouze kopíruje ideologický jazyk druhé poloviny padesátých let, který byl formován „Novým kurzem“ Nikity Chruščova. Prohlášení o návratu k leninským principům, vymezování se vůči stalinismu a požadavek po „zvědečtění“ řízení ekonomiky byly součástí mocenské strategie Stalinova nástupce.

Stalinovy čistky sice na konci dvacátých let odstranily „buržoazní odborníky“ a z velké části je nahradily narychlo proškolenými dělnickými kádry, v dalším letech ovšem Sovětský svaz investoval velké zdroje do výchovy loajální inteligence. Počty přijatých studentů vyšších škol se během několika let téměř z trojnásobily ze 160 000 v letech 1927–28 na 470 000 v letech 1932–33. Počet hospodářsko-technických pracovníků v SSSR se tím během Stalinovy vlády zvýšil z necelých 100 tisíc na více než 1,5 milionu. Sovětský diktátor si byl vědom, že technickou inteligenci k industrializaci Ruska potřebuje. Dělníkovi tedy nechával nic nestojící slávu hrdiny socialismu, technickým expertům nadstandartní materiální privilegia. Průměrná mzda dělníka se v letech 1936–1938 pohybovala v závislosti na kvalifikaci ve výši 110–300 rublů měsíčně, mzda lékaře dosahovala 400 rublů. Průměrná mzda úředníků a techniků 300–800 rublů, vedoucích inženýrů 1500 rublů a ředitelů podniků kolem 2000 rublů měsíčně.³⁰ Vedle toho mohli inženýři a technici využívat dělníkům nepřístupné ubytování na nových sídlištích, jídelny nebo rekreační zařízení.³¹

Výměnou museli odborníci a straničtí funkcionáři počítat s občasnými čistkami, ať už v případech, kdy byly systémové problémy a nerealistické úkoly svedeny na jejich odpovědnost nebo se Stalin pouze rozhodl k preventivní výměně příliš rozseděných nomenklaturních funkcionářů. V politických procesech šlo především o exemplární potrestání, které mělo zajistit poslušnost a vnést nejistotu mezi privilegované technicko-hospodářské elity, nikoliv o krevní mstu na třídních nepřátelích. Po sérii politických procesů s „buržoazními odborníky“, která byla zahájena případem ze Šachet, tak Stalin ohlásil v červnu 1931 smířlivý přístup vůči starým technickým kádrům. Skutečnost, že stalinismus se snažil neplýtvat potenciálem technických odborníků, potvrzují i osudy odsouzených inženýrů, kterým byly ve vězení zadávány konstrukční úkoly.³²

²⁹ Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019, s. 40–43.

³⁰ Damier, Vadim: Ocelové století. Sociální historie sovětské společnosti. Nakladatelství AF, Praha 2018, s. 271; Tucker, C. Robert: Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941. BB art, Praha 2000, s. 126–127; Fitzpatrick, Sheila: Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. Cambridge 1979, s. 186–188 a 198.

³¹ Tucker, C. Robert: Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941. BB art, Praha 2000, s. 138.

³² Například hlavnímu obžalovanému v procesu s „Průmyslovou stranou“ profesorovi moskevského Ústavu tepelné techniky Leonidu Ramzinovi byl zadán úkol zkonstruovat kotel. Tucker, C. Robert: Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941. BB art, Praha 2000, s. 123–124.

Směrnice a metodické pokyny pro sestavování státního plánu, jež představovaly základní kostru sovětského řízení ekonomiky, neobsahovaly rovněž žádný radikální obrat po Stalinově smrti nebo po XX. sjezdu KSSS. Nabízí naopak řadu příkladu spolupráce vědců a expertních komisí při tvorbě i realizaci plánovaných úkolů v období Stalinovy vlády a kontinuity s pozdějším obdobím. Závěry o absenci „expertního vládnutí“ v období stalinismu jsou tak přinejmenším předčasné.

3. Vymezení tématu, metodologie, pramenná základna

Výzkum disertační práce probíhá ve dvou paralelních a současně vzájemně provázaných liniích. Jedna se zaměřuje na analýzu širšího hospodářského a sociálního prostředí, které v poválečném období formuje především státní hospodářský plán. Druhá se koncentruje na pivovarský průmysl a má za cíl poskytnout komplexní rozbor vývoje tradičního českého průmyslového odvětví v období výstavby socialistické společnosti. Téma disertační práce je časově ohraničeno roky 1945, kdy byl projekt budování nové sociálně spravedlivější společnosti v Československu s koncem druhé světové války zahájen, a rokem 1960, kdy bylo prostřednictvím přijetí nové ústavy budování socialismu v Československu oficiálně dovršeno. Ve vývoji pivovarského průmyslu se nachází obdobně významný mezník v roce 1961, kdy byl ústřední orgán pivovarského a sladařského průmyslu – během let 1946–1961 několikrát reorganizovaný – zcela rozpuštěn a podřízené národní podniky byly zařazeny pod správu příslušných Krajských národních výborů. Organizace a řízení pivovarských podniků probíhá poté na zcela nových základech.

Pozornost se ve výzkumu koncentruje na prostupování poválečných nacionálních, sociálních a hospodářských proměn československým pivovarským odvětvím. Záměrem zvoleného analytického přístupu je jednak zhodnotit vývoj pivovarnictví v kontextu širších politických a sociálních souvislostí a přinést tak přesnější a rozsáhlejší poznatky, než by byly získány v případě izolované analýzy odvětví, a jednak na příkladu pivovarského průmyslu zobrazit fungování státního hospodářského plánu v praxi. Základní kostru výzkumu představuje analýza poválečného hospodářského systému a jeho proměn v uvedeném období. Sledovány jsou zejména limity podnikatelské svobody v pivovarnictví v období třetí republiky, transformace soukromého podnikání na kolektivní formy vlastnictví výrobních prostředků stejně jako specifika a detailnost státního plánu a jeho vývoj v kontextu klíčových politických událostí – únorového převratu, působení sovětské expertní mise v roce 1951, změn hospodářské politiky po XX. sjezdu KSSS a v kontextu následného projektu, jehož cílem byla snaha modifikovat československý systém plánování v letech 1958–1959. Záměrem této analýzy, která socialistickou transformaci a následné období stabilizace komunistického režimu sleduje ze zorného pole pivovarského průmyslu, je zpřesnit porozumění fungování a vývoje mechanismu státem plánované ekonomiky a ověřit řadu všeobecně přijímaných tezí, které často stojí pouze na pamětech bývalých pracovníků plánovacího aparátu.

Disertační práce nemá ovšem ambice detailněji zkoumat osoby ve vedoucích funkcích pivovarských podniků a sledovat jejich karierní profily, jak je běžné ve studiích z oboru dějin podnikání. Mechanismus státem řízené ekonomiky generoval ve sledovaném období množství

systemových problémů, které se negativně podepisovaly na efektivnosti podniků. Úspěšnost podniku byla při neexistenci trhu posuzována podle splnění plánu a „konkurenční“ boj mezi podniky měl podobu byrokratického dohadování s nadřízenými institucemi o parametry plánu, přiděly surovin, materiálu, investičních prostředků a odbytišť. Posuzování schopností ředitelů jednotlivých pivovarských podniků ve vyjednávání a tvorbě klientských sítí neposkytuje pro záměry disertační práce podstatný kvalitativní přínos a bylo by navíc značně problematické z důvodu zákona o ochraně osobních údajů, který se vztahuje na informace z archivních fondů o dosud žijících osobách.

V disertační práci je ovšem sledována úroveň kvalifikace podnikových ředitelů a jejich „politická spolehlivost“ za účelem dešifrování kritérií pro zastávání těchto funkcí ve sledovaném období. Výzkumným záměrem je zde zobrazit komplikovanost vztahu politické moci a moci expertní v období státního socialismu a problém nedefinování v poslední době často užívaného pojmu technokracie v historických studiích, které se zabývají komunistickými režimy. Disertační práce nemá za cíl přijít s průlomovou definicí technokratických elit v období státního socialismu, ale zobrazit hloubku problematiky a poukázat na spornou kompatibilitu expertní činnosti v systému státního socialismu s pojmovými konstrukcemi, jež definují technokratické elity v tržních ekonomikách.

Specifikum produktové řady pivovarského průmyslu, jenž charakterizuje v odbytu úzký vztah s koncovým spotřebitelem a závislost na jeho konzumních zvycích, vytváří nutnost paralelně zkoumat s produkcí i vývoj a strukturu spotřeby piva v Československu. V systému státem plánované ekonomiky vyžaduje uvedená analýza zohlednit roli vládnoucího režimu, který má do určité míry ambici řídit a regulovat spotřebu obyvatelstva. Označením vládnoucí nebo komunistický režim nejsou ovšem míněny pouze politické špičky KSČ, ale celý výkonný aparát lidově demokratického Československa, jehož jednotlivé složky prosazovaly vlastní zájmy, nezřídka vzájemně protichůdné. V případě problematiky alkoholu vstupovaly do hry na jedné straně instituce nesoucí náklady alkoholické spotřeby zdravotnictví, justice a vnitropolitické složky bezpečnosti, na straně druhé instituce průmyslu a obchodu, podstatně zainteresované na výrobě a prodeji alkoholických nápojů. Metodologická osa výzkumu spotřeby piva spočívá v analýze některých rizik a zisků spojených se spotřebou alkoholických nápojů pro vládnoucí režim. Přitom je zcela zřejmé, že určité faktory spojené s alkoholickou spotřebou zůstávají při rozhodování státního aparátu zcela stranou z důvodu jejich nemožné kalkulace. Analyzovány jsou tudíž pouze faktory, které je režim schopen reflektovat a na základě nich přijímat rozhodnutí definující jeho vztah ke spotřebě alkoholu. Zkoumána jsou protialkoholní opatření stejně jako klíčové zásahy do produkce a distribuce alkoholických

nápojů za účelem jejich konfrontace s veřejně proklamovanými cíli v oblasti protialkoholního boje a výslednými hodnotami spotřeby alkoholických nápojů.

Cíle disertační práce nicméně přesahuje fenomén kultury piva nebo hospody ve společnosti socialistického Československa, ačkoliv některé výstupy disertační práce poskytují předstupeň pro studie s tímto zaměřením. Zpracování kultury tak specifického fenoménu by vyžadovalo rozsah minimálně jedné disertační práce a začlenění kultury piva do analýzy pivovarského průmyslu by bylo možné pouze za cenu značných simplifikací. Problém neulehčuje ani absence historických prací, které by dostatečně zobrazovaly kulturu piva a hospody v období před druhou světovou válkou a umožnily zasadit případnou analýzu těchto fenoménů v období státního socialismu do delší časové řady.³³ Disertační práce poskytuje pro případné studie o kultuře piva popsání problematického vztahu vládnoucího režimu k pivu, specifík pivovarského průmyslu v systému státem plánované ekonomiky a zobrazení vývoje objemu a struktury spotřeby piva ve sledovaném období. Společenské okolnosti spotřeby piva nejsou detailněji zkoumány.

Vztah vládnoucího režimu k alkoholické spotřebě je ovšem nezbytné posuzovat pouze, jako součást rozsáhlé sítě obousměrně paralelních kanálů na jedné straně vedoucích k saturaci obyvatelstva a zmrtvení potenciální opozice, do nichž může patřit například sociální zabezpečení, zdravotní péče, bytová otázka atd., a na straně druhé naopak přispívajících k nespokojenosti a rostoucí opozici ve společnosti, jako jsou překážky v cestování mimo východní blok, nedostupnost určitých druhů zboží, demokratický deficit apod. Komunistický režim je v sebezáchovném zájmu nucen posilovat kanály zvyšující akceptaci společnosti s mocenskou hegemonií komunistické strany a neutralizovat nebo oslabovat ty, které působí v opačném směru. Alkoholická spotřeba má potenciál působit oběma směry. Na jedné straně může být vhodným prostředkem k saturaci klientely režimu a ventilaci frustrace způsobené nedostatky politického systému vlády jedné strany a na straně druhé naopak zvyšovat nespokojenost většiny populace v případě, kdy vysoká míra alkoholismu a excesivních forem

³³ Dostatečný základ pro takový výzkum neposkytují ani práce literárního historika Vladimíra Macury. Z pramenné základny Macurova díla je patrné, že jeho velmi čtivé obrazy piva a hospody v polovině 19. století jsou založeny pouze na výzkumu literárních děl velmi mladých českých autorů – ve věku kolem 20 let, jež mají přirozeně k pivu blíže než zbytek české společnosti. Macura, Vladimír: Hospoda v české vlastenecké kultuře. In: Hospody a pivo v české společnosti. Praha 1997, s. 28–29. Požadavky na moderní studie oboru dějin kultury vyžadují ovšem mnohem rozsáhlejší výzkum než jeho omezení pouze na úzkou skupinu společnosti. Metodologické základy dějin kultury jsou v současnosti vystaveny především na konceptu tzv. „hustého popisu“ antropologa Clifforda Geertze, který spočívá v ideálně-typické rovině v odhalení a zobrazení všech vazeb, s nimiž je zkoumaný objekt ukotven ve společnosti. Takový „hustý popis“ poté představuje zobrazení dané kultury. V reálné rovině jde o to maximálně popis zhustit a co nejvíce se ideálnímu typu přiblížit. Geertz, Clifford: Culture, Custom and Ethics. Polity Press, Cambridge 2000.

alkoholické konzumace ohrožuje rodinné vztahy, bezpečnost ve společnosti, vývoj mládeže apod.

Legitimita státu s mocenskou hegemonií komunistické strany je tedy definována pouze celistvou komplikovanou strukturou obousměrných vazeb komunistický režim–společnost. Nedostatky řady studií zabývajících se společnostmi a režimy státního socialismu pramení často ze separátní analýzy jednotlivých kanálů zmiňované sítě. Izolováním jednoho faktoru bez interakce s celkovou strukturou se může v odborné studii velmi snadno dospět k tezím metodologicky a pramenně sice dobře podloženým, nicméně naprosto vytrženým z kontextu. Například solitérní postavení problematiky alkoholické spotřeby a komunistického režimu může na základě pečlivě shromážděných dokumentů odborných komisí a politbyra rezultovat, a v některých zahraničních vědeckých studiích opravdu rezultuje³⁴, ke zjištění stěžejní role alkoholické spotřeby pro zajištění legitimacy vlády jedné komunistické (dělnické) strany. Aplikováním stejného metodologického postupu by ovšem pravděpodobně došlo k podobným výsledkům i při analýze některého z dalších kanálů uvedené sítě, například bytové výstavby.

Výzkum rezultující v předkládané studii je od počátku veden se zřetelem k této skutečnosti. Závěrečné teze separátně analyzovaného vztahu komunistického režimu k alkoholické spotřebě pochopitelně nemohou poskytnout identifikaci zásadních činitelů tvořících pilíře jeho legitimacy. Přesto nabízejí velmi hodnotná zjištění vyplňující určitý prostor v komplikovaném paradigmatu aktivit komunistického režimu, které jsou motivovány udržením mocenské hegemonie vládnoucí strany, a poskytují předstupeň pro rozsáhlejší studie s ambicemi interaktivně analyzovat obousměrné kanály definující stabilitu komunistického režimu.

Záměr disertační práce a zvolený metodologický přístup formuje její členění. Po úvodních kapitolách, jež se zabývají metodologií, pramennou základnou a stavem historického bádání k tématu, následuje stručný přehled vývoje produkce a spotřeby piva před rokem 1945. Těžiště výzkumu je poté rozděleno do dvou analytických celků, které rozděluje rok 1953. Pro vývoj československého systému plánování ve zkoumaném období se nabízí několik periodizačních mezníků. Politický přelom bezpochyby představuje rok 1948. V hospodářské oblasti je uvedený rok spojen s druhou etapou likvidace soukromého podnikání. V některých průmyslových oborech ovšem zůstal soukromý kapitál po poválečných konfiskacích a první vlně znárodnění v roce 1945 natolik malý a limitovaný státními nařízeními, že druhá vlna

³⁴ Kochan, Thomas: Blauer Würger so trank die DDR. Aufbau Verlag, Berlin 2011.

znárodnění měla na vývoj a konkurenční prostředí oboru minimální vliv.³⁵ Jedná se právě o pivovarnictví, jehož tržní prostředí bylo v období třetí republiky svázáno protektorátní řízenou kartelizací, přidělem surovin a investičních prostředků ze strany pivovarských centrálních institucí stejně jako ovlivňováno ze strany státního bankovního systému. Rok 1948 je proto za účelem periodizace vývoje pivovarského průmyslu záměrně nereflexován.

Další periodizační mezníky ve vývoji poválečného československého hospodářství, jež se objevují v řadě historických pracích a studiích ekonomů, jsou situovány do období let 1951–1953. Nejčastěji je užíván právě rok 1951. I když se autoři neshodují v konkrétní události, jenž má v uvedeném roce představovat periodizační hranici – ať už se jedná o revizi prvního pětiletého plánu³⁶, napojení financování podniků na státní rozpočet³⁷ nebo příjezd sovětské expertní mise³⁸, spojuje autory názor o násilném zásahu Sovětského svazu, jenž v Československu ukončil období hledání národně specifického způsobu hospodářského plánování. Uvedená interpretace má původ v atmosféře pražského jara a je diskutabilní nakolik byly opatření v roce 1951 v rozporu s cestou, po které českoslovenští plánovači – nezlomně inspirováni SSSR – od roku 1945 dobrovolně kráčeli. Disertační práce se proto raději přiklání k periodizaci, která zakončuje socialistickou transformaci provedením měnové reformy v roce 1953.³⁹ Likvidace financí na vázaných vkladech a redukce peněžních prostředků obyvatelstva představovaly odstranění posledních relikvů předchozího období, které byly obtížně slučitelné se socialistickou společností a znesnadňovaly práci československým plánovačům.

V prvním analytickém celku disertační práce – pro období 1945–1953 – se v několika podkapitolách protíná popis vývoje pivovarského průmyslu s analýzou poválečných celospolečenských změn, které byly s vývojem odvětví relevantní. Konkrétně se jedná o poválečné omezování vlastnických práv. V disertační práci je tomuto procesu věnována vedle popisného přehledu i stručná analýza, jenž má za cíl představit tento fenomén jako následek kombinace dlouhodobých a hranicemi státu nelimitovaných společenských proměn a

³⁵ Soukromé vlastnictví podniků, které bylo ze strany polistopadových transformátorů přeceňováno, nepředstavuje automaticky záruku existence tržního prostředí ani nekompatibilitu se systémem plánovaného hospodářství a socialistickou společností. Příkladem je ekonomický systém NDR, kde v určitých sektorech – např. právě v pivovarnictví – zůstalo soukromé vlastnictví podniků zachováno v podobném rozsahu jako v období třetí republiky v Československu.

³⁶ Průcha, Václav: Glosses to the Periodisation of the Economic History of Czechoslovakia after World War II. , In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg.): „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 68.

³⁷ Šulc, Zdislav: Stát a ekonomika. Karolinum, Praha 2004, s. 216.

³⁸ Jirásek, Zdeněk: K otázce sovětských vlivů na československé hospodářství v letech první pětiletky. In: Hájek, Jan – Kocian, Jiří – Zítka, Milan (a kol.): Fragmenty dějin. Sborník k šedesátinám Jana Gebharta. Historický ústav ÚV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, Praha 2006, s. 591.

³⁹ Teichová, Alice: Die Grenzen der Planwirtschaft in der Tschechoslowakei. In: Heiss, Gernot – Míšková, Alena – Pešek, Jiří – Rathkolb, Oliver (Hg.): An der Bruchlinie/Na rozhraní světů. Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945/Rakousko a Československo po 1945. Studien-Verlag, Wien 1998, s. 63.

specifického vývoje společnosti v českých zemích. Uvedená analýza je samozřejmě omezena rozsahem a tematickým vymezením disertační práce a nemá ambici přinést hlubší porozumění legitimacy poválečných zásahů do majetkových práv, které by při komplexním zohlednění pouze dominantních faktorů zabralo celou monografii.

Mnohem větší prostor je věnován systému státních zásahů do ekonomiky, který byl z velké části převzat z protektorátního válečného hospodářství a v poválečném období postupně modifikován po vzoru Sovětského svazu. Sledovány jsou první poválečné zásahy do ekonomiky na základě vládních nařízení a analyzována specifika následného dvouletého a pětiletého plánu. Pozornost je soustředěna na technické detaily, jež vypovídají o systému plánování mnohem více než veřejně deklarované cíle, a na roli expertních byrokratických struktur při sestavování a realizaci plánu. Sledován je jak vývoj pravomocí plánovacího aparátu, tak i ideový posun v představách a názorech jeho vedoucích pracovníků na podobu hospodářského plánování, které jsou patrné z tehdy publikovaných odborných studií.

Pivovarský průmysl je analyzován primárně jako oborový celek. Jednotlivé národní podniky a závody jsou zkoumány pouze z této perspektivy. Případové studie vývoje jednotlivých pivovarů by byly velmi komplikované a nepřehledné z důvodů neustálých reorganizací, které ve sledovaném období probíhaly, a nejsou tak v záměrech disertační práce zahrnuty. Vývoj pivovarského průmyslu je zkoumán v několika klíčových oblastech. Na prvním místě se jedná o plánované a realizované investice v odvětví. Právě komparace plánem vyčleněných prostředků na investice s jinými průmyslovými obory může poměrně věrohodně zobrazit, jakou důležitost a preference dávaly vládnoucí elity a plánovací aparát pivovarskému průmyslu v rámci československé ekonomiky. Záměrem uvedené analýzy je rovněž poskytnout obrázek o investiční strategii ve státě řízeném odvětví, jak ve smyslu preferovaných výrobních oddělení a konkrétních podniků, tak i jejich regionálního směřování. Ve spojení s výzkumnými výstupy podkapitol analyzujícími vývoj pivovarské produkce a produktivity práce je poté možné odhalit, zdali se případný nárůst výroby shodoval s investicemi do zvýšení výrobních kapacit a produktivity nebo bylo zvýšení výroby naopak výsledkem přetěžování výrobního zařízení a nedodržování tradičních výrobních postupů a norem.

V období poválečného nedostatku a přidělového systému závisely produkce a spotřeba piva primárně na dostupnosti a přidělu pivovarských surovin, zatímco faktor konzumní volby sehrával sekundární úlohu. Vývoj produkce a spotřeby piva stejně jako jejich struktura jsou tak v letech 1945–1953 zkoumány v jedné podkapitole souběžně s poválečnou obnovou chmelařské a ječmenářské produkce. Pozornost je věnována také plnění výrobních cílů vyčleněných dvouletým a pětiletým plánem a případným příčinám jejich nesplnění. Další oblast

výzkumu tvoří vývoj produktivity práce a hospodárnosti, která by měla primárně odhalit metody kontroly a zvyšování produktivity práce a úspor materiálu ve znárodněných a kolektivně vlastněných podnicích. Pozornost je soustředěna především na pivovary a sladovny v českých zemích. Poslední oblast analýzy vývoje československého pivovarnictví představuje export piva a sladu. Záměrem je lokalizovat tradiční exportní trhy československého piva, zobrazit vývoj exportu v komparaci s meziválečným obdobím a s érou monarchie a nepřímo i konkurenceschopnost československého piva na západních trzích.

Druhý analytický celek je vymezen obdobím let 1953–1961. Analýza uvedeného období probíhá v podobné struktuře jako při rozboru pivovarského průmyslu v letech 1945–1953. Zahajuje jí podkapitola mapující proměny mechanismu plánování ekonomiky v letech 1953–1961 v důsledku geopolitických událostí. Vývoj pivovarnictví je poté sledován ve stejných oblastech jako v předchozí kapitole – investiční výstavba, velikost a struktura pivovarské produkce, produktivita práce a hospodárnost výrobního procesu, a exportní výkony odvětví, přičemž všechny uvedené aspekty jsou posuzovány v kontextu organizačních a metodologických změn plánovacího procesu a politických událostí. Pivovarský průmysl je zkoumán primárně v rámci celého Československa. V určitých dílčích tématech – např. v oblasti produktivity práce – je nicméně výzkum z důvodu limitovaných archivních zdrojů soustředěn pouze na podniky v české části státu.

Samostatná kapitola je věnována analýze moderování spotřeby piva, resp. alkoholu. Po odstranění poválečného přidělového systému ovlivňovala pivní spotřebu celá paleta nových faktorů, jež vyžadují hlubší a komplexnější analýzu než v období před rokem 1953. Plánovací byrokratický aparát byl ve stále větší míře nucen při sestavování plánu zohledňovat – jak v politickém, tak i v sebezáchovném zájmu – případnou nespokojenost obyvatelstva, která potenciálně ohrožovala nejenom mocenskou hegemonii komunistické strany, ale i samotnou existenci plánovacích byrokratických struktur. Analýza řízení spotřeby alkoholických nápojů ze strany státu časově překračuje rok 1961. Záměrem je sledovat proces protialkoholních opatření, který byl zahájen po XX. sjezdu KSSS a probíhal až do let 1965–1966, kdy byl prostřednictvím cenových úprav ve prospěch lihovin neoficiálně v Československu opuštěn.

Nutno závěrem zdůraznit, že teze disertační práce jsou zkonstruovány na základě analýzy v současné době přístupných archivních pramenů. V budoucnu zpřístupněné nové archivní dokumenty můžou teze disertační práce, jak potvrdit, tak i redefinovat.

Předkládaná disertační práce řeší výše zmíněný badatelský problém v nepřístupnosti archivních fondů klíčových institucí hospodářského plánování – Státního úřadu plánovacího, ministerských resortů a dalších expertních institucí – ve správě 4. oddělení Národního

archivu prostřednictvím metodologického přístupu, který kombinuje a konfrontuje široké pole různých pramenů. Jedná se na jedné straně o dokumenty Státního úřadu plánovacího, jež jsou torzovitě roztroušeny v částečně přístupných fondech Národního archivu v Praze: „fond č. 315/1 Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1959“; „fond č. 315/2 Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna 1945–1959(1962)“; „fond č. 315/3/1 Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát Jaromíra Dolanského) 1954–1955“; „fond 315/5 Úřad předsednictva vlády – Vládní výbor pro výstavbu (1949) 1953–1956 (1957)“; „fond č. 1261/0/22 Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954“; „fond č. 1261/0/11 Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962“; „fond č. 1261/1 Národohospodářská komise ÚV KSČ 1945–1989“; „fond č. 1261 Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971“; „fond č. 1481 Komunistická strana Československa – Celostátní konference 1952–1960“; „fond č. 1261/0/43 Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1945)1951–1967(1968)“; „fond č. 988 Ministerstvo průmyslu 1945–1950“; „fond č. 452 Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949“; „fond č. 976 Státní výbor pro výstavbu (1949)1956–1960“; „fond č. 1265 Státní výbor pro rozvoj techniky 1959–1963“.

Na straně druhé o prameny z přístupných fondů pivovarských ústředních institucí ze Státního oblastního archivu v Praze: „fond č. 10 Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu 1939–1948“; „fond č. 9 Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo 1940–1948(1949)“; „fond č. 1 Československé pivovary, národní podnik 1946–1949“; „fond č. 2 Českomoravské pivovary, lihovary a konzervárny, národní podnik 1949–1951“; „fond č. 3 Hlavní správa pivovarů a sladoven 1951–1958“; „fond č. 4 Sdružení pivovarů a sladoven 1958–1961(1964)“. Dále o fondy vybraných pivovarských národních podniků ze Státního oblastního archivu v Praze: „fond č. 18 Velkopopovický pivovar, n.p. (1902)1946–1955“; „fond č. 19 Středočeské pivovary, n.p. 1955–1980“; „fond č. 77 Smíchovský pivovar, n.p. (1927)1946–1958“; „fond č. 78 Pražské pivovary, n.p. (1930)1958–1987“; a „fond č. 82 Závodní výbor ROH Smíchovského pivovaru Staropramen, n.p. 1945–1967(1989)“.

Uvedené zdroje jsou dále doplněny a konfrontovány tištěnými prameny: legislativními normami, vyhláškami vlády, metodickými pokyny pro sestavování plánu a dalšími publikacemi Státního úřadu plánovacího – například časopisu Plánované hospodářství, který umožňuje mapovat vývoj ideologicky přípustné diskuze nad nedostatky systému státem řízeného hospodářství. Část disertační práce zaměřená na spotřebu alkoholu a jejího řízení ze strany státních orgánů pak čerpá z fondů Národního archivu v Praze: „fond č. 314 Ministerstvo

zdravotnictví 1945–1968“; „fond č. 982 Ministerstvo vnitřního obchodu“; a „fondu č. 8 Československý abstinentský svaz 1890–1981“ z Archivu Národního muzea. A za účelem komparace protialkoholních opatření v rámci východního bloku jsou využity rovněž dokumenty z fondů Bundesarchiv Berlin: „Ministerium für Gesundheitswesen“; „Generalstaatsanwalt der DDR“; „Ministerium der Justiz“; „Volkswirtschaftsrat der DDR“; „Institut für Marktforschung“; „Ministerium für Bezirksgeleitete Industrie und Lebensmittelindustrie“, „Ministerium für Handel und Versorgung“ a „Amt für Jugendfragen beim Ministerrat“.

4. Produkce a spotřeba piva v Československu před rokem 1945

Spolehlivé údaje pro spotřebu piva v českých zemích v době monarchie nejsou bohužel k dispozici. Platba spotřební daně byla realizována v místě výroby. Údaje o spotřebě piva v jednotlivých zemích Předlitavska, jež se vyskytují v zahraniční literatuře, jsou výsledkem převzetí dat o výrobě piva v uvedených zemích, přičemž není vůbec zohledněn pohyb piva mezi zeměmi Předlitavska.⁴⁰ Dobové statistické přehledy nabízejí dva údaje o spotřebě piva v Čechách – 90 l na osobu pro rok 1875 a 129 l na osobu v roce 1908 – aniž by ovšem byla jasná metoda získání uvedených údajů, které se tak spíše jeví jako odhady.⁴¹

Z přehledů o výnosu spotřební daně je ovšem možné velmi dobře zrekonstruovat vývoj produkce piva v českých zemích. Výroba českého piva, až na ojedinělé propady způsobené výkyvy hospodářského cyklu, rostla stabilně od účetního roku 1859/1860 až do roku 1911/1912. Největší produkce dosáhlo české pivovarnictví v kampani 1911/1912, kdy bylo vyrobeno 13 139 504 hl piva (viz Graf 1). Během uvedeného období probíhala rovněž koncentrace pivní produkce a uzavírání menších nekonkurenceschopných pivovarů. Uvedený proces akcelerovaly především zakladatelské vlny pivovarských podniků po zrušení propinačního práva v roce 1869 a v devadesátých letech 19. století.

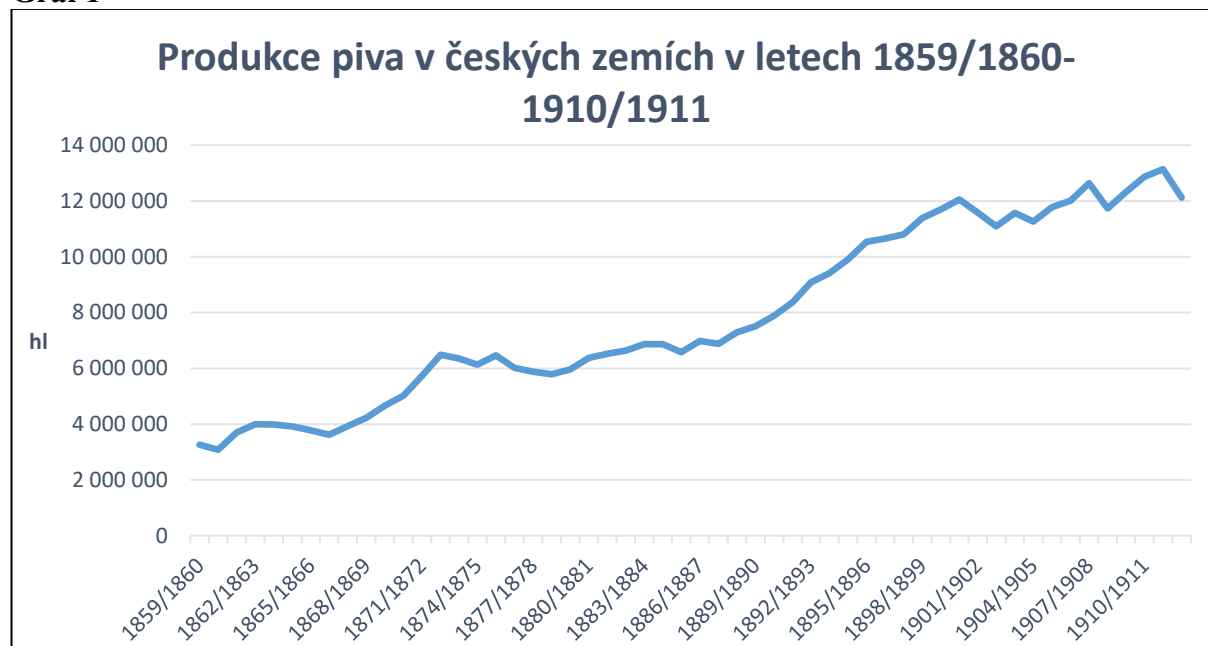
Klesající zisky a uzavírání pivovarů z důvodu vysoce konkurenčního prostředí nakonec v roce 1907 rezultovalo k uzavření Smlouvy o ochraně odběratelstva. Ochraná smlouva nesla znaky pivovarských kartelových dohod v alpských zemích a Bavorsku na počátku 20. století. Pivovary se ve smlouvě zavázaly nedodávat pivo odběrateli jiného, ve smlouvě uvedeného pivovaru. Pokud by tak učinily, měly postiženému podniku vyplatit náhradu 5 K za každý dodaný hektolitr ležáku a 3 K za každý hektolitr výčepního piva.⁴² Pokles počtu pivovarů v českých zemích, který se mezi lety 1860 a 1907 snížil ze 1425 na 729, se tím ovšem nezastavil. V účetním roce 1912/1913 působilo v českých zemích již pouze 660 pivovarů (viz Graf 2).

⁴⁰ Sandgruber, Roman: Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1982, s. 181–192.

⁴¹ Statistische Monatsschrift. 7. Jahrg., 1881, Wien 1881, s. 122; SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), i. č. 63, karton č. 8, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 4–24.

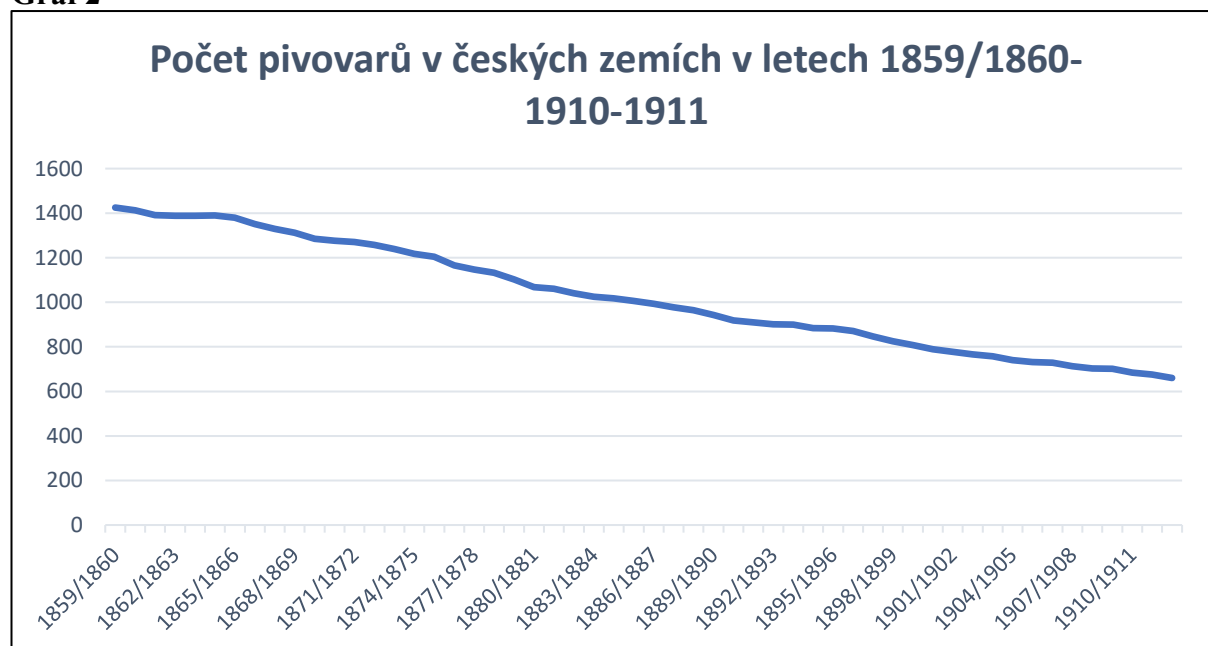
⁴² Minařík, Martin: V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945. Nová tiskárna, Pelhřimov 2017, s. 212–232.

Graf 1

Pramen: Ergebnisse der Verzehrungsteuer im Jahre 1860–1913. Zusammengestellt vom Rechnungs-Departement des kaiserlich-königlichen Finanzministeriums. Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien 1861–1914.

Graf 2

Pramen: Ergebnisse der Verzehrungsteuer im Jahre 1860–1913. Zusammengestellt vom Rechnungs-Departement des kaiserlich-königlichen Finanzministeriums. Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien 1861–1914.

První světová válka přinesla radikální snížení výroby i spotřeby piva z důvodu nedostatku pivovarských surovin. V posledním účetním roce války 1917/18 poklesla produkce piva v Předlitavsku na 3 115 387 hl, tj. 14,23 % průměrné roční výroby v letech 1911/12–

1912/13. Jednalo se navíc o pivo s průměrnou stupňovitostí necelých 5° oproti 11,32° v letech 1911/12–1912/13 (viz Tabulka 1).

Tabulka 1

Produkce piva v rakouské části monarchie během první světové války				
Rok	Produkce v hl	Produkce v % k průměru let 1911/12 a 1912/13	Produkce v hektolitr. stupních	Průměrná stupňovitost piva
1911/12–1912/13 (průměr)	21 895 540	100	247 836 190	11,32
1913/14	20 172 361	92,13	N/A	N/A
1914/15	16 040 673	73,26	N/A	N/A
1915/16	11 833 743	54,05	128 173 289	10,83
1916/17	2 455 052	11,21	23 258 905	9,47
1917/18	3 115 387	14,23	15 576 933	4,99

Pramen: Nová zklamání, nové starosti. Kvas, roč. XLVI., č. 11, 13. listopadu 1917, s. 83; Všeobecný přehled. Kvas, roč. XLVI., č. 24, 12. února 1918, s. 183; Výrobní rok 1917/18. Kvas, roč. XLVII., č. 5, 1. říjen 1918, s. 27.

Nedostatek surovin ovlivňoval produkci i v prvních poválečných letech. Stát stanovoval přiděly surovin pro pivovarský průmysl stejně jako maximální stupňovitost piva až do poloviny roku 1921.⁴³ Produkce piva v Československu činila v účetním roce 1918/19 pouze 3 512 217 hl, což představovalo 28,37 % předválečné úrovně. Po uvolnění vázaného hospodářství dosáhla v roce 1921 produkce piva 6 553 765 hl, tj. stále pouze necelých 53 % předválečné úrovně (viz Tabulka 2). Ve stínu předválečného období zůstalo československé pivovarnictví po celou éru první republiky. Na vrcholu konjunktury v roce 1929 vyrobily československé pivovary 11 611 463 hl piva oproti 12 378 278 hl v účetním roce 1912/13. Přitom v rekordním roce 1911/12 se pouze v českých zemích bez Slovenska a Podkarpatské Rusi vyrobilo zmíněných 13 139 504 hl piva. Hlavní příčinou byla nižší spotřeba piva v českých zemích, která se na předválečné hodnoty do začátku druhé světové války již nedostala. Na meziválečných maximech v roce 1929 dosahovala v Čechách 120,2 l piva na osobu (viz Tabulka 3) a stále podstatně zaostávala za 129 l piva na obyvatele, které měly být v Čechách spotřebovány v roce 1908.

Tabulka 2

Spotřeba, produkce, vývoz a dovoz piva v Československu (1911/12–1912/13) 1918/19–1937 (hl)								
Rok	Spotřeba	Vývoz	Dovoz	Produkce				
	ČSR	ČSR	ČSR	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarp. Rus	ČSR
1911/12	-	-	-	10 668 139	2 471 363	N/A	N/A	-
1912/13	-	-	-	9 994 194	2 130 605	253 479	N/A	-
1918/19	N/A	N/A	N/A	2 664 113	694 801	146 710	6 593	3 512 217

⁴³ Průměrná stupňovitost vyráběného piva se pohybovala na konci roku 1918 kolem 4°, na konci roku 1919 kolem 6°, Kvas roč. XLVIII., č. 18, s. 182.

1919/20	N/A	N/A	N/A	4 358 933	1 052 706	277 262	20 393	5 709 294
1921	6 892 495	152 407	N/A	5 013 025	1 208 578	303 761	28 401	6 553 765
1922	6 078 496	44 901	N/A	4 813 976	1 054 173	232 981	21 538	6 122 668
1923	7 243 211	39 074	9 513	5 750 606	1 253 986	249 058	19 122	7 272 772
1924	8 411 516	172 987	3 929	6 760 174	1 520 151	272 941	27 284	8 580 550
1925	8 980 415	236 756	1 928	7 282 221	1 634 250	269 539	29 233	9 215 243
1926	9 493 253	221 924	2 552	7 651 470	1 741 562	287 715	31 878	9 712 625
1927	9 768 809	230 906	2 007	7 809 960	1 866 697	288 891	31 665	9 997 213
1928	10 804 845	259 270	1 900	8 596 358	2 112 341	320 055	32 893	11 061 647
1929	11 341 630	271 620	1 787	8 994 030	2 229 093	355 092	33 248	11 611 463
1930	11 182 993	235 514	1 467	8 788 018	2 227 333	368 359	33 330	11 417 040
1931	10 227 394	150 140	638	8 030 420	2 027 425	303 306	24 387	10 385 538
1932	9 455 522	101 943	1 704	7 458 061	1 814 496	263 178	20 026	9 555 761
1933	7 877 520	74 579	285	6 306 179	1 430 311	200 626	14 698	7 951 814
1934	7 924 022	72 986	210	6 298 010	1 454 676	226 489	17 623	7 996 798
1935	7 671 420	73 498	248	6 074 154	1 406 854	243 191	20 471	7 744 670
1936	7 472 107	80 417	134	5 888 679	1 406 115	240 853	21 743	7 557 390
1937	8 211 312	101 168	382	6 435 304	1 557 990	289 565	29 239	8 312 098

Pramen: Zprávy státního statistického úřadu Republiky československé. Státní úřad statistický, Praha 1921-39.

Další z příčin nižší pivovarské produkce byl pokles vývozu českého piva z důvodu rozpadu monarchie a protekcionistických opatření v mezinárodním obchodě v období mezi světovými válkami. Nejvyšší hodnota exportu piva v meziválečném období dosáhla pouze 271 620 hl. V roce 1911/12 představoval vývoz z českých zemích 581 260 hl. Jednalo se tehdy navíc pouze o export na trhy mimo rakousko-uherskou monarchii. Při zohlednění odbytu v ostatních zemích habsburské monarchie, které se po roce 1918 staly pro české pivovary zahraničními trhy, byl celkový vývoz piva z českých zemích před první světovou válkou odhadován na zhruba 1 200 000 hl ročně.⁴⁴ České pivovary částečně nahradily výpadek exportu odbytem na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Oproti českým zemím pivní spotřeba na Slovensku byla na konci dvacátých let vyšší než před první světovou válkou. V roce 1929 bylo na Slovensku spotřebováno již 675 309 hl (21,3 l na osobu) a na Podkarpatské Rusi 68 618 hl (9,7 l na osobu) piva ročně (viz Tabulka 3).⁴⁵ Přestože produkce slovenských pivovarů vzrostla v roce 1929 na 355 092 hl oproti 253 479 hl v roce 1912/13, téměř polovinu spotřeby piva na Slovensku pokrývaly české pivovary. Odbyt na Slovensku a Podkarpatské Rusi nemohl však zcela kompenzovat nižší spotřebu piva v českých zemích, jelikož na celkové spotřebě piva v ČSR se Slovensko a Podkarpatská Rus podílely dohromady pouze necelými 7 %.

Tabulka 3

Spotřeba piva na obyvatele v Československu v letech 1921–1937 (I)

⁴⁴ Zklamání naděje. Kvas, roč. LII., č. 28, 12. března 1924, s. 285.

⁴⁵ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), i. č. 63, karton č. 8, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 4–24.

Rok	ČSR	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
1921	50,1	76,1	40,5	14,4	6,5
1922	44,5	68,5	32,1	12,0	5,6
1923	52,1	81,6	36,8	13,4	7,3
1924	59,9	93,8	41,9	16,0	9,5
1925	63,3	99,3	45,3	16,7	8,0
1926	66,3	103,4	48,4	17,1	10,4
1927	67,8	104,9	50,7	18,2	9,5
1928	74,5	115,0	56,9	20,0	9,6
1929	77,7	120,2	59,1	21,3	9,7
1930	76,2	117,3	59,3	20,6	10,2
1931	69,2	107,6	55,1	16,1	6,5
1932	63,5	100,2	49,4	13,6	5,8
1933	52,6	85,1	39,2	9,3	4,2
1934	52,6	84,5	39,1	11,1	4,6
1935	50,7	81,3	37,3	11,6	5,3
1936	49,2	78,3	37,3	11,6	5,5
1937	53,9	85,1	41,2	13,7	7,2

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1938. Státní úřad statistický, Praha 1938; Statistická příručka republiky Československé IV., Státní úřad statistický, Praha 1932.

Výpadek exportu a snížení spotřeby piva v českých zemích způsobilo volné výrobní kapacity, které se snažily pivovary znovu naplnit. Po vypršení platnosti Smlouvy o ochraně odběratelstva v roce 1921 nebyla kartelová dohoda obnovena a konkurenční prostředí v pivovarnictví se po zrušení vázaného hospodářství rychle zostřovalo. Nejvíce zranitelné byly malé pivovary, které se staly hlavními zastánci kartelové dohody. Menší pivovary se soustředily na prosazení tzv. kontingentní smlouvy, protože obnovení Smlouvy o ochraně odběratelstva z roku 1907 bránily mimo jiné protesty hostinských. Princip kontingentace spočíval v omezení růstu tržních podílů jednotlivých pivovarů. Každému pivovaru měla být vypočtena maximální výše povolené výroby, která mohla být navyšována pouze adekvátně k růstu produkce celého pivovarnictví. Během dvacátých let se však kontingentní smlouvu nepodařilo pro odpor velkých pivovarů prosadit.⁴⁶

Snižující se kupní síla obyvatelstva v důsledku hospodářské krize třicátých let nastolila v pivním konzumu nový sestupný trend. Pokles pivní spotřeby a výroby v ČSR se zastavil teprve v roce 1936. Roční produkce pivovarského průmyslu klesla až na 7 557 390 hl, což představovalo cca 65 % produkce v roce 1929. Export československého piva zaznamenal ještě větší pokles. Mezi lety 1929 a 1935 se snížil z 271 620 hl téměř na čtvrtinu 73 498 hl (viz Tabulka 2). Pivní spotřebu srážela během krize poměrně vysoká cena piva. Přestože ceny jiných

⁴⁶ Minařík, Martin: V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945. Nová tiskárna, Pelhřimov 2017, s. 249–261.

potravin klesaly, cena piva zůstávala stabilní po celé období krize díky rostoucímu daňovému zatížení pivovarského průmyslu (viz Tabulka 4).

Rostoucí ceny zemědělských surovin v roce 1935 přiměly Ústřední svaz čsl. pivovarů zažádat vládní úřady o snížení daňových přírážek, jež byly zavedeny roku 1930 kvůli nízkým cenám ječmene a chmele. Vláda byla ochotna poskytnout slevu na pivní dani ve výši 5 Kč z hektolitrů výčepního piva a 6 Kč z ležáku pod podmínkou podepsání kontingentní smlouvy, která byla od roku 1934 v pivovarnictví projednávána a krachovala na nesouhlasu především smíchovského pivovaru. Během meziválečného období pokračovala totiž koncentrace pivovarské výroby, kterou ještě urychlila hospodářská krize. Počet činných pivovarů se tak snížil z 585 ve výrobním roce 1919/20 na pouhých 403 v roce 1935. Malé pivovary, jež byly v době krize existenčně ohrožené, měly sympatie veřejnosti. Česká společnost považovala rozmanitost pivní produkce za národní bohatství a vysoké dividendy smíchovského pivovaru rozhodně veřejnost od tendencí bránit malé pivovary neodrazovaly. Z otázky úpravy hospodářské soutěže v pivovarnictví se pomalu stalo politikum.⁴⁷ Smyslem kontingentní smlouvy byla kompenzace pivovarů ztrácejících tržní podíl a sankce těch, které na trhu expandovaly. Každému pivovaru byla stanovena určitá výše výroby (kontingent) odpovídající poměru jeho průměrné výroby v letech 1930–1933 k celkovému výstavu smluvních pivovarů. V případě překročení kontingentu měl pivovar platit poplatek určený k rozdělení mezi pivovary nenaplnující stanovenou kvótu.⁴⁸ Nátlak vlády nakonec přinutil přistoupit k dohodě i smíchovský pivovar.⁴⁹

Tabulka 4

Cena vybraných druhů zboží během hospodářské krize								
Druh zboží	1937 (leden)	1936	1935	1934	1933	1932	1931	1930
Chléb bílý	2,25	2,20	2,15	1,95	2,00	2,25	2,30	2,55
Brambory	0,55	0,65	0,75	0,75	0,60	0,60	0,75	0,70
Maso hovězí přední	11,50	11,00	9,45	8,20	8,95	9,35	11,20	13,65
Máslo	15,50	16,60	17,10	16,70	17,20	19,70	21,40	24,10
Mléko	1,45	1,45	1,45	1,50	1,55	1,70	1,85	1,95
Káva zrnková	40,40	40,15	40,50	40,65	40,95	40,60	41,15	43,60
Čokoláda (na vaření)	13,30	12,15	11,80	11,90	13,50	15,00	16,20	17,05
Pivo (obyčejné)	2,95	2,90	2,95	2,95	2,95	2,95	2,95	2,95

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1938. Státní úřad statistický, Praha 1938.

⁴⁷ Minařík, Martin: V národních barvách: Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945, s. 295–296.

⁴⁸ SOA Praha, fond Ústřední svaz československých pivovarů, karton č. 1, Kontingentní smlouva československých pivovarů.

⁴⁹ SOA Praha, fond Akcionářský pivovar na Smíchově 1869–1945 (1948), i. č. 5, kniha č. 5, Protokoly ze schůzí správní rady, Zápis z 12. února 1936.

Rozdíly ve spotřebě piva jednotlivých zemí Československa v meziválečném období, lze shrnout tak, že od západu na východ republiky roční spotřeba piva na hlavu klesala. Důvody jsou na prvním místě geografické. Morava a Slovensko měly lepší klimatické podmínky pro pěstování vinné révy než Čechy a pivo zde bylo vystaveno konkurenci levnějšího vína. Svou roli hrála rovněž s pivní spotřebou spojená industrializace a tradice výroby piva v českých zemích. Srovnání výroby a spotřeby piva jednotlivých částí ČSR pak ukazuje, že české země vyráběly větší množství piva, než spotřebovaly. V přepočtu na obyvatele se jednalo v Čechách o 124,5 l vyprodukovaného piva na obyvatele oproti 120,2 l spotřebovaného piva a na Moravě byl poměr produkce a spotřeby piva na obyvatele 62,9 l ku 59,1 l. Na Slovensku byl poměr opačný. Slovenská pivní produkce dosahovala 11,2 l na obyvatele, zatímco spotřeba činila 21,3 l. Na Podkarpatské Rusi bylo vyprodukováno 4,7 l piva na 9,7 l piva spotřebovaného.⁵⁰

České pivo se přepravou na Slovensko a Podkarpatskou Rus prodražovalo a promítalo v téměř o třetinu vyšší ceně (viz Tabulka 5). Spolu s nižší kupní silou a životní úrovní převážně zemědělského obyvatelstva východní části Československé republiky vytvářely tyto faktory z pivní spotřeby luxusnější formu konzumu oproti běžné téměř každodenní spotřebě v Čechách. Pivní spotřebu na rozdíl od Čech zastupovaly levnější formy alkohol konzumu – víno a pálenka.

Tabulka 5

Cena piva v Československu v období první republiky (Kč)						
	Čechy		Morava a Slezsko		Slovensko	
	5°	10°	5°	10°	5°	10°
1921	2,8	x	3,16	x	4,37	x
1924	x	2,45	x	2,70	x	3,40
1926	x	2,60	x	2,80	x	3,50
1929	x	2,70	x	2,90	x	3,55
1933	x	2,70	x	2,85	x	3,50
1937	x	2,75	x	2,85	x	3,45

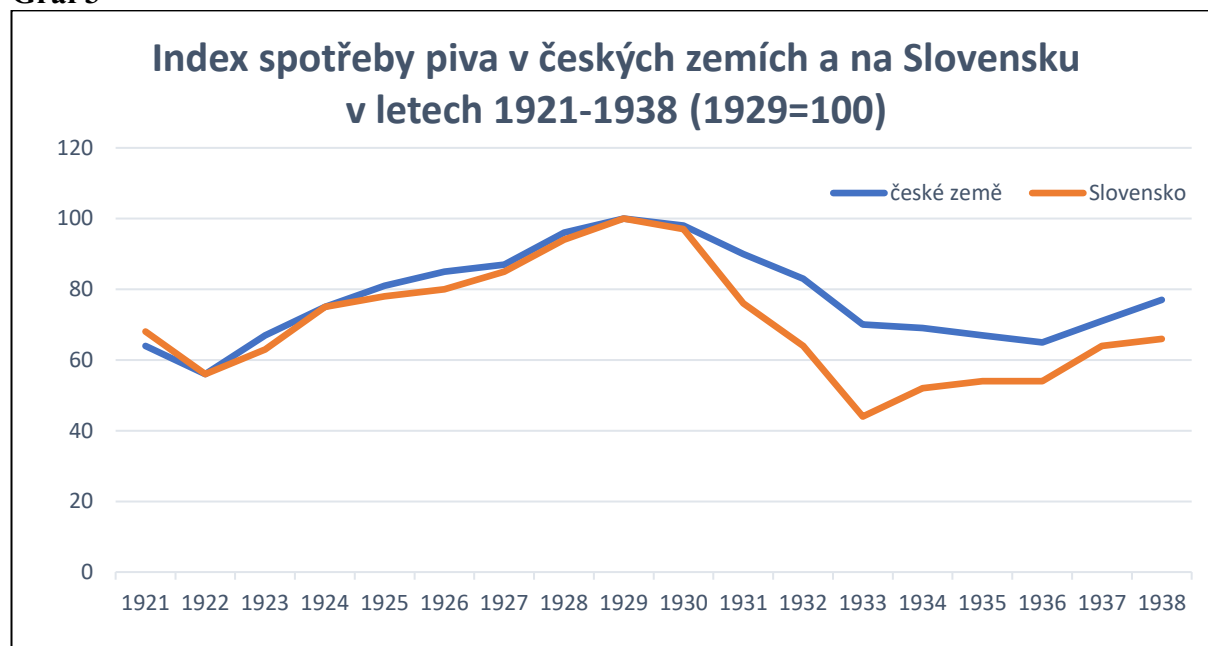
Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 8, i. č. 63, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 13.

Křivka pivní spotřeby na Slovensku má při nižších hodnotách téměř stejný průběh jako v Čechách až do vypuknutí hospodářské krize. Hospodářská krize ovlivnila pivní konzum v českých zemích odlišně než na Slovensku nebo na Podkarpatské Rusi. Zatímco v českých zemích dosáhl pokles spotřeby piva dna až v roce 1936 a oproti roku 1929 se snížil zhruba o třetinu, Slovensko s Podkarpatskou Rusí zažívaly pokles pivní spotřeby více než o polovinu

⁵⁰ Statistická ročenka republiky Československé 1938. Státní úřad statistický, Praha 1938; Statistická příručka republiky Československé IV., Státní úřad statistický, Praha 1932.

oproti předkrizovému roku 1929 a rychlejší zotavení, kdy během roku 1934 nastal opětovný růst (viz Graf 3).

Graf 3

Pramen: Statistická ročenka republiky Československé 1938. Státní úřad statistický, Praha 1938; Statistická příručka republiky Československé IV., Státní úřad statistický, Praha 1932.

V průběhu období první republiky se podíl jednotlivých druhů pív měnil. Období do roku 1921 je ovlivněno stále ještě vázaným hospodářstvím a nedostatkem pivovarských surovin. Státní orgány stanovovaly maximální stupňovitost piva a 95,2 % produkce v roce 1921 nepřesáhlo stupňovitost 8° (viz Tabulka 6). Zbylých necelých 5 % připadlo na speciální druhy pív, která ovšem v průměru dosahovala jenom asi 10°. Z velké většiny se jednalo o pivo vyráběné Měšťanským pivovarem v Plzni. V dalších letech se nízkostupňová piva přestala v Československu vyrábět úplně a byla nahrazena pivem 10°, které zaujímalo v letech 1926 a 1929 asi ¾ trhu s pivem. Necelá čtvrtina potom připadala na pivo 12° a jenom asi 1,5 % všech vyráběných pív byla piva speciální. Ve srovnání s obdobím monarchie se tak československá výroba piva koncentrovala do dvou kategorií – desetistupňových a dvanáctistupňových pív. Hospodářská krize ve třicátých letech ovlivnila strukturu pivního trhu lehce ve prospěch 10° piva. V roce 1936 se podíl 10° pív zvýšil o 5,6 % oproti roku 1929, zatímco 12° piva ztratila 4,7 % a speciální piva 0,9 %. Československé pivovary se ani v době největší krize neuchýlily k vaření piva se stupňovostí nižší než 10°.

Pozice 10° pív byla ještě výraznější při pohledu pouze na spotřebu v českých krajích, kde v roce 1936 tvořily již téměř 82 % pivního trhu. Naproti tomu na Slovensku byl poměr zcela opačný. V roce 1929 bylo na Slovensku spotřebováno z 59,7 % pivo 12°, z 31,8 % pivo

10° a na speciální piva připadalo 8,5 % všech vyrobených piv. Jak bylo zmíněno výše, slovenskou spotřebu piva musela z velké části pokrývat česká produkce. České pivovary vyvážely proto na Slovensko dražší druhy piv s vyšší stupňovitostí, na kterých měly vyšší marži a mohly tak snadněji pokrýt náklady na převoz. Hospodářská krize ve větší míře, než v Čechách přivedla slovenské konzumenty k desetistupňovému pivu. Bylo to zejména na úkor speciálních druhů piv, jejichž spotřeba poklesla na 2,6 % v roce 1936 oproti 8,5 % v roce 1929, dvanáctka ve stejných letech ztratila 5,7 % a desítka naopak zaznamenala růst svého podílu o 11,6 % (viz Tabulka 6).

Tabulka 6

Podíl piva spotřebovaného v Československu podle stupňovitosti v období první republiky (%)				
Rok	do 8°	10°	12°	spec.
Československo				
1921	95,2	x	x	4,8*
1926	x	74,3	24,2	1,5
1929	x	74,1	24,5	1,4
1933	x	78	21,4	0,6
1936	x	79,7	19,8	0,5
1937	x	79,5	20	0,5
České kraje				
1921	95,7	x	x	4,3*
1926	x	76,7	22,2	1,1
1929	x	77	22,1	0,9
1933	x	79,6	19,9	0,5
1936	x	81,8	17,8	0,4
1937	x	81,7	17,9	0,4
Slovenské kraje				
1921	87,5	x	x	12,5*
1926	x	34,3	57,1	8,6
1929	x	31,8	59,7	8,5
1933	x	40,5	55,5	4
1936	x	43,4	54	2,6
1937	x	44,1	53,3	2,6

Pramen: SOA Praha: fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 8, i. č. 63, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 18.

* v průměru asi 10°

Pouze hodnoty pro tři meziválečné roky poskytují údaje o podílu spotřeby tmavého piva. V letech 1931, 1936 a 1937 se jeho podíl pohyboval mezi 10–12 % celkové spotřeby, jak v českých krajích, tak v úhrnu pro celé Československo (viz Tabulka 7). Slovenské kraje se od

českých opět poněkud odlišovaly. Podíl tmavého piva v roce 1931 dosáhl 13,7 % a postupně narostl až na 27,5 % v roce 1937.

Tabulka 7

Podíl tmavého piva na celkové spotřebě ve vybraných letech meziválečného období (%)			
Rok	ČSR	České kraje	Slovenské kraje
1931	11,8	11,7	13,7
1936	10	9,7	17,4
1937	11,6	11	27,5

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 8, i. č. 63, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 18.

Podobně skoupé jsou statistické přehledy v otázce spotřeby lahvého piva. Údaje z let 1931, 1936 a 1937 vyčíslují podíl spotřeby piva v láhvích v rozmezí od 9,4–10,5 % celkové spotřeby ČSR. Slovenské kraje se pak od českých liší o 2–3 % vyšší spotřebou lahvého piva (viz Tabulka 8). Přesun pivního konzumu z hospod do domácnosti v průběhu meziválečného období je možné odhadovat ze záznamů o výrobě lahvého piva jednotlivých pivovarů. Měšťanský pivovar v Plzni v meziválečném období podíl vyráběného lahvého piva neustále navyšoval a na sklonku první republiky prodával již téměř 10 % veškerého vystaveného piva pro tuzemskou spotřebu v láhvích, oproti necelému 1 % ve výrobním roce 1913/14 (viz Tabulka 9).

Tabulka 8

Podíl lahvého piva na celkové spotřebě ve vybraných letech meziválečného období (%)			
Rok	ČSR	české kraje	Slovensko
1931	9,9	9	11,8
1936	9,4	9,4	11,2
1937	10,5	10,4	13,3

Pramen: SOA Praha: fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 8, i. č. 63, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor spotřeby alkoholických a nealkoholických nápojů do konce roku 1955, s. 19.

Tabulka 9

Prodej piva plzeňského Prazdroje v ČSR ve vybraných letech meziválečného období			
Rok	Lahvé (hl)	Sudové (hl)	Podíl lahvého piva na celkovém prodeji (%)
1913/14	2949	402644	0,73
1928	10336	663117	1,53
1929	13950	626856	2,18
1936	26128	363443	6,71
1937	35237	388551	8,31
1938	43465	403917	9,72

Odstoupením pohraničí v roce 1938 ztratilo československé pivovarnictví 121 pivovarských podniků, což odpovídalo 32,1 % činných pivovarů v Československu, s celkovou roční výrobou 2 081 000 hl piva a 18 520 t sladu. V zabraném území se rovněž nacházelo 63,1 % chmelnic a 29,4 % oseté plochy ječmene v Československu. Pivovarská výroba přesto zůstala surovinově zajištěna z domácích zdrojů, vzhledem k velkému podílu exportu v meziválečné produkci chmele.⁵¹ Na dodávky z pohraničí byly však pivovary odkázány v případech uhlí a skla. Změnou československých hranic pozbyla platnosti rovněž kontingentní smlouva. Pivovary v protektorátu se na podobě nové kartelové dohody shodly až na konci roku 1939. Smlouva českých a moravských pivovarů o úpravě soutěže byla založena na stejném principu jako pivovarská kartelová dohoda z roku 1907, která stanovovala odběratelská teritoria jednotlivých pivovarů a vysokými sankcemi takřka znemožňovala hostinským změnu dodavatele.⁵²

Po zřízení protektorátu začala okupační správa začleňovat zbylé území českých zemí do systému řízeného hospodářství třetí říše a vytvářet řídicí a organizační strukturu podle říšskoněmeckého vzoru. Pro pivovarský průmysl byla v červnu 1939 ustanovena Hospodářská skupina průmyslu pivovarského při Ústředním svazu průmyslu pro Čechy a Moravu. V srpnu 1940 byla tato pivovarská instituce sloučena s obdobnou organizací pro sladařský průmysl a vznikla Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu. Hospodářské skupiny byly zájmovými organizacemi výrobců určitého oboru a jejich oficiálním účelem bylo pomáhat sdruženým podnikům radou a zastupovat jejich zájmy i vůči státním úřadům. V praxi ovšem jejich primární účel spočíval v provádění nařízení vládních orgánů a v podávání dobrozdání, návrhů a podnětů, které by vedly k efektivnějšímu plnění úkolů stanovených okupační správou.⁵³

Na počátku roku 1940 byly vedle hospodářských skupin zřízeny rovněž veřejnoprávní instituce jako řídicí orgány pro dané obory. Potravinářský průmysl byl tímto způsobem řízen

⁵¹ V roce 1937 dosahovala sklizeň chmele v Československu 243 295 c. l., pro domácí potřebu bylo však použito pouze 47 900 c. l. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 081.

⁵² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 16–17.

⁵³ SOA Praha, fond Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu Praha 1940–1948, karton č. 1, Stanovy Hospodářské skupiny průmyslu pivovarského Ústředního svazu průmyslu pro Čechy a Moravu; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 31.

jedenácti nově ustanovenými organizacemi.⁵⁴ Jednou z nich byl Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo, který vznikl v únoru 1940. Svaz měl široké pravomoci, které umožňovaly upravovat výrobu a odbyt chmele, sladu a piva. Rozhodoval o přidělu ječmene sladovným, sladu a ječmene pivovarům a určoval rozsah plochy vysazeného chmele. Svaz měl také zajistit hospodárné vedení členských podniků a upravovat jejich vzájemnou soutěž. V tomto ohledu podával návrhy na rozšíření výroby konkrétních podniků nebo naopak na jejich přechodné nebo trvalé uzavření, či sloučení. V pravomoci svazu bylo rovněž navrhnout ceny za zboží a služby členských podniků nejvyššímu úřadu cenovému. Na řádnou práci svazu ve prospěch říše dohlížel pověřenec říšského protektora pro pivovarský průmysl Dr. W. Klotze.⁵⁵ Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo stanovoval pro pivovarský průmysl kontingenty surovin, pracovních sil a pomocného materiálu stejně jako maximální stupňovitost piva. První vyhláška svazu omezovala průměrnou stupňovitost pro výrobu piva v roce 1940 na 8°.

V roce 1942 byla prostřednictvím svazu provedena nucená koncentrace pivovarského průmyslu. Zastaveno bylo 75 pivovarů, tj. 32,9 % činných pivovarských podniků, a 9 obchodních sladoven. Retrospektivní analýza ústředního orgánu pivovarského průmyslu z poloviny padesátých let 20. století představuje koncentraci pivovarnictví v kontextu germanizační politiky okupační správy. Autoři analýzy své závěry podkládají statistickými údaji, které vyčíslují podíl zastavených nacionálně německých pivovarů pouze na 1,7 % jejich celkového počtu, zatímco u nacionálně českých pivovarů činil tento podíl 45 %. Uvedený statistický údaj však může být ve stejné míře ovlivněn horší technickou vybaveností a nižší kapacitou českých pivovarů nebo jejich vyšším podílem v protektorátu. Jakékoliv závěry v této problematice je tedy možné vznést pouze na základě výsledků hlubšího výzkumu, které nejsou momentálně k dispozici. V souvislosti s koncentrací a za účelem úspory pohonných hmot byla v roce 1942 fungujícím pivovarům nařízena rovněž výměna vzdálenějších odbytišť, jež měly stanoveny na základě Smlouvy českých a moravských pivovarů o úpravě soutěže.⁵⁶

Okupační správa systematicky snižovala přiděly surovin pro pivovarský průmysl a v posledních letech války značně redukovala produkční plochu ječmene ve prospěch jiných

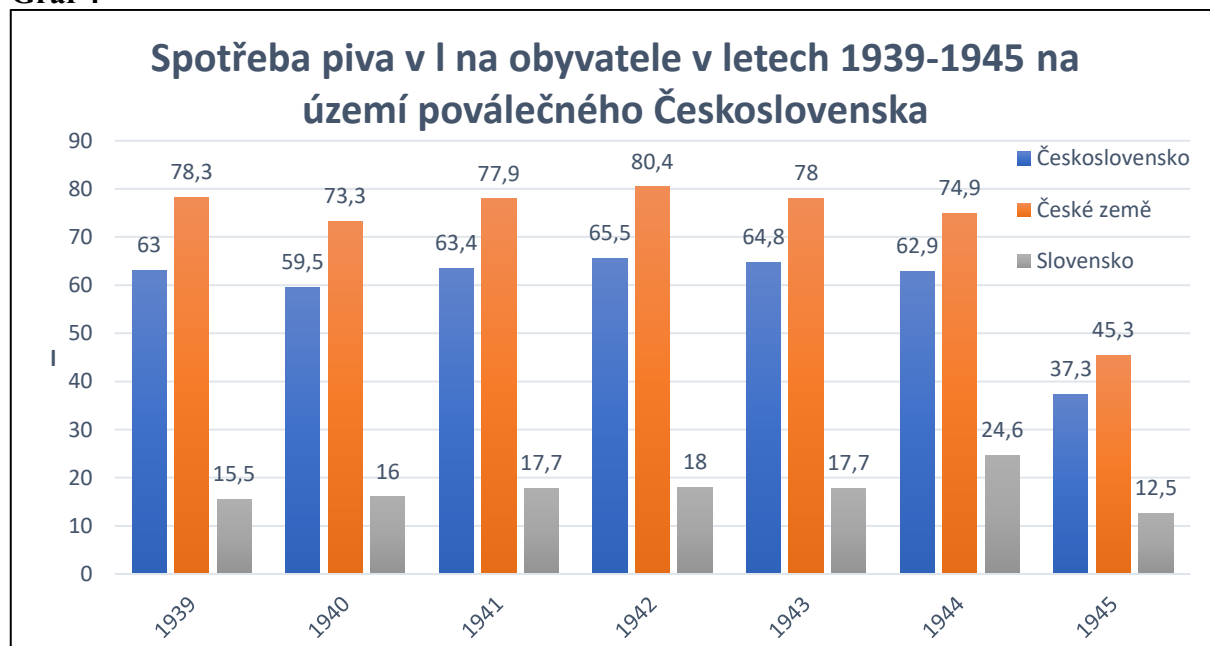
⁵⁴ Výsadní obilní společnost; Českomoravský svaz pro úpravu obchodu s jatečním dobyt看em; Českomoravský svaz pro mléko a tuhy; Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo; Českomoravský svaz ovocnářsko-zelinařský; Českomoravský svaz pro brambory a škrob; Českomoravský svaz pro řepu a cukr; Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med; Společný výbor pro hospodaření čekankou, kávovými náhražkami, kávou a čajem; Společný výbor pro hospodaření kakaovými boby, kakaovými výrobky, cukrovinkami a jemným pečivem; Českomoravský svaz pro hospodaření obilím. Řízené hospodářství v oboru potravinovém. Gambrinus, roč. 7, č. 15, 23. dubna 1941, s. 312.

⁵⁵ Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo, jeho úkoly a práce. Gambrinus, roč. 1, č. 6, 20. listopadu 1940, s. 103–104.

⁵⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 18.

plodin. Maximální povolená stupňovitost se tak neustále snižovala. Na konci války bylo v protektorátu vystavováno pivo o průměrné stupňovitosti 3,2°, v pohraničí dokonce pouze o stupňovitosti 2,2°. Snižování maximální stupňovitosti umožňovalo udržovat objem produkce na stabilní úrovni. Spotřeba piva během protektorátu se udržovala až do roku 1944 lehce pod úrovní kolem 80 l na osobu, což oproti meziválečnému období nepředstavovalo žádný radikální propad (viz Graf 4).

Graf 4

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 096.

Na Slovensku byla situace odlišná. Spotřeba piva zde zaznamenávala během války pozoruhodné přírůstky a v roce 1944 dosáhla 24,6 l. Překonána tím byla i rekordní meziválečná hodnota spotřeby piva na obyvatele z roku 1929 ve výši 21,3 l.⁵⁷ Slovenské pivovary nebyly navíc omezeny tak přísnými opatřeními v maximální stupňovitosti piva a průměrná stupňovitost slovenských piv dosahovala na konci války 9°.

V posledním roce války ovlivnily spotřebu piva v českých zemích značná redukce oseté plochy ječmene, která při sklizni roku 1945 dosahovala pouze 248 335 ha oproti 369 503 ha při sklizni roku 1938 (tzn. pokles o 67 %), a na Slovensku omezení provozu pivovarů v důsledku přechodu válečné fronty. V podobném poměru se v uvedeném časovém úseku snížila také plocha chmelnic z 11 554 ha na méně než 8000 ha.⁵⁸ V některých chmelnicích se dokonce pěstovaly okopaniny. V roce 1945 tak mohly pivovary v českých zemích vystavit pouze

⁵⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 096.

⁵⁸ Tamtéž, Tab. č. 078 a 081.

4 875 089 hl piva o stupňovitosti téměř výhradně 3,2°. Před druhou světovou válkou v roce 1936 vyrobily pivovary v českých zemích 7 294 266 hl převážně 10° piva.⁵⁹

Na Slovensku byl pivovarský průmysl řízen prostřednictvím Ochranného svazu pivovarů na Slovensku se sídlem v Bratislavě, který byl založen v roce 1935 jako zájmová organizace slovenských pivovarů. Svaz byl pověřen Nejvyšším úřadem pro zásobování řízením celého pivovarského průmyslu – stanovením výroby, kontingentací surovin a pomocného materiálů pivovarům a prodejem piva. Slovenský pivovarský průmysl zaznamenal během války zcela odlišný vývoj než pivovarnictví v protektorátu a v zabraném pohraničí. Slovenské pivovary během válečných let své kapacity navýšily, jelikož musely pokrýt výpadek dovozu piva z českých zemí. Poměr pivovarské produkce před válkou a na jejím konci je tak zcela opačný. Zatímco v roce 1937 vystavily pivovary na Slovensku 240 853 hl piva, v roce 1945 to bylo již 402 633 hl o stupňovitosti 9°. Slovenské zemědělství dokázalo produkovat relativně dostatek ječmene a slovenská vláda se nemusela uchýlovat k tak razantnímu snížení maximální povolené stupňovitosti jako v protektorátu. Produkce v roce 1945 byla navíc ovlivněna přechodem fronty přes slovenské území. Pět slovenských pivovarů bylo poškozeno a na určitou dobu vyřazeno z provozu. Košícký pivovar dokonce na 10 měsíců, pivovar Vyhne na 6 měsíců, pivovar Bratislava I. na 5 měsíců, pivovar Poprad na 3 měsíce a pivovar Michalovce na 2 měsíce. Vliv válečných operací je patrný na více než dvojnásobném meziročním nárůstu produkce slovenských pivovarů v roce 1946.⁶⁰

⁵⁹ Tamtéž, I. část textová, s. 18–19.

SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 13–15.

⁶⁰ Zprávy státního úřadu statistického republiky československé, roč. XVIII. (1937), č. 23, s. 171–173; SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 28; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 31 a 82.

5. Socialistická transformace v Československu 1945–1953

5.1. Znárodnění po druhé světové válce

Likvidaci velkopodnikání a omezení podnikatelské svobody pouze na podniky střední a malé velikosti přinesla v Československu již znárodnovací vlna roku 1945, v době, kdy komunistická strana mocenskou hegemonií ještě nedisponovala. Na nutnosti zestátnění určitých sektorů ekonomiky panovala během třetí československé republiky shoda napříč politickým spektrem a rozpory se vyskytovaly pouze v otázce rozsahu vyvlastnění. Porozumění pro akceptaci zásahů do vlastnických práv širokou veřejností v poválečném Československu může poskytnout pouze metodologický přístup nahlízející na zestátnění jako na výsledek dlouhodobého procesu společenských proměn, jehož kořeny tvoří komplexní soubor faktorů, které izolovaně samu celospolečenskou akceptaci vyvlastnění nemohou vytvořit. Genezi legitimacy poválečného znárodnovacího procesu není možné zároveň zúžit pouze na časový rámec dvou světových válek a intermezza mezi nimi, jak je občas zjednodušováno v některých historických studiích. Devatenácté století nelze tak jednoduše oznámkovat jako zlatý věk ekonomického liberalismu a postavit do kontrastu s dobou intervencionismu a protekcionismu dvacátých a třicátých let dvacátého století.

Společnost 19. století nezrodila pouze liberální krédo a víru v seberegulaci trhu, ale vystavila rovněž institucionální hradby, které ji samu měly chránit před tržním systémem. Seberegulace trhu byla podmíněna vedle institucionálního oddělení ekonomické a politické sféry rovněž začleněním všech prvků výroby do tržního mechanismu, včetně práce a půdy. Práci ovšem ztělesňují samotní lidé, z nichž se skládá každá společnost, a půdu životní prostředí, ve kterém existují. Postavit půdu a lidskou pracovní sílu na úroveň komodity, s níž je možné libovolně disponovat dle smluvní svobody, by znamenalo přistoupit na devastaci přírody, popřít lidskou přirozenost a nahradit tradiční hodnoty a sociální vazby, na kterých byla evropská společnost po staletích budována, novým atomistickým a individualistickým typem organizace.⁶¹

Reakcí společnosti na příchod průmyslové revoluce tak byl přirozeně dvojí pohyb. Na jedné straně organizoval společnost princip akcentující ekonomické výhody industrializace a celosvětově expandujícího trhu, jehož výsledkem bylo například prosazování zásad *laissez-faire*, vytvoření zlatého standardu a podpora volného trhu, na straně druhé princip institucionální ochrany společnosti před negativními důsledky tržní organizace, jenž využíval

⁶¹ Polanyi, Karl: Velká transformace. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 75–77.

různé nástroje intervence a ochranářství, ať už ve vztahu k práci, půdě, penězům, státním zájmům a paradoxně rovněž v zájmu ochrany trhu samotného. Posledně uvedený případ představuje Karl Polanyi na příkladech tvorby legislativních norem o odborových organizacích a podnikatelských korporacích. V teoretické rovině princip laissez-faire poskytoval pracujícím svobodu odmítnout vykonávat práci, pokud se tak rozhodnou, stejně jako svobodu podnikatelským subjektům dohodnout se prostřednictvím kartelu na cenách bez ohledu na přání zákazníka. Výsledkem by však bylo zúžení tržního prostředí a v takových případech i zapříčiní liberálové typu Lloyda George, Theodora Roosevelta, Thurmana Arnalda a Waltera Lippmanna neváhali odhodit principy laissez-faire a preferovali kolektivistické metody restrikcí smluvních svobod a regulací.⁶²

Uvedené dva pohyby formující sociální historii 19. století tak probíhaly mnohem více paralelně než ve vzájemném rozporu. Protipohyb vůči ekonomickému liberalismu vznikl většinou spontánně a s mnohem menším vlivem partikulárních zájmů než, jak mají tendence vyzdvihovat jednak sociální teorie čerpající z Marxova odkazu a jednak kritiky státního intervencionismu ze strany liberálů. Dlouhodobé procesy ve společnosti, například institucionální ochrana práce, lze jenom stěží vysvětlit třídními zájmy. Základní legislativní normy na ochranu pracujících – zákaz dětské práce, regulace pracovních podmínek v továrnách, odškodnění pracovních úrazů a sociální pojištění – byly zaváděny napříč evropskými státy samovolně v období, kdy dělnická třída disponovala buď žádným nebo omezeným politickým vlivem. Přestože v řadě států byla sociální politika zároveň součástí širších společenských procesů a politických taktik⁶³, všeobecné hybné faktory představovaly především objektivní důvody, před kterými společnost stála. Pokud by se například ulice a náměstí plnily žebráky, jenž byli zmrzačení v důsledku pracovních úrazů, společnost by sama měla tendence nalézt nápravná řešení. Podobně agrární tarify by se jenom velmi těžce prosazovaly proti zájmům ostatních skupin obyvatelstva bez společenské akceptace důležitosti zemědělské výroby pro výživu obyvatelstva, obranyschopnost země a zachování kulturních hodnot venkova.⁶⁴

Společnost „liberálního“ 19. století objektivními důvody legitimizovala rovněž zásahy do majetkových práv a existenci státního sektoru v ekonomice. V Rakousku bylo vyvlastnění v zájmu „obecného dobra“ právně ukotveno již ve Všeobecném zákoníku občanském z roku

⁶² Polanyi, Karl: Velká transformace. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 150, 165.

⁶³ Například v Bismarckově Německu představovala sociální politika významnou komponentu budování národního státu. V Rakousku-Uhersku byla zase spolu s rozšiřováním volebního práva do určité míry zaváděna ve snaze rozetnout jednotu nacionálních a etnických skupin po linii sociálně třídních zájmů.

⁶⁴ Polanyi, Karl: Velká transformace. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 153–164.

1811, tedy při samém zrodu občanské společnosti.⁶⁵ Vyvlastňování nebo omezování vlastnického práva bylo v habsburské monarchii prováděno vydáním zákona, který definoval veřejný zájem ve vztahu ke konkrétnímu vyvlastňovacímu řízení stejně jako stanovoval náhradu a podmínky vyvlastnění. Takovými zákony byly například zákon č. 93/1869 ř. z., o vyvlastňování ve věci vodních děl nebo zákon č. 30/1878 ř. z., o vyvlastňování k účelu stavění železnic a provozování jízdy po nich. Dokonce i pozdější program sociální demokracie ideově založený na teoriích Karla Marxe a Bedřicha Engelse – socializace průmyslových podniků a dolů – mohl být za podmínky parlamentní většiny realizován bez nutnosti ústavních změn a s plnou legitimitou pouze vydáním zákona, jenž by definoval veřejný zájem pro takový účel.⁶⁶

Struktura ekonomiky českých zemí, kterou tvořil rozsáhlý agrární sektor a průmysl s velkým počtem malovýrobců, vytvářela ve společnosti tendence reflektovat spíše objektivní důvody pro protekcionistická opatření a státní regulaci velkokapitálu než pro podporu principů laissez-faire a stavění majetkových práv na piedestal nedotknutelnosti. Návrhy na omezení vlastnických práv tak v období monarchie neváhaly na českém sněmu předložit i strany opírající se o středostavovské voliče, jejichž majetek byl sám potenciálně ohrožen, pokud by návrhy na omezení vlastnictví nabyly radikálnější podoby. Záměrem nakonec neúspěšných předloh na zestátnění dolů a velkoobchodu s uhlím v prvním desetiletí 20. století byla snaha vyřešit problém rostoucích cen uhlí a ulehčit podnikání v navazujících oborech citlivých na ceny energie.⁶⁷ V případě nacionálně českých poslanců byly požadavky na regulaci podnikání v těžbě uhlí motivovány současně nacionálním hlediskem – většina těžebního průmyslu byla v držení nacionálně německého kapitálu – a záměrem zvýšit příjmy zemské pokladny.⁶⁸

Existenci státního sektoru v ekonomice, jenž v Rakousku-Uhersku zahrnoval především státní monopoly, železnice a některé doly, nebylo těžké obhájit rovněž z pozic, jež akcentovaly ekonomický růst a expanzi trhu. Při realizaci projektů s dlouhodobou návratností a s vysokým společenským přínosem, například při budování železniční sítě, se stát ukazoval být nezřídka mnohem úspěšnější realizátor než soukromé společnosti, které byly v podobných projektech limitovány nutností v krátkém horizontu generovat zisk. Stát tak v „liberální éře“ 19. století

⁶⁵ „Žádá-li toho obecné dobro, musí člen státu za přiměřené odškodnění i úplné vlastnictví věci postoupiti“. Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 30.

⁶⁶ Tamtéž, s. 30–32.

⁶⁷ Neúspěšnost těchto návrhů svědčí o obtížnosti prosazení partikulárních zájmů a kontrastuje s případy legislativních norem, které byly přijaty navzdory minimálnímu zájmu politicky vlivných skupin obyvatelstva a pouze na základě důvodů, jejichž oprávněnost společnost akceptovala.

⁶⁸ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 30–32.

představoval vedle soukromého podnikání legitimní součást ekonomiky a takřka nezbytnost v případech, kdy profitabilita a celospolečenský přínos nebyly v dostatečné shodě.

První světová válka, která podřídila veškerou hospodářskou činnost ve státě jedinému účelu – dosažení vítězství ve válečném konfliktu, s obdobnou racionalitou veřejného dobra otevřela prostor pro dosud nevídanou aktivitu státu v ekonomice. Státní kontrole podléhala jak výroba, distribuce, tak i spotřeba obyvatelstva. Státními orgány řízená ekonomika nemohla být již více považována za utopickou ideu, ale stala se v praxi ověřenou alternativou k volnotržnímu ekonomickému systému. Válečnému období je rovněž přičítáno posílení kolektivismu ve společnosti – akceptace osobního odříkání a obětování jedince ve prospěch celku a ve jménu loajality ke státu, které jsou motivovány společným ohrožením ze strany nepřítele. Společnost za svou loajalitu očekávala od státu přinejmenším odškodnění válečných invalidů, rodin jejichž živitel padl na bojišti a řešení řady sociálních problémů, jež válka vytvořila nebo zhoršila. V případě českých zemí a nacionálně české společnosti jsou aspekty válečného kolektivismu přinejmenším diskutabilní. Protikladné postoje nacionálně německého a českého obyvatelstva k válce a rakousko-uherské monarchii jsou dobře patrné například na investicích do rakouských válečných dluhopisů. Po podepsání mírových dohod nicméně i obyvatelstvo českých zemí žádalo od státu větší angažovanost v řešení sociálních problémů, které v předválečném období poutaly jeho pozornost a nedostatečným zásobováním, ekonomickým rozvratem a fyzickými dopady války na mužskou populaci nabyly ještě více na aktuálnosti. Poválečný optimismus vytvářel očekávání lepší budoucnosti pro všechny a posílení role státu v sociální oblasti se nebránily ani politické elity nástupnického Československa.

Nový československý stát musel legitimizovat svou existenci a sociální sféra byla jednou z oblastí prostřednictvím, které se mohli představitelé mladé republiky vymezovat vůči starému režimu. Motivovaly je současně obavy z případných revolučních převratů, které by byly inspirovány bolševickou revolucí v Rusku nebo vyhlášením Maďarské republiky rad. Mocenské vakuum a počáteční slabost nástupnických států monarchie poskytovaly příznivé podmínky pro takové revoluční pokusy. Návrhy na „socializaci“ dolů, hutního a těžkého průmyslu se tak po válce znovu objevily a jejich provedení a priori neodmítala ani vláda Karla Kramáře, jehož strana zastupovala především majetnější vrstvy nacionálně české společnosti. Uhlí spolu s půdou představovaly zvláštní kategorii aktiv, o jejichž vyvlastnění nebo omezení vlastnických práv ve veřejném zájmu se vážně uvažovalo nejen z důvodů sociálních, ale i nacionálních. Doly a hutě v severozápadních Čechách a na Ostravsku byly většinou v držení nacionálně německých podnikatelů. Velká část české společnosti považovala vyvlastnění půdy

a německého velkokapitálu za nápravu „nespravedlnosti“, kterou spatřovala v politickém, sociálním a ekonomickém zvýhodnění německého etnika v době habsburské monarchie.

„Napravení historických křivd“ měla nakonec přinést pouze pozemková reforma, která byla často prezentována jako odčinění Bílé hory. K socializaci dolů nedošlo vzhledem k rozdílným názorům stran na podobu omezení vlastnického práva v těžebním průmyslu a ochabnutí revolučních nálad z důvodu zlepšující se hospodářské situace. Roli samozřejmě sehrávala rovněž existenční závislost Československa na spojení se západními demokratickými státy, která neumožňovala pouštět se do sociálních experimentů obtížně kompatibilních s principy liberální demokracie. Pozemková reforma, jež nařizovala zábor majetku nad 150 ha zemědělské půdy a 250 ha půdy veškeré, neměla primárně rozšířit státní sektor, ale poskytnout půdu malým a středním rolníkům. Zabraná půda mohla být ve veřejném zájmu buď vyvlastněna za náhradu, bez náhrady v případě státu nepřátelských osob nebo ze záboru vyjmuta a navrácena původním vlastníkům, pokud to veřejný zájem vyžadoval. Po rozdělení půdy zůstal v majetku státu stále rozsáhlý půdní a lesní fond, k jehož správě byl zřízen státní podnik Československé státní lesy a statky. Ve správě státního podniku se ocitly rovněž přidružené podniky zabraných zemědělských statků, včetně několika pivovarů.⁶⁹

Z majetku bývalé rakousko-uherské monarchie vytvořený státní sektor se v meziválečném Československu kontinuálně rozšiřoval nejenom prostřednictvím vyvlastnění majetku soukromých subjektů, jako v případě zmiňované pozemkové reformy nebo zestátnění zbylých soukromých železničních drah, ale rovněž úspěšnou podnikatelskou činností státních podniků. Československé státní dráhy například rozšířily svou činnost v roce 1927 o autobusovou dopravu, Státní báňské a hutní závody navyšovaly svá aktiva nákupem nových nálezů, zřizováním nových dolů a stát se uplatňoval také jako podnikatelský zakladatel – Vojenská továrna na letadla, Československé státní aerolinie a další. Majoritní podíl drželo Československo v řadě akciových společností například pro obranu státu důležité Zbrojovce Brno, v plavebních společnostech a státní kapitál se v kombinaci s účastí obcí, měst a soukromého kapitálu podílel také na elektrifikaci československého území. Pro účely státního podnikání byla vytvořena zvláštní rozpočtová položka „správa státních podniků“, která vykazovala přebytek po celé meziválečné období.⁷⁰ Poměrně rozsáhlý a fungující státní sektor v ekonomice prvorepublikového Československa tak nese svědčil o nižší efektivnosti podniků ve státním vlastnictví.

⁶⁹ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 53–56.

⁷⁰ Deset let republiky československé. Svazek 2, Státní tiskárna, Praha 1928, s. 48–50.

Vojenské vítězství v první světové válce a ekonomická síla liberálních demokracií Velké Británie a USA stejně jako čtrnáct principů poválečného světového řádu v programu amerického prezidenta Woodrow Wilsona zdánlivě zvěstovaly nástup nové éry ekonomického liberalismu. Ekonomičtí liberálové vkládali velké naděje do nově založené mezinárodní organizace – Společnosti národů, která měla poskytnout platformu pro mezistátní spolupráci a podporu volného obchodu. Dominantní vliv Británie a Francie v této organizaci a jejich neústupnost v otázce válečných reparací však konzervovaly rozdělení Evropy na vítěze a poražené a mezinárodní obchod zůstal i ve dvacátých letech stále zatížen válečnou zkušeností.

Economic and Financial Organization, instituce vytvořená pod hlavičkou Společnosti národů, byla při konfrontaci s poválečnou hospodářskou realitou a problémem hyperinflace dalece vzdálena od představy orgánu šířícího liberální ekonomický řád napříč Evropou a světem. Deflační léčebná kúra ordinovaná touto institucí ve spolupráci s mezinárodním bankovním sektorem vyžadovala celou paletu státních zásahů od restrikce rozpočtových výdajů, regulace cen zboží, až po intervence do smluvně zajištěných mzdových tabulek. Smluvní svoboda a idea seberegulujícího trhu byly i ze strany ekonomických liberálů obětovány a odsunuty ve prospěch stability měny a obnovení zlatého standardu. Po desetiletí prosazovaná deflační politika postupně vyšlapávala cestu autoritářskému intervencionismu.⁷¹ Ideál deflacionisty představovala „svobodná ekonomika pod silnou vládou“.⁷² Konjunktura druhé poloviny dvacátých let utvrzovala deflacionisty v přesvědčení, že našli způsob k zajištění spolehlivosti tržního systému. Když se na začátku třicátých let tržní systém zhroutil, nedokázali již svobodnou ekonomiku před veřejností obhájit. Ekonomický liberalismus nenabízel řešení ani vysvětlení příčin hospodářského kolapsu přijatelná pro širokou veřejnost. Teoretická zdůvodnění hospodářské krize jako nezbytného očištného procesu, jež obnovuje rovnováhu trhu vychýlenou spekulacemi dvacátých let, nebyla pro podnikatele balancující na hraně úpadku a zástupy nezaměstnaných zrovna přitažlivá. Veřejnost žádala okamžitá řešení a své naděje upínala ke státu. Z hesla deflacionistů zůstala v platnosti pouze „silná vláda“.

Státní intervencionismus třicátých let nepředstavoval protipohyb k ekonomickému systému předchozího desetiletí, ale jeho kontinuální modifikaci. Koncepce o protipohybu vychází pouze z reflexe tehdejšího ekonomického diskurzu, který ovládli státní intervencionisté, označující laissez-faire za hlavního viníka krize. V reálné ekonomice takový

⁷¹ Clavin, Patricia: *Securing the World Economy. The Reinvention of the League of Nations 1920–1946*. Oxford University Press, Oxford 2013, s. 11–47.

⁷² Polanyi, Karl: *Velká transformace*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 230.

průlom nenastal. Proces institucionální ochrany společnosti před negativními důsledky volného trhu probíhal kontinuálně po více než sto let a krizové události typu hospodářských krizí a světových válek uvedený proces pouze urychlovaly, tím jak existující problémy a rizika tržní ekonomiky odhalovaly společnosti. Hospodářská krize třicátých let obdobně přinesla objektivní důvody, aby se technokratické zásahy do ekonomiky, běžně využívané k zajištění stability měny, uplatnily pro účel zvýšení zaměstnanosti a zastavení hospodářského propadu. Politika státních zásahů se tak nezrodila z ničeho nic jako reakce na šok z hospodářského propadu, a už vůbec ne pod vlivem „úspěchů“ státem prováděné industrializace v Sovětském svazu, ale měla hluboké kořeny pevně svázané s vývojem industriální společnosti.

Reakce na zhroucení trhu ve třicátých letech se v rámci evropských zemí lišily. Promítaly se v nich lokální problémy, statut vítěze nebo poraženého z první světové války, síla demokratických hodnot ve společnosti a nevyřešené nacionální spory. Velká část Evropy se vydala cestou radikálnějších reforem tržního systému a spolu s liberálním kapitalismem odhodila i demokratické principy. Fašistické řešení nabízelo revitalizaci tržní ekonomiky, provedenou pod dogmaty politického náboženství a za cenu zničení všech demokratických institucí jak v hospodářské, tak v politické oblasti. V Německu urychlovala masovou konverzi Hitlerova velmi dobře propagovaná politika zaměstnanosti a šance zničit versailleský systém, kterou nespokojenému a potupenému Německu nabídl kolaps světové ekonomiky.⁷³ Nástup fašistických režimů v Evropě doplňovala směsice autoritářských režimů, jež využily lokálních problémů a nespokojenosti obyvatelstva pro uchopení moci a omezení politické soutěže.

Klasická liberální demokracie byla na ústupu, omezená na několik zemí včetně s Velkou Británií, kde demokratické zřízení bylo natolik národním specifikem, že se jej britská společnost stěží mohla vzdát. To však neplatilo o dalších pilířích, na nichž v minulosti stála finanční a vojenská síla britského impéria. Principy laissez-faire v Británii již dávno ztratily evangelický žár z poloviny 19. století. Zlatý standard a poválečný status quo byly udržovány pouze dokud náklady na jejich obranu nepřevýšily zisky z jejich zachování. Poté i hrdý Albion neváhal obětovat svou prestiž, odmítl hradit své závazky na finančním trhu a vydal se na cestu appeasementu. Víru v seberegulaci trhu ztratila rovněž vláda Spojených států včetně s prezidentem Franklinem Delano Rooseveltem, která v rámci programu New Deal zahájila politiku aktivních státních zásahů pro snížení nezaměstnanosti a následovala Velkou Británii v opuštění zlatého standardu.

⁷³ Polanyi, Karl: *The Essence of Fascism*, In: *Christianity and the Social Revolution*. London 1935, s. 359–394; Polanyi, Karl: *Velká transformace*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 234–245.

Ve střední Evropě zůstávalo Československo posledním demokratickým ostrůvkem. K demokratickým hodnotám mladou republiku přimykala obava o územní celistvost a osud „národního“ státu Čechů, jež byly ohroženy okolními autoritářskými režimy. Cestu z krize hledala ovšem i československá vláda prostřednictvím státních intervencí, které překračovaly rozměr běžné monetární politiky. Zákon o mimořádné moci nařizovací z roku 1933 poskytl vládě pravomoc vydávat v hospodářské oblasti nařízení, jež byla nadřazená platným zákonům a teprve zpětně byla schvalována parlamentem.⁷⁴ Nejambicióznějším produktem československých protikrizových opatření se stala řízená kartelizace. Administrativním příkazem zlikvidovala vláda tržní mechanismus v rostlinné obilní výrobě a konkurenční prostředí ovlivňovala méně radikálními způsoby i v řadě dalších odvětvích.⁷⁵ Příslibem daňových úlev rozhodl stát ve prospěch kartelové dohody i jednání v pivovarském průmyslu, jež pro rozdílné zájmy pivovarů stála ve slepé uličce. Mimořádná opatření v době hospodářské krize poskytovala vzor i pro státní intervence v období druhé republiky⁷⁶ a na koncepci řízené kartelizace byl později postaven rovněž systém protektorátní válečné ekonomiky.

Mnichov, ačkoliv bezpochyby otevřel cestu k bezprecedentnímu omezování majetkových práv, představoval zároveň přerušení přirozené evoluce ideologického a politického diskurzu, který od druhé poloviny 19. století směřoval k sociálně odpovědnějšímu státu. Státní mocí iniciované majetkové přesuny nebyly po Mnichově způsobeny důsledky hospodářské krize nebo sociálními problémy, ale politikou arizace nacistického Německa a česko-německým nacionálním soupeřením, které v roce 1938 vstoupilo do své kritické fáze. V odstoupeném území byly vynucovány majetkové změny v neprospěch židovského obyvatelstva, okleštěného československého státu a jeho rezidentů fyzických i právnických. Po zřízení protektorátu aplikovala okupační správa obdobnou politiku arizace a germanizace na majetek i na zbylém území českých zemí. Široká škála předpisů a nařízení poskytla právní základ pro konfiskace, nevýhodné a vynucené prodeje, nucené správy a další omezení vlastnických práv. Československá společnost a exilová vláda nemohla po válce nechat tyto brutální zásahy do majetkových práv bez odezvy. Dalo se očekávat, že se nespokojí s pouhou restitucí a obdobná míra brutality bude paušálně aplikována i na majetek nacionálně německého obyvatelstva.⁷⁷

⁷⁴ Zákon č. 95/1933 Sb. ze dne 9. června 1933 o mimořádné moci nařizovací. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1933, částka 35.

⁷⁵ Rákosník, Jakub – Noha, Jiří: Kapitalismus na kolenou. Auditorium, Praha 2012, s. 23

⁷⁶ Ústavní zákon č. 330/1938 Sb. ze dne 15. prosince 1938 o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1938, částka 110, s. 1205.

⁷⁷ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 86.

Restituce a konfiskace majetku v držení Němců se také od počátku objevovaly v programech domácích odbojových skupin. Petiční výbor věrní zůstaneme, jenž působil na organizační struktuře Dělnické akademie, rozvíjel koncepci poválečné obnovy dále směrem k hlubším proměnám politického, sociálního a ekonomického systému, které měly zamezit opakování hospodářských krizí. PVVZ počítal s prvky plánování a znárodněním průmyslových odvětví, jež mohly usnadnit regulaci ekonomiky ze strany státu. Znárodnění některých odvětví průmyslu, klíčových pro obranu státu, a bank připouštěl rovněž program vojenské složky domácího odboje Obrany národa.⁷⁸ Po sjednocení odbojových skupin na počátku roku 1940 se na plánech poválečné hospodářské obnovy pracovalo na půdě Ústředního vedení odboje domácího, kde se zrodil dokument *Za svobodu, do nové Československé republiky!* Programový dokument vycházel ideově z konceptů PVVZ a národohospodářských diskuzí během hospodářské krize třicátých let. Klíčová myšlenka spočívala v doplnění politické demokracie o demokracii hospodářskou. Ekonomický liberalismus měl být nahrazen sociálně spravedlivějším hospodářským řádem, který měl přitom sloužit „lidu“ nikoliv autoritativním režimům a nemohl být tedy oddělen od demokracie politické. Program počítal se zestátněním nebo zespolečněním některých forem hospodářské činnosti stejně jako s hospodářským plánem, jenž měl přinést poválečnou obnovu a zabránit vzniku velkých hospodářských krizí.⁷⁹

Ideová linie zahraničního odboje byla založená na právní kontinuitě předmnichovského Československa, zneplatnění mnichovské dohody a následných právních, hospodářských a sociálních změn na území Československa. Restituce a konfiskace německého majetku nebyly ale jedinými body, na kterých se domácí a zahraniční odboj shodoval. Československé exilové vládě v Londýně byly programové body domácího odboje známy a do exilu zamířila i řada prominentních osob z protektorátu, které se na formulaci programů odbojových skupin podílely. Programové koncepce domácího odboje reflektoval i Edvard Beneš, který v knize *Demokracie dnes a zítra* vydané v exilu rozvíjel myšlenku, že válkou způsobený rozvrat majetkových, právních a tržních struktur poskytuje jedinečnou příležitost k realizaci hospodářských a sociálních reforem s hlubokými strukturálními změnami, především kolektivizujícího a socializujícího charakteru. Benešovy vize zapadaly do jeho širší koncepce nezbytné poválečné reformy liberální demokracie, která se kryla s názory domácího odboje i velké části ekonomů a politiků v anglosaských zemích, jež považovali nástup nacistické a fašistické diktatury a zahájení druhé světové války za důsledek krize liberální demokracie a

⁷⁸ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 95–97.

⁷⁹ *Za svobodu do nové Československé republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41.* Dělnická akademie, Praha 1945.

neregulovaného kapitalistického systému. V sociálně-reformních plánech britských labouristů viděl Beneš dokonce známku sblížování ekonomického systému západní demokracie a hospodářského systému Sovětského svazu, kterému naopak predikoval reformy liberálního charakteru.⁸⁰

Komunistická strana se do diskuzí exilové vlády o znárodnění zapojila významně až v druhé polovině války. Nepatřila však k subjektům, které by do této diskuze přinášely radikální prvky, a nezřídka komunisty zastiňovaly návrhy sociálních demokratů. Sovětský svaz a jeho ekonomický systém se stával pro československou exilovou vládu vedle britských a francouzských poválečných plánů obnovy dalším inspiračním vzorem především po Benešově návštěvě Sovětského svazu na konci roku 1943. Sověti dokonce obdiv československého exilu k sovětskému hospodářskému systému krotili a poukazovali na nutnost brát v potaz při úpravě ekonomického řádu specifika dané ekonomiky. Rezervované postoje Sovětů a KSČ k československému znárodnění vycházely z taktiky Sovětského svazu, který se snažil otupit obavy z poválečné komunizace evropských zemí.⁸¹ KSČ se soustředila na provedení konfiskace majetku nepřátel státu a kolaborantů a k znárodnění se před osvobozením Československa oficiálně vyjadřovala pouze neurčitě. Jednalo se o velmi dobře zvolenou strategii, která umožňovala zahájit třídní boj pod praporem národní revoluce a postupně jej korigovat k revoluci sociální.

S koncem války docházelo v domácím odboji k radikalizaci názorů na poválečnou podobu československé demokracie. Odbojová skupina Rada tří zaslala do Londýna v létě 1944 požadavek, odmítající nekompromisně předmnichovský stranický systém, návrat Němců včetně židů, a žádající řízenou hospodářskou demokracii a reformu hospodářských a sociálních řádů.⁸² Podobně radikální postoje se rozvíjely také v Ústřední radě odborů, která pracovala v ilegality a byla na Radu tří napojená. Na konci války navázala ÚRO spolupráci s vedením ilegální KSČ a s ilegálními odbory a závodními radami jednotlivých podniků. ÚRO se postupně stávala koordinačním centrem ilegální sítě závodních odborových rad, které měly sloužit jako základny pro přípravu generálních stávek a ozbrojeného povstání. Závodní rady a odbory sehrály důležitou úlohu při osvobozování a v pražském povstání, což jim přineslo

⁸⁰ Beneš, Edvard: Demokracie dnes a zítra. Svazek II. Kruh přátel československé knihy, Londýn 1941, s. 180–203.

⁸¹ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 116–118.

⁸² Vondrová, Jitka: Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty. (Ed.). Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1994; Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 100–101.

nezanedbatelný vliv na poválečné uspořádání.⁸³ Účast ve válečných operacích zvýšila sebevědomí dělníků, kteří se považovali za jediné oprávněné ochránce národních zájmů v podnicích. Zdráhali se vrátit kontrolu nad podniky zpět vrcholnému managementu a vlastníkům a snažili si zajistit trvalý vliv na jejich chod.

Prosazení zájmů ÚRO a závodních rad napomáhal postoj exilu k politickým a hospodářským elitám, které zůstaly během války v protektorátu. Exil i poválečná česká společnost neodpouštěly účast v pomnichovské politice a polehčujícími okolnostmi nebyly ani zapojení v odboji a rozsudek za velezradu Třetí říše jako v případě agrárníka Rudolfa Berana. Likvidace agrární strany naplňovala další z Benešových receptů na léčbu „nezdravé“ meziválečné demokracie. Omezení československé politické scény po vzoru Velké Británie a USA na dvě maximálně tři strany – stranu tzv. levice, stranu tzv. pravice a eventuálně stranu středu – mělo podle Beneše zabránit vzniku extrémních antidemokratických stran a odstranit „veliké zlo československé demokracie – koaliciontství“.⁸⁴ Zákaz obnovení stavovské strany československých rolníků, která v době vyhlášení protektorátu již více než tři měsíce neexistovala, se však stal naopak symptomem churavosti „demokracie“ třetí republiky a výsledkem mocenských ambic tří levicových stran a strany lidové, jež se sdružily s dvěma slovenskými stranami v Národní frontě a povýšily tím „koaliciontství“ na zcela novou úroveň. Československá politická scéna byla redukována pouze na levici a střed a Edvard Beneš ostře kritizující meziválečné koalice a varující před antidemokratickými stranami nyní tleskal koalici, ve které hrála prim komunistická strana.

Poválečná „demokracie“ žádala i od hospodářských elit, aby nesly odpovědnost za své působení v době protektorátu. Jednalo se ze strany společnosti bývalého okupovaného státu o určitý druh sebeospravedlnění práce ve prospěch Třetí říše v době okupace. Tíha „viny“ byla přenesena na hospodářské elity, které měly mít ze spolupráce s nacistickým Německem zisk. Potrestání národních zrádců z řad bankovních, průmyslových a zemědělských magnátů sliboval ještě před osvobozením Československa košický program. Výkon funkce ve vrcholném managementu a plnění direktiv okupační správy mohly být velmi lehce kvalifikovány jako kolaborace, přestože se jednání managementů a vlastníků firem v podstatě nelišilo od jednání dělníků, pracujících rovněž ve prospěch třetí říše. Posuzovatelem takových provinění se staly národní výbory, které mohly na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. uvalit národní správu na majetek nepřátel československého státu, kolaborantů a v podnicích

⁸³ Durmanová, Marie: Odbory v závěrečné etapě druhé světové války. In: Historie a cestovní ruch perspektivní a podnětné spojení. Praha 2008, s. 107–119.

⁸⁴ Beneš, Edvard: Demokracie dnes a zítra. Svazek II. Kruh přátel československé knihy, Londýn 1941, s. 230–237.

opuštěných a pod vedením státně nespolehlivých osob.⁸⁵ Národní výbory jednaly z podnětů dělníků a zaměstnanců firem, kteří tak dekretem získali moc nad svými zaměstnavateli a nadřízenými. Závist sociálně lepšího postavení a ambice některých zaměstnanců v mnoha případech převážily i nad do té doby bezproblémovými vztahy osazenstva a managementu a rezultovaly v zavedení národní správy. Ve snaze odstavit vlastníky a vrcholný management z vedení firem zastiňovaly dělnictvo neznáznamy osoby z řad bílých límečků – úředníci, inženýři a technici, kteří nemohli být obviněni ze styku s protektorátními orgány a zároveň byli na rozdíl od dělníků kompetentní k převzetí řízení podniku.⁸⁶ Nemálo z nich se chopilo nabízené příležitosti a nastoupilo na místa svých nadřízených jako národní správci.

Ústřední rada odborů si prosadila, aby národní správa byla vykonávána v součinnosti se závodními výbory a byla tak zainteresovaná na rozšíření počtu podniků pod nucenou správou. Vlna národních správ, která v roce 1945 zaplavovala československé hospodářství, vytvářela z ÚRO nové mocenské centrum srovnatelné s politickými stranami Národní fronty. Vliv odborového hnutí ovšem ohrožovala dočasnost národní správy. ÚRO a závodní rady se tak snažily zajistit si vliv v podnicích i po jejím odvolání, v ideálním případě prostřednictvím zestátnění podniku. Záměry odborového hnutí se kryly s cíli sociální demokracie a komunistické strany, která se však v květnu 1945 stále držela taktiky umírněného postoje ke znárodnění.

V případě majetku nepřátel československého státu a kolaborantů, který byl konfiskován na základě dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., narážely plány ÚRO na zestátnění podniků pouze na pokusy o združstevnění konfiskátů nebo o jejich zařazení pod místní samosprávy. Rámec retribuce ovšem překračovalo zestátnění majetku nekolaborujících československých občanů, který se po válce ocitl v národní správě. Ideovou oporu pro vyvlastnění majetku vlastních občanů ve veřejném zájmu mohly ÚRO a levicové strany nalézt ve Velké Británii, kde labouristická strana Clementa Attleeho s programem zestátnění klíčových odvětví porazila v červenci 1945 válečného vítěze Winstona Churchilla. Podobný

⁸⁵ Dekret presidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Sbírka zákonů a nařízení republiky československé, roč. 1945, částka 4.

⁸⁶ Příkladem může sloužit uvalení národní správy v Akcionářském pivovaru na Smíchově 30. května 1945. Ve smíchovském pivovaru na rozdíl od řady jiných pivovarských podniků neproběhla v celé jeho historii žádná dělnická stávka a podnik byl znám bezproblémovým vztahem správní rady se zaměstnanci. Národní správa byla přesto uvalena na žádost osazenstva podniku z důvodu asociálního jednání a kolaborantství členů správní rady. Národními správci se stali Bohuslav Kurz, vrchní sládek; Ing. Otakar Tesař, podnikový inženýr; Josef Tymojev, sladovník; Karel Špaček, úředník a Josef Vobora, pokladník. Členům správní rady nebyla později kolaborantská činnost prokázána. SOA Praha, fond Závodní výbor dělnictva Akcionářského pivovaru na Smíchově z let 1921–1945, karton č. 1, i. č. 9, Akce proti kolaborantům.

vývoj nastával i v dalších západoevropských zemích a Benešova teorie konvergence Sovětského svazu a západních demokracií se zdánlivě naplňovala.

Pro další vývoj byla klíčová dohoda sociální demokracie, komunistické strany a národně socialistické strany na společném postupu a vytvoření tzv. socialistického Bloku, na kterém se strany dohodly v červnu 1945. V rámci Bloku byl ustanoven koordinační výbor národohospodářských komisí jednotlivých socialistických stran, který měl na návrh KSČ projednávat otázku zestátnění dolů a průmyslových podniků. Komunistická strana původně možná až příliš ubrala ze svého radikalismu a přehnal taktiku, jež jí měla vytvořit image demokratické státotvorné strany. Přehodnocení taktiky KSČ ovlivnily rezoluce závodních rad a dělnických výborů, jež žádaly zestátnění podniků, a obavy, aby sociální demokracie nevytrhla KSČ z rukou znárodnovací trumf. Československá společnost v poválečném optimismu nekriticky hltala plány na hospodářskou obnovu a chtěla k obnově přispět svým dílem. Po protektorátní zkušenosti se o to více obyvatelstvo identifikovalo s československým státem a vítalo posílení kolektivního vlastnictví na úkor kapitalistů, jež byli obviňováni z přílišné vstřícnosti k okupantům.

Na politické scéně nebyla síla, která by se postavila proti většinovému veřejnému mínění a znárodnění blokovala. Po likvidaci pravice se do role korektora znárodnovacího procesu dostaly Československá strana lidová a slovenská Demokratická strana. Na zásadních věcech se však nejdříve dohadovaly „české“ strany Národní fronty a vznikem socialistického Bloku byla z první fáze jednání vyloučena i lidová strana.⁸⁷ Na jednání levicových stran o znárodnění byli naopak pozváni zástupci Ústřední rady odborů, kteří dokonce disponovali poradním hlasem. Přestože jednání o podobě znárodnění probíhala později na celé půdě Národní fronty, variantu dohodnutou levicovými stranami a odbory bylo ve stěžejních bodech nemožné změnit. Socialistický Blok nakonec prosadil i provedení znárodnění vydáním prezidentských dekretů ještě před ustavením Prozatímního národního shromáždění.

Výsledný rozsah československého znárodnění odpovídal mocenským pozicím Československé sociální demokracie, Komunistické strany Československa a Ústřední rady odborů a výrazně překračoval rozsah zestátnění v západoevropských zemích. Znárodnění bylo realizováno vydáním čtyř dekretů prezidenta republiky v říjnu 1945. Podniky v průmyslu znárodněval dekret č. 100/1945 Sb., který zestátněval zcela těžební průmysl, energetiku, železářny, ocelárny, zbrojní průmysl a výrobu gramodesek. Pro další odvětví byla hranice znárodnění nastavena individuálně a většinou odpovídala počtu zaměstnanců, ale například pro

⁸⁷ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 161.

sklářské podniky představoval kritérium objem výroby. Soukromý sektor byl v průmyslových oborech ponechán pouze u podniků s méně než 500 zaměstnanci. V některých oborech však tato hranice byla nastavena na 400, 300, 200 nebo dokonce na 150 zaměstnanců jako v případě produkce stavební a technické keramiky, porcelánu a pilařství.

Znárodnění v potravinářském průmyslu legalizoval dekret č. 101/1945 Sb., který principiálně vycházel z dekretu č. 100/1945 Sb. Podle potřeby v něm byly podobně kombinovány počet zaměstnanců a objem výroby jako hranice pro znárodnění. Čokoládovny například podléhaly znárodnění při alespoň 500 zaměstnancích, podniky na výrobu umělých jedlých tuků již při 150. Mezi podniky znárodněvané podle objemu výroby patřily například mlýny o denní produkční kapacitě nad 60 t obilí nebo pivovary s výrobou vyšší než 150 tisíc hl piva ročně. Potravinářský průmysl byl specifický oproti podnikům znárodněným podle dekretu č. 100/1945 Sb. tím, že národní podniky bylo možné vytvářet rovněž z konfiskovaného majetku a majetkových podstat průmyslových podniků.⁸⁸ Další dva dekrety č. 102/1945 Sb. a č. 103/1945 Sb. zestátnovaly veškeré akciové banky a soukromé pojišťovny.

Zestátnění podniků v roce 1945 bylo provedeno za náhradu, která ovšem nemohla být vyplacena okamžitě z důvodu cenové stability a rovněž s ohledem na sociální smír v době poválečného nedostatku. Náhrady byly zmrazeny na vázaných vkladech a jejich uvolnění bylo možné pouze v sociálně těžkých případech. Peněžní reforma v roce 1953 zlikvidovala finanční prostředky na vázaných vkladech a tím ex post učinila celý proces znárodnění v roce 1945 fakticky bez náhrady. Relativně adekvátní kompenzace se dočkali pouze zahraniční majitelé znárodněného majetku.

Konfiskace a znárodnění v roce 1945 přinesly likvidaci jedné třídy – velkokapitalistů – a to ne ve znamení boje proletariátu proti kapitalistickým okovům, ale pod pláštěm retribuční národní očisty a poválečné obnovy, kterou mělo zestátnění urychlit. Marxistický ekonom Felix Oliva později velmi výstižně popsal likvidaci podnikatelských elit v roce 1945: *„Kapitalisté byli zbaveni svého majetku nikoliv proto, že jsou kapitalisty, nýbrž proto, že buď utlačovali český národ (Němci a Maďaři) nebo, že zradili nebo prostě proto, že si toho žádal zájem státu.“*⁸⁹ Demokratickou stafáž znárodněvacímu procesu dodaly nekomunistické strany Národní fronty a osoba prezidenta Edvarda Beneše. Vykonaly tak pro KSČ velký díl práce, která se mohla ve třídním boji soustředit na likvidaci menších kapitalistů a střední třídy živnostníků a rolníků.

⁸⁸ Tamtéž, s. 213.

⁸⁹ Oliva, Felix: Poznámky k teorii ekonomie čs. lidové demokracie. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Praha 1949, s. 24.

Národohospodářští experti KSČ pokračovali v přípravách dalších etap znárodnění a mohli nadále počítat s podporou sociální demokracie a Ústřední rady odborů. Příležitost rozdmýchat antipatie mezi sociálními skupinami a znovu otevřít otázku vyvlastnění majetku přineslo katastrofální sucho v roce 1947. Kritika ze strany odborů a KSČ se snášela především na velkoobchod, který se údajně přižíval na práci národních podniků a přivlastňoval si jejich zisky. Předehrou k druhé vlně znárodnění se mezitím staly revize pozemkové reformy, které byly provedeny zákonem č. 142/1947 Sb., a vydání zákona č. 143/1947 Sb. o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na Zemi českou. V prvním případě došlo k vyvlastnění zemědělské půdy nad 50 ha u tzv. zbytkových statků z meziválečné pozemkové reformy, v případě druhém byla převedena do správy zemského národního výboru rozsáhlá majetková podstata rodiny Adolfa Schwarzenberga, ve které se nacházelo vedle 55 000 ha pozemků i několik podniků, včetně šesti pivovarů.⁹⁰

Druhou etapu znárodnění zpustilo rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, který na konci roku 1947 uznal stížnost majitelů čokoládovny Orion a zrušil znárodnovací vyhlášku ministerstva výživy. Rozhodnutí vyvolalo velkou nevoli odborů a hrozilo, že případ čokoládoven nebude jediný. Nejvyšší správní soud měl projednat dalších 140 podobných stížností bývalých majitelů znárodněných podniků. Předsednictvo ÚV KSČ již začátkem února 1948 sestavovalo podklady pro znárodnění velkoobchodu a průmyslových podniků nad 50 zaměstnanců. Prodlouženou ruku KSČ představovala Ústřední rada odborů pod vedením komunisty Antonína Zápotockého. Požadavek na další znárodnění vyšel ze strany zaměstnanců a závodních rad. V některých rezolucích dokonce dělnické výbory požadovaly radikálnější varianty znárodnění než KSČ – od hranice 20–30 zaměstnanců.⁹¹

Ekonomický expert komunistické strany Ludvík Frejka na aktivu, jehož se 23. února 1948 ve Vysočanech zúčastnilo na 1200 národohospodářských pracovníků, radil pro zajištění dalšího znárodnění použít dekret č. 5/1945 Sb. o národní správě. Ustanovení dekretu umožňovalo totiž uvalit národní správu na podnik v případě ohrožení řádného chodu národního hospodářství.⁹² Národní správy se rychle šířily a na začátku března 1948 byly již dosazeny do 1300 průmyslových podniků a do 500 velkoobchodů.⁹³ Převzetí moci komunisty v únoru 1948 doprovázelo zřizování Akčních výborů Národní fronty. Akční výbory byly složeny

⁹⁰ Zákon č. 142/1947 Sb. ze dne 11. července 1947 o revisi první pozemkové reformy. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1947, částka 65; Zákon č. 143/1947 Sb. ze dne 10. července 1947 o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1947, částka 66.

⁹¹ Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010, s. 286–287

⁹² Frejka, Ludvík: 26. únor 1948 v československém hospodářství. Orbis, Praha 1948, s. 43 an.

⁹³ Lhota, Václav.: Znárodnění v Československu 1945–1948. Svoboda, Praha 1987.

z politických aktivistů, většinou členů KSČ, a jejich účelem bylo provádět personální čistky ve vedeních národních podniků, v představenstvech, dokonce i v závodních radách za účelem odstavení nepohodlných nebo k politice KSČ „nepřátelských“ osob. V intencích komunistické strany bylo pročištěno i Národní shromáždění a na konci dubna 1948 mohly být přijaty první zákonné normy zahajující druhou etapu znárodnění.

Zákony č. 114/1948 Sb. a č. 115/1948 Sb. rozšiřovaly znárodnovací hranice u dekretů č. 100/1945 Sb. a č. 101/1945 Sb. na další průmyslové a potravinářské podniky. Většina průmyslových odvětví byla znárodněna kompletně, v některých odvětvích byly ponechány soukromé podniky do 50 zaměstnanců. Dekret č. 115/1948 Sb. o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském znárodnoval kompletně také pivovarský průmysl. Znárodnění se netýkalo komunálních a družstevních podniků, závodů zařazených pod státní podniky a konfiskátů pod správou osidlovacího úřadu, o jejichž osudu nebylo ještě rozhodnuto. Zákony č. 118–126/1948 Sb. rozšiřovaly znárodnění na sektory, kterých se dekrety z roku 1945 nedotýkaly. Jednalo se například o stavebnictví, velkoobchod, zahraniční obchod, maloobchod, cestovní kanceláře, léčivé zdroje a lázně, polygrafické podniky, ubytovací zařízení, hostinské a výčepnické podniky. Kritériem pro znárodnění byly opět buď rozsah celého odvětví nebo hranice 50 zaměstnanců.

Ústava z 9. května 1948 sice deklarovala soukromé vlastnictví podniků do 50 zaměstnanců a půdy do 50 ha. Komunistická strana však již od podzimu 1948 vytvářela systematický nátlak⁹⁴ na živnostníky a rolníky, aby převedli své podniky a hospodářství na družstevní podnikání nebo je začlenili pod národní podniky. Znárodněný sektor ekonomiky byl rovněž záukolován, aby přispíval k likvidaci soukromého podnikání, ať už konkurenčním tlakem, vypovídáním obchodních smluv nebo zvýhodňováním družstevních a komunálních podniků v dodávkách materiálu a zboží. Likvidaci soukromého podnikání prováděl komunistický režim s různou mírou intenzity až do vydání ústavy Československé socialistické republiky v červenci 1960. ÚV KSČ v čele s generálním tajemníkem a prezidentem Antonínem Novotným vyhlásilo v ústavě vítězství socialismu a dovršení třídního boje. Socialistické státní zřízení připouštělo soukromé hospodářství, pokud bylo založeno na osobní práci a nevykořisťovalo cizí pracovní síly.⁹⁵ Komunistický režim tak již více nevěnoval pozornost

⁹⁴ Prostřednictvím administrativní šikany, hospodářských kontrol, trestů za sebemenší prohřešky nebo znevýhodněním dětí živnostníků a rolníků v přijímacím řízení na střední a vysoké školy.

⁹⁵ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960 Ústava Československé socialistické republiky, čl. 9, Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, roč. 1960, částka 40.

živnostem a rolníkům, jež odolali perzekucím a nátlaku režimu v padesátých letech, a řada z nich fungovala až do roku 1989.⁹⁶

Znárodnění v Československu po druhé světové válce je především výsledkem dlouhodobého a hranicemi státu nelimitovaného procesu institucionální sebeochrany industriální společnosti před negativními důsledky volného trhu. Krizové události typu výkyvů hospodářského cyklu a světových válek působí v uvedeném procesu jako akcelerátory, které problémy a rizika spojené s volným trhem odhalují společnosti a přináší objektivní důvody pro jejich řešení. Specifika společnosti v českých zemích, jež byla do značné míry definována soupeřením dvou nacionálních skupin obyvatelstva, přinášela do celého procesu další aspekty. Jednalo se spíše o anomálie než determinanty dlouhodobého společenského procesu, jenž samovolně směřoval k sociálně odpovědnějšímu státu. K nim je možné zařadit například pozemkovou reformu po první světové válce, která do určité míry saturovala požadavky nacionálně české společnosti po majetkovém postihu sociálních skupin, jež měly být v době monarchie hospodářsky a politicky zvýhodněné. Situace v otázce státních zásahů do majetkových práv se však po provedení reformy normalizovala a vyvlastňovací proces dále nepokračoval.

Mnichov představoval obdobnou anomálii, která však již ve svých důsledcích silně determinovala poválečný vývoj v českých zemích. Bezprecedentní zásahy do majetkových práv v důsledku germanizace a arizace musely být po válce napraveny a československá společnost reflektovala objektivní důvody také pro majetkový postih vůči nacionálně německým osobám a kolaborantům. Nedůvěra exilu vůči hospodářským a politickým elitám, které zůstaly v protektorátu, a intuitivní potřeba společnosti okupovaného státu vyrovnat se s obdobím nesvobody rezultovaly v přenesení viny za práci českého obyvatelstva pro třetí říši především na hospodářské elity. Zřízením národních správ v podnicích byli majitelé firem a jejich vedení vyloučení z procesu národně demokratické revoluce a hlavní revoluční silou se stali dělníci a zaměstnanci podniků.

Společnost v osvobozeném Československu tak byla mimořádně přístupná vlivům společenských procesů v oblasti omezování majetkových práv ve Velké Británii a v Sovětském svazu. Hospodářský systém SSSR, jenž vzbuzoval v politickém a ekonomickém diskurzu meziválečného Československa pouze marginální pozornost⁹⁷, se pod dojmy válečného vítězství SSSR stal faktorem s potenciálem podněcovat celospolečenské změny. Zásadní vliv

⁹⁶ Marek, Pavel: České živnostnictvo 1945–1960, Doplněk, Brno 2006, s. 194

⁹⁷ Chaloupecký, Petr – Johnson, Zdenka: Prosazování marxisticko-leninské politické ekonomie do československého monetárního myšlení v letech 1945–1955. In: Moderní dějiny, roč. 22, č. 2, Praha 2014, s. 221–244.

na československý znárodňovací projekt nicméně měly současně i poválečné plány obnovy ve Velké Británii, které smazaly nepřekonatelný příkop meziválečného období mezi politickými cíli demokratických stran a nedemokratické komunistické strany. Výsledkem kombinace specifík poválečné československé společnosti a zahraničních vlivů se stal politický i společenský konsensus na znárodnění klíčového průmyslu a korigování tržní ekonomiky prostřednictvím hospodářského plánu. Komunistické straně se tím nabídla šance zahájit třídní boj proti vyšším sociálním vrstvám v rámci národně demokratické revoluce.

5.2. Proces konstrukce mechanismu plánování

5.2.1. Plánovací byrokratické struktury v období třetí republiky

Prvním legislativním krokem k poválečnému plánování ekonomiky bylo ustanovení Hospodářské rady dekretem prezidenta republiky č. 63/1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945. Hospodářská rada byla zřízena jako pomocný orgán vlády, jehož úkolem bylo poskytovat přehled o stavu československé ekonomiky, vypracovávat hospodářský plán ve všech oborech hospodářského života a navrhopvat konkrétní opatření a úkoly za účelem provedení hospodářského plánu. „*Hospodářská rada se svými četnými pomocnými orgány je typickou antiliberalistickou institucí, která chce být práva nové skladbě hospodářského života Československé republiky. Jako nejvyšší, byť jenom pomocný orgán vlády ve věcech hospodářských, chce místo volné hry hospodářských sil vnášeti do opatření a rozhodnutí vlády plán, jednotné vedení a jednotné řízení.*“⁹⁸ V čele hospodářské rady stál předseda vlády, jejími členy byli ministr financí, ministr průmyslu, ministr vnitřního obchodu, ministr zahraničního obchodu nebo státní tajemník v ministerstvu zahraničního obchodu, ministr zemědělství, ministr výživy, ministr dopravy, ministr pošt, ministr ochrany práce a sociální péče, guvernér Národní banky a další čtyři členové, jež jmenovala vláda na návrh Slovenské národní rady, Ústřední rady odborů, Ústřední rady družstev a Jednotného svazu zemědělců.⁹⁹

Plnění a zabezpečení úkolů Hospodářské rady prováděl generální sekretariát Hospodářské rady, který byl podřízen přímo úřadu předsednictva vlády.¹⁰⁰ Práce generálního sekretariátu vykonával potřebný počet zaměstnanců a v jeho čele stál generální sekretář jmenovaný prezidentem republiky na návrh vlády. U generálního sekretariátu měla být zřízena komise odborníků za účelem zajištění účasti představitelů hospodářského života na pracích Hospodářské rady. Technický orgán Hospodářské rady představoval Státní úřad plánovací, jehož kompetence stanovovalo nařízení vlády č. 145/1945 Sb. Úkolem plánovacího úřadu bylo vypracovávat návrhy hospodářského plánu a předkládat je Hospodářské radě ke schválení. Hospodářská rada vydávala i směrnice pro sestavení plánu a posuzovala jeho provedení. V čele Státního úřadu plánovacího stal jeho předseda, který podléhal přímo předsedovi vlády.

⁹⁸ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový, karton č. 18, č.j. 2010/1 Připomínky ke koordinační poradě 11. června 1945 o Statutech pomocných úřadů Hospodářské rady.

⁹⁹ Dekret prezidenta republiky č. 63/1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945 o Hospodářské radě. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 29, s. 107; Zákon č. 192/1946 Sb. ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu, Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, částka 84, s. 1195.

¹⁰⁰ Vládní nařízení č. 144/1945 Sb. ze dne 23. listopadu 1945 o složení, organizaci a způsobu činnosti generálního sekretariátu Hospodářské rady. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 59.

Hospodářské radě byly k dispozici jako technické orgány rovněž statistický úřad a Nejvyšší úřad cenový.¹⁰¹

Profesní profil prvního předsedy Státního úřadu plánovacího Karla Maiwalda by mohl sloužit jako opora тезіm o nezávislé československé cestě k socialismu před rokem 1951. Člen sociální demokracie a předválečný profesor národního hospodářství na Právnické fakultě Univerzity Karlovy poskytoval systému hospodářského plánování třetí republiky odbornou kvalitu a velmi dobře zapadal do koncepce, která stavěla poválečné československé plánování s vysokou odbornou úrovní do kontrastu s pozdějším centrálně direktivním plánováním sovětského typu s poslušnými a odborně nekompetentními pracovníky, jenž byl Československu „vnucen“ v padesátých letech. Maiwaldovu snahu vybudovat socialismu v Československu demokratickou cestou zdánlivě potvrzuje i jeho odchod do emigrace po komunistickém převratu, který kontrastoval s jednáním jiných sociálních demokratů. Zdeněk Fierlinger a Bohuslav Laušman neskrývali obdiv ke stalinistickému Sovětskému svazu a prosazovali politickou linii KSČ ještě před rokem 1948. Navzdory tomu se však plánovací aparát právě pod vedením Karla Maiwalda dožadoval po vzoru Sovětského svazu navýšení rozsahu plánovací činnosti a svých pravomocí.

Dopis podepsaný Karlem Maiwaldem adresovaný Úřadu předsednictva vlády v květnu 1946 naznačuje ambice pracovníků Státního úřadu plánovacího. Na počátku roku 1946 čelil Státní úřad plánovací kritice ministerstva ochrany práce a sociální péče a některých dalších ministerských resortů o překračování svých kompetencí. SÚP bylo vytýkáno mimo jiné zasahování plánem do kulturní oblasti, přestože vládní nařízení vymezovalo jeho působnost výslovně na obory hospodářského života. Výtku pravděpodobně vyvolal návrh „Rámcových směrnic pro plánovitou přípravu a včleňování patnáctiletého dorostu do povolání v českých zemích v roce 1946/1947“¹⁰², který se SÚP právě chystal předložit Hospodářské radě.

SÚP v uvedeném dopise využil tohoto nařčení, obrátil kritiku na organizační schéma plánovací služby a dovolával se rozšíření svých pravomocí. Plánovací úřad argumentoval poznatky sovětského plánování a hospodářskou oblast vysvětloval jako široké pole, od kterého nemůže být sociální a kulturní sféra oddělena. V takové koncepci fakticky neexistovaly limity hospodářského plánu a ten mohl být vztažen takřka na jakoukoliv činnost společnosti.¹⁰³

¹⁰¹ Dekret prezidenta republiky č. 63/1945 Sb. ze dne 25. srpna 1945 o Hospodářské radě. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 29, s. 107.

¹⁰² Rámcové směrnice pro plánovitou přípravu a včleňování patnáctiletého dorostu do povolání v českých zemích v r. 1946/47. Státní úřad plánovací, Praha 1946.

¹⁰³ „Rozlišujeme-li v oblasti veřejné správy politiku hospodářskou, sociální a kulturní, činíme to především z důvodů systematických a praktických. Bylo by omylem se domnívati, že tyto činnosti možno posuzovat vedle

Československý plánovací aparát pod vedením nekomunistického vysoce kvalifikovaného odborníka tak téměř od začátku svého vzniku – v době, kdy dlouhodobější charakter československého plánování zůstával i pro politické špičky KSČ stále otevřený – prosazoval základní prvky sovětského teleologického přístupu k plánování.¹⁰⁴

Karla Maiwalda a jeho kolegy nemotivovala v tomto směru perfektní znalost sovětského systému a jeho předností – českoslovenští ekonomové se mohli s výsledky a nedostatky sovětského plánování objektivně seznámit prakticky až po vyhlášení „Nového kursu“ Nikity Chruščova – ale institucionální mocenské ambice a vidina zvýšení profesní i osobní prestiže. Funkce úkolování celé společnosti – v ideálním případě bez rušivých zásahů politických špiček – přinášela opojení z vlastní důležitosti a byla natolik silným lákadlem, aby první generaci poválečných plánovačů dostávala do rozporů s demokratickými principy a vedla je k prosazování prvků technokratismu v řízení československého státu.

Maiwaldův dopis z podobného úhlu pohledu jako organizační schéma plánovací služby kritizoval rovněž nedostatečné „mocenské postavení“¹⁰⁵ SÚP a neexistenci zákonného předpisu, který by mu umožňoval úkolovat hospodářské útvary, úřady, svazky územní a zájmové samosprávy, hospodářské organizace a další dotčené subjekty. Ustanovení vládního nařízení č. 145/1945 Sb., které dávalo Hospodářské radě možnost vyhláškou v úředním listě stanovit konkrétním orgánům rozsah jejich povinnosti vůči SÚP, bylo pro pracovníky plánovacího ústavu zjevně nedostatečné. „*Neprospívá ani chodu plánovací služby, ani vážnosti*

sebe, jako by spolu nesouvisely. Činnost všech kulturních institucí vyrůstá z hospodářské základny a svými důsledky se opět v oblasti hospodářské odráží. Je zde tedy naopak souvislost co nejužší a smysl kulturního plánování je tedy v tom, aby bylo dosaženo co největších výsledků za předpokladů hospodářsky co nejúnosnějších. Pokud jde o plánování v SSSR, nebylo o tom nikdy pochybováno a národohospodářský plán tu vždy obsahoval i plánování věcných (hmotných) a do jisté míry i osobních předpokladů pro sociální a kulturní vývoj. Vedle všeobecného zvýšení životní úrovně, kterého mělo být dosaženo zvýšením národního důchodu a zvýšením odbytu spotřebních statků ve smyslu užším bylo plánováno také obecné a zvláštní školení pracovních kádřů (zřízení učilišť), uspokojení potřeb po stránce sociální, zdravotní i kulturní (nemocnice, porodnice, poradny, jesle, tělocvičny, hřiště, divadla, biografy, domy kultury atd.). Je jasné, že také u nás nelze plánování omezovat, má-li být dosaženo jeho účelu, na hospodářské věci v nejužším smyslu.“ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Dopis SÚP adresovaný Úřadu předsednictva vlády ve věci celostátní plánovací služby, s. 11.

¹⁰⁴ Během dvacátých let 20. století probíhala v Sovětském svazu debata o charakteru ekonomického plánování, ve které se zformovaly dvě koncepce plánování – teleologické a genetické. Genetický přístup k plánování, jehož hlavními stoupenci byli světově známý ekonom N. D. Kondratěv a bezpartijní ekonomové z Gosplanu V. A. Bazarov a V. G. Groman, byl založen na projekci a predikci dlouhodobých trajektorií ekonomického vývoje. Na základě projekce trendů v ekonomice měly být vybrány oblasti intervence, do kterých stát investoval dostupné zdroje za účelem odvrácení recese nebo akcelerace hospodářského růstu. Plánované cíle tak byly determinovány tržními signály a pouze ve vybraných oblastech. Genetický přístup nebyl v zásadním rozporu s plánováním v západoevropských zemích po druhé světové válce. V teleologickém přístupu, jehož stoupenci byli ekonomové S. Strumilin, G. L. Pytakov, V. V. Kujbyšev a P. A. Feldman, byly cíle naopak stanoveny plánovači a direktivy plánu měly formovat nejen trh, ale veškeré oblasti života společnosti. Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019.

¹⁰⁵ „Nedostatečné mocenské postavení SÚP má povážlivé ochromení celé plánovací služby a je nejvážnější překážkou pro úspěšné sestavení a uskutečnění hospodářských plánů.“ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Pamětní spis ve věcech celostátního hospodářského plánování.

*SÚP, musí-li si takřka každý krok nechat schválit vládou a také se tím vyčerpává příliš mnoho času a energie, nehledíc k zbytečnému zatížení vládních míst.*¹⁰⁶ Plánovací aparát považoval za zbytečné podobně jako schvalování jednotlivých svých kroků vládou i své podřízení pod Hospodářskou radu.¹⁰⁷ Především pravomoc Hospodářské rady kontrolovat provedení plánu byla prezentována jako neoptimální řešení. Karel Maiwald v uvedeném dopise dokonce cituje Stalina a odkazuje znovu na sovětskou praxi, aby tak podpořil argumenty pro koncentraci tvorby a kontroly plánu pod jeden orgán (SÚP).¹⁰⁸

Státní úřad plánovací navrhoval napravit nedostatky organizace plánovací služby následujícími legislativními opatřeními. Příští ústava měla výslovně stanovit předsedu SÚP členem vlády a účel úřadu měl být v ústavě zakomponován zhruba v následujícím znění: *„Hospodářský, sociální a kulturní život v republice po stránce zabezpečení jeho organického rozvoje, využití všech zdrojů k účelům posílení státu a zvýšení úrovně pracujícího lidu usměrňuje celostátní hospodářský plán, který připravuje SÚP. Podrobnosti upravuje zákon.*¹⁰⁹ Na ústavu měl navázat zákon o organizaci plánovací služby a o Hospodářské radě, který měl jasně stanovit, že SÚP je nejvyšším orgánem plánovací služby. Hospodářská rada jako poradní orgán měla být zásadně reorganizována tak, aby v ní převažovali plánovací byrokraté. Nově se měla skládat z 50 členů, kteří by byli jmenováni především z okruhu veřejné správy (hospodářská ministerstva, Státní úřad plánovací, Nejvyšší úřad cenový, Státní úřad statistický, Nejvyšší účetní a kontrolní úřad, zástupce slovenské Národní rady, guvernér Národní banky), zbývající členové měli být vybráni z okruhů politických, odborových, hospodářských a vědeckých. V čele Hospodářské rady měl stát předseda vlády, kterého měl v této funkci zastupovat předseda SÚP.¹¹⁰

¹⁰⁶ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Pamětní spis ve věcech celostátního hospodářského plánování.

¹⁰⁷ „Ideová nadstavba plánování a nejvyšší funkce přípravné plánovací služby byla odloučena od Státního úřadu plánovacího. Mezi dílnu, kde plán má být vytvořen (SÚP), a vládu byl vsunut mezičlánek – Hospodářská rada se svým výkonným orgánem generálním sekretariátem, který má vyšší působnost při vydávání směrnic pro plánování a pro sestavení plánů.“ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Dopis SÚP adresovaný Úřadu předsednictva vlády ve věci celostátní plánovací služby, s. 3.

¹⁰⁸ „Kdo sestavil plán, je jedině povolán k tomu, aby kontroloval jeho provádění. Stalin prohlásil, že kontrola provedení plánů je významnější stadium plánovací služby, než sama příprava plánu... při provádění plánu dostaví se vždy poruchy nebo nerovnoměrnosti, kdy je zapotřebí okamžitého zásahu. Takový zásah provede, jak ukázaly zkušenosti získané v jiných zemích, nejspolehlivěji a nejrychleji ten, kdo je zasvěcen do celé geneze a vnitřního ústrojí plánu... Plánovací praxe jinde nezná onoho rozpolcení plánovací služby, naopak se vyznačuje koncentrací všech vrcholných funkcí plánovací služby v jednom orgánu.“ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Dopis SÚP adresovaný Úřadu předsednictva vlády ve věci celostátní plánovací služby, s. 5.

¹⁰⁹ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 6, i. č. 214, Pamětní spis ve věcech celostátního hospodářského plánování.

¹¹⁰ Tamtéž.

Na obhajobu Karla Maiwalda a SÚP by bylo možné položit celou řadu námitek. Například vznést pochybnost o jeho autorském podílu na textu nebo relativizovat celý dokument jako epizodní fragment širší strategie v rámci soupeření státních institucí – odkaz na sovětskou zkušenost považovat pouze jako taktické využívání poválečného obdivu k Sovětskému svazu, který nemusel bezpodmínečně značit přesvědčení autorů o nutnosti uplatňovat sovětské metody v Československu. Předkládané návrhy se však natolik dotýkaly podstaty řízení státu, hospodářského systému a demokratických principů, že jenom stěží mohla osobnost typu Karla Maiwalda k nim přiložit podpis, pokud by byly v zásadním rozporu s jeho přesvědčením. Státní úřad plánovací se již adresováním těchto návrhů vrcholným představitelům státu zařadil mezi subjekty, které přispívaly k procesu postupného ideového rozleptávání demokratických principů třetí republiky. SÚP byl svými zájmy pozoruhodně kompatibilní s cíli KSČ, která plánovačům v novém režimu nabízela nevídaný prostor pro expanzi a aplikování ekonomických a sociálních experimentů. Podmínka oficiálního spojení spočívala pouze v potlačení technokratických ambic plánovacích expertů v otázce řízení státu a přijetí zásady vedoucí úlohy strany (KSČ) ve všech oblastech společnosti, což ovšem expertům a priori nebránilo prosadit se do řídicích funkcí států v rámci stranických struktur. Zájmovou a do značné míry ideovou shodu KSČ a SÚP potvrzuje skutečnost, že návrhy Maiwaldova dopisu – vyjma příliš technokraticistního návrhu na reorganizaci hospodářské rady – byly zcela naplněny vládním usnesením ze 7. listopadu 1951.¹¹¹

V roce 1946 zůstával rozsah plánovací činnosti sice ještě výrazně za požadavky plánovacího aparátu, zásahy státu do ekonomiky byly ovšem již na konci roku 1945 legalizovány v enormním rozsahu. Legislativní podklad pro státní intervence poskytovaly prezidentské dekrety č. 10/1945 Sb., č. 55/1945 Sb. a č. 192/1945 Sb. První dva dekrety měly ulehčit zásobování obyvatelstva potravinami a zmocňovaly ministerstvo výživy a ministerstvo zemědělství provádět opatření, která se týkala potravinářské a zemědělské výroby, oběhu a spotřeby potravin.¹¹² Po první vlně znárodnění byly doplněny o dekret č. 192/1945 Sb., který umožňoval ministerstvu průmyslu za účelem „plynulého chodu podniků“ v mezích jeho působnosti řídit těžbu, opatřování surovin, polotovarů, pomocných látek, strojů, energie a jiných zařízení stejně jako řídit výrobu a odbyt. Široké definice dekretů legalizovaly takřka

¹¹¹ Vládní nařízení č. 95/1951 ze dne 7. listopadu 1951, kterým se vydává statut státního úřadu plánovacího. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 47.

¹¹² Dekret prezidenta republiky č. 10/1945 Sb. ze dne 25. května 1945, kterým se zmocňuje ministr výživy k úpravě výroby, oběhu a spotřeby potravin a poživatin. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 5; Dekret prezidenta republiky č. 55/1945 Sb. ze dne 31. července 1945, kterým se zmocňuje ministr zemědělství k opatřením v zemědělské výrobě. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 26.

jakýkoliv zásah státu do fungování podnikové sféry. Ministerstvo průmyslu dokonce mohlo stanovit podnikům povinnost ke sdružení za účelem úpravy těžby, výroby nebo odbytu.¹¹³

Podnikatelská svoboda byla v poválečném Československu omezená také řadou přetrvávajících předpisů z dob protektorátu. Protektorátní řízená kartelizace v kombinaci s novými poválečnými opatřeními zcela zlikvidovala v některých oborech tržní prostředí. V pivovarském průmyslu zůstalo protektorátní řízení takřka v nezměněné podobě a k návratu předválečného soupeření pivovarů na trhu již nedošlo. Protektorátní ústřední organizace Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu a Svaz pro chmel, slad a pivo nebyly zrušeny a měly usnadnit poválečnou obnovu a realizaci dvouletého hospodářského plánu. Výraznější organizační změna spočívala pouze v teritoriálním rozšíření jejich pravomocí na pohraničí zabrané v roce 1938. Na Slovensku obdobnou funkci plnil Ochranný sváz pivovarů na Slovensku, který ve svých rozšířených pravomocích představoval rovněž pozůstatek řízeného válečného hospodářství.

Poválečné pivovarnictví stejně jako v protektorátu fungovalo na principu celooborové kartelizace, která byla založena na Smlouvě českých a moravských pivovarů na úpravě soutěže¹¹⁴ z roku 1939 a dohodě o výměně vzdálenějších odbytišť z roku 1942, jež byla okupační správou nařízena za účelem úspory pohonných hmot. Uvedené dohody stanovovaly jmenovitě odběratele jednotlivých pivovarů. Dodávky piva do hostinců jiného pivovaru nebyly možné ani za náhradu jako to umožňovaly pivovarské kartelové dohody v době monarchie a první republiky. „Volná soutěž“ probíhala teoreticky pouze o nově založené hostince, a to jenom v omezené vzdálenosti od pivovaru. Jejich vznik byl ovšem regulován státními a samosprávnými orgány.¹¹⁵ Nové koncese se takřka nevydávaly a do budoucna se počítalo s redukcí počtu hostinců tak, aby byl zajištěn jejich hospodárný provoz. Nejvyšší úřad cenový takto v roce 1946 navrhoval snížení počtu řeznických a uzenářských živností, aby se dosáhlo vyššího obrátu na provozovnu a mohla být snížena marže u ceny masa.¹¹⁶ Pivovary mohly soutěžit pouze o odběratele zastavených pivovarských podniků, příkladem je spor smíchovského a velkopopovického pivovaru o hostince zrušeného vinohradského pivovaru, nebo o dodávkový kontingent na Slovensko, který slovenský pivovarský svaz uvolnil pro české pivo za účelem pokrytí tamní rostoucí pivní spotřeby. Soupeření pivovarů se však v těchto

¹¹³ Dekret prezidenta republiky č. 109/1945 Sb. ze dne 27. října 1945 o řízení výroby. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 49, vydáno dne 7. listopadu 1945, s. 255.

¹¹⁴ SOA Praha, fond Ústřední svaz československých pivovarů, karton č. 1, Smlouva českých a moravských pivovarů o úpravě soutěže ze dne 14. dubna 1939.

¹¹⁵ Nové směrnice pro udělování hostinských koncesí, Kvas, roč. LXXIV., č. 2, ze dne 25. ledna 1946, s. 18.

¹¹⁶ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Odůvodnění návrhu na zjednodušení distribuce, s. 4.

případech neodehrávalo na trhu, ale mělo podobu byrokratického dohadování s pivovarskou centrální institucí – Svazem pro slad, chmel a pivo, prakticky srovnatelného, jaké probíhalo v centrálně direktivním plánování.

Vedle odbytu byly podnikatelské svobody pivovarům omezeny rovněž v obstarávání vstupů, velikosti výroby, vyráběném artiklu, exportu, investicích a v cenové tvorbě. Státní orgány prostřednictvím celoodvětvových institucí stanovovaly přiděl surovin pro pivovarský průmysl a spolu s kompetencí určovat maximální stupňovitost vyráběných piv tak řídily velikost výroby, druh a kvalitu vyráběného piva. Zahraniční obchod byl plně pod kontrolou ministerstva zahraničního obchodu, které povolovalo vývozy a dovozy veškerého zboží a určovalo obchodníky a firmy k provádění zahraničního obchodu.¹¹⁷ Pivovary neměly volné ruce ani v případě investic, jelikož jejich finanční aktiva byla zmrazena na vázaných účtech. O povolení investic a uvolnění finančních prostředků musely žádat státní orgány. Pivovarnictví patřilo rovněž k oborům, jejichž hlavní produkt podléhal vázaným cenám. Nejvyšší úřad cenový stanovoval cenu piva po celé období třetí republiky a pivovarský průmysl byl v situaci, ve které se zbytek ekonomiky ocitl teprve v druhé polovině roku 1949, kdy Státní úřad plánovací začal plánovat a schvalovat ceny veškerých výrobků a služeb.

¹¹⁷ Dekret prezidenta republiky č. 113/1945 Sb. ze dne 27. října 1945 o úpravě, řízení a kontrole zahraničního obchodu. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 50, vydáno dne 10. listopadu 1945, s. 264.

5.2.2. Dvouletý plán

Dvouletý hospodářský plán připravovaný Hospodářskou radou měl urychlit obnovu válkou deformované ekonomiky, zvýšit životní úroveň obyvatelstva a přispět k vyrovnání hospodářské úrovně Slovenska a českých zemí. Důvodová zpráva k zákonu o dvouletém plánu uváděla: „Důsledkem národní a demokratické revoluce bylo zavedení nového politického a sociálního řádu, založeného na principech lidové demokracie. Tomuto novému řádu sociálnímu a politickému odpovídá v oblasti hospodářství soustava, založená na zásadách plánování. Lidová demokracie znamená, že svůj stát si řídí lid sám a že svůj osud přejímá do vlastních rukou. V hospodářství se projevují důsledky právě v tom, že lid přejímá do vlastních rukou vedení věcí hospodářských.“¹¹⁸ Československé plánování mělo sice vycházet ze zkušeností Sovětského svazu a jiných zemí, ale zároveň mělo respektovat specifika československého hospodářství a hledat v plánování vlastní cestu. Prozatím bylo opuštěno od plánování se zapojením jednotlivých závodů a podniků z důvodu chybějící propracované organizační struktury a nedostatku zkušeností a času pracovníků plánovacího aparátu. Důvodová zpráva však do budoucna předpokládala rozšíření rozsahu plánování i na úkoly pro jednotlivé podniky poté, co budou uvedené nedostatky odstraněny.¹¹⁹

Zákon o dvouletém hospodářském plánu stanovoval na roky 1947 a 1948 rámcové hospodářské úkoly, které byly určeny jak pro podniky ze státního, tak i soukromého sektoru. Průmysl měl koncem roku 1948 překročit úroveň výroby z roku 1937 o 10 %, přičemž se plán zaměřil na tzv. úzké profily. Jednalo se o odvětví a výrobky, jejichž nedostatek brzdil vývoj celého československého hospodářství. Úzké profily stanovoval plán ve čtyřech hlavních skupinách výrobků:

- a. v energetice, tj. kamenné uhlí, hnědé uhlí, elektrický proud, paliva a umělé látky pohonné
- b. železo, ocel a umělá hnojiva
- c. železniční vozy, lokomotivy, traktory, nákladní auta a hospodářské stroje
- d. spotřební výrobky, zejména obuv a textilie.¹²⁰

Zemědělství mělo dále dosáhnout předválečné úrovně, sektor dopravy obnovit výkon z roku 1937 a stavebnictví provést nezbytné kroky k obnovení bytového fondu, komunikací, veřejných budov a k výstavbě plánem stanovených průmyslových staveb. Po odsunu

¹¹⁸ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 2.

¹¹⁹ „Nebylo možné dotázat se všech podniků v republice, jaký mají plán a co chtějí dělat a potom skloubit tyto plány v plán ústřední.“ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 9.

¹²⁰ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 5.

německého obyvatelstva museli tvůrci plánu řešit i extrémní nedostatek pracovních sil, který byl ve dvouletém plánu vyčíslen na 590 tisíc pracovníků. Plán počítal s mobilizací pracovních sil, která měla být provedena na základě dobrovolnosti. Nedostatek pracovníků v zemědělství a v klíčových oborech průmyslu – báňském, textilním, stavebních hmot a keramice – měl být vyřešen převedením přebytečných pracujících ze státní a veřejné správy a jejich podniků, z distribuce, z peněžnictví a pojišťovnictví, z administrativy jiných úřadů a svobodných povolání, použitím pracovních rezerv v průmyslu a na vesnici, získáním žen pracujících dosud v domácnosti, pensistů a osob se sníženou pracovní schopností, plánovitým včleněním dorostu, zařazením osob vyhýbajících se práci, podporováním reemigrace a případným použitím cizích dělníků.¹²¹

Hlavní makroekonomické cíle byly rozepisovány do úkolů pro jednotlivá odvětví, které byly blíže specifikovány (tzv. jmenovité úkoly) a obsahovaly konkrétní číslo o objemu výroby v kusech nebo určitých objemových jednotkách. Československý pivovarský a sladařský průmysl byl zaúkolován dvěma jmenovitými úkoly, které spočívaly ve vystupňování výroby piva na 8 600 000 hl a sladu na 268 000 t v roce 1948. Druh a zejména stupňovitost piva dvouletý hospodářský plán nepředepisoval. Státní orgány sortiment pivovarského průmyslu nicméně určovaly prostřednictvím vyhlášek ministerstva výživy.¹²²

Zákon o dvouletém plánu určený pro veřejnost s relativně nevelkým počtem úkolů se stal základním kamenem k tomu, že stavějí dvouletý plán do kontrastu s pozdějšími plány pětiletými, vyzdvihují jeho administrativní nenáročnost a často simplifikují funkci dvouletky jako orientačního přehledu národohospodářských priorit. Pohled na sestavování dvouletého plánu jednotlivých průmyslových odvětví již tak jednoduše nevypadá. Zveřejněný dvouletý plán by se dal přirovnat k pozdějším tzv. směrným plánům, stanoveným shora. Návrh dvouletého plánu byl v rámci odvětví – v Hospodářské skupině pivovarského průmyslu a Československých pivovarech, n.p. – rozpracován do ročních prováděcích plánů, které rozdělovaly výrobní úkoly na jednotlivé podniky, sezónní období a konkrétněji specifikovaly druhy sortimentu, například podle stupňovitosti piva, typu sladu apod.

Návrh dvouletého plánu pro pivovarský a sladařský průmysl z října roku 1946 se tak neomezoval pouze na dva jmenovité úkoly, ale měl celkem čtyři části – 1. Výroba, 2. Potřeby, 3. Pracovní síly a 4. Vývojové úkoly. Plán výroby obsahoval vedle celkové výroby piva a sladu rovněž plán šesti položek sekundární produkce – sladový květ, ostatní sladovnické odpady,

¹²¹ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 59–60.

¹²² Zákon č. 192/1946 Sb. ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu, Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, částka 84, s. 1195.

mláto mokré, mláto sušené, kvasnice lisované, kvasnice sušené. Plány odpadních produktů pivovarsko-sladařského průmyslu se neevidovaly pouze pro potřeby odvětví, ale dostaly se i do makroekonomických bilancí Státního úřadu plánovacího. Jejich objem mohl například ovlivňovat úkoly živočišné zemědělské produkce. Plán potřeb pivovarsko-sladařského průmyslu obsahoval vedle 3 hlavních surovin – sladu, ječmene a chmele – dalších 11 položek. Plán pracovních sil vyčíslaval potřebný počet pracovníků pro splnění výrobních úkolů v pěti kategoriích – úředníci, vedoucí a mistři, kvalifikované síly, pomocné síly a učni. Plán vývojových úkolů nebyl kvůli omezeným možnostem odvětví v prvních poválečných letech konkrétně specifikován (viz Tabulka 10).¹²³

Tabulka 10

Úkoly dvouletého plánu pro pivovarsko-sladařský průmysl podle návrhu z 1. 10. 1946		
Výroba	1947	1948
Slad (vag.)	18 300	26 800
Pivo (hl)	8 000 000	8 600 000
Sladový květ (q)	56 790	104 200
Ostatní odpadky (splavky, půlky, atd.) (q)	16 915	26 800
Mláto mokré (q)	802 500	1 426 000
Mláto sušené (q)	21 000	22 500
Kvasnice lisované (q)	6312	6 312
Kvasnice sušené (q)	500	500
Potřeby		
Slad (vag.)	8 200	14 280
Chmel (q)	17 480	23 290
Ječmen (vag.)	24 000	35 000
Uhlí kamenné (t)	95 000	113 000
Uhlí hnědé (t)	180 000	200 000
Koks (t)	6 500	7 500
Smola pivovarská (t)	10 970	11 400
Sud. zátky korkové (ks)	16 000 000	17 300 000
Lis. zátky dřevěné (ks)	18 500 000	20 000 000
Korunkové uzávěrky (ks)	235 000 000	257 000 000
Pivní láhve 0,5l (ks)	7 000 000	7 000 000
Sudovina (m³)	23 000	23 000
Pásové železo, obruče (t)	800	1 500
Elektrický proud cizí výroby (kWh)	18 000 000	19 500 000
Pracovní síly	Stav k 1.8. 1946	1947 a 1948
Úředníci	2 820	2 820
Vedoucí a mistři	1 380	1 380

¹²³ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 24, Návrh na dvouletý plán pro průmysl pivovarský a sladařský.

Kvalifikované síly	5 500	5 800
Pomocné síly	3 650	3 750
Učni	250	250
Celkem	13 600	14 000

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 24, Návrh na dvouletý plán pro průmysl pivovarský a sladařský.

Za účelem zvyšování hospodárnosti výroby bylo v prováděcích plánech sledováno a plánováno devět ukazatelů. Čtyři z nich byly pravděpodobně stejné pro všechny průmyslové obory: 1. Hodnota odbytu na jednoho zaměstnance v Kčs; 2. Odpracované hodiny v úkolu v poměru k celkově odpracovaným hodinám dělníků v %; 3. Odpadlé hodiny v poměru k celkovým dělnickým odpracovaným hodinám včetně odpadlých v %; 4. Počet dělníků na 1 úředníka. Zbýlých pět ukazatelů platilo pouze v pivovarsko-sladařském odvětví: 5. Spotřeba uhlí v Kcal na 1 t sladu; 6. Počet dělnických odpracovaných hodin na 1 t sladu; 7. Spotřeba uhlí v Kcal na 1 hl piva; 8. Počet dělnických odpracovaných hodin na 1 hl piva; 9. Sypání sladu na 1 hl. Prováděcí plány obsahovaly i plány investic.¹²⁴

Z pohledu ekonomických aktérů, tj. jednotlivých podniků, které údajně měly mezi sebou v ekonomickém systému třetí republiky tržně soupeřit, nebyl rozhodující rozsah dvouletého plánu určeného pro veřejnost a politické elity, ale celkový rozsah plánování včetně toho z ústředních orgánů jejich odvětví. Z hlediska podnikatelské svobody ekonomických aktérů mělo plánování ze strany hospodářských skupin odvětví a ústředních orgánů znárodněného průmyslu naprosto stejný dopad jako plány stanovené z vrcholným plánovacích institucí. V obou případech se jednalo o plánování z centra, které bylo informačně i geograficky značně vzdálené od plánem stanovené činnosti a limitovalo vlastní iniciativu podniků.

Mnohem více než stručný přehled plánových úkolů v zákonu o dvouletém plánu tak vypovídal o rozsahu plánovací činnosti *Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb* z roku 1947.¹²⁵ Seznam byl vypracován ve Státním úřadě plánovacím ve spolupráci s vybranými průmyslovými institucemi. Plánovací skupiny byly sestavovány v co nejmenším počtu, protože každá plánovaná položka byla spojena s administrativní zátěží, ať už v podobě vedení statistické evidence, sestavování bilancí potřeb nebo provozního účetnictví. Počet plánovaných položek však naproti tomu nemohl klesnout pod hranici, která zaručovala funkčnost plánovací soustavy.¹²⁶

¹²⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 25, Komentář pro výrobní odvětví průmysl pivovarský a sladařský, s. 5.

¹²⁵ Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947.

¹²⁶ Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947, Předmluva Ing. Emila Martince z listopadu 1946, s. 7–8.

Seznam plánovacích skupin z roku 1947 obsahoval zhruba 4200 položek. Mezi nimi bylo rovněž 7 plánovacích skupin výrobků pro pivovarsko-sladařský průmysl, které se takřka shodovaly s úkoly uvedeného návrhu plánu výroby z října 1946 (viz Tabulka 10).¹²⁷ Pouze úkol „kvasnice lisované v q“ nebyl v seznamu plánovacích skupin uveden. Rozdíl mezi počtem jmenovitých úkolů plánu a celkovým počtem plánovaných skupin výrobků nebyl v pivovarsko-sladařském průmyslu nijak markantní – dva jmenovité úkoly oproti sedmi plánovaným skupinám výrobků. Pivovarnictví ani sladařství ovšem nepatřilo k oborům s rozmanitým produktovým sortimentem. Pokud by se ovšem srovnal počet jmenovitých úkolů a skutečně plánovaných skupin výrobků například v textilním a oděvním průmyslu, byl by tento poměr již 13 jmenovitých úkolů ku 314 plánovaným skupinám.¹²⁸

Uvedenou skutečnost je třeba zdůraznit s ohledem k tomu, že vybrané plánované skupiny výrobků se v pozdějších letech stávaly jmenovitými úkoly v plánech rozvoje národního hospodářství. Meziroční rozšíření počtu jmenovitých úkolů tak nemůže automaticky vypovídat o rostoucím rozsahu hospodářského plánování, jelikož jmenovité úkoly bývaly zpravidla rozšiřovány pouze o položky, které se již v předchozích letech na úrovni odvětví a ministerstev plánovaly. Například všech 77 jmenovitých úkolů textilního a oděvního odvětví v prováděcím plánu na rok 1952 je možné nalézt mezi 314 plánovanými skupinami výrobků, surovin a služeb v roce 1947.¹²⁹

Vyhlášené produkční úkoly byly pouze fasádou dvouletého plánu, které sehrávaly více propagační úlohu vůči veřejnosti než roli mechanismu hospodářské obnovy. Těžiště plánovacího procesu spočívalo v distribuci potřeb a povolených investic, resp. omezených zdrojů surovin, pracovních sil a výrobních prostředků mezi průmyslová odvětví tak, aby bylo dosaženo rychlejší celostátní hospodářské obnovy. Pro investice ve dvouletém plánu bylo vyčleněno celkem 69,88 miliard Kčs, přičemž mělo zůstat stále dost prostředků, aby se i životní úroveň obyvatelstva zvýšila o 10 %.¹³⁰

Distribuce investičních kvót představovala přidělový systém omezených zdrojů, nikoliv finanční prostředků. Finanční krytí investic mělo podobu účetních operací s aktivy, jež reálně neexistovala. Měnovou reformou, jež vstoupila v platnost 1. listopadu 1945, byly finance na

¹²⁷ Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947, s 16.

¹²⁸ Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947, s 128–140.

¹²⁹ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů průmyslové výroby na rok 1952 pro podniky a závody. Státní úřad plánovací, Praha 1951, s. 61–62; Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947, s 128–140.

¹³⁰ Národní archiv Praha, fond Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949, karton č. 206, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 58.

bankovních účtech zmrazeny na tzv. vázaných vkladech. Důvodem tohoto opatření bylo nucené financování říšskoněmeckého hospodářství českými bankami v době druhé světové války, jehož následkem se finanční aktiva českých bank – úspory obyvatelstva a finanční prostředky podniků – rozplynula v nedobytných pohledávkách u říšskoněmeckých firem. Československý stát po válce zajistil krytí bankovních vkladů, aby obyvatelstvo nepřišlo o své úspory. Při poválečném nedostatku však bylo nutné regulovat transfer peněžních prostředků z vkladů do oběhu, jak z důvodu cenové stability, tak i s ohledem na sociální smír. Podniky musely v každém jednotlivém případě žádat státní orgány o uvolnění financí z vázaných vkladů. Stát měl prostřednictvím schvalování těchto žádostí pod kontrolou investiční činnosti i financování provozu československých podniků.

Plánem stanovenou investiční činnost financovaly podniky buď z vlastních aktiv na vázaných vkladech nebo prostřednictvím bankovních úvěrů, pokud nedisponovaly dostatečnými finančními prostředky. Standardní podmínky pro poskytnutí bankovního úvěru v tržní ekonomice – návratnost investice, ziskovost a míra věřitelského rizika firmy – nesehrávaly roli. Zahrnutí investiční akce do dvouletého plánu bylo dostatečným kritériem pro poskytnutí úvěru, jelikož stát na financování plánovaných investičních akcí poskytoval záruky.¹³¹ Žádost o uvolnění vlastních aktiv na vázaném účtu nebo o poskytnutí úvěru tak de facto představovala žádost o státní subvenci. Další možnosti financování investiční činnosti nabízel sektor znárodněných podniků. Znárodněné podniky stejného průmyslového odvětví byly začleněny pod jeden ústřední orgán a staly se tak pobočnými závody velké korporace, která postupně pohlcovala celé průmyslové odvětví. Ústřední ředitelství mohlo podle potřeby mezi podniky přesunovat volné finanční prostředky a investiční činnost v jednom podniku financovat ze zdrojů jeho bývalého konkurenta. Podniky měly možnost investovat i nad rámec dvouletého plánu. Musely ovšem prokázat, že použité suroviny a pracovní síly nejsou vázány na plánem stanovených úkolech. Tyto investice byly v plánech investiční činnosti evidovány pod označením „nepravé“. Uvolnění finančních prostředků z vázaných vkladů na pokrytí těchto investic bylo ovšem spíše nepravděpodobné.

Systém vázaných vkladů omezoval rovněž obnovení provozu v podnicích, jež byly během války uzavřeny nebo byly poničeny v důsledku válečných operací. Pokud náklady obnovení provozu nebyly zahrnuty do investiční kvóty dvouletého plánu, podnik zůstal uzavřen

¹³¹ Poskytování státem zaručených úvěrů podnikům bylo v českých zemích od roku 1945 svěřeno Československému reeskontnímu a lombardnímu ústavu. V roce 1947 byla tato banka pověřena vrchním řízením plánované úvěrové podpory stavebních investic v českých zemích. Na Slovensku obdobnou funkci vykonávala Slovenská hypoteční a komunální banka v Bratislavě. Oba bankovní ústavy zanikly po založení Investiční banky 20. července 1948. SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 3, i. č. 16, Oběžník – Zákon o Investiční bance.

bez ohledu na výši finančních aktiv vlastníka. Ekonomičtí aktéři teoreticky mohli svobodněji nakládat pouze z finančními prostředky, jež byly naakumulovány po měnové reformě. Možnosti finanční akumulace mimo černý trh byly v poválečném nedostatku opět silně závislé na přidělovém systému dvouletého plánu.

Motivaci pivovarských podnikatelů v hospodářském systému třetí republiky nejlépe zobrazuje případ Františka Urbana, spolumajitele zastaveného pivovaru v Unhošti. František Urban se v poválečném období raději soustředil na kariérní dráhu náměstka ředitele národního podniku Československé pivovary, ústředního orgánu znárodněných pivovarů, než, aby vyvíjel úsilí o obnovení provozu vlastního podniku (srov. Kapitola. č. 6.3.2.).

5.2.3. První pětiletý hospodářský plán rozvoje Republiky československé

Příprava prvního pětiletého plánu probíhala ještě před převzetím moci komunistickou stranou. Otázka pětiletého plánu se poprvé objevila na schůzi sekretariátu národohospodářské komise ÚV KSČ 25. dubna 1947. Následující den byli zástupci této komise Ludvík Frejka a Josef Goldmann přijati předsedou vlády a KSČ Klementem Gottwaldem. Na jednání byly ujasněny základní politické instrukce v jejichž liniích měla příprava čtyřletého nebo pětiletého plánu probíhat.¹³² V červnu a v červenci 1947 se měli plánovací experti KSČ podrobně seznámit s metodikou sovětských plánů. Československý plán neměl být kopií ruských pětiletok, ale měl používat jeho metody. Některé úkoly sovětských pětiletok například odstranění třídy vykořisťovatelů nebyly z perspektivy Československa první poloviny roku 1947 ještě proveditelné. Z diskuzních příspěvků na jednání národohospodářské rady ÚV KSČ je patrné, že o sovětském systému plánování měli odborníci KSČ informace především z veřejných sjezdových prohlášení sovětských politických a technicko-hospodářských elit.¹³³

V rámci příprav k vypracování pětiletého plánu probíhaly rozhovory plánovacích expertů KSČ s odborníky jednotlivých průmyslových oborů, včetně nečlenů strany, nad různými tématy. Během června 1947 proběhlo 15 takových porad, kterých se většinou účastnili Ludvík Frejka a Josef Goldmann. Jedním z témat byl i projekt „Náměstí budování“. Projekt spočíval ve výstavbě velkého administrativního komplexu pro plánovací aparát a ústřední orgány znárodněného i neznárodněného průmyslu na místě Masarykova nádraží v Praze, které by bylo zrušeno, a na okolních parcelách úhelného skladiště a nákladního nádraží.¹³⁴ Plánovací experti tak i při přípravě prvního pětiletého plánu svůj význam rozhodně nepodceňovali.

Na jednání Ústřední plánovací komise byly během roku 1947 předloženy pouze dvě ucelené varianty pětiletého plánu. První vytvořili plánovací experti sociální demokracie včele s Karlem Maiwaldem, druhou experti komunistické strany kolem Ludvíka Frejky a Josefa Goldmanna. Sociální demokraté i KSČ měly své členy mezi pracovníky Státního úřadu plánovacího, kteří se podíleli na tvorbě obou variant.¹³⁵ Předložené koncepce se lišily pouze v číselných plánovaných parametrech, nikoliv však v metodických principech. Návrh komunistické strany byl ambicióznější, jak v investičních výdajích, tak i v hodnotách růstu

¹³² Jirásek, Zdeněk: „Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953, Opava 2014, s. 23.

¹³³ Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – národohospodářská komise ÚV, svazek č. 8, a. j. 64, Dlouhodobé plánování.

¹³⁴ Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – hospodářská rada, svazek č. 35, a. j. 270, Záznam rozhovoru o dlouhodobém plánu se s. Pešánkem (stavebnictví) dne 7.6.1947.

¹³⁵ Data pro plán zdravotní v komunistickém návrhu například připravoval Ing. Havel ze Státního úřadu plánovacího. Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – národohospodářská komise ÚV, svazek č. 8, a. j. 66, Zápis o poradě ze dne 25. června 1947, svolané za účelem vypracování sociálního plánu a plánu sociálních investic pro připravovanou pětiletku.

národního důchodu a průmyslové výroby v roce 1953. Sociální demokraté se v cílech i investicích drželi více při zemi. Navrhovali větší podíl investic do zemědělství a průmyslu spotřebního zboží. V přednostním rozvoji těžkého průmyslu a strojírenství, který byl inspirován první sovětskou pětiletkou, se však s komunistickými experty více méně shodovali.

Návrh sociální demokracie rovněž očekával všeobecné prohloubení plánování oproti dvouletému plánu. „*Pro období po skončení dvouletého hospodářského plánu už nevystačíme s koncepcí plánu dílčího, který se omezuje jen na plánování některých výrobních kvant. Plán musí být rozšířen na veškerou hospodářskou činnost. Jen tím způsobem se můžeme přesvědčit, že naše hospodářství jde celkově kupředu a že plán plní své poslání, tj. zlepšuje životní podmínky všeho obyvatelstva. V rámci dlouhodobých plánů bude zapotřebí na každý rok připravovat konkrétní prováděcí plán, který se již bude v mnohém opírat o podrobněji propracované předběžné rozpočty hmotné a finanční, a stanoví již konkrétní výrobní úkoly pro jednotlivá období hospodářství.*“ „*Zvláště je třeba, aby plánování velkých skupin výrobků bylo prohloubeno podrobnějším stanovením účelně volených sortimentů. Splnění nutno kontrolovat podle druhu a jakosti výrobků, aby příliš široké rámce úkolů nesváděly k výrobě určitého druhu bez ohledu na spotřebu a kvalitu. Dále musí zpřesnit rozpočtovou metodu a rozšířit její použití. Při přípravě plánů dílčích i plánu ústředního, musíme sestavit rozpočty spotřeby a úhrady hmot, pracovních sil i peněžních prostředků.*“¹³⁶

Předloha sociální demokracie zdůrazňovala zásadu decentralizace. Ta se však v principu nevymykala metodice sestavování státních plánů rozvoje národního hospodářství po roce 1948. Ústřední plánovací orgány měly vypracovat hlavní směrnice a zásady plánu, základní úkoly pro všechny odvětví, sladovat dílčí návrhy v jednotný celostátní plán, neustále kontrolovat plnění plánu a navrhnout okamžitá opatření tam, kde by bylo plnění neuspokojivé. Nižší plánovací složky měly rozpracovat základní úkoly do prováděcích plánů a měly mít dostatečnou rozhodovací pravomoc, aby mohly rychle reagovat na neočekávané situace.¹³⁷

Produktivitu práce a hospodárnost podniků měla zajišťovat soustava plánovacích ukazatelů. Jejich zavedení a tím zdokonalení plánování průmyslové výroby nicméně vyžadovalo dle návrhu sociálních demokratů splnění následujících předpokladů: „*1. Musí být plánována celá výroba, přičemž jest účelné používat současně jednotek hmotných (kg, m, kusy, a. p.) a peněžní hodnoty v cenách běžných i v cenách plánovacích. 2. Zavedení stálých (plánovacích) cen pro všechny výrobky a sjednotit metody pro výpočet hodnoty výroby. 3.*

¹³⁶ Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – hospodářská rada, svazek č. 35, a. j. 271, Náměty Čs. sociální demokracie k dlouhodobému plánu, s. 15–17.

¹³⁷ Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – hospodářská rada, svazek č. 35, a. j. 271, Náměty Čs. sociální demokracie k dlouhodobému plánu, s. 16.

*Zavedení jednotného početnictví do všech průmyslových podniků a zdokonalené podnikového účetnictví. 4. Zdokonalení průmyslové statistiky a urychlené zpracování statistických řad, tj. vybudování jednotného systému průmyslových statistik. 5. Vypracování jakostních norem a rozřídění výrobků na jakostní třídy“.*¹³⁸ S plánováním v objemových jednotkách a se zavedením pevných cen, které bylo později kritizováno u centrálně-direktivního plánování sovětského typu, tak v roce 1947 počítaly i návrhy nekomunistických plánovacích expertů.

Přestože se během roku 1947 v Ústřední plánovací komisi pracovalo na sladění obou variant pětiletého plánu a zakomponování připomínek ostatních stran Národní fronty, únorový převrat umožnil komunistické straně vytvořit pětiletý plán zcela podle svých představ bez ohledu na názory „koaličních partnerů“. Finální verze pětiletého plánu byla postavena na koncepci přednostního rozvoje hutnictví a těžkého strojírenství a na rozšíření úkolů stanovených plánovacím centrem. Hlavním cílem pětiletého plánu bylo vystupňování průmyslové výroby v roce 1953 minimálně na 157 % úrovně průmyslové produkce v roce 1948. Pivovarský průmysl byl zákonem o pětiletém plánu zaúkolován dosažením výroby v roce 1953 ve výši 11,7 milionům hl piva a 312 600 t sladu. Hrubá hodnota výroby v pevně stanovených cenách se měla zvýšit z 5,7 miliard Kčs v roce 1948 na 9,6 miliardy Kčs v roce 1953, tj. o 68 %. Nově se v zákoně objevily úkoly v sociální, zdravotní a kulturní péči, ve zvyšování produktivity práce a hospodárnosti výroby.

Přes viditelné rozšíření mohl pětiletý plán působit pro neoddělnou veřejnost stále jako modifikace plánu dvouletého. Většina obyvatelstva nepostřehla systémovou změnu, která se nacházela v oddílu VI. uvedeného zákona s názvem Zdokonalení metody, techniky a organizace plánování, a odhalit její důsledky. „*Plánováním důchodů, cen, daní, spotřeby i obchodu se zajistí také správný poměr mezi zvýšením peněžních příjmů obyvatelstva a mezi vzestupem dodávek spotřebních statků a služeb.*“¹³⁹ Nový režim v tomto zákonném ustanovení vyhlášoval ambici řídit vedle produkce i spotřebu obyvatelstva a zahrnutím tvorby cen a výši mezd pod direktivy plánu zlikvidovat poslední zbytky pseudotržního hospodářství třetí republiky. Direktivní určování mezd a cen představovalo jak další instrument pro řízení ekonomiky, tak i nástroj pro udržení moci. Komunistický režim mohl přes plánovací orgány poskytovat své klientele ekonomická zvýhodnění a zároveň všeobecným zvyšováním mezd vytvářet dojem rostoucí životní úrovně a získávat tak tichý souhlas společnosti pro svou

¹³⁸ Národní archiv Praha: fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – hospodářská rada, svazek č. 35, a. j. 271, Náměty Čs. sociální demokracie k dlouhodobému plánu, s. 26–27.

¹³⁹ Zákon č. 241/1948 Sb. ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Sbírka zákonů republiky Československé, částka 90, ročník 1948, vydáno dne 2. listopadu 1948, s. 1507.

mocenskou hegemonii. Při souběžném řízení cen se nemusel obávat inflace jako vlády v tržních ekonomikách, vytvářel však jinou systémovou nerovnost – později označovanou termínem nerealizovaná kupní síla¹⁴⁰.

Systém plánování vyvíjející se po roce 1948 představoval do určité míry fúzi ideologické doktríny marxismu-leninismu a vědecko-technických metod řízení práce, jež byly inspirovány poznatky Fredericka Winslow Taylora a Henryho Forda. Ideálním typem hospodářského plánování se stala hromadná unifikovaná produkce v rozsahu veškeré výroby ve státě, s přesně naplánovanými a propočítanými pracovními úkony, jež maximálně využívají čas a pracovní síly.¹⁴¹ V polovině 20. století byly v západních zemích již známy limity konceptu taylorismu a fordismu, jež spočívaly v náročné přípravě, v nízké flexibilitě výrobního procesu a v rostoucích vnitřních transakčních nákladech¹⁴² s přibývajícími výrobními procesy. Koncept se ukázal být nefunkční především v oborech se širokým výrobním sortimentem, který bylo nutné pružně přizpůsobovat měnícím se konzumním zvykům a životnímu stylu spotřebitelů. Problémy postihly samotnou společnost Henryho Forda, jenž nedokázala reagovat na změny automobilového trhu během konjunktury dvacátých let, kdy se automobil stával prostředkem individualizace – vyjádřením sociálního statusu a životního stylu spotřebitele.

Plánovači lidově demokratických republik měli ovšem ambice řídit vedle výroby i spotřebu obyvatelstva a riziko nekompatibility výrobního programu a konzumních přání spotřebitelů se plánované ekonomiky nemělo týkat. Potenciální problém vysokých vnitřních transakčních nákladů, které by v kapitalistických firmách při podobném rozsahu řídicích procesu narostly do astronomických rozměrů, neutralizovala narativní nadstavba ve formě historicko-dramatického příběhu budování socialismu a komunismu. Zespolečenštění výrobních prostředků mělo otevřít dělnické třídě nevídaný prostor pro seberealizaci. Dělník zbavený „okovů vykořisťování“ měl možnost veškeré své poznatky a tvůrčí schopnosti uplatnit ve prospěch socialistické společnosti. Plnění úkolů a zdokonalování plánovacího systému mělo být v jeho vlastním zájmu a sebekontrola jedince měla zaručit nízké vnitřní transakční náklady a efektivitu celého systému.

Zákon o pětiletém plánu dokonce zakotvil plnění plánovaných úkolů jako občanskou povinnost i do československého práva: *Plnění úkolů pětiletého plánu je občanskou povinností a ctí každého jednotlivce, neboť na řádné a poctivě vykonané práci spočívá uskutečnění plánu*

¹⁴⁰ Nerealizovaná kupní síla označovala peněžní prostředky v držení obyvatelstva.

¹⁴¹ Goldmann, Josef: Se sovětskými zkušenostmi do boje za lepší využití rezerv těžkého průmyslu. Plánované hospodářství, roč. III., č. 7, Státní úřad plánovací v Praze 1950, s. 419–422.

¹⁴² V ekonomické teorii představují transakční náklady čas, práci a ostatní zdroje, které jsou spojeny s uzavřením a vymáháním určité transakce. Vnitřní transakční náklady jsou vytvářeny na základě transakcí v rámci jedné firmy, koncernu apod.

*a tím celkový vzestup hospodářské síly státu a životní úrovně každého občana. Proto je každý, komu připadá jakýkoliv úkol při provádění a plnění pětiletého plánu, povinen vykonávat jej svědomitě a hospodárně podle svých osobních a hospodářských možností.*¹⁴³ Ideologická doktrína tak nepřipouštěla systémová selhání, protože systém při uvědomění všech občanů žádné chyby nemohl generovat. Neúspěchy hospodářských plánů byly vysvětlitelné pouze selháním jedinců, sabotážemi, nepřátelským postojem určitých skupin obyvatelstva k socialistické společnosti a nešvary kapitalistické společnosti, které se nepodařilo vykořenit. Uvedená vysvětlení měla určitou racionalitu, problém ovšem spočíval v tom, že ideologická konstrukce socialistické společnosti a socialistického člověka byla velmi obtížně slučitelná s lidskou přirozeností. Projekt budování socialistické společnosti měl být před vlivem nedostatečně uvědomělých jedinců ochráněn prostřednictvím trestněprávní ochrany státního plánu v zákoně č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky.¹⁴⁴

Prerodový mýtus o budování nové evolučně a morálně vyšší společnosti nevycházel pouze z Leninovy interpretace Marxových teorií jako historicky nevyhnutelné revoluční cesty, ale paralelně navazoval na československou národně demokratickou revoluci roku 1945. Edvard Beneš v říjnu 1945 vytvářel podobné mýtické orámování znárodnovacího procesu: *„Musí si uvědomit, že se u nás začíná budovat celá nová společenská morálka a že těmito opatřeními neměníme jen instituce, nýbrž chceme a musíme tvořit také nového člověka.*“¹⁴⁵ Dokonce i uvedená trestní odpovědnost při neplnění plánovaných úkolů nebyla specifíkem komunistického režimu ani sovětským importem, ale byla zajištěna již ve dvouletém plánu.¹⁴⁶

¹⁴³ Zákon č. 241/1948 Sb. ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Sbírka zákonů republiky Československé, částka 90, ročník 1948, vydáno dne 2. listopadu 1948, s. 1507.

¹⁴⁴ Zákon č. 231/1948 Sb. ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky. Sbírka zákonů republiky Československé, částka 85, ročník 1948, vydáno dne 16. října 1948, s. 1461.

¹⁴⁵ Benešova ústní zpráva z 28. října 1945. Kabele, Jiří: Z kapitalismu do socialismu a zpět. Nakladatelství Karolinum, Praha 2005, s. 58.

¹⁴⁶ Zákon č. 27/1947 Sb. ze dne 13. února 1947 o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1947, částka 13, vydáno dne 4. března 1947, s. 173.

5.2.4. Prováděcí plán na rok 1949

Plánované úkoly v první pětiletce měly být realizovány prostřednictvím ročních, a čtvrtletních prováděcích plánů stanovených usnesením vlády. Prováděcí plány nebyly oproti zákonu o pětiletém plánu zveřejňovány. Přípravou prováděcích plánů stejně jako vládních nařízení a cenových úprav byla pověřena Ústřední plánovací komise jako pomocný orgán předsedy vlády. Proces sestavování ročního prováděcího plánu začínal schválením směrnic a směrného plánu Ústřední plánovací komisí. Směrné plány obsahovaly data o výrobě, přidělech a ukazatelích pro jednotlivá odvětví. Směrné plány byly předloženy pracovním skupinám na jednotlivých ministerstvech, které je mohly dále doplnit a rozepisovat na jednotlivá odvětví. V případě plánovacího úseku „průmysl a řemeslo“ předkládaly pracovní skupiny ministerstev dopracované směrné plány generálním ředitelstvím a ústředním orgánům odvětví. Ty je poté rozepisovaly na podřízené podniky. Podniková ředitelství na základě směrných čísel sestavovala návrhy podnikových plánů. Podnikový plán musel obsahovat: 1. Plán výrobní, 2. Plán surovin, 3. Plán pracovních sil, 4. Plán zahraničního obchodu, 5. Plán finanční (předkládán dodatečně až po definitivním schválení prováděcího plánu vládou), 6. Plán dopravní, 7. Plán výzkumu, 8. Plán oblastní, 9. Plán investiční. Generální ředitelství a ústřední orgány odvětví následně revidovaly a koordinovaly návrhy podnikových plánů a na jejich podkladě sestavovaly návrhy prováděcích plánů odvětví.¹⁴⁷ Tyto návrhy projednávaly a schvalovaly pracovní komise na ministerstvech. Na jejich podkladech sestavovaly prováděcí plán pro příslušný plánovací úsek, který prostřednictvím 7. odboru Státního úřadu plánovací¹⁴⁸ předkládaly Ústřední plánovací komisi. Ústřední plánovací komise po projednání a schválení těchto návrhů předkládala finální prováděcí plán vládě ke schválení.¹⁴⁹

Extrémně rozsáhlý a administrativně náročný proces sestavování prováděcího plánu pro rok 1949 je v několika studiích bývalých pracovníků plánovacího aparátu, kteří se většinou podíleli na „ekonomických reformách“ v letech 1957–1969, účelově bagatelizován. Podle jejich tezí se prováděcí plán pro rok 1949 opíral pouze o soustavu priorit – 100 tzv. jmenovitých

¹⁴⁷ Podle Zdislava Šulce plnila generální ředitelství převážně koordinační roli v odbytové činnosti a dohlížela na rentabilitu hospodaření podniků, aniž by je přímo řídila. Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20. Šulcovu tezi nabourává nejenom Směrnice k prováděcímu plánu, která generální ředitelství a ústřední orgány zapojuje aktivně do plánovacího procesu, ale i činnost ústředního orgánu pivovarského průmyslu (viz kapitola). Československé pivovary, n.p. stanovoval výrobu, odbyt i investice podřízeným podnikům a svou činností se zásadním způsobem nelišil od pozdější Hlavní správy pivovarů a sladoven.

¹⁴⁸ 7. odbor SÚP byl pověřen plánovacím úsekem – průmysl a řemeslo.

¹⁴⁹ Směrnice pro vypracování návrhů prováděcích plánů na r. 1949 průmyslové a řemeslné výroby. Státní úřad plánovací, Praha 1948.

úkolů, které navíc nebyly rozepisovaný na jednotlivé podniky!!!¹⁵⁰ Návrh k provádění pětiletého hospodářského plánu v roce 1949, který předložil generální sekretariát Hospodářské rady pod vedením „nekomunistického“ Eduarda Outraty na konci roku 1948 k projednání vládě, obsahoval ve skutečnosti deset ročních prováděcích plánů a rámcový plán výzkumnictví:

- I. Prováděcí plány pro průmysl a řemeslo;
- II. Prováděcí plány pro zemědělství a lesnictví;
- III. Prováděcí plány pro stavebnictví;
- IV. Prováděcí plány pro dopravu;
- V. Prováděcí plán pro spotřebu potravin;
- VI. Prováděcí plány pro zásobování obyvatelstva hlavním spotřebním zbožím;
- VII. Prováděcí plány pro zvýšení produktivity práce a počtu pracujících;
- VIII. Prováděcí plány pro úhradu a potřeby surovin, pomocných hmot a energie;
- IX. Prováděcí plán pro investice;
- X. Prováděcí plány pro zahraniční obchod.
- XI. Rámcový plán výzkumnictví.¹⁵¹

Prováděcí plán pro průmysl a řemeslo na rok 1949, tedy jeden z jedenácti, vytyčoval plánované úkoly ve čtyřech kategoriích – hrubá hodnota výroby odvětví, hrubá hodnota výroby jednotlivých oborů, jmenovité úkoly, ukazatele hospodárnosti a jakosti. Kategorie hrubá hodnota výroby odvětví stanovovala plán roční a čtvrtletní produkce v Kčs. Odvětví, která zastřešovala podniky průmyslové i řemeslné, měla stanovena úkol zvlášť pro průmyslovou a zvlášť pro řemeslnou výrobu. Celkem tak v této kategorii bylo vytyčeno 35 úkolů pro 22 odvětví. Hrubá hodnota výroby jednotlivých oborů představovala opět roční a čtvrtletní produkci v korunovém vyjádření pro určité skupiny výrobků, nikoliv tedy pro určitý průmyslový obor. Výrobní program jednoho podniku mohl být vázán více úkoly v uvedené kategorii. Celkem bylo předepsáno plánované množství výroby u 209 oborů/skupin produktů.¹⁵²

Jmenovité úkoly představovaly produkci určitých skupin výrobků v kusech nebo v příslušných jednotkách. V některých případech pouze dublovaly úkoly v kategorii hrubá výroba jednotlivých oborů tím, že hodnotu produkce v korunách vyčíslily souběžně v kusech

¹⁵⁰ Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995. Doplněk, Brno 1998, s. 20; Rozsypal, Kurt a kolektiv: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování. SNTL/ALFA, Praha 1978, s. 431–432; Mrázek, Otakar: Patnáct let znárodněného hospodářství. SNTL, Praha 1960, s. 143.

¹⁵¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, Návrh vládního usnesení, jímž se schvaluje soubor návrhů a opatření k provádění pětiletého hospodářského plánu v roce 1949.

¹⁵² Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, I. Prováděcí plány pro průmysl a řemeslo na rok 1949.

nebo množstevních jednotkách. V jiných případech hodnotu výroby jednotlivých oborů dále specifikovaly do několika úkolů.¹⁵³ V prováděcím plánu pro průmysl a řemesla bylo stanoveno celkem 155 jmenovitých úkolů. V poslední kategorii prováděcího plánu bylo nařízeno splnění určitých ukazatelů hospodárnosti nebo jakosti. Jednalo se jednak o všeobecné ukazatele stejné pro většinu odvětví – produkce na jednoho pracovníka, poměr počtu odpadlých k počtu odpracovaných hodin, podíl práce v úkolu a prémiech na celkové práci nebo ukazatel poměru počtu nahrazených zaměstnanců ve čtvrtletí k průměrnému celkovému počtu zaměstnanců ve čtvrtletí – a jednak řadu ukazatelů specifických pro konkrétní odvětví. Celkem bylo na úseku průmyslu a řemesel nařízeno splnění 346 ukazatelů. Počet položek nařízených Ústřední plánovací komisí a schválených vládou tak jenom pro úsek průmyslu a řemesel činil 745 (viz Tabulka 11).¹⁵⁴

Tabulka 11

Počet úkolů v prováděcím plánu na rok 1949 pro průmysl a řemesla				
Odvětví	Hrubá výroba odvětví	Hrubá výroba jednotlivých oborů	Jmenovité úkoly	Ukazatele hospodárnosti a jakosti
Báňské	1	6	6	27
Energetické	1	3	2	24
Hutnické	1	7	5	12
Kovodělné	2	76	31	16
Chemické	2	24	28	13
Sklářské	2	4	3	10
Stavebních hmot a keramiky	2	7	24	24
Papírenské	2	5	3	28
Dřevařské	2	9	3	10
Textilní a oděvní	2	23	17	55
Koždělné a gumárenské	2	7	9	25
Cukrovarnické	1	2	2	12
Lihovarnické	2	5	2	11
Pivovarské a sladařské	1	2	2	9
Mlynářské	2	5	3	8
Cukrovinkářské	2	2	1	4
Konzervářské a jateční	2	5	1	4
Tuků a olejů	1	2	3	13
Mlékárenské	1	1	3	6
Tabákového zboží a soli	1	2	1	9
Grafické, gramofonové a filmové	1	4	4	26
Poslužných řemesel	2	8	2	-

¹⁵³ Například obor „pryžové obruče“ byl specifikován ve dvou jmenovitých úkolech – „Veloduše-motoduše, velopláště-motopláště“ a „Osobní, nákladní, traktorové pláště-duše“.

¹⁵⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, I. Prováděcí plány pro průmysl a řemeslo na rok 1949.

Celkem	35	209	155	346
---------------	-----------	------------	------------	------------

Pramen: Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, I. Prováděcí plány pro průmysl a řemeslo na rok 1949.

Rozsah plánovacích úkolů navyšovalo dalších devět prováděcích plánů. Prováděcí plán pro zemědělství a lesnictví obsahoval 71 úkolů, plán pro stavebnictví 26 úkolů, plán pro dopravu 155 úkolů, plán pro spotřebu potravin 16 úkolů, plán pro zásobování obyvatelstva hlavním spotřebním zbožím stanovoval přesné počty u celkem 129 výrobků, plán pro produktivitu práce vytyčoval 51 úkolů, plán úhrady a potřeby surovin pomocných hmot a energie rozepisoval celkem 365 položek mezi jednotlivá odvětví¹⁵⁵, plán investic rozděloval 67 investičních zdrojů mezi 44 odvětví a plán zahraničního obchodu obsahoval 36 úkolů.¹⁵⁶ Celkem tedy prováděcí plán na rok 1949 bez započtení rámcového plánu výzkumu obsahoval 1661 úkolů. Jednalo se nicméně o přehled plánovaných úkolů určených pro nejvyšší politické špičky a za tímto účelem značně zjednodušený. Prováděcí plán pro stavebnictví tak například obsahoval výtah ze základního prováděcího plánu a 26 úkolů představovalo pouze rozpis plánované stavební výroby v KČS na 7 stavebních sektorů a 19 krajů.

K návrhu prováděcího plánu na rok 1949 se před schválením vládou vyjadřovaly ještě jednotlivé resorty, jejichž některé připomínky byly do plánu zakomponovány. Připomínky se ovšem točily většinou pouze kolem hodnot plánovaných úkolů, nikoliv nad principy prováděcího plánu. Během připomínkového řízení pravděpodobně došlo k navýšení jmenovitých úkolů. Důvodová zpráva k prováděcímu plánu na rok 1950 vyčísluje totiž při meziroční komparaci počet jmenovitých úkolů v plánu na rok 1949 na 164.¹⁵⁷ Pivovarskému a sladařskému průmyslu stanovoval zákon o pětiletém plánu dva jmenovité úkoly – výroba sladu v t a piva v hl, stejně jako ve dvouletém plánu.

Zákon o prvním pětiletém plánu vyhlášoval navíc úkoly ve zvyšování produktivity práce. Průmysl měl zvednout během pěti let svou produktivitu o 32 %, stavebnictví o 53 %, zemědělství a lesnictví o 20 % a doprava o 30 %. Za tímto účelem stanovoval pětiletý plán ve všech odvětvích úkol – hrubá výroba v KČS. Podíl hrubé výroby na jednoho pracovníka představoval totiž v první pětiletce základní ukazatel produktivity práce. Součástí úkolu

¹⁵⁵ Jedná se o ekvivalent plánu později označovaných tzv. fondových výrobků. Zdislav Šulc plánování fondových výrobků uvádí nepřekvapivě pouze k roku 1951, pro rok 1949 jej opomíjí. Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20.

¹⁵⁶ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, II. Prováděcí plány pro zemědělství a lesnictví na rok 1949, III. Prováděcí plány pro stavebnictví na rok 1949, IV. Prováděcí plány pro dopravu na rok 1949, V. Prováděcí plán pro spotřebu potravin na rok 1949, VI. Prováděcí plány pro zásobování obyvatelstva hlavním spotřebním zbožím na rok 1949, VII. Prováděcí plány zvýšení produktivity práce a počtu pracujících na rok 1949, VIII. Prováděcí plány úhrady a potřeby surovin a pomocných hmot a energie na rok 1949, IX. Prováděcí plán investic na rok 1949, X. Prováděcí plány pro zahraniční obchod na rok 1949.

¹⁵⁷ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

zvyšujícího produktivitu práce v průmyslu o 32 % bylo tak mimo jiné zvýšení produktivity práce v pivovarském a sladařském odvětví. Hrubá hodnota výroby v pevně stanovených cenách se měla v pivovarsko-sladařském odvětví zvýšit z 5,7 miliard Kčs v roce 1948 na 9,6 miliardy Kčs v roce 1953, tj. o 68 %, počet pracovníků měl za stejné období narůst o 19,5 %.¹⁵⁸

Směrný plán na rok 1949, který vypracoval Státní úřad plánovací na základě úkolů pětiletého plánu, stanovoval pivovarskému a sladařskému průmyslu úkoly v následující tabulce (viz Tabulka 12). Výroba odvětví měla být realizována z 89,6 % národními podniky, z 5,6 % státními podniky, z 4,1 % podniky komunálními, z 0,6 % družstevními podniky a z 0,1 % soukromými podniky.¹⁵⁹ Směrný plán byl sestavován během roku 1948 a nerefletoval ještě všechny vlastnické a organizační změny v pivovarsko-sladařském odvětví v uvedeném roce.

Tabulka 12

Směrný plán na rok 1949 pro pivovarský a sladařský průmysl						
Výrobní úkol	České země		Slovensko		Československo	
	jednotka	Poměr k r. 1948 (%)	jednotka	Poměr k r. 1948 (%)	jednotka	Poměr k r. 1948 (%)
Výroba (mil. Kčs)	6107,4	120,1	1298	115	7405,4	119,2
Slad (tis. t)	167,8		31,5		199,3	159,6
Pivo (mil. l)						
výčepní 7°	741		144,4		885,5	111,5
plzeňské 8°	55				55	113,1
vývozní 12°	4		0,5		4,5	194,3
Počty pracujících						103,5
Produktivita práce (výroba/pracovníci)						115,2

Pramen: Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, Návrh vládního usnesení, jímž se schvaluje soubor návrhů a opatření k provádění pětiletého hospodářského plánu v roce 1949, s. 18.

Jak už bylo výše uvedeno, ústřední orgány odvětví rozepisovaly výrobní úkoly směrného plánu mezi podřízené podniky, rozvrhly mezi ně přiděly (surovin, pracovní síly, investic), případně rozpracovaly výrobní úkoly podniků na jednotlivé druhy výrobků. Podle směrného plánu z generálního ředitelství vypracovaly podniková ředitelství návrh ročního prováděcího plánu podniku, který mohl mít až devět částí: 1. Plán výrobní; 2. Plán surovin; 3.

¹⁵⁸ Zákon č. 241/1948 Sb. ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Sbírka zákonů republiky Československé, částka 90, ročník 1948, vydáno dne 2. listopadu 1948, s. 1507; SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské, s. 12.

¹⁵⁹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, Návrh vládního usnesení, jímž se schvaluje soubor návrhů a opatření k provádění pětiletého hospodářského plánu v roce 1949, s. 18.

Plán pracovních sil; 4. Plán zahraničního obchodu, 5. Plán finanční; 6. Plán dopravní; 7. Plán výzkumu; 8. Plán oblastní; 9. Plán investiční.¹⁶⁰

Popisovat všechny části prováděcího plánu by zabralo několik stran a pro cíle disertační práce nejsou podstatné. Pro sledování vývoje pivovarského průmyslu je důležitý „plán výrobní“, který stanovoval celkovou výrobu odvětví v korunovém vyjádření, jmenovité úkoly a „ukazatele hospodárnosti a jakosti“. Prostřednictvím ukazatelů měl být sledován vývoj a řízeno zvyšování produktivity práce, hospodárnosti podniku a jakosti produkce. Počet ukazatelů pro pivovary a sladovny zůstal stejný jako ve dvouletém plánu. Jednalo se o ukazatele všeobecné pro všechna průmyslová odvětví – 1. Hrubá výroba v Kčs na jednoho pracovníka (ukazatel produktivity práce, na jehož základě byl plněn i úkol pětiletého plánu zvyšování produktivity práce); 2. Poměr počtu odpadlých k počtu odpracovaných zaměstnaneckých hodin v % (ukazatel pracovní morálky pracujících); 3. Podíl práce v úkolu a premii na celkové práci v % (ukazatel plnění úkolů zvyšování podílu úkolové mzdy); 4. Poměr počtu nahrazených pracovníků k průměrnému celkovému počtu pracovníků v % (ukazatel ke sledování fluktuace pracovníků); a ukazatele „zvláštní“, které byly určeny pouze pro pivovarsko-sladařské odvětví – 5. Počet odpracovaných hodin na tunu sladu v hod/t; 6. Spotřeba tepelné energie na tunu sladu v kcal/t; 7. Počet odpracovaných hodin na hl piva v hod/hl; 8. Spotřeba tepelné energie na hl piva v kcal/hl; 9. Sypání sladu na hl vyrobeného piva 7°, 8°, 12° v kg/hl.¹⁶¹ Oproti dvouletému plánu byl modifikován pouze čtvrtý ukazatel, který již nesledoval podíl administrativních pracovníků, ale jeho funkce spočívala ve sledování fluktuace pracovníků.

Plány surovin a pracovních sil sloužily k tomu, aby v nich podniky vyčíslily své požadavky na suroviny, materiál a pracovní síly, které potřebovaly pro splnění plánovaných úkolů. Plán surovin musel obsahovat suroviny potřebné jak pro výrobu, provoz a údržbu, tak i pro investice prováděné vlastními výrobními kapacitami podniku. Potřeba surovin byla v plánu evidována pouze ve druhích, které stanovovaly dva seznamy. Suroviny v seznamu „A“ musela hlásit všechna výrobní odvětví – celkem 150 položek. Suroviny v seznamu „B“ nemusela hlásit výrobní odvětví, pro něž tyto položky měly podružný význam – celkem 215 položek.

Pro sledování investiční výstavby v pivovarském a sladařském průmyslu je nezbytné zmínit dvě položky v investičním plánu. Investice pravé a nepravé. Do investic pravých se zařazovaly všechny investice, které vyžadovaly materiálové krytí. Nepravé investice naopak

¹⁶⁰ Směrnice pro vypracování návrhů prováděcích plánů na rok 1949 průmyslové a řemeslné výroby. Státní úřad plánovací, Praha 1948.

¹⁶¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 319, I. Prováděcí plány pro průmysl a řemeslo na rok 1949.

bud' materiálové krytí nevyžadovaly – pozemky, patenty, licenci apod. – nebo byly kryty z místních zdrojů, tj. nezakalkulovaných ve státním plánu.¹⁶²

Plán finanční se sestavoval teprve po schválení prováděcího plánu. Byl složen ze dvou částí – plánu financování investic a plánu financování provozu. Měl zároveň zobrazovat tok finančních prostředků směrem z odvětví – odpisy, daně, odvody ze zisku – a směrem do odvětví – úvěry, dotace na investice, úhrady ztrát.¹⁶³

Navzdory expanzi plánovacích prací byl prováděcí plán na rok 1949 považován pracovníky SÚP za určité provizorium, dalece vzdálené ideálnímu stavu. Paměti bývalých plánovačů, které vyzdvihují méně podrobné československé plánování před příjezdem sovětské expertní mise, tuto skutečnost nereflektují nebo záměrně opomíjí. Činnost Státního úřadu plánovacího byla v letech 1949 a 1950 stále ve znamení orientace v problematice plánování a hledání optimálních ukazatelů, na jejichž základě by bylo možné vytvořit spolehlivý systém získávání informací, koordinace výrobních procesů, efektivního využívání pracovních sil, materiálu a kontroly plnění úkolů. Josef Goldmann na počátku roku 1949 velmi kriticky hodnotil československou plánovací metodiku ve srovnání s plánováním v SSSR. „V SSSR mají vypracované určité normy, které ukazují, jak velká je spotřeba surovin na jednotku výroby určitého druhu výrobku. Touto objektivní cestou se sestavují bilance surovin. Bilance surovin jsou potom výsledkem přesných a spolehlivých výpočtů, nikoliv výsledkem handrkování a smlouvání. Hlavní důvod, proč československá plánovací metodika prožívá uvedenou dětskou nemoc, je v tom, že neexistují normy spotřeby surovin. Nejhorší však je, že jsme ještě nezačali tyto normy vypracovávat.“ Ještě horší situace panovala podle Goldmanna v plánování investic: „Zatímco při sestavování surovinových bilancí byla alespoň k dispozici určitá data a během dvouletého plánu se získaly určité zkušenosti, takže alespoň bilance určitých klíčových surovin jsou již celkem spolehlivé, tápeme v oboru investic ještě dost ve tmě.“ Projednávání investičních plánů nemělo v ČSR podobu přesných a matematicky podložených metod, které by rozdělovaly investiční zdroje podle stanovených výrobních plánů a priorit, ale „otevřeného boje všech proti všem o investiční kvóty“. Výsledkem bylo plnění stavebních investic v průmyslu pouze na necelých 60 %. Podobně tristní bylo plánování výrobních nákladů a prakticky neexistence finančních plánů.¹⁶⁴

¹⁶² Směrnice pro vypracování návrhů prováděcích plánů na rok 1949 průmyslové a řemeslné výroby. Státní úřad plánovací, Praha 1948.

¹⁶³ SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 10, i. č. 120, Finanční plán na rok 1949.

¹⁶⁴ Goldmann, Josef: Některé problémy čs. plánovací metodiky a techniky. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Orbis, Praha 1949, s. 76–81.

Hlavní úkol a řešení pro československé plánování spatřoval Josef Goldmann v personálním rozšíření plánovacích orgánů a v zavedení sovětské metody podnikového hospodaření – Chozrasčot. Jednalo se o druh účetního systému, který teoreticky umožňoval prostřednictvím finančního plánu kontrolu plnění plánovaných úkolů a hospodárnosti podniku. Při pevných cenách byly plánované výrobní úkoly a náklady přepočítatelné na finanční vyjádření v korunách. Sledování vybraných bilančních položek podniku pak mělo odhalit případná neplnění plánu nebo nehospodárnost podniku.¹⁶⁵ Uvedené funkce mohl chozrasčot splňovat pouze v případě, že vedení národních podniků disponovalo vysokým stupněm „socialistické morálky“ a nepokoušelo se využít slabin systému ve svůj prospěch, například dosahováním úspor na úkor jakosti výrobku. V sovětské i československé praxi by však takové podniky byly výjimečné.

¹⁶⁵ Kňákal, Jan: Hospodaření podle rozpočtu v SSSR. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Orbis, Praha 1949, s. 82–86.

5.2.5. Organizační a metodický vývoj hospodářského plánování do příjezdu sovětských expertů

Po schválení plánu na první rok pětiletky následovala další opatření, jež dotvářela organizačně a metodicky plánovací proces. Na počátku roku 1949 byla organizační struktura plánovacího aparátu přesněji definována zákonem č. 60/1949 Sb. o hospodářském plánování, který do značné míry naplňoval reorganizační doporučení Státního úřadu plánovacího z roku 1946. Nejvyšším orgánem struktury plánování byl zřízen Státní úřad plánovací. V jeho čele stál ministr – předseda státního úřadu plánovacího, který nahradil předsedu vlády na pozici nejvýše postavené osoby plánovacího aparátu. Ústřední plánovací komise se stala poradním orgánem SÚP.¹⁶⁶ Regionální pobočkou SÚP byl zřízen Slovenský plánovací úřad se sídlem v Bratislavě, v jehož čele stál pověřenec – předseda slovenského plánovacího úřadu. Zákon souběžně rušil generální sekretariát Hospodářské rady a jemu podřízený státní úřad plánovací, jejichž působnost a zaměstnanci přecházeli do reorganizovaného SÚP.¹⁶⁷

V říjnu 1949 získal SÚP nařízením vlády kompetenci v plánování cen.¹⁶⁸ Nařízení vycházelo ze zkušeností z dvouletého plánu. Uvolňování finančních prostředků z vázaných vkladů na investiční výstavbu během dvouletého plánu vyvolávalo neočekávané inflační tlaky, které plánovací aparát dezorientovávaly.¹⁶⁹ Podniky díky vyšším cenám často vyčerpaly investiční kvótu, aniž by plánovaná investice byla dokončena. Prognózováním cenových hladin by se celý proces sestavování hospodářského plánu dostal již do zcela nerealistických dimenzí a odstranění tržních cen bylo přirozeným vývojovým procesem, ke kterému československé plánování směřovalo. Nejvyšší úřad cenový byl zrušen k 1. lednu 1950.¹⁷⁰

Důvodová zpráva k prováděcímu plánu na rok 1950 informovala vládu o dalším podstatném rozšíření, prohloubení a zpřesnění plánovací metody a techniky. Prováděcí plán obsahoval 357 jmenovitých úkolů a byl nově rozdělen do šesti plánovacích skupin – průmysl, zemědělství a lesnictví, stavebnictví, doprava, služby, bilance:

- I. Průmysl
- II. Zemědělství a lesnictví
- III. Stavebnictví

¹⁶⁶ V patnáctičlenné komisi zasedali náměstci předsedy státního úřadu plánovacího, předseda slovenského plánovacího úřadu a další hospodářští odborníci jmenovaní vládou.

¹⁶⁷ Zákon č. 60/1949 Sb. ze dne 22. února 1949 o hospodářském plánování. Sbírka zákonů republiky Československé, částka 21, ročník 1949, vydána dne 12. března 1949, s. 194.

¹⁶⁸ Vládní nařízení č. 235/1949 Sb. ze dne 25. října 1949 o plánování a jiné tvorbě cen. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1949, částka 75.

¹⁶⁹ Misař, Miroslav a kolektiv: Studie k teorii národohospodářského plánování II., Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, s. 98.

¹⁷⁰ Nařízení ministra-předsedy státního úřadu plánovacího č. 253/1949 Sb. ze dne 6. prosince 1949 o zrušení nejvyššího úřadu cenového. Sbírka zákonů republiky Československé, ročník 1949, částka 80.

IV. Doprava

V. Služby

1. Sociální služby
2. Zdravotnické služby
3. Školství, vědy a umění
4. Informace a osvěta
5. Peněžnictví a pojišťovnictví
6. Cestovní ruch
7. Výzkum
8. Vnitřní a zahraniční obchod

VI. Bilance

1. Hmotné zásobování
2. Investice
3. Zahraniční obchod
4. Pracovní síly
5. Souborné plány krajů
6. Plán spotřeby
7. Finanční plán a národní důchod¹⁷¹

Zavedení nových plánovacích úseků v oblasti služeb a bilancí nebylo motivováno snahou zlepšit služby poskytované obyvatelstvu, ale primárně zajistit potřeby podniků nutné pro splnění plánovaných úkolů.

Například hlavním úkolem plánu sociálních služeb bylo „*vytváření podmínek pro účelné rozmístění a začleňování pracovníků, zvláště dorostu a žen, a pro trvalé zvyšování produktivity práce*“.¹⁷² Prozatímní plán pracovních sil z prosince 1949 odhadoval potřebu dalších pracovníků pro splnění plánovaných úkolů v počtu 438 000. Kromě přesunů pracovní síly ze soukromého zemědělského sektoru (80 000), vnitřního obchodu (48 200) a řemesel (32 500) měly pokrýt potřebu především nové zdroje z řad žen v domácnosti (61 400) a dorostu (133 000). Pro zařazení žen do pracovního procesu bylo nezbytné přesunout jejich činnost spojenou s výchovou dětí a vedením domácnosti na ústavní zařízení – jesle, útulky, školní stravovny, prádelny aj. Počet dětí umístěných v jeslích měl být v roce 1950 zvýšen na 30 900, v trvalých dětských útulcích na 20 000 a v zemědělských útulcích na 52 800 dětí. Ve školním

¹⁷¹ Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

¹⁷² Tamtéž, Příloha V. Služby, 1. Sociální služby, s. 1.

stravování se mělo stravovat 778 500 dětí, tj. 54 % všech školních dětí, a pro ulehčení domácích prací zaměstnaných žen a k zamezení jejich absence měly být rozšířeny služby prádeln družstev „Osvobozená domácnost“. Kromě toho měla být zakládána organizační střediska pro obstarávání nákupů, oprav prádla a šatů a úklidu domácností pracujícím ženám.¹⁷³

V prováděcím plánu na rok 1950 byl zaveden plán hmotného zásobování, který nahradil plán potřeby surovin, pomocných hmot a energie. Účelem plánu hmotného zásobování bylo zajistit správné proporce v rozvoji jednotlivých úseků a odvětví hospodářského života, ve vnitřním obchodě zaručit správné vyvážení nabídky a poptávky, rychlý a levný oběh zboží od výrobce ke spotřebiteli stejně jako zajistit uplatnění třídních hledisek při zásobování, v zahraničním obchodě zaručit potřeby výroby, požadavky domácí spotřeby a vyrovnaní platební bilance, v neposlední řadě zajistit tvoření hospodářsky nutných zásob u výroby, v obchodě a zásob stálých. *„Splnění tohoto úkolu vyžadovalo zbilancování celého objemu průmyslové (vč. řemeslné), zemědělské a lesní výroby, jakož i sběru, a to v jednotlivých vybraných druzích a v plánovacích nadskupinách, skupinách nebo podskupinách tak, aby byly vyloučeny duplicity v požadavcích a aby žádná potřeba nebyla opomenuta.“* Za tímto účelem byl vydán *Seznam zboží pro plán hmotného zásobování*.¹⁷⁴

Bilance hmotného zásobování byly administrativně nejnáročnější částí plánovacího procesu a seznam zboží pro plán hmotného zásobování vypovídal o rozsahu plánování mnohem více než jmenovité úkoly. Seznam zboží plánu hmotného zásobování na rok 1950 obsahoval celkem 1967 položek rozdělených do třech skupin. První skupina zahrnovala 473 položek, jejichž výroba byla jmenovitým úkolem. Druhou skupinu tvořilo 570 položek, u nichž se vypracovávaly základní bilance hmotného zásobování a materiálovou rozvahu jejich výroby sestavoval příslušný odvětvový ústřední orgán. Jednalo se o „jmenovité úkoly“ specifické pro jednotlivá odvětví, které měla ministerstva podle důvodové zprávy k prováděcímu plánu na rok 1950 z vlastní iniciativy vytvářet pro úseky své působnosti. V následujících ročních plánech sloužily tyto jmenovité úkoly odvětví jako podklady pro rozšíření centrálně stanovených jmenovitých úkolů.¹⁷⁵ Do třetí skupiny spadalo 924 položek, u nichž byla sestavována pouze dílčí bilance hmotného zásobování bez materiálové rozvahy výroby. Shromažďování požadavků podniků a bilancování zdrojů provádělo 22 bilančních pracovních skupin, které byly vytvořeny na ústředních orgánech odvětvích, vybraných ministerstvech nebo byly

¹⁷³ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

¹⁷⁴ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951, Státní úřad plánovací, Praha 1950, s. 15.

¹⁷⁵ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

samostatnými institucemi jako Ústřední rozdělovna uhlí a Ústřední rozdělovna minerálních olejů a pohonných hmot.¹⁷⁶ Pravděpodobně ještě v roce 1949 došlo k reorganizaci a pro hmotné zásobování bylo vytvořeno 16 nových ústředen, které měly zajišťovat celý systém hmotného zásobování.¹⁷⁷

Modifikována byla rovněž metodika sestavování prováděcího plánu. Změna se týkala sestavování návrhů prováděcích plánů po vydání směrnic a směrných čísel plánu Státním úřadem plánovacím. Pro rok 1949 mohla podniková ředitelství sestavit návrh prováděcího plánu pro svůj podnik pouze na základě nařízených směrných čísel. Rozpracovávala tak úkoly směrného plánu do plánu výrobního, surovin, pracovních sil, investic atd. Proces tvorby prováděcího plánu na rok 1950 obsahoval nově tzv. vstřícné plánování, které mělo odhalit skryté rezervy a vytvořit mobilizační efekt k překonání plánovaných úkolů. Podniková ředitelství prostřednictvím vstřícného plánu mohla úkoly směrného plánu upravovat, pouze ovšem ve směru zvýšení výkonu a rozhodně ne ve smyslu zreálnění přehnaně optimistických očekávání. Problém vstřícného plánování spočíval v tom, že nadplánové zvýšení výkonu přinášelo většinou nadplánové zvýšení potřeby surovin, pracovních sil a investičních prostředků. Určité zvýšení výkonu bez výrazných dodatečných požadavků přinesl vstřícný plán pouze v sektoru přesného strojírenství, kde ovšem byly výrobní kapacity na začátku roku 1950 využity v průměru pouze na 42 %.¹⁷⁸

Zvýšené nároky vstřícných plánů jsou dobře patrné na plánovaných investicích. Zatímco směrná čísla počítala pro rok 1950 s investičními náklady ve výši 75,4 mld. Kčs, vstřícné plány je vyčíslily na 119,6 mld. Kčs. Podobný nárůst požadavků lze předpokládat i v případě přidělu materiálů a pracovních sil. Pracovní komise ministerstev a Státního úřadu plánovacího nebyly schopny v omezeném čase obrovské množství materiálu ze vstřícného plánování zpracovat a analyzovat natolik, aby zhodnotily dopady navrhovaných změn vstřícných plánů na další oblasti prováděcího plánu, především na bilanci hmotného zásobování rozdělující omezené zdroje. Ministerské komise často pouze mechanicky zanesly požadavky a úkoly podniků ze

¹⁷⁶ Seznam zboží pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1950. Státní úřad plánovací, Praha 1949.

¹⁷⁷ Ústředna hmotného zásobování: 1. pro pevná paliva a ostatní výrobky průmyslu báňského, 2. pro výrobky průmyslu energetického, 3. pro železo a kovy a ostatní výrobky průmyslu hutního, 4. pro výrobky těžkého strojírenství, 5. pro výrobky průmyslu automobilového a leteckého, 6. pro výrobky přesného strojírenství, 7. pro výrobky lehkého kovoprůmyslu, 8. pro výrobky průmyslu chemického a průmyslu biologického, 9. pro výrobky průmyslu keramického, 10. pro výrobky průmyslu sklářského, 11. pro dřevo a výrobky průmyslu dřevozpracujícího, 12. pro výrobky průmyslu papíru a celulosy, 13. pro výrobky průmyslu ministerstva informací a osvěty, 14. pro výrobky průmyslu textilního a oděvního, 15. pro výrobky průmyslu kožedělného a gumárenského, 16. pro výrobky zemědělství a výživy. Seznam zboží pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1951. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

¹⁷⁸ Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

vstřícných plánů, aniž by vůbec zjišťovaly potřebnost produktu, jehož zvýšení výroby vstřícný plán navrhoval.¹⁷⁹ Vstřícné plánování tak nenaplnilo očekávání mobilizace rezerv a zkvalitnění plánovacího procesu, ale naopak navýšilo administrativní zátěž plánovacího aparátu a prohloubilo v té době již známé problémy plánovacího procesu – vysokou investiční rozestavěnost, růst skladových zásob, neschopnost vybilancovat dostupné zdroje s plánovanými úkoly apod.

Rostoucí administrativní náročnost procesu tvorby prováděcího plánu dokumentuje prodlužování lhůt pro vypracování a předkládání návrhů prováděcího plánu. Podle směrnice prováděcího plánu na rok 1950 měly ministerstva veškeré návrhy odevzdat Státnímu úřadu plánovacímu nejpozději do 4. listopadu 1949.¹⁸⁰ Vláda však 22. prosince 1949 mohla schválit prováděcí plány pouze pro průmysl, zemědělství a lesnictví, dopravu a služby. Pro úsek stavebnictví byl schválen pouze prozatímní plán, jelikož finální plán byl stále zpracováván. Zcela pak chyběly plány bilancí rozdělující zdroje mezi plánované sektory. V plánu hmotného zásobování bylo na konci roku 1949 vypracováno prozatím 500 bilancí a na dalších se pracovalo. Finální plán hmotného zásobování měl být předložen do 31. ledna 1950, plány investic a pracovních sil do 14. února 1950.¹⁸¹ Na začátku března 1950 však musela vláda prodloužit lhůtu pro předložení konečného znění všech prováděcích plánů a bilancí na rok 1950 do 30. května 1950. Do stejného data byl ministr-předseda SÚP pověřen schvalovat prováděcí plány a bilance a rovněž upravovat ty, které byly vládou již schváleny.¹⁸² Vládní usnesení schvalující prováděcí plány na rok 1950 bylo vydáno až 10. června 1950.¹⁸³ Celý proces tvorby prováděcího plánu pro rok 1950 tak byl oficiálně uzavřen v době, kdy SÚP měl dokončovat směrnice a směrná čísla plánu na rok 1951.¹⁸⁴ Úpravy prováděcího plánu pro rok 1950 tím ovšem nekončily. Jeden z bodů vládního usnesení rozšířil časově omezenou pravomoc

¹⁷⁹ Usnesení vlády ČSR o zavedení nové metody sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR ze dne 16. dubna 1952: Zpráva k nové metodě sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR. In: Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953, Státní úřad plánovací RČS, Praha 1952, s. 7.

¹⁸⁰ Směrnice pro vypracování návrhu prováděcího plánu průmyslové a řemeslné výroby na rok 1950, Státní úřad plánovací 1949, s. 21–24.

¹⁸¹ Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950.

¹⁸² Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Návrh vládního usnesení ve věci prováděcích plánů na rok 1950.

¹⁸³ Časově omezená pravomoc ministra-předsedy SÚP schvalovat a upravovat prováděcí plány a bilance byla v uvedeném vládním usnesení rozšířena na všechny prováděcí plány pro rok 1950, tedy prakticky do konce roku. Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Návrh vládního usnesení o prováděcích plánech na rok 1950.

¹⁸⁴ Termín pro jejich předložení jednotlivým ministerstvům byl stanoven na 15. července 1950.

ministra-předsedy SÚP ke schvalování a upravování prováděcích plánů a bilanci na všechny prováděcí plány a balance pro rok 1950, tedy do konce roku.¹⁸⁵

Technické problémy tak de facto postavily vrcholné špičky KSČ¹⁸⁶, jimž je v řadě konceptech přisuzována „totalitní moc“, do pasivní role při formování finální podoby prováděcího plánu. Nedostatek času vylučoval nakonec jakoukoliv jinou variantu plánu než tu předloženou Státním úřadem plánovacím a nutil vládnoucí elity pouze přiložit podpis k návrhu vládního usnesení, jenž SÚP spolu s prováděcím plánem vypracoval. Hospodářské plánování patřilo mezi klíčové pilíře, na nichž komunistický režim stavěl svou legitimitu. Veřejně projevená neschopnost včas připravit roční plán tak mohlo předsednictvo ÚV KSČ oprávněně považovat za mnohem větší hrozbu pro svou mocenskou hegemonii než případné nenaplnění svých představ o podobě prováděcího plánu. Zkušenosti s problematickou tvorbou plánu na rok 1950, především poznatek, že i drobná změna může dokončení plánovacího procesu extrémně oddálit, zřejmě také rezultovaly v rozhodnutí ponechat hlavní iniciativu při tvorbě prováděcích plánů na roky 1951 a 1952 Státnímu úřadu plánovacímu. Rozhodující roli SÚP již při stanovení směrných čísel naznačovalo vládní prohlášení k zavedení nové soustavy plánování z roku 1952. Za hlavní nedostatek předchozí metodiky je zde zmiňována skutečnost, že *„byl plán sestavován na podkladě směrných čísel, vypracovaných Státním úřadem plánovacím, která však nebyla schválena vládou“*.¹⁸⁷

Předsednictvo ÚV KSČ tak bylo v procesu sestavování plánu zastoupeno pouze prostřednictvím ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího, ale i ten stěží představoval osobu třímající „totalitní moc“ nad ekonomikou Československa.¹⁸⁸ Jeho funkce spíše stínovala roli vlády, pasivně přikládající podpis k předem připravenému prohlášení. Ministr-předseda SÚP nesl osobní odpovědnost za včasné připravení plánu, byl tedy ještě více než vláda zainteresován nezatěžovat práci podřízených plánovacích byrokratů a proces sestavování plánu neprodlužovat. Místem koncentrace reálné moci nebyl ani Státní úřad plánovací jako instituční celek. Pracovníci SÚP byli natolik v časové tísní a ponoření v technických problémech, ve zpracovávání obrovského množství dat, ve vybilancování plánovaných položek a v ověřování neověřitelných požadavků podniků, že jenom stěží mohli rozvíjet jakékoliv mocenské aspirace ať už v zájmu režimu nebo své instituce.

¹⁸⁵ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951. Státní úřad plánovací, Praha 1950, s. 137.

¹⁸⁶ Míněny jsou vláda a předsednictvo ÚV KSČ, které jsou na začátku padesátých let úzce personálně propojeny.

¹⁸⁷ Usnesení vlády ČSR o zavedení nové metody sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR ze dne 16. dubna 1952: Zpráva k nové metodě sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR. In: Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953, Státní úřad plánovací RČS, Praha 1952, s. 7.

¹⁸⁸ V roce 1950 zastával tuto funkci Jaromír Dolanský.

Některé historické studie inspirované koncepty totalitarismu uvedené skutečnosti pomíjí a pouští se do senzačních konstruktů politických pozadí určitého ekonomického opatření, aby tak odhalila děsivě promyšlené a naplánované strategie komunistického režimu na cestě k totalitní moci. Sofistikovanost represivních metod komunistického režimu neměla ovšem paralelu s metodami řízení ekonomiky. Vysvětlení, že k určitému ekonomickému opatření v době mocenské hegemonie KSČ došlo bez intence a vyplynulo náhodně z technického procesu je sice méně senzační, ale ve většině případů nejpravděpodobnější variantou.

Zkušenosti s administrativní náročností sestavování plánu na rok 1950 rezultovaly v prosinci 1950 v rozdělení ministerstva průmyslu na ministerstvo těžkého průmyslu a ministerstvo lehkého průmyslu. V případě ministerstva výživy došlo pouze k přejmenování na ministerstvo potravinářského průmyslu.¹⁸⁹ Mnohem podstatnější změnu však představovalo vydání nového statutu národních podniků v červenci 1950. Bývalý vedoucí pracovník SÚP Kurt Rozsypal ve svých pamětech z roku 1995 zdůrazňuje, že v období od jeho vstupu do KSČ v roce 1948 až do roku 1951 jej nikdo nenutil měnit zastávané postoje „k demokratickým formám národohospodářského plánování“. Umožňovala to údajně tehdy v SÚP „*převládající a přežívající představa o úloze Národní fronty a o specifické cestě lidových demokracií při rozvoji společnosti*“. Tento přístup se měl podle Kurta Rozsypala projevit ještě v roce 1950 ve znění Statutu národních podniků.¹⁹⁰

Poněkud nejasný odstavec v Rozsypalových pamětech, ve kterém nejsou „demokratické formy národohospodářského plánování“ nijak specifikovány, měl vyjádřit radikální zlom v hospodářském plánování v roce 1951. Změna proběhla nejen v metodické, ale především v myšlenkové rovině, ve které začaly být názory formovány pod tlakem mezinárodně politické situace.¹⁹¹ Nejzajímavějším sdělením je ovšem to, že si Kurt Rozsypal jako argument pro vyjádření myšlenkově svobodné atmosféry a přetrvávajících demokratických hodnot v SÚP před rokem 1951 vybral právě statut národních podniků z roku 1950. Zrušení představenstev národních podniků v novém statutu přitom odstranilo omezený samosprávný charakter národních podniků, který mohl blokovat nadřazování politického hlediska nad odborným při výběru ředitelů a náměstků národních podniků. Systémová změna v novém statutu národních podniků neunikla ani Karlu Kaplanovi.¹⁹²

¹⁸⁹ Vládní nařízení č. 159/1950 Sb. ze dne 19. prosince 1950, který se mění počet a působnost ministerstev. Sbirka zákonů republiky Československé, roč. 1950, částka 66.

¹⁹⁰ Rozsypal Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945–1952). In: Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992 k 80. výročí vzniku ČSR. Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze, roč. 6, č. 5, VŠE Praha 1995, s. 204.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Kaplan, Karel: Proměny české společnosti. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, s. 92.

Zákon o národních podnicích průmyslových byl platný, jak pro národní podniky zařazené pod ministerstvo průmyslu, tak i pro podniky pod ministerstvem výživy, informací a osvěty a zdravotnictví. Národní podniky podle předchozího statutu spravovalo představenstvo v čele s ředitelem. Jmenování a odvolání ředitele bylo plně v kompetenci příslušného ministerstva, představenstvo mělo ovšem tříleté funkční období a možnost odvolání jeho členů statut národních podniků neuváděl. Potenciální rizika pro mocenskou hegemonii komunistické strany naznačoval spor ministerstva výživy s představenstvem národního podniku Československé pivovary v roce 1946 (srov. Kapitola 6.3.2).

Komunistická strana po únoru 1948 vyřešila tendence k „nezávislosti“ tohoto představenstva nejprve jeho více než půlročním nesvoláním a poté reorganizačním sloučením s představenstvem národního podniku Československé lihovary. V novém představenstvu se ocitly pouze osoby dostatečně loajální ke komunistické straně. Statut národních podniků potravinářských však zůstal po únoru v platnosti stejně jako právní nezávislost představenstva. Mocenské pozice komunistické strany v ústředních orgánech a národních podnicích byly zajištěny pouze atmosférou strachu poúnorového honu na třídní nepřátele a osobní závazaností členů představenstva, kteří se do funkce dostali díky KSČ. Po upevnění režimu a normalizaci poměrů se vytváření nezávislých mocenských center v národních podnicích mohlo znovu objevit. Statut národních podniků průmyslových z července 1950 tomuto zamezil odstraněním ustanovení o představenstvech. Národní podnik nově řídil pouze ředitel se svými náměstky, kteří byli nadřízenými orgány kdykoliv odvolatelní.¹⁹³ Nový statut národních podniků zajistil KSČ legislativně kontrolu nad managementy podniků a byl klíčovým prvkem centralizace řízení ekonomiky.

Proces sestavování prováděcího plánu na rok 1950 v pivovarsko-sladařském průmyslu se zdánlivě od předešlého roku nelišil. Prováděcí plán na rok 1950 byl modifikován pouze v několika detailech. Stejně jako v předchozím roce měl devět částí, které však získaly nová označení a zaměření: 1. Plán výrobní; 2. Plán ukazatelů; 3. Plán práce; 4. Plán hmotného zásobování; 5. Plán investiční; 6. Plán dopravní; 7. Podklady pro finanční plánování; 8. Plán výzkumnictví; 9. Přehled hotelových zařízení (sestavovaly pouze podniky, které ve svých k tomu určených objektech poskytovaly přechodná ubytování návštěvníkům). Oproti prováděcímu plánu na rok 1949 byly zrušeny plán zahraničního obchodu a plán oblastní, jehož cílem bylo dosažení optimálního rozvoje okresů. Samostatnou částí se stal plán ukazatelů, jenž měl plánovat a kontrolovat hospodárnost podniků. Ukazatele pivovarského a sladařského

¹⁹³ Zákon č. 103 ze dne 13. července 1950 o národních podnicích průmyslových. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1950, částka 44, ze dne 26. července 1950.

průmyslu se od plánu na rok 1947 prakticky nezměnily. Rozšířen byl plán práce, který již neobsahoval pouze potřebu pracovních sil, ale rovněž plán růstu produktivity práce. Produktivita práce byla vyjádřena hrubou výrobou v Kčs na jednoho pracovníka.¹⁹⁴

Hrubá výroba v Kčs byla novou položkou plánu výrobního. Přestože byl tento pojem použit již v zákoně o pětiletém plánu z 27. října 1948¹⁹⁵, v prováděcím plánu na rok 1949 se ještě neobjevil. Hrubá výroba se vypočítávala podle stálých plánovacích cen, které byly platné k 1. lednu 1948. Započítávala se do ní nejen hodnota prodaných výrobků a služeb podniku, ale i hodnota dohotovených výrobků, polotovarů a služeb v plánovaném období, které nebyly z podniku ještě expedovány; hodnota vlastními zdroji vyrobené elektrické energie, vody, topné páry, plynu apod.; a rovněž hodnota výrobků, polotovarů a služeb, jež byly spotřebovány podnikem pro vlastní investice a pro vlastní neprůmyslovou činnost (sociální a kulturní účely apod.).¹⁹⁶ Zavedení položky hrubá výroba působí ze směrnic pro vypracování návrhu prováděcího plánu jako nepodstatná změna. Teprve z analýzy plánovacího procesu na podnikové úrovni vyplouvá na povrch kvantitativní skok v administrativní náročnosti sestavování podnikového plánu, který tato zdánlivě bezvýznamná modifikace přinesla.

Veškeré pracovní úkony v podniku, včetně přípravy obědů a mytí sudů, musely být zaevidovány a oceněny. Sestavení plánu hrubé výroby tak vyžadovalo naplánovat všechny tyto položky v rámci jednotlivých oddělení (středisek) podniků. Jejich rozsah je patrný z následujícího seznamu výkonů Smíchovského pivovaru, n.p. na rok 1950 (viz Tabulka 13). Je třeba dodat, že pivovary patřily k podnikům s minimálním produktovým sortimentem. Podniky vyrábějící i několik desítek druhů zboží musely mít seznamy výkonů násobně vyšší.

Tabulka 13

Ceník výkonů národního podniku Smíchovské pivovaru pro plán na rok 1950			
Název střediska	Název výkonu	Měrná jednotka	Cena (Kčs)
Sklad surovin	suroviny pivovarské	Kčs	3 %
	čistý ječmen na slad	Kčs	5,5 %
Sklad pomocných látek	pomocné látky	Kčs	15 %
Sladovny	čistý ječmen	q	440
	slad plzeňský	q	711,10
	slad bavorský	q	730,70
	zadina	q	285

¹⁹⁴ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1950. Státní úřad plánovací, Praha 1949.

¹⁹⁵ Zákon č. 241/1948 Sb. ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Sbírka zákonů republiky Československé, částka 90, ročník 1948, vydáno dne 2. listopadu 1948, s. 1507.

¹⁹⁶ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1950. Státní úřad plánovací, Praha 1949.

	plevy	q	17,94
	zlomky	q	285
	ječný prach	q	9,90
	ostatní	q	18,30
	sladový květ	q	151
	splavky		105
	zelený slad (rozpr. vyr.)		525
Varny	mladinka sv. + tm 7°	hl	120
	mladinka sv. + tm. 12°	hl	190
	sladinka sv. + tm. 7°	hl	112
	mláto	q	23
Chladnice	mladinka 7°	hl	120
	mladinka 12°		198
Spilka	pivo sv. + tm. 7°	hl	130,40
	pivo sv. + tm. 12°	hl	209
	kvasnice várečné	q	93
	kvasnice odpadové	q	1200
	rozpracovaná výroba 7°	hl	130,40
	rozpracovaná výroba 12°	hl	209
Sklepy	pivo sv. + tm. 7°	hl	149,60
	pivo sv. + tm. 12°	hl	237
	kvasnice odpadové	q	93
	rozpracovaná výroba 7°	hl	149,60
	rozpracovaná výroba 12°	hl	237
Stáčírna sudů	pivo sv. + tm. 7°	hl	180,50
	pivo sv. + tm. 12°	hl	279
Stáčírna lahví	pivo sv. + tm. 7°	hl	248,60
	pivo sv. + tm. 12°	hl	370
Ledárna	umělý led	q	26
Sušárna kvasnic	sušené kvasnice	q	672
Propagační stanice	pivo sv. + tm. 7°	hl	130,40
	čiré várečné	kg	160
	rozpracovaná výroba 7°	hl	180,40
Vodárna	studniční voda	m ³	1,75
	městská voda	m ³	4,50
	vzduch	m ³	0,25
Kotelna	ostrá pára	t	160
Pohonná centrála	elektrina	KWh	1
	topná pára	t	160
Chlazení	chlad	1 Kcal°	765
	říční voda-užitková	m ³	0,30
Bednárna	nové sudy ze starých	1 hl	1140
	nové sudy ze starých	½ hl	659
	oprava transportních sudů	2 hl	719
	oprava transportních sudů	1 hl	446,30
	oprava transportních sudů	½ hl	367,40
	oprava transportních sudů	¼ hl	228
	cejchování sudů	2 hl	22,60
	cejchování sudů	1 hl	12,80
	cejchování sudů	½ hl	10,30
	cejchování sudů	¼ hl	9,90

	požah ruční	2 hl	185
	požah ruční	1 hl	121,60
	požah ruční	½ hl	77,40
	požah ruční	¼ hl	30
	nové ledáky	ks	819
	oprava ledáků	ks	114
	číslování beden	ks	4,21
	oprava ležáckých beden	ks	379
	oprava lež. stalík	ks	2197
	požah lež. beden	ks	1311
	požah lež. stalík	ks	1187
	tužení sudů transportních	2 hl	27,40
	tužení sudů transportních	1 hl	23
	tužení sudů transportních	½ hl	12
	tužení sudů transportních	¼ hl	9
Požahovna	požah transportních sudů	2 hl	23,50
	požah transportních sudů	1 hl	15,70
	požah transportních sudů	½ hl	13,50
	požah transportních sudů	¼ hl	13
Umývárna	umytí sud	ks	8
	lehce opravený sud	ks	12
Kovodílňa	odpracovaná hodina	hod.	44
Mědikovna	odpracovaná hodina	hod.	43,50
Kovárna	odpracovaná hodina	hod.	39,50
Elektrodílňa	odpracovaná hodina	hod.	42,50
Dřevodílňa	odpracovaná hodina	hod.	47
Lakovna	odpracovaná hodina	hod.	44
Stavby	odpracovaná hodina	hod.	37
Autodílňa	odpracovaná hodina	hod.	70
	odpracovaná hodina, bez garáž	hod.	40
Výpravna sudů	vystaveny hl	hl	6
Výpravna lahví	vystavený hl	hl	9
Autodoprava	doprava piva 1	hl	12
	doprava piva 2	hl	15
	doprava piva 3	hl	18
	doprava piva 4	hl	21
	doprava piva 5	hl	27
	doprava piva 6	hl	33
	doprava piva 7	hl	38
	doprava piva 8	hl	42
	doprava piva 9	hl	45
	doprava piva 10	hl	50
	doprava piva 1	q	7,50
	doprava piva 2	q	9,40
	doprava piva 3	q	11,30
	doprava piva 4	q	13,1
	doprava piva 5	q	17
	doprava piva 6	q	20,60
	doprava piva 7	q	23,80
	doprava piva 8	q	26,20
	doprava piva 9	q	28,10

	doprava piva 10	q	31,30
	osobní doprava Tatraplán	km	7,20
	osobní doprava Plymouth	km	7
	osobní doprava Picolo	km	5,50
Potahy	doprava piva 1	hl	15
	doprava piva 2	hl	18,80
	doprava piva 3	hl	22,50
	doprava piva 4	hl	26,30
	doprava piva 1	q	9,40
	doprava piva 2	q	11,80
	doprava piva 3	q	14
	doprava piva 4	q	16,40
Dráha	doprava na Slovensko	hl	120
Stáčírna Praha II	prodané pivo-láhve	hl	700
Stáčírna Praha III.	prodané pivo-láhve	hl	700
	sodovka	hl	230
Stáčírny ostatní	prodané pivo-láhve	hl	700
	sodovka	hl	230
Prodej (skladové ceny)	sudové pivo 7	hl	180,50
	lahvové pivo 7°	hl	248,60
	sudové pivo 12°	hl	279
	lahvové pivo 12°	hl	370
	sušené kvasnice	q	571
	várečné kvasnice	q	1300
	led	q	26
	zadina	q	285
	zlomky	q	285
	plevy	q	17,90
	ječný prach	q	9,90
	ostatní	q	18,30
	sladový květ	q	151
	splavky	q	105
	deputát láhve	hl	550
	deputát sudy	hl	450
Vedení výroby	prodané pivo sudy	hl	3,30
	prodané pivo láhve	hl	4,60
Laboratoř	různé výkony	zvláštní ceník	
Podnik	prodaný hl	hl	2
Závod	prodané pivo sudy	hl	20
	prodané pivo láhve	hl	28,20
Závodní kuchyně	obyčej. oběd naši strážníci		14
	obyčej. oběd cizí		14
	dietní oběd		26
	snídaně		5
	polévka		3
Sociální péče	týdně kvóta na 1 osobu	osoba	107
Provozní budovy	nájemné z m ² týdně	m ²	1
Neutrální	výdělková daň		61,2 %
	investice vlast. výroby		

SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 10, i. č. 120, Ceník výkonů pro rok 1950.

Administrativní práce zvyšovalo i zavedení plánu hmotného zásobování v roce 1950. Plán hmotného zásobování se sestavoval jak pro zboží a materiál, které podnik spotřebovával, tak i pro zboží, jenž vyráběl. Pivovarsko-sladařský průmysl produkoval 12 položek z celkových 1967 v Seznamu zboží pro plán hmotného zásobování na rok 1950: 1. Slad, 2. Zadní ječmen, 3. Sladový květ, 4. Ostatní sladové odpadky, 5. Pivo světlé konzumní; 6. Pivo tmavé konzumní, 7. Pivo 12°, 8. Kvasnice násadové, 9. Kvasnice odpadové lisované, 10. Kvasnice odpadové sušené, 11. Mláto mokré, 12. Mláto sušené. Plány hmotného zásobování pivovarského a sladařského průmyslu nejsou v dostupných pramenech k dispozici a není tak možné nastínit množství položek ze seznamu, které podniky spotřebovávaly a jejich potřebu uváděly v plánu na rok 1950. Oproti 14 položkám ve dvouletém plánu se však jejich počet každopádně zvýšil. Ústřední orgán odvětví výslovně upozorňoval podniky na zařazení následujících nových položek do seznamu hmotného zásobování: čisticí a dezinfekční prostředky, pivovarská smola, čisticí pasty, čpavek, filtrační hmota, bednářský rákos, dřevěné zátky, dřevěné uhlí, filtrační plachetky, kožené zástěry, kyselina solná, kyslík a plyn na svařování.¹⁹⁷

Státní úřad plánovací pokračoval i v prováděcím plánu na rok 1951 v prohlubování plánovací činnosti. Nárůst plánovacích úseků je patrný z počtu vydaných směrnic. Státní úřad plánovací vydal směrnice k 25 prováděcím plánům na rok 1951. Zvýšen byl rovněž počet plánem stanovených úkolů v rámci plánovacích úseků. Prováděcí plán pro průmysl na rok 1951 obsahoval již 1164 jmenovitých úkolů.¹⁹⁸ Většina nových jmenovitých úkolů pro rok 1951 se však plánovala již pro rok 1950 ovšem v rámci odvětvových ministerských skupin a nezanášela se do prováděcích plánů určených ke schválení vládou.¹⁹⁹ Z metodických směrnic se potichu vytratila zmínka o vstřícném plánování²⁰⁰, které bylo v předchozím roce s pompou zaváděno.

¹⁹⁷ SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 11, i. č. 121, Doplňky k směrnicím pro Pp na rok 1950.

¹⁹⁸ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951. Státní úřad plánovací 1950, s. 70–94.

¹⁹⁹ „...soubor jmenovitých úkolů je dnes základnou pro spolehlivé výpočty objemu výroby a pro jejich srovnávání podle jednotlivých plánovacích období, jakož i pro sestavování hmotných bilancí; rozmnožení jmenovitých úkolů zpřesňuje takové výpočty. Proto také ministerstva budou sestavovat vedle jmenovitých úkolů ústředně plánovaných své vlastní další jmenovité („základní“) úkoly, aby se tak stále co nejvíce zpřesňoval neurčitý, dosud v penězích vyjádřený, celkový objem výroby; tak se také zkonkretizují úkoly, aby byly každému srozumitelné.“ Pramen: Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Návrh vládního usnesení, jímž se stanoví prováděcí plány na rok 1950. Důvodová zpráva, s. 1.

²⁰⁰ Ve Směrnici pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951 se nacházela pouze jedna neurčitá zmínka o vstřícném plánování: „Plány podniků a ústředních orgánů se sestavují na základě plánů základních plánujících (hospodářských) jednotek, vypracovaných podle směrných čísel pro r. 1951, oznámených nadřízeným orgánem a podle výsledků vstřícného plánování i organizačních opatření, provedených v době příprav k sestavení plánu.“ Není přitom jasné, jestli jsou míněny pouze výsledky vstřícného plánování z roku 1949 nebo byl celý proces vstřícného plánování znovu realizován v roce 1950. Pramen: Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951. Státní úřad plánovací 1950, s. 10.

Vstřícné plánování nicméně potvrdilo již dřívější poznatky pracovníků SÚP, že bez spolehlivých norem výkonu a spotřeby materiálu není možné zhodnotit navrhované plány podniků a odhalit rezervy nebo slabá místa hospodářského plánu. Pro vstřícné plánování v roce 1951 tak proběhla nová vysvětlující kampaň v jednotlivých závodech, která vstřícné plánování nasměrovala do oblasti prověřování a zpevňování výkonových norem.²⁰¹ Skryté rezervy plánu měli podniky a jejich zaměstnanci odhalit, buď vyšší pracovní morálkou nebo technicko-organizačními opatřeními, které se staly novou složkou podnikových plánů.

Technicko-organizační opatření spočívala zejména ve zhodnocení možností k přechodu na pásovou výrobu, automatizaci výroby, mechanizaci namáhavých výrobních procesů, využití technického pokroku, úspory materiálů a náhrad za materiál nedostatkový nebo dovážený. Závody přitom měly využít zlepšovacích návrhů svých pracovníků nebo zkušeností jiných závodů. Uvedená činnost měla být v každém podniku podložena konkrétním opatřením s časovým harmonogramem uskutečňování a se zhodnocením výsledků. Překročení směrných čísel mělo zajistit rovněž vyčištění výrobních programů, odstranění duplicity a zlepšení organizace výrobní spolupráce mezi závody a v neposlední řadě socialistické soutěžení mezi závody a pracovníky iniciované organizacemi KSČ a ROH. Údaje pro zlepšení práce SÚP a dalších nadřízených plánovacích orgánů měly podniky a závody získat provedením prověrek využití technického zařízení a zaváděním norem výkonových, spotřeby materiálu, kapacitních a jakostních standardů.²⁰²

Vstřícné plánování pro rok 1951 sice přineslo uspokojivé zvýšení směrných čísel výkonu, ty však opět paralelně doprovázelo překračování směrných čísel spotřeby materiálu. V báňském průmyslu byly například požadavky na válcovaný materiál o 44,2 % a v barevných kovech o 85,71 % vyšší, než udávala směrná čísla hmotného zásobování. V těžkém strojírenství byla směrná čísla překročena v požadavcích na válený materiál o 27 %, na šedou litinu o 6 %, ocelolitinu o 23 % a kujnou litinu o 41 %. V podobné výši překračovaly požadavky na materiál směrná čísla hmotného zásobování i v lehkém strojírenství.²⁰³

Přes celkové rozšíření počtu jmenovitých úkolů zůstal pivovarsko-sladařský průmysl záúkolován stále pouze dvěma jmenovitými úkoly, stejně jako ve dvouletém plánu.²⁰⁴

²⁰¹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 52. Zpráva o vstřícném plánování na rok 1951.

²⁰² Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951. Státní úřad plánovací 1950, s. 12–14.

²⁰³ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 52. Zpráva o vstřícném plánování na rok 1951, s. 7–8.

²⁰⁴ Na úrovni odvětví byly však plánovány dokonce i nepotravinářské jmenovité úkoly. Pivovarsko-sladařský průmysl tak v roce 1951 splnil jmenovitý úkol „Elektrina“ na 100,6 %, „Plechy, obaly“ na 56,2 %, „Šrot“ na 179,7

Každoroční modifikace sestavování plánu, které ovlivnily i prováděcí plán na rok 1951, se však pivovarníkům a sladovníkům nevyhnuly. Jestliže pokyny pro sestavování prováděcího plánu pro průmysl a řemeslo na rok 1950 byly shrnuty v jednom svazku směrnic, tak při sestavování prováděcího plánu průmyslového odvětví nebo podniku na rok 1951 bylo nutné se řídit již minimálně pěti svazky směrnic: Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu; Směrnice pro vypracování prováděcích plánů práce; Směrnice pro vypracování prováděcích plánů hmotného zásobování; Směrnice pro vypracování prováděcích plánů investic; Směrnice pro vypracování prováděcího plánu finančního.

Plán výkonů (výroby, služeb) národního podniku obsahoval až devět částí: 1. Plán jmenovitých úkolů; 2. Podrobný plán výkonů (roční); 3. Podrobný plán výkonů (podle čtvrtletí); 4. Souhrnný plán hrubé hodnoty výkonů; 5. Podrobný plán hodnoty vyrobeného zboží; 6. Souhrnný plán hodnoty vyrobeného zboží; 7. Plán zvláštních ukazatelů; 8. Přehled technických a organizačních opatření; 9. Případné plány doplňkové.²⁰⁵

Extrémní komplikovanost při výpočtu hrubé výroby podniku v plánu na rok 1950 byla pravděpodobně reflektována ve vrcholných plánovacích institucích. Pracovníci SÚP se totiž rozhodli závodům zjednodušit sestavování plánu hrubé výroby tím, že převzali výpočet hrubého výkonu výroby ze sovětských prováděcích plánů. V prováděcím plánu na rok 1951 se již hrubá hodnota výroby nevypočítávala v rámci každého oddělení závodu, ale pouze pro závod jako celek. Hodnota výroby například 7° piva se tak pro celý závod vyjádřila jednou hodnotou a nemusela být rozepsána na všechna oddělení, která se jeho výrobou zabývala – varna, chladnice, spilka, sklepy, stáčírna atd. Další výrazné zjednodušení přineslo to, že se do hrubé hodnoty výkonu nově nezapočítávaly: hodnota výrobků a polotovarů vlastní výroby spotřebovaných na výrobní potřeby; výkony sociálních, zdravotních a školních zařízení závodu; odpadky při výrobě a zmetky; výkony nevýrobních oddělení závodu; a výkony neprůmyslových odvětví. Pivovarům tak mimo jiné odpadla evidence a plánování oprav sudů, jejich požahování, stejně jako se selským rozumem hraničící sestavování hrubé výroby závodní kuchyně. Na příkladu zavedení výpočtu hrubé výroby v plánu na rok 1950 je tak možné vidět, že českoslovenští plánovací experti dokázali do praxe někdy zavést ještě absurdnější opatření než jejich sověští protějšci.²⁰⁶

%, „Litina“ na 133,8 %, „Uzávěrky“ na 33,5 %, „Sudy“ na 103,8 % a „Bedny“ na 141 %. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Rozbor plnění plánu na rok 1951.

²⁰⁵ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

²⁰⁶ Tamtéž.

V plánu na rok 1951 byl pivovarsko-sladařskému průmyslu poprvé od počátku československého plánování rozšířen počet technicko-hospodářských ukazatelů. Nově byl zaveden ukazatel spotřeby chmele na 1 hl hotového piva v g/hl, který byl sledován ve třech kategoriích – celkem pivo, tmavé pivo a světlé pivo. Počet sledovaných odvětvových technicko-hospodářských ukazatelů se tím zvýšil na šest.²⁰⁷ Zvýšení produktivity práce a hospodárnosti podniků měla přinést další nově plánovaná položka – plán technických a organizačních opatření, který měl přinášet návrhy na racionalizaci a automatizaci výroby.

Seznam zboží pro plán hmotného zásobování z roku 1950, který byl výsledkem zbilancování celého objemu průmyslové (včetně řemeslné), zemědělské a lesní výroby a sběru surovin, se podle směrnic plánu na rok 1951 ukázal být pro sestavování bilancí hmotného zásobování příliš souhrnný. Pro rok 1951 tak byl vypracován nový seznam zboží hmotného zásobování, jenž souhrnné položky předchozího seznamu blíže specifikoval. Seznam zboží pro plán hmotného zásobování tím narostl z 1967 na 3996 položek, z toho 759 bylo bilancované zboží klíčového významu²⁰⁸, jehož spotřeba musela být odůvodněna spotřebními normami.²⁰⁹ Záměrnému hromadění materiálu do zásoby ze strany podniků mělo zabránit zavedení „normy zásob“.²¹⁰ Z dostupných pramenů nelze určit, jak dalece rozšíření položek plánu hmotného zásobování administrativně zatížilo pivovarsko-sladařský průmysl. Vzhledem k poměrně nízké rozmanitosti potřeb odvětví, nemusely pivovary a sladovny oproti předchozímu roku vůbec změnu pocítit.

Celý plánovací proces se neustále posouval do více podrobnějších detailů. Expanze plánovací činnosti nicméně neprobíhala na základě přímé politické objednávky, ale vyplývala přirozeně z technických problémů plánování, nutnosti vybilancovat omezené zdroje a zajistit podmínky pro splnění plánovaných úkolů. Systém hmotného zásobování se během roku 1950 stal rovněž první oblastí československého plánování, která byla důsledně centralizována. Pro zefektivnění hmotného zásobování bylo 16 ústředů hmotného zásobování nahrazeno jednou Ústřednou hmotného zásobování, která byla součástí Státního úřadu plánovacího.²¹¹

Směrnice pro provádění plánu na rok 1952 byly poslední, které byly vydány ještě před příjezdem sovětské expertní mise. Na prováděcím plánu uvedeného roku se již podíleli sovětští

²⁰⁷ Tamtéž, s. 130.

²⁰⁸ Seznam zboží hmotného zásobování byl opět rozdělen do třech skupin, jež byly označeny: bilancované zboží klíčového významu, bilancované zboží ostatní a nebilancované zboží.

²⁰⁹ Seznam zboží hmotného zásobování byl opět rozdělen do třech skupin, jež byly označeny: bilancované zboží klíčového významu, bilancované zboží ostatní a nebilancované zboží.

²¹⁰ Směrnice pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1951. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

²¹¹ Příručka hmotného zásobování. Státní úřad plánovací, Praha 1952, s. 8–9; Vládní nařízení o hmotném zásobování č. 201/1950 Sb., Sbírká zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1950, částka 75.

poradci. Další meziroční zvýšení jmenovitých úkolů na 1594 obsahovaly ovšem už směrnice z poloviny roku 1951. Tentokrát se zvýšení jmenovitých úkolů nevyhnul ani pivovarsko-sladařský průmysl. Původní dva jmenovité úkoly – 1. Výroba sladu v t a 2. Výroba piva v hl – navýšilo šest nových úkolů. Pět z nich pouze rozdělovalo jmenovitý úkol celkové výroby piva do sortimentních skupin: 3. Výroba 7° piva v hl, 4. Výroba 8° piva v hl, 5. Výroba 10° piva v hl, 6. Výroba 12° piva v hl, 7. Výroba speciálního piva v hl. Poslední 8. jmenovitý úkol předepisoval výrobu sladových výtažků v t. Jednalo se všechno o úkoly, které se na úrovni pivovarsko-sladařského odvětví již dávno plánovaly a sestavovaly se na základě nich plány práce i bilance hmotného zásobování. Zařazení těchto šesti položek mezi jmenovité úkoly tak znatelně nezvýšilo administrativní zátěž podniků ani vrcholného plánovacího centra.

Meziročně se opět trochu pozměnila struktura plánu, který podniky a závody sestavovaly a předkládaly je nadřízeným orgánům. Podniková vedení musela vypracovat: 1. Souhrnné údaje o podniku; 2. Plán výroby, 3. Plán technický, 4. Plán práce, 5. Plán hmotného zásobování, 6. Plán stavební údržby, 7. Plán nároků na dopravu; 8. Plán závodové dopravy, 9. Plán vodního hospodářství, 10. Plán vlastních nákladů, 11. Plán finanční.²¹²

Plán výroby obsahoval plán jmenovitý úkolů, plán výroby v jednotkách množství a plán hrubé hodnoty výroby ve stálých plánovacích cenách. Metodika výpočtu hrubé hodnoty výroby se oproti předchozímu roku nezměnila. Plán technický tvořily dvě části – plán technicko-organizačních zlepšení a plán technicko-hospodářských ukazatelů. Plán technicko-organizačních zlepšení měl obsahovat opatření technického a organizačního rázu, která měla zajistit zvýšení produktivity práce, zlepšení jakosti výrobků, snížení vlastních nákladů a zrychlení obratu oběžných prostředků. Opatření musela rezultovat ve zlepšení technicko-hospodářských norem a ukazatelů podniku. Počet odvětvově specifických ukazatelů v plánu technicko-hospodářských ukazatelů na rok 1952 se pro pivovarský a sladařský průmysl zdvojnásobil ze 6 na 12: 1. Množství vyrobeného sladu v t na 1000 odpracovaných hodin dělníků; 2. Množství vystaveného piva v hl za 1000 odpracovaných hodin dělníků; 3. Využití kapacity sladoven v %; 4. Využití kapacity pivovarů v %; 5. Výtěžnost ječmene v t/t; 6. Sypání sladu a náhražek v kg na 1 hl piva 7°, 8°, 10°, 12° a 18°; 7. Spotřeba chmele v g na 1 hl hotového piva 7°, 8°, 10°, 12° a 18°; 8. Spotřeba energie na 1 t sladu v 1000 kcal; 9. Spotřeba energie na 1 hl vystaveného piva v 1000 kcal; 10. Ztráty piva při výrobě v %; 11. Hospodárnost provozu lahvovny v %; 12. Poměr výstavu lahvového a sudového piva v %. Přibyly tak ukazatele využití výrobních kapacit, výtěžnosti ječmene a ztrát při výrobě piva a dva nové ukazatele pro

²¹² Směrnice pro vypracování prováděcích plánů průmyslové výroby na rok 1952 pro podniky a závody. Státní úřad plánovací, Praha 1951.

lahvovny. Prvních sedm ukazatelů plánoval a kontroloval přímo Státní úřad plánovací, zbylých pět ministerstvo výživy.

Plán práce pro rok 1952 obsahoval: plán zvýšení produktivity práce, plán potřeby pracovníků, plán mzdového fondu, plán potřeby odborných kádrů a plán potřeby dorostu. Produktivitu práce zobrazoval poměr hrubé výroby k pracovní době nebo na pracovníka. Příslušné ministerstvo mělo možnost stanovit pro plán zvýšení produktivity práce i jiné doplňující ukazatele.²¹³

Plán hmotného zásobování musel být sestaven na podkladě normy spotřeby a normy zásob jako v předchozím roce. Týkal se zboží uvedeného v seznamu pro plán hmotného zásobování, jehož aktualizovaná verze pro rok 1952 obsahoval již 6645 položek, rozdělených tentokrát do dvou kategorií – centralizované a decentralizované zboží. Centralizované položky rozdělovala ministerstva, decentralizované ministerské hlavní správy. Pivovarsko-sladařský průmysl produkoval celkem 18 položek z tohoto seznamu. Z uvedeného počtu bylo 7 centralizovaných výrobků: 1. Slad, 2. Pivo 7°, 3. Pivo 8°, 4. Pivo 9°, 5. Pivo 10°, 6. Pivo 12°, 7. Pivo speciální. Ostatních 11 položek spadalo do kategorie decentralizovaného zboží: 8. Zadní ječmen a zlomky, 9. Ostatní sladařské odpadky, 10. Kvasnice násadové, 11. Kvasnice živné (sušené), 12. Kvasnice odpadové, 13. Mláto, 14. Sladový výtažek pekařský, 15. Sladový výtažek textilní, 16. Sladový výtažek kanditní, 17. Sladový výtažek jedlý, 18. Sladová moučka jedlá.²¹⁴

²¹³ Směrnice pro vypracování prováděcích plánů průmyslové výroby na rok 1952 pro podniky a závody. Státní úřad plánovací, Praha 1951.

²¹⁴ Tamtéž.

6.2.6. Sovětská expertní mise v Československu

Roztržka Sovětského svazu s Jugoslávií a eskalující konfrontace se Západem na počátku padesátých let urychlily sovětizaci střední a východní Evropy, která spočívala v ovládnutí společnosti komunisty a současně v naprostém ovládnutí jednotlivých komunistických stran Sověty. Českoslovenští komunisté si tak na přelomu čtyřicátých a padesátých let prošli rychlokurzem stalinismus. Nejdříve rozpoutali třídní boj a násilnou kolektivizaci ve stylu, za který by se nemusela stydět ani Berijova NKVD²¹⁵, aby se pak ocitli v pasti vlastního policejního státu, jenž s horlivostí pilných žáků pomáhali stvořit. Zinscenované procesy s László Rajkem v Maďarsku, s Trajčo Kostovem v Bulharsku, s Koči Džodzem v Albánii a Rudolfem Slánským v Československu oficiálně odkrývaly protisovětská spiknutí a odhalovaly imperialistické agenty na nejvyšších postech komunistických stran, ve skutečnosti měly zajistit bezpodmínečnou poslušnost komunistických stran Moskvě.²¹⁶

Proces sovětizace satelitních států akcelerovala válečná psychóza příprav na třetí světovou válku se Západem. Na počátku roku 1950 začal Sovětský svaz realizovat koncepci urychlené výstavby armád východního bloku a hospodářství se stalo prioritní oblastí, která musela být podřízena sovětským strategickým plánům. Sovětská nadvláda v ekonomice východního bloku byla institucionalizována založením Rady vzájemné hospodářské pomoci 5. ledna 1949. Oficiálně měla rada zvýšit hospodářskou stabilitu lidově demokratických republik a zajistit jejich rezistenci vůči politicky motivovaným diskriminačním opatřením kapitalistických států a vůči výkyvům hospodářského cyklu na západních trzích.²¹⁷ Na počátku padesátých let se ovšem stala na prvním místě koordinátorem výstavby válečné hospodářské základny sovětského bloku.

Československo nepříznivě zasáhla již sofijská usnesení RVHP z roku 1949, která vyzývala k radikálnímu omezení obchodního styku se západními zeměmi a k preferenci obchodu mezi členskými státy.²¹⁸ Hroutila se tak československá koncepce dovozu surovin z východu a vývozu hotových výrobků na západ. Pod vlivem sovětských požadavků byla na počátku padesátých let až do absurdních rozměrů dovedena ocelová koncepce – přednostní rozvoj těžkého průmyslu, kterou si vytýčili ekonomičtí experti KSČ již při přípravě prvního pětiletého plánu v roce 1948. Prioritní rozvoj vojensko-průmyslového komplexu si v dubnu 1951 vyžádal radikální modifikaci československého prvního pětiletého plánu a původně

²¹⁵ Lavrentij Pavlovič Berija stál od roku 1938 v čele Lidového komisariátu vnitřních věcí (NKVD) a řídil realizaci Stalinových čistek. Zorganizoval například i Katyňský masakr polských zajatců.

²¹⁶ Mastný, Vojtěch: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947–1953 Stalinova léta*. Aurora, Praha 2001.

²¹⁷ Frejka, Ludvík: *Rada vzájemné hospodářské pomoci dalším základem našeho hospodářského rozvoje*. In: *Plánování ekonomický zákon socialismu*. Praha 1949, s. 198.

²¹⁸ Kaplan, Karel: *Československo v RVHP 1949–1956. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 1995, s. 55–75.

plánované zvýšení průmyslové výroby v roce 1953 na 454 miliard Kčs bylo navýšeno o 23 %. Růst průmyslové výroby během pětiletky tak měl místo původních 157 % dosáhnout 198 % průmyslové produkce roku 1948. Zvýšení pětiletého plánu bylo koncentrováno převážně do těžkého průmyslu, jehož cílová hodnota výroby v roce 1953 byla zvýšena o 38 % a měla dosáhnout 233 % úrovně roku 1948.²¹⁹

Původní cíl pětiletého plánu byl zvýšen i pro průmysl potravinářský, konkrétně o 16 %. Zvýšení bylo provedeno pouze ve třech segmentech a výroba piva byla mezi nimi.²²⁰ Zvýšení plánu potravinářského průmyslu maskovalo hlavní cíl úpravy pětiletého plánu – navýšení kapacit těžkého průmyslu. Potravinářský průmysl měl uvedeného růstu docílit pouze ve třech segmentech – výrobě „rafinovaného cukru“, „mlékárenského másla a konzumního mléka“ a produkci „piva“. Pivovarnictví těžilo z předválečných výrobních kapacit a bylo jedním z mála odvětví, která poskytovala prostor pro zvýšení úkolů pětiletého plánu bez nákladných investic. Výroba piva již v druhém roce pětiletky narostla o 2,65 milionů hl piva, což představovalo 74 % plánovaného růstu celého pětiletého plánu ve výši 3,57 milionů hl, a dalo se očekávat bezproblémové splnění úkolu pětiletého plánu ze strany pivovarníků. Zařazení produkce piva do úpravy pětiletého plánu proto rozhodně nesvědčilo o důležitosti tohoto výrobku pro komunistický režim. Revize pětiletky z roku 1951 zaúkolovala pivovary nad původní úkoly zvýšením hrubé výroby o 11 %. Pivovarský průmysl mohl tím splnit plánovaný úkol i zvýšením podílu dražších druhů pív a nemusel nutně zvyšovat hektolitrový objem produkce.²²¹

Sovětský svaz vedle vyhlášení nových cílů požadoval záruky jejich splnění a „doporučoval“ Československu zavedení sovětského modelu plánování. Sovětský model centrálního plánování představoval základní kamen nedělitelné konstrukce stát-strana a byl vyvinut na základě dlouholetých zkušeností stalinistického režimu. Základní osou byla organizační a řídicí struktura, která umožňovala kontrolu a rozdělování moci z jednoho centra. Systém nomenklatury, jenž ji doplňoval, určoval ve státním aparátu seznam funkcí, které byly klíčové z hlediska zachování mocenské hegemonie a řízení hospodářství a byly proto obsazovány jenom se schválením komunistické strany. Přednosti sovětského systému nespočívaly v efektivnosti řízení ekonomiky, ale především v jednoduché struktuře státního aparátu, která usnadňovala orientaci centra, ať už národního nebo sovětského. Strategické cíle

²¹⁹ Vládní nařízení č. 33/1951 Sb. ze dne 10. dubna 1951, kterým se nově upravují úkoly pětiletého hospodářského plánu. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1951, částka 20.

²²⁰ Jednalo se o výrobu rafinovaného cukru, která se měla oproti plánu zvýšit o 23 %, výrobu mlékárenského másla a konzumního mléka s růstem o 7 % a o 11 % byl zvýšen cíl u produkce piva. Nárůst se týkal hodnoty hrubé výroby v Kčs, nejednalo se tedy automaticky o 11% zvýšení plánovaného objemu produkce, která měla v roce 1953 činit 11,7 milionů hl piva. Pivovarský průmysl mohl splnit plán i zvýšením podílu dražších druhů pív.

²²¹ Vládní nařízení č. 33/1951 Sb. ze dne 10. dubna 1951, kterým se nově upravují úkoly pětiletého hospodářského plánu. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1951, částka 20.

sovětského svazu udržovaly mechanismus hospodářského plánování až do konce Stalinovy vlády stále v režimu války. Podobně jako byla v armádních strukturách vyžadována bezpodmínečná poslušnost rozkazům, musel být i v systému hospodářského plánování splněn příkaz centra bez ohledu na případnou nelogičnost. Jakékoliv selhání mělo být poté nekompromisně trestáno, ať už se jednalo o dělníky nebo vysoké stranické funkcionáře.²²² Sovětský systém tím na jedné straně zdánlivě odstraňoval lobbing a prosazování zájmů klientsko-byrokratických struktur státních podniků, které nemusely být ve shodě se zájmy režimu a společnosti, na druhé straně dosahoval pouze formálního plnění a podniky nasměroval k použití neoficiálních způsobů hájení svých zájmů – nesdílení informací nebo úmyslnou dezinformaci centra.

Sovětští experti přijeli do Československa na pozvání československé vlády v srpnu 1951. Československé politické špičky i plánovací aparát nabídku expertní pomoci ze strany Sovětského svazu vítaly a očekávaly od sovětských zkušeností řešení řady hospodářských a systémových problémů, na které československá plánovaná ekonomika od roku 1945 narážela.²²³ Poznatky sovětských expertíz se staly základem mnoha usnesení KSČ, závazných směrnic i legislativních opatřeních. Prvním z nich bylo nařízení vlády ze září 1951, které zvyšovalo počty ministerstev a upravovalo organizační schéma středního stupně plánovacího aparátu. Agenda ministerstva těžkého průmyslu byla rozdělena do pěti nových ministerstev – ministerstva paliv a energetiky, ministerstva hutního průmyslu a rudných dolů, ministerstva chemického průmyslu, ministerstva těžkého strojírenství a ministerstva všeobecného strojírenství. Vytvořeno bylo dále ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu, které převzalo část úkolů ministerstva zemědělství a v oboru dřevařské a papírenské výroby úkoly ministerstva lehkého průmyslu. Úkolem nového ministerstva státní kontroly bylo „uskutečňování nejpřísnější kontroly hospodaření se státními, družstevními a jinými prostředky“. Nadřazenost plnění plánu nad jinými sociálními oblastmi dokumentovalo přejmenování ministerstva práce a sociální péče na ministerstvo pracovních sil, jehož hlavní úkol spočíval v zajištění a optimální distribuci pracovníků pro plnění plánovaných úkolů.²²⁴ V následujících letech probíhaly další organizační změny v počtu a názvech ministerstev, které ovšem nemá velký význam

²²² „A my, komunisté, budeme umět zatočit s každým, kdo by jakkoliv překážel zavedení lepších organizačních forem a method. Naše správná politická linie provedena bude!“ Dolanský, Jaromír: Novým způsobem pracovat – novým způsobem řídit naše hospodářství. Plánované hospodářství, roč. IV., č. 7, Státní úřad plánovací v Praze 1951, s. 462.

²²³ Kaplan, Karel: Sovětští poradci v Československu 1949–1956. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 49–61.

²²⁴ Vládní nařízení č. 73/1951 Sb. ze dne 7. září 1951, kterým se zřizuje ministerstvo státní kontroly. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 38; Vládní nařízení č. 74/1951 Sb. ze dne 7. září 1951, kterým se zřizují nová ministerstva. Tamtéž.

sledovat. Na začátku roku 1953 bylo například ministerstvo paliv a energetiky rozděleno na ministerstvo paliv a ministerstvo energetiky, aby se dokonce roku 1953 obě ministerstva sloučila a vytvořila opět ministerstvo paliv a energetiky.²²⁵

Významná reorganizační změna v roce 1951 spočívala ve zrušení generálních ředitelství a ústředních orgánů odvětví. Plánovací činnost těchto institucí se do značné míry kryla s pracovními skupinami na ministerstvech. Reorganizace sloučila generální ředitelství a ústřední orgány s ministerskými pracovními skupinami a vytvořila tzv. hlavní správy, které již nefungovaly nezávisle na ministerstvech, ale staly se přímo součástí jejich aparátu. V potravinářském průmyslu bylo zřízeno 15 hlavních správ, mezi které patřila i Hlavní správa pivovarů a sladoven.²²⁶

Po II. celostátní konferenci KSČ v roce 1956, kdy byla postupně připravována nová plánovací soustava, byly reorganizační změny v roce 1951 kritizovány za enormní detailnost plánování z centra.²²⁷ Mechanismus plánování se ovšem zřízením hlavních správ zásadním způsobem neměnil stejně jako automaticky nenarostl rozsah plánovacích prací. Zavedení hlavních správ mělo i z pohledu československých plánovačů zřejmou racionalitu. Plánovací aparát již ve druhém roce pětiletky nebyl schopen včas zpracovat veškerou plánovací agendu a připravit prováděcí plán. Rozčlenění a rozšíření plánovacích struktur do více specializovaných pracovišť bylo do značné míry přirozeným a logickým krokem. Odstranění duplicity plánovací činnosti v generálních ředitelstvích a ministerských pracovních skupinách přislíbilo úsporu času a snížení administrativní agendy. Hlavní správy i po odborné stránce nebyly pro plánování méně kompetentní než generální ředitelství a ústřední orgány. Generální ředitelství ztratila již novým statutem národních podniků z roku 1950 původní velmi omezenou samosprávnou funkci odvětví a byla v československé ekonomice stejně uměle vytvořenými tělesy pod vlivem KSČ a bez historických vazeb před rokem 1945 jako hlavní správy zřízené roku 1951.

Rozdíl spočíval především v organizačním členění a v rozložení mocenských pozic uvnitř hospodářských řídicích struktur, o které se především hrálo v pozdějším „reformním“

²²⁵ Vládní nařízení č. 6/1953 Sb. ze dne 31. ledna 1953, kterým se zrušují a zřizují některé orgány státní správy a upravuje jejich působnost. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 4; Vládní nařízení č. 77/1953 Sb. ze dne 11. září 1953 o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 45.

²²⁶ Hlavní správa mlékáren, Hlavní správa drůbežářského a mléčného průmyslu, Hlavní správa masného průmyslu, Hlavní správa mrazírenského a rybného průmyslu, Hlavní správa tukového průmyslu, Hlavní správa výroby cukrovinek a kávovin, Hlavní správa pekáren, Hlavní správa cukrovarů, Hlavní správa konzerváren, Hlavní správa lihovarů a škrobáren, Hlavní správa pivovarů a sladoven, Hlavní správa mlýnů a výroben krmiv, Hlavní správa výkupu, Hlavní správa výkupní automobilové dopravy, Hlavní správa strojíren. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 1, Zrušení hlavních správ.

²²⁷ Boreš, František a kol.: Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1957, s. 27.

procesu na konci padesátých let. Reorganizační změny v roce 1951 zasáhly klientsko-byrokratické struktury ústředních orgánů průmyslových odvětví a osobní prestiž generálních ředitelů, kteří se pozvolna pasovali do rolí kapitánu průmyslu a protějšků vrcholných managementů velkých kapitalistických korporací, přičemž pozapomněli, že působí v jiné a „evolučně vyšší“ socialistické společnosti. Reorganizace plánovacího aparátu, která jejich status a hlavně plat²²⁸ srazila na úroveň „pouhých“ úředníků ministerského resortu, jim tuto skutečnost rychle připomněla.²²⁹ Paralyzaci případných mocenských aspirací podnikových ředitelství dovršovala vlna soudních procesů s Rudolfem Slánským a dalšími vysokými stranickými funkcionáři, ve kterých bylo odsouzeno i několik generálních ředitelů a pracovníků plánovacího aparátu.²³⁰

Na základě sovětské expertízy byly legislativně upraveny i statut a pravomoci Státního úřadu plánovacího. Vládní nařízení ze 7. listopadu 1951 dovršovalo organizační změny, kterých se v roce 1946 dovolával první předseda SÚP Karel Maiwald. Jednalo se především o vybavení SÚP pravomocí nejen sestavovat, ale i kontrolovat plnění státního plánu a povinnost všech důležitých institucí poskytovat podklady, doklady, výkazy a návrhy opatření, které SÚP ke své práci vyžadoval. V atmosféře válečných příprav byly legislativně ošetřeny rovněž zájmy Sovětského svazu. Uvedené zákonné opatření nařizovalo SÚP upevňovat a rozvíjet hospodářský styk se Sovětským svazem a lidově demokratickými státy, jakož i posilovat hospodářskou nezávislost na kapitalistických státech a upevňovat obranyschopnost státu. U ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího bylo zřízeno kolegium (Ústřední plánovací

²²⁸ Hrubý plat generálních ředitelů a ústředních orgánů odvětví značně překračoval platy ministrů a předsedy vlády. Generální ředitel národního podniku Energetické závody disponoval hrubým příjmem 900 000 Kčs ročně, zatímco předseda vlády 360 000 Kčs a ministři 260 000 Kčs. V hrubém příjmu byly zahrnuty i služební výdaje, včetně nákladů na byt. Čistý příjem ředitelů byl výrazně nižší – u ředitele Energetických závodů 26 217 Kčs měsíčně, oproti 75 000 Kčs hrubého příjmu –, ale i čistým příjmem byli generální ředitelé na úrovni platu předsedy vlády, který představoval 27 616 Kčs měsíčně. Ředitel ústředního orgánu Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. měl hrubý příjem 780 000 Kčs ročně a čistý 23 293 Kčs měsíčně. V nové reorganizaci byli ředitelé hlavních správ podřízeni náměstkům ministra, jejichž čistý příjem činil průměrně 16 574 Kčs. Základní čistý příjem ředitele hlavních správ neměl překročit tuto výši. Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karta č. 682, Zpráva o návrhu úpravy pracovních příjmů ředitelů hlavních správ.

²²⁹ „Včlenění hlavních správ do ministerstev udělá též konce dnešnímu stavu, kdy generální ředitelé vystupují jako do značné míry samostatné neodvislé orgány, které mnohdy prosazují bez dostatečné kontroly ministerstva svoje úzké úsekové zájmy proti zájmům celého hospodářství. Specializace ministerstev a včlenění hlavních správ do ministerstev umožní, aby ministr se s plnou politickou vahou postavil proti prosazování nízkých výrobních úkolů, přehnaných požadavků investičních a materiálových apod., které se dnes staly vážnou brzdou řízení a plánování našeho hospodářství.“ Dolanský, Jaromír: Novým způsobem pracovat – novým způsobem řídit naše hospodářství. Plánované hospodářství, roč. IV., č. 7, Státní úřad plánovací v Praze 1951, s. 459.

²³⁰ V procesu se skupinou národohospodářů v srpnu 1954 byli souzeni: Josef Goldmann (vedoucí funkcionář SÚP), František Kolár (funkcionář KSČ), Jaroslav Jíčínský (generální ředitel), Jaroslav Bárta (generální ředitel), Ivan Holý (generální ředitel), Rudinger Lewinter, Josef Smrkovský (vedoucí funkcionář KSČ), Jiří Kárny (generální ředitel), František Fabinger (generální ředitel). Komunistický národohospodářský expert Ludvík Frejka byl odsouzen k smrti již v procesu s Rudolfem Slánským na podzim roku 1952.

komise) a rada technicko-hospodářské expertizy. Členy kolegia byly náměstkové ministra-předsedy SÚP, pověřenec-předseda slovenského plánovacího úřadu, někteří další vedoucí pracovníci úřadu a jednotliví odborníci mimo SÚP, které jmenovala vláda na návrh ministra-předsedy SÚP. Členy rady technicko-hospodářské expertizy jmenovala vláda na návrh ministra-předsedy z vědeckých pracovníků a odborníků různých odvětví. Vnitřní organizaci SÚP, počet jeho odborů a pracovníků měla podle statutu určovat vláda na návrh ministra-předsedy SÚP.²³¹

Přeorganizovány a rozšířeny byly i nejnižší články plánovacího aparátu v podnicích a závodech, kde byla zavedena jednotná řídicí struktura se specializovanými odděleními, jež měla zajistit plnění plánovaných úkolů. Podle stejných zásad byla organizována oddělení hlavní

²³¹ Vládní nařízení č. 95/1951 ze dne 7. listopadu 1951, kterým se vydává statut státního úřadu plánovacího. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 47.

správy, která pak kontrolovala příslušná oddělení podřízených závodů.²³² Soustavnou kontrolu plnění schváleného národohospodářského plánu prováděl SÚP.²³³

²³² **Plánovací oddělení závodu** mělo za úkol plánovat hospodářskou činnost závodu a všech jeho výrobních a hospodářských úseků. V malých závodech bylo toto oddělení pověřeno také funkcí výrobně-plánovacího oddělení a funkcí oddělení práce a mezd. **Oddělení práce a mezd** mělo za účel racionálně organizovat práci, využívat všech výsledků socialistického soutěžení a zavádět formy odměn, které by vedly k růstu produktivity práce a snížení vlastních nákladů. **Finanční oddělení** vypracovávalo finanční plány pro hlavní činnost závodu, realizovalo schválené finanční a úvěrové plány, zajišťovalo financování a provádění práce rozpočtové, daňové apod. **Účtárna závodu** vedla účetní evidenci a vypracovávala periodické výkazy (bilance) o činnosti závodu a kontrolovala, zda jsou správně vynakládány peněžní prostředky a materiální hodnoty. V malých podnicích byla účtárna spojena s finančním oddělením. **Výrobní oddělení** mělo za úkol řídit postup výroby, operativní plánování, usměrňování a operativní evidenci výroby v souladu s technicko-hospodářským plánem závodu. V malých podnicích zastávalo tuto funkci oddělení výrobně plánovací. **Oddělení vnější kooperace** se zřizovalo, aby zajistilo pro závod všechny druhy výrobků, součástek a polotovarů. V menších podnicích vykonávalo tuto činnost oddělení hmotného zásobování. **Oddělení hlavního konstruktéra** zajišťovalo pro závod výkresy, technické podklady a jiný technický materiál. Oddělení se zřizovalo pouze v závodech, které vyráběly produkty podle vlastních výkresů. **Oddělení hlavního technologa** mělo za úkol zavádět nejrationálnější a nejvyspělejší technologii do výroby, udržovat technologickou disciplínu a provádět taková technická opatření, která by napomáhala rozvoji závodu. V malých závodech a hutních podnicích se oddělení hlavního technologa nezřizovalo. **Oddělení hlavního metalurga** zavádělo do výroby hutnických provozů nejpokročilejší technologii, udržovalo technologickou disciplínu a provádělo technickou politiku, která napomáhala rozvoji závodu. Oddělení se zřizovalo pouze ve slévárenských a kovárenských závodech. **Oddělení hlavního mechanika** mělo na starosti údržbu veškerého výrobního a pomocného zařízení, budov a staveb. Zajišťovalo jejich účinné využití a provádělo příslušné opravy. **Oddělení hlavního energetika** řídilo využití a opravu všech závodních energetických a transformačních stanic i zařízení kotlen, kompresoroven, plynových generátorových stanic, čerpacích stanic, rozhlasových a telefonních zařízení, energetických spojů, elektrických pecí atd. V malých a středních závodech s nevelkým energetickým zařízením vykonával funkci hlavního energetika hlavní mechanik. **Oddělení hospodaření nástroji** mělo zásobovat včasné a plynule dílny a úseky závodu všemi potřebnými nástroji, běžnými i speciálními, přípravky a raznicemi. Provádět technický dohled na využití nástrojů, pečovat o náležitou úschovu a dodržování normovaných zásob nástrojů na stanovené výši. Nezřizovalo se v malých a středních závodech s malou potřebou nástrojů. **Oddělení úrazové zábrany** mělo za úkol kontrolovat a dohlížet na podmínky práce ve výrobě a organizovat provádění opatření, která zajišťovala ochranu práce a dodržování předpisů úrazové zábrany v celém závodě. V malých závodech se otázkami úrazové zábrany zabývalo oddělení hlavního mechanika. **Investiční oddělení** organizovalo a řídilo projektování a provádění výstavby a rekonstrukce závodu. **Technické oddělení závodu** bylo zřízeno v malých závodech a soustřeďovalo funkce oddělení hlavního konstruktéra, hlavního technologa, hlavního metalurga závodu a oddělení vynálezů a zlepšovacích návrhů. **Oddělení vynálezů a zlepšovacích návrhů** organizovalo práce týkající se vynálezů dělníků a realizovalo přijaté zlepšovací návrhy. **Oddělení technické kontroly** zajišťovalo, aby závod vyráběl kvalitní a kompletní výrobky, odstraňoval výrobu zmetků a činil preventivní opatření k předcházení jejich výroby. **Kádrové oddělení** zajišťovalo závodu nezbytný kádr pracovníků, vedlo jejich evidenci a provádělo formality, spojené s jejich přijímáním přemísťováním a propouštěním. **Bezpečnostní oddělení a závodní stráž** pracovaly podle zvláštního nařízení a řídily se pokyny a instrukcemi, které vypracovaly příslušné orgány. **Oddělení hmotného zásobování** mělo za úkol včasné a úplné zajištění závodu veškerým materiálem a palivem, potřebným jak pro výrobní, tak pro hospodářské a personální potřeby závodu. **Odbytové oddělení** realizovalo hotovou výrobu závodu podle příkazů nadřízených orgánů a uzavřených hospodářských smluv. Samostatná obytná oddělení byla organizována pouze ve velkých závodech. **Dopravní oddělení závodu** provádělo veškerou přepravu nákladů, došlých na adresu závodu, odvoz hotových výrobků, přepravu nákladů mezi dílnami a jinými úseky závodu, jakož i všechny práce, spojené s nakládáním, vykládáním a odvozem. **Hospodářsko-správní oddělení** vedlo veškerou kancelářskou agendu, vypracovávalo a odbavovalo příkazy a dispozice ředitelství závodu a organizovalo práce, spojené s řešením hospodářsko-personálních otázek. V malých závodech řídilo hospodářsko-správní oddělení také závodní dopravu a plnilo funkci právního oddělení. **Právní**

Od roku 1952 přestaly být národní podniky financovány přes Fond znárodněného hospodářství a byly přímo napojeny na státní rozpočet.²³⁴ V letech 1949–1951 odváděly národní podniky do fondu 3,5% úrok z kmenového jmění, veškeré odpisy, vyřazené základní fondy a bilanční zisk snížený o příděl do podnikového fondu pracujících.²³⁵ Z fondu byly poté hrazeny ztráty národních podniků a plánované investice. V uvedeném období příjmy fondu nestačily pokrývat výdaje na rozsáhlou investiční činnost. Finanční potřeby fondu byly hrazeny buď přímo dotací ze státního rozpočtu nebo nepřímo prostřednictvím úvěrů od Státní banky československé.²³⁶ V obou případech bylo financování závislé na státním rozpočtu, protože Státní banka získávala finanční prostředky na investiční úvěry z jeho přebytku.

V rozpočtu na rok 1952 mělo být roční finanční vypořádání národních podniků prováděno bez mezičlánků – Fondu znárodněného majetku a Státní banky. Odvody národních podniků směřovaly jako příjmy do rozpočtu nadřízeného ministerstva, které ze svého rozpočtu hradilo případné ztráty a investice národních podniků.²³⁷ Podobně jako v případě zrušení generálních ředitelství se nejednalo o zásadní změnu. Poskytování úvěrů Státní bankou mělo podobu přidělu státních subvencí a nemělo nic společného s úvěrovým financováním firem před druhou světovou válkou. Plánem stanovený úkol nebo investice byly jediným kritériem pro poskytnutí úvěru. Rentabilita podniku a návratnost investice, jež byly v československém systému hospodářského plánování tak jako tak nezjistitelné, nehrály žádnou roli.

oddělení vedlo veškeré záležitosti závodu u soudů a arbitrážních orgánů a kontrolovalo dodržování zákonů při veškeré činnosti závodu. Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 91, Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a methodika plánování národního hospodářství, s. 17–35.

²³³ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 91, Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a methodika plánování národního hospodářství, s. 41–46.

²³⁴ Zákon č. 106/1951 Sb. ze dne 19. prosince 1951 o úpravě financování národních a komunálních podniků. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 50.

²³⁵ Rozsypal, Kurt a kolektiv: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování. SNTL/ALFA, Praha 1978, s. 428.

²³⁶ Státní banka československá vznikla v březnu 1950 převzetím veškerých práv a závazků Národní banky Československé, Živnostenské banky, národního podniku, Slovenské Tatra banky, národního podniku a Poštovní spořitelny národního podniku. Účelem banky byl zabezpečit plnění všech úkolů, které se týkaly měny a peněžnictví, a tyto úkoly plnit v souladu s hospodářským plánováním. Zákon č. 31/1950 Sb. ze dne 9. března 1950 o Státní bance československé. Sbírka zákonů republiky Československé, ročník 1950, částka 13.

²³⁷ Závazky Fondu znárodněného majetku vůči Státní bance a krytí ztrát a investic národních podniků v roce 1951 bylo k 31. prosinci 1951 vyčísleno částkou 102,2 miliardy Kčs. Vyrovnání proběhlo zúčtováním přebytků státního rozpočtu z let 1950 a 1951, jež byly uloženy na účtech Státní banky, a rezervy pro zvláštní účely, která byla na účtech Státní banky naakumulována z části přebytků státních rozpočtů v letech 1949–1951. Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 771, Hospodářství státu a národního podnikání podle stavu koncem r. 1951.

Paralelně s reorganizacemi plánovacího aparátu na počátku padesátých let docházelo k systematickému potlačování soukromých forem podnikání, které ústava z 9. května 1948 stále deklarovala u podniků do 50 zaměstnanců a u hospodaření na půdě do 50 ha. Komunistický režim aplikoval z pozice státní a represivní moci systematický nátlak, který měl přinutit soukromě podnikající osoby „dobrovolně“ začlenit své podniky a živnosti do kolektivních forem hospodaření – družstev, komunálních a národních podniků.

Na základě poznatků sovětských expertů bylo přijato i první opatření, které se snažilo zefektivnit investiční výstavbu. Příčiny nedokončení řady investičních projektů byly spatřovány jednak ve špatné projektové připravenosti – v roce 1953 bylo například do plánu investic zařazeno 30 % staveb bez schválené projektové dokumentace – a jednak v nestanovení škály důležitosti a priority u jednotlivých projektů. Investiční projekty se realizovaly a omezené zdroje se k nim přiřazovaly paušálně bez nějakého systému, který by zohledňoval ať už fázi rozestavěnosti nebo důležitost projektu pro další plánované úkoly a výrobní programy.

Vládní nařízení o projektové a rozpočtové dokumentaci investic z července 1952 zavedlo do investiční výstavby dvě nové kategorie – investice „nadlimitní“, které představovaly prioritní investiční projekty, a investice „podlimitní“, tj. méně důležité investice. Vláda schvalovala všechny investiční úkoly u nadlimitních investic, jejichž orientační rozpočet překročil v odvětví průmyslu báňského, energetického, hutního, strojírenského, chemického, průmyslu stavebních hmot a v železniční dopravě 300 milionů Kčs a v ostatních odvětvích 100 milionů Kčs. Schválení ostatních investic bylo v kompetenci příslušných ministerstev. Ke schválení podlimitních investic mohli ministři zmocnit příslušné hlavní správy nebo krajské národní výbory.²³⁸

Při úřadu předsednictva vlády byl zřízen Vládní výbor pro výstavbu, který měl posuzovat nadlimitní investice a provádět jejich rozboru po stránce ekonomické i technické. Výbor se zabýval otázkami projektování a rozpočtováním těchto investic a vydáváním směrnic a předpisů pro tvorbu cen v dodávkách projektů, stavebně montážních prací, strojů a dalšího zařízení. V čele výboru stál předseda vlády a mimo něj výbor tvořili odborníci plánovacího aparátu a vědečtí pracovníci. Jednalo se o dva náměstky předsedy vlády, zástupce Státního úřadu plánovacího, Slovenského plánovacího úřadu, ministerstva stavebnictví, těžkého strojírenství, národní obrany, dopravy, Investiční banky, ředitele Ústavu pro architekturu a

²³⁸ Nařízení vlády č. 28/1952 Sb. o projektové a rozpočtové dokumentaci investic. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1952, částka 16.

územní plánování, tajemníka ÚV KSČ a zástupce Vysoké školy inženýrského stavitelství. Schůze výboru probíhaly pravidelně jednou za dva týdny.²³⁹

Vládní výbor pro výstavbu zřizoval rovněž stálé nebo dočasně odborné komise, které tvořilo 4–8 členů z řad národohospodářských a technických odborníků. Stálé komise byly zřizovány pro investiční projekty v odvětví hutního, báňského, chemického, strojírenského, lehkého a potravinářského průmyslu, pro výstavbu zařízení energetických, vodohospodářských, dopravních a spojových, pro služby (kulturní, osvětové, zdravotnické, sociální péči) a pro bytovou výstavbu. Dočasné komise zkoumaly projekty, které nespádaly do kompetence stálých komisí, ale vyžadovaly speciální přezkoumání. Stále i dočasné komise po přezkoumání investičních záměrů a projektové dokumentace vypracovávaly návrh usnesení Vládního výboru pro výstavbu. Správní agendu zastával sekretariát Vládního výboru pro výstavbu, který tvořili stálí zaměstnanci. První zaměstnanci sekretariátu nastoupili do pracovního poměru až 1. února 1953 a první schůze Vládního výboru pro výstavbu tak proběhla s jednoročním zpožděním 29. června 1953. Výbor během roku 1954 stále dokončoval předpisy o projektové a rozpočtové dokumentaci, ceníky strojů a montážních prací. Teprve v roce 1955 se měla práce výboru pro výstavbu projevit při přípravě projektů a rozpočtů jednotlivých investic.²⁴⁰

Zřízení Vládního výboru pro výstavbu podobně jako fungování rad technicko-hospodářské expertízy při Státním úřadě plánovacím potvrzuje, že spolupráce expertů, i těch z vědeckých ústavů a akademické sféry, na řízení ekonomiky nebyla specifíkem a novinkou poststalinistické éry, ale byla v Sovětském svazu naprosto běžná již během Stalinovy vlády.

²³⁹ Nařízení vlády č. 28/1952 Sb. o projektové a rozpočtové dokumentaci investic. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1952, částka 16.

²⁴⁰ Investiční výstavba a její nejbližší úkoly. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 486–487.

6.2.7. Metodika plánování zavedená k 1. lednu 1953

Metodika plánování, která přejímala hlavní teze sovětské expertízy, byla zavedena na základě usnesení vlády z 16. dubna 1952 „O zavedení nové metody sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství v ČSR“. Ze stylu jazyka usnesení vlády a Metodických pokynů a formulářů k sestavení státního plánu rozvoje hospodářství ČSR na rok 1953 je zřetelný požadavek po direktivním úkolování podniků ze strany ministerstev a odstranění jejich diskuzí nad plán stanovenými úkoly.

Před zavedením nové metodiky byl plán sestavován na podkladě směrných čísel, jež vypracoval Státní úřad plánovací. Vstřícné plánování ministerstev, generálních ředitelství a jednotlivých podniků údajně nevedlo k prověření směrných čísel a plány byly sestaveny pouze na podkladě návrhu Státního úřadu plánovacího. Tento způsob vylučoval prověrku plánu a nedovoľoval rozvinout v žádoucí míře tvůrčí činnost ministerstev a nižších orgánů řízení národního hospodářství. Sestavování plánu probíhalo po úpravě, kterou schválila vláda 16. dubna 1952 ve dvou paralelních liniích. Návrh ročních plánů vypracovaly nezávisle na sobě jak odbory Státního úřadu plánovací, tak příslušná ministerstva. Sestavené návrhy plánů byly následně konfrontovány a hledány vzájemné rozpory, které byly předmětem dalších jednání. Kontrola návrhů ministerstev ze strany odborů SÚP měla maximalizovat potenciál národního hospodářství a zabránit úmyslným dezinformacím, které byly ze strany podniků vytvářeny se záměrem ulehčit si splnění plánovaných úkolů.²⁴¹

Proces sestavování plánu probíhal v několika etapách. Státní úřad plánovací nejprve vypracoval kontrolní cifry národohospodářského rozvoje na plánovaný rok podle pokynů vlády, úkolů pětiletého plánu, průzkumu potřeb, výrobních kapacit a disproporcí národního hospodářství. Kontrolní cifry musely být vzájemně sladěny a vypracovány na základě nejdůležitějších bilančních propočtů materiálu a zboží klíčového významu, rozpočtu společenského produktu a národního důchodu, bilanci peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva, úhrnného finančního plánu a bilanci tržních fondů zboží. Zásadní změna spočívala v tom, že vypracované kontrolní cifry musely být předloženy ke schválení vládě. Teprve na základě vládou potažmo sovětskými poradci schválených kontrolních cifer vypracovala všechna ministerstva se zapojením pracovníků hlavních správ a jednotlivých podniků návrhy ročních národohospodářských plánů svých odvětví. V tomto bodě pravděpodobně spočívala klíčová změna nové metodiky, která zároveň zajišťovala zájmy Sovětského svazu. Představitelé

²⁴¹ Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a metodika plánování národního hospodářství.

Sovětského svazu mohli v dosavadní praxi, kdy SÚP sestavoval směrná čísla a technicky realizoval plán téměř bez kontroly politických špiček, shledávat slabinu válečných příprav. Případná infiltrace západních agentů do SÚP mohla mít za následek narušování dodávek strategického materiálu z Československa. Sovětský svaz disponoval v Československu dostatečně rozsáhlou zpravodajskou sítí, aby takovou potenciální hrozbu detekoval.

Ministerstva sestavovala návrhy plánů pro všechny oddíly a ukazatele, stanovené v „Metodických pokynech a formulářích SÚP“, které obsahovaly návrhy plánů výrobních a investičních, jmenovité seznamy nadlimitních investic, návrhy plánů generálních oprav, práce, vlastních nákladů, finanční plány s bilancemi příjmů a výdajů a řadu nových technickohospodářských ukazatelů, jež byly zavedeny na základě zkušeností Sovětského svazu.

Varianty ročních plánů jednotlivých odvětví a bilance hlavních druhů výrobků sestavovaly současně s ministerstvy výrobní odbory SÚP. Souhrnné odbory SÚP (investiční, práce, vlastních nákladů, obchodu) pracovaly samostatně na příslušných oddílech plánu a po obdržení návrhů plánů od výrobních odborů prováděly ve svých návrzích příslušné změny. Finanční odbor SÚP sestavoval plánovanou bilanci peněžních příjmů a vydání obyvatelstva a finanční plán. Odbor pro zahraniční obchod SÚP vypracovával návrh plánu zahraničního obchodu. Odbor úhrnného národohospodářského plánu SÚP zevšeobecňoval návrhy plánů předložených výrobními a souhrnnými odbory, kontroloval jejich vzájemnou sladěnost, správnost jednotlivých projektů a následně předkládal předsedovi SÚP úhrnný návrh plánu celého národního hospodářství se svými kritickými připomínkami k návrhům plánů jednotlivých odborů.²⁴²

Po prozkoumání veškerého materiálu předsedou SÚP a předložení návrhů plánů jednotlivých ministerstev projednávali náměstkové SÚP a přednostové příslušných odborů s ministerstvy rozpory plánů sestavených v SÚP a plánů vypracovaných ministerstvy. Podle výsledků jednání byly v plánech provedeny opravy a finální verze návrhu národohospodářského plánu, plánu zásobování národního hospodářství, plánu zahraničního obchodu a státního rozpočtu byly předloženy vládě. Ministerstva poté podávala připomínky k návrhu národohospodářského plánu předloženého SÚP. Po prostudování uvedených dokumentů schvalovala vláda národohospodářský plán, plán hmotného zásobování národního hospodářství, plán zahraničního obchodu a státní rozpočet.

Po schválení národohospodářského plánu rozepisovaly ministerstva plány podle všech ukazatelů na hlavní správy a ty pak na jednotlivé podniky. Metodické pokyny a formuláře

²⁴² Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a methodika plánování národního hospodářství.

vypracované Státním úřadem plánovacím byly určeny nově pouze ministerstvům, krajským národním výborům a ústředním institucím. Realizaci plánovaných úkolů mohly podniky ovlivňovat prostřednictvím „techpromfinplánů“ (sovětský termín vyjadřoval technicko-průmyslový a finanční plán průmyslového podniku). Struktura a obsah techpromfinplánů se v zásadě nelišila od plánů sestavovaných podniky v předchozích letech.²⁴³ Sestavování probíhalo ve dvou etapách. V první fázi, do definitivního schválení plánu rozvoje národního hospodářství vládou, vypracovaly podniky předběžné techpromfinplány na podkladě prozatímních cifer daných ministerstvy. Po schválení plánu vládou a rozpisu výrobních úkolů na jednotlivé podniky a závody se měla iniciativa pracujících při sestavování techpromfinplánů soustředit pouze na co nejhospodárnější provedení plánovaných úkolů. O plánovaných úkolech se však nesmělo diskutovat: „*Na rozdíl od vstřícného plánování nebude účast pracujících zaměřena na posuzování návrhu plánu, nýbrž na zajištění hospodárnějšího plnění úkolů*“²⁴⁴. Vypracované techpromfinplany poté podniky předkládaly ke schválení ministerským hlavním správám.

Od ministerských hlavních správ se očekávalo, že skončí s praxí, která se ustálila na předchozích generálních ředitelstvích. Generální ředitelství údajně naplňovala směrné plány tak, že je předložila jednotlivým podnikům a nechala si od nich vypracovat prováděcí plány. Ministerské hlavní správy měly naproti tomu směrné plány nejprve rozpracovat do direktivních úkolů pro jednotlivé podniky a teprve poté měly podniky pro stanovené úkoly sestavit techpromfinplány. Podle kritik z roku 1953 však hlavní správy ve většině případů pokračovaly

²⁴³ Hlavní části podnikových technicko-hospodářských plánů představovaly: 1. **Plán hlavní výroby** obsahoval výrobní program, příslušnou nomenklaturu a rozsahy výroby v hmotném i hodnotovém vyjádření a plán využití výrobní kapacity. 2. **Plán hmotného zásobování a využití odpadu** určoval spotřebu hlavních a pomocných hmot, kupovaných polotovarů a hotových výrobků, paliva a energie, které byly nutné ke splnění uloženého objemu výroby a k doplnění spotřebovaných zásob ve skladech. 3. **Plán práce** tvořil plán zabezpečení podniku potřebnými zaměstnanci podle kategorií, plán potřebných mzdových fondů, plán zvýšení produktivity práce, plán doplňování počtů dělníků a plán školení a přeškolení zaměstnanců závodu. 4. **Plán vlastních nákladů výroby** obsahoval rozpočet výrobních nákladů, vlastní náklady celé výroby zboží a její srovnatelné části, snížení vlastních nákladů srovnatelné výroby zboží, úspory ze snížení vlastních nákladů, rozpočet dílenské a celozávodní režie a kalkulaci nejdůležitějších výrobků. 5. **Plán investiční výstavby** stanovoval jmenovitý seznam investičních prací, program celkového objemu investičních prací, kalendářní plán uvedení investičních objektů do provozu a plán přírůstků výrobní kapacity, seznam těch, kdo provádějí investiční práce (provádění prací v zadávce, nebo ve vlastní režii), propočet potřeby dělníků, inženýrů, techniků a úředníků k provedení investičních prací a propočet snížení vlastních nákladů výstavby. 6. **Finanční plán základní výroby a výstavby** obsahoval bilanci příjmů a vydání, plán odbytu zboží, realizace prací a služeb, plán potřeby oběžných prostředků, propočet rychlosti obratu oběžných prostředků, úvěrový plán, propočet amortizace a propočet rentability závodu. Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 91, Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a metodika plánování národního hospodářství, s. 112–113.

²⁴⁴ Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953. Státní úřad plánovací, Praha 1952, s. 17.

ve stejné praxi jako dřívější generální ředitelství.²⁴⁵ Upravování směrných plánů podle techpromfinplánů podniků probíhalo na ministerstvech i v následujících letech, navzdory oficiálním kritikám a vládním usnesením, jež se dožadovaly nápravy.²⁴⁶

Techpromfinplány se od podnikových plánů sestavovaných v předchozích letech obsahem ani rozsahem příliš nelišily. Hlavní části představovaly: 1. Plán hlavní výroby; 2. Plán hmotného zásobování a využití odpadu; 3. Plán práce; 4. Plán vlastních nákladů výroby, 5. Plán investiční výstavby; 6. Finanční plán základní výroby a výstavby.²⁴⁷ Oproti plánu na rok 1952 se v plánu výroby objevil vedle hrubé výroby, jejíž pravidla výpočtu zůstala v nové metodice stejná, výroba zboží. Nový pojem vyjadřoval hodnotu všech v plánovaném období vyrobených výrobků, polotovarů a prací určených k odbytu. Techpromfinplány tedy nepřinesly žádné principiální změny, což zároveň svědčí o velké míře podobnosti československé a sovětské plánovací metodiky ještě před příjezdem sovětské expertní mise.

Metodika zavedená k 1. lednu 1953 odstraňovala tzv. vstřícné plánování, čímž měla být podle pozdějších hodnocení výrazně omezena iniciativa podniků při sestavování plánu. V praxi ovšem nepřineslo zavedení nové metodiky žádný radikální přelom. Kontrolní cifry stanovené Státním úřadem plánovacím a posvěcené vládou byly natolik všeobecné, podobně jako předchozí směrná čísla, že hlavní iniciativa při sestavování návrhu státního plánu ležela na ministerstvech a jejich hlavních správách. Plánovací byrokraté v hlavních správách byli při sestavování návrhu plánu svého odvětví ve vlastním zájmu v kontaktu s podřízenými podniky. Nechávali si od nich často vypracovat dopředu podnikové plány, aby si ulehčili práci, a na základě nich sestavovali návrh plánu celého odvětví. Prostor k tomu poskytovala pravidla pro vypracování techpromfinplánů, které probíhalo ve dvou etapách. V první fázi – po schválení kontrolních cifr a před definitivním schválením státního plánu vládou – vypracovaly podniky předběžné techpromfinplány na podkladě prozatímních čísel zaslaných z ministerstev. Finální verze techpromfinplánů se měla v podniku sestavovat až po schválení plánu vládou a rozpisu výrobních úkolů na jednotlivé podniky a závody. Administrativní přetíženost jak centrálních plánovacích institucí, tak podnikových plánovacích oddělení přímo vybízela, aby se předběžné

²⁴⁵ Vlček, Josef: Zkušenosti z plnění usnesení strany a vlády o nové metodě sestavování státního plánu. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 196–197.

²⁴⁶ Národní archiv v Praze, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1732, Zpráva o provedení rozpisu státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1955.

²⁴⁷ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a. j. 91, Sovětská expertisa o rozvoji národního hospodářství Československa, Svazek 1 – Organizace a metodika plánování národního hospodářství, s. 112–113.

techpromfinplány staly rovnou finálními. Prověrký provádění státního plánu na tuto praxi zděděnou z bývalých generálních ředitelství několikrát upozorňovaly.²⁴⁸

Na centrální úrovni sestavovaly ministerské hlavní správy pro SÚP a vládu především plán hrubé výroby, výroby zboží a výroby v hmotných jednotkách podle nomenklatury zboží (jmenovité úkoly), plány technicko-hospodářských norem, plán generálních oprav, plán kooperovaných dodávek, plán technického rozvoje a zavedení pokrokové techniky, plán práce a kádrů, plán investic, plán materiálně-technického zásobování, plán maloobchodního obratu a plán vlastních nákladů. Jednalo se o podobný princip plánování, který v předchozích letech probíhal na generálních ředitelství a ministerstvech.

Zavedením nové metody se rozšířil počet jmenovitých úkolů, který byl v metodických pokynech označen jako nomenklatura průmyslové výroby. Ve srovnání s 1594 jmenovitými úkoly v plánu na rok 1952, obsahovala nomenklatura 2185 položek. Pivovarsko-sladařského průmyslu se týkaly pouze tři položky nomenklatury – výroba piva v hl celkem, výroba lahvového piva v hl a výroba sladu v t. V plánu na rok 1952 bylo přitom pivovarům a sladovnám stanoveno osm jmenovitých úkolů. Vedle nomenklatury průmyslové výroby byla sestavována ještě nomenklatura výroby určitých druhů zboží podle krajů, která měla omezit zbytečné převozy zboží mezi kraji a zajistit jejich výrobu v územní působnosti kraje. Z celkového počtu 59 druhů zboží spadalo 15 mezi potraviny. Pivo bylo mezi nimi.

Samostatný plán generálních oprav a plán kooperovaných dodávek byly novinkami mezi plánovanými úseky. Generální opravy zahrnovaly opravy základních fondů podniků ve čtyřech kategoriích: výrobní budovy a stavby, výrobní zařízení, dopravní prostředky a obytné budovy. Generální opravy se hradily z amortizačního fondu, jehož podíl na generální opravy byl stanoven podle schválených norem. Kromě plánu generálních oprav základních fondů v korunovém vyjádření, předkládala ministerstva plán generálních oprav u 123 důležitých objektů. Ministerstvo potravinářského průmyslu muselo tento zvláštní plán generálních oprav sestavovat pro: 1. Lisy na oleje, 2. Extraharenské zařízení, 3. Chladírny a mrazírny, 4. Lokomobily a parní stroje, 5. Mlýny, 6. Výtahy, 7. Sušárny obilí, 8. Cukrovary, lihovary (průmyslové). Pivovarů a sladoven se mohly týkat: lokomobily a parní stroje, chladírny a mrazírny, výtahy a sušárny obilí.

Plánování kooperovaných dodávek se vztahovalo pouze na strojírenské dílny, které měly vzájemnou spoluprací lépe využívat své kapacity. Kooperace se měla organizovat

²⁴⁸ Vlček, Josef: Zkušenosti z plnění usnesení strany a vlády o nové metodě sestavování státního plánu. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 196–197; Národní archiv v Praze, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1732, Zpráva o provedení rozpisu státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1955

především mezi podniky určité oblasti, aby se zamezilo dálkové a protisměrné dopravě kooperovaných polotovarů a hotových výrobků.

Seznam technicko-hospodářských norem pro jednotlivá ministerstva obsahoval na rok 1953 celkem 182 položek. Mezi 17 normami pro ministerstvo potravinářského průmyslu se však žádná netýkala pivovarsko-sladařského průmyslu. Evidovaly se pouze ukazatele v rámci odvětví, které se však z ministerských hlavních správ výše neposílaly. Ze 72 druhů výrobků, pro které se předkládaly výpočty využití kapacit, bylo pro ministerstvo potravinářského průmyslu určeno pět z nich: Cukr v tis. t zpracované řepy na 24 hod.; Olej rostlinný v tis. t zpracovaných semen ročně; Láh v hl/24 hod.; Tuky živočišné t ročně; a Chladírny a mrazírny v uskladněných tis. t. Teoreticky pouze poslední položka se mohla týkat pivovarů, i když je to spíše nepravděpodobné. V seznamu technicko-hospodářských zdůvodnění plánu ministerstva potravinářského průmyslu se rovněž nenacházely žádné povinnosti pro pivovarsko-sladařský průmysl. Technicko-hospodářská zdůvodnění měla být podávána pouze u výroby cukru, krup, mýdla, lihu a produkci mlýnů.

Průmyslová ministerstva v plánu práce vyplňovala pro SÚP 34 ukazatelů. Mezi nimi například byly: Hrubá výroba v Kčs, Výroba v hmotných jednotkách, Výkon na jednoho dělníka v Kčs, Počet pracovníků, Průměrná mzda pracovníků, Mzdový fond atd. Vedle toho obsahoval plán práce 20 ukazatelů produktivity práce v hmotných jednotkách, které se však týkaly pouze 7 ministerstev. Ministerstvo potravinářského průmyslu evidovalo 4 z nich: 1. Výroba rafinovaného cukru v t na 1 dělníka; 2. Výroba lihu v hl na 1 dělníka, 3. Výroba pekařských výrobků v t na 1 dělníka; a pro pivovary 4. Výstav piva v hl na 1 dělníka.

Plán investiční výstavby obsahoval objem investic ministerstva v korunovém vyjádření, do kterého se započítávaly stavební a montážní práce, hodnota strojů a zařízení, a geologicko-průzkumné práce, dále obsahoval plán jmenovitý seznam investic, plán průzkumných a projektových prací, plán bytové výstavby a plán uvedení základních fondů a kapacit do provozu, který obsahoval 179 ukazatelů z toho 9 pro potravinářský průmysl. Žádný se netýkal pivovarů a sladoven.

Plán vlastních nákladů, které obsahoval i plán jejich snížení, vypracovávaly ministerstva jednak pro celý resort, jednak u vybraných druhů výrobků. Seznam průmyslových výrobků, pro něž ministerstva musela překládat plán vlastních nákladů na jednotku obsahoval 212 položek, z toho 34 pro potravinářský průmysl. Pro plán na rok 1953 byly mezi nimi i dva produkty pivovarsko-sladařského odvětví – Pivo 7° (sudové i lahvé) a Slad plzeňský.

Plán maloobchodního obratu musely v plánu na rok 1953 vypracovávat nejenom podniky vnitřního obchodu, ale i podniky produkující vybrané zboží určené pro maloobchod.

Seznam tohoto zboží byl rozdělen na fondované (klíčového významu) – 95 druhů – a nefondované zboží – 39 druhů. Jedna z položek fondovaného zboží bylo „pivo celkem v hl“.

Poslední plán materiálně technického zásobování obsahoval jako v předcházejících letech hmotné bilance, plány zásobování a normy spotřeby surovin, materiálu a paliva. Státnímu úřadu plánovacímu předkládaly ministerstva pouze plány hmotného zásobování pro položky ze seznamu fondovaných surovin, materiálu a výrobků na rok 1953, kterých bylo celkem 974. Mezi fondované výrobky patřilo i pivo a slad.

Po zavedení nové metodiky k 1. lednu 1953 se tak na centrální úrovni plánovalo výslovně pro pivovarsko-sladařský průmysl 10 následujících úkolů: 3 úkoly v nomenklatuře průmyslové výroby (výroba piva v hl celkem, výroba lahvového piva v hl a výroba sladu v t), 1 úkol v nomenklatuře průmyslové výroby podle krajů (pivo v hl), 1 úkol vyjádřený ukazatelem produktivity práce v hmotných jednotkách (výstav piva v hl na jednoho dělníka), 2 úkoly v plánu vlastních nákladů (pivo 7° sudové a lahvové, slad plzeňský), 1 úkol v plánu maloobchodního obratu (pivo v hl) a 2 úkoly ve fondované produkci materiálně-technického zásobování (pivo v hl a slad v t).

V prováděcím plánu na rok 1952 bylo centrálně stanoveno pro pivovarsko-sladařský průmysl: 8 jmenovitých úkolů, 12 technicko-hospodářských ukazatelů, a 18 položek v materiálně-technickém zásobování. V posledním případě ovšem nelze určit, které z položek patřily k výrobkům klíčového významu, tedy do kategorie předcházející fondované produkci. Nicméně v plánu na rok 1951 bylo všech 6 pivovarských a sladařských výrobků, které byly v seznamu zboží hmotného zásobování, současně zbožím klíčového významu.

Zavedení nové metodiky plánování na počátku roku 1953 znamenalo tedy pro pivovarsko-sladařský průmysl snížení centrálně plánovaných položek, tj. těch plánovaných Ministerstvem potravinářského průmyslu a Státním úřadem plánovacím, o více než polovinu. V rámci pivovarsko-sladařského průmyslu bylo jinak plánováno 23 jmenovitých úkolů, z nichž většina byla jmenovitým úkolem již v předchozích plánech. Odvětvové jmenovité úkoly v roce 1953 byly: 1. Slad, 2. Pivo celkem, 3. Pivo 7°, 4. Pivo 8°, 5. Pivo 9°, 6. Pivo 10°, 7. Pivo 12°, 8. Pivo 18°, 9. Pivo lahvové celkem, 10. Pivo lahvové 7°, 11. Pivo lahvové 10°, 12. Pivo lahvové 12°, 13. Pivo lahvové 18°, 14. Sladové výtažky, 15. Sušené kvasnice, 16. Elektřina, 17. Sudy, 18. Sudovina, 19. Bedny, 20. Ocelový šrot, 21. Zlomková litina, 22. barevné kovy, 23. Nealkoholické nápoje.²⁴⁹

²⁴⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP.

Podle bývalého pracovníka SÚP Zdislava Šulce zavedením nové metodiky od 1. ledna 1953 začíná „několikaleté období neuvěřitelně detailního zasahování centra do běžného chodu ekonomiky“. Jeho komparace 100 jmenovitých úkolů v roce 1949 oproti 10 000 celkově plánovaných položek v roce 1953 má ovšem značné slabiny.²⁵⁰ Množství položek ve formulářích, které podle pokynů na rok 1953 měla ministerstva předkládat Státnímu úřadu plánovacímu, by se při počtu kolem 8500 opravdu blížilo k 10 000.²⁵¹ Formuláře obsahovaly ale rovněž velké množství statistických údajů, které se nijak neplánovaly a sloužily pouze jako informativní údaje a jejich alternativy by se daly najít i v plánu na rok 1949. Celkové množství zpracovávaných a evidovaných údajů Státním úřadem plánovacím by se stěží v roce 1949 mohlo rovnat pouze 100 jmenovitým úkolům. Smysluplná komparace ročních plánů na rok 1949 a 1953 podle Šulcova záměru by se musela skládat na jedné straně z „Jmenovitých úkolů průmyslu a řemesla“ a z „Úhrady a potřeb surovin, pomocných hmot a energie“ pro rok 1949 a na straně druhé z „Nomenklatury průmyslové výroby“ a z „Fondovaného zboží, surovin“ pro rok 1953. Poměr centrálně plánovaných klíčových položek by se tím rovnal 529 v roce 1949 ku 3159 v roce 1953, což představuje poměr zhruba 1:6. V dalších letech nicméně počet těchto

²⁵⁰ Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Doplněk, Brno 1998, s. 20–21.

²⁵¹ Plánované položky a ukazatele a statistické přehledy předkládané ministerstvy Státnímu úřadu plánovacímu podle metodických pokynů a formulářů na rok 1953: **Plán průmyslu – 3541** (Položky plánu stejná pro všechna průmyslová ministerstva – 26, Průmyslová výroba plánovaná podle krajů – 59, Seznam ukazatelů pro mechanizaci – 33, Seznam technicko-hospodářských norem v průmyslu – 182, Seznam objektů pro, které jsou plánovány generální opravy – 123, Ukazatele využití výrobních kapacit – 75, Technicko-hospodářské normy vysokých a martinských pecí – 32, Nomenklatura průmyslové výroby (dříve jmenovité úkoly) – 2185, Seznam ukazatelů pro barevnou metalurgii – 51, Přehled výroby uhelných briket a úpravy uhlí v podnicích ministerstva paliv a energetiky – 25, Seznam ukazatelů naftového průmyslu – 18, Seznam výrobků, pro které se vypracovává rozpočet kompletace – 25, Technicko-hospodářské zdůvodnění výrobního plánu ministerstva chemického průmyslu – 51, Seznam plánovaných položek ministerstva energetiky a paliv – 22, Bilance odlitků, výkovků, výlisků a kovových konstrukcí – 7, Ukazatele a technicko-hospodářské zdůvodnění pro výrobu cementu, cihel, plochého skla – 46, Tech.-ekon. odůvodnění plánu výroby překližek a dýh v ministerstvu lesů a dřevařského průmyslu – 23, Seznam ukazatelů v lesním a dřevařském průmyslu – 169, Seznam technicko-hospodářských ukazatelů v lehkém průmyslu – 251, Propočty a bilance ministerstva potravinářského průmyslu – 57, Technicko-hospodářské zdůvodnění plánu ministerstva potravinářského průmyslu – 81); **Plán vlastních nákladů – 736** (Seznam zboží pro plánování vlastních nákladů – 212, Položky z formulářů – 524); **Plán investic – 467** (Položky ve formulářích investiční výstavby, projektových a geologických prací – 247, Seznam užitečných nerostů plánovaných v plánu geologicko-průzkumných prací – 41, Ukazatele uvedení do provozu – 179); **Plán maloobchodního obrátu – 334** (Fondované zboží – 95, Nefondované zboží – 39, Položky z formulářů – 200); **Plán práce a kádry – 687** (Ukazatele plánu práce – 190, Ukazatele plánu práce v hmotných jednotkách – 20, Položky z formulářů – 194, Roztřídění oborů pro plánování přípravy a distribuce odborníků s vysokoškolským a středoškolským odborným vzděláním – 198, Seznam povolání, v nichž bude vychováván dorost v učilištích státních pracovních záloh – 85); **Plán materiálně-technického zásobování – 999** (Fondované zboží a suroviny – 974, Položky z formulářů – 25); **Plán zemědělství – 515**; **Plán lesnictví – 92**; **Plán doprava a spoje – 639**; **Plán kulturní výstavba, zdravotnictví a sociální zabezpečení – 344**; **Plán komunální hospodářství – 56**. Celkem evidovaných položek ve formulářích ke státnímu plánu na rok 1953 – 8410. Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953. Státní úřad plánovací, Praha 1952.

položek narůstal v roce 1950 na 830 a v roce 1951 na 1923 (viz Tabulka 14), což již představovalo téměř 2/3 položek v plánu na rok 1953, ve kterém rozsah a detailnost československého státního plánu více méně kulminovaly. Údaje k roku 1952 nejsou komparovatelné, jelikož bylo v plánu hmotného zásobování sloučeno zboží bilancované klíčového významu se zbožím odvětvově bilancovaným.

Tabulka 14

Komparace jmenovitých úkolů průmyslu (nomenklatury průmyslové výroby) a bilancovaného zboží klíčového významu (fondované produkce) v jednotlivých ročních plánech první pětiletky					
	1949	1950	1951	1952	1953
Jmenovité úkoly	164	357	1164	1594	
Úhrada a potřeba surovin, pomoc. hmot a energie	365				
Bilancované zboží klíčového významu		473	759		
Centralizované bilancované zboží				2553¹	
Nomenklatura průmyslové výroby					2185
Fondované zboží, suroviny					974
Celkem	529	830	1923	4147	3159

Pramen: Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953. Státní úřad plánovací, Praha 1952.

¹ V plánu hmotného zásobování na rok 1952 bylo uvedeno bilancované zboží klíčového významu se zbožím bilancovaným odvětvovými hlavními správami.

Otázkou zůstává, do jaké míry počet jmenovitých úkolů vypovídá o detailnosti plánovací techniky. Kvantifikace i 2000 jmenovitých úkolů na základě politické objednávky a možností československého hospodářství byla, při velikosti aparátu Státního úřadu plánovacího a s daty z předcházejících let, otázkou prakticky několika hodin. Týdny a spíše měsíce ovšem zabralo plánovacímu aparátu zbilancování potřebných zdrojů pro splnění těchto jmenovitých úkolů. Každá změna jmenovitěho úkolu se řetězově projevovala v příslušných bilancích, které bylo nutné přepracovat a znovu vybilancovat. Nárůst počtu bilancovaných položek v plánu hmotného zásobování se tak zákonitě přeléval do exponenciálního růstu administrativních prací plánovacího aparátu. Zvyšování počtu jmenovitých úkolů ovšem takový efekt nemělo a nezřídka se zavedení některých jmenovitých úkolů na bilancích hmotného zásobování neprojevovalo vůbec.

Velká část nových jmenovitých úkolů byla pouze podrobnějším rozepsáním některého ze stávajících jmenovitých úkolů. Například, jak už bylo výše uvedeno, jmenovitý úkol „produkce piva v hl“ byl v plánu na rok 1952 doplněn o šest nových jmenovitých úkolů: „produkce piva 7° v hl“, „produkce piva 8° v hl“, „produkce piva 9° v hl“, „produkce piva 10° v hl“, „produkce piva 12° v hl“, a „produkce piva speciálního v hl“. Státnímu úřadu

plánovacímu umožňovalo toto rozšíření řídit strukturu spotřeby piva. Na balance hmotného zásobování však neměly nové jmenovité úkoly vliv. Ty se totiž stále řídily jedním údajem – vyčíslenou potřebou surovin a materiálu pro splnění hrubé výroby pivařského průmyslu. Jinými slovy, změny hodnot u všech šesti jmenovitých úkolů pivovarské výroby se neprojevíly změnou šesti vstupních hodnot v plánu hmotného zásobování, ale stále pouze jednou hodnotou, jelikož přepočítání potřeb surovin pro celkovou hrubou výrobu se provedl v rámci odvětví. Vysvětluje se tím i proč růst bilancovaných položek klíčového významu, později fondované produkce, vykazoval v letech 1949–1953 řádově nižší tempo než růst počtu jmenovitých úkolů, jejichž potřeby tyto bilance zajišťovaly.

Pokud by tedy za účelem značného zjednodušení měla být vybrána jedna oblast plánovací soustavy, která by nejvěrohodněji zobrazovala náročnost plánovacího procesu, byl by to počet bilancovaného zboží klíčového významu v plánu hmotného zásobování. Gradování plánovací činnosti v této oblasti by poté mělo, bez plánu na rok 1952, následující podobu: plán na rok 1949 – 365 položek, na rok 1950 – 473, na rok 1951 – 759 a na rok 1953 – 974 položek. Nárůst počtu položek od roku 1949 do roku 1953 je zde již méně než trojnásobný a v komparaci let 1951 a 1953 pouze 28%.

Každopádně i z komparace Zdislava Šulce, tj. počtu jmenovitých úkolů a fondovaného zboží, není patrný radikální zlom v rozsahu plánování v roce 1953, ale spíše kontinuálně gradující rozšiřování plánovaných položek s tím, jak plánovací aparát nabýval zkušeností. Největší meziroční nárůst počtu jmenovitých úkolů a bilancovaného zboží klíčového významu se nachází ve směrnících pro plán na rok 1951, které však byly vytvořeny v polovině roku 1950. V době, kdy podle Kurta Rozsypala převládala v SÚP „*představa o úloze Národní fronty a o specifické cestě lidových demokracií při rozvoji společnosti*“ a nikdo jej nenutil měnit zastávané postoje „k demokratickým formám národohospodářského plánování“ (srov. Kapitola 5.2.5.).²⁵²

Kritizovaná detailnost plánu narůstala v československém plánování konstantně již od roku 1947 a samovolně v důsledku technických problémů, které plánovací proces sám o sobě přinášel.²⁵³ Odborné články plánovacích expertů Josefa Goldmanna a Ludvíka Frejky z roku 1949 neobsahují ani náznaky resistance nebo skepse vůči sovětské plánovací technice, ale

²⁵² Rozsypal Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945–1952). In: Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992 k 80. výročí vzniku ČSR. Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze, roč. 6, č. 5, VŠE Praha 1995, s. 204.

²⁵³ V některých odvětvích například nepanoval mezi dvouletým a prvním rokem pětiletého plánu diametrální rozdíl. Operativní plán pro textilní průmysl pro rok 1947 vypracovaný Odborem 10 Státního úřadu plánovacího 14. prosince 1946 obsahoval například 10 jmenovitých úkolů (oproti 17 v roce 1949), které byly již tehdy podrobně rozepsány mezi jednotlivé podniky a obsahovaly i potřebu surovin, energie, pomocného materiálu a pracovní síly. Národní archiv v Praze, fond Ministerstvo průmyslu 1945–1950, karton č. 182, Operativní plán výroby textilního průmyslu na rok 1947.

naopak jí zřetelně zobrazují jako inspirační zdroj (srov. Kapitola 5.2.4). Českoslovenští plánovací experti zaváděli v letech 1949–1952 prvky sovětského systému mnohem více než pod tlakem sovětských požadavků dobrovolně a z vlastního přesvědčení. Ačkoliv se jejich úsilí krylo s politickou objednávkou, hlavní motivace představovaly neznalost sovětského systému a naděje, že sovětské zkušenosti vyřeší problémy, do kterých československé plánování zabředávalo. Nepřímý sovětský tlak prostřednictvím RVHP na počátku padesátých let rovněž neměl na detailnost plánovacího procesu klíčový vliv. Závazky Československa z usnesení RVHP sice přinášely československým plánovačům úkoly, jež bylo nutné do hospodářského plánu zakomponovat, většinou však byly koncentrovány v několika oborech – energetice, hutnictví a těžkém strojírenství. Požadavky SSSR a dalších členů RVHP v mnoha případech kopírovaly již plánované položky a bilance zboží. Shodovaly se s koncepcí přednostního rozvoje těžkého průmyslu, kterou ekonomičtí experti KSČ zastávali ještě v předúnorovém období, a do určité míry i s prioritami dvouletého hospodářského plánu. Negativa závazků z členství RVHP rezultovala mnohem více než v detailnosti plánovacího procesu v nutnosti navyšovat do absurdních rozměrů objem výroby již plánovaných skupin výrobků. Extrémní koncentrace investic a limitovaných zdrojů pouze do několika oborů vytvářela nerovnosti, které později velmi zatěžovaly československou ekonomiku.

Československé a sovětské plánování navzdory tomu, že se rodila za odlišných společenských, ekonomických a geografických podmínek, směřovala ke shodnému cíli – centrálně direktivnímu plánu. Všechna selhání a dysbalance plánované ekonomiky byly v první distanci zdůvodňovány nedostatečným rozsahem plánování a slabým mocenským postavením plánovacího aparátu. Po uspokojení požadavků plánovacího aparátu se příčiny selhání hledaly v nedisciplinovanosti hospodářských jednotek a pracovníků nebo v úmyslných sabotážích třídních nepřátel a západních agentů. Teprve po překonání těchto fází a uvolnění ideologické doktríny byla zvažována možnost systémových chyb. Mezinárodně politické události a sovětské metodické importy v padesátých letech zkrátily, jak vývoj československého plánování směrem k centrálně direktivnímu plánu, tak i následný proces vedoucí k akceptaci systémových problémů plánovacího mechanismu a k otevření diskuse o reformě systému. Metodika plánu na rok 1953, kterou společně vyvinuli sovětsí a českoslovenští poradci, tak mohla paradoxně vytvořit československým plánovačům mantinely k dalšímu rozšiřování plánovací soustavy a zabránit jim, aby se při hledání východisek z jejich nesnází nestali papežštější než papež.

Teze přičítající systémové problémy československého plánování pouze „násilným“ sovětským importům vznikaly ex post po oficiálním odsouzení stalinismu a dogmatickém

uvolnění na konci padesátých let. Uvedené interpretace zbavovali československý plánovací aparát odpovědnosti za stav československé ekonomiky a není překvapující, že právě jeho pracovníci byli jejich původci a hlavními zastánci. Vyzdvihování práce prvních československých plánovačů, která byla hrdinsky opentlena politickými procesy s několika z nich na počátku padesátých let, dávalo jejich nástupcům druhou šanci k aplikaci ekonomických experimentů, jak před vrcholnými představiteli režimu, tak i československou veřejností.

Systém hospodářského plánování v letech 1953–1957 je v současném historickém diskurzu znám především prostřednictvím analýz metodiky plánování z roku 1958, které vyzdvihují nové prvky v plánovacím procesu a metodiky z roku 1952 a 1958 stavějí do kontrastu. Jedná se především o decentralizaci procesu plánování a hmotnou zainteresovanost podniků a pracovníků. Důvodová zpráva k zavedení metodiky v roce 1952 nicméně překvapivě obsahuje kritiku předchozí „přílišné centralizace plánovací činnosti“.²⁵⁴ Nutnost decentralizace plánování zmiňuje nejen uvedená zpráva, ale i řada dalších studií z roku 1952, jež byly vydány za účelem propagace a usnadnění přechodu na novou metodiku.²⁵⁵ Plánovací soustavy z let 1952 a 1958 se tak obě zaštiťují decentralizací, kterou totožně považují za podmínku zvládnutí náročného plánovacího procesu. Rozdíl nicméně spočívá ve významu, který pojmu decentralizace dodává aktuální ideologický jazyk. V roce 1952 spočívá význam decentralizace v rozložení plánovací činnosti ze složek SÚP do poměrně velkého počtu odvětvově specializovaných pracovišť – hlavních správ – na příslušných ministerstvech, která zároveň přebírají funkci mnohem menšího počtu generálních ředitelství a ústředních orgánů. Plánovací centrum ztělesňuje Státní úřad plánovací. Ministerské hlavní správy jsou považovány za srovnatelnou alternativu ke zrušeným ústředním orgánům odvětví a jejich zavedení, vzhledem k jejich většímu počtu oproti ústředním orgánům, má představovat prvek decentralizace.

V případě tzv. hmotné zainteresovanosti nebyly obě metodiky podobně rozděleny reformním přelomem, ale naopak spojeny evoluční linií. Zvýšení iniciativy a hmotného zájmu pracujících na plnění technickoprůmyslového a finančního plánu mělo zajistit již zavedení ředitelských fondů, které se po sovětském vzoru²⁵⁶ zřizovaly zpětně k 1. lednu 1953 vládním

²⁵⁴ Usnesení vlády ČSR o zavedení nové metody sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR ze dne 16. dubna 1952: Zpráva k nové metodě sestavování státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR. In: Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953. Státní úřad plánovací RČS, Praha 1952, s. 7.

²⁵⁵ Půček, Zdeněk: Za zlepšení metodiky plánování rozvoje národního hospodářství v ČSR. Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 245; Schejbal, Drahoš: O metodických pokynech a formulářích pro sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství na rok 1953, Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 324; Nečas, Ladislav: Technicko-hospodářské plány. Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 343–353.

²⁵⁶ Kňákal, Jan: Hospodaření podle rozpočtu v SSSR. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Orbis, Praha 1949, s. 83.

nařízením z 3. dubna 1953.²⁵⁷ Ředitelské fondy nahradily fondy pracujících, které v národních podnicích průmyslových fungovaly od 1. ledna 1951 na základě usnesení vlády z 3. dubna 1951. Podíl do fondu pracujících byl podnikům přiznán v případě 100 % splnění výrobního plánu, tj. hrubé hodnoty výroby v plánovacích cenách, splnění plánu jmenovitých úkolů a po dosažení plánované akumulace. V roce 1951 naplnilo uvedené podmínky 51 % podniků, v nichž byly zřízeny fondy pracujících. Výše příspěvku do fondu byla pevně stanovena na pracovníka a odstupňována podle důležitosti oboru pro plánovací centrum. Prostředky z fondu měly být používány převážně na podporu socialistického soutěžení. V praxi se ovšem používaly spíše na provoz podnikových rekreačních chat a tělovýchovných zařízení a neplnily tak pro jednotlivé pracovníky motivační funkci k překračování plánu.²⁵⁸

Příděly do ředitelských fondů měly naproti tomu záviset na ziscích podniků. Výrobní ministerstva nesouhlasila s tímto řešením a požadovala ponechání dosavadních přídělů do fondů podle počtu pracovníků. Argumentovala problematikým zjišťováním rentability podniků v netržním prostředí.²⁵⁹ Bez napojení na zisk ovšem ztrácely ředitelské fondy požadovanou funkci prostředku hmotné zainteresovanosti vedoucích pracovníků a dělníků. Plánovací centrum a politické špičky předpokládaly, že sovětský účetní systém chozrasčot dokáže rentabilitu podniků dostatečně odhalit a vládní usnesení zřizující ředitelské fondy proto stanovilo, i přes námitky výrobních ministerstev, příděly do fondů z plánovaných zisků. Zřízení fondu vázaného na zisk podniku – reliktu tržního systému, jehož prostředky byly navíc v rámci pravidel rozdělovány na základě rozhodnutí pouze ředitele podniku, by velmi dobře zapadalo do tezí o poststalinistickém „manažerském technokratismu“ a do procesu ekonomických reforem šedesátých let, jež se pokoušely implementovat tržní komponenty do systému hospodářského plánování.²⁶⁰ I tento případ spíše nasvědčuje, že protikladnost sovětského hospodářského systému v éře stalinismu a v poststalinistickém období je mnohem více umělým konstruktem než věrným popisem vývoje sovětského hospodářství.

Národní podniky byly rozděleny do čtyř kategorií, které se lišily procentuální výší odváděného podílu do ředitelského fondu. V první kategorii se nacházely pro komunistický režim prioritní podniky z odvětví těžby uhlí, rud, nafty a podniky pro výrobu železa, surové oceli a válcového materiálu, které si mohly do ředitelského fondu odvést 5 % z plánovaného

²⁵⁷ Vládní nařízení č. 27/1953 Sb. ze dne 7. dubna 1953 o ředitelských fondech v národních a komunálních podnicích průmyslových. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 17.

²⁵⁸ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karta č. 97, Podíly podnikových fondů pracujících národních podniků průmyslových za rok 1951.

²⁵⁹ Tamtéž, Dopis ministra financí – věc: Ředitelské fondy.

²⁶⁰ Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019, s. 83–98.

zisku nebo plánovaných úspor. V dalších třech kategoriích byly odvody do ředitelského fondu nastaveny na 2 %, 1,5 % a 1 % z plánovaného zisku nebo úspor. Pokud nebyl pro podnik zisk plánován nebo byla plánována ztráta odváděl se do ředitelského fondu podíl z plánovaných úspor dosažených snížením nákladů výroby. V případě, že podnik překročil plánovaný zisk nebo dosáhl vyšších než plánovaných úspor, bylo do ředitelského fondu převedeno podle kategorie podniku 45 %, 40 %, 25 % nebo 15 % z nadplánového zisku nebo nadplánových úspor. Pivovarsko-sladařský průmysl patřil do poslední nejméně prioritní kategorie.

Prostředky z fondu mohl ředitel použít buď na „rozšíření výroby, k výstavbě a opravám prováděným bytovým hospodářstvím podniku a k technickému zdokonalování výroby i mimo rámec plánovaných investic (malá mechanizace, realizace zlepšovacích návrhů apod.), a to ve výši 40 % prostředků fondu“ nebo „na zlepšení kulturní a sociální péče o pracovníky podniku (k rozšíření neprůmyslových hospodářství, k zřizování dětských zařízení, jídelen, kluboven, k nákupu inventáře pro tato zařízení, na tělovýchovné účely apod.); k výplatě individuálních odměn pracovníkům za vynikající pracovní výkony, k zaplacení poukazů na rekreaci pracujících a k výplatě jednorázových výpomocí pracovníkům podniku“.²⁶¹

Slabina hmotné zainteresovanosti podniků prostřednictvím ředitelských fondů spočívala v závislosti na stanoveném plánu. Podnik mohl více profitovat z vyjednání nižšího plánovaného zisku, než z reálného zvyšování produktivity a dosahování úspor. Posilovala se tak tendence podniků zamlčovat informace před nadřízenými plánovacími orgány a usnadňovat si vstupní podmínky ke splnění plánu. Uvedený problém byl považován pouze za krátkodobou anomálii, která se měla v dlouhodobějším horizontu postupně odstraňovat s tím, jak by plánovací aparát nabýval a zpřesňoval informace s každým dalším plánem. Plánovací aparát ovšem nedokázal, ať už z důvodu administrativního přetížení nebo technické nereálnosti, data z technickohospodářských ukazatelů analyzovat natolik, aby odhalil skryté rezervy a úmyslné dezinformace podniků. V první polovině padesátých let znesnadňovala tuto analýzu rovněž permanentní reorganizace podnikové sféry, jež se vytvořila v tržním prostředí a nebyla tak ideální pro ekonomický systém hospodářského plánování.²⁶² Přesuny výrobních programů,

²⁶¹ Vládní nařízení č. 27/1953 Sb. ze dne 7. dubna 1953 o ředitelských fondech v národních a komunálních podnicích průmyslových. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 17.

²⁶² Například v pivovarském průmyslu na začátku roku 1951 registrovala Hlavní správa pivovarů a sladoven 161 národních pivovarů, 13 komunálních, 2 družstevní a 1 státní. Družstevní a komunální formy podniků měly v systému státního plánování působit v oborech s malým nebo úzce specializovaným výrobním programem a v oblasti běžných služeb pro obyvatelstvo. Pivovarnictví bylo ovšem považováno za průmyslový obor, jehož produkce lze snadno plánovat a koncentrovat do velkých provozů. Do roku 1955 tak byly postupně uzavřeny nebo transformovány na národní podniky všechny komunální, družstevní a státní pivovary. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 004 a 007.

slučování a likvidace podniků měly na jedné straně usnadnit tvorbu plánu a přinést efektivitu výroby, na straně druhé bezprostředně zaměstnávaly vedoucí pracovníky podniků a ministerských hlavních správ stejně jako znemožňovaly hodnocení výkonových norem a technickohospodářských ukazatelů.

V odhalování neefektivních provozů a pracovních kolektivů selhávala rovněž sovětská metoda vnitropodnikového chozrasčotu spojená se socialistickým soutěžením. Na úseku podnikových provozů a dílen měly být z iniciativy pracujících stanovovány výkonové normy a normy spotřeby materiálu, které pak v následujících obdobích měly být překračovány. Vzájemné soutěžení pracovníků a pracovních kolektivů mělo odkrývat skryté rezervy a neehospodárnost. Vnitropodnikový chozrasčot ovšem příliš spoléhal na budovatelské uvědomění pracujících, které demotivoval důrazem na neustálé zlepšování výkonu. Excelentní pracovní výkony nebyly adekvátně odměněny. Pracovník si při jejich dosažení naopak zužoval prostor pro další zlepšení výkonu, které od něj nadřízení pracovníci neustále vyžadovali, a ve většině případů rovněž snižoval svou oblíbenost v pracovním kolektivu. Výsledkem byla pouze formální účast pracovníků v socialistickém soutěžení.²⁶³

²⁶³ „Místo aby soutěžení vyplývalo z dosaženého stupně vědomí a práce těch, kteří chtějí být příkladem, bylo buď neschopnými funkcionáři administrativně organizováno a jednalo se často spíše o přinucení pracujících, aby se dostávali na úroveň výsledků plánovaných řídicími orgány. Anebo bylo soutěžení pouze formálně vykazováno, aniž se dosáhlo skutečných výsledků vyplývajících z iniciativy pracujících.“ Rozsypal, Kurt: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování. SNTL/APFA, Praha 1978, s. 448–450.

6.2.8. Měnová reforma v roce 1953

Na počátku roku 1953 stál komunistický režim stále před nutností vypořádat se s některými relikty předúnorového období, které snižovaly jeho prestiž u veřejnosti a znesnadňovaly práci plánovacímu aparátu. Jednalo se o mnohamiliardová aktiva na vázaných vkladech, jež během druhé světové války zmizely v nedobytných pohledávkách u firem německého válečného průmyslu a po válce jejich krytí převzal obnovený československý stát, a přidělový systém u zboží základních životních potřeb, jehož zavedení si vynutil poválečný nedostatek. Přetrvávání přidělového systému osm let po válce a pět let po únorovém převratu se stávalo z pohledu prestiže komunistického režimu problematické. Odstranění přidělového systému ovšem neumožňovala disproporce mezi dostupností zboží základních životních potřeb a peněžními prostředky v oběhu, a to i přes uvedenou tezauraci finančních aktiv na vázaných vkladech. Od února 1948 se ve vyrovnání této disproporce výrazně nepokročilo. Zemědělství dosáhlo v roce 1953 pouze 114 % úrovně roku 1948, živočišná výroba dokonce pouze 108 %.²⁶⁴ První pětiletý plán, který upřednostňoval industrializaci a obranyschopnost země před spotřebou obyvatelstva nepříznivý stav ještě prohluboval. Mzdy narůstaly více než produkce spotřebního průmyslu a zemědělství. Převís finančních prostředků v oběhu nad dostupným spotřebním zbožím a potravinami na trhu se navyšoval. V tržním prostředí by tento stav vyvolal inflační růst. Inflaci měl sice komunistický režim při případném zrušení přidělového systému pod kontrolou prostřednictvím plánování cen, možnost zamezit zcela skoupení zboží za účelem spekulativního prodeje na černém trhu však neměl. Snižit neuspokojenou kupní sílu se během pětiletky nepodařilo ani zdražením zboží na „volném trhu“, především alkoholických nápojů a průmyslového zboží.²⁶⁵

Již během roku 1952 se tak připravovalo radikální opatření, které vešlo v platnost 1. června 1953. Peněžní reforma okamžitě zredukovala finanční prostředky obyvatelstva. Tehdejší mzdy a ceny byly přepočítány v poměru 5:1 a od uvedeného data byly vyměňovány ve stejném poměru i bankovky. Pouze ovšem do výše 300 Kčs na osobu a pouze u osob, jež nevyužívaly námezdní práci. U živnostníků a právnických osob se bankovky vyměňovaly v poměru 50:1. V poměru 5:1 byly přepočítávány i vklady fyzických osob u peněžních ústavů do 5000 Kčs, u vkladů nad 5000 Kčs se poměr progresivně zvyšoval až do výše 30:1 u vkladů nad 50 000 Kčs.²⁶⁶

²⁶⁴ Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009, s. 271.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 281.

²⁶⁶ Jančík, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost 4 (2007), s. 249–268.

Peněžní reforma byla využita k další diskriminaci soukromého podnikání. Zatímco peněžní prostředky na účtech státních organizací, státních, národních, komunálních a družstevních podniků stejně jako jednotných zemědělských družstev III. a IV. typu byly přepočítány v poměru 5:1, prostředky na běžných účtech soukromých průmyslových, obchodních a jiných podniků se v poměru 5:1 přepočítávaly pouze do částky nepřevyšující hodnotu mezd vyplacenou v předcházejícím měsíci. Zbývající částka byla přepočítána v poměru 50:1. Peněžní reformou zanikly rovněž vázané vklady, závazky z tuzemských cenných papírů a z dluhopisů Československého státu vydaných po roce 1945.²⁶⁷

Peněžní reforma dovršila transformační proces, který spočíval v přerodu československé ekonomiky do plánovaného hospodářského systému, jenž byl výsledkem adaptace sovětských zkušeností v československých podmínkách. Uvedený proces doprovázel končící první pětiletý plán, jenž se uzavřel na konci roku 1953. Při jeho bilancování se mohl vládnoucí establishment a plánovací aparát pochlubit zvýšením národního důchodu v roce 1953 na 159 % úrovně roku 1948.²⁶⁸ Hospodářského růstu bylo ovšem dosaženo nevyváženě a za cenu značných disproporcí, které limitovaly další hospodářský rozvoj. Investiční výstavba a hospodářský vzestup byly koncentrovány především do průmyslové výroby, která v roce 1953 vzrostla na 193 % úrovně roku 1948. Průmysl se tak podílel již ze 70 % na národním důchodu, zatímco v roce 1948 činil tento podíl 56 %. Vzestup odvětví spadajících do vojensko-průmyslového komplexu – těžký, hutní, strojírenský a chemický průmysl – přesahoval ve stejném období dokonce výrazně 200 % úrovně roku 1948. Za expanzí těchto surovinově a energeticky náročných oborů zaostávala právě surovinová a energetická základna československé ekonomiky. Těžba uhlí dosáhla v roce 1953 pouze 133 % úrovně roku 1948, výroba elektřiny 165 % a těžba železné rudy přes kampaň odsuzující tvrzení o chudém surovinovém bohatství ČSR a přes horečnou činnost Státního geologického ústavu pouze 164 % úrovně roku 1948. Výrazné pomoci se zajištěním surovin se Československo nedočkalo ani od svých partnerů z RVHP. Hluboko pod plánovanou hodnotou skončila zemědělská produkce, která dosáhla pouze 114 % úrovně roku 1948, ačkoliv původní plán očekával zvýšení na 137 % a upravený z roku 1951 dokonce na 153 % úrovně roku 1948.²⁶⁹

²⁶⁷ Zákon č. 41/1953 Sb. o peněžní reformě, Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 25; Směrnice ministra financí ze dne 30. května 1953 o způsobu provedení peněžní reformy. Úřední list Republiky československé, roč. 34, částka 159/1953, Ministerstvo vnitra, Praha 1953.

²⁶⁸ Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009 s. 271

²⁶⁹ Národní archiv v Praze, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 480, Výsledky plnění prvního pětiletého hospodářského plánu rozvoje Československé republiky v letech 1949–1953; Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl – období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009 s. 270–217.

6.3. Pivovarský průmysl během socialistické transformace

6.3.1. Likvidace soukromého vlastnictví a vývoj organizační struktury

První zákonnou normu v osvobozeném Československu, která omezila vlastnická práva v pivovarském průmyslu, představoval dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců, kolaborantů a některých organizací a ústavů z května 1945. Dekret měl jednak napravit křivdy způsobené během nesvobody tím, že zneplatnil veškeré majetkové převody uzavřené po 29. září 1938 a provedené pod tlakem okupace, národní, rasové nebo politické perzekuce, a jednak měl zajistit plynulý chod hospodářství tím, že uvaloval nucenou národní správu na podniky opuštěné majiteli a v majetku nebo správě státně nespolehlivých osob.²⁷⁰

Národními správci se měly dle zákona stát osoby s dostatečnými odbornými znalostmi, státně spolehlivé a nejlépe z řad zaměstnanců podniku. Spolu s národní správou byly zřízeny závodní rady. Právně byly potvrzeny dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. v říjnu 1945.²⁷¹ V závodních radách zasedli volení zástupci zaměstnanců podniku a jejich úkolem byla kontrola provozu a správy podniku, hájení a zastupování hospodářských, sociálních a kulturních zájmů zaměstnanců, dozor nad dodržováním předpisů o ochraně práce a spolupůsobení při přijímání, propouštění, povyšování a přemísťování zaměstnanců. K splnění těchto úkolů měli členové závodních rad právo nahlížet do obchodních knih a jiných písemností podniku. Nesouhlasila-li závodní rada s některým opatřením správy podniku nebo pokud měla odůvodněnou nedůvěru k hospodaření podniku, oznámila to Ústřední radě odborů, která učinila další opatření. Závodní radě příslušelo 10 % z čistého zisku podniku, které mohla rozdělit mezi zaměstnance nebo použít na různé kulturní, sportovní, vzdělávací nebo rekreační účely.²⁷²

Národní správa představovala předstupeň pro konfiskaci majetku, kterou zajistily dekrety prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. Konfiskační dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa z června 1945 zestátnoval bez náhrady zemědělskou a lesní půdu, k ní náležející budovy, zařízení, živý i mrtvý inventář, a rovněž závody sloužící zemědělskému nebo lesnímu hospodářství. Do této kategorie patřily i pivovary přidružené k

²⁷⁰ Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 4.

²⁷¹ Dekret prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. ze dne 24. října 1945 o závodních a podnikových radách. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 47.

²⁷² Směrnice pro činnost závodních rad, Kvas, roč. LXXIII., č. 2, ze dne 18. července 1945, s. 26.

zemědělským statkům, které se tak dostaly pod správu Československých státních lesů a statků. Konfiskován byl majetek všem osobám německé a maďarské národnosti, pokud se aktivně neúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, osobám, které projevíly v letech 1938–1945 nepřátelství vůči republice, a akciovým a jiným společnostem a korporacím, jejichž správa úmyslně sloužila německému vedení války.²⁷³ Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy rozšiřoval konfiskaci bez náhrady na nezemědělský majetek movitý, nemovitý a majetková práva (cenné papíry, vklady, pohledávky atd.).²⁷⁴

Počet pivovarů konfiskovaných na základě těchto dvou dekretů je problematické přesně stanovit, jelikož se v průběhu let 1945–1948 měnil. Situaci činí nepřehlednou jednak konfiskace arizovaných pivovarů, jež mohly být restituovány, a jednak náprava přehmatů místních a okresních národních výborů, které nezřídka vyvlastňovaly majetek i osob nepodléhajících konfiskaci. Na začátku července 1946 bylo každopádně určeno ke konfiskaci 136 pivovarských podniků, které v roce 1937 vyrobily dohromady 2 616 291 hl piva, tj. 32,7 % produkce československého pivovarnictví.²⁷⁵

Během roku 1945 se připravovaly další legislativní normy omezující vlastnická práva, které již nebyly zdůvodňovány retribucí, ale zcela otevřeně snahou posílit státní sektor v ekonomice. Podniky určené ke znárodnění byly stanoveny dekrety prezidenta republiky č. 100–103/1945 Sb. ze dne 24. října 1945. Pro pivovarský průmysl byl relevantní především dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského, na jehož základě byly znárodněny pivovary, které v roce 1937 vystavovaly více než 150 000 hl.²⁷⁶ Znárodnění konkrétních podniků potvrzovaly vyhlášky příslušného resortního ministra, aby se tak předešlo případným nejasnostem. Podle vyhlášky ministerstva výživy o znárodnění podniků průmyslu potravinářského tak byly v lednu 1946 znárodněny pivovary²⁷⁷:

1. Akcionářský pivovar na Smíchově
2. Měšťanský pivovar v Plzni

²⁷³ Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého slovenského národa. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 7.

²⁷⁴ Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 48.

²⁷⁵ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 9, Poznámky k situaci pivovarského průmyslu, Příloha k zápisu ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. července 1946.

²⁷⁶ Dekret prezidenta republiky č. 101/1945 Sb. ze dne 24. října 1945 o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 47.

²⁷⁷ Vyhláška ministra výživy č. 26 ze dne 9. ledna 1946 o znárodnění podniků průmyslu potravinářského. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 27, částka 5/1946, Ministerstvo vnitra, Praha 1946.

3. Plzeňské akciové pivovary v Plzni
4. Pivovar ve Velkých Popovicích (firma f. Ringhoffer, veř. obch. spol., pivovar ve Velkých Popovicích)
5. První brněnský akciový pivovar (firma První brněnský akc. pivovar a sladovna v Brně)
6. Český akciový pivovar v Českých Budějovicích

Do státního vlastnictví přecházely rovněž firmy a majetkové podíly, které byly v majetku znárodněných podniků. Na základě dekretu č. 101/1945 Sb. tak byla zestátněna i majetková podstata za války uzavřeného podniku Akc. pivovar a sladovna v Praze XII., ve kterém držel majoritu koncern Spojených cukrovarů dobrovické rafinerie, akc. spol. Znárodněn byl podle dekretu č. 101/1945 Sb. rovněž pivovar v Bruntále. Firma Bruntálský nápojový průmysl, pivovar, lihovar, továrna na likéry a ovocné šťávy vyrobila v roce 1937 pouze necelých 11 000 hl piva, ale splňovala podmínky pro znárodnění ve výrobě lihových nápojů. Z její majetkové podstaty byl utvořen Bruntálský lihovarský a nápojový průmysl, národní podnik, který byl později začleněn pod ústřední orgán – Československý průmysl lihovarský a droždářský, národní podnik.²⁷⁸

Ve státním vlastnictví se ocitl i Rakovnický pivovar a sladovna, a. s., který před válkou vyráběl méně než 150 000 hl piva ročně a nepodléhal tedy znárodnění na základě dekretu č. 101/1945 Sb. Produkoval však elektrickou energii jak pro svou spotřebu, tak i pro dodávky do rozvodné sítě. Splňoval tak kritéria pro energetický podnik a pro jeho znárodnění byl uplatněn dekret č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.²⁷⁹

Organizační struktura a právní forma znárodněných pivovarů, o které se v následujících měsících jednalo, byly vytvořeny na základě dvou právních norem. Vládním usnesením z 18. ledna 1946 bylo rozhodnuto o vytvoření ústředního orgánu znárodněného pivovarského průmyslu, který byl dotvořen vyhláškou ministra výživy ze dne 1. srpna 1946, a vládním nařízením ze dne 9. dubna 1946 čís. 77 Sb. byl vydán statut národních podniků potravinářských. Podle této právní normy byl zřizovatelem národních podniků v potravinářském průmyslu ministr výživy v dohodě s ministry zemědělství a financí, na Slovensku rovněž v dohodě s pověřenci pro výživu a zásobování, zemědělství a finance. Národní podnik mohl být vytvořen z majetkové podstaty znárodněných podniků, z konfiskovaného nepřátelského majetku průmyslových podniků a z dosavadních státních podniků ve znárodněných odvětvích. Národní podniky měly postavení samostatných právnických osob, byly majetkem státu a organizačně

²⁷⁸ Vyhláška ministra výživy č. 1770 ze dne 14. září 1946. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 27, částka 170/1946, Ministerstvo vnitra, Praha 1946.

²⁷⁹ Vyhláška ministra průmyslu č. 1223 ze dne 27. prosince 1945. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 26, částka 82/1945, Ministerstvo vnitra, Praha 1945.

byly podřízeny oborovému ústřednímu nebo oblastnímu (na Slovensku) orgánu, který sloužil jako mezičlánek mezi národními podniky a příslušným ministerským resortem, v případě pivovarnictví ministerstvem výživy.

Vyhláška ministra výživy zřizovala v srpnu 1946 jako ústřední orgán znárodněného pivovarské průmyslu firmu „Československé pivovary, národní podnik“. Předmět podnikání nové firmy zněl: *„Jednotné vedení a podnikatelské obstarávání společných záležitostí národních podniků pivovarských, zejména nákup průmyslových výrobků, surovin, pomocných látek a zařízení, prodej průmyslových výrobků těchto národních podniků, výkon živnostenských a jiných oprávnění příslušejících podnikům, které k ústřednímu orgánu budou přičleněny nebo jemu podřízeny.“* Podnik měl podle vyhlášky devítičlenné představenstvo se stejným počtem náhradníků a sídlo v Praze.²⁸⁰ Na nový podnik byly z majetkových podstat znárodněných pivovarů převedeny následující majetkové kusy, majetkové soubory a práva:

1. z majetkové podstaty znárodněného podniku „Akcionářský pivovar na Smíchově“, akciová společnost se sídlem na Smíchově

- částka 1 500 000 Kčs na starém vkladu

- dům čp. 336 v Praze II., Trojanova ulice, se stavební parcelou č. 480/2 se vším příslušenstvím, zapsaný ve vložce č.2274 poz. knihy pro kat. území Praha – Nové Město

2. z majetkové podstaty znárodněného podniku „Měšťanský pivovar v Plzni“, Právovarečné měšťanstvo se sídlem v Plzni

- částka 1 000 000 Kčs na starém vkladu

- pozemkové parcely č. kat. 1735/2 a č. kat. 1854 v Plzni IV. Karlovarská třída, zapsané ve vložce č.85/IV poz. knihy pro kat. území Plzeň se vším příslušenstvím včetně částí, určených pro odstoupení do veřejného statku

3. z majetkové podstaty znárodněného podniku „Plzeňské akciové pivovary“, akciová společnost se sídlem v Plzni, částka 500 000 Kčs na starém vkladu.²⁸¹

Ústřední orgán jako zastřešující organizace znárodněných podniků určitého oboru měl v kompetenci jmenování ředitelů, náměstků, dvou zástupců a dvou náhradníků představenstva podřízených národních podniků, dále předkládal ministerstvu výživy návrhy a požadavky v organizačních, investičních a účetních záležitostech znárodněných podniků stejně jako

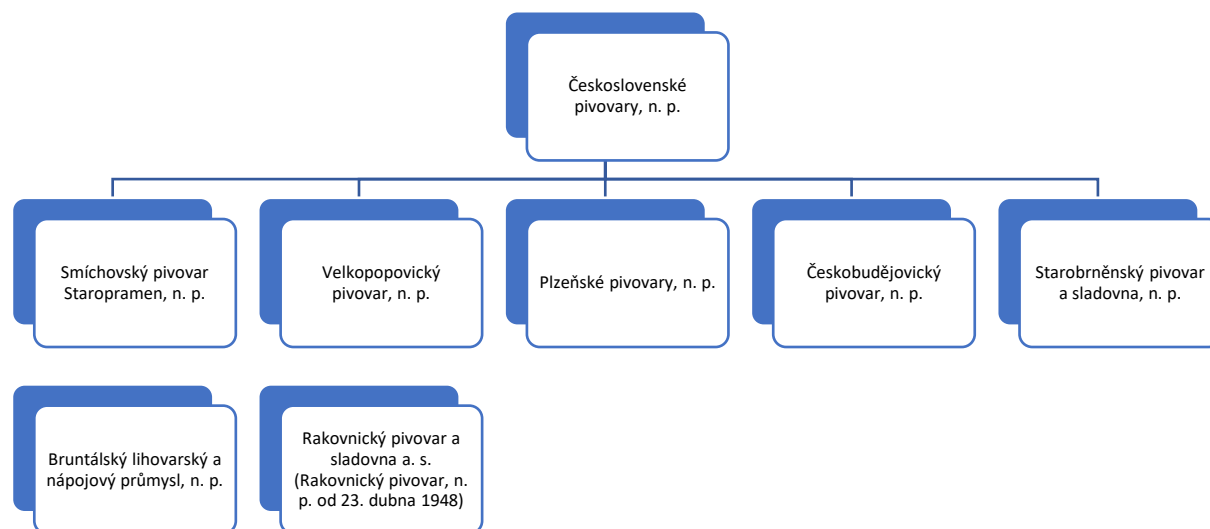
²⁸⁰ Vyhláška ministra výživy č. 1594 ze dne 1. srpna 1946 o celostátním ústředním orgánu pro průmysl pivovarský. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 27, částka 140/1946, Ministerstvo vnitra, Praha 1946.

²⁸¹ SOA Praha, fond Československé pivovary, n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 1, Celostátní ústřední orgán pro průmysl pivovarský – vydání listiny a zřízení.

návrhy a požadavky k jejich financování a hospodářským plánům. Rozhodující pravomoc v těchto záležitostech byla však na straně ministerstva výživy.²⁸²

Obdobným způsobem bylo zřízeno pět národních podniků podřízených ústřednímu orgánu Československé pivovary. Vyhláškou ministra výživy z 13. září 1946 se Akcionářský pivovar na Smíchově přeměnil na „Smíchovský pivovar Staropramen, národní podnik“, který zahrnoval rovněž majetkovou podstatu Akc. pivovaru a sladovny v Praze XII.; z Ringhofferova pivovaru ve Velkých Popovicích vznikl „Velkopopovický pivovar, národní podnik“; Měšťanský pivovar v Plzni spolu s Plzeňskými akciovými pivovary v Plzni vytvořily „Plzeňské pivovary, národní podnik“; Český akciový pivovar v Českých Budějovicích se stal základem pro „Českobudějovický pivovar, národní podnik“; a První brněnský akciový pivovar s pobočným závodem v Rajci nad Svitavou byl přeměněn na „Starobrněnský pivovar a sladovna, národní podnik“.²⁸³ Mimo organizační struktury Československých pivovarů prozatím zůstaly pivovary v Bruntále a Rakovníku (viz Diagram 1).

Diagram 1: Organizační schéma znárodněných pivovarů podle dekretů č. 100/1946 Sb. a č. 101/1946 Sb.

Podle zprávy o situaci v pivovarském průmyslu, kterou na začátku července 1946 předložil představenstvu Československých pivovarů jeho ústřední ředitel František Hlaváček, tvořilo státní sektor 6 pivovarů znárodněných na základě produkce přesahující 150 000 hl, 8 pivovarů, jež byly ve státním vlastnictví a pod správou Československých státních lesů a statků

²⁸² Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských (Dokončení). Kvas, roč. LXIV, č. 12, ze dne 14. června 1946, s. 174–176.

²⁸³ Vyhláška ministra výživy ze dne 13. září 1946 o zřízení národního podniku průmyslu pivovarského. Kvas, roč. LXXIV., č. 20, ze dne 4. října 1946, s. 307–308. (Úř. l. č. 170/1946)

v důsledku pozemkové reformy a vyvlastnění majetku habsburské dynastie po první světové válce, a 136 pivovarů určených ke konfiskaci, jejichž osud nebyl v polovině roku 1946 ještě dořešen (viz Tabulka 15). Z uvedené tabulky není jasné, do které kategorie řadili její autoři výše zmíněný pivovar v Rakovníku a v Bruntále.

Tabulka 15

Státní sektor v pivovarském průmyslu v červenci 1946			
Pivovary	Počet	Roční produkce (hl)	Podíl
Znárodněné (na základě produkce nad 150 000 hl)	6	2 299 520	28,8 %
Státní	8	120 757	1,5 %
Pivovary podléhající konfiskaci	136	2 616 291	32,7 %
Státní sektor celkem	150	4 946 568	63 %
Ostatní pivovary	211	2 955 551	37 %
Pivovarnictví celkem	361	7 992 119	100 %

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 9, Poznámky k situaci pivovarského průmyslu, Příloha k zápisu ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. července 1946.

O majetkové podstaty konfiskovaných podniků, jež nepodléhaly restituci, se mohly dle vyhlášky osidlovacího úřadu v Praze ze dne 23. července 1946 ucházet jednotlivé rezorty státní správy; svazky územní samosprávy, jejich ústavy a podniky; podniky znárodněného průmyslu; státní podniky zřízené podle zásad zákona č. 404/1922 Sb.; svazky zájmové samosprávy a jiné veřejnoprávní korporace, zejména zájmové a kulturní.²⁸⁴ Konkurenty Československých pivovarů při nárocích na konfiskované pivovary tak byly v následujícím období především územní samosprávy, Československé státní lesy a statky, které vlastnily osm pivovarů již v meziválečném období a do správy získaly i pivovary konfiskované na základě dekretu č. 12/1945 Sb., a instituce usilující o združstevnění některých konfiskovaných pivovarů. V posledním bodě dosáhlo vedení Československých pivovarů příslibu Ústředního svazu družstev, že z jeho strany nebudou podporovány družstevní snahy u pivovarů, o něž projeví ústřední orgán národních pivovarů zájem. Národní podnik Československé pivovary neměl zájem o všechny zkonfiskované pivovary, jelikož většina z nich produkovala před válkou méně než 20 000 hl piva ročně a jejich provoz přinášel potenciálně více komplikací než přínosu.

Nejurputnější dohady zainteresovaných institucí se točily kolem 34 konfiskátů, které uvedenou hranici 20 000 hl v roce 1937 překračovaly (viz Tabulka 16). Město Žatec například mělo v plánu provozovat pivovar za účelem prezentace kvalit žateckého chmele pro zahraniční

²⁸⁴ Vyhláška osidlovacího úřadu v Praze č. 1587 ze dne 23. července 1946, kterou se vyhláší rámecový plán pro způsob naložení s určitou částí konfiskovaného majetku ve prospěch veřejných úkolů nebo pro hospodářskou výstavbu státu. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 27, částka 138/1946, Ministerstvo vnitra, Praha 1946.

zákazníky. Československé pivovary oficiálně projevily zájem pouze o konfiskované pivovary s předválečným výstavem vyšším než 15 000 hl. Rozhodnutí vedení podniku omezit své nároky od počátku pouze na pivovary s uvedenou produkcí bylo následně kritizováno na schůzi představenstva ústředního orgánu jako nedomyšlené oslabení vyjednávací pozice podniku před jednáním s institucemi, které si rovněž činily nárok na konfiskované majetkové soubory. Představenstvo ústředního orgánu se tak na schůzi v prosinci 1946 usneslo, aby ústřední ředitelství napříště požadovalo všechny konfiskáty podle původního plánu a ponechalo ostatním povoláním činitelům korigovat toto stanovisko.²⁸⁵

Tabulka 16

Konfiskované pivovary s roční produkcí vyšší než 20 000 hl k roku 1937	
Pivovar	Produkce (hl)
Most	132 883
Cheb (akc. spol.)	126 216
České Budějovice (měšt'anský)	111 003
Hanušovice	103 443
Vratislavice	91 377
Moravská Ostrava (měšt'anský)	88 511
Karviná	87 234
Opava	76 705
Jarošov	73 827
Litoměřice (měšt'anský)	67 278
Krušovice	66 800
Žatec (měšt'anský)	51 905
Trutnov	50 827
Jablonec nad Nisou	50 456
Ústí nad Labem	46 572
Znojmo	43 600
Jirkov	41 211
Žatec (Dreher)	38 467
Kynšperk nad Ohří	36 453
Stod	33 769
Podmokly nad Labem	33 728
Velké Březno	33 255
Rybáře u Karlových Varů	32 847
Trnovany	30 907
Česká Lípa	30 688
Frýdlant	29 575
Chomutov	27 708
Jihlava	26 813
Chodová Planá	25 343
Pruněrov	24 484
Aš (měšt'anský)	24 428

²⁸⁵ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. prosince 1946.

Ostrov u Karlových Varů	24 329
Břeclav	23 373
Plasy	23 077
Choceň	20 065
Celkem	1 829 157

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 9, Poznámky k situaci pivovarského průmyslu, Příloha k zápisu ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. července 1946.

Československé pivovary dosáhly v březnu 1947 souhlasu Osidlovacího úřadu a dalších institucí k převzetí následujících konfiskovaných podniků: Akciový pivovar Cheb; První znojemský pivovar a sladovna a. s. Znojmo; Severomoravský pivovar a sladovna, a. s. Hanušovice; Opavská měšťanská pivovarská společnost Opava; Hanácká sladovna, akc. společnost Ivanovice na Hané; Pivovar v Prunéřově (po vyřešení kolize s dekretem č. 12/1945 Sb.); Měšťanský pivovar v Mostě; Pivovar a sladovna Trnovany; Liberecko-Vratislavický a Jablonecký pivovar ve Vratislavicích; Měšťanský pivovar v Trutnově a Měšťanský pivovar v České Lípě.²⁸⁶

Do konce roku 1947 se podařilo Československým pivovarům dokončit převzetí devíti konfiskátů, z nichž bylo vytvořeno osm nových národních podniků podřízených ústřednímu orgánů Československé pivovary. Vyhláškami ministerstva výživy ze dne 30. října 1947 byly vytvořeny národní podniky: „Mostecký pivovar, národní podnik“ (z majetkové podstaty konfiskovaného podniku Měšťanský pivovar v Mostě); „Chebský pivovar, národní podnik“ (První akciový pivovar v Chebu a Ilka, spojené továrny na likéry, akc. spol. v Chebu);²⁸⁷ „Českolipský pivovar, národní podnik“ (Měšťanský pivovar, akc. spol. v České Lípě); „Severočeské pivovary, národní podnik“ se sídlem ve Vratislavicích, (Liberecko-Vratislavický a Jablonecký pivovar ve Vratislavicích); „Trutnovský pivovar, národní podnik“ (Měšťanský pivovar v Trutnově); „Opavský pivovar, národní podnik“ (Opavská měšťanská pivovarská společnost v Opavě); „Znojemský pivovar, národní podnik“ (První znojemský pivovar a sladovna, a. s. ve Znojmě); a „Hanušovický pivovar, národní podnik“ (Severomoravský pivovar a sladovna a. s. v Hanušovicích).²⁸⁸

V roce 1947 se vyřešila rovněž komplikovaná situace kolem pivovarů v Ostravě. Konfiskaci podléhal Moravsko-Ostravský městský pivovar, akc. spol. v Ostravě, který v roce

²⁸⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 21. března 1947.

²⁸⁷ Vyhláška ministra výživy č. 1124–1125 ze dne 30. října 1947 o znárodnění podniku průmyslu pivovarského. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 28, částka 176/1947, Ministerstvo vnitra, Praha 1947.

²⁸⁸ Vyhláška ministra výživy č. 1128–1133 ze dne 30. října 1947 o znárodnění podniku průmyslu pivovarského. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 28, částka 177/1947, Ministerstvo vnitra, Praha 1947.

1942 sfúzoval s Českým akciovým pivovarem, akc. spol. v Ostravě. Fúze byla však provedena pod nátlakem a akcionářům Českého akciového pivovaru v Mor. Ostravě bylo povoleno tuto fúzi anulovat. Situaci komplikovalo to, že po fúzi byla veškerá výroba přenesena do městského pivovaru a Český akciový pivovar byl uzavřen. Městský pivovar byl na konci války poškozen a další výroba nebyla bez nákladných investic možná. Technici Československých pivovarů však považovali zprovoznění městského pivovaru za neúčelné a doporučovali veškeré investice směřovat do Českého akciového pivovaru.²⁸⁹ Investovat velké částky a zdroje do soukromého podniku nebylo ovšem ve státním dvouletém hospodářském plánu tak běžné a žádoucí, jak by nasvědčovaly některé historické studie, které vyzdvihují působení soukromých a státních podniků v hospodářském systému třetí republiky. Situace byla nakonec vyřešena v neprospěch akcionářů Českého akciového pivovaru a fúze ostravských pivovarů ponechána v platnosti. Společná produkce obou pivovarů přesáhla v roce 1937 150 000 hl a Moravsko-Ostravský městský pivovar, akc. spol. v Ostravě a Český akciový pivovar, akc. spol. v Ostravě byly v listopadu 1947 dodatečně znárodněny na základě dekretu prezidenta republiky č. 101/1945 Sb.²⁹⁰ Vyhláškou ministra výživy ze dne 30. prosince 1947 byl zřízen Ostravský pivovar, národní podnik.²⁹¹

Československým pivovarům byla oficiálně podřízena i firma „Slovenský nápojový priemysel, národný podnik“, která byla zřízena v únoru 1947 jako oblastní řídicí orgán sdružující pivovary a lihovary na území Slovenska. Vedle pivovarského ústředního orgánu byl tento podnik paralelně podřízen i Československému průmyslu lihovarskému a droždářskému, národnímu podniku.²⁹² Slovenský nápojový priemysel téměř celý první rok své činnosti sdružoval pouze lihovary. Teprve v první čtvrtině roku 1948 byly pod oblastní orgán zařazeny „Michalovský pivovar, národný podnik“, jenž byl vytvořen z majetkové podstaty konfiskovaného podniku Východoslovenský kvasný priemysel, uč. spol. Michalovce, a „Košícký pivovar, národný podnik“, zřízený z majetkové podstaty konfiskovaného podniku J. Bauernebl a syn, pivovar a sladovňa, uč. spol. Košice.²⁹³

²⁸⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 9, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. července 1946.

²⁹⁰ Vyhláška ministra výživy č. 1236 ze dne 21. listopadu 1947 o znárodnění podniku průmyslu pivovarského. Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 28, částka 193/1947, Ministerstvo vnitra, Praha 1947.

²⁹¹ Vyhláška ministra výživy ze dne 30. prosince 1947 o zřízení národního podniku průmyslu pivovarského, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 28, částka 6/1947, Ministerstvo vnitra, Praha 1947.

²⁹² Vyhláška ministra výživy č. 212 ze dne 24. února 1947 o zřízení oblastního orgánu pro průmysl nápojový na Slovensku, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 28, částka 33/1947, Ministerstvo vnitra, Praha 1947.

²⁹³ Vyhláška ministra výživy č. 132 ze dne 20. ledna 1948 o zřízení národního podniku průmyslu pivovarského, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 29, částka 16/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948;

Státní sektor v pivovarském průmyslu se tak postupně definoval v několika kategoriích pivovarů – národních, státních, zemských a komunálních. Na první pohled zaujme rozdělení pivovarů na národní a státní. Podle názvu by se dalo usuzovat, že pivovary národní patří národu, zatímco státní státu, což by vyžadovalo náročnou právní definici obou subjektů. Ve skutečnosti název národní vycházel ze statutu národního podniku, který byl vytvořen jako nová právní forma společnosti ve vlastnictví státu. Pivovary národní a státní tak byly shodně v majetku státu a podobná byla i jejich organizační struktura s ústředním orgánem. Obě kategorie pivovarů se lišily pouze resorty, pod které byly zařazeny. Ústředním orgánem znárodněných pivovarů byly Československé pivovary spadající pod ministerstvo výživy, pivovary státní měly jako ústřední orgán Československé státní lesy a statky, které byly podřízeny ministerstvu zemědělství.

Základem státních pivovarů bylo již zmíněných osm pivovarů, které byly ve státním majetku od roku 1921 (Benešov, Kácov, Olovnice, Křivoklát, Smiřice, Ženeč u Prahy, Buštěhrad a uzavřený Brandýs).²⁹⁴ Jejich produkce v roce 1937 činila 120 757 hl, tj. 1,5 % produkce československého pivovarnictví. V roce 1945 je doplnily pivovary konfiskované podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a v polovině července 1947 rozšířily počty pivovarů státních lesů a statků pivovarské podniky znárodněné na základě zákona č. 142/1947 Sb. o revisi první pozemkové reformy ze dne 11. července 1947. Revisi podléhal pozemkový majetek vyloučený ze záboru v roce 1919 stejně jako příděly zemědělských a lesních podniků nebo jiných samostatných hospodářských jednotek s výměrou přesahující 50 ha veškeré půdy.²⁹⁵ Státní pivovary v roce 1947 vystavily 493 101 hl, což představovalo 6,4 % celkové produkce pivovarnictví v českých zemích. Pivovary sdružené pod Československými pivovary a znárodněný pivovar v Rakovníku vyrobily pro srovnání v uvedeném roce 3 184 962 hl, tj. 41,5 % celkové produkce českého pivovarnictví.²⁹⁶

Kategorie národních a státních pivovarů doplňovaly konfiskované pivovary ve správě místních národních výborů – komunální pivovary – a po vydání zákona č. 143/1947 Sb. ze dne 10. července 1947 o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou byla vytvořena nová kategorie pivovarů zemských ze šesti Schwarzenberských pivovarů v Protivíně, Třeboni, Českém Krumlově, Vimperku, Lounech a Lovosicích, které byly

Vyhláška ministra výživy č. 531 ze dne 16. března 1948 o zřízení národního podniku průmyslu pivovarského, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 29, částka 63/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948.

²⁹⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 21, Hospodářská skupina průmyslu pivovarského – seznam zestátněných pivovarů podle dekretu prezidenta republiky ze dne 24. října 1945 a dosavadních státních pivovarů.

²⁹⁵ Zákon č. 142/1947 Sb. ze dne 11. července 1947 o revisi první pozemkové reformy. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1947, částka 65.

²⁹⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary, n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zpráva ústředního ředitelství č. 10/10, s. 2.

podřízeny pod správu Zemského národního výboru v Praze.²⁹⁷ Po vydání zákona č. 280/1948 Sb. ze dne 21. prosince 1948 o krajském zřízení přešly uvedené pivovary pod správu Československých státních lesů a statků a kategorie zemských pivovarů zanikla.²⁹⁸

V srpnu roku 1947 se již připravovala druhá etapa přidělů pivovarských konfiskátů. Začátkem srpna se sešla tzv. kolizní komise, ve které měly hlasy osidlovací úřad, ministerstvo zemědělství, financí, vnitřního obchodu, vnitra a výživy, Zemský národní výbor v Praze, Ústřední rada odborů, Ústřední svaz průmyslu a Hospodářská rada, jejíž zástupce se ovšem nedostavil a měl se k závěrům komise vyjádřit dodatečně. Pro přidělení k Československým pivovarům se komise jednohlasně nebo většinou hlasů vyjádřila kladně u konfiskovaných pivovarů: Měšťanského pivovaru v Českých Budějovicích, pivovarů v Krásném Březně, ve Velkém Březně v Hostinném, v Pračích, v Břeclavi, v Jarošově, v Ostravě, v Karviné, a v Krušovicích, rovněž tak u sladoven v Zábřehu, Měcholupech a Poštorné. Pivovar v Plasích byl naopak většinou hlasů ponechán státním lesům a statkům. Shoda nebyla nalezena u pivovarů v Chocni, Chomutově, Aši, Kynšperku, Kadani a Bělé pod Bezdězem.²⁹⁹

V kolizní komisi se střetávaly zájmy především tři institucí – ministerstva výživy, pod nějž byl podřízen ústřední orgán znárodněného pivovarského průmyslu, ministerstva zemědělství, které spravovaly státní lesy a statky, a zemského národního výboru, jenž podporoval požadavky místních národních výborů na konfiskované pivovary. Z hlasování vyplývá, že shodné stanovisko s ministerstvem výživy měly ve všech případech Ústřední rada odborů a Ústřední svaz průmyslu, které podporovaly maximální formu znárodnění a správu znárodněného majetku prostřednictvím sektorových ústředních orgánů. Místní národní výbory a státní lesy a statky podporovaly na druhé straně proti ministerstvu výživy: Zemský národní výbor v Praze, ministerstvo zemědělství, vnitra, financí a vnitřního obchodu. Ministry zemědělství, vnitra, financí a vnitřního obchodu byly členové komunistické strany, zatímco funkci ministra výživy vykonával sociální demokrat Václav Mayer. Ze zprávy o průběhu schůze však nelze s určitostí vyvodit, zda stranická příslušnost sehrála při hlasování nějakou roli.

Podpora Československých pivovarů ze strany Ústřední rady odborů je ovšem patrná nejenom z uvedené schůze. Závodní rady konfiskovaných pivovarů, které pravděpodobně

²⁹⁷ Zákon č. 143/1947 Sb. ze dne 10. července 1947 o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1947, částka 66.

²⁹⁸ SOA Praha, fond Československé pivovary, n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 20, Návrh na začlenění býv. Schwarzenberských pivovarů do národního průmyslu pivovarského.

²⁹⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zpráva pro představenstvo o řízení a začlenění konfiskovaných pivovarů, Příloha k zápisu ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 6. srpna 1947.

motivovala rovněž stavovská pospolitost, se většinou vyjadřovaly pro připojení svých podniku k ústřednímu pivovarskému orgánu a v některých případech dokonce protestovaly proti zařazení pod jiné instituce. Za příklad může sloužit pivovar ve Svitavech, který byl ředitelstvím Československých pivovarů zařazen na seznam požadovaných pivovarů až po jednomyslné žádosti jeho osazenstva.³⁰⁰ Stanovisko závodních rad a podpora Ústřední rady odborů byly podstatnou výhodou Československých pivovarů v souboji o přiděl konfiskátů.

Po více než dvou letech většina konfiskovaných pivovarů byla stále pod provizorní národní správou dosazenou často v divokém období bezprostředně po skončení válečných událostí. Pochybnosti o řídicích schopnostech a důvěryhodnosti těchto národních správců byly veřejně známé. Dohadování zúčastněných institucí ovšem oddalovalo definitivní řešení u velké části zkonfiskovaných pivovarů. Převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 představovalo posílení pozice ústředního orgánu znárodněných pivovarů vůči jiným zainteresovaným institucím. Řízení celého průmyslového oboru z jednoho ústředního orgánu mělo usnadnit tvorbu hospodářského plánu a jeho plnění bez rušivých prvků v podobě resortních a institucionálních zájmů a zároveň zapadalo do koncepce komunistické strany, ve které centralizace usnadňovala výkon moci a udržení mocenské hegemonie jedné strany. Po únorových událostech svěřila komunistická strana Československým pivovarům národní správu ve všech pivovarech, o které ústřední pivovarský orgán dříve požádal, kromě těch již přidělených státním lesům a statkům, zemským a místním národním výborům a pivovarů družstevních. V dalších týdnech a měsících byla připravována legislativní opatření jednak k oficiálnímu začlenění konfiskátů do Československých pivovarů a jednak k likvidaci zbývajícího soukromého sektoru v pivovarnictví, který představoval zhruba třetinu produkce československého pivovarnictví.

Předehtou k vlně legislativních nařízeních, které zřizovaly nové pivovarské národní podniky, byla vyhláška z 23. dubna 1948, která vytvořila firmu „Rakovnický pivovar, národní podnik“ z majetkové podstaty Rakovnického pivovaru a sladovny a. s. a začleňovala ji pod Československé pivovary. Rakovnický pivovar do té doby stál mimo organizační strukturu ústředního orgánu znárodněného pivovarského průmyslu z důvodu rozložení své činnosti ve dvou oborech – výrobě piva a sladu a výrobě elektřiny. Ministerstvo výživy a ministerstvo průmyslu až do jara roku 1948 nenašla definitivní řešení organizačního zařazení rakovnického pivovaru. Na začátku roku 1948 navíc shledal nejvyšší soud formální nedostatky ve vyhlášce,

³⁰⁰ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 30. dubna 1947.

na jejímž základě byl pivovar v Rakovníku znárodněn.³⁰¹ Ministerstvo průmyslu podniklo nezbytné kroky, aby byl rakovnický pivovar ponechán ve znárodněném sektoru. Na základě vyhlášek č. 1140 a 1141 z dubna 1948 byla majetková podstata Rakovnického pivovaru a sladovny a. s. rozdělena mezi uvedený Rakovnický pivovar, národní podnik a Středočeské elektrárny, národní podnik.³⁰²

Likvidaci soukromého sektoru v pivovarském průmyslu legislativně zajistil zákon č. 115/1948 Sb. ze dne 28. dubna 1948 o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru, na jehož základě byly zpětně k 1. lednu 1948 znárodněny veškeré pivovary a sladovny.³⁰³ Vyhláškou ministerstva výživy z 3. července 1948 bylo znárodněno v českých zemích 70 pivovarů a 4 sladovny, na Slovensku 7 pivovarů a 6 sladoven.³⁰⁴ Šest vyhlášek vydaných v druhé polovině roku 1948 a v roce 1949 znárodnělo dalších 16 pivovarů a 19 sladoven (viz Tabulka 21).³⁰⁵

V souvislosti s převzetím moci komunistickou stranou proběhly rovněž čistky v ústředním orgánu znárodněného pivovarského průmyslu. Ředitel Československých pivovarů, n. p. byl odvolán již 12. března 1948 a od 6. února 1948 se schůze představenstva ústředního orgánů nekonaly. Ustavující schůze nově složeného představenstva se konala teprve 10. září 1948. Jednalo se o společnou schůzi představenstev národních podniků Československý průmysl lihovarský a droždářský a Československé pivovary. Důvodem bylo personální propojení obou ústředních orgánů – funkce generálního ředitele, náměstků a členů

³⁰¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 6. února 1948.

³⁰² Vyhláška ministryně výživy č. 1141 o zřízení národního podniku pivovarského ze dne 23. dubna 1948, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 29, částka 109/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948.

³⁰³ Zákon č. 115/1948 Sb. ze dne 28. dubna 1948 o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru. Sbírka zákonů republiky Československé, ročník 1948, částka 45.

³⁰⁴ Vyhláška ministryně výživy č. 1476 o znárodnění některých průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském, ze dne 3. července 1948, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 29, částka 133/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948.

³⁰⁵ Vyhláška ministryně výživy č. 2150 o zřízení národního podniku pivovarského ze dne 18. srpna 1948, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 1948, částka 160; Vyhláška ministryně výživy č. 2509 o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském ze dne 18. října 1948, Úřední list Republiky československé, I. díl (oznamovací), roč. 29, částka 207/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948; Vyhláška ministryně výživy č. 1992 o znárodnění některých průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském ze dne 18. srpna 1949, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 215/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 1576 o znárodnění některých průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském ze dne 21. června 1949, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 185/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 2397 o znárodnění firmy Moravia-Rajhrad, spojené vývozní sladovny, a. s., Brno ze dne 26. září 1949, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 273/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 3268 o znárodnění některých průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském ze dne 18. prosince 1948, Úřední list Republiky československé, I. díl (nařizovací), roč. 29, částka 251/1948, Ministerstvo vnitra, Praha 1948.

představenstva zastávaly pro oba podniky stejné osoby. Uvedené instituce sdílely pouze nejvyšší vedení, nižší články jejich organizační struktury zůstaly separované. Právně i fakticky tak fungovaly oba podniky odděleně, pouze schůze představenstva se zabývaly, jak záležitostmi pivovarského, tak i lihovarnického průmyslu.³⁰⁶ Personální unie byla provedena pravděpodobně z důvodu nedostatku komunistickou stranou dostatečně prověřených a odborně způsobilých vedoucích pracovníků.

Na ustavující schůzi představenstva byly schváleny základní linie organizační struktury Československých pivovarů. Dosavadní přímá podřízenost většiny národních pivovarů ústřednímu orgánu byla totiž vyhodnocena jako nevyhovující pro řízení tak velkého množství nově začleněných pivovarů, jejichž velká část navíc dosahovala velmi malého objemu roční produkce. Výsledná koncepce proto počítala s vytvořením pouze několika velkých národních podniků, pod které by byly zbylé pivovary z regionu zařazeny jako pobočné závody. Řízení podřízených pivovarů probíhalo ze základního závodu národního podniku. Základními závody nových národních podniků se staly velké pivovary – většinou byly využity stávající pivovarské národní podniky, které byly vybrány i podle své polohy tak, aby síť národních podniků rovnoměrně pokrývala území českých zemí (viz Tabulka 17).³⁰⁷

Tabulka 17

Organizační schéma první navrhované organizace znárodněného pivovarského průmyslu (Národní podniky a jejich základní závody)	
Pražské pivovary, n.p.	Smíchovský pivovar Staropramen, n.p.
Středočeské pivovary, n.p.	Velkopopovický pivovar, n.p.
Krušnohorské pivovary, n.p.	Mostecký pivovar, n.p.
Podkrkonošské pivovary, n.p.	Trutnovský pivovar, n.p.
Plzeňské pivovary, n.p.	Prazdroj a Gambrinus
Západočeské pivovary, n.p.	Personální unie s Plzeňskými pivovary, n.p.
Jihočeské pivovary, n.p.	Českobudějovický pivovar, n.p.
Chebsko-karlovarské pivovary, n.p.	Chebský pivovar, n.p.
Brdské pivovary, n.p.	Pivovar právovarečného měšťanstva v Berouně
Horácké pivovary, n.p.	Pivovar právovarečného měšťanstva v Havlíčkově Brodě
Polabské pivovary, n.p.	Akciová společnost zámecký pivovar a výroba sodové vody, šumivých limonád a obchod vínem ve velkém v Kolíně
Pojizerské pivovary, n.p.	Klášteř akciová společnost spojených pivovarů a vývozní sladnovny v Klášteře nad Jizerou

³⁰⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápisy ze schůzí představenstva z roku 1948.

³⁰⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápisy ze schůzí představenstva z roku 1948.

Orlické pivovary, n.p.	Pivovar právovárečného měšťanstva v Hradci Králové
Východočeské pivovary, n.p.	Akciový pivovar v Pardubicích
Severomoravské pivovary, n.p.	Hanušovický pivovar, n.p.
Moravskoslezské pivovary, n.p.	Ostravský pivovar, n.p.
Hanácké pivovary, n.p.	První moravský pivovar akciový se sladovnou v Přerově
Slovácké pivovary, n.p.	Jarošovický pivovar a.s. v Jarošově
Středomoravské pivovary, n.p.	Starobrněnský pivovar a sladovna, n.p.
Západomoravské pivovary, n.p.	Znojemský pivovar, n.p.

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápisy ze schůzí představenstva z roku 1948.

Ředitelství a představenstvo Československých pivovarů se v následujících měsících věnovalo vedle doladování organizační struktury a územního rozsahu jednotlivých národních podniků rovněž naplnění ambice vytvořit z Československých pivovarů ústřední orgán celého pivovarského průmyslu. Součástí jejich strategie bylo získat i malé a nerentabilní pivovary, o které ústřední orgán dříve neprojevoval zájem. Pokud byly totiž začleněny pod Československé pivovary nebylo obtížné získat souhlas ministerstva výživy s jejich trvalým uzavřením, což uvolnilo odbytiště pro větší a efektivnější národní podniky. Zastavení provozu komunálních pivovarů bylo v minulých letech problematické, jelikož naráželo na zájmy územních samospráv, které snahy o uzavření svých pivovarů blokovaly.

Strategicky bylo vedení ústředního orgánu ochotno podstoupit krajským národním výborům a Ústřednímu svazu družstev i technicky lépe vybavené pivovary ze svých struktur výměnou za souhlas s likvidací neefektivních provozů. Komunálnímu podnikání tak byly v roce 1949 podstoupeny podniky: Hostinský pivovar, akciová společnost v Kostelci na Černých lesy; Měšťanský pivovar v Poličce; Podorlický pivovar v Rychnově nad Kněžnou; Pivovar a sladovna právovárečného měšťanstva v Písku; Parostrojní pivovar a sladovna Mladá Boleslav, Vladimír Křikava; a Soběslavští pravovárečníci v Soběslavi.³⁰⁸ Ze stejných příčin

³⁰⁸ Vyhláška ministryně výživy č. 569 ze dne 9. března 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Poličce pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 90/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 570 ze dne 9. března 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Kostelci nad Čer. lesy pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 90/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 571 ze dne 9. března 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Rychnově n. Kněž. pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 90/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 605 ze dne 9. března 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Písku pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 93/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 2086 ze dne 21. června 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Mladé Boleslavi pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 228/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 2223 ze dne 17. září 1949 o přenechání znárodněného pivovaru v Soběslavi

poskytl ústřední orgán Hospodářskému družstvu pro okres rožnovský pod Radhoštěm a okolí, z.s. s.r.o. Strojní pivovar V. a H. Fassmannovi v Rožnově pod Radhoštěm a Hospodářskému družstvu, z.s. s.r.o. První rolnickou sladovnu a pivovar v Lošticích, ty však byly ještě do konce roku uzavřeny. Hospodářská družstva měla zájem především o prostory pivovarů a na jejich dalším provozu netrvala.³⁰⁹ Všechny uvedené pivovary byly znárodněny na základě dekretu č. 115/1948 Sb. Československé pivovary získaly během let 1948–1949 oproti 8 pivovarům, které přenechaly komunálnímu podnikání a hospodářským družstvům, celkem 36 konfiskovaných pivovarů, z nichž 3 se nacházely na Slovensku (viz Tabulka 18).

Znárodnění v roce 1948 podléhaly také velkoobchodní podniky. Znárodněné a již dříve konfiskované firmy obchodující s pivem byly začleněny do jednotlivých pivovarských národních podniků. Většinu z nich pohltily národní podnik Plzeňské pivovary, protože distribuce plzeňského piva byla prováděna v mnohem větší míře než u jiných druhů pív přes externí obchodní firmy.³¹⁰

Jestliže bylo vedení ústředního pivovarského orgánu ochotno akceptovat v pivovarském průmyslu samostatně působící komunální a družstevní pivovary, tak v případě pivovarů národního podniku Československých státních statků taková ochota zcela chyběla. Skupina státních pivovarů v roce 1947 vyrobila ve 32 závodech celkem 520 653 hl piva, tj. 5,9 % československé pivovarské produkce. V systému státního plánování, kde byrokratické dohadování v nadřízených institucích a vytváření klientských vazeb nahradilo soutěžení na trhu, představoval i tento výrazně menší pivovarský „koncern“ pro ústřední pivovarský orgán nepříjemného konkurenta. Československé státní statky, potažmo ministerstvo zemědělství, si například mohly vyjednat u Státního úřadu plánovacího pro své pivovary lepší podmínky, ať už v realizaci investic, přidělu materiálu, pracovních sil nebo využít své činnosti v zemědělské výrobě a při všeobecném nedostatku pivovarských surovin zajistit svým závodům dostatek pivovarských surovin a jejich kvalitnějších druhů ze státních statků. Ať už byly uvedené

pro účely komunálního podnikání, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 250/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949.

³⁰⁹ Vyhláška ministryně výživy č. 1990 ze dne 21. června 1949 o přenechání znárodněného pivovaru Hospodářskému družstvu pro okres rožnovský pod Radhoštěm a okolí, z. s. s. r. o. v Rožnově pod Radhoštěm, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 215/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 1991 ze dne 21. června 1949 o přenechání znárodněného pivovaru Hospodářskému družstvu, z. s. s. r. o. v Mohelnici, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 215/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949.

³¹⁰ Vyhláška ministryně výživy č. 999 ze dne 2. května 1949 o začlenění konfiskovaných velkoobchodních podniků pivem do „Plzeňských pivovarů, národního podniku“ v Plzni, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 150/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 2414 ze dne 1. září 1949 o začlenění znárodněného velkoobchodního podniku do „Slováckých pivovarů, národního podniku“ v Jarošově, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 277/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949.

možnosti státních pivovarů pouze teoretické nebo ne, pro Československé pivovary byla existence jiného subjektu v pivovarském oboru, se kterým mohla být jeho činnost a výsledky poměřovány, každopádně nežádoucí.

V byrokratickém souboji měly po únoru 1948 mnohem lepší pozici Československé pivovary. Jednání o odstranění dvoukolejnosti správy v pivovarském průmyslu bylo v listopadu 1948 dokonce vedeno z podnětu kanceláře prezidenta republiky. Výsledkem byla dohoda o podstoupení státních pivovarů k 1. lednu 1949 ústřednímu pivovarskému orgánu.³¹¹ Československé státní statky ovšem své původně kladné stanovisko přehodnotily poté, co v prosinci 1948 došlo k reorganizaci krajské správy a zrušení zemských národních výborů. Státním statkům se rýsoval další příděl aktiv – konkrétně zestátněný majetek hlubocké větve Schwarzenbergů, který spravoval Zemský národní výbor v Praze.³¹² V majetkovém souboru bylo i šest Schwarzenberských pivovarů s roční výrobní kapacitou 265 640 hl. Kapacitně i technickou vybaveností byly tyto podniky mnohem atraktivnější než ostatní státní pivovary. Na začátku roku 1949 tak vedení Československých státních statků rozehrálo partii o jejich udržení ve svých strukturách. Národní podnik Československé státní statky odmítl povolit vydání vyhlášek o převedení svých pivovarů pod ústřední pivovarský orgán a dožadoval se ponechání státních pivovarů ve své správě. Varianta dvou ústředních subjektů v jednom průmyslovém oboru, které byly navíc podřízeny pod dva odlišné ministerské resorty, nebyla příliš kompatibilní s principem centrálního plánování a státní statky od počátku tahaly za kratší konec. Československé pivovary bez větších obtíží prosadily do konce roku likvidaci kategorie státních pivovarů. Převzetí 32 státních pivovarů ústředním pivovarským orgánem stvrdila vyhláška z 23. listopadu 1949. Vyhláška začleňující bývalé Schwarzenberské pivovary mezi národní podniky následovala 23. března 1950 (viz Tabulka 18).³¹³

Tabulka 18

Konfiskované pivovary začleněné pod ústřední orgán znárodněného pivovarského průmyslu v letech 1947–1950

Konfiskáty začleněné do ústředního pivovarského orgánu v roce 1947

³¹¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápisy ze schůzí představenstva z roku 1948.

³¹² Vyhláška ministerstva zemědělství č. 956 ze dne 3. června 1949 o začlenění bývalého majetku hlubocké větve Schwarzenbergů, převedeného na stát, do Československých státních statků, národního podniku a Československých státních statků, národního podniku, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 146/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949.

³¹³ Vyhláška ministryně výživy č. 2415 ze dne 23. listopadu 1949 o začlenění majetkové podstaty dosavadních státních pivovarů a sladoven do národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 30, částka 277/1949, Ministerstvo vnitra, Praha 1949; Vyhláška ministryně výživy č. 832 ze dne 23. března 1950 o začlenění majetkových podstat býv. Schwarzenberských pivovarů do národních podniků průmyslu pivovarského, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 31, částka 76/1950, Ministerstvo vnitra, Praha 1950.

Měšťanský pivovar v Mostě	Vyhláška č. 1124 ze dne 30. října 1947
První akciový pivovar v Chebu	Vyhláška č. 1125 ze dne 30. října 1947
Ilka, spojené továrny na likéry, akc. spol. v Chebu	
Měšťanský pivovar, akc. spol. v České Lípě	Vyhláška č. 1128 ze dne 30. října 1947
Liberecko-Vratislavický a Jablonecký pivovar ve Vratislavicích	Vyhláška č. 1129 ze dne 30. října 1947
Měšťanského pivovaru v Trutnov	Vyhláška č. 1130 ze dne 30. října 1947
Opavská měšťanská pivovarská společnost v Opavě	Vyhláška č. 1131 ze dne 30. října 1947
První znojemský pivovar a sladovna, akc. spol. ve Znojmě	Vyhláška č. 1132 ze dne 30. října 1947
Severomoravského pivovaru a sladovny a. s. v Hanušovicích	Vyhláška č. 1133 ze dne 30. října 1947
Konfiskáty začleněné do ústředního pivovarského orgánu v roce 1948	
Východoslovenský kvasný priemysel, uč. spol. Michalovce	Vyhláška č. 132 ze dne 20. ledna 1948
J. Bauernebl a syn, pivovar a sladovňa, úč. spol. Košice	Vyhláška č. 531 ze dne 16. března 1948
Jihlavské pravovarečerstvo v Jihlavě	Vyhláška č. 1437 ze dne 31. května 1948
Měšťanská právovarečná společnost v Jirkově	Vyhláška č. 3042 ze dne 23. října 1948
Pivovar Ústí n. Labem, a. s.	Vyhláška č. 1619 ze dne 15. července 1948
Pivovar Podmokly, společnost s. r. o.	
Právovarečné měšťanstvo v Litoměřicích	
Pivovar Velké Březno, kom. spol., dř. Eckelmann a Wolfrum	
Jarošovský pivovar, akc. spol. v Uherském Hradišti	Vyhláška č. 1620 ze dne 10. července 1948
Karla Trauttmansdorffa pivovar ve Staňkově	Vyhláška č. 1621 ze dne 10. července 1948
Akciový pivovar ve Stodě	
Budějovičtí pravovarečníci, měšťanský pivovar, založen 1795 v Českých Budějovicích	Vyhláška č. 1622 ze dne 10. července 1948
Dra Alfonse Claryho-Aldringen pivovar a sladovna, Teplice-Šanov-Trnovany (Dr. Alfons Fürst Clarysche Bierbrauerei Teplitz Schöнау II.)	Vyhláška č. 1651 ze dne 21. července 1948
Měšťanský pivovar v Chomutově (Bürgerliches Bräuhaus in Komotau)	
První kadaňský parostrojní pivovar v Kadani dr. E. Mehsner	
Právovarečné měšťanstvo města Žatec	
Karlovarský pivovar Antonín Weber v Rybářích-Karlovy Varych-nádraží	Vyhláška č. 1651 ze dne 21. července 1948
Hradní pivovar Loket u Karlových Varů, Dr. Antonín Thum	
Měšťanský pivovar Aš	
Měšťanský pivovar v Dobřanech	
Právovarečný pivovar ve Stříbře	Vyhláška č. 1653 ze dne 21. července 1948
Rumburský pivovar, Emilian Albert, Rumburk	

Právozářné měšťanstvo, Šluknov	Vyhláška č. 1654 ze dne 21. července 1948
Clam-Gallase zámecký pivovar, Frýdlant v O. Niesner & Co.	
Měšťanský pivovar ve Cvikově	
Akciový pivovar ve Vrchlabí	Vyhláška č. 1655 ze dne 21. července 1948
Pivovar "Josef Kluge", Heřmanovy Sejfy	
Právozářné měšťanstvo ve Svitavách	Vyhláška č. 1656 ze dne 21. července 1948
Kudielka & Rossmanith, pivovar Bocheta, Loučka u Nového Jičína	Vyhláška č. 1657 ze dne 21. července 1948
Pivovar Vsetín (Thonetova pivovarní společnost ve Vsetíně)	
První špišský parný pivovar a sladovna, uč. spol. v Poprade	Vyhláška č. 3435 ze dne 22. prosince 1948
Konfiskáty začleněné do ústředního pivovarského orgánu v roce 1949	
Měšťanský pivovar v Městysi Železné Rudě, zapsané společenstvo s ručením obmezeným	Vyhláška č. 2384 ze dne 7. října 1949
Pivovar a sladovna v Želetavě (vlastník Anna Attemsová)	Vyhláška č. 768 ze dne 6. dubna 1949
Larisch-Mönnichův pivovar a sladovna v Karvinné	Vyhláška č. 769 ze dne 6. dubna 1949
Pivovar knížete Františka Josefa II. Z Liechtensteinu v Břeclavi	Vyhláška č. 1974 ze dne 18. května 1949
Měšťanský pivovar ve Volarech	Vyhláška č. 2258 ze dne 27. července 1949
Státní pivovary začleněné do ústředního pivovarského orgánu v roce 1949	
Státní pivovar v Benešově u Prahy	Vyhláška č. 2415 ze dne 23. listopadu 1949
Státní pivovar v Kácově	
Státní pivovar ve Voticích	
Státní pivovar v Bezděkově u Klatov	
Státní pivovar v Koutě na Šumavě	
Státní pivovar v Merklíně u Přeštice	
Státní pivovar v Plasech u Plzně	
Státní pivovar v Bělé nad Radbúzou	
Státní pivovar v Buštěhradě	
Státní pivovar v Krušovicích	
Státní pivovar v Křivoklátě	
Státní pivovar v Olovnici	
Státní pivovar v České Skalici	
Státní pivovar ve Stárkově	
Státní pivovar v Dymokurech	
Státní pivovar v Hořovicích	
Státní pivovar ve Svijanech	
Státní pivovar v České Kamenici	
Státní pivovar v Dolních Kralovicích	
Státní pivovar ve Studené na Moravě	
Státní pivovar v Golčově Jeníkově	

Státní pivovar v Chocni	
Státní pivovar v Nasavrkách	
Státní pivovar v Tupadlech	
Státní pivovar v Lanškrouně	
Státní pivovar v Jindřichově Hradci	
Státní pivovar v Chodové Plané	
Státní pivovar v Petrohradě	
Státní pivovar v Prunéřově	
Státní pivovar v Teplé	
Státní pivovar v Jindřichově ve Slezsku	
Státní pivovar v Kyjově	
Schwarzenberské pivovary začleněné do ústředního orgánu v roce 1950	
Pivovar v Protivíně	Vyhláška č. 832 ze dne 23. března 1950
Pivovar v Třeboni	
Pivovar v Českém Krumlově	
Pivovar ve Vimperku	
Pivovar v Lounech	

Pramen: Úřední list Republiky československé, roč. 27–31, Ministerstvo vnitra, Praha 1946–1950.

Centralizační tendence se vyskytovaly v rámci celého československého hospodářství. Na začátku roku 1950 nastalo oficiální sloučení ústředních orgánů pivovarského a lihovarského průmyslu, které bylo fakticky realizováno již od poloviny roku 1948. Přičleněním ústředního orgánu konzervářského průmyslu tak vznikl nový ústřední orgán „Československé pivovary, lihovary a konservárny, národní podnik“.³¹⁴ Po převzetí bývalých Schwarzenberských pivovarů zůstalo mimo organizační strukturu ústředního orgánu pivovarského průmyslu pouze 17 pivovarů komunálních, 4 družstevní a pivovar v Jindřichově ve Slezsku, který jediný nakonec zůstal ponechán Československým státním statkům (viz Tabulka 19).

Tabulka 19

Pivovary nezařazené do Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, národní podnik ke dni 9. května 1950:
Komunální
Pivovar města Kostelce nad Černými Lesy, komunální podnik
Sdružený komunální podnik města Kutné Hory, závod pivovar „Lorec“
Pivovar města Soběslavi, komunální podnik
Pivovar města Písku, komunální podnik
Pivovar města Březnice, komunální podnik
Pivovar města Domažlice, komunální podnik
Pivovar města Tachova, komunální podnik
Kynšperský pivovar

³¹⁴ Vyhláška ministryně výživy č. 1168 ze dne 20. ledna 1950 o změně znění firmy, předmětu podnikání a majetkové podstaty ústředního orgánu pro znárodněný průmysl lihovarský a o zániku působnosti Československých pivovarů, národního podniku, a Československých konserváren, národního podniku, Úřední list Republiky československé, II. díl (oznamovací), roč. 31 částka 108/1950, Ministerstvo vnitra, Praha 1950.

Pivovar města Jilemnice, komunální podnik
Pivovar města Náchoda, komunální podnik
Pivovar města Rychnova na Kněžnou, komunální podnik
Pivovar a sodovkárna města Litomyšle, komunální podnik
Pivovar města Poličky, komunální podnik
Slezský lihovarský a nápojový průmysl, n.p. pivovar Bruntál
Pivovar města Krnova, komunální podnik
Pivovar města Humpolce, komunální podnik
Pivovar města Pacova, komunální podnik
Pivovar města Třešti, komunální podnik
Družstevní
Hospodářské družstvo skladištní a výrobní, z.s. s.r.o., pivovar a sladovna Vysoké Mýto
Družstevní pivovar a zemědělské podniky z.s. s.r.o. Dalešice
Jednota, okresní družstvo v Nymburce, z.s. s. r. o., pivovar Nymburk
Družstevní pivovar a sladovna Zlonice
Státní
Státní pivovar v Jindřichově ve Slezsku

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 5, Seznam závodů a podniků v odvětví výroby pivovarské.

Sekce pivovarské a sladařské výroby nového ústředního orgánu přejímala organizační strukturu bývalého národního podniku Československé pivovary, která se postupně profilovalo do podoby 22 národních podniků s podřízenými závody (viz Tabulka 20). Mezi hlavní národní podniky patřil i branický pivovar.³¹⁵ Představenstvo Československých pivovarů rozhodlo o adaptaci bývalé firmy Hostinský pivovar akc. spol. pražských sládků a hostinských, Praha-Braník na výzkumné zařízení v únoru 1949.³¹⁶ Po skončení stavebních prací získal branický pivovar statut samostatného národního podniku – Pivovar a pokusný ústav, národní podnik v Praze-Braníku.³¹⁷ Organizační zařazení branického pivovaru se ještě několikrát měnilo podle toho, jak se ústřední ředitelstvo motalo v bludném kruhu hledání optimální organizační struktury národních pivovarů. V roce 1950 byl branický pivovar podřízen zpět pod Pražské pivovary, národní podnik, do kterého byl zařazen bezprostředně po znárodnění, aby se v roce 1951 opět vyčlenil jako samostatný podnik.³¹⁸ Vedením Pivovaru a pokusného ústavu pivovarského, Praha-Braník byl pověřen František Hlaváček, bývalý ředitel národního podniku Československé pivovary. Ústav tvořila čtyři oddělení – pokusný pivovar, mikrobiologická

³¹⁵ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 13, Záznam 6/49 o schůzi představenstva Československých pivovarů, národního podniku, konané 18. února 1949.

³¹⁶ Tamtéž.

³¹⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 13, Záznam 9/49 o schůzi představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 30. září 1949.

³¹⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 002.

stanice, oddělení pro pěstění a rozmnožování kvasnic, zkušebna vod, hmot a pomocných látek a technických potřeb.³¹⁹

Výzkum a pokusnictví zajišťovaly na počátku roku 1950 v pivovarsko-sladařském průmyslu dále: Výzkumný ústav pivovarský Praha-Lipová, který se věnoval mimo výzkumu stanoveného pětiletým plánem rovněž posuzováním vzorků v jakostních soutěžích pivovarů; Sladařský ústav Brno – Ústav kvasného průmyslu při Vysoké škole technické v Brně, jehož výzkumná činnost byla zaměřená na ječmen a slad a kontrolu veškerých exportních zásilek sladu; a Výzkumná laboratoř Plzeň-Prazdroj, jenž se věnovala problematice kvality exportních piv, především jejich trvanlivosti.³²⁰

Tabulka 20

Organizační struktura sekce pivovarské a sladařské výroby Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, národní podnik ke dni 9. května 1950		
	Národní podnik	Podřízené závody
Pražský kraj		
1.	Branický pivovar, národní podnik	
2.	Pražské pivovary, národní podnik Základní závod Smíchov	Praha II. U Fleků, Praha III. sv. Tomáš, Holešovice, Nusle, Smíchov,
3.	Středočeské pivovary, národní podnik Základní závod Velké Popovice	Benešov, Český Brod, Kácov, Škvorec (sladovna), Velké Popovice, Votice, Vysoký Chlumeč, Zbraslav
4.	Polabské pivovary, národní podnik Základní závod Kolín	Brandýs nad Labem, Dobruška, Dymokury, Kolín, Lysá nad Labem, Mělník, Poděbrady, Zásmyky
5.	Rakovnicko-kladenské pivovary, národní podnik Základní závod Rakovník	Buštěhrad, Kralupy nad Vltavou, Krušovice, Křivoklát, Olovnice, Rakovník
6.	Brdské pivovary, národní podnik Základní závod Beroun	Beroun, Dobříš, Jince, Liteň, Příbram, Suchomasty
Českobudějovický kraj		
7.	Jihočeské pivovar, národní podnik Základní závod České Budějovice	České Budějovice „Budvar“, České Budějovice „Měšťanský“, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Mirovice, Protivín, Strakonice, Tábor, Třeboň, Vimperk, Volary, Volyně
Plzeňský kraj		
8.	Plzeňské pivovar, národní podnik Základní závod Plzeň	Prazdroj, Gambrinus
9.	Západočeské pivovary, národní podnik Základní závod Plzeň	Bezděkov, Bělá nad Radbúzou, Blatná, Horšovský Týn, Kout na Šumavě, Merklín, Plasy, Radnice, Staňkov, Stod, Švabín u Zbirohu, Železná Ruda
Karlovarský kraj		

³¹⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 55.

³²⁰ Tamtéž, karton č. 6, i. č. 47, Přehled výzkumných ústavů a kontrolních laboratoří pivovarského a sladařského průmyslu k 1. červnu 1950.

10.	Chebsko-karlovarské pivovary, národní podnik Základní závod Cheb	Aš, Cheb, Chodová Planá, Loket, Petrohrad, Prunéřov, Rybáře
Ústecký kraj		
11.	Krušnohorské pivovary, národní podnik Základní závod Most	Bílina, Chomutov, Jirkov, Louny, Měcholupy (sladovna), Most, Nové Sedlo, Teplice-Trnovany, Žatec-měšťanský
12.	Litoměřicko-ústecké pivovary, národní podnik Základní závod Litoměřice	Bohušovice, Libochovice, Litoměřice, Podmokly, Roudnice, Ústí nad Labem, Velké Březno
Liberecký kraj		
13.	Severočeské pivovary, národní podnik Základní závod Vratislavice	Cvikov, Česká Kamenice, Klášter-Hradiště nad Jizerou, Lomnice nad Popelkou, Malý Rohozec, Podkovář, Rumburk, Svijany, Šluknov, Vratislavice
Hradecký kraj		
14.	Hradecké pivovary, národní podnik Základní závod Hradec Králové	Česká Skalice, Broumov-Olivětín, Dobruška, Dvůr Králové, Heřmanovy Sejfy, Hořice, Hradec Králové, Jaroměř, Nová Paka, Nový Bydžov, Trutnov, Velká Ládhuje, Vrchlabí
Pardubický kraj		
15.	Východočeské pivovary, národní podnik Základní závod Pardubice	Čáslav, Česká Třebová, Golčův Jeníkov, Hlinsko, Chocẽ, Lanškroun, Nasavrky, Pardubice, Tupadly
Jihlavský kraj		
16.	Horácké pivovary, národní podnik Základní závod Jihlava	Dolní Kralovice, Jihlava, Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Studená, Třebíč, Želetava
Brněnský kraj		
17.	Středomoravské pivovary, národní podnik základní závod Brno	Boskovice, Brno, Břeclav, Černá Hora, Jevíčko, Vyškov, Svitavy, Znojmo
Olomoucký kraj		
18.	Hanácké pivovary, národní podnik Základní závod Přerov	Hanušovice, Litovel, Olomouc, Prostějov, Přerov, Těšetice
Gottwaldův kraj		
19.	Slovácké pivovary, národní podnik Základní závod Jarošov u Uh. Hradiště	Brumov, Holešov, Jarošov u Uh. Hradiště, Kroměříž, Kyjov, Uherský Ostroh, Uherský Brod, Vsetín
Ostravský kraj		
20.	Moravskoslezské pivovar, národní podnik Základní závod Ostrava	Hukvaldy, Karviná, Loučka, Opava, Ostrava, Vítkov
21.	Obchodní sladovny I., národní podnik Základní závod Praha-Podbaba	Brandýs nad Labem (výtažkárna), Hronov (výtažkárna), Chrudim, Kounice, Lochkov, Mšeno u Mělníka, Mýto v. Č., Praha-Podbaba, Praha VIII., Tábor
22.	Obchodní sladovny II., národní podnik Základní závod Olomouc	Brodek u Přerova, Bruntál (výtažkárna), Holice, Kroměříž, Litovel, Náměšť na Hané, Olomouc-Bělidla, Olomouc-Nová Ulice, Poštorná, Prostějov-město,

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 1, i. č. 3, I. Seznam národních podniků a jejich závodů, podléhajících ústřednímu orgánu Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p.

Uvedená organizace fungovala pouze do září 1951, kdy došlo na základě usnesení vlády k celkové reorganizaci ministerstev a hospodářských orgánů. Pod jednotlivými ministerstvy byly zřízeny speciální organizace – hlavní správy, které měly představovat řídicí orgány určitých průmyslových oborů. Nové ústřední organizace neměly statut národních podniků a byly organizační složkou příslušných ministerstev. Pod ministerstvem potravinářského průmyslu vzniklo celkem 15 hlavních správ pro české země: Hlavní správa mlékáren, Hlavní správa drůbežářského a mléčného průmyslu, Hlavní správa masného průmyslu, Hlavní správa mražirenského a rybného průmyslu, Hlavní správa tukového průmyslu, Hlavní správa výroby cukrovinek a kávovin, Hlavní správa pekáren, Hlavní správa cukrovarů, Hlavní správa lihovarů a škrobáren, Hlavní správa konserváren, Hlavní správa mlýnu a výroben krmiv, Hlavní správa výkupu, Hlavní správa výkupní automobilové dopravy, Hlavní správa strojíren a pro pivovarský průmyslu Hlavní správa pivovarů a sladoven.³²¹ Na Slovensku bylo zřízeno 10 hlavních správ, které spadaly pod pověřenectvo potravinářského průmyslu: Hlavná správa mlieko; Hlavná správa mäso-mraziarne-ryby; Hlavná správa mlýny-pekárne; Hlavná správa cukor-cukrovinky-sol'; Hlavná správa lieh-konzervarny-škrob; Hlavná správa pivo-víno; Hlavná správa tabak; Hlavná správa tukey; Hlavná správa hydina, veľkovýkrn; Hlavná správa výkup.³²²

Během působnosti Československých pivovarů, lihovarů a konserváren bylo uzavřeno 5 pivovarů národních, 4 komunální a 2 družstevní. Hlavní správa pivovarů a sladoven tak během svého vzniku zastřešovala 149 pivovarů národních, 13 komunálních, 2 družstevní a v provozu zůstal stále pivovar státních statků v Jindřichově. Na Slovensku působilo dalších 12 národních pivovarů.³²³

V následujících letech neustále probíhala reorganizace pivovarských podniků. V roce 1952 fungovalo v pivovarnictví 21 národních podniků. Oproti národním podnikům bývalých Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, n.p. (viz Tabulka 20) se odlišovaly pouze ve dvou bodech. Jednak se národní podniky „Rakovnicko-kladenské pivovary, n.p.“ a „Brdské pivovary, n.p.“ sloučily a vytvořily nový národní podnik „Berounsko-rakovnické pivovary“ a

³²¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 1, Výměry zřizující a rušící Hlavní správu pivovarů a sladoven.

³²² Tamtéž, karton č. 1, i. č. 7, Přehledná tabulka o počtu podniků podle jednotlivých hl. správ a trustů.

³²³ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského II., Tabulka č. 007.

jednak se přejmenovaly dva národní podniky, které sdružovaly sladovny. Národní podnik Obchodní sladovny I., n.p. se v nové organizaci nazýval „České sladovny, n.p.“ a Obchodní sladovny II., n.p. byl přejmenován na „Moravské sladovny, n.p.“. Ostatní národní pivovary se staly jejich pobočnými závody, včetně 13 komunálních podniků, které byly buď podřízeny národním podnikům nebo uzavřeny. Mimo struktury národních podniků hlavní správy pivovarů a sladoven fungovaly 4 pivovary – Státní pivovar v Jindřichově na Slezsku, dva družstevní pivovary a pivovar v Bruntále začleněný pod Hlavní správu lihovary a konzervárny. V českých zemích došlo k uzavření 14 pivovarů, takže na začátku roku 1952 bylo v provozu v českých zemích celkem 151 pivovarů.³²⁴

Od prvního ledna roku 1953 vešla v platnost další reorganizace. Národní podniky Hlavní správy pivovarů a sladoven byly přeskupeny z 21 národních podniků do nových 40 národních podniků pivovarských a 6 národních podniků sladařských. V rámci reorganizace došlo i k začlenění dvou družstevních pivovarů pod zmíněné pivovarské národní podniky a k uzavření 8 pivovarů v českých zemích.³²⁵ Hlavní správa pivovarů a sladoven tak zastřešovala 141 pivovarů. Pivovar v Bruntále a Státní pivovar v Jindřichově ve Slezsku působily stále odděleně.³²⁶

Tabulka 21

Znárodněné pivovary v letech 1946–1950	
Znárodněné pivovary na základě dekretu č. 101/1945 Sb.	
Akcionářský pivovar na Smíchově	Vyhláška č. 26 ze dne 9. ledna 1946
Akc. pivovar a sladovna v Praze XII. (v majetku Akcionářského pivovaru na Smíchově)	
Ringhofferův pivovar ve Velkých Popovicích	
Měšťanský pivovar v Plzni	
Plzeňské akciové pivovary v Plzni	
Český akciový pivovar v Českých Budějovicích	
První brněnský akciový pivovar	
Rajec nad Svitavou (pobočný závod Prvního brněnského akciového pivovaru)	
Bruntálský nápojový průmysl, pivovar, lihovar, továrna na likéry a ovocné šťávy	
Moravsko-Ostravský městský pivovar, akc. spol. v Ostravě	Vyhláška č. 1236 ze dne 21. listopadu 1947
Český akciový pivovar, akc. spol. v Ostravě	
Znárodněný pivovar na základě dekretu č. 100/1945 Sb.	

³²⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského II., Tabulka č. 030.

³²⁵ Tamtéž, karton č. 1, i. č. 4, Stav organizace národních podniků pivo-slad od 1. ledna 1953.

³²⁶ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského II., Tabulka č. 030.

Rakovnický pivovar a sladovna, a.s.	
Znárodněné pivovary na základě dekretu č. 115/1948 Sb.	
Akciový pivovar Praha-Nusle	Vyhláška č. 1476 ze dne 3. července 1948
První pražský měšťanský pivovar (Praha VII.)	
Hostinský pivovar, akc. spol. pražských sládků a hostinských (Braník)	
Pivovar u Fleků	
Pivovar u sv. Tomáše (Praha III.)	
Zbraslavský pivovar, nájemce Josef Škvor	
Pravovárečné měšťanstvo v Českém Brodě	
Pivovar Lysá n. Labem Jan Slunečko	
Společenský pivovar v Brandýse nad Labem, akc. spol.	
Pivovar Unětice, Marie Fiedlerová	
Lobkowiczský pivovar a sladovna v Mělníku	
Bohemia - pivovar Friedrich Wilhelm Müller, Kralupy nad Vltavou	
První severočeský akcijní pivovar v Bohušovicích	
Pivovar a sladovna v Roudnici n. L. Max Lobkowicz	
Bílinský pivovar Max Lobkowicz	
Pivovar a sladovna v Novém Sedle nad Bílínou Max Lobkowicz	
Vývozní pivovar Ant. Drehera, společnost s. r. o., Žatec	
Společenský pivovar a velkostatek hostinských v Malém Rohozci u Turnova	
Pivovar a sladovna hostinských v Lomnici nad Popelkou, společnost s obmezeným ručením	
Akciový pivovar se sladovnou v Nové Pace	
F. Klazar, provozování pivovarnictví a výroba sodové vody, Dvůr Králové n. L.	
Akciový pivovar a sladovna v Hořicích	
Pivovar v Polici nad Metují, Velká Ledhuje	
Pivovar pravovárečného měšťanstva v král. městě Klatovech	
Měšťanský pivovar v Horšovském Týně	
Zdeňka hraběte z Sternbergu parastrojní pivovar v Radnicích	
Colloredo-Mannsfeldský pivovar ve Švabíně u Zbiroha	
Pivovar pravovárečného měšťanstva v Berouně	
Pivovar v Příbrami II. provozovaný firmou "Ing. Dr. Václav Bernkopf, sládek a nájemce pivovar v Příbrami	
J. S. Daubek, pivovar a sladovna Liteň	
Pravovárečné měšťanstvo v Havlíčkově Brodě	
Společný pivovar v Hlinsku, akciová společnost	
Měšťanský pivovar v Pelhřimově	
Pravovárečné měšťanstvo v Polné	
Akciová společnost zámecký pivovar, výroba sodové vody, šumivých limonád a obchod vínem ve velkém v Kolíně	
Akciový pivovar a sladovna v Poděbradech	
Leopolda Sternberga pivovar v Zásmykách	
Pravovárečné měšťanstvo v Čáslavi	
Pivovar v Novém Bydžově čp. 1020	
Klášter, akciové společnost spojených pivovarů a vývozní sladovny	

Společný pivovar a sladovna v Podkování	
Pravovární měšťanstvo v Hradci Králové	
Pravovarné měšťanstvo v Jaroměři	
Pravovarné měšťanstvo v Dobrušce	
Akciový pivovar v Pardubicích	
Karel Lom a synové, společnost s ručením obmezeným (Česká Třebová)	
Černohorský pivovar, rolnická akciová společnost pivovarní a sladovní v Černé Hoře	
Akciový pivovar se sladovnou v Jevíčku	
Pivovar a sladovna Alfonse Karla hraběte Mensdorffa-Pouillyho v Boskovicích	
Várečenstvo města Třebíče	
Arcibiskupský pivovar v Hukvaldech	
Uhersko-brodský pivovar a sladovna Fr. Janáček a syn, akciová společnost	
Pivovar a sladovna, akciová společnost v Brumově	
Rolnická akciová společnost pivovarní a sladovní v Uherském Ostrohu	
Rolnický akciový pivovar se sladovnou v Litovli	
První moravský pivovar akciový se sladovnou v Přerově	
Akciový pivovar v Prostějově	
Rolnický akciový pivovar se sladovnou v Těšeticích	
Hanácký akciový pivovar rolnický se sladovnou v Olomouci (Holice)	
Pivovar a sladovna Ing. Rostislav Regentík, Kroměříž	
Hostinský pivovar, akciová společnost v Kostelci nad Černými lesy	
Parostrojní pivovar pravovárečného měšťanstva v Strakoniciích	
Měšťanský pivovar ve Volyni	
Pivovar Vysoký Chlumeč Max Lobkowicz	
Pravovárečné měšťanstvo v Táboře	
Pivovar a sladovna pravovárečného měšťanstva v Písku	
Collaredo-Mannsfeldský parostrojní pivovar a sladovna Dobříš	
Měšťanský pivovar v Poličce	
Kladenský pivovar a sladovna kláštera řádu Benediktinů v Praze-Břevnově, Kladno-Kročehlavy	
Podorlický pivovar v Rychnově nad Kněžnou	
Turčiansky pivovar, uč. spol. Turčianský Svätý Martin	
Slovenský pivovar a sladovna, úč. spol., Vyhne	
Pivovar a sladovňa, Ján Beňuš, Bánská Bystrica	
Pivovar a sladovňa, úč. spol., Bytča	
Bratislavský pivovar a sladovňa, Bratia Stein, úč. spol., Bratislava	
Meštianský pivovar, úč. spol. Bratislava	
Pivovar a sladovňa, Josef Müller, Hlohovec	
Pivovar Miroslava Hrdiny v Libochovicích	Vyhláška č. 2150 ze dne 18. srpna 1948
Pivovar a sladovna Eduarda Hrdiny v Mirovicích	
Břeclavský zámecký pivovar a sladovna, akciová společnost v Břeclavi	
František Mareš, pivovar v Suchomastech	

Pivovar v Olivětině, provozovaný pod označením "Pivovar a sladovna, výroba lihovin, Broumov-Olivětín"	Vyhláška č. 2509 ze dne 18. října 1948
Vyškovský pivovar a sladovna, provozované nájemcem firmou Dr. Landsmann & Janda, Vyškov (majitel Arcibiskupství olomoucké)	
Pivovar v Dětenicích, provozovaný nájemcem Jiřím Petákem	Vyhláška č. 3268 ze dne 18. prosince 1948
Pivovar a sladovna v Holešově, provozované firmou Družstevní pivovar a sladovna v Holešově	
Akciový pivovar se sladovnou v Kyjově	Vyhláška č. 1576 ze dne 21. června 1949
Pivovar fy "Seidl & Grulich, komanditní společnost, Hronov	
Jaroslava Šilingera pivovar a sladovna, Jince	
Pivovar a sladovna fy "Emanuel Urban", Unhošť	
Parostrojní pivovar a sladovna Mladá Boleslav, Vladimír Křiklava	Vyhláška č. 1992 ze dne 21. června 1949
Ant. Niklíček, závod pivovarní, Úpice	
Strojní pivovar V. a H. Fasmanovi, Rožnov pod Radhoštěm	
První rolnická sladovna a pivovar v Lošticích	
"Soběslavští pravovárečníci" v Soběslavi	Vyhláška č. 2222 ze dne 17. září 1949
Právozárečné měšťanstvo v Sušici	Vyhláška č. 199 ze dne 17. prosince 1949
Pivovar a sladovna Ledec nad Sázavou	Vyhláška č. 856 ze dne 31. prosince 1949
Velkomeziříčský pivovar a sodovkárna L. Heyda	Vyhláška č. 1465 ze dne 2. května 1950

Pramen: Úřední list Republiky československé, roč. 27–31, Ministerstvo vnitra, Praha 1946–1950.

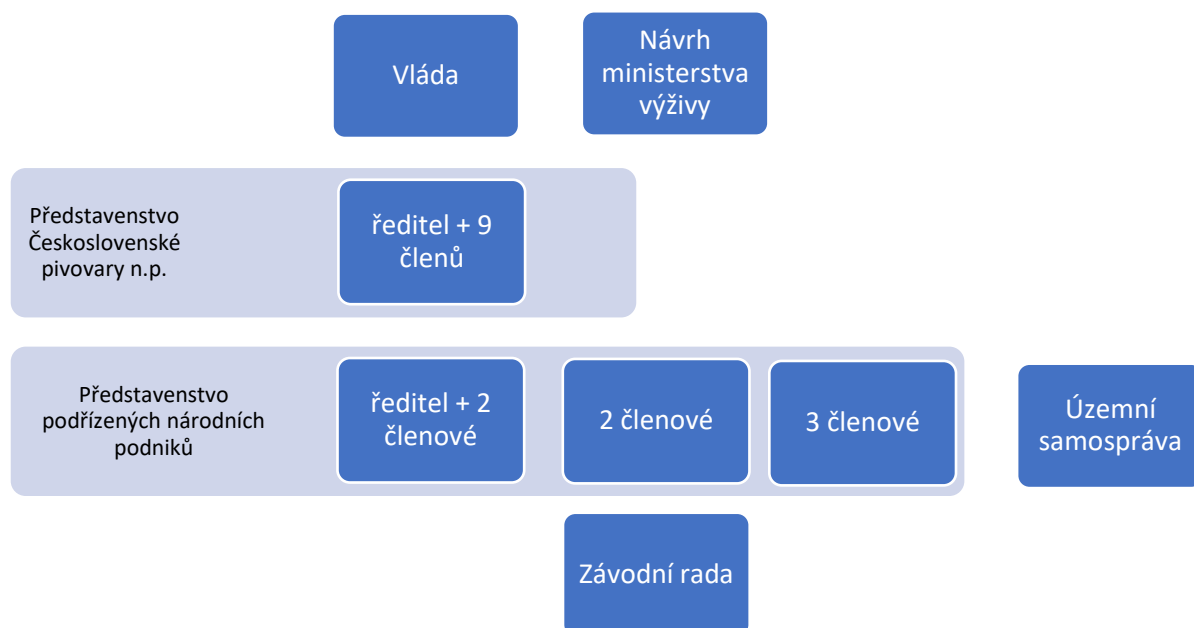
6.3.2. Pivovarský národní podnik v poválečných politických a hospodářských proměnách

Národní podniky v období třetí republiky měly postavení samostatných právnických osob, byly majetkem státu a organizačně byly podřízeny oborovému ústřednímu nebo oblastnímu (na Slovensku) orgánu, který sloužil jako mezičlánek mezi národními podniky a příslušným ministerským resortem, v případě pivovarnictví ministerstvem výživy. Ústřední orgán jako zastřešující organizace znárodněných podniků určitého oboru měl v kompetenci jmenování ředitelů, náměstků, dvou zástupců a dvou náhradníků představenstva podřízených národních podniků, dále předkládal ministerstvu výživy návrhy a požadavky v organizačních, investičních a účetních záležitostech znárodněných podniků stejně jako návrhy a požadavky k jejich financování a hospodářským plánům. Rozhodující pravomoc v těchto záležitostech byla nicméně na straně ministerstva výživy. Ředitele, náměstky a členy představenstva a náhradníky ústředního orgánu jmenovala vláda na návrh ministra výživy, který učinil v dohodě s ministerstvem zemědělství a ostatními zúčastněnými ministry a po slyšení příslušné ústřední odborové organizace, příslušné ústřední zemědělské organizace a příslušných zájmových organizací průmyslu a podle povahy průmyslového odvětví i jiných odborných organizací a institucí.³²⁷

Správa pivovarských národních podniků byla vykonávána ředitelem a sedmičlenným představenstvem, které tvořili tři zástupci příslušné územní samosprávy, dva zástupci stálých zaměstnanců podniku a dva zástupci státu (viz Diagram 2). Ředitel předsedal předsednictvu a při rovnosti hlasů byl jeho hlas rozhodující. Tři zástupce územní samosprávy a stejný počet náhradníků jmenoval dle sídla podniku příslušný okresní národní výbor (v městech se zvláštním statutem orgán jej nahrazující). Dva zástupce státu a stejný počet náhradníků jmenoval ústřední orgán pivovarského průmyslu – Československé pivovary, n. p. Dva zástupci zaměstnanců a dva náhradníci byli voleni podle zásad dekretu prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. o *závodních a podnikových radách*. Schůzi představenstva svolával ředitel podle potřeby, nejméně však jednou měsíčně, nebo pokud si svolání schůze žádala alespoň třetina členů představenstva. Funkční období členů představenstva trvalo tři roky. V případě, že se člen představenstva vzdal své funkce předčasně, jeho místo zaujal jeden z náhradníků.

³²⁷ Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských (Dokončení). Kvas, roč. 74, č. 12, ze dne 14. června 1946, s. 174–176.

Diagram 2: Složení představenstva a jeho volba v národních podnicích pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1946–1950

Představenstvu příslušelo projednávat a schvalovat zprávu ředitele o činnosti podniku; rozhodovat o osobních věcech ředitele vyplývajících ze služebního poměru, pokud nebyly vyhrazeny ústřednímu orgánu; schvalovat rozpočty běžných investic; rozhodovat o odměnách zaměstnancům za mimořádné pracovní výkony nebo návrhy na zdokonalení, zhospodárnění pracovní činnosti, pokud tyto odměny převyšovaly čtvrtletní mzdu zaměstnance; rozhodovat o ustanovení právního zástupce, o zahájení a vedení rozepří, pokud byla hodnota předmětu sporu vyšší než 1 000 000 Kč, o smírech v těchto rozepřích, o návrhu na zahájení řízení vyrovnávacího; a rovněž schvalovat jednání a vydání, která nesouvisela přímo s provozem. V kompetenci představenstva bylo také navrhnout ústřednímu orgánu změnu předmětu podnikání, rozdělení národního podniku, sloučení s jiným národním podnikem nebo změny v organizaci národních podniků; podávat návrhy programových investic (investice podstatně rozšiřující nebo zlepšující dosavadní výrobu nebo zavádějící výrobu novou); podávat návrhy roční uzávěrky a návrhy na rozdělení čistého zisku, případně úhradu ztráty; jednat o koupi, zcizování a zatížení nemovitostí a podávat příslušné návrhy ústřednímu orgánu.³²⁸

Statut národních podniků potravinářských, který byl vydán vládním nařízením 9. dubna 1946, definoval přesněji kompetence vlády v jmenování ředitelů, náměstků, členů a náhradníků představenstev ústředních orgánů potravinářského průmyslu. Jmenování měla vláda provést na návrh ministra výživy, který učinil v dohodě s ministerstvem zemědělství a s ostatními

³²⁸ Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských. Kvas, roč. 74, č. 10, ze dne 17. května 1946, s. 139–141.

zúčastněnými ministry a po slyšení příslušné ústřední odborové organizace, příslušné ústřední zemědělské organizace a příslušných zájmových organizací průmyslu a podle povahy průmyslového odvětví i jiných odborných organizací a institucí.³²⁹

Ředitel národního podniku vedl záležitosti běžného obchodního i technického provozu podniku a prováděl všechna opatření a rozhodnutí ve správě podniku vyjma těch v působnosti představenstva nebo ústředního orgánu. Ředitel měl za úkol vykonávat usnesení představenstva. Pokud však usnesení představenstva vyhodnotil jako poškozující podnik, měl právo zastavit jeho vykonání a byl povinný podat o tom zprávu představenstvu a příslušným nadřízeným orgánům.

Rozdělení čistého zisku národních podniků se řídilo ustanovením dekretu č. 104/1945 Sb. o závodních a podnikových radách a již před rokem 1948 se odvíjelo od hospodářského plánu. Hospodářským plánem předpokládaný čistý zisk byl rozdělen následovně: 10 % připadlo závodní radě, která částku mohla rozdělit mezi zaměstnance anebo použít pro sociální, kulturní a jiné účely, 20 % rezervnímu fondu podniku a zbylých 70 % zisku odváděly národní podniky na vyrovnávací účet (Fond znárodněného hospodářství), který odděloval hospodaření národních podniků od státního rozpočtu. Z jeho prostředků byly hrazeny i případné ztráty národních podniků a dotace na programové investice. Pokud národní podnik dosáhl většího čistého zisku, než předpokládal plán, měla být část zisku převyšující předpokládaný zisk rozdělena následovně: 30 % závodní radě, 20 % rezervnímu fondu a zbytek na vyrovnávací účet.³³⁰

Vláda jmenovala prvního ředitele a první náměstky ústředního orgánu Československých pivovarů na své schůzi 18. ledna 1946. Do funkce ředitele byl vybrán František Hlaváček, dosavadní vrchní ředitel Plzeňských akciových pivovarů v Plzni. Náměstky byli jmenováni JUDr. Miloš Hynie, ředitel a národní správce Velkopopovického pivovaru, Jan Staller, vrchní ředitel Starobrněnského pivovaru a František Urban, spolumajitel zastaveného pivovaru v Unhošti. Zvolení spolumajitele soukromého pivovaru do vrcholného managementu národního podniku nasvědčuje, že soukromý a národní sektor nestály v období třetí republiky v tak výrazných protipólech, do jakých byly postaveny po únoru 1948.

V devítičlenném představenstvu Československých pivovarů zasedli: Ivan Bejvl, tajemník Ústřední rady odborů; Vojtěch Šťastný, vedoucí výpravčí pivovaru Staropramen; Stanislav Majer, ředitel Žatecké chmelářské společnosti; Jan Jindra, zemědělec z Malé

³²⁹ Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských (Dokončení). Kvas, roč. 74, č. 12, ze dne 14. června 1946, s. 174–176.

³³⁰ Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských (Pokračování). Kvas, roč. 74, č. 11, ze dne 31. května 1946, s. 156–159.

Hraštice; František Straka, rolník z Mlečice; Karel Nerad, ředitel (bez uvedení podniku nebo instituce) bydlištěm Praha-Horní Krč; JUDr. Otto Fischl, bydlištěm Praha II.; Dr. Bohumil Štěpán, poslanec Čes. strany lidové; Dr. Vladimír Mejsnar, generální tajemník Hospodářské skupiny průmyslu pivovarského a sladařského. Náhradníky v představenstvu byli určeni: František Žurek, vedoucí požahovny pivovaru Brno; František Proksch, tajemník Hospodářského skupiny průmyslu pivovarského a sladařského; Václav Vlček, rolník z Domoušice u Loun; Jan Bíca, rolník z Olešnice; František Dlouhý, referent Svazu zemědělských družstev; František Bočický, ředitel Ústřední rady družstev; Josef Tymojev, předseda národní správy pivovaru Praha XVI.; František Matyáš, národní správce Prvního akciového pivovaru Cheb a Alexandr Štěpán, penzista z Velkých Popovic.³³¹

Při výběru prvního ředitele Československých pivovarů, n.p. nestraníka Františka Hlaváčka rozhodovaly na prvním místě odborné předpoklady. František Hlaváček absolvoval vysokou školu technickou (blíže nespecifikovanou) a dvouletou pivovarskou školu. V pivovarském průmyslu pracoval nepřetržitě od roku 1921. V letech 1929–1933 působil jako sládek v Měšťanském pivovaru v Plzni, v letech 1933–1946 v Plzeňských pivovarech, Gambrinus jako ředitel. Po odborné stránce se nedalo Františku Hlaváčkovi nic vytknout, disponoval vysokoškolským vzděláním i třináctiletou praxí ve vrcholné manažerské pozici.³³²

Pivovarský průmysl nepatřil k oborům, o které by se sváděly nejurputnější souboje politických stran. Pro socialistické strany byly prioritní těžební průmysl, hutnictví a těžké strojírenství a jejich snahy o kontrolu těchto oborů přitahovaly pozornost i ostatních stran. Pivovarnictví bylo rovněž specifické stavovskou hrdostí pivovarníků, která vycházela z dlouhé tradice oboru a z nezastupitelné role piva v české společnosti. Konzervativností a odkazem na tradici si i průmyslové pivovarnictví zachovávalo stále určitý řemeslný charakter, spočívající ve vysokém respektu k umění pivovarských mistrů. V čele znárodněného pivovarského průmyslu tak byly prosaditelné pouze osoby, jejichž odbornost byla mezi pivovarníky všeobecně respektována. Prosazení kandidáta proti vůli pivovarského oboru znemožňoval rovněž koaliční systém vlády Národní fronty, který tlaky jednotlivých stran vzájemně neutralizoval. Teprve za vlády jedné strany mohla stranická příslušnost nad odborností převážet.

Jednání představenstva Československých pivovarů nicméně neprobíhala ani v období třetí republiky zcela bez vlivu politických stran. Plně se tato skutečnost odhalila při jmenování

³³¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 9, Poznámky k situaci pivovarského průmyslu, Příloha k zápisu ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. července 1946.

³³² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 22, i. č. 130, Kádrový posudek František Hlaváček.

ředitelů a náměstků podřízených národních podniků. Podle Statutu národních podniků potravinářských měl ústřední orgán v kompetenci výběr osob do těchto funkcí, finální jmenování navrhnutých kandidátů bylo však v pravomocích ministerstva výživy.³³³

Návrh kandidátů vypracovala nejdříve užší komise představenstva Československých pivovarů na základě posouzení jejich odbornosti a přijatelnosti pro závodní rady příslušných podniků a předložila jej zbylým členům představenstva na schůzi v polovině října 1946. Debata na schůzi představenstva se zasekla již na prvním z pěti návrhů užší komise, jenž navrhoval kandidáty pro ředitelství velkopopovického pivovaru. Návrh kandidátů se nelíbil Janu Jindrovi, který namítal, že není vhodná doba na to, aby se odborníci stavěli na vedlejší kolej. Bohužel kromě jmen – Šálek, Mach a Weis – nejsou v dostupných pramenech k dispozici ke kandidátům žádné další informace o jejich odborných zkušenostech nebo stranické příslušnosti. Otto Fischl na dřívějším jednání užší komise údajně učinil stejné výhrady jako Jindra, ale cítil se zavázán většinovým usnesením komise a diskuze se v této otázce rozhodl neúčastnit. Stanislav Majer se do diskuze zapojil prohlášením, že jeho strana a samo ministerstvo výživy bude trvat na zastoupení odborníků, sociálních demokratů, v tomto podniku. Na námitku Františka Straky, že v předporadách byla snaha rozhodovat nepoliticky a v případě Majerova stanoviska se budou všechny čtyři strany snažit mít v každém podniku zastoupení, odvětil Majer, že o nepolitickém obsazení mluví ta strana, která jest v podniku zastoupena.

Kompromisní řešení, které by bylo jednohlasně schváleno, se tak nepodařilo najít a ředitel František Hlaváček proto navrhl hlasovat o návrhu užší komise v původním znění a nepokračovat v debatě o kandidátech zbylých čtyř národních podniků. Návrh kandidátů užší komise – Plzeňské pivovary, n.p.: ředitel Ing. Jan Šebelík, náměstci Ing. Matouš, Pražák, Zoubek; Smíchovský pivovar „Staropramen“, n.p.: ředitel Kurz, náměstci Sedláček, Špaček; Velkopopovický pivovar, n.p.: ředitel Šálek, náměstci Mach, Weis; Českobudějovický pivovar, n.p.: ředitel Ing. Rambousek, náměstci Lefan, Velebil; Starobrněnský pivovar a sladovna, n.p.: ředitel Chlup, náměstci Fabín, Bouček – byl schválen většinou pěti hlasů a předložen ministerstvu výživy ke schválení. Pro návrh hlasovali Otto Fischl, Bohumil Štěpán, Vojtěch Šťastný, František Straka a Karel Nerad.³³⁴

Námitka Stanislava Majera varující před nesouhlasem ministerstva výživy s navrhovanou kandidátkou se ovšem ukázala být opodstatněná a ministerstvo výživy pod vedením jeho jmenovce a sociálního demokrata Václava Majera vrátilo návrh představenstvu

³³³ Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1946, kterým se vydává Statut národních podniků potravinářských (Dokončení). Kvas, roč. 74, č. 12, ze dne 14. června 1946, s. 174–176.

³³⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 15. října 1946.

zpět k přehodnocení. František Hlaváček na další schůzi informoval o postoji ministerstva členy představenstva a zároveň je vyzval vědom si rozdílnosti jejich názorů na jednotlivé kandidáty, aby přátelskou dohodou dospěli k nějakému řešení.

Diskuzi zahájil Bohumil Štěpán stížností, že někdo z přítomných zveřejňuje usnesení a průběh jednání představenstva na politických schůzích. Vzhledem k jeho postavení poslance Československé strany lidové je mu pak předhazováno, že se spojuje s příslušníky jiných politických stran, aby prosadil jejich kandidáty. S jeho názorem se ztotožnil tajemník Ústřední rady odborů Ivan Bejvl, na jehož postoje v představenstvu Československých pivovarů si zase stěžovaly závodní rady na ÚRO. Po těchto připomínkách se představenstvo jednohlasně usneslo, aby průběh schůze byl pokládán za důvěrný. František Hlaváček následně přečetl životopisy jednotlivých kandidátů. V návrhu odeslaném ministerstvu výživy byla změněna pouze tři jména. Ve Velkopopovickém pivovaru, n.p. byl kandidát na náměstka Weis nahrazen, Ing. Novotným, v Plzeňských pivovarech, n.p. kandidát na náměstka Ing. Matouš za Ing. Vlasáka a ve Smíchovském pivovaru „Staropramen“, n.p. náměstek Špaček za Voboru.³³⁵

Ministerstvo výživy mělo nicméně i ve druhé verzi námítky k některým kandidátům a opět vrátilo ústřednímu orgánu návrh k přezkoumání. Členy představenstva stanovisko ministerstva výživy překvapilo a sjednotilo je v neústupném postoji vůči ministerstvu. Průběh debaty měl oproti předchozím schůzím velmi rychlý průběh a představenstvo se jednomyslně rozhodlo zaslat ministerstvu výživy následující odpověď: *„Návrh na jmenování ředitelů a jejich náměstků jednotlivých národních podniků byl učiněn představenstvem ústředního orgánu průmyslu pivovarského po zralé úvaze a odpovídá plně po stránce formální i věcné normativním předpisům, při čemž byl vzat zřetel i na názor ministerstva výživy, tlumočený při vrácení prvního návrhu. Představenstvo pokládá svůj návrh ze dne 31. října 1946 za naprosto správný a to jak z hlediska hospodářského, tak i politického a žádá ministerstvo výživy, aby jej proto schválilo v plném rozsahu.“*³³⁶ Představenstvo Československých pivovarů si tak nakonec prosadilo svůj návrh i přes námítky ministerstva výživy, které si nemohlo dovolit ponechávat uvedené národní pivovary dále pod prozatímní správou.

Ředitelství a představenstvo Československých pivovarů zůstalo ve stejném složení do únoru 1948. Komunistická strana po úspěšném převratu zahájila ve vedení národních podniků rozsáhle čistky, kterých nebylo ušetřeno ani pivovarnictví. František Hlaváček a jeho náměstci byli odvoláni a novým ústředním ředitelem se stal Dr. Ing. Jiří Kubelík a náměstký Václav

³³⁵ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 31. října 1946.

³³⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 18. prosince 1946, s. 3.

Hrabě a Dr. Oldřich Černý.³³⁷ Sesazením z funkce ústředního ředitele nebyl František Hlaváček zcela ostrakizován. V polovině roku 1948 byl například zvažován jako kandidát na funkci ředitele Brdských pivovarů a v roce 1949 byl pověřen vedením Pivovaru a pokusného ústavu v Braníku. Poslední předúnorová schůze představenstva Československých pivovarů se konala 6. února 1948 a do září 1948 řídil Československé pivovary pouze ředitel Jiří Kubelík s náměstký bez součinnosti s představenstvem podniku. Obnovené představenstvo se sešlo teprve 10. září 1948. Pro nedostatek dostatečně prověřených a komunistické straně loajálních osob ve vedeních ústředních orgánů bylo představenstvo Československých pivovarů, n.p. sloučeno s představenstvem Československého průmyslu lihovarského a droždářského, n.p. V novém sedmičlenném představenstvu pro oba podniky se objevili pouze dva členové představenstva před únorem 1948 – JUDr. Otto Fischl a Vojtěch Šťastný.³³⁸

V menším rozsahu pokračovaly čistky i ve vedeních podřízených národních podniků. Z vedení Smíchovského pivovaru Staropramen, národní podnik byl odvolán náměstek podnikového ředitele Josef Vobora; z Velkopopovického pivovaru, n.p. náměstek Ing. Zdeněk Novotný; v Plzeňských pivovarech, n.p. rezignoval na svou funkci náměstka Václav Mach a Ing. Antonín Vlasák byl z funkce náměstka odvolán; a z vedení Starobrněnského pivovaru a sladovny, n.p. byl odvolán podnikový ředitel Karel Chlup a náměstek Bohumil Fabin.³³⁹

Komunistické straně se velmi rychle podařilo získat ústřední ředitelství a představenstvo Československých pivovarů pod svou kontrolu a odstranit tendence k nerespektování „přání“ ministerstva výživy, které se v tomto orgánu objevovaly v předchozím období. Podřízení Československých pivovarů generální linii strany potvrzuje akční program, který byl vypracován na základě usnesení IX. sjezdu KSČ. Ústřední ředitelství pivovarského průmyslu přislíbilo v akčním programu zesílení boje proti reakci ve vlastních řadách prostřednictvím prohloubení činnosti kádrových referentů a všech masových složek na závodech. V pivovarském průmyslu mělo pokračovat dlouhodobé odborně-politické školení dělnických kádrů za účelem vypěstování kladného postoje k lidově-demokratickému zřízení u pracující inteligence na vedoucích místech. Pivovarský průmysl se měl rovněž zapojit do potlačování soukromého sektoru. Ústřední ředitelství přislíbilo pokračovat v postupné likvidaci a přejímání

³³⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 3, Výpis z obchodního rejstříku krajského soudu, obchodního v Praze.

³³⁸ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápis ze schůze sekce nápojového průmyslu NHK ÚV, konané dne 31. srpna 1948.

³³⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Záznam 1/48 o schůzi představenstva Čs. průmyslu lihovarského a droždářského, národní podnik a Čs. pivovar, národní podnik ze dne 10. září 1948.

stáčíren, v dodávkách lahvového piva do hostinců a prodejen preferovat družstevní podniky a podporovat vytváření kulturních domů a prodejen nápojů ve správě komunálních podniků.³⁴⁰

Po krátkém období, kdy byl ústřední orgán pivovarského průmyslu na začátku roku 1950 sloučen vedle lihovarnického také s průmyslem konzervářským do národního podniku Československé pivovary, lihovary a konzervárny, byly ústřední orgány a generální ředitelství zrušeny a po sovětském vzoru zřízeny v září 1951 ministerské hlavní správy. Hlavní správu pivovarů a sladoven tvořilo devět odborů a oddělení – odbor ředitele hlavní správy, odbor hlavního inženýra, odbor plánovací, odbor investiční výstavby, odbor hlavního účetního, odbor zásobování a odbytu, oddělení práce a mzdy, odbor kádrový a oddělení finanční. Hlavní správě bylo přiřčeno 120 tabulkových pracovníků, což odpovídalo zhruba rozsahu bývalého ústředního orgánu Československé pivovary, n.p.³⁴¹ V říjnu 1949 měl tento podnik 104 zaměstnanců, přičemž bylo plánováno přijetí dalších 20 zaměstnanců v roce 1950.³⁴² Ředitelem hlavní správy se stal František Souba.

Pozoruhodné informace poskytuje nomenklatura funkcí ministerstva potravinářského průmyslu. Ředitele hlavních správ museli splňovat následující předpoklady: vysokoškolské vzdělání ekonomického nebo technického směru, 15 roků praxe, z toho nejméně 8 roků řídicí činnosti podniku, vedení výroby, nebo vedení závodu.³⁴³ U ředitelů předchozích ústředních orgánů odvětví nebyla, alespoň podle dostupných pramenů, stanovena odborná kritéria pro výkon funkce. Přestože bývalí ředitelé národních podniků Československé pivovary a Československé lihovary a konzervárny by odborná kritéria pro ředitele hlavní správy pravděpodobně splnili, teoreticky neexistovala překážka, aby před rokem 1951 stanula v čele ústředního orgánu pivovarského průmyslu osoba bez vysokoškolského vzdělání a s nulovou praxí. V ministerských hlavních správách byla tato varianta nereálná a ze hry byly dokonce i osoby, jež se dostaly do vedoucích funkcí teprve v důsledku únorového převratu.

Zřízení ministerských hlavních správ přineslo expertizaci ústředních orgánů odvětví, zatímco v podřízených národních podnicích probíhal paralelně proces opačný. Již v období třetí republiky se politické soupeření o pozice ve volených zastupitelských sborech rozšířilo na jmenování ředitelů zestátněných podniků. Po únoru 1948 pracovala KSČ v zájmu zajištění své mocenské hegemonie na sofistikaci a rozšíření předúnorového převodového mechanismu státní

³⁴⁰ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 39, Akční program Československých pivovarů, nár. podniku, vyplývající z usnesení IX. sjezdu KSČ.

³⁴¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 2, Věc: rozdělení pracovníků MPP – hlavní správy pivovarů a sladoven.

³⁴² SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 35, Stav zaměstnanců ústředního orgánu.

³⁴³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 21, i. č. 125, Nomenklatura funkcí ministerstva potravinářského průmyslu.

moci. Záměrem bylo vyvinout efektivní a funkční ovládací systém, který by se dal připodobnit k nervové soustavě organismu směřujícího z centrálního mozku – politického centra KSČ – k centrům zajišťujícím základní životní funkce československé společnosti. Národní podniky nebylo možné z uvedeného systému vynechat a jejich efektivní ovládání se stalo jednou z otázek udržení mocenské hegemonie strany. Nervovými kanálky rozsáhlé soustavy, jež ovládala podnikovou sféru, se měli stát ředitelé podniků. Komunistický režim vydáním nového statutu národních podniků průmyslových (srov. Kapitola 5.2.5), který zrušil představenstva podniků, nejprve zajistil hegemonní rozhodovací pravomoc ředitele podniku, a poté stanovil politickou spolehlivost jediným kritériem pro výběr osob na ředitelské posty. V důsledcích tím byla pozice ředitele podniku přetvořena do nižší politické funkce, srovnatelné například s funkcí předsedy národního výboru. Ředitel jako zástupce politické moci v podniku tak představoval určitou protiváhu k lépe odborně vybaveným podřízeným a měl zamezit mocenské převaze odborníků.

V pivovarském průmyslu uvedenou tezi podporují kádrové profily osob, které zastávaly funkci podnikového ředitele v roce 1953. Dostupné kádrové profily ukazují jako zásadní podmínku pro výkon funkce členství v KSČ. Výjimku představoval pouze bývalý ředitel národního podniku Československé pivovary František Hlaváček, jehož přihláška do KSČ z roku 1948 byla stále posuzována a v roce 1953 byl pouze kandidátem na členství. František Hlaváček měl rovněž jako jediný z ředitelů vysokoškolské vzdělání a praxi na vedoucí pozici před rokem 1945. Jednalo se ovšem o klasickou výjimku potvrzující pravidlo, jelikož byl akceptovatelný pouze na pozici ředitele Branického pivovaru, n. p., který byl přeměněn na výzkumný ústav. Pouze u podniku vybaveného prioritně výzkumnými nikoliv výrobními úkoly, se mohla stát odbornost a kvalifikace převažujícím kritériem.

Z přehledu dosaženého vzdělání dalších 42 ředitelů je zřejmé, že odbornost na pozici ředitele pivovarského a sladařského podniku nehrála vůbec žádnou roli. Pouze pět ze 42 ředitelů převyšovalo vzděláním běžné dělnické kádry. Dva absolvovali pivovarskou pokračovací školu bez maturity, dva obchodní akademii bez maturity a jeden obchodní akademii s maturitou. Zbytek ředitelů byl pouze vyučen – nezřídka mimo pivovarský obor – nebo měl základní vzdělání. Pouze tři ředitelé pracovali před rokem 1945 v administrativě, zbytek na dělnické pozici (viz Tabulka 22). Odstavení odbornosti na vedlejší kolej při výběru ředitelů umožňoval rovněž charakter pivovarnictví, které bylo oborem s důrazem na tradici výroby s minimálním tlakem po inovacích. Praxe ve výrobě byla již před druhou světovou válkou v pivovarnictví oceňována více než akademické vzdělání.

Tabulka 22

Kádrové profily ředitelů pivovarských a sladařských národních podniků v roce 1953				
Národní podnik	Ředitel			
	Jméno	Vzdělání (po únoru 1948)	Původní povolání	Členství v KSČ
Branický pivovar, n.p.	František Hlaváček	vysokoškolské	sladovník (ředitel)	kandidát od roku 1948
Smíchovský pivovar, n.p.	Jaroslav Hartman	vyučen	sladovník	od roku 1945
Holešovický pivovar, n.p.	Jaroslav Mach	nižší pivovarská škola (půl roční politické školení)	sladovník	od roku 1945
Nuselský pivovar, n.p.	Josef Šunda	vyučen	bednář	od roku 1945
Velkopopovický pivovar, n.p.	Karel Šimon	vyučen	sladovník	od roku 1945
Benešovské pivovary, n.p.	František Oliverius	vyučen	sladovník	od roku 1921
Brdské pivovary, n.p.	František Skolka	dvouletá pivovarská škola	sladovník	od roku 1945
Krušovické pivovary, n.p.	Jaroslav Máša	vyučen	sladovník	od roku 1945
Nymburské pivovary, n.p.	Vincenc Kroupa	vyučen	sladovník	od roku 1945
Polabské pivovary, n.p.	Václav Štěpán	vyučen (půl roční politicko-odborná škola)	sladovník	od roku 1921
Jihočeské pivovary, n.p.	Václav Hora	vyučen (roční škola pro kádrové referenty)	zámečník	od roku 1946
Pošumavské pivovary, n.p.	Václav Bečvář	vyučen	kuchař	od roku 1945
Třeboňské pivovary, n.p.	N/A	N/A	N/A	N/A
Plzeňské pivovary, n.p.	Václav Frank	základní (půlroční politicko-odborná škola)	kameník	od roku 1945
Chodské pivovary, n.p.	Václav Pípka	vyučen	sladovník	od roku 1945
Západočeské pivovary, n.p.	Jaroslav Zoubek	vyučen	strojní zámečník	od roku 1930
Chebské pivovary, n.p.	František Janoušek	vyučen	sladovník	od roku 1948
Karlovarské pivovary, n.p.	Václav Beránek	obecná škola (dvou roční večerní škola KSČ)	dělník	od roku 1945
Krušnohorské pivovary, n.p.	Jaroslav Klimeš	vyučen (roční Ústřední dělnická škola – ÚDŠ)	sladovník	od roku 1945
Litoměřicko-ústecké pivovary, n.p.	Jaroslav Drahorád	vyučen (ÚDŠ)	sladovník	od roku 1931
Lounsko-žatecké pivovary, n.p.	Oldřich Kreidl	vyučen	mechanik	od roku 1948

Severočeské pivovary, n.p.	Bohumil Beran	vyučen	bednář	od roku 1945
Pojizerské pivovary, n.p.	Břetislav Muška	vyučen	zedník	od roku 1945
Hradecké pivovary, n.p.	Ladislav Pařízek	vyučen (půl roční pivovarská škola)	strojní zámečnick	od roku 1945
Krkonošské pivovary, n.p.	František Kos	vyučen (ÚDŠ)	soustružník	od roku 1945
Východočeské pivovary, n.p.	František Pražan	obchodní akademie	úředník	od roku 1946
Orlické pivovary, n.p.	Jaroslav Exner	vyučen	zedník	od roku 1945
Havlíčkobrodské pivovary, n.p.	František Pecen	základní	dělník	sloučením soc. dem. od roku 1948
Horácké pivovary, n.p.	Josef Velebil	vyučen	bednář	od roku 1945
Středomoravské pivovary, n.p.	Václav Korda	vyučen	sladovnick	od roku 1945
Jihomoravské pivovary, n.p.	Josef Brett	vyučen	bednář	od roku 1946
Přerovský pivovar, n.p.	Slavomír Doležal	obchodní akademie s maturitou	účetní	od roku 1945
Olomoucké pivovary, n.p.	Václav Fikrle	vyučen (ÚDS)	sladovnick	od roku 1945
Severomoravské pivovary, n.p.	Osvald Kohoutek	základní	dělník	od roku 1945
Valašské pivovary, n.p.	?			
Slovácké pivovary, n.p.	Jaroslav Tomandl	vyučen	sladovnick	sloučením soc. dem. od roku 1948
Ostravské pivovary, n.p.	Vojtěch Melka	vyučen	sladovnick	od roku 1945
Opavské pivovary, n.p.	Jan Jureček	dvouletá obchodní škola	úředník	sloučením soc. dem. od roku 1948
České sladovny, n.p.	Josef Holeček	vyučen	sladovnick (laborant ve Výzkumném ústavu pivovarském v Praze)	od roku 1945
Chrudimské sladovny, n.p.	Antonín Smutný	vyučen	sladovnick	od roku 1948
Severomoravské sladovny, n.p.	Antonín Smejtek	vyučen (ÚDŠ)	zedník	od roku 1945
Olomoucké sladovny, n.p.	Václav Míchal	vyučen	sladovnick	od roku 1947
Hanácké sladovny, n.p.	?			

Jihomoravské sladovny, n.p.	Ladislav Vojtěch	vyučen	obchodní příručí	od roku 1945
--	-----------------------------	---------------	-------------------------	-------------------------

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 22, i. č. 130, Kádrové charakteristiky podnikových ředitelů.

6.3.3. Plnění plánu v produkci a spotřebě piva

Dezolátní stav českého pivovarnictví po skončení druhé světové války způsobily především nepoužívání kvasných nádob, strojů a neudržování budov v zastavených i fungujících pivovarech a válečné operace. Pivovary Prazdroj a Gambrinus byly na konci války poničeny bombardováním, pivovary v Ostravě, Chebu a Opavě byly poškozeny při ústupu německé armády stejně jako šest obchodních sladoven, které v důsledku přechodu fronty vyhořely. Pivovarům na konci války zcela chyběla nákladní vozidla a provozu nebyla schopná ani většina železničních vagonů. Pivovarnictví přišlo rovněž o 40–50 % transportních sudů a jejich obnovu komplikoval nedostatek dubového dřeva. Chyběly všechny dovážené suroviny pro pivovarskou výrobu – pryskyřice pro výrobu pivovarské smoly, korek, juta, kůže, guma, oleje a pohonné látky. Nedostávalo se rovněž železa, barevných kovů, stavebních hmot atd. Obdobná situace byla v dostupnosti pivovarských surovin.³⁴⁴

Okamžitému zvýšení pивní produkce bránil po skončení války především nedostatek ječmene ke sladování. Velikost sklizně se odvíjela od rozlohy zaseté plochy ječmene a od rozlohy chmelnic. Pro ječmen byl zvláště nepříznivý osev pro sklizeň v roce 1945, kdy meziročně poklesla osetá plocha ječmenem v českých zemích o více než 100 000 ha, konkrétně z 350 806 ha na 248 335 ha. Mnohem výrazněji však klesl během válečných let hektarový výnos ječmene, který se snížil z 22,8 t v roce 1938 na 13,3 t v roce 1945. Sklizeň ječmene tím v roce 1945 dosáhla v českých zemích pouze 331 463 t oproti 841 303 t v roce 1938, tj. 39 %. Na Slovensku došlo v roce 1945 oproti předchozímu roku k výraznému navýšení osevní plochy ječmene ze 197 718 ha na 281 720 ha, která tak dosáhla téměř předválečné úrovně. Ze statistických údajů nelze určit, jestli byla příčinou zvýšení osevní plochy skutečnost, že jarní osev roku 1945 probíhal na Slovensku z velké části již na osvobozeném území. Hektarový výnos ovšem v uvedeném roce dosáhl pouze 10,7 t, tedy znatelně méně než v období Slovenského štátu. Celkově se sklizeň ječmene na Slovensku zvýšila pouze o 4000 t. V obnoveném Československu se v roce 1945 sklídilo 632 073 t ječmene, tj. 48 % sklizně roku 1938. Podobná situace byla ve sklizni chmele, která v roce 1945 dosáhla pouze 74 430 c. l.³⁴⁵ oproti 137 960 c. l. v roce 1938, tj. 54 %.³⁴⁶

Na československé pivovarnictví nepříznivě působila rovněž poválečná vysoká poptávka po pivovarských surovinách ze zahraničí. Československo si jejich vývozem mohlo

³⁴⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 14–15.

³⁴⁵ c. l. = lehký cent, který představuje 50 kg.

³⁴⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 078 a 081.

poměrně lehce zajistit devizy potřebné pro obnovu hospodářství, zatímco export piva znesnadňovala konkurence zahraničních pivovarů a snahy jednotlivých států po obnovení vlastní pivovarské produkce. Zvýšení maximální stupňovitosti piva bylo tedy v roce 1945 nemyslitelné a vedle kontingentace surovin, pohonných hmot a odbytišť zůstala zachována rovněž okupační správou stanovená maximální povolená stupňovitost piva na 3,2°. Zvýšena byla pouze ve znovu připojeném pohraničí, kde říšské úřady stanovily maximální stupňovitost na 2,2°. Na Slovensku zůstávala v platnosti maximální povolená stupňovitost na velkorysé hodnotě 9°. Československá vláda se k vyrovnaní propastného rozdílu ve stupňovitosti v západní a východní části státu neodhodlala, aby snížení životní úrovně slovenského obyvatelstva nevyvolalo sympatie k zaniklému Slovenskému štátu a nediskreditovalo obnovení Československa.³⁴⁷

Produkce ječmene i sladu se v následujícím roce znatelně zvýšila. Sklizeň ječmene v ČSR narostla v roce 1946 o více než 110 000 t na 742 843 t. Československé pivovarnictví mělo v uvedeném roce k dispozici pro výrobu piva 43 425 t sladu. Výstav piva se tak zvýšil na 6 456 189 hl piva o stupňovitosti 3,2° v českých zemích a na 958 567 hl piva 9° na Slovensku (viz Tabulka 27). Pro výrobu piva v českých zemích muselo být použito rovněž sladových náhražek. Průměrné množství použitého sladu na výrobu hektolitrů piva totiž v roce 1946 dosahovalo pouze 4,72 kg, oproti více než 16,5 kg v druhé polovině dvacátých let 20. století. Vedle 30 484 t sladu bylo pro výrobu necelých 6,5 milionu hl piva v českých zemích použito 7341 t cukru, 1478 t kuléru a syrobu, 2 t dulcinu a 2258 kg cukerinu. Kuler se používal k přibarvování tmavých piv a cukerin ke zvýšení jejich sladkosti. Pivovary na Slovensku si v roce 1946 vypomohly pouze zanedbatelným množstvím 153 t kuléru a syrobu.³⁴⁸

Zlepšující se dostupnost sladu umožnila Svazu pro chmel, slad a pivo zvýšit v listopadu roku 1946 povolenou stupňovitost na 6,5°–7°. Pivovar Prazdroj měl povoleno vystavovat pivo na domácím trhu o 1° vyšší, v rozmezí 7,5°–8°. Pro exportní trhy vyráběl Plzeňský Prazdroj pivo 12°. V roce 1945 bylo v ČSR vyrobeno 333 hl exportního 12° piva, v roce 1946 již 6302 hl. Pivovarům bylo umožněno u tmavého piva ponechat stupňovitost na úrovni 3,2°–3,7°. Většina pivovarů této možnosti nevyužila a zvýšila stupňovitost u tmavých i světlých piv na 6,5°–7°. Na Slovensku byla na konci roku 1946 povolená stupňovitost snížena na 8°, aby se tak

³⁴⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 27–28.

³⁴⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031, 034 a 088; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 162.

postupně nivelizovala stupňovitost piv v celém Československu. Uvedená opatření ovlivnila pivní produkci až v roce 1947.³⁴⁹

Dvouletým plánem stanovený růst produkce piva na 8,6 milionů hl v roce 1948 nebyl při nespecifikování stupňovitosti obtížným úkolem. Velikost produkce piva z roku 1937, kdy se pivovarnictví stále ještě nevzpamatovalo z hospodářské krize, překračoval plán pouze o necelá 4 %. Mnohem ambiciózněji vyhlížely úkoly v oblasti výroby sladu, která se měla navýšit oproti roku 1937 o více než třetinu na 268 tisíc t. Pivovarnictví a sladařství měla dostatečné produkční kapacity³⁵⁰ a splnění plánu nevyžadovalo velké investiční náklady. Klíčové však byly dodávky ječmene, které závisely na faktorech a hospodářských subjektech mimo pivovarský a sladařský průmysl.

Sklizeň ječmene v roce 1946 dosáhla 742 843 t, tj. o 110 000 t více než v roce 1945. Pivovary tak měly v roce 1947 k dispozici pro výrobu piva 70 504 t sladu, oproti 43 425 t v roce 1946. Plánovaná pivní produkce stanovená pro rok 1947 na 8 milionů hl tak byla při výrobě 8 846 827 hl (viz Tabulka 27) splněna na 110,8 %. Meziročně se zvýšila rovněž průměrná stupňovitost vyrobeného piva z 5,58° na 7°. Navýšení produkce a stupňovitosti piva umožnilo vedle zvýšených dodávek sladu také použití většího množství náhražkových surovin oproti předchozímu roku. Konkrétně bylo k výrobě piva v uvedeném roce použito 10 142 t cukru, 1841 t kuléru a syrobu, 1985 kg cukerinu a 36 t škrobové moučky.³⁵¹ Velkým zklamáním prvního roku dvouletého plánu se stala výroba sladu, která činila navzdory plánovaným 183 000 t pouze 80 826 t, tj. 44,1 % plánu. Ve sladovnictví se mnohem dříve, než v pivovarnictví projevilo extrémní sucho roku 1947. Pivovary byly slabou sklizní ovlivněny až v následující kampani.³⁵²

Dvouletý hospodářský plán byl v produkci ječmene velmi optimistický. Plán sklizně na rok 1947 stanovoval na 1 056 200 t, na rok 1948 dokonce ve výši 1 122 500 t, tj. mírně nad produkcí roku 1937.³⁵³ Pivovarští odborníci tak již počítali s uvolněním limitů stupňovitosti

³⁴⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 28–29.

³⁵⁰ V roce 1947 byly produkční kapacity pivovarů vytíženy ze 67,6 %, u sladoven dokonce jenom ze 32,3 %. SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské, s. 6.

³⁵¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031, 034 a 088.

³⁵² SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 25, Výroba sladu ve 2 LP.

³⁵³ Zákon č. 192/1946 Sb. ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu, Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, částka 84, vydáno dne 29. října 1946, s. 1195.

piva a s výrobou 10° a 12° piv v roce 1948.³⁵⁴ Optimistická očekávání lepší dostupnosti pivovarský surovin podporoval rovněž nárůst oseté plochy ječmene v roce 1947, která se meziročně zvýšila z 546 128 ha na 570 452 ha. Veškeré naděje ovšem vzaly za své s příchodem sucha v roce 1947. Přes zvýšenou osetou plochu poklesla sklizeň ječmene o téměř 100 000 t na 649 260 t.³⁵⁵

K nepříznivým klimatickým podmínkám se přidaly problémy s výkupem ječmene, se kterými se pivovarské a sladařské podniky potýkaly již od konce války. Při nedostatku krmiv a administrativní zátěži s jejich obstaráváním bylo pro rolníky mnohem výhodnější ječmen zkrmovat a neposkytovat jej do výkupu. Potřebu krmiv zvyšovaly i ambiciózní cíle dvouletého plánu, mezi jehož priority patřilo zvýšení chovu vepřů o 32 %.³⁵⁶ Úprava poměru mezi výkupními cenami ječmene a kukuřice, za kterou se zasazovaly ještě před realizací dvouletého plánu centrální pivovarské instituce, nepřinesla žádoucí efekt.³⁵⁷

Na počátku roku 1947 Svaz pro chmel, slad a pivo a ústřední orgán znárodněných pivovarských podniků přišly s plánem na smluvní pěstování ječmene, které by si pivovary u rolníků objednaly a zároveň jim zajistily krmiva.³⁵⁸ Mláto a sladový květ, odpadní suroviny z výroby piva a sladu používané jako krmivo, ovšem nepokrývaly potřeby zemědělců a pivovarské instituce se pokoušely zajistit dovoz krmiv ze zahraničí. Snahy o dovoz kukuřice z USA a Belgie však nepřesáhly formu návrhů. Teprve v polovině roku 1947 zajistila Výsadní obilní společnost dovoz 17 700 t kukuřice z Brazílie a Argentiny, jež měla z většiny sloužit pivovarskému a sladařskému průmyslu jako náhrada zemědělcům za ječmen. Ministerstvo výživy dále zajistilo dovoz 1000 t škrobové moučky z Belgie, která měla být jednak zkrmena a jednak částečně svařena v pivovarech na zkoušku jako náhražka sladu.³⁵⁹

Následky neúrody v Československu měly zmírnit hlavně dovozy obilovin ze Sovětského svazu. Velkorysá nabídka SSSR představovala kompenzaci za odmítnutí Marshallova plánu Československem v červnu 1947. SSSR se v obchodní smlouvě zavázal dodat Československu 400 tisíc t chlebového obilí, 30 tisíc t ječmene, 20 tisíc t ovsa a 150 tisíc

³⁵⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 3 pro rok 1947.

³⁵⁵ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 078.

³⁵⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 3. září 1947.

³⁵⁷ Tamtéž, karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 31. října 1947.

³⁵⁸ Tamtéž, karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 2. dubna 1947.

³⁵⁹ Tamtéž, karton č. 2, i. č. 11, Záписы ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 15. května, 2. července a 6. srpna 1947.

t kukuřice.³⁶⁰ Nezbytné vysušení kukuřice po sklizni však stanovovalo nejbližší možný termín jejich dodávek až na prosinec 1947. Rolníci pod vlivem neúrody a nejistých příslibů dovozu kukuřice si ponechávali raději ječmen jako rezervu. Jednání zemědělců dokonce podnítilo ústřední orgán znárodněných pivovarů Československé pivovary, národní podnik k zahájení reklamní kampaně.

Pivovarnictví patřilo v meziválečném období k oborům, ve kterých se aktivity dnes označované jako marketing staly běžnou součástí strategie firmy. Pro ekonomický systém třetí republiky bylo příznačné, že reklama z činnosti znárodněných podniků zcela vymizela. V systému striktně stanovených odbytišť bylo konkurenční prostředí neutralizováno a reklama zaměřená na zákazníka ztratila smysl. Jediná reklamní kampaň vedená národními podniky v období třetí republiky tak cílila na pěstitele ječmene. Pod heslem „bez ječmene není piva“ se pivovarníci na počátku roku 1948 snažili přesvědčit zemědělce, aby ječmen nabídli do výkupu hospodářským družstvům. Národní podnik Československé pivovary vyčlenil na celou kampaň, jež zahrnovala inzerci v hlavních denících a odborných zemědělských časopisech, kinoreklamu a výrobu 3000 ks plakátů, celkem 209 138 Kčs.³⁶¹

Výhled na nedostatek hlavní pivovarské suroviny způsobil na konci roku 1947 opětovné snížení povolené stupňovitosti. S platností k 1. prosinci 1947 byla snížena na 4,6°–5° u běžného světlého piva, na 3,2°–3,7° u piva tmavého a na 5,6°–6° u piva plzeňského. Na Slovensku měly pivovary stále povoleno vyrábět 8° pivo. Redukován byl i plán výroby pro rok 1948. Původně naplánovaná výroba piva byla snížena z 8,6 milionů hl na 8 milionů hl a sladu z 268 tisíc t na 109 tisíc t.³⁶² Na konci ledna 1948 byly dodávky ječmene ze SSSR takřka splněny (28 459 t), zatímco dovozy kukuřice dosáhly pouze necelé třetiny (42 310 t) přislíbeného objemu.³⁶³ Pro výrobu piva bylo nakonec v roce 1948 k dispozici 58 032 t sladu, což umožnilo splnit upravený plán bez větších problémů a rovněž snížit významně spotřebu cukru při výrobě piva na 720 t oproti 10 142 t v předchozím roce. Produkce piva dosáhla hodnoty 8 160 102 hl (viz Tabulka 27) v průměru 5° piva a splnila redukovaný plán na 101,6 %.³⁶⁴

³⁶⁰ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 10/10 pro rok 1947.

³⁶¹ Tamtéž, karton č. 5, i. č. 49, Rozpočty a návrh propagační akce pro Československé pivovary, národní podnik, na zvýšený výkup sladového ječmene.

³⁶² SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 39; SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 25, Komentář pro výrobní odvětví, průmysl pivovarský a sladařský.

³⁶³ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 10 pro rok 1947.

³⁶⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 088.

Ve výrobě sladu se pozitivně promítla dobrá sklizeň ječmene roku 1948 a sladařství s produkcí 117 689 t sladu splnilo upravený plán na 108,2 %. Dostupnost ječmene mírně zvyšoval i administrativní nátlak na zemědělce, který po únoru 1948 vyvíjely státní orgány. Ministerstvo výživy vydalo vyhlášku, která nařizovala zajištění veškerých zásob ječmene zemědělských usedlostí s výměrou nad 50 ha. Výnos z této akce byl odhadován na 4500 t. Ministerstvo očekávalo dalších 13 500 t ječmene od 9000 obcí v ječmenářsko-produkčních oblastech, které měly národní výbory zajistit od svých občanů.³⁶⁵

Bilance dvouletého hospodářského plánu v pivovarském a sladařském průmyslu tak nakonec vykazala splnění v obou vytčených úkolech – výrobě piva i sladu. Splnění plánu však umožnila pouze skutečnost, že se cíle stanovené v zákoně o dvouletém hospodářském plánu nestaly neprolomitelným zákonem, ale byly podle potřeby upraveny.

Rámcové úkoly ve velikosti produkce piva a sladu, jež stanovil zákon o dvouletém hospodářském plánu pro pivovary a sladovny, byly Hospodářskou skupinou pro pivovarský a sladařský průmysl rozepisovány do operativních plánů pro jednotlivé podniky. Výsledky plnění plánu ze strany jednotlivých pivovarů poskytují dostupné prameny pouze pro sektor znárodněných podniků, a to pouze pro rok 1947. Znárodněný pivovarský sektor splnil jako celek plán na 104,6 % a v plnění plánu zaostával za zbytkem pivovarského průmyslu, jenž tvořily pivovary státní, konfiskované, družstevní a soukromé. Plnění plánu však vypovídalo málo o hospodářské úspěšnosti podniků a bylo především ovlivněno nastavením plánovaných hodnot. V systému vytýčených odbytišť a omezených dodávek pivovarských surovin nesehrávala efektivnost podniku a kvalita výrobku prakticky žádnou roli a velikost výroby závisela na přidělu surovin a vývoji spotřeby v konkrétním odbytovém teritoriu.

Podle následující tabulky nesplnily předepsaný plán na rok 1947 pouze čtyři národní pivovary (viz Tabulka 23) Na ústřední úrovni nevyvolalo nesplnění plánu u tří z nich žádný ohlas. Pivovar Prazdroj zaostal za plánovanou výrobou pouze o necelé 2 %, což zhruba odpovídalo nesplnění předpokládaného exportu plzeňského piva a národní pivovarské podniky v Trutnově a Chebu nebyly natolik významné, aby kvůli nim byla na ústředí přijata nějaká opatření. Problémem pro znárodněný pivovarský sektor se ovšem stal pivovar Staropramen, jenž splnil plán pouze z 89 %.

Smíchovský pivovar představoval před druhou světovou válkou v československém pivovarnictví symbol úspěchu. Podle velikosti výroby byl v oboru jedničkou a jeho akcie byly vyhledávány pro vysoký dividendový výnos. Skvělé hospodářské výsledky smíchovského

³⁶⁵ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 49, Rozpočty a návrh propagační akce pro Československé pivovary, národní podnik, na zvýšený výkup sladového ječmene.

pivovaru nenarušila ani hospodářská krize ve třicátých letech 20. století. O to nepříjemnější byla pro ústředí národních pivovarů skutečnost, že v systému plánovaného hospodářství patřil smíchovský pivovar k nejhorším. Úspěch smíchovského pivovaru před druhou světovou válkou byl založen na výjimečné schopnosti konkurovat na československém pivním trhu, která ovšem při faktické neexistenci trhu v období třetí republiky zanikla.

Tabulka 23

Výstav a plnění plánu národních podniků v roce 1947						
Pivovar	Produkce (hl)	z celkové produkce				Plnění plánu (%)
		tmavé pivo (hl)	lahvové pivo (hl)	export (hl)	dodávky na Slovensko (hl)	
Trutnov	27 538	23 707	1 831			78,26
Smíchov	717 245	348 940	44 756		10 041	89,13
Cheb	92 559	59 460	28 175			95,35
Praždroj	468 192		68 028	23 176	36 098	98,61
Hanušovice	79 145	47 273	4 590			101,17
Gambrinus	295 923	127 099	42 998			103,57
Ostrava	208 829	66 951	63 630		5 325	106,93
Most	171 220	97 681	35 254			108,58
Rájec	23 040	8 649	5 919			114,03
Velké Popovice	317 846	123 610	39 794			115,54
Opava	56 702	26 729	8 976			116,95
Rakovník	37 825	24 458	6 271			117,48
Vratislavice	67 783	31 946	19 949			118,80
Brno	285 381	137 868	47 145			119,46
Znojmo	61 535	16 196	22 331			125,66
Jablonec	46 036	27 820	23 561			136,26
České Budějovice	194 938	84 681	38 832	5 985	57 585	141,06
Česká Lípa	33 205	23 207	10 529			141,33
Celkem	3 184 962	1 381 637	510 231	29 302	121 666	104,59

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 10 pro rok 1947.

Závodní rada a závodní organizace KSČ smíchovského pivovaru si v roce 1951 stěžovaly na rozdělení odbytišť pivovarů, které mělo původ v době protektorátu a v prakticky nezměněné podobě zůstalo v platnosti i po skončení války. Ve stížnosti osazenstva bylo konkrétně zmiňováno zvýhodnění velkopopovického pivovaru na úkor pivovaru smíchovského, které měl zajistit tehdejší vlastník pivovaru ve Velkých Popovicích Hanuš Ringhoffer jako člen NSDAP.³⁶⁶ Přestože uvedená zmínka patřila k tehdejšímu koloritu

³⁶⁶ Rayonisace pražských odbytišť je výtvozem bývalého barona Ringhoffera v době okupace, který jako Němec zneužil svého postavení a zabezpečení dobrých odbytišť svému pivovaru ve Velkých Popovicích v dorozumění

očerňující odsunuté německé obyvatelstvo a kapitalistické průmyslníky, statistické údaje o produkci pivovarů před a po válce ji do značné míry potvrzovaly. Pivovar ve Velkých Popovicích byl jeden z mála pivovarů, které po druhé světové válce dosáhly vyšší produkce než v období první republiky.³⁶⁷

Smíchovský pivovar výměnou odbytišť v roce 1942 přišel o velkou část mimopražských odběratelů a jeho závislost na pražském trhu se posílila. V poválečném období se tak smíchovský pivovar potýkal s poklesem spotřeby piva v pražském regionu, které bylo způsobeno jednak stěhováním obyvatelstva z vnitrozemí do pohraničí a jednak sezónními budovatelskými brigádami, na které obyvatelé Prahy odjížděli právě v letních měsících s nejvyšší spotřebou piva. Během hospodářské krize třicátých let se management smíchovského pivovaru dokázal úspěšně vypořádat se všeobecným poklesem spotřeby piva prostřednictvím expanze do mimopražských regionů. V poválečném plánovacím systému nebylo takové řešení možné a vedení smíchovského podniku bylo odkázáno pouze na byrokratické dohadování s ústředními institucemi.

Situaci smíchovského pivovaru se několikrát zabývalo představenstvo ústředního národního podniku Československé pivovary. Zástupci pivovaru Staropramen žádali vrácení odbytišť, které považovali za odebrané neoprávněně nebo nedostatečně kompenzované. Jednalo se především o odběratelská místa v pohraničí ztracena bez náhrady bezprostředně po Mnichovu a mimopražská odbytiště, jejichž ztráta byla pivovaru v roce 1942 kompenzována odbytišti zastaveného pivovaru v Krči. Odbytiště pivovaru v Krči bylo však po válce přiděleno státním pivovarům. Navrácení původních mimopražských odbytišť smíchovského pivovaru by však zpochybnilo poválečnou koncepci pivovarského průmyslu, jež byla založena na úspoře pohonných hmot, a naráželo na nesouhlas Svazu pro chmel, slad a pivo, který veškeré změny v odbytových teritoriích schvaloval.

Neschopnost smíchovského pivovaru splnit plán, jehož procentuální plnění se stalo v novém systému kritériem úspěchu a neúspěchu, ovšem vytvářelo špatné světlo jak na skupinu národních pivovarů, tak i na celý systém hospodářského plánování. Ústřednímu ředitelství Československých pivovarů se tak postupně dařilo vyjednávat pro smíchovský pivovar ústupky u Svazu pro chmel, slad a pivo. Podařilo se například prosadit pro smíchovský pivovar dodávkový kontingent na Slovensko, který byl původně určen pouze pro exportní a moravské

s plzeňským pivovarem na úkor oběma nepříjemně konkurujícího smíchovského závodu. Přes naše opětovné stížnosti zachovala se tato nemožná rayonisace v hlavních rysech až do dnešních dnů. SOA Praha, fond Závodní výbor Smíchovského pivovaru, karton č. 1, Opis – stížnost osazenstva smíchovského pivovaru ze dne 1. listopadu 1951.

³⁶⁷ Minařík, Martin: V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945. Nová tiskárna, Pelhřimov 2017, s. 346–347.

pivovary.³⁶⁸ Smíchovský pivovar dodal na Slovensko v roce 1947 přes 10 tisíc hl piva. Úpravy odbytišť ve prospěch smíchovského pivovaru byly provedeny i v rámci skupiny národních podniků. Smíchovskému pivovaru bylo přenecháno několik odběratelských míst v pražském regionu od plzeňských pivovarů a od zastavených konfiskovaných a znárodněných pivovarů. Problém ovšem zůstával v podmínce, že tito odběratelé museli sídlit v Praze nebo v bezprostředním okolí. Pivovar Staropramen tak získal významnější odbytiště pouze v kladenské oblasti.³⁶⁹ Žádosti o obnovení reprezentačních odbytišť ve velkých městech a možnost dodávat tzv. zasilatelské pivo³⁷⁰ nebyly centrálními institucemi povoleny.³⁷¹ Situace smíchovského pivovaru se tak v následujícím roce nelepšila. V roce 1948 splnil sice plán na 94,74 %, ale jenom díky změkčení parametrů plánu. Ve skutečnosti produkce smíchovského pivovaru poklesla o téměř 100 tisíc hl ze 717 245 hl na 622 630 hl a jeho meziroční pokles výroby o více než 13 % výrazně překonal pokles celého pivovarského průmyslu, který činil v uvedeném roce necelých 8 %.

Pětiletý plán stanovil pivovarské produkci úkol vystupňovat výrobu do roku 1953 na 11,7 milionů hl piva a 312 600 t sladu. Prováděcí plán na rok 1949 počítal s výrobou 9 450 000 hl piva a 191 245 t sladu.³⁷² Sklizeň ječmene v roce 1948 dosáhla již velmi slušných 897 591 t a v roce 1949 byl výnos ječmene ve výši 1 023 326 t srovnatelný se slabšími sklizněmi v meziválečném období. Zahraniční obchod s ječmenem navíc vykazoval aktivní bilanci 54 608 t.³⁷³ Velmi dobrá sklizeň roku 1948 umožnila vládě k 15. lednu 1949 zvýšit opět povolenou stupňovitost na 6,6–7,1° u výčepního piva a na 7,6°–8,1° u piva z plzeňského Prazdroje. Uvedené hodnoty platily pro celé Československo. Konzumenti na Slovensku se tak museli naopak vypořádat se snížením stupňovitosti piva z 8° na 7°. V limitovaném množství mohlo být na domácí trh dodáno i 12° pivo, do té doby určené pouze pro export.

Na výrobu piva bylo v roce 1949 použito 100 618 t sladu oproti 58 032 t v roce předcházejícím. Československá produkce díky tomu v roce 1949 narostla na 9 695 143 hl piva

³⁶⁸ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 12. září 1947

³⁶⁹ Tamtéž, Zápis ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 30. dubna 1947.

³⁷⁰ Termín zasilatelské pivo vznikl v době okupace, kdy byla po roce 1940 stanovena jednotná cena piva pro celé území Protektorátu, pouze Měšťanskému pivovaru v Plzni byla ponechána možnost za vyšší cenu dodávat pivo na základě objednání zákazníka po celém protektorátním území. Plzeňskému pivovaru byla tato výjimka ponechána i po válce.

³⁷¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 6. června 1947.

³⁷² SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 75.

³⁷³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 078 a 102.

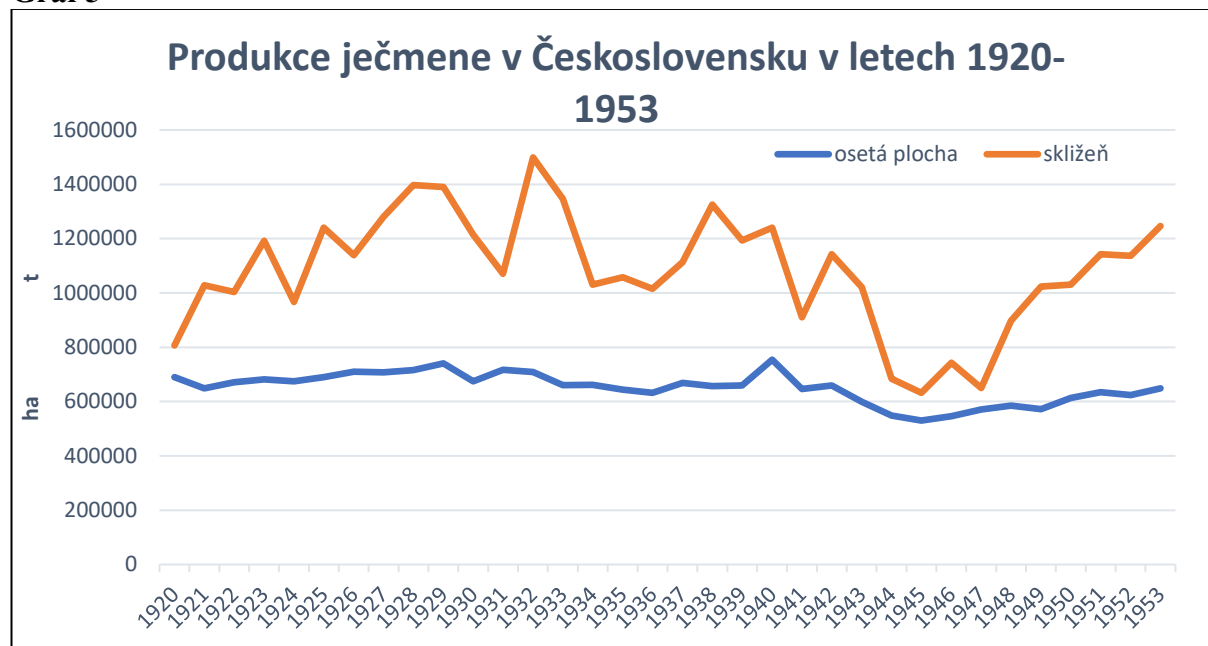
a splnila plán na 102,6 %. Průměrná stupňovitost vyrobeného piva přitom dosáhla nejvyšší poválečné úrovně – 7,09°. Přes své zvýšení nicméně stále extrémně zaostávala ve srovnání s rokem 1937, kdy průměrná stupňovitost československého piva činila 10,46°. Ústředním ředitelstvím oslavované překročení 120 % úrovně pивní produkce roku 1937 tak nebylo úplně na místě a zapadalo do kontextu zavádějících sebeepochvalujících prohlášeníh ústředních ředitelstev národních podniků. Důvody ke chvále chyběly i v případě produkce sladu, která v roce 1949 dosáhla pouze 180 743 t a splnila plán na 94,5 %.³⁷⁴

Sklizeň ječmene ve druhém roce pětiletky mírně narostla na 1 030 178 t a pomalu se blížila k cílené hodnotě pětiletého plánu – 1 300 000 t. Přispěl k tomu prováděcí plán na rok 1950, který stanovil ambiciózní cíle ve výrobě vepřového masa. Nutnost zajistit dostatek krmiva ovlivnila i osevní plány. Osetá plocha pšenice měla být v roce 1950 snížena o 4 % a žita o 14,5 % ve prospěch ječmene, jehož osevní plochy se měly zvýšit o 41 tis. ha.³⁷⁵ Na rozdíl od produkce vepřového se podařilo plán osevních ploch ječmene dokonce mírně překonat a v roce 1950 byl ječmen pěstován na 613 717 ha, což se již blížilo nejnižším ročním osetým plochám v meziválečném období (viz Graf 5). Dostupnost ječmene zlepšil rovněž zahraniční obchod, který v roce 1950 dodal dalších 179 111 t. Nedostatek pivovarských surovin neohrožoval na rozdíl od minulých let splnění plánu a poměrně ambiciózní plán produkce 10 725 000 hl piva v roce 1950 nepředstavoval nereálný úkol i s ohledem na nezvýšení maximální povolené stupňovitosti. Československé pivovary měly v uvedeném roce pro výrobu piva k dispozici 109 962 t sladu, což umožnilo vyrobit 10 779 473 hl a splnit plán na 100,5 %. Většinu produkce tvořilo stále 7° pivo (viz Tabulka 27), což potvrzuje i průměrná stupňovitost, která se zvýšila pouze nepatrně na 7,15°. Mírný nárůst průměrné stupňovitosti umožnilo zvýšení limitů dodávek 12° piva a povolení omezených dodávek 8° a 10° piva na vnitřní trh. Za plánovanými hodnotami stále zaostávala výroba sladu, která v roce 1950 činila pouze 189 322 t oproti plánovaným 191 559 t, tzn. splnění plánu pouze na 98,8 %.³⁷⁶

³⁷⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 39

³⁷⁵ Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 317, Důvodová zpráva k prováděcímu plánu pro rok 1950. II. Zemědělství a lesnictví, s. 2–3.

³⁷⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 27–30.

Graf 5

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 078.

Úspěšnost plnění plánu jednotlivými pivovary není bohužel ve fondech ústředních pivovarských institucí k dispozici. Ve fondech pivovarů je velké množství podkladů pro plánovací ústředí k přípravě prováděcích plánů, ty ovšem bývaly vypracovány ve třech variantách a není zřejmé, která z nich byla do prováděcího plánu nakonec zařazena. Z důvodu pokračujících organizačních změn a uzavírání menších pivovarských provozů neposkytuje komparace velikosti produkce jednotlivých pivovarských národních podniků v období prvních dvou let pětiletého plánu žádná validní zjištění (viz Tabulka 24).

Následující tabulka výstavu českých pivovarů v letech 1949 a 1950 tak nabízí informace především o pokračující likvidaci nenárodních sektorů pivovarského průmyslu a ukazuje národní podniky, které participovaly na dodávkách na Slovensko. Koncepce úspory transportních nákladů pověřovala zásobováním slovenských krajů moravské pivovary. Slovenský trh si nicméně žádal i dodávky exportního piva z plzeňského a budějovického pivovaru, která si získala již v meziválečném období přízeň slovenských spotřebitelů a byla na Slovensko dodávána i v éře Slovenského státu. Největším dodavatelem piva na Slovensko se však v roce 1950 stal národní podnik Pražské pivovary, jenž na slovenském trhu prodával téměř desetinu své produkce. Ústřední ředitelství našlo v těchto dodávkách řešení problému nenaplnění výrobních kapacit smíchovského pivovaru. Zvyšování dodavatelské kvóty pro Slovensko bylo mnohem jednodušším řešením než úpravy odběratelských rajónů, které by narazily na zájmy a odpor dalších národních podniků.

Tabulka 24

Výstav českých pivovarů v roce 1949 a 1950 (hl)						
Pivovar	1949			1950		
	Produkce	z toho na		Produkce	z toho na	
		Slovensko	Export		Slovensko	Export
Komunální pivovary	549 348			313 024		
Družstevní pivovary	56 926			62 171		
Pivovar v Bruntále	13 811			16 928		
Státní pivovar Jindřichov	N/A	N/A	N/A	8123		
Národní pivovary	7 666 623	312 693	40 771	8 861 942	428 238	35 597
Pokusný pivovar Braník	52 189			pod Pražsk. pivovary, n.p.		
Pražské pivovary, n.p.	929 423	45 689		1 072 906	105 763	
Středočeské pivovary, n.p.	521 504			548 241		
Polabské pivovary, n.p.	173 430			186 789		
Rak.-klad. pivovary, n.p.	239 342			235 574		
Brdské pivovary, n.p.	105 290			115 729		
Jihočeské pivovary, n.p.	499 354	89 579	8 756	718 706	96 550	8 731
Plzeňské pivovary, n.p.	949 487	40 274	32 015	1 156 517	78 665	26 866
Západoč. pivovary, n.p.	158 215			165 482		
Cheb.-karl. pivovary, n.p.	231 575			247 393		
Krušnohor. pivovary, n.p.	653 672			492 578		
Litom.-úst. pivovary, n.p.	pod Krušnoh. pivovary, n.p.			328 163		
Severočeské pivovary, n.p.	427 868			456 667		
Hradecké pivovary, n.p.	379 698			402 864		
Východoč. pivovary, n.p.	265 839			285 616		
Horácké pivovary, n.p.	117 544			138 175		
Středomor. pivovary, n.p.	606 048	13 262		699 309	13 380	
Hanácké pivovary, n.p.	530 711	28 809		602 320	23 414	
Slovácké pivovary, n.p.	345 844	78 868		391 845	95 536	
Mor.-slez. pivovary, n.p.	465 780	16 212		541 175	14 929	

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 32, Přehledy výroby (karty) za rok 1949; tamtéž, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 29, Přehledy výroby (karty) za rok 1950.

Rok 1951 potvrdil, že odbyt piva nebyl již vázaný na dostupnost pivovarských surovin. Rozbor plánu hmotného zásobování na žádné nedostatky v přidělu pivovarských surovin neupozorňoval. Problémy se koncentrovaly v dodávkách čistících prostředků, svařovacích plynů, pivních lahví, stavebních hmot, sudoviny a hutního materiálu.³⁷⁷ Příděl 124 138 t sladu pro výrobu piva v roce 1951 dokonce překročil roční spotřebu sladu v československých pivovarech v roce 1935, která byla nejslabší ze třicátých let. V té době bylo ovšem ze 122 721

³⁷⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Rozbor plnění plánu na rok 1951.

t sladu vyrobeno zhruba o 3,5 milionu hl piva méně. Průměrná spotřeba sladu na hl piva tehdy činila 16,29 kg, zatímco v roce 1951 to bylo pouze 11,14 kg (viz Tabulka 26).

Dodávky sladu v roce 1951 umožnily rozšířit výrobu 10° piva do všech pivovarských národních podniků a znatelně snížit spotřebu sladových náhražek. Pro výrobu piva v roce 1951 bylo použito pouze 123 t cukru, 308 t kuléru a 520 t syrobu, v předešlém roce bylo ještě spotřebováno 117 t cukru, 484 t kuléru, 981 t syrobu a 2107 kg cukerinu.³⁷⁸ Meziroční zlepšení kvality piva zaznamenaly i celostátní kontroly. V roce 1951 splnilo vyhovující požadavky normy jakosti 67,3 % závodů, zatímco v roce 1950 to bylo pouze 58,2 % (viz Tabulka 25). Závody, které normě zcela nevyhovovaly, se v roce 1951 na rozdíl od předchozího roku nevyskytovaly.

Tabulka 25

Rozdělení závodů podle plnění norem jakosti piva při kontrolách v letech 1950 a 1951 (podíl závodů v % z jejich celkového počtu)		
Stupeň jakosti	1951	1950
1. výborný	12,2 %	7,6 %
2. vyhovující	55,1 %	50,6 %
3. méně vyhovující	32,7 %	37 %
4. nevyhovující	0 %	4,8 %

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Rozbor plnění plánu na rok 1951.

Produkce piva v Československu vzrostla v roce 1951 na 11 145 664 hl a celoroční plán výroby byl splněn na 98,1 %. Sladu bylo vyrobeno 228 272 t, čímž byl splněn plán na 100,7 %. Pouze v českých zemích bylo plnění výrobních úkolů u piva 98,1 % a u sladu 100,3 %. Nesplnění ročního plánu výroby piva se koncentrovalo především v segmentu 10° piv, které se mělo v uvedeném roce vyrábět již ve všech národních podnicích. Na počátku roku 1951 byla ovšem desítka vyráběna pouze ve dvou podnicích v pražském kraji. Pozdější náběh jeho výroby ve zbylých pivovarech způsobil, že tento stav vydržel po celé první čtvrtletí. V dalších čtvrtletích se nedařilo plánovaný odbyt 10° piva naplnit z důvodu omezení jeho dodávek pouze na socialistické živnosti. Hostinští měli být tímto prostředkem dotlačeni ke združstevnění svých podniků. Plán výroby 10° piva v českých zemích se za celý rok splnil pouze na 88,9 %. Ještě výrazněji zůstala nesplněna výroba u piva 12° – pouze na 75 %, a piva speciálního – plnění na 62,6 %. Plnění plánu zachraňovala produkce piva 7° – splnění plánu na 100,7 %, a piva 8° – na 101 %. U produkce 8° piva byl však plánován výrazný meziroční pokles z důvodu rozšíření

³⁷⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 085 a 088.

výroby piva 10°. Větší odbyt vícestupňových piv částečně znemožnil i zmíněný nedostatek obalového skla, který neumožnil zcela pokrýt rostoucí poptávku po lahvovém pivu.³⁷⁹ Hlavní příčina neplnění plánu produkce vícestupňových piv se však nacházela na straně spotřebitele. Konzumenti preferovali 7° pivo díky jeho znatelně nižší ceně. Maloobchodní cena půllitru 7° piva činila pouze 3,80 Kčs, zatímco u 10° piva byla cena 9,10 Kčs a u 12° ležáku 14,20 Kč.³⁸⁰ Lepší chuťové vlastnosti desítky nedokázaly u většiny konzumentů kompenzovat téměř dva a půl krát vyšší cenu. Poměr ceny k obsahu alkoholu, který byl většinou hlavním kritériem volby věrného jádra dennodenních pivních konzumentů, byl rovněž jasně na straně piva 7°.

Nízkostupňové pivo táhlo vzhůru roční pivní spotřebu v přepočtu na hlavu, která v českých zemích poprvé od období rakousko-uherské monarchie překonala 100 l. Rekord meziválečného období byl zaznamenán v roce 1929, kdy na vrcholu hospodářské konjunktury dosáhla roční spotřeba piva na hlavu v českých zemích 99,8 l. Slovenští pivní konzumenti při budování nové socialistické společnosti dotahovali své české protějšky úctyhodným tempem. V roce 1951 dosáhla spotřeba piva na Slovensku již 58,7 l na obyvatele, zatímco meziválečný rekord z roku 1929 představoval pouze 21,3 l. S přispěním Slovenska překonala roční spotřeba piva na hlavu v celém Československu meziválečný rekord již v roce 1950, tj. 86,7 l oproti 81,2 l v roce 1929. Československo stoupalo v pivní spotřebě rovněž v komparaci se zeměmi s tradičně silným pivním konzumem. V roce 1949 převyšovaly Československo ve spotřebě piva na hlavu ještě čtyři země – Belgie, Velká Británie, Austrálie a Nový Zéland. V roce 1952, kdy Československo dosáhlo 90 l roční spotřeby piva, vykazovaly vyšší spotřebu pouze Belgie a Austrálie.³⁸¹

Meziročně produkce piva i sladu dále rostla i v roce 1952. Výroba piva v celém Československu vystoupala na 11 437 478 hl, nicméně z hlediska plánu se jednalo o splnění úkolu pouze na 95,3 %. Příčinou bylo opět nenaplnění předpokládané spotřeby piva. V českých zemích byla produkce piva splněna pouze na 94,2 %. Neplnění plánu se opět koncentrovalo do produkce vícestupňových piv. U piva 10° byl splněn výrobní úkol na 85,1 %, u piva 12° na 67 % a u 18° na 86,2 %. Mírně nebyla splněna tentokrát i produkce piva 7°, pouze na 97 %. Plán byl splněn pouze u piva 8°, jehož meziročně zvýšená výroba přispívala k velmi pozvolnému přesunu konzumentů od nejslabšího 7° piva. V hektolitrovém objemu poklesla totiž produkce

³⁷⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Rozbor plnění plánu na rok 1951; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, 031, 045 a 054.

³⁸⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 123.

³⁸¹ Tamtéž, Tab. č. 096 a 098.

7° piva o více než 200 tis. hl. Přes meziroční nárůst výroby piva o téměř 300 tis. hl a zvýšení průměrné stupňovitosti ze 7,53° na 7,62° navýšila se spotřeba sladu pouze nepatrně na 124 296 t a průměrná spotřeba na 1 hl piva klesla na 10,87 kg. V dostupných pramenech není vysvětleno, jak dokázali pivovarníci uvařit více piva a o větší stupňovitosti takřka při stejné spotřebě sladu. Spotřeba sladových náhražek totiž v roce 1952 meziročně rovněž poklesla. Cukru bylo použito 75 t, kuléru 190 t a syrobu 428 t (viz Tabulka 26).

Tabulka 26

Spotřeba hlavních pivovarských surovin na výrobu 1 hl piva a roční spotřeba sladových náhražek v letech 1946–1953						
Spotřeba hlavních surovin na hl piva			Spotřeba sladových náhražek ročně			
	Slad (kg)	Chmel (g)	Cukr (t)	Kulér (t)	Syrob (t)	Cukerin (kg)
1946	5,85	177	7341	1478		2258
1947	7,97	192	10142	1841		1983
1948	7,14	170	720	849	822	2984
1949	10,38	177	136	722	933	3428
1950	10,20	174	117	484	981	2107
1951	11,14	180	123	308	520	
1952	10,87	173	75	190	428	
1953	10,90	171	86	75	366	

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 085 a 088.

Výroba sladu nebyla na rozdíl od piva pevně spjatá se spotřebou obyvatelstva a při dostatku ječmene nebyly sladovny ve svých výkonech nijak limitovány. V roce 1952 se jim tak podařilo dosáhnout rekordní výroby 259 209 t, která byla největší od sladovní kampaně 1930/31, a splnila plán na 105,5 %.³⁸²

Výkony pivovarsko-sladařského průmyslu v roce 1952 dávaly předpoklady, že pětiletým plánem stanovené úkoly – vystupňování produkce piva v roce 1953 na úroveň 11,7 mil. hl a sladu na 312,6 tis. t – by mohly být splněny. Navzdory tomu se produkce piva v roce 1953 meziročně snížila o necelých půl milionu hektolitřů na 10 982 190 hl (viz Tabulka 27). Plán na rok 1953 v produkci piva byl splněn pouze na 91,6 % a průměrné roční plnění během pětiletého plánu dosáhlo 98,2 %. Odvětví tentokrát nezachránila ani výroba sladu, která se snížila o více než 20 tis. t na 236 285 t. Sladovnická produkce na rok 1953 tím byl splněn pouze

³⁸² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031, 034, 045, 054, 085 a 088; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP.

na 94,1 %, v celém pětiletém plánu na 93,2 %. Na výrobu piva bylo spotřebováno 119 759 t sladu a průměrné množství sladu na 1 hl zůstalo téměř totožné jako v předešlém roce.³⁸³

Tabulka 27

Produkce piva podle stupňovitosti v letech 1945–1953 (hl)								
Československo								
	6° a nižší	7°	8°	9°	10°	ležák	speciální	Celkem
1945	4 877 013			402 633		333		5 279 979
1946	6 249 039			1 168 415		6 302		7 423 756
1947	621 115	7 235 235	409 765	550 875		29 839		8 846 827
1948	8 103 384					22 698		8 126 082
1949		9 057 548	578 388	540		56 867		9 695 145
1950		9 874 794	716 717	1388	10 944	175 520	210	10 779 573
1951		8 999 736	571 709	1592	1 272 604	297 023	1000	11 145 664
1952		8 787 026	711 251	889	1 684 746	251 842	1724	11 437 478
1953		9 036 613	415 334	1076	1 241 660	280 540	6 967	10 982 190
České země								
1945	4 877 013					333		4 877 348
1946	6 249 039			209 848		6 302		6 465 189
1947		7 235 235	409 763			29 839		7 674 837
1948	6 940 692					22 020		6 962 712
1949		7 638 106	578 388	540		55 862		8 272 896
1950		8 370 497	716 717	1388	9092	147 357	210	9 245 261
1951		7 557 132	571 709	1592	1 167 867	264 536	1000	9 565 836
1952		7 146 113	711 251	889	1 569 829	226 521	1724	9 656 327
1953		7 250 892	415 334	1076	1 102 049	257 430	6967	9 033 748
Slovensko								
1945			402 633					402 633
1946			958 567					958 567
1947	621 115		550 875					1 171 990
1948	1 162 692					678		1 163 370
1949		1 419 242				3005		1 422 247
1950		1 504 297			1852	28 165		1 534 312
1951		1 442 604			104 737	32 487		1 579 828
1952		1 640 913			114 917	25 321		1 781 151
1953		1 785 721			139 611	23 110		1 948 442

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031–033.

³⁸³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031, 045, 054 a 085.

Zdůvodnění propadu produkce piva v roce 1953 je v ročním přehledu omezeno pouze na stručnou zmínku, že výroba piva byla odvislá jako v celém pětiletém plánu od poptávky obyvatelstva. Vysvětlení se nachází v přehledu výroby piva podle čtvrtletí. V prvních dvou čtvrtletích roku 1953 totiž produkce piva meziročně stále rostla a v polovině roku byla o 396 981 hl vyšší než v pololetí roku 1952. Vzhledem k tomu, že k cíli pětiletého plánu – výrobě piva ve výši 11,7 mil. hl ročně – scházelo v celém roce 1952 pouze 262 522 hl, stačilo, aby ve druhé půli roku 1953 výroba piva pouze stagnovala a úkol pětiletého plánu by byl výrazně překročen. Ve třetím čtvrtletí se ovšem produkce piva prudce propadla o 776 053 hl proti třetímu čtvrtletí roku 1952. Jednalo se o nejnižší výrobu piva ve třetím čtvrtletí od roku 1948 a poprvé v poválečném období byla ve II. čtvrtletí zaznamenána vyšší výroba piva než ve čtvrtletí sezónně nejsilnějším III. (viz Tabulka 28). Příčina propadu je zde jasná a vysvětluje i strohé zdůvodnění neplnění plánu. K 1. červnu 1953 proběhla měnová reforma a většina obyvatelstva přišla o své úspory (srov. Kapitola 6.2.8).

Tabulka 28

Přehled čtvrtletních výstavů piva pro tuzemskou spotřebu v letech 1946–1953 (hl)				
Československo				
Rok	I. čtvrtletí	II. čtvrtletí	III. čtvrtletí	IV. čtvrtletí
1946	1 484 140	2 250 166	2 285 673	1 397 455
1947	1 399 913	2 627 963	3 128 786	1 660 324
1948	1 440 785	2 421 517	2 596 734	1 645 026
1949	1 879 836	2 641 583	3 198 935	1 934 018
1950	2 015 873	3 309 467	3 425 655	1 992 980
1951	2 100 015	3 221 289	3 650 766	2 115 299
1952	2 108 652	3 210 957	3 925 547	2 151 346
1953	2 296 145	3 420 418	3 149 494	1 992 159
České země				
1946	1 381 351	1 968 373	1 982 530	1 206 633
1947	1 186 126	2 256 787	2 763 533	1 438 552
1948	1 216 665	2 080 140	2 217 724	1 426 163
1949	1 598 710	2 210 026	2 764 601	1 658 788
1950	1 720 656	2 836 215	2 950 649	1 702 143
1951	1 784 797	2 763 334	3 150 314	1 809 096
1952	1 782 014	2 712 160	3 346 904	1 774 273
1953	1 853 985	2 857 840	2 588 873	1 609 076
Slovensko				
1946	182 789	281 813	303 143	190 822
1947	213 789	371 176	365 253	221 772
1948	224 120	341 377	379 010	218 863
1949	281 126	431 557	434 334	275 230

1950	295 217	473 252	475 006	290 837
1951	313 218	457 955	500 452	306 203
1952	326 638	498 797	578 643	377 073
1953	442 160	562 578	560 621	383 083

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 040.

Radikální propad spotřeby se dal očekávat u dražšího spotřebního zboží, jehož koupě vyžadovala dlouhodobější akumulaci úspor. Vliv měnové reformy na odbyt zboží každodenní spotřeby dělnických vrstev měl být naopak nejmenší a měnová reforma byla i prováděna se záměrem, co nejmenšího dopadu na dělnické vrstvy. Případné negativní reakce dělnictva na provedení měnové reformy měla otupit i o něco výhodnější maloobchodní cena točeného piva v nové měně, než by odpovídala přepočtu 5:1. Maloobchodní cena půllitru nejprodávanejšího sudového piva 7°, který před reformou stál 3,80 Kčs, byla v nové měně stanovena na 70 hal, tzn. o necelých 8 % níže (viz Tabulka 29).

Tabulka 29

Maloobchodní ceny piva ve staré a nové měně v roce 1953 (Kčs)							
	Výčepní 7°		Výčepní 10°		Plzeňské výč. sud.	Ležák	
	sudové	lahvové	sudové	lahvové		sudové	lahvové
Stará měna	3,80	4,00	9,10	10,00	4,30	14,10	15,00
Nová Měna	0,70	0,80	1,80	2,00	1,20	2,60	2,80
Zlevnění/zdražení v %	-7,9	0	-1,1	0	+39,5	-7,8	-6,7

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 123.

Meziroční propad spotřeby ve třetím čtvrtletí o téměř 20 % však svědčil o velkém dopadu měnové reformy na spotřebu piva, který ani nové výhodnější ceny piva nedokázaly kompenzovat. Spotřeba piva se tím ukázala být na míru úspor obyvatelstva mnohem závislejší, než by se u alkoholického nápoje očekávalo. Zajímavá je rovněž skutečnost, že meziroční propad produkce piva v uvedeném čtvrtletí byl koncentrován převážně v českých zemích, kde poklesla výroba o téměř 22,6 %, zatímco na Slovensku se snížila pouze o 3,1 %. Pokles pivní produkce pokračoval v českých zemích i v posledním čtvrtletí, jeho tempo se ovšem zpomalilo. Meziroční snížení mírně přesahovalo 165 tis. hl. Na Slovensku se produkce piva ve IV. čtvrtletí vrátila k růstu (viz Tabulka 28).

Struktura plnění plánu za celý rok 1953 ukazuje, že neplnění plánu se opět koncentrovalo do výroby víceústupňových piv. Plán produkce 10° piva byl splněn pouze na 61,3 %. Menší plnění vykazovala pouze výroba 9° piva, jeho výroba ovšem jenom lehce přesahovala tisíc hl a z makroekonomického hlediska měla zanedbatelný význam. Minimální dopad na

statistiku celkové výroby měla produkce 18° piva, u níž jedině byl výrobní úkol na rok 1953 překročen. Plán výroby 12° piva byl splněn sice pouze na 85,8 %, hektolitrový objem produkce se ovšem meziročně navýšil o téměř 30 tis. hl. Objem produkce v obou nejsilnějších kategoriích pív táhl především export, který se meziročně skokově zvýšil z 39 970 hl na 123 560 hl piva. Domácí spotřeba těchto pív viditelně poklesla. K splnění výrobního úkolu se nejvíce přiblížily výroba 7° a 8° piva. Piva 8° se meziročně vyrobilo o téměř 300 tis. hl méně. Pokles produkce byl nicméně do velké míry plánován a výrobní úkol byl u tohoto produktu splněn na 92,3 %. Produkce 7° piva se velmi přiblížila plánovaným hodnotám a byla splněna na 97,7 %. V hektolitrovém objemu však zaznamenala produkce 7° piva zvýšení a přerušila tak tříletou sérii meziročních poklesů od roku 1950 (viz Tabulka 27).³⁸⁴

Pokles výroby sladu a nesplnění výrobního úkolu nejsou v dostupných pramenech rovněž blíže vysvětleny. Vliv nižšího pivního konzumu se projevil pouze zhruba o 5 tis. t nižší spotřebou sladu pro výrobu piva. Celkový pokles produkce sladu o 20 tis. t je tak vysvětlený, buď nižším odbytem v zahraničí nebo menší dostupností sladovnického ječmene. Pravděpodobnější je spíše první varianta, jelikož sklizeň ječmene v roce 1952 dosáhla prakticky stejných hodnot jako velmi vysoká sklizeň v roce 1951. Ve sklizni roku 1953, která však výrobu sladu v uvedeném roce ovlivnila pouze v posledních měsících, vykázali dokonce zemědělci nejvyšší sklizeň v poválečném období ve výši 1 246 535 t ječmene, jenž by patřila k nadprůměrným sklizním i v éře první republiky. Bilance zahraničního obchodu s ječmenem byla navíc aktivní ve výši 199 208 t a vyšší než v roce 1952.³⁸⁵

Komunistický režim se během prvního pětiletého plánu neuchýlil k regulaci objemu pivní spotřeby a v jednotlivých letech pětiletky byla velikost pivní produkce formována především poptávkou obyvatelstva.³⁸⁶ V přepočtu na obyvatele dosáhla pivní spotřeba vrcholu v roce 1952, kdy bylo v Československu spotřebováno 89,8 l na obyvatele, v českých zemích 100 l a na Slovensku 63,8 l. V posledním roce pětiletky pivní spotřeba poklesla na 84,7 l v Československu, 93,9 l v českých zemích a 61,2 l na Slovensku (viz Graf 6). Plánovací experti využívali pouze cenové tvorby za účelem moderace nepříznivé struktury pivního konzumu, za účelem snížení spotřeby pivovarských surovin a jejich uvolnění k exportu. Nepoměrně vysoká cena výčepního 10° piva k 7° koncentrovala těžiště pivní spotřeby do pivního segmentu

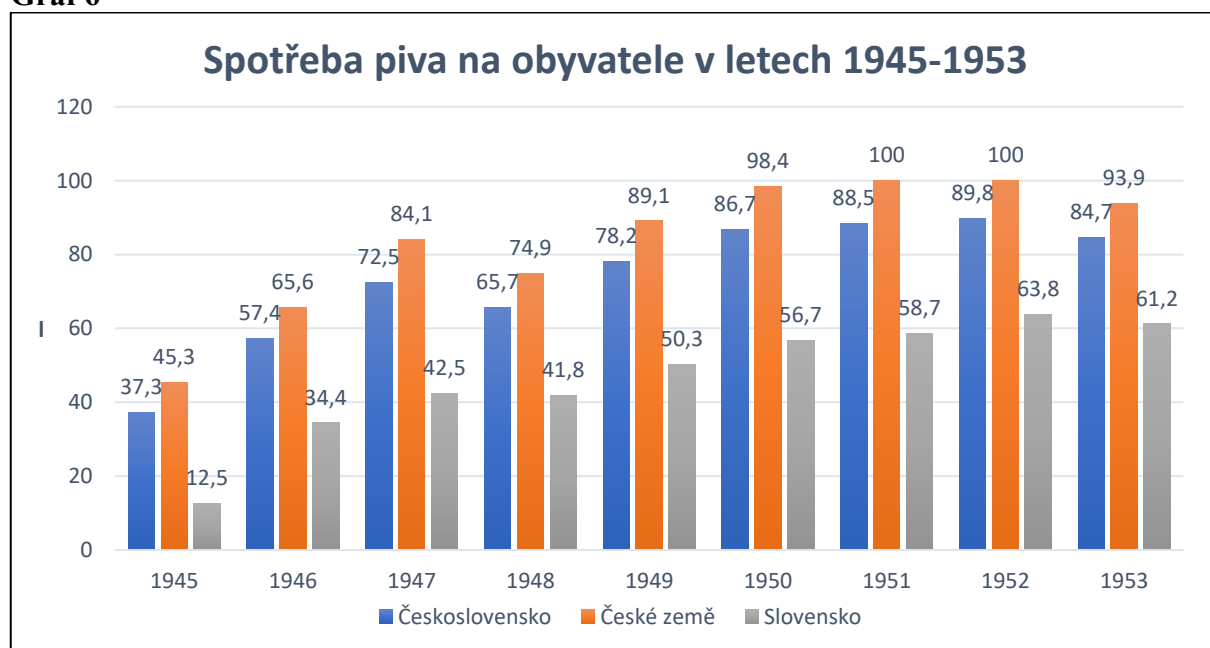
³⁸⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031.

³⁸⁵ Tamtéž, Tab. č. 078 a 102.

³⁸⁶ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP, s. 7–8.

s nejnižší stupňovitostí, zatímco 10°, 12° a speciální piva plnila funkci prostředku k odčerpávání kupní síly obyvatelstva. Potvrzoval to i projev ředitele hlavní správy pivovarů a sladoven Františka Souby na schůzi s řediteli národních podniků: „Zvláště odbyt 12° i 18° piva musí být všestranně podporován a spotřebiteli se tyto druhy piva musí vždy v dostatečném množství dostat ke koupi“.³⁸⁷ Průměrná kvalita piva po dvou poválečných hospodářských plánech se ani zdaleka nepřibližovala pivu vyráběnému před druhou světovou válkou. Průměrná spotřeba sladu na výrobu jednoho hektolitrů piva činila 10,9 kg a u chmele 171 g. V případě pouze výroby 10° piva činila průměrná spotřeba sladu 14,83 kg a chmele 241 g (světlé pivo). V letech 1924–1935 nepoklesla průměrná spotřeba sladu na jeden hektolitr pod 16,2 kg a u chmele se držela kolem 300 g.³⁸⁸ Spotřeba sladových náhražek od konce druhé světové války každoročně klesala. Odstranit zcela jejich užívání při výrobě piva se ovšem nepodařilo. V roce 1953 bylo v pivovarské výrobě použito 86 t cukru, 75 t kuléru a 366 t syrobu (viz Tabulka 26).

Graf 6

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 096.

V prvním pětiletém plánu se nepodařilo splnit vedle objemu produkce piva a sladu rovněž další ambiciózní cíl jak dvouletého, tak i pětiletého plánu – vyrovnání průmyslové úrovně českých zemí a Slovenska. Produkce piva na Slovensku se sice rychlým tempem

³⁸⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 19, Zápis z porady podnikových ředitelů národních podniků pivovarských ze dne 15. října 1953, s. 3.

³⁸⁸ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 085–087.

zvyšovala – mezi lety 1946–1952 z 958 567 hl na 1 781 151 hl, roční výroby 2 300 000 hl stanovené pětiletým plánem však nedosáhla. Mezi uvedenými roky 1946–1952 se přitom pivní spotřeba na Slovensku zvýšila z 1 168 400 hl na 2 267 056 hl. V přepočtu na obyvatele se jednalo o nárůst spotřeby piva ze 34,4 l na 63,8 l ročně. Soběstačnosti slovenských krajů v zásobování piva se tak stále nedařilo dosáhnout a dodávky českého piva na Slovensko každoročně rostly z 209 848 hl v roce 1946 až na 488 529 hl v roce 1952. První obrat k větší soběstačnosti Slovenska ve výrobě piva nastal teprve v posledním roce pětiletky. Kombinace nižší spotřeby piva na Slovensku v roce 1953 meziročně o zhruba 87 tis. hl a vyšší výroba slovenských pivovarů o zhruba 165 tis. hl způsobily pokles dodávek českých pivovarů na Slovensko v uvedeném roce na 254 770 hl (viz Tabulka 30).³⁸⁹

Tabulka 30

Spotřeba, produkce piva na Slovensku a jeho dodávky z českých zemí v letech 1946–1953 (hl)			
Rok	Spotřeba	Produkce	Dodávky z českých zemí
1946	1 168 400	958 567	209 848
1947	1 445 900	1 171 990	273 767
1948	1 440 475	1 163 370	277 062
1949	1 730 894	1 422 247	312 693
1950	1 958 402	1 534 312	428 238
1951	2 060 325	1 579 828	479 717
1952	2 267 056	1 781 151	488 529
1953	2 180 035	1 948 442	254 770

SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 033, 094 a 096.

Během pětiletého plánu zaznamenal pozoruhodný růst segment lahvéového piva. Československé pivovarnictví procházelo v této oblasti rychlým rozvojem podobně jako pivovary v západních zemích po druhé světové válce. Poměrně velké investice do lahvoven (srov. Kapitola 6.3.5) se promítly do téměř pětinasobného zvýšení jeho výroby mezi roky 1946 a 1953. Produkce lahvéového piva v roce 1953 dosáhla již 3 284 222 hl ve srovnání s produkcí 737 400 hl v roce 1946. Podíl lahvéového piva na celkové produkci se tak zvýšil z 9,9 % na 29,9 % (viz Tabulka 31). V období první republiky se jeho podíl na celkové produkci pohyboval kolem 10 % a jeho produkce nepřesáhla 1 milion hl.³⁹⁰

³⁸⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 094–096; tamtéž, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP, s. 8.

³⁹⁰ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035.

Tabulka 31

Produkce lahrového piva v Československu v letech (1931) 1946–1953		
Rok	hl	podíl na celkové výrobě piva v %
1931	936 800	9,9
1946	737 400	9,9
1947	1 340 900	15,2
1948	1 348 500	16,6
1949	1 503 402	15,5
1950	1 864 001	17,3
1951	2 733 062	24,5
1952	3 067 516	26,8
1953	3 284 222	29,9

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035.

Pokles podílu na celkové výrobě piva naopak zaznamenala produkce tmavého piva. Pivovarské ústřední orgány se již od roku 1946 zabývaly možnostmi postupného omezení výroby tmavého piva, jehož podíl na celkové výrobě narostl během protektorátu na více než 40 %.³⁹¹ Příčina jeho vysokého podílu spočívala v nedostatku pivovarských surovin a větší přijatelnosti chuťově výraznějšího tmavého piva pro spotřebitele při nízkých hodnotách stupňovitosti. V roce 1946 tvořilo tmavé pivo stále 39,9 % celkové produkce piva v Československu, v českých zemích dokonce 44,9 %. V důsledku špatné úrody ječmene a opětovného snížení povolené stupňovitosti piva v roce 1947 přesáhl podíl tmavých piv na celkové československé produkci v letech 1947 a 1948 dokonce úroveň 40 %. V roce 1949 objem produkce tmavého piva, přes pokles jeho podílu, dál rostl. Obrat nastal teprve v roce 1950, kdy jeho podíl na celkové produkci meziročně poklesl téměř o 10 % na 28,2 %. Do roku 1953 se jeho výroba meziročně propadla takřka o milion hektolitřů a podíl tmavého piva ve výši 11,6 % se již rovnal meziválečným hodnotám, které se pohybovaly v rozmezí 10–13 % (viz Tabulka 32).³⁹²

Tabulka 32

Produkce tmavého piva v Československu v letech (1931) 1946–1953		
Rok	hl	podíl na celkové výrobě piva v %
1931	1 217 620	11,8
1946	2 960 000	39,9
1947	3 808 000	43,0
1948	3 345 700	41,2

³⁹¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 1, i. č. 10, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 4. října 1946.

³⁹² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035.

1949	3 689 042	38,1
1950	3 043 199	28,2
1951	2 083 064	18,7
1952	1 545 220	13,5
1953	1 272 859	11,6

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035.

Sledování produkce a plnění plánu v jednotlivých podnicích není, jak už bylo zmíněno, předmětem disertační práce. Vývoj produkce jednotlivých národních podniků nejde navíc sledovat v delší časové řadě, jelikož to znemožňují neustále reorganizace, slučování a rozdělování národních podniků. Podle výrobní statistiky národních pivovarských podniků v posledním roce pětiletky by bylo sice možné seřadit jednotlivé podniky z hlediska plnění výrobního úkolu, o produkční expanzi podniku by to ovšem nic nevypovídalo. Národnímu podniku mohl být naplánován i pokles výroby. Kromě informativního přehledu o výrobě piva a sladu poskytuje následující tabulka zajímavé zjištění především v identifikaci největších producentů lahvového piva. Přes 100 tis. hl lahvového piva ročně vyrobilo pouze 7 národních podniků – Smíchovský pivovar, Plzeňské pivovary, Krušnohorské pivovar, Severočeské pivovary, Jihočeské pivovary, Ostravské pivovar a Středomoravské pivovary (viz Tabulka 33). Do zvýšení kapacit výroby lahvového piva směřovala po druhé světové války většina investic v pivovarském průmyslu a uvedené podniky musely být jejich hlavními příjemci. Až na Plzeňské pivovary, jejichž výroba lahvových piv byla určena z většiny pro export, potvrzuje zbylých šest pivovarů, že investiční výstavba do lahvárenských linek byla prováděna s ohledem na jejich rovnoměrné geografické rozložení v rámci českých zemí.

Tabulka 33

Výrobní statistiky podle národních podniků v českých zemích za rok 1953						
Národní podnik	Slad		Pivo celkem		Pivo lahvové	
	Produkce (t)	Plnění plánu v %	Produkce (hl)	Plnění plánu v %	Produkce (hl)	Plnění plánu v %
Havlíčko-brodské	1054	93,3	94 251	91,5	19 728	66,6
Brdské	1291	87,2	109 896	91,1	30 665	74,5
Ústecké	1870	74,8	172 030	90,5	68 813	86,1
Polabské	1913	94,2	174 879	91,0	54 581	86,9
Slovácké	3702	71,7	200 372	86,6	60 613	87,3
Nymburské	1664	84,4	136 168	86,2	43 842	89,3
Plzeňské	13146	89,4	1 030 942	89,7	206 461	89,5
Orlické	1553	74,3	107 448	91,6	38 508	89,6
Krušovické	4581	98,9	221 861	91,3	69 505	90,5

Chodské	1464	82,2	98 986	82,4	35 548	90,5
Opavské	1354	93,4	128 276	81,0	26 418	91,1
Benešovské	1870	90,3	134 616	91,0	35 659	93,1
Západočeské	2510	87,1	115 360	80,4	364 940	93,6
Jihomoravské	1888	89,5	176 362	93,3	66 256	94,0
Hradecké	3502	94,9	255 076	92,1	98 387	95,4
Chebské	1758	94,0	165 208	92,8	69 591	96,4
Severočeské	3015	59,7	245 806	88,4	102 132	96,7
Přerov	2675	91,9	215 208	90,8	92 958	97,4
Karlovarské	1719	94,9	183 878	93,9	56 211	98,9
Olomoucké	1714	88,3	194 644	85,4	81 120	99,6
Valašské	1847	92,8	176 567	83,7	59 612	100,6
Jihočeské	2673	85,1	344 500	87,4	108 996	101,2
Severomoravské	2521	95,5	239 133	85,3	79 140	103
Pošumavské	2999	80,4	212 912	88,3	73 463	103,2
Třeboňské	2101	87,9	129 498	89,5	44 285	103,6
Velké Popovice	1446	90,4	323 058	92,0	87 640	104,8
Středomoravské	3752	94,0	397 841	90,0	176 259	104,9
Moravské	1788	74,8	132 471	90,4	57 615	105,9
Ostravské	3686	91,1	379 280	99,6	112 336	108,6
Krkonošské	2165	78,7	168 542	91,7	69 090	108,8
Východočeské	2438	96,9	228 106	93,7	82 546	109,3
Horácké	1263	69,0	110 970	84,1	41 654	112,0
Holešovice	1407	85,3	171 363	95,5	36 795	112,9
Litoměřické	863	99,3	148 249	91,9	35 215	113,5
Pojizerské	2072	89,3	189 797	92,1	69360	114,3
Krušnohorské	3246	79,9	318 414	96,1	123 268	115,4
Nusle	2216	98,5	104 217	95,6	41 073	116,8
Braník	1833	87,3	81 722	97,8	33 940	123,0
Lounsko-žatecké	2867	73,3	166 928	90,7	47 263	129,3
Smíchov	7734	103,1	822 663	93,2	187 044	149,7
České sladovny	24 569	96,7				
Chrudim	6282	101,5				
Severomoravské	17 344	102,9				
Olomoucké	17 391	102,8				
Hanácké	20 578	101,3				
Jihomoravské	20 012	97,4				
Celkem	211 335	93,1	9 007 498	90,6	2 860 104	101,7

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 199, Výrobní statistika k roku 1953.

Ze statistik výroby jednotlivých národních podniků podle druhů vyráběných piv vyplývá, že veškerá produkce specifických piv – 8°, 9° a speciálního 18° pivo – byla v roce

1953 soustředěna v jednom podniku Plzeňských pivovarech, n.p. Produkce 12° piva byla omezena pouze na tři podniky, přičemž více než 90 % produkce tohoto druhu piva proběhlo opět v Plzeňských pivovarech n.p., konkrétně 240 521 hl. V jihočeských pivovarech bylo vyrobeno 16 899 hl, téměř celý objem v lahvích, a ve Smíchovském pivovaru, n.p. byla uvařena zřejmě pouze pokusná várka v objemu 10 hl lahvového piva. V objemu roční výroby 10° piva držel prvenství Smíchovský pivovar, n.p. se 141 648 hl. Přes sto tisícovou hranici se dostaly ještě Krušnohorské pivovary, n.p. s produkcí 123 654 hl 10° piva, které měly největší podíl produkce 10° piva na celkové výrobě, tj. téměř 40 %. Zbytek jeho pivní produkce tvořilo 7° pivo, které národní podnik Krušnohorské pivovary v uvedeném roce vyrobil 194 760 hl. Největší producent 7° piva byl s velkým náskokem opět Smíchovský pivovar, n.p., který v roce 1953 vyrobil 681 005 hl. Plzeňské pivovary, n.p. s výrobou 7° piva ve výši 314 136 hl byl až na čtvrtém místě za Středomoravskými pivovary, n.p. – 371 683 hl – a Ostravskými pivovary, n.p. – 338 831 hl (viz Tabulka 34).

Tabulka 34

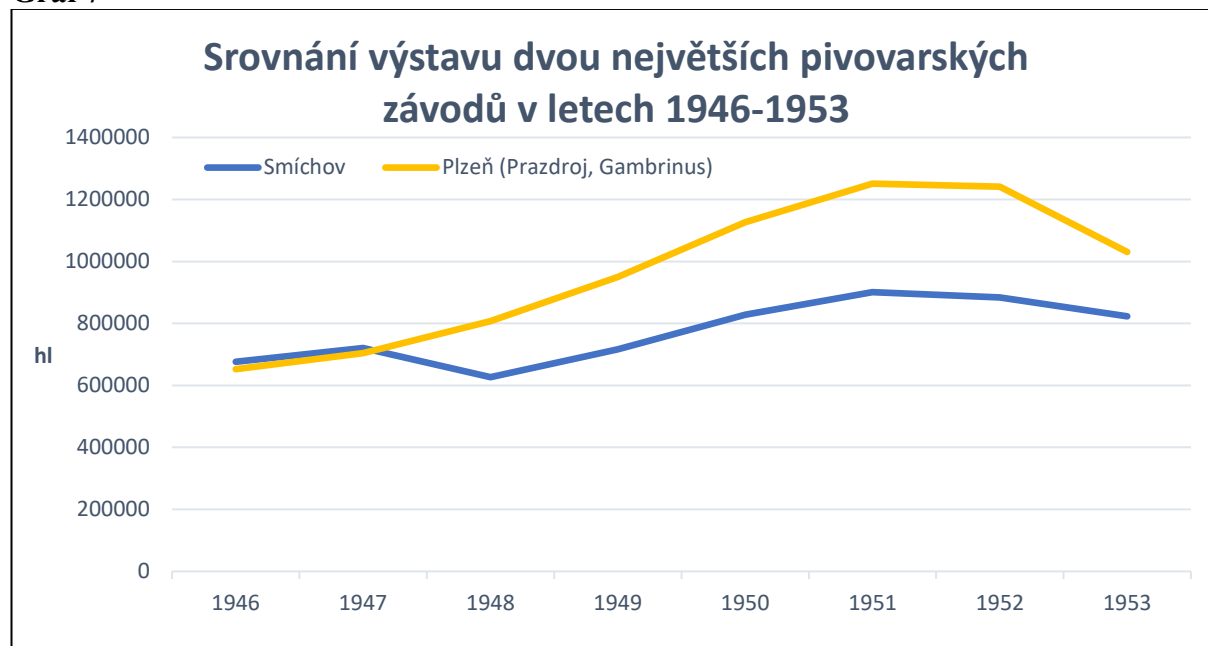
Statistiky objemu výroby jednotlivých druhů pív podle národních podniků v českých zemích za rok 1953						
Národní podnik	7° pivo	10° pivo	12° pivo	8° pivo	9° pivo	18° pivo
Braník	74 233	7 489				
Smíchov	681 005	141 648	10			
Holešovice	161 628	9 735				
Nusle	93 561	10 656				
Velké Popovice	286 147	36 911				
Benešovské	127 018	7 598				
Brdské	98 971	10 925				
Krušovické	213 364	8 497				
Nymburské	129 489	6 679				
Polabské	166 892	7 987				
Jihočeské	259 205	68 396	16 899			
Pošumavské	186 494	26 418				
Třeboňské	118 849	10 649				
Plzeňské	314 136	52 908	240 521	415 334	1 076	6 967
Chodské	83 508	15 478				
Západočeské	97 199	18 161				
Chebské	95 395	69 813				
Karlovarské	108 391	75 487				
Krušnohorské	194 760	123 654				
Ústecké	124 696	47 334				
Litoměřické	134 138	14 111				
Lounsko-žatecké	144 866	22 062				

Severočeské	211 642	34 164				
Pojizerské	179 232	10 565				
Hradecké	237 700	17 376				
Krkonošské	145 652	22 890				
Východočeské	212 147	15 959				
Orlické	100 783	6 665				
Havl.-brodské	83 403	10 848				
Horácké	95 194	15 776				
Středomoravské	371 685	26 156				
Moravské	123 313	9 158				
Jihomoravské	163 003	13 359				
Přerov	206 958	8 250				
Olomoucké	179 711	14 933				
Severomoravské	226 637	12 496				
Valašské	159 656	16 911				
Slovácké	187 183	13 189				
Ostravské	338 831	40 449				
Opavské	113 437	14 839				
Celkem	7 230 112	1 096 579	257 430	415 334	1 076	6 967

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 199, Pivo podle stupňovitosti k roku 1953.

Přes poúnorové slučování pivovarských podniků je nicméně možné ze statistických přehledů identifikovat podle produkce dva největší pivovarské závody v Československu. Národní podniky Plzeňské pivovary a Smíchovský pivovar více než dvojnásobně převyšovaly produkci třetího v řadě národního podniku Středomoravské pivovary (viz Tabulka 33). V prvních poválečných letech vykazoval vyšší produkci smíchovský pivovar. Příčinou bylo poničení plzeňského pivovaru během válečných operací. Od roku 1948 však plzeňský pivovar až do roku 1953 figuruje na pozici největšího závodu v produkci piva v Československu (viz Graf 7).

Graf 7

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 70, Ekonomicko-statistická bilance roku 1954, s. 72.

6.3.4. Poválečná rekonstrukce a investice v pivovarnictví a sladařství

Plán investiční činnosti ve dvouletém plánu dosahoval celkové výše 69,88 miliard Kčs, z toho připadalo na průmysl výživy 2,75 miliardy Kčs. Pivovary a sladovny v českých zemích předložily celkové požadavky na investice v roce 1947 a 1948 ve výši 960 milionů Kčs. Pivovarnictví ovšem nepatřilo k prioritám dvouletého plánu, které tvořily těžký průmysl, strojírenství, doprava, obnova zničených budov a zajištění základních potravin. Argumenty proti nákladným investicím v pivovarnictví podporovaly nevyužité výrobní kapacity, jež způsobily snížená spotřeba piva během války a odsun německého obyvatelstva. Plánem stanovené úrovně výroby piva a sladu stále nedosahovaly hodnot, které československá produkce vykazovala před hospodářskou krizí třicátých let, a jejich splnění nevyžadovalo provádění velkých investic. Pivovarům a sladovnám v českých zemích tak byla přiznána pouze desetina požadované částky, konkrétně 98 milionů Kčs. Znárodněním a konfiskovaným podnikům mělo z této částky připadnout 73,5 milionu Kčs, 24,5 milionů Kčs zbylým podnikům. Slovenskému pivovarskému a sladařskému průmyslu byly povoleny investice ve výši 40 milionů Kčs. Během roku 1947 došlo k navýšení investic dvouletého plánu na 98,4 milionů Kčs v českých zemích a 56,028 milionů Kčs na Slovensku.³⁹³

V polovině roku 1948 byla plánovaná investiční činnost splněna pouze na 43 %. Realizaci investic bránily především projektová nepřipravenost plánovaných investic a dlouhé dodací lhůty strojního vybavení, které způsobovalo vytížení produkčních kapacit československého strojírenství. Plán nestavebních investic byl splněn pouze na 35 % v českých zemích a na 20 % na Slovensku, zatímco stavební investice byly splněny v českých zemích na 57 % a na Slovensku na 80 %.³⁹⁴ Ústřední ředitelství národních podniků reagovalo na pomalý proces projektové přípravy a dlouhé dodací lhůty strojírenství zvýšením počtu investičních akcí pro rok 1948. Nevyčerpanou investiční kvótu se tím snažilo použít na jiné investiční projekty, jejichž realizaci nebo alespoň zahájení projektová připravenost a kapacity československého hospodářství umožňovaly. Navýšení investičních akcí proběhlo pouze na Slovensku. Původní částka povolených investic pro celý dvouletý plán se zde zvýšila z 56,028 milionů Kčs na 144,76 milionů Kčs. Rozdělení investiční kvóty mezi národní podniky pro roky 1947 a 1948 zobrazují následující tabulky (viz Tabulka 35 a Tabulka 36). Zvýšení investičního plánu

³⁹³ Zákon č. 192/1946 Sb. ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu, Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, částka 84, vydáno dne 29. října 1946, s. 1195; Situace našeho průmyslu, Kvas, roč. LXXV., č. 14, ze dne 27. června 1947; SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 21. února 1947.

³⁹⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské, s. 8–9.

představovalo ve skutečnosti pouze navýšení počtu investičních projektů, které měly povolení k zahájení. Velká část z nich nebyla však v roce 1948 vůbec započata a jejich realizace probíhala až v následujících letech.³⁹⁵

Tabulka 35

Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v roce 1947					
České země					
Národní podnik	Stavební	Nestavební	Dovážené	Nepravé	Celkem
Staropramen	1 700 000	3 093 000	-	-	4 793 000
Plzeňské Pivovary	16 240 000	6 140 000	-	-	22 380 000
Velké Popovice	500 000	2 231 000	-	-	2 731 000
Budvar	150 000	1 067 000	-	-	1 217 000
Starobrněnský pivovar	300 000	1 680 000	-	-	1 980 000
Chebský pivovar	1 140 000	758 000	-	-	1 898 000
Opavský pivovar	-	100 000	-	-	100 000
Znojemský pivovar	-	37 000	-	-	37 000
Ostravský pivovar	3 435 000	671 000	-	-	4 106 000
Litoměřický pivovar	-	44 000	-	-	44 000
Rakovnický pivovar	-	150 000	-	-	150 000
Ivanovická sladovna	7 100 000	535 000	-	-	7 635 000
Ústřední ředitelství	-	220 000	-	-	220 000
Celkem	30 565 000	16 506 000	-	-	47 071 000
Slovensko					
Košice	3 230 000	5 570 000	-	-	8 800 000
Michalovce	940 000	5 540 000	-	-	6 480 000
Poprad	2 650 000	4 770 000	-	220 000	7 640 000
Celkem	6 820 000	15 880 000	-	220 000	22 920 000

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 43.

Tabulka 36

Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v roce 1948					
České země					
Národní podnik	Stavební	Nestavební	Dovážené	Nepravé	Celkem
Staropramen	-	1 252 000	-	-	1 252 000
Plzeňské Pivovary	13 300 000	3 450 000	-	-	16 750 000
Velké Popovice	500 000	650 000	-	-	1 150 000
Budvar	150 000	450 000	-	-	600 000
Starobrněnský	2 500 000	1 500 000	-	-	4 000 000
Ostravský pivovar	1 450 000	950 000	-	-	2 400 000

³⁹⁵ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 025.

Rakovnický pivovar	-	285 000	-	-	285 000
Ivanovická sladovna	-	172 000	-	-	172 000
Celkem	17 900 000	8 709 000	-	-	26 609 000
Slovensko					
Západoslovenské pivovary					
Bratislava I.	3 100 000	12 390 000	670 000	-	16 160 000
Bratislava II.	3 970 000	2 690 000	-	-	6 660 000
Nitra	220 000	1 080 000	-	-	1 300 000
Hlohovec	-	180 000	-	-	180 000
Středoslovenské pivovary					
Turč. Sv. Martin	10 040 000	6 910 000	-	-	16 950 000
Vyhne	17 860 000	5 890 000	-	-	23 750 000
Bytča	10 280 000	1 030 000	-	-	11 310 000
Ilava	4 780 000	7 020 000	-	-	11 800 000
Bánská Bystrica	-	420 000	-	-	420 000
Východoslovenské pivovary					
Košice	3 330 000	10 840 000	380 000	6000	14 610 000
Michalovce	4 150 000	4 680 000	-	10 000	8 840 000
Poprad	1 440 000	6 090 000	-	-	7 530 000
Levoča	-	150 000	-	-	150 000
Sladovny					
Trnava	-	530 0000	-	350 000	880 000
Sessler	-	520 000	-	-	520 000
Moravský Svatý Ján	-	70 000	-	710 000	780 000
Celkem	59 170 000	60 490 000	1 050 000	1 130 000	121 840

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 44–45.

Investiční strategie v pivovarském průmyslu vycházela ze systému vytvořeného pro potřeby válečného hospodářství v době protektorátu, kdy odbytová teritoria pivovarů byla podřízena účelu úspory pohonných hmot. Důraz na snížení transportních nákladů přetrvával i po roce 1945 a ovlivnil vznik koncepce pivovarského průmyslu, která spočívala v koncentraci výroby do několika středních a větších pivovarů. Význam dopravních nákladů pro volbu umístění podniků zdůrazňoval i předseda Státního úřadu plánovacího Karel Maiwald a podobné investiční koncepce byly pravděpodobně aplikovány i v jiných průmyslových odvětvích.³⁹⁶ Pivovarské podniky měly být rozmístěny rovnoměrně po území československé republiky s odbytišti pouze ve svém regionu, zhruba o velikosti kraje. Uvedená koncepce ovlivňovala investice ve dvouletém plánu především ve slovenských krajích a v kraji ostravském. Spotřeba

³⁹⁶ Maiwald, Karel: Národohospodářská theorie. Bursík & Kohout, Praha 1947, s. 49.

piva na Slovensku byla z velké části kryta dodávkami českého piva a nová pivovarská výstavba měla zajistit soběstačnost slovenských krajů v produkci piva. Pro zásobování ostravského kraje bylo pak nezbytné rozšířit pivovar v Ostravě, jelikož pivovar v Karvině stál na bohatém nalezišti uhlí a v dohledné době měl ustoupit těžbě. Ostravský pivovar díky tomu disponoval třetí nejvyšší částkou schválených investic mezi českými národními pivovary, hned po Plzeňských pivovarech a sladovně v Ivanovicích, kterým byly velké investiční částky povoleny s ohledem na jejich válečné škody a na jejich exportní zaměření (viz Tabulka 35a Tabulka 36).

Skutečně realizované investiční akce v letech 1947 a 1948 patřily z většiny k těm, jež navazovaly na rekonstrukce zahájené bezprostředně po osvobození v pivovarech nejvíce postižených válečnými operacemi. Rozsah poškození si vynutil investice ještě před vyhlášením dvouletého plánu v pivovarech Prazdroj, Gambrinus, v Moravské Ostravě, Mostě, Starém Brně, Opavě a sladovnách Ivanovice na Hané a Rajhrad.³⁹⁷ Mezi větší investice prováděné v letech 1945–1948 tak patřily rekonstrukce štoků, spilek a části sladovny v plzeňském Prazdroji; rekonstrukce varny, oprava stáčírny a zahájení výstavby sladovny v plzeňském Gambrinu; přestavba strojovny na sociální zařízení v pivovaru Staropramen; úprava sklepů ve velkopopovickém pivovaru; výstavba bednářny a její vybavení v českobudějovickém Budvaru; rekonstrukce spilky, výstavba ležáckého sklepa a úprava umývárny sudů v ostravském pivovaru; obnovení humen a sýpky ve sladovně v Ivanovicích; v pivovaru v Chebu byla obnovena šrotovna se strojním zařízením a postaveny strojovna pro chlazení, stáčírna sudů a administrativní budova.³⁹⁸

Investiční strategie podřízená úspoře pohonných hmot byla nepříznivá zejména pro smíchovský pivovar Staropramen, který se před druhou světovou válkou stal československou pivovarskou jedničkou. V druhé polovině třicátých let rozhodlo vedení smíchovského pivovaru realizovat ambiciózní investiční plán do navýšení výrobních kapacit. V době vyhlášení protektorátu zbývalo dokončit pouze varnu, jež měla nahradit tři zastaralé a značně opotřebované varny, z nichž nejstarší byla v provozu od začátku 20. století. Velká část strojního vybavení byla dodána, ale dokončení varny překazil protektorátní zákaz stavebních prací. Zaměstnanci pivovaru z vlastní iniciativy a pod velkým osobním rizikem zatajili dodané varné pánve před okupační správou a zazdili je v prostorách pivovaru. Po skončení války však nebyla pivovaru výstavba nové varny povolena a jeho finanční rezervy, jež patřily k největším mezi československými pivovary, zůstaly zmrazeny na vázaných vkladech.

³⁹⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápis ze schůze představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 11. listopadu 1947, Technická správa.

³⁹⁸ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 38–39.

Finanční prostředky pivovaru Staropramen, jež byly nedotknutelné pro jeho vlastní rozvoj, byly však bez problému uvolněny ve výši 10 milionů Kčs jako půjčka Plzeňským pivovarům. Zápis ze schůze předsednictva ústředního orgánu, na které bylo rozhodnuto o poskytnutí úvěru mezi smíchovským a plzeňskými pivovary, vypovídá velmi dobře o míře „autonomie“ jednotlivých podniků v pivovarské národní korporaci. Podmínkami úvěru – výší úroků, dobou splatnosti (resp. jestli vůbec má být úvěr splacen) – se předsednictvo vůbec nezabývalo a odbylo tuto problematiku stanoviskem, že se o podmínkách úvěru rozhodne dodatečně.³⁹⁹ Podobným způsobem bylo naloženo se zmiňovaným varným nádobím, jež zaměstnanci smíchovského pivovaru za války zachránily před rekvizicí. V roce 1951 bylo ústředním ředitelstvím rozhodnuto jej převést do pivovaru v Ostravě.⁴⁰⁰ Schválené investiční akce pro smíchovský pivovar tak z většiny pouze zlepšovaly zázemí zaměstnanců – přestavba šaten, umývárny a jídelny, zatímco investice zvyšující produkční kapacitu nebo efektivitu podniku se prakticky nevyskytovaly.

Během příprav prvního pětiletého plánu poukazovaly odborníci pivovarského průmyslu na špatný technologický stav československého pivovarského průmyslu především ve srovnání s pivovary ve Švýcarsku, Dánsku, Holandsku a severoevropských zemích. Zaostávání československého pivovarnictví započalo již v době hospodářské krize ve třicátých letech 20. století, extrémních rozměrů dosáhlo v době protektorátu a žádný obrat nenastal ani během třetí republiky. Československý pivovarský průmysl potřeboval investovat do racionalizace tepelného hospodářství ve varnách a ve strojním provozu, do vybudování moderních lahvoven a do mechanizace provozu pořízením výkonných požahovacích a mycích strojů na sudy stejně jako zvedacích a dopravních zařízení. Pivovarnictví se nedostávalo rovněž transportních sudů, nákladních automobilů, jejichž nedostatek nevyřešily ani příděly z programu UNRRA, a dubového dřeva, jehož nedostatek si vynucoval výměnu dřevěných ležáckých sudů za ocelové tanky.⁴⁰¹

Investice ve sladařském průmyslu bylo doporučováno koncentrovat do racionalizace tepelného hospodářství, na nákup čistících a třídících strojů a na automatickou přepravu surovin a hotového produktu uvnitř závodu. Investice měly prioritně proudit do sladoven v ječmenářských oblastech. Na Slovensku byla zvažována výstavba jedné nové sladovny,

³⁹⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Záznam 1/48 o schůzi představenstva Čs. průmyslu lihovarského a droždářského, národní podnik a Čs. pivovarů, národní podnik ze dne 10. září 1948, s. 13.

⁴⁰⁰ SOA Praha SOA Praha, fond Závodní výbor dělnictva Akcionářského pivovaru na Smíchově z let 1921–1945, karton č. 1, Stížnost osazenstva smíchovského pivovaru Ministerstvu státní kontroly.

⁴⁰¹ Situace našeho průmyslu. Kvas, roč. LXXV., č. 14, ze dne 27. června 1947, s. 190.

případně rozšíření některé pivovarské sladovny ve východní části Slovenska na kapacitu 10 000 t sladu.⁴⁰²

Pro investice v prvním pětiletém plánu se počítalo celkově s částkou 336,2 miliardy Kčs pro celé československé hospodářství. Pivovarský a sladařský průmysl nepatřil ani v pětiletém plánu k prioritním oborům a z celkové investiční sumy obdržel zhruba stejný poměr jako ve dvouletém plánu. Pivovarům a sladovnám byly schváleny investice ve výši 752,79 milionů Kčs, 24,6 milionů Kčs z této částky činil převod nevyužité investiční kvóty z dvouletého plánu. Českým zemím bylo určeno 469,434 milionů Kčs a pro pivovarské a sladařské podniky na Slovensku 283,356 milionů Kčs. Pivovary a sladovny mohly z celkové částky použít 28,15 milionů Kčs na dovoz strojů ze zahraničí, z toho 17,15 milionů Kčs české podniky a 11 milionů Kčs slovenské. Nízký objem přidělených investičních zdrojů ovlivnily vedle prioritizace těžkého průmyslu výrobní kapacity pivovarnictví, které byly dostatečné pro splnění pětiletého plánu. Produkční kapacita československých pivovarů byla na počátku roku 1948 vyčíslena na 13 080 000 hl piva a pro splnění cílové produkce pětiletého plánu 11 700 000 hl měla velkou rezervu. V českých zemích poskytovaly produkční kapacity dokonce prostor ke koncentraci výroby uzavřením nejméně efektivních provozů. Problém ovšem spočíval v územní nevyváženosti pivovarské produkce. Na Slovensku počítal pětiletý plán pro rok 1953 s dovozem českého piva ve výši 500 000 hl a s vlastní výrobou ve výši 2 300 000 hl piva. Slovenské výrobní kapacity ve výši 1 000 000 hl piva bylo tedy nutné zvýšit o 130 %, buď navýšením kapacit stávajících pivovarů nebo výstavbou 2–3 nových pivovarů ve smyslu koncepce soběstačnosti všech československých krajů v produkci piva.

Investiční kvóta pivovarského a sladařského průmyslu byla dále rozepisována na investice v jednotlivých podnicích, které byly rozděleny do třech kategorií. Do první patřily podniky s předpoklady pro další rozvoj, jak z hlediska své efektivity, tak i s ohledem na oblastní plánování. Ve druhé kategorii byly podniky s dobrými provozními výsledky, které ovšem plně nezapadaly do koncepce úspory transportních nákladů prostřednictvím optimálního územního rozložení pivovarské produkce. V poslední kategorii byly neefektivní provozy určené k uzavření. Většina investic byla realizována v podnicích první kategorie.

V českých zemích měly být investice vynaloženy takřka výhradně na obnovu a údržbu (viz Tabulka 37). Přidělená investiční kvóta byla natolik malá, že jí bylo možné finančně krýt plně z amortizačních odpisů, jež pro období pětiletého plánu činily 1 239 500 000 Kčs. Financování prostřednictvím investičních úvěrů se zvažovalo pouze u rekonstrukcí válkou

⁴⁰² SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské.

zničených výrobních zařízení a budov. Do zvýšení produkčních kapacit bylo v českých pivovarech investováno pouze na úseku lahvového piva. Na Slovensku byla naopak více než polovina investiční kvóty – 148,2 milionů Kčs – vyčleněna na rozvojové investice, jež měly vytvořit 1060 nových pracovních míst. Nové produkční kapacity měly být na Slovensku zajištěny rozšířením stávajících pivovarských podniků (viz Tabulka 37).⁴⁰³

Tabulka 37

Plán investičních akcí v prvním pětiletém plánu				
Podnik	Popis investice	Realizace	Důvod investice	Investiční náklady (Kčs)
České země				
Pivovar České Budějovice „Budvar“	úprava kotelny, strojovny	1951	nezbytná údržba	16 600 000 z toho dovoz 5 300 000
	stavba lahvovny	1952	zhospodárnění výroby	
	udržování strojů a budov	1949–1953	běžná investice	
	nákup strojů v cizině	1949	zdokonalení	
Pivovar Most	stavba budovy varny a sladových sil	1950	běžná investice	10 350 000
	zařízení lahvovny	1950	běžná investice	
	obnova a udržování strojů	1949–1952	běžná investice	
Pivovar Pardubice	obnova a udržování strojů a budov	1949–1953	běžná investice	7 022 000
	zařízení lahvovny (2LP)	1949	běžná investice	
Pivovar Plzeň „Gambrinus“	obnova a rekonstrukce budov a strojů	1949–1953	běžné investice po bombardování	30 000 000
Pivovar Plzeň „Prazdroj“	obnova a rekonstrukce budov a strojů	1949–1953	běžné investice po bombardování	48 000 000 z toho dovoz 6 000 000
	nákup strojů v cizině	1951	zdokonalení výroby	
Pivovar Praha-Smíchov	stavba budovy nové varny s pomocnými provozovnami	1949–1952	běžná investice	38 750 000 z toho dovoz 5 850 000
	stavba budovy lahvovny	1949	běžná investice	
	obnova a udržování budov a strojů	1949–1953	běžná investice	

⁴⁰³ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské.

	nákup strojů v cizině	1950	zhospodárnění výroby	
Pivovar Velké Popovice	stavba budovy lahvovery se strojním zařízením	1950–1951	běžná investice	16 305 000
	obnova a udržování budov a strojů	1949–1953	běžná investice	
Pivovar Brno	obnova a udržování budov a strojů	1949–1953	běžná investice	12 200 000
Pivovar Jarošov	obnova a udržování budov a strojů	1949–1950	běžná investice	11 250 000
Pivovar Ostrava	rekonstrukce a stavební úpravy, spojené s přenesením poddolovaného a náletem poškozeného pivovaru do provozoven bývalého Českého akc. pivovaru a strojní vybavení	1949–1953	běžné investice k udržení provozu	30 815 000
Sladovna Ivanovice na Hané	obnova budov a strojů zničených válkou	1949–1953	běžná investice	18 370 000
Ostatní průmyslové podniky	obnova a udržování strojů a budov	1949–1953	běžné investice	220 972 000
Slovensko				
Pivovar a sladovna Michalovce	stavba budovy štoků, spilek, ležáckých sklepů, lahvovery a stáčírny (2LP)	1949	zvýšení výroby dle plánu	22 700 000
	stavba varny a pomocných dílen	1950	zvýšení výroby dle plánu	
	adaptace sladovny, studny, úprava vody, obnova, údržba	1950–1953	běžné investice	
Pivovar a sladovna Košice	dodávky strojů (2LP)	1949	zvýšení výroby dle plánu	40 500 000
	stavba varny 350 hl s příslušenstvím, rozšíření štoků, spilek, ležáckých sklepů	1949	zvýšení výroby dle plánu	
	obnova garáží, lednic a údržba strojů i budov	1949–1950	běžné investice	
	rozšíření sladovny	1951	zvýšení výroby dle plánu	
	nákup strojů z ciziny (2LP)	1949	zvýšení trvanlivosti piva	

Pivovar Turč. Sv. Martin	rozšíření štoků, ležáckých sklepů, spilek, lahvovny a stáčírny do sudů	1950	zvýšení výroby dle plánu	35 200 000 z toho dovoz 1 200 000
	obnova a údržba budov i strojů	1949–1953	běžná investice	
	rozšíření sladovny (2LP)	1950	zvýšení výroby dle plánu	
Pivovar a sladovna Bytča	kotelna a strojovna s příslušenstvím (2LP)	1949	zvýšení výroby dle plánu	26 200 000 z toho dovoz 2 200 000
	umývárna sudů, lahvovna, stáčírna do sudů	1949	zvýšení výroby dle plánu	
	rozšíření spilky, ležáckých sklepů, sila na slad	1950	zvýšení výroby dle plánu	
	obnova a údržba staveb a budov	1949–1953	běžná investice	
Pivovar a sladovna Vyhno	strojovna, kotelna, rozšíření varny, spilek a ležáckých sklepů (2LP)	1949	zvýšení výroby dle plánu	36 200 000 z toho dovoz 2 200 000
	umývárna sudů, stáčírna piva do sudů, lahvovna a pomocné dílny	1950–1951	zvýšení výroby dle plánu	
	obnova a údržba budov i strojů	1949–1953	běžná investice	
Pivovar a sladovna Bratia Stein Bratislava	strojovna, kotelna, rozšíření varny, spilek a ležáckých sklepů (2LP)	1949	zvýšení výroby dle plánu a výměna starého zařízení	56 900 000 z toho dovoz 3 400 000
	umývárna a stáčírna piva do sudů, lahvovna a rozšíření ležáckého prostoru	1951	zvýšení výroby dle plánu a výměna starého zařízení	
	pomocné provozovny, kanceláře, rozvody páry a el. Energie	1952	zvýšení výroby dle plánu a výměna starého zařízení	
	obnova a údržba budov i strojů	1949–1953	běžná investice	
	energetika evidenčně (2LP)	1949		
Pivovar a sladovna Nitra	Znovu vybudování pivovaru ve starých opuštěných budovách	1952	zvýšení výroby dle plánu	25 000 000
Ostatní pivovary a sladovny	obnova a udržování strojů i budov se	1949–1953	běžná investice	40 656 000 z toho 2 000 000

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské.

Technickou obnovu pivovarského a sladařského průmyslu brzdila nejen nízká investiční kvóta, ale rovněž systémové nedostatky hospodářského plánování. Pivovarští odborníci původně předpokládali využití investičních prostředků pětiletého plánu v první řadě na pořízení moderního strojního zařízení. Investiční kvóta ovšem nepředstavovala přiděl finančních prostředků, které mohly být podle potřeby proinvestovány. Peníze přestaly mít pro podniky v systému hospodářského plánování funkci prostředku směny a uchovatele hodnoty. Plnily pouze úlohu zúčtovací jednotky, která tvůrcům plánu umožňovala vyčíslit omezené zdroje na jedné straně a plánem stanovené úkoly na straně druhé za účelem jejich vzájemného sladění. Přidělené investiční prostředky ve skutečnosti představovaly úkoly, které prováděcí plán stanovil jiným odvětvím pro realizaci investic v pivovarském a sladařském průmyslu. Vedle napjatých výrobních kapacit a od nich se odvíjejících dlouhých dodacích lhůt strojírenského průmyslu tak způsobovala problémy rovněž častá nekompatibilita prioritních potřeb pivovarského a sladařského průmyslu s výrobním programem strojírenských podniků, jež byly pověřeny realizací investic v pivovarech a sladovnách.⁴⁰⁴

Ústřední orgán znárodněných pivovarů Československé pivovary, n.p. se potýkal s tímto nesouladem již ve dvouletém plánu. Vyčerpání přidělené investiční kvóty nestavebních investic bylo prakticky nemožné. Problém se netýkal pouze pivovarnictví ale všech odvětvích zahrnutých do investičního plánu dvouletky, jak potvrzuje celkové splnění plánu investic v roce 1947 pouze na 67,4 % a v roce 1948 na 84,4 %.⁴⁰⁵ Během posledního roku dvouletého plánu došlo, buď z iniciativy plánovacího centra nebo ústředního orgánu znárodněných pivovarů, k výše naznačené modifikaci plánování investičních akcí, která sice nezaručovala vyčerpání veškeré investiční kvóty, ale přinejmenším zvyšovala možnosti jejího čerpání. Spočívala v rozpracování velkého množství investičních projektů v operativních plánech s celkovými náklady značně převyšujícími stanovenou investiční kvótu. Dosavadní zkušenost v systému plánování vedla k poznatku, že riziko dokončení všech plánovaných akcí a tím překročení investiční kvóty bylo při dlouhých dodacích lhůtách, jež způsobovaly nevyváženost, špatná koordinovanost a v některých případech i nelogičnost plánovaných úkolů, zcela zanedbatelné.

⁴⁰⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské, s. 10.

⁴⁰⁵ Rozsypal, Kurt a kolektiv: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování. SNTL/ALFA, Praha 1978 s. 427.

Plán investic národních pivovarských podniků se tak v období dvouletého plánu zvýšil na 217,09 milionů Kčs, zatímco investiční kvóta zůstala pouze na 129,71 milionů Kčs.⁴⁰⁶ Zlepšila se tím projektová připravenost investic a zvýšila pravděpodobnost, že volné produkční kapacity ve strojírenství a stavebnictví budou při větší nabídce investičních projektů vhodněji spárovány a flexibilněji využity. Nevýhodou uvedeného přístupu bylo posilování jiného systémového problému státního plánu, který charakterizovaly vysoká rozestavěnost a velký podíl investičních zdrojů umrtvených v nedokončených investicích. Následkem byla všeobecně nízká reprodukce a multiplikační efekt investic v plánované ekonomice.

Stejný přístup v plánování investičních akcí byl v pivovarském a sladařském průmyslu aplikován i pro pětiletý plán. Investiční kvóta pětiletého plánu byla v ročních prováděcích plánech překročena již v prvních dvou letech. Pro roky 1949 a 1950 byly naplánovány investiční akce v plánovací hodnotě 780,52 milionů Kčs. Investiční kvóta pětiletého plánu činila 752,79 milionů Kčs. Zatímco stavební investice nepřekročily plánem přidělenou částku a jejich zhuštění v prvních dvou letech mohlo být vysvětleno snahou v předstihu připravit projektovou dokumentaci, plán nestavebních, strojních investic překračoval v prvních dvou letech investiční kvótu celého pětiletého plánu o 45,79 mil. Kčs, v samotných českých zemích dokonce o 61,757 milionů Kčs (viz Tabulka 38).

Tabulka 38

Srovnání pětiletého investičního plánu v pivovarském a sladařském průmyslu s operativními plány pro roky 1949 a 1950 (mil. Kčs)			
	Pětiletý plán 1949–1953	Plán 1949–1950	Překročení
České země			
stavební	214,025	145,104	
nestavební	238,259	300,016	61,757
nepravé	0	70,154	70,154
dovážené	17,150	12,387	
Slovensko			
stavební	130,615	114,755	
nestavební	140,441	124,474	
nepravé	1,300	11,720	10,420
dovážené	11,000	1,910	
Československo			
stavební	344,640	259,859	
nestavební	378,700	424,490	45,790
dovážené	28,150	14,297	
nepravé	1,300	81,874	80,574

⁴⁰⁶ Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 53.

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 53; tamtéž, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské.

Pivovary a sladovny zvýšily pro roky 1949 a 1950 oproti pětiletému plánu několikanásobně i položku nepravých investic z 1,3 milionu Kčs na 81,874 milionů Kčs. Důvodem byla jejich nová definice. Nepravé investice nově již nezahrnovaly všechny investiční akce, jež nevyužívaly zdroje určené pro úkoly plánu. Pod nepravé investice měly být zúčtovány náhrady na koupi pozemků, budov a stávajících strojních a jiných zařízení „z druhé ruky“, tzn. od fondu národní obnovy, národního pozemkového fondu, od družstevních, komunálních a jiných podniků i od soukromníků. Dále pak tuzemské licenční poplatky, užívací práva apod. Výslovně bylo zapovězeno zahrnovat do této položky investice provedené z místních zdrojů – například využitím brigád zaměstnanců podniku.⁴⁰⁷

Rozdělení investičních částek pro roky 1949 a 1950 mezi jednotlivé národní podniky poskytují následující tabulky č. 39 a 40. Srovnání pětiletého plánu s ročními plány prováděcími na roky 1949 a 1950 odhaluje zejména zvýšení podílu plánovaných investičních akcí v českých zemích. Zatímco investiční kvóta v pětiletém plánu je rozdělena 62,4 % ku 37,6 % ve prospěch investic v českých zemích, v ročních plánech prováděcích 1949 a 1950 je 67,6 % investic určeno pro české země a 32,4 % pro Slovensko. V případě nestavebních investic je tento posun poměru investic ve prospěch západní části Československa ještě výraznější – ze 62,9 % ku 37,1 % v pětiletém plánu na 70,7 % ku 29,3 % v plánech ročních.

Tabulka 39

Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v operačním plánu pro rok 1949					
České země					
Národní podnik	Stavební	Nestavební	Dovážené	Nepravé	Celkem
Braník	1 890 000	1 896 000	-	194 000	3 980 000
Pražské pivovary	2 457 000	17 605 000	-	6 820 000	26 882 000
Středočeské	335 000	5 665 000	-	2 175 000	8 143 000
Polabské	-	2 123 000	-	1 666 000	3 789 000
Rakovnicko-kladen.	800 000	4 122 000	-	847 000	5 769 000
Brdské	700 000	2 708 000	-	1 650 000	5 058 000
Plzeňské	26 690	17 255 000	-	1 734 000	45 679 000
Západočeské	-	823 000	-	187 000	1 010 000
Chebsko-	38 000	3 200 000	-	1 549 000	4 786 000
Krušnohorské	2 594 000	8 056 000	-	1 926 000	12 576 000

⁴⁰⁷ SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 10, i. č. 119, Oběžník 5LP–Pp–50–1.

Severočeské	46 000	8 866 000	-	4 347 000	13 259 000
Hradecké	-	7 415 000	-	5 472 000	12 887 000
Východočeské	2 465 000	5 851 000	-	1 157 000	9 473 000
Horácké	30 000	1 752 000	-	3 777 000	5 516 000
Jihočeské	4 274 000	18 923 000	5 000 000	3 754 000	31 931 000
Středomoravské	225 000	20 110 000	-	4 076 000	24 411 000
Hanácké	1 072 000	11 638 000	-	850 000	13 560 000
Slovácké	859 000	7 774 000	-	850 000	9 483 000
Moravsko-slezské	707 000	9 079 000	-	2 810 000	12 596 000
Obchodní sladovny	14 958	12 126 000	-	505 000	27 579 000
Ústřední ředitelství	460 000	117 000	-	463 000	1 140 000
Celkem	61 150 000	167 072 000	5 000 000	46 789	280 011
Slovensko					
Západoslovenské pivovary					
Bratislava I.	18 250	16 420 000	390 000	1 200 000	35 870 000
Bratislava II.	830 000	-	-	-	830 000
Nitra	2 380 000	-	-	1 460 000	3 840 000
Turčanský Svatý Martin					
Martin	5 740 000	6 740 000	-	70 000	12 550 000
Vyhne	13 180	4 344 000	-	-	17 524 000
Bytča	3 300 000	10 460 000	-	-	13 760 000
Ilava	700 000	1 840 000	-	-	2 540 000
Bánská Bystrica	15 000	1 020 000	-	-	1 035 000
Východoslovenské pivovary					
Košice	2 270 000	6 400 000	-	3 190 000	11 860 000
Michalovce	7 160 000	5 380 000	-	620 000	13 160 000
Poprad	3 130 000	6 080 000	-	150 000	9 360 000
Levoča	-	430 000	-	-	430 000
Sladovny					
Trnava	260 000	530 000	-	240 000	1 030 000
Sessler	-	320 000	-	-	320 000
Moravský Svatý Ján	120 000	880 000	-	600 000	1 600 000
Celkem	57 335	60 844 000	390 000	7 530 000	125 709

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 46–47.

Tabulka 40

Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v operačním plánu pro rok 1950					
České země					
Národní podnik	Stavební	Nestavební	Dovážené	Nepravé	Celkem
Braník	1 614 000	1 833 000	-	300 000	3 747 000

Pražská	2 201 000	13 067 000	-	1 100 000	16 368 000
Středočeské	-	4 342 000	-	1 660 000	6 002 000
Polabské	-	2 284 000	-	500 000	2 784 000
Rakovnicko-	934 000	3 502 000	-	500 000	4 936 000
Brdské	-	2 319 000	-	1 300 000	3 619 000
Jihočeské	11 563 000	18 942 000	2 500 000	1 000 000	34 005 000
Plzeňské	20 391 000	14 293 000	-	1 500 000	36 184 000
Západočeské	500 000	888 000	-	500 000	1 888 000
Chebsko-karlov.	796 000	3 429 000	-	1 000 000	5 225 000
Krušnohorské	4 797 000	6 667 000	-	1 080 000	12 544 000
Litoměřicko-úst.	-	1 881 000	-	1 450 000	3 331 000
Severočeské	178 000	2 837 000	-	1 300 000	4 315 000
Hradecké	-	4 142 000	-	1 575 000	5 717 000
Východočeské	1 965 000	4 612 000	-	900 000	7 477 000
Horácké	-	1 343 000	-	620 000	1 963 000
Středomoravské	13 166 000	11 890 000	19 000	2 100 000	27 175 000
Hanácké	8 084 000	10 435 000	54 000	1 800 000	20 373 000
Slovácké	-	3 740 000	-	600 000	4 340 000
Moravsko-	-	4 039 000	-	600 000	4 639 000
Obch. sladovny	1 360 000	2 028 000	9000	500 000	3 897 000
Obch. sladovny	16 137 000	10 803 000	4 015 000	930 000	31 885 000
Ústřed.	268 000	3 628 000	790 000	550 000	5 236 000
Celkem	83 954 000	132 944 000	7 387 000	23 365 000	247 650 000
Slovensko					
Západoslovenské pivovary					
Bratislava I.	20 110 000	22 150 000	1 520 000	300 000	42 560 000
Bratislava II.	1 280 000	2 470 000	-	1 970 000	5 720 000
Nitra	11 150 000	2 360 000	-	1 230 000	14 740 000
Hlohovec	180 000	760 000	-	-	940 000
Turčanský Svätý Martin					
Martin	5 210 000	5 160 000	-	180 000	10 550 000
Vyhne	9 120 000	5 350 000	-	100 000	14 570 000
Bytča	70 000	2 910 000	-	-	2 980 000
Ilava	1 460 000	3 820 000	-	170 000	5 450 000
Bánská Bystrica	-	2 610 000	-	-	2 610 000
Východoslovenské pivovary					
Košice	2 020 000	5 850 000	-	70 000	7 940 000
Michalovce	2 350 000	4 670 000	-	-	7 020 000
Poprad	150 000	2 850 000	-	50 000	3 050 000
Levoča	-	200 000	-	-	200 000
Sladovny					

Treumann	4 320 000	2 230 000	-	30 000	6 580 000
Sessler	-	40 000	-	-	40 000
N. Mesto/Váhom	-	10 000	-	20 000	30 000
Moravský Sv.	-	190 000	-	70 000	260 000
Celkem	57 420 000	63 630 000	1 520 000	4 190 000	126 760 000

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 48–49.

Skutečně realizovanou výstavbu je možné odvodit pouze z výčtu prováděných staveb v jednotlivých letech, ale i tak nelze přesně stanovit, jestli prováděné práce byly v uvedeném roce dokončeny nebo jejich realizace pokračovala v dalších letech. V českých zemích bylo v roce 1949 v pivovarském a sladařském průmyslu investováno do výstavby výzkumného ústavu pivovarského v Braníku; přestavby strojovny pivovaru Staropramen; v plzeňském Prazdroji pokračovala stavba a zařízení spilek a štoků, vybudována nová lahovna a provedena instalace strojního zařízení dovezeného z Anglie; v Gambrinu pokračovala stavba sklepů a sladovny; v mosteckém pivovaru byla postavena varna a instalováno varné zařízení; v Žatci došlo k úpravě stáčírny a k zahájení demontáže strojního zařízení Dreherova pivovaru, které bylo převezeno na Slovensko a objekty pivovaru předány Severočeské Frutě; v Budvaru byla zahájena novostavba lahovny a spilky; ve Strakonicih byla varna vybavena novým strojním zařízením; do starobrněnského pivovaru byly dodány nové kádě do spilek; ve sladovně v Rajhradě probíhala rekonstrukce budovy a výměna části strojního zařízení; v přerovském pivovaru byly vybudovány strojovny a instalováno strojní chlazení; v Jarošově započala rekonstrukce pivovaru; rekonstruována byla také sladovna Mšeno; v táborské sladovně bylo postaveno skladiště ječmene a obnovena vyhořelá humna; ve sladovně v Ivanovicích proběhla rekonstrukce hvozdu, sil a instalace strojního zařízení; v olomoucké sladovně byly adaptovány provozní budovy pro čisticí stanici a instalováno strojní zařízení a ve sladovně v Kroměříži byly adaptovány sila a sypky včetně instalace nového strojního zařízení.

V roce 1950 pokračovala investiční činnost výstavbou pokusného pivovaru v Braníku a zařízením stáčírny lahví v tomto podniku; na Smíchově byla rekonstruována lahovna a instalováno nové strojní zařízení; v Kralupech rekonstruovány spilky, stáčírny a umývárny sudů; v Rakovníku instalováno strojní zařízení lahovny; v Budvaru pokračovala stavba lahovny a instalováno strojní zařízení; v Prazdroji pokračovala stavba a zařizování spilek a štoků; v chebském pivovaru byla postavena sila na slad; v pivovarech v Mostě a Chomutově byla upravena varna a instalováno nové varné zařízení; v Žatci došlo k úpravě stáčírny a k instalaci strojního zařízení; v Pardubicích proběhla výstavba lahovny a instalovány automatické linky; v Brně probíhala výstavba strojovny pro strojní zařízení, jež bylo dodáno již

v minulém roce; ve sladovně Rajhrad byla dokončena stavba a instalace příslušenství hvozdu; v Přerově probíhala výstavba lahvovny včetně instalace strojního zařízení; ve sladovně v Záhleňicích byly rekonstruovány hvozdy; v jarošovském pivovaru pokračovala rekonstrukce budov; do pivovaru v Ostravě bylo dodána část chlazení; a ve sladovně v Ivanovicích pokračovala rekonstrukce sil a čistírny a instalace strojního zařízení.⁴⁰⁸

Investiční činnost v letech 1949 a 1950 tak byla z velké části tvořena stále rekonstrukcemi zahájenými bezprostředně po válce nebo během dvouletého plánu, ať už se jednalo o pivovary v Plzni, Chebu, Mostě, Ostravě nebo sladovny v Ivanovicích a Rajhradě. Investice do zvýšení produktivity pivovarského průmyslu se pro vytíženost investičních zdrojů rekonstrukcemi a údržbou nejopotřebovanějších pivovarských provozů prakticky nevyskytovaly. Výjimkou byla adaptace pivovaru v Braníku na výzkumný pivovarský ústav. Náklady na stavební úpravy a strojní vybavení branického pivovaru byly naplánovány na 2 137 150 Kčs s dokončením v září 1949. Se zahájením výzkumných prací se počítalo na podzim roku 1949.⁴⁰⁹

Nové produkční kapacity byly budovány pouze na úseku lahvového piva a pro lahvovny byla určena také většina importovaného strojního zařízení. Zvláštní význam, který produkci lahvového piva přikládal Státní úřad plánovací, pramenil zčásti z vývozu československého piva na západní trhy. Na pивním exportu byl zainteresovaný rovněž sklářský průmysl, jelikož cenu exportního piva tvořily z 2/3 náklady na láhve a transportní bedny. Investice do stáčecích linek směřovaly nicméně rovněž do pivovarů produkujících pouze pro domácí trh. V roce 1951 narostla roční výroba lahvového piva v Československu na 2 733 062 hl oproti 867 344 hl v roce 1937.⁴¹⁰ Celkový export piva přitom nepřesahoval 60 000 hl ročně. Hlavním motivem pro investice do stáčecích linek byla poptávka obyvatelstva po lahvovém pivu. Zcela určitě je možné vyloučit jako důvod, případnou snahu SÚP korigovat spotřebu piva k sociálně méně konfliktnímu konzumu v domácnostech. Státní úřad plánovací byl v prvních letech hospodářského plánování příliš zaneprázdněn organizačními záležitostmi, tvorbou metodiky plánu a kontrolou stanovených úkolů, než aby se do podobných ambiciózních kroků pouštěl.

⁴⁰⁸ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 39–41.

⁴⁰⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 13, Záznám 8/49 o schůzi představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 10. června 1949, Věc: Informativní zpráva o pivovaru a pokusném ústavu v Braníku.

⁴¹⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035.

Z dostupných pramenů je naopak zřejmé, že sortimentní struktura pивní produkce byla po celé období prvního pětiletého plánu formována poptávkou obyvatelstva (srov. Kapitola 6.3.3).⁴¹¹

Realizace investičních projektů v pivovarském průmyslu odhalila další a velmi frekventovaný systémový problém československého hospodářského plánování – špatnou koordinovanost stavebních a nestavebních investic. Ukázkovým příkladem byla stavba strojovny ve starobrněnském pivovaru. Dodané strojní zařízení více než rok leželo na pivovarském dvoře, protože budova strojovny nebyla včas postavena.

Z oběžníků ústředního ředitelství rovněž vyplývá, že investiční disciplína jednotlivých podniků nebyla příliš velká a velmi často se realizovaly investice nad rámec prováděcích plánů. Ústřední ředitelství opakovaně upozorňovalo, že nebudou tyto praktiky více tolerovány. Soupis „černých“ investic národního podniku Pražské pivovary v posledním čtvrtletí roku 1949 nasvědčuje, že se jednalo často o triviální výdaje, nemožné dopředu plánovat a nutné řešit akutně. Podstupovat nepružný schvalovací proces plánovacího centra pro takové druhy investic se často nemuselo jevit příliš logicky. V případě Pražských pivovarů se jednalo o montáž chladicího zařízení v závodní kuchyni v nákladech 10 000 Kčs, montáž zařízení automatické lahvovery v nákladech 200 000 Kčs, úhrada za zánovní vanu v částce 1200 Kčs, úhrada za kamna v částce 650 Kčs, přestavba šaten v lahvovně nákladem 16 623 Kčs a úhrada za dodaný kompresor v ceně 300 000 Kčs.⁴¹²

V dubnu 1951 vydala vláda nařízení, kterým se navyšovaly některé úkoly pětiletého hospodářského plánu. Investice pro rozvoj československého hospodářství v období 1949–1953 byly celkově navýšeny z 336,2 miliardy Kčs na 558 miliard Kčs.⁴¹³ Pivovarský a sladařský průmysl se ale vyšších investic nedočkal. Zatímco v roce 1951 dosáhla investiční výstavba v pivovarech a sladovnách celkem 221,05 milionů Kčs, v roce 1952 poklesla téměř o polovinu na 122,1 milionů Kčs a v roce 1953 byla naplánována pouze na 112,09 milionů Kčs ve staré měně. Pokles částečně způsobila změna metodiky, kdy se v roce 1951 započítávaly do investic i výdaje na transportní obaly, které představovaly rozdíl zhruba 50 mil. Kčs.⁴¹⁴ Investiční náklady tak oproti roku 1951 klesly pod úroveň amortizačních odpisů – v roce 1952 činily pouze 74,7 % jejich výše a v roce 1953 již pouze 61,8 %. V poměru k celkovým základním

⁴¹¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP, s. 7–8.

⁴¹² SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 10, i. č. 119, Povolené investice ve IV. čtvrtletí 1949.

⁴¹³ Vládní nařízení č. 33/1951 Sb. ze dne 10. dubna 1951, kterým se nově upravují úkoly pětiletého hospodářského plánu. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 20.

⁴¹⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 70, Ekonomicko-statistická bilance roku 1954, s IV.

fondům⁴¹⁵ odvětví se investice snížily z 8,35 % v roce 1951 na 3,86 % v roce 1953. Opotřebení základních fondů se zvýšilo z 24,88 % ke konci roku 1951 na 32 % k poslednímu dni v roce 1953.⁴¹⁶

Velmi špatný stav pivovarského průmyslu se tak na počátku padesátých let ještě prohluboval a zahrnoval všechny pivovarské výrobní úseky. Pouze náklady na materiál na každoroční obnovu dubových ležáckých sudů dosahovaly 14 milionů Kčs. Životnost ležáckých sudů činila 30 let a ročně bylo třeba obměnit 1/30 stavu. Nedostatečné výrobní kapacity strojírenství neumožňovaly nahradit dřevěné sudy kovovými ležáckými tanky a nepoužitelné byly vesměs všechny ležácké sudy z vyřazených pivovarů. V dezolátním stavu byla i chladicí zařízení. Polovina ze 109 pivovarů, ve kterých bylo chladicí zařízení nainstalováno, vyžadovala jeho rekonstrukci nebo kompletní výměnu. Ve 34 závodech dokonce umělé chlazení nebylo zavedeno vůbec. Problémy přinášela pivovarnictví i stoupající spotřeba lahvového piva. Padesát pivovarských závodů bylo vybaveno stále jenom ručními stáčecími stroji, které měly velké nároky na pracovní sílu. Technici pivovarského průmyslu požadovali zavedení alespoň poloautomatických stáčecích zařízení. Podobné problémy byly také na úseku distribuce. Pivovarské národní podniky disponovaly 1100 nákladními automobily a traktory. Při přepokládané životnosti a hospodárném provozu po dobu 10 let, vycházela roční potřeba obnovy asi na 100 nových vozů. V roce 1952 bylo pivovarským závodům přiděleno pouze 5 nákladních vozů a v roce 1953 žádný. Více než 40 % nákladních aut pivovarů bylo navíc nejméně po dvou generálních opravách.

Z uvedené částky 112,09 milionů Kčs pro rok 1953 bylo na investice vyčleněno 76,09 milionů Kčs a 36 milionů Kčs na generální opravy, které byly od roku 1951 zařazovány do plánu investic. Investiční kvóta umožnila pokrýt pouze nejnutnější práce na investicích v Ostravě, Jarošově a v Ivanovicích, rozestavěné investice převáděné do roku 1953 a dokončení montáží. Investiční oddělení muselo zahrnout do investic roku 1953 i dodávky strojů ze Škodových závodů v hodnotě 13 milionů Kčs pro stroje pro pivovaru v Pardubicích, ačkoliv nezbytné stavební práce nebylo možné již v roce 1953 provést. Přestože uvedený postup byl v

⁴¹⁵ Základní fondy podniku byly hmotné předměty, jejichž doba upotřebitelnosti byla delší než jeden rok a jejichž hodnota byla vyšší než limit stanovený podle předpisů o účetní evidenci. Jednalo se zejména o budovy, stavby, stroje a jiná zařízení, inventář a též pozemky. Bez zřetele na hodnotu patřily k základním fondům zemědělské stroje a zemědělské nářadí (nikoliv ruční), dospělá tažná a chovná zvířata, dospělá drůbež a včelstva. K základním fondům nepatřily pracovní oděvy, pracovní obuv a ložní vybavení, bez zřetele na hodnotu a dobu upotřebitelnosti, speciální nástroje a speciální přípravky, bez zřetele na hodnotu, a mladá zvířata a zvířata ve výkrmu. Vládní nařízení č. 111/1953 Sb. ze dne 18. prosince 1953 o základních fondech hospodářských organizací. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 61.

⁴¹⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 196, Rozbor vývoje investiční výstavby obnovy a investiční údržby v průmyslu pivovarském a sladařském.

rozporu se základními směrnicemi pro plánování investic, bylo nezbytné využít uvedené dodávky, jelikož výroba pivovarského zařízení měla být ve Škodových závodech zrušena a rozběh výroby pivovarských investičních celků v jiném podniku se dal očekávat s určitou časovou prodlevou.

Nedostatečná byla i kvóta pro generální opravy ve výši 36 milionů Kčs. Pouze generální opravy stáčecích linek vyžadovaly 5 milionů Kčs, automobilů 15 milionů Kčs a železničních vagonů a lokomotivy Plzeňských pivovarů 20,5 milionů Kčs, tj. dohromady přes 40 milionů Kčs. Výše uvedené opravy chladicích zařízení nebyly do generálních oprav pro rok 1953 zahrnuty vůbec.⁴¹⁷ Generální opravy komplikovalo velké množství různých druhů strojů, často zahraniční výroby, jejichž náhradní díly bylo téměř nemožné dovézt. Příkladem mohly sloužit nákladní automobily, kterých se používalo na 60 různých typů. Mezi nimi byly i automobily získané z poválečného fondu obnovy UNRRA. Individuální opravy byly pak velmi nákladné a u oprav generálních se často blížily hodnotám pořizovacím. Nový výtah například stál cca 54 000 Kčs, přičemž generální oprava starého výtahu vyšla na 52 000 Kčs i více. U motorových vozidel dosahovaly generální opravy běžně 80–90 % pořizovací hodnoty. Na stavu nákladních automobilů v pivovarském průmyslu byla velmi dobře patrná preference vyzbrojování armády na počátku padesátých let na úkor rozvoje československého hospodářství.⁴¹⁸

V přepočtu na novou měnu bylo během první pětiletky proinvestováno v československých pivovarech a sladovnách celkem 261,144 mil. Kčs, z toho v českých zemích 155,276 mil. Kčs a na Slovensku 105,848 mil. Kčs (viz Tabulka 41). Rozdělení investičních částek mezi západní a východní částí Československa tak nebylo prováděno podle klíče, který by zohledňoval poměr velikosti produkce nebo základních fondů českých a slovenských pivovarů a sladoven, ale byl jasně upřednostňován rozvoj podniků na Slovensku. Z tabulky č. 38 je rovněž patrné, že pivovarsko-sladařský průmysl z úpravy pětiletého plánu v roce 1951, který přinesl zvýšení celkových investic v československém hospodářství, nijak neprofitoval, naopak v následujících dvou letech 1952 a 1953 zaznamenal skokové snížení proinvestovaných částek. Restrikce investic byla provedena především na úkor investic v českých pivovarech a sladovnách, které se v roce 1952 dokonce dostaly pod úroveň investic na Slovensku.

Tabulka 41

Investiční výstavba v letech 1948–1953

⁴¹⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 196, Rozbor vývoje investiční výstavby obnovy a investiční údržby v průmyslu pivovarském a sladařském.

⁴¹⁸ Tamtéž, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 58–60.

	Československo	České země	Slovensko
1948	49 936 000	35 486 000	14 450 000
1949	64 891 000	43 932 000	20 939 000
1950	57 503 000	34 521 000	22 982 000
1951	67 017 000	41 122 000	25 895 000
1952	39 525 000	19 543 000	19 982 000
1953	32 208 000	16 158 000	16 050 000
1949–1953	261 144 000	155 276 000	105 848 000

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60
Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 025.

6.3.5. Produktivita práce a hospodárnost pivovarských a sladařských podniků

Dvouletý plán nestanovoval žádné úkoly ve zvyšování produktivity práce nebo efektivity provozů a nechával tuto oblast na iniciativě jednotlivých podniků. Snahy o naplánování růstu produktivity v československém pivovarnictví tak vznikaly především v ústředním ředitelství národních pivovarů. Ředitel František Hlaváček poukazoval na první schůzi představenstva roku 1947 na specifika potravinářského průmyslu, který byl závislý na konzumu a jeho výrobu nebylo možné spolehlivě plánovat. Znárodněné pivovary by se proto měly dle jeho názoru koncentrovat ve dvouletém plánu zejména na racionalizaci a zlevnění výroby.⁴¹⁹

Prostor pro zvýšení produktivity práce a hospodárnosti jednotlivých provozů zužovala ovšem nízká investiční kvóta pivovarnictví, jež neumožňovala nákup moderních a efektivnějších strojních zařízení. Ústřední ředitelství bylo odkázáno při zvyšování produktivity práce a hospodárnosti pouze na organizační opatření, která měla podnikům nastavit jednotné normy pro pracovní výkony, spotřebu surovin, energie, a pomocného materiálu. Prostřednictvím systémové komparace a kontrol plnění norem měly být následně odhaleny neefektivní provozy a ztráty ve výrobě.

Vedení Československých pivovarů bylo však po celé období dvouletky zaneprázdněno s integrací konfiskovaných a nově znárodněných pivovarů a v otázce zvýšení produktivity a efektivního řízení se stále orientovalo. Do konce dvouletého plánu se nepodařilo vytvořit žádný funkční systém norem, jenž by pobočné závody motivoval zvyšovat produktivitu práce, hospodárně zacházet s materiálem nebo zlepšovat kvalitu výrobku. Spotřeba surovin, paliva a elektrické energie byla ve skupině národních podniků sledována z měsíčních a čtvrtletních hlášení, aniž by ovšem tato hlášení rezultovala v nějakých opatřeních. Pouze u spotřeby pivovarských surovin byla stanovena horní hranice, která nesměla být při výrobě piva překročena.⁴²⁰ Bez praktických výsledků končily rovněž revize v jednotlivých národních pivovarech.

Ústřední ředitelství ve skutečnosti nedisponovalo žádným spolehlivým ukazatelem, na jehož základě by bylo schopné posoudit efektivitu podřízených podniků a přijímat podle něj adekvátní opatření. Položka velikost zisku funkci takového ukazatele neplnila. Účetnictví národních podniků bylo postaveno na principech tržního systému, který však již de facto neexistoval. Hospodaření národních podniků ovlivňovaly závazky a pohledávky z minulosti, účetní odpisy neexistujícího majetku a jiná specifika jednotlivých podniků. Pivovarské ústředí

⁴¹⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Zápisy ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 15. ledna 1947.

⁴²⁰ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 34.

si bylo vědomo tohoto problému a snažilo se účetnictví národních podniků standardizovat. Byly zavedeny jednotné účetní systémy a zpětně k 1. lednu 1946 sestaveny tzv. východiskové bilance, které znovu oceňovaly veškerá aktiva podniků podle aktuálního stavu. Na počátku roku 1948 došlo k nivelizaci finančních závazků národních podniků, jež byly převedeny na Fond znárodněného majetku.⁴²¹ Vyřešila se tím i otázka výše uvedené půjčky 10 milionů Kčs Plzeňským pivovarům, kterou poskytl pivovar Staropramen (srov. Kapitola 6.3.4).

Hospodaření národních podniků nicméně stále ovlivňovala určitá specifika, jež bylo možné odhalit pouze detailními revizemi podniků. Například záporné hospodaření pivovaru ve Zbraslavi způsoboval vysoký nájem, který bývalý provozovatel pivovaru podle nájemní smlouvy platil majiteli nemovitostí, v nichž pivovar sídlil. Po znárodnění se ocitli oba právní subjekty provozovatel i majitel nemovitosti v majetku státu. Pod ústřední orgán pivovarského průmyslu byla ovšem zařazena pouze firma provozovatele pivovaru a nájemní smlouva zůstala v platnosti.⁴²² Vzájemné převody nemovitostí a hmotného majetku mezi národními podniky se táhly ještě dlouho po roce 1948 a komplikovaly tvorbu efektivní řídicí struktury.

Hodnota odbytu a výroby na jednoho zaměstnance nebo spotřeba uhlí v přepočtu na vyrobený hektolitr, které se v pivovarském průmyslu sledovaly⁴²³, byly sice určité vypovídající ukazatele produktivity práce a hospodárnosti, jejich hodnoty mohla ovšem vedení pivovarů ovlivnit během dvouletého plánu pouze minimálně. Odvíjely se od naplnění výrobní kapacity, která v prvních poválečných letech závisela na přidělu ječmene. Se zvýšením nebo poklesem dodávek ječmene se stejným směrem pohybovaly i ukazatele produktivity.

Produktivitu pivovarnictví po druhé světové válce reálně zvyšovala pouze koncentrace výroby, která byla důsledkem opatření v době protektorátu stejně jako válečného opotřebení a odsunu německého obyvatelstva. Na počátku roku 1946 bylo v Československu v provozu 281 pivovarů oproti 380 v roce 1937. K obnovení provozu v pivovarech zastavených okupační správou ve většině případů po druhé světové válce nedošlo. Koncentrační proces pokračoval i po válce a do začátku roku 1949 poklesl počet pivovarů na 223. Uzavřeny byly pivovary, jejichž provoz nebyl smysluplný, ať už z důvodu ztráty zaměstnanců nebo konzumentů z řad německého obyvatelstva. Rušeny byly rovněž pivovary ve špatném technickém stavu, na jejichž zprovoznění chyběly investiční zdroje. Koncentrační proces ovšem narazil brzy na své limity. Při nejistých vyhlídkách na zvýšení investic bylo uzavření některých neefektivních ale

⁴²¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 10 pro rok 1947, s. 6.

⁴²² SOA Praha, fond Smíchovský pivovar, n.p. Praha z let (1927) 1946–1958, karton č. 10, i. č. 119, Výsledek hospodaření národních podniků za roky 1946 a 1947 a očekávané výsledky za rok 1948.

⁴²³ SOA Praha, fond Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu Praha 1940–1948, karton č. 2, i. č. 8, Oběžník č. 36/1948 Věc: Plánování hospodárnosti.

fungujících provozů odkládáno, aby pivovarnictví disponovalo dostatečnými kapacitami pro plnění gradujících úkolů i v budoucích hospodářských plánech.

Zákon o prvním pětiletém plánu vyhlášoval oproti plánu dvouletému celou paletu nových úkolů, mezi něž patřilo rovněž zvyšování produktivity práce. Průmysl měl zvednout svou produktivitu o 32 %, stavebnictví o 53 %, zemědělství a lesnictví o 20 % a doprava o 30 %. Produktivita práce měla vzrůst také v pivovarském a sladařském průmyslu. Počet pracovníků v odvětví se měl zvýšit ze 16 758 roku 1948 na 20 030 v roce 1953, tedy o 19,5 %. Růst produkce byl naplánován za stejné období na 66,9 %.⁴²⁴ Investiční prostředky určené pivovarskému průmyslu v pětiletém plánu však nepřevyšovaly ani hodnoty odpisů základních fondů (srov. Kapitola 6.3.4). Ústřední ředitelství a ředitelství podřízených národních podniků byla tak odkázána ve zvyšování produktivity především na organizační opatření – zdokonalení soustavy výkonových a technicko-hospodářských norem a zlepšení organizace práce – a nově rovněž na ideologicko-výchovné působení na pracující. Povinnosti podniků při vedení pracujících k vyššímu výkonu definoval přímo zákon o pětiletém plánu. Jednotná odborová organizace, vedoucí podniků a závodů, úřadů a institucí měly zvyšovat pracovní výkonnost hospodářsko-politickým uvědomováním pracujících, podporováním jejich tvůrčí iniciativy, rozšiřováním a prohlubováním pracovního soutěžení uvnitř podniků a mezi podniky a odstraňováním absencí a nežádoucí fluktuace pracujících.⁴²⁵

Ústřední ředitelství pivovarského průmyslu se zavázalo a popsalo směry ve zvyšování produktivity práce a snižování výrobních nákladů v akčním programu z roku 1949, jež realizoval usnesení IX. sjezdu KSČ. Ústřední orgán přislíbil pro operativní plán na rok 1950 stanovit výkonové normy, normy spotřeby surovin a energie a dále vypracovat nijak blíže nespecifikovanou normu srovnávací, která by sloužila ke komparaci jednotlivých národních podniků pivovarského průmyslu. Velká pozornost byla při plánech na zvýšení produktivity věnována socialistickému soutěžení jednotlivců a kolektivů, socialistickým závazkům a zlepšovacím návrhům pracujících.⁴²⁶ Vzájemné soutěžení pracujících nebyla invence komunistické strany. Poválečný optimismus a nadšení obyvatelstva byly využívány již během dvouletého plánu. Národní soutěž ve výstavbě republiky měla tehdy ovšem zcela dobrovolný

⁴²⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Úhrnný pětiletý plán výroby pivovarské a sladařské.

⁴²⁵ Zákon č. 241/1948 Sb. ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Sbírka zákonů republiky Československé, částka 90, ročník 1948, vydáno dne 2. listopadu 1948, s. 1507.

⁴²⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 39, Akční program Československých pivovarů, nár. podniku, vyplývající z usnesení IX. sjezdu KSČ.

charakter, zatímco po roce 1948 byla organizováním socialistických soutěží a účastí v nich úkolována vedení podniků, závodů i vedoucí provozů a dílen.⁴²⁷

Přes výkony některých pracovníků nemohlo socialistické soutěžení kompenzovat zastaralé strojní zařízení a nízké investice v pivovarském průmyslu. Přehledy propagovaných socialistických závazků a překročených pracovních norem v rámci socialistického soutěžení ukazují, že výkony nejlepších pracovníků československého pivovarnictví zvyšovaly produktivitu zejména ručních prací, které by bylo jednodušší a efektivnější zautomatizovat pomocí strojních zařízení, jež se v té době ve světovém pivovarnictví běžně používaly.

Vzorové příklady soutěžení jednotlivců, kolektivů, úderek a úderníků, které zveřejnil ústřední orgán pivovarského průmyslu za první čtvrtletí roku 1949, například obsahují: Pivovar Prazdroj – s. Ženíšková a s. Vaníková ušetřila každá při lepení etiket po jedné pracovní síle, takže zvýšily pracovní výkon o 200 %, s. Anna Resingrová se zavázala při lepení etiket nerozbit ani jednu láhev; pivovar Staropramen – Josef Bouše zvýšil dosavadní výkon při sušení kvasnic ze 7,22 kg/h na 14,87 kg/h, tj. na 205,95 %; pivovar Hanušovice – kolektiv pěti zaměstnanců ve varně se zavázal zvýšit výrobní normu o 5 % za stejného předpokladu pracovního času, kolektiv pěti zaměstnanců při stáčení lahví zvýšil si výrobní normu o 6 %, tj. o 50 hl měsíčně a současně se zavázal snížit rozbití lahví ze 2 % na 1,5 % a snížit ztrátu na hliníkových uzávěrkách z 1 % na 0,25 %; pivovar Staré Brno – dvě úderky po dvanácti osobách zavázaly se zkrátit si časovou normu při stáčení lahvového piva o 10 %; pivovar Vratislavice n. Nisou – kolektiv čtyř zaměstnanců spilky zvýšil si výrobní normu o 20 % měsíčně a objemové ztráty se zavázal snížit ze 3 % na 2 %.⁴²⁸

Hodnocení výsledků socialistického soutěžení za tři čtvrtletí roku 1949 zároveň naznačuje, že nadšený zlepšovatelství duch propagovaný ve filmových týdenících padesátých let se od reality v podnikových provozech značně odlišoval. Řada vedoucích přistoupila k socialistickému soutěžení jako k povinnosti, která musí být formálně vykonána, v duchu hesla „aby se vlk nažral a koza zůstala celá“.⁴²⁹ Dobrovolné závazky byly navíc značně roztržštěné, lišily se závod od závodu, vzájemné soutěžení bylo prováděno většinou pouze mezi dvěma

⁴²⁷ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 17, Oběžník č. 1, Národní soutěž ve výstavbě republiky.

⁴²⁸ Tamtéž, karton č. 5, i. č. 39, Celkové zhodnocení pracovního socialistického soutěžení v pivovarském a sladařském průmyslu za I. čtvrtletí 1949.

⁴²⁹ K celkovému soutěžení je nutno připomenouti, že dosavadní výsledky, jsou dosti uspokojivé jen v některých závodech, kde byla soutěžení věnována náležitá pozornost, jak zastupitelských orgánů zaměstnanců, tak i samotného ředitelství a správ závodů. Proto bude nutné soutěžení neustále více a více prohlubovati v závazcích jednotlivců, kolektivů, směn a dílen na podkladě socialistických smluv. SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 39, Celkové zhodnocení pracovního socialistického soutěžení jednotlivců, kolektivů, směn a dílen a srovnávání dosahovaných výsledků mezi závody v průmyslu pivovarském a sladařském za III. čtvrtletí 1949, s. 6.

závody v dohodnutých parametrech a komparace socialistického soutěžení v rozsahu celého pivovarsko-sladařského průmyslu nebyla možná. Teprve od 27. ledna 1953 byla socialistická soutěž nově upravena. Závazky byly konkretizovány pro celý potravinářský průmysl a stanoveny hlavní soutěžní ukazatele. Závazky se měly především zaměřit na zmenšení ztrát ve výrobě, na zvýšení podílu výtěžnosti surovin a zvýšení jakosti výrobků pomocí brigád vzorné jakosti.⁴³⁰ V pivovarsko-sladařském průmyslu se úprava projevila zvýšením počtu zapojených pracovníků do socialistického soutěžení. V lednu 1953 se soutěžení účastnilo 3126 dělníků a 483 ostatních pracovníků průmyslové činnosti. Do konce roku stav soutěžících narostl na 7627 dělníků a 1461 ostatních pracovníků, což představovalo 72,64 % dělníků a 65,26 % všech pracujících v odvětví.⁴³¹

V prvních poválečných letech však mnohem více než opatření ústředních orgánů odvětví zvyšovalo produktivitu práce naplňování výrobních kapacit díky zlepšujícímu se zásobování ječmenem. Vytíženost výrobních kapacit československých pivovarů se zvýšila z 56 % v roce 1946 na 92,1 % v roce 1949. V případě sladoven v Československu dosáhlo naplnění výrobních kapacit v roce 1949 75,9 % oproti 51,9 % v kampani 1945/46.⁴³²

Vedle „dobrovolného“ soutěžení byly v pivovarském průmyslu ve všech závodech systematicky zaváděny úkolové a prémiové mzdy, k čemuž ústřední ředitelství a národní podniky pivovarského průmyslu zavazovalo usnesení sjezdu Svazu zaměstnanců v průmyslu potravin a poživatin. Základem pro budovaný systém prémiových a úkolových mezd byly vyhláška ministerstva ochrany práce a soc. péče z konce roku 1947 a v uvedeném roce vypracovaný státní katalog prací. Během roku 1949 došlo k rozsáhlému školení normovačů a zavádění výkonových norem, což se u pivovarských a sladařských dělníků nesetkávalo vždy s pochopením. Rostoucí podíl úkolové práce byl po roce 1948 v pivovarsko-sladařském odvětví zřejmý. V roce 1948 představovala úkolová práce 14,1 % z celkového počtu odpracovaných hodin v českých pivovarech a sladovnách. V roce 1949 se tento podíl navýšil na 31,1 % a v roce 1953 až na 81,7 %. Na Slovensku tvořily úkolové mzdy zpočátku výrazně nižší podíl – v roce 1948 pouze 7,6 %, v roce 1949 9,2 % a 23,2 % v roce 1950. Během následujících tří let se však

⁴³⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 143.

⁴³¹ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP, s. 20.

⁴³² Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 023 a 024.

podíl úkolových mezd téměř vyrovnal podílu v českých zemích. V roce 1953 bylo ve slovenských pivovarech již 78 % prací provedeno v úkolu.⁴³³

Po roce 1948 byla vyplácena v pivovarsko-sladařském odvětví řada „výkonnostních“ a „hospodárnostních“ prémie. Výkonnostní prémie se používaly za účelem zkrácení času, především v údržbě a u prací, které nebylo možné spolehlivě úkolovat. Kromě toho bylo používáno prémie například v kotelnách, chladicích centrálách a elektrárnách za bezporuchový provoz a v dopravě prémie za jízdu bez nehod. Hospodárnostní prémie byly vypláceny za účelem zvýšení výtěžnosti surovin při vaření piva, za snížení rozbitých lahví, za úspory pomocných látek a dopravy, za snížení nákladů na běžnou údržbu a na generální opravy motorových vozidel, za snížení spotřeby paliv a za náhradu paliv méněhodnotnými druhy apod.⁴³⁴

Rozšiřování úkolové mzdy a různých prémie nicméně nevedlo ke snižování podílu mzdových nákladů na celkové hrubé výrobě odvětví. Během první pětiletky narostla hrubá výroba pivovarsko-sladařského odvětví v roce 1953 na 125,4 % úrovně roku 1949, zatímco mzdový fond za stejné období vzrostl na 129,5 %. Podíl mzdového fondu na hrubé výrobě se tím v uvedeném období navýšil v Československu z 20 % na 20,6 %. V pivovarech a sladovnách v českých zemích se zvýšil podíl v uvedeném období z 19,9 % na 20,6 %. Růst mezd byl v první pětiletce koncentrován především v letech 1950 a 1951, kdy podíl mzdového fondu dosáhl v Československu 22 % a 21,6 % hrubé výroby a v českých zemích 21,7 % a 21,1 % (viz Tabulka 42). Podíl mzdových nákladů kolem 20–25 % odpovídal hodnotám v době hospodářské krize třicátých let, kdy produkční kapacity pivovarského průmyslu byly využity zhruba pouze z poloviny. Na vrcholu konjunktury v roce 1929 dosahoval podíl mzdových nákladů 17,9 % hodnoty vyrobeného zboží.⁴³⁵ V meziválečném období však mzdové náklady ve statistikách zahrnovaly i mzdy administrativních pracovníků a managementů, nejenom dělníků jako údaje po roce 1948. Státní úřad plánovací účelově přepočítával produkci pouze na počet dělníků a zaměstnance v administrativě nebral v potaz. Plánovací aparát se tak mohl neomezeně rozrůstat bez rizika zhoršení čísel o produktivitě práce.

⁴³³ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 5, i. č. 39, Akční program Československých pivovarů, nár. podniku, vyplývající z usnesení IX. sjezdu KSČ, s. 4; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 138; Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 58–59.

⁴³⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 123–124.

⁴³⁵ Tamtéž, II. část tabulková, Tab. č. 055 a 056.

Tabulka 42

Přehled hrubé výroby a podílu mezd na její výši v letech 1946–1953			
Rok	Hrubá výroba v mil. Kčs²	Hrubá výroba na 1 dělníka v Kčs²	Podíl vyplacených mezd a platů k hrubé výrobě v %
Československo			
1946	427,49		
1947	641,79		
1948	602,33	48 333	26,3
1949	848,05	66 053	20,0
1950	937,71	71 303	22,0
1951	1059,07	79 893	21,6
1952	1137,36	87 127	19,6
1953	1075,39	86 964	20,6
České země			
1948	520,12	47 928	26,6
1949	730,81	65 368	19,9
1950	810,21	70 779	21,7
1951	922,70	79 922	21,1
1952	987,29	86 734	19,2
1953	916,49	85 096	20,6
Slovensko			
1948	82,21	51 026	24,3
1949	117,24	70 669	20,7
1950	127,50	74 826	23,9
1951	136,37	79 699	25,5
1952	150,07	89 807	22,6
1953	158,90	99 564	20,8

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 056.

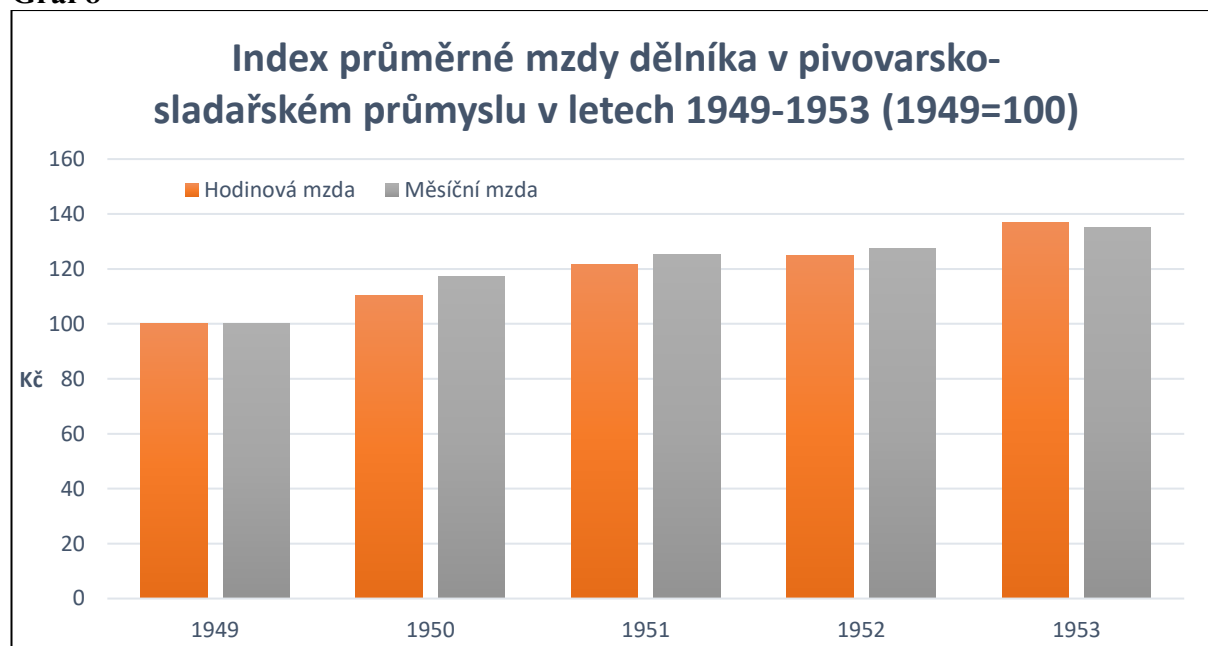
¹ Změna metodiky výpočtu hrubé výroby.

² Ve velkoobchodních cenách roku 1956.

V pivovarech a sladovnách v období 1948–1951 překvapivě nerostly nejrychleji mzdy dělníkům, ale inženýrsko-technickým pracovníkům a úředníkům. V roce 1951 činila průměrná měsíční mzda pivovarského a sladařského dělníka v českých zemích 125,2 % mzdy roku 1949, inženýrsko-technického pracovníka 137,4 % a úředníka dokonce 139,7 %. V korunovém vyjádření nové měny se tak měsíční výdělky zvýšily z 803 Kčs u dělníka, 1045 Kčs u inženýrsko-technického pracovníka a 861 Kčs u úředníka v roce 1949 na 1005 Kčs, 1426 Kčs a 1203 Kčs v roce 1951 (Graf č.9). Poměr mezd dělníků, inženýrsko-technických a administrativních pracovníků se tak zvýšil v neprospěch dělníků z 100:132:108 v roce 1948 na 100:142:120 v roce 1950 (viz Tabulka 43). Růst mezd dělníků byl navíc částečně způsoben vyšším podílem odpracovaných přesčasových hodin. U dělníků se zvýšil podíl přesčasových

hodin z 12,4 % v roce 1949 na 14,2 % v roce 1951.⁴³⁶ Průměrná hodinová mzda dělníků rostla pomaleji než měsíční výdělky (viz Graf 8).

Graf 8

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 135, SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 064.

Růst dělnických mezd začal převyšovat růst mezd inženýrsko-technických pracovníků a úředníků teprve v letech 1952 a 1953. Zatímco dělnické měsíční výdělky se dále zvyšovaly, v roce 1953 až na 135,1% úroveň roku 1949, platy inženýrsko-technických pracovníků a úředníků zaznamenaly naopak v letech 1952 a 1953 pokles. V roce 1953 činily měsíční výdělky inženýrsko-technických pracovníků pouze 128,5 % a úředníků 125,9 % úrovně roku 1949. Příčinou mělo být omezování přesčasových hodin od roku 1952 a náborů mladých technicko-hospodářských pracovníků, jež spadali do nižších platových tříd. Nedělníční pracovníci byli až do roku 1953 odměňováni podle vyhlášky č. 795/46 Ú. l. ministerstva ochrany práce a sociální péče. Vyhláška z roku 1946 zařazovala technické pracovníky do čtyřech platových skupin T1 až T4 a administrativní pracovníky do platových skupin A1 až A4. Hlavním kritériem při rozdělování do platových skupin byl počet let strávených v zaměstnání, bez ohledu na druh vykonávané práce. Teprve od 1. října 1953 byla na základě výnosu ministryně potravinářského průmyslu zaváděna nová platová soustava pro inženýrsko-technické a administrativní

⁴³⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 063 a 066.

pracovníky. V roce 1953 však fungovala pouze zkušebně v několika vybraných podnicích a v celém sektoru byla uplatněna teprve během roku 1955.⁴³⁷

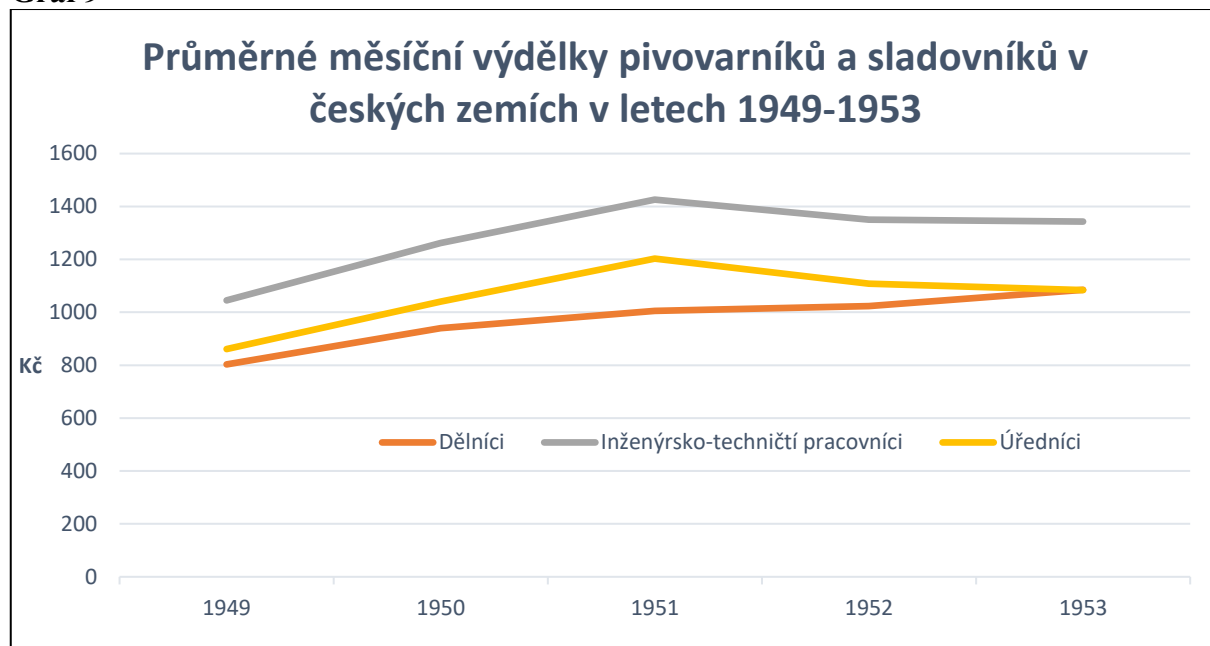
Tabulka 43

Průměrné měsíční výdělky v pivovarech a sladovnách v letech 1948–1953						
Rok	Kčs			Poměr mezd		
	Dělníci	Inženýrsko-tech. pracovníci	Úředníci	Dělníci	Inženýrsko-tech. pracovníci	Úředníci
1948	790	1040	853	100	132	108
1949	803	1045	861	100	130	107
1950	940	1262	1040	100	134	111
1951	1005	1426	1203	100	142	120
1952	1024	1350	1108	100	132	108
1953	1085	1343	1084	100	124	100

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 064.

* Přepočet na hodnoty po měnové reformě.

Graf 9

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 064.

* Přepočet na hodnoty po měnové reformě.

S modifikacemi mzdových soustav bylo spojeno i vypracování technicko-hospodářských norem, podle kterých měly být podniky kontrolovány a případně za dobré výkony odměňovány. V období třetí republiky se spotřeba surovin, paliva a elektrické energie sledovala v národních podnicích z měsíčních a čtvrtletních hlášení. Neexistovala ovšem žádná

⁴³⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 124–125.

metodika, která by umožnila tyto data zhodnotit a získat podle nich představu o výkonnosti a hospodárnosti podniků, ani žádné normy, podle nichž by bylo možné produkci piva řídit. Výjimkou byl pouze horní limit spotřeby hlavních pivovarských surovin, který nesměl být při výrobě piva překročen. Nebyla ani známá kapacita jednotlivých závodů.

V období od února 1948 do května 1950 byly pivovarský ústřední orgán a podřízené podniky zaneprázdněny zjišťováním výrobních kapacit jednotlivých závodů a stanovováním kapacitních norem. Na systému technicko-hospodářských norem bylo soustavně pracováno až po zřízení nového ústředního orgánu Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, n.p. V rámci ústředního orgánů byl ustanoven aparát, který se měl sestavováním technicko-hospodářských norem výhradně zabývat. Pro rok 1951 byly zpřesněny kapacitní normy, které byly v roce 1950 vypracovány pouze na výrobu 10° piva. Z nových norem již bylo možné zjistit kapacitu pro aktuálně vyráběný druh piva. Normy spotřeby byly vypracovány, jak pro pivovarské suroviny, tak i pomocný materiál. Na rok 1951 byly vypracovány normy spotřeby prozatím pro 16 druhů pomocného materiálů, mezi nimiž byly zahrnuty i spotřeby energií (viz Tabulka 44). Normy spotřeby sladu a chmele musely být vypracovány pro každý podnik a druh piva na míru, jelikož se receptury jednotlivých pivovarských závodů značně odlišovaly.

Tabulka 44

Průměrné normy pro spotřebu pomocných hmot na 1000 hl piva v českých zemích v plánu na rok 1951	
Voda	1,455 m³
Sudovina komerční	0,464 m³
Smola k požahu	117,8 kg
Koks k požahu	175 kg
Uhlí	217,5 g
Elektrický proud	3564,8 kWh
Oleje různé druhy	36,94 kg
Mazadla různé druhy	2,92 kg
Desinfekční prostředky	42,53 kg
Pracovní obleky	1,14 ks
Gumová obuv	1,6 párů
Kožená obuv	0,8 párů
Benzin t/km	0,17 kg
Nafta t/km	0,15 kg
Rozbité láhve	2,58 %
Benzín na 100 km u osobních vozů	9,43 kg

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 37.

Na centrální úrovni – ministerstva potravinářského průmyslu, SÚP a vlády – byla sledována produktivita a hospodárnost odvětví prostřednictvím zvláštních technicko-hospodářských ukazatelů, které je možné rozdělit do třech kategorií: ukazatele jakosti – sypání sladu a chmele na hl piva, ukazatele produktivity práce – počet odpracovaných hodin na hl piva/t sladu, a ukazatele hospodárnosti – spotřeba energie na hl piva/t sladu. Ukazatele spotřeby chmele a sladu měly prakticky pouze informativní charakter a poskytovaly rychlý přehled o potřebě těchto surovin při změnách struktury pивní produkce například ve prospěch vícestupňových piv. Nulovou vypovídací hodnotu měly ukazatele spotřeby energie na hl vyrobeného piva nebo na t sladu. Ukazatel zobrazoval veškerou spotřebovanou energii včetně elektrické, jejíž spotřeba narůstala i v důsledku mechanizace a automatizace ručních prací. Plánovací centrum nemohlo z ukazatele zjistit, jestli případný nárůst spotřeby energie byl způsoben nehospodárností nebo naopak pozitivní mechanizací výroby. Nejvíce vypovídajícími ukazateli se jeví počty odpracovaných hodin dělníků na hl vyrobeného piva a t sladu. Produktivitu práce zobrazují uvedené ukazatele mnohem lépe než podíl hrubé výroby na jednoho dělníka, který ovlivňovaly přesčasové hodiny a tvorba velkoobchodních cen výrobků odvětví ze strany plánovacího centra.

Pro rok 1951 byl stanoven TH ukazatel počtu odpracovaných dělnických hodin na 1 t sladu pro sladovny v českých zemích na 24,01 h. Českým sladařům se podařilo snížit tuto hodnotu na 22,65 h. Nejvýkonnější producent sladu k počtu odpracovaných hodin byl národní podnik Moravsko-slezské pivovary, kterému stačilo na výrobu 1 t sladu pouze 16,87 h. Na opačném pólu stál národní podnik Západočeské pivovary s 27,55 odpracovanými hodinami na 1 t sladu. Oproti plánovaným hodnotám byl nižší i TH ukazatel počtu odpracovaných dělnických hodin na 1 hl piva. Státní plán počítal s průměrem pro české země ve výši 2,62 h na 1 hl. České pivovary dokázaly v roce 1951 vyrobit 1 hl v průměru za 2,51 h. Z národních podniků byly opět nejlepší národní podniky Moravsko-slezské pivovary s 2,01 h na 1 hl a nejhorší Západočeské pivovary s 3,01 h na 1 hl. Národní podnik Západočeské pivovary nicméně v množství odpracovaného času na 1 hl převyšovaly poslední dva družstevní pivovary Zlomnice (3,45 h) a Dalešice (3,49 h), které v roce 1951 stále fungovaly mimo strukturu národních podniků.⁴³⁸

V plánu na rok 1952 došlo i v důsledků doporučení sovětských poradců k rozšíření zvláštních hospodářsko-technických ukazatelů pro pivovarsko-sladařský průmysl. Přibýly ukazatele využití výrobních kapacit sladoven a pivovarů v %, výtěžnosti ječmene při sladování

⁴³⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Zpráva o celoročním plnění plánu TH ukazatelů. Rok 1951.

v t/t, ztráty piva při výrobě v %, podíl rozbitých lahví při stáčení v % a poměr výstavu lahvového a sudového piva v %.⁴³⁹ Hlavním záměrem bylo snížit toleranční hodnoty ztrát při výrobě piva a sladu. Normy výrobních výtrat se pohybovaly od 3,8–5 % u 7° piva, 5–7 % u 12° piva a 7,1–10 % u piva 18°. Na rok 1952 bylo doporučováno přijmout opatření, které by snížilo tolerované výtraty o 2 %, což by při výši výstavu v roce 1951 přineslo nárůst o 194 000 hl.⁴⁴⁰

Zavedení ukazatelů hospodárnosti lahvoven reagovalo na problém nízké produktivity stáčecích linek v některých pivovarech. Stáčecí linky nebyly plně vytíženy a pracovaly přerušovaně. Poválečný rychlý nárůst produkce lahvového piva způsoboval, že mechanici obsluhující automatické linky neměly dostatek zkušeností a nedokázaly linky správně seřadit. Výsledkem byl vysoký počet rozbitých lahví a ztrát piva. Výjimku představoval smíchovský pivovar, kde pracovaly linky bez přerušení a téměř nevykazovaly rozbité láhve. Mechanici smíchovského pivovaru měli s obsluhou automatických linek dlouhodobé zkušenosti, dokonce zavedli řadu racionalizačních opatření, která práci linek zlepšila.⁴⁴¹

Na centrální úrovni bylo plánováno rovněž snižování nákladů celého pivovarsko-sladařského odvětví. K jejich realizaci sestavovaly jednotlivé podniky od plánu na rok 1951 každoroční plán organizačních opatření, která měla úsporu nákladů zajistit. Na rok 1953 bylo pivovarsko-sladařskému odvětví naplánováno meziroční snížení vlastních nákladů o 3,04 %, tj. 22,69 mil. Kčs. Pivovarům a sladovnám se v uvedeném roce podařilo snížit vlastní náklady o 3,02 %, tj. 21,16 mil. Kčs.⁴⁴²

Podle plnění plánu roku 1953 byly poprvé podnikům vypláceny příděly ze zisku do ředitelských fondů. Pivovarsko-sladařský průmysl patřil do kategorie odvětví, ve kterých bylo vypláceno 1 % z plánovaného zisku nebo úspor a 15 % z nadplánového zisku a nadplánových úspor. Jednalo se o nejméně prioritní kategorii ze čtyř. Ve „společensky nejvýznamnějších“ odvětvích byl vyplácen 5% podíl z plánovaného zisku nebo úspor a 45 % z nadplánového zisku nebo nadplánových úspor (srov. Kapitola 6.2.7). Původní kritérium pro přiděl ze zisku za rok 1953 bylo splnění plánu výroby zboží. Propad spotřeby piva v druhé polovině roku 1953 v důsledku měnové reformy ovšem způsobil, že plán výroby zboží splnily pouze tři národní podniky: Severomoravské sladovny, Olomoucké sladovny a Hanácké sladovny. Uvedené podniky dosáhly i vyššího než plánovaného zisku a měly nárok rovněž na přiděl z nadplánovaného zisku. Zbylých 43 podniků nemělo nárok na žádný přiděl. Přípisem

⁴³⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 63, Plán technicko-hospodářských ukazatelů hlavní správy na rok 1952.

⁴⁴⁰ Tamtéž, O snížení výtraty v pivovarském průmyslu.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 4.

⁴⁴² Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 166, Roč. Prům. 1953–6.

ministerstva potravinářského průmyslu MPP SZ 144/7/64-110 z 9. února 1954 byly však výkazy pro přiděly do ředitelských fondů upraveny. Podnikům, které nesplnily plán výroby zboží, ale dosáhly vyššího než plánovaného snížení vlastních nákladů na výrobu srovnatelného zboží, byl přiznán 1% přiděl z plánovaného zisku. Jednalo se o 29 podniků. Zbýlých 14 národních podniků, jež nesplnily plánovanou výrobu zboží ani plán snížení vlastních nákladů, nebyl přiděl do ředitelského fondu přiznán vůbec. Celkově bylo v roce 1953 přiděleno do ředitelských fondů pivovarských a sladařských národního podniků 740 tis. Kčs. Při celkovém skutečném zisku odvětví 61,54 mil. Kčs.⁴⁴³

Produktivitu pivovarnictví nicméně více než úkolová mzda, prémiování pracovníků a stanovování technicko-hospodářských norem zvyšovalo naplňování výrobních kapacit v důsledku pokračující koncentrace pivovarské výroby. Počet pivovarů v Československu se v posledním roce první pětiletky snížil na 156 podniků. Likvidovány byly téměř výhradně pouze malé pivovary s kapacitou výroby do 10 tisíc hl ročně, jejichž počet se snížil ze 146 v roce 1946 na 15 na začátku roku 1953 (viz Tabulka 45).

Z hlediska zásobování obyvatelstva neměla tato skupina pivovarů velký význam. V roce 1946 vyráběly malé pivovary dohromady pouze 664 563 hl piva, v roce 1953 jejich produkce poklesla na 115 309 hl. V meziválečném období spočíval přínos malých pivovarů v udržení rozmanitosti české pivovarské produkce, která byla považována za národní poklad, a v době hospodářské krize třicátých let prováděla kroky na jejich podporu i vláda. Systém poválečného hospodářského plánování preferoval před rozmanitostí výrobního programu jeho unifikaci a zavírání malých pivovarů nestálo po válce nic v cestě. Ústřední ředitelství pivovarského průmyslu si navíc jejich likvidací mohlo bez velké námahy vylepšovat ukazatele produktivity – produkce na jeden pivovar a pracovníka.

Tabulka 45

Výstav piva podle velikostních skupin pivovarů v Československu v letech (1937) 1946–1953								
		1937	1946	1948	1949	1950	1951	1953
do 10 000 hl	pivovarů	245	146	93	76	38	29	15
	produkce (hl)	1 055 197	664 563	519 111	314 971	267 541	197 281	115 309
	podíl na výrobě ČSR (%)	9,1	9	6,4	3,2	2,5	1,8	1,0
10 001–	pivovarů	166	106	106	108	108	101	91

⁴⁴³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 67, Rozbor hospodářských výsledků na rok 1953; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 166, Roč. Prům. 1953–4a.

	produkce (hl)	3 969 859	2 423 733	2 422 461	2 783 297	2 911 302	2 693 126	2 469 646
	podíl na výrobě ČSR (%)	34,2	32,6	29,8	28,7	27	24,2	22,5
60 001–200 000 hl	pivovarů	39	23	27	30	32	36	40
	produkce (hl)	3 965 731	2 251 093	2 682 828	3 302 245	3 660 109	3 921 105	4 371 360
	podíl na výrobě ČSR (%)	34,2	30,3	35	34,1	34	35,2	39,8
přes 200 000 hl	pivovarů	6	6	7	9	10	11	10
	produkce (hl)	2 603 198	2 084 365	2 501 682	3 289 913	3 940 621	4 331 470	4 027 875
	podíl na výrobě ČSR (%)	22,5	28,1	30,8	34	36,5	38,8	36,7

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 014.

V roce 1953 činila roční pivovarská výroba v Československu na jeden pivovar již 70 399 hl, zatímco v roce 1946 představovala pouze 26 419 hl. V samotných českých zemích se jednalo o zvýšení z 24 034 hl na 63 173 hl. Na Slovensku, kde byla veškerá pivovarská produkce realizována pouze ve 13 pivovarech, byl stupeň koncentrace ještě mnohem vyšší – 149 880 hl v roce 1953 oproti 79 881 hl v roce 1946 (viz Tabulka 46).⁴⁴⁴

Tabulka 46

Výstav piva na jeden pivovar v letech 1945–1953			
Rok	Československo	České země	Slovensko
1945	20 000	19 355	33 553
1946	26 419	24 034	79 881
1947	35 673	32 520	97 666
1948	34 579	31 223	96 947
1949	43 455	39 186	118 520
1950	57 338	52 530	127 859
1951	62 955	57 958	131 652
1952	70 168	63 949	148 429
1953	70 399	63 173	149 880

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 030.

Zavírání menších pivovarů a sladoven umožňovalo rovněž snižovat poměr pracovníků k hrubé výrobě odvětví. První pětiletý plán počítal s navýšením počtu pracovníků

⁴⁴⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 030.

v pivovarsko-sladařském odvětví z 16 758 v roce 1948 na 20 030 v roce 1953. Počet pracovníků v odvětví se nicméně v roce 1953 zvýšil pouze na 17 083, tj. cca na 102 % (viz Tabulka 47). Hodnota hrubé výroby odvětví narostla přitom ve stejném období na 178,5 %. Zvyšoval se tak výrazně podíl hrubé výroby na jednoho dělníka⁴⁴⁵ – hlavní ukazatel produktivity práce. V přepočtu na ceny po měnové reformě roku 1953 vzrostla produkce na jednoho dělníka v Československu ze 48 333 Kčs v roce 1948 na 86 964 Kčs v roce 1953, tj. zhruba o 80 %. V českých zemích zaznamenal ukazatel za stejné období zvýšení ze 47 928 Kčs na 85 096 Kčs (viz Tabulka 42).⁴⁴⁶

Tabulka 47

Pracovníci pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1948–1953				
Československo				
	Celkem	Dělníků	Úředníků	Počet úředníků na 100 dělníků
1948	16 332	12 462	1 825	14,64
1949	17 067	12 839	1 972	15,36
1950	17 474	13 151	2 005	15,25
1951	17 958	13 256	2 063	15,56
1952	17 689	13 054	1 793	13,74
1953	17 083	12 366	1 930	15,61
České země				
1948	14 342	10 852	1 640	15,11
1949	14 786	11 180	1 644	14,70
1950	15 104	11 447	1 620	14,15
1951	15 336	11 545	1 634	14,15
1952	15 195	11 383	1 423	12,50
1953	14 584	10 770	1 539	14,29
Slovensko				
1948	1990	1610	109	183
1949	2281	1659	143	328
1950	2370	1704	165	385
1951	2602	1711	176	429
1952	2494	1671	172	370
1953	2499	1596	177	391

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 060.

⁴⁴⁵ Počet dělníků v československých pivovarech a sladovnách mezi lety 1948 a 1953 dokonce poklesl z 12 462 na 12 366. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 060.

⁴⁴⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 056 a 060.

Přes poměrně rychlý koncentrační proces pivovarské a sladařské výroby existovaly v tomto směru stále rezervy. Ředitel Hlavní správy pivovarů a sladoven František Souba na schůzi v říjnu 1953 poukazoval na to, že Východočeské pivovary udržují provoz ruční stáčírny piva v pivovaru v Golčově Jeníkově, přestože výkonná stáčecí kolona v Hlinsku nebyla plně využita. Nejednalo se navíc o výjimečný případ. V českých zemích bylo v provozu stále 70 stáčíren piva s ručním provozem, i když velká část stáčecích kolon nebyla využita ani na 50 %. Podobná situace byla ve výrobě sladu. Zatímco výkonné sladovny v Lounech a Vratislavicích se potýkaly s nevytíženými kapacitami, malé ne hospodárné sladovny byly stále v provozu.⁴⁴⁷

Více méně stagnující počet pracovníků v odvětví během prvního pětiletého plánu nekorespondoval s počtem úředníků, který se z důvodu rostoucí administrativy spojené s hospodářským plánováním navyšoval. Počty úředníků se zvýšily z 1825 v roce 1948 na 1930 v roce 1953. Podíl úředníků na 100 dělníků se tak zvýšil ze 14,6 v roce 1948 na 15,6 v roce 1953 (viz Tabulka 47). Nejvyššího počtu administrativních pracovníků bylo však dosaženo v roce 1951, kdy jich v pivovarech a sladovnách pracovalo 2063. Pokles jejich počtu v roce 1952 způsobil celostátní „akce 77 500“, tj. přeřazení 77 500 administrativních pracovníků do výroby. Počet úředníků v pivovarsko-sladařském průmyslu v roce 1952 meziročně klesl o 13,1 % na 1793. Rozdělení 21 pivovarských a sladařských národních podniků do 46 národních podniků na počátku roku 1953 ovšem způsobilo opětovný nárůst počtu úředníků.⁴⁴⁸

Velmi výrazně se pivovarsko-sladařské odvětví proměnilo během první pětiletky v zaměstnanosti žen. V meziválečném období patřily pivovarský a sladařský průmysl k odvětvím s nejnižším podílem zaměstnaných žen vzhledem k fyzicky náročné pracovní činnosti v pivovarech a sladovnách. V roce 1937 představovaly ženy pouze 6,1 % z celkového počtu pracovníků v pivovarech a sladovnách v českých zemích. Mechanizace prací a zejména rozšiřování podílu výroby lahvového piva rychle navyšovaly po druhé světové válce počty pracujících žen v pivovarsko-sladařském průmyslu. U lahvových linek byly totiž zaměstnávány především ženy. V roce 1951 činil podíl žen již 20,2 % všech pracovníků a dále se zvyšoval.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 19, Zápis z porady podnikových ředitelů národních podniků pivovarských ze dne 15. října 1953, s. 3.

⁴⁴⁸ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 129–131; tamtéž, II. část tabulková, Tab. č. 060.

⁴⁴⁹ Tamtéž, I. část textová, s. 132.

6.3.6. Export československého piva a sladu

Poválečný zahraniční obchod byl plně v kompetenci ministerstva zahraničního obchodu, které stanovovalo výrobky a jejich množstevní kvóty pro dovoz i vývoz. Se zahraničními obchodními partnery nebyli exportní výrobci ve spojení přímo, ale přes obchodní firmy pověřené ministerstvem zahraničního obchodu.⁴⁵⁰ Exportní výsada byla přiznána v pivovarském průmyslu pouze plzeňskému pivovaru Prazdroj a pivovaru Budvar v Českých Budějovicích.⁴⁵¹ Pivovary byly jako národní podniky součástí Československých pivovarů, národního podniku, jehož vedení přirozeně usilovalo, aby export piva zůstal doménou pouze národního sektoru. Ředitelství ústředního orgánu argumentovalo nutností eliminovat riziko poškození pověsti československých výrobků na světových trzích a doporučovalo poskytovat vývozní kvóty pouze pivovarům s dostatečnými zkušenostmi v zahraničním obchodě. Zasadilo se tak u centrálních pivovarských institucí, aby nebyla podpořena žádost o povolení exportu Měšťanskému pivovaru v Budějovicích, který před rokem 1948 ještě nepatřil mezi národní podniky.⁴⁵²

Export československého piva dosáhl v roce 1946 pouze 6139 hl. Limitovala jej opatření mezinárodní organizace UNRRA⁴⁵³, která pod hlavičkou Organizace spojených národů distribuovala poválečnou hospodářskou pomoc. Země, jež se dožadovaly přidělu obilí z jejího programu, se musely podřídit regulaci exportu výrobků z obilovin.⁴⁵⁴ Vývoz piva a sladu se mohl bez omezení rozvíjet teprve od poloviny roku 1947 po skončení akce UNRRA.

Zákon o dvouletém plánu nevytyčoval pro export piva žádné úkoly. Exportní cíle byly předepsány v operativních plánech pro jednotlivé podniky, které sestavovaly ve vzájemné shodě ústřední pivovarské organizace – Svaz pro chmel slad a pivo a Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu. Pro rok 1947 byl v operativním plánu stanoven cíl exportovat z Československa 60 tis. hl piva, z toho 51 tis. hl piva plzeňského a 9 tis. hl piva budějovického. Export piva v roce 1947 ve výši 29 675 hl však velmi zaostal za plánovanými hodnotami. Plzeňský Prazdroj splnil plán exportu pouze na 45,3 % (23 146 hl) a budějovický Budvar na 66,4 % (5982 hl). Ve finančním vyjádření poskytoval export piva mnohem

⁴⁵⁰ Dekret prezidenta republiky č. 113/1945 Sb. ze dne 27. října 1945 o úpravě, řízení a kontrole zahraničního obchodu. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, částka 50, vydáno dne 10. listopadu 1945, s. 264.

⁴⁵¹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 10 pro rok 1947.

⁴⁵² Tamtéž, karton č. 2, i. č. 11, Záписы ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 22. ledna 1947.

⁴⁵³ Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu (United Nations Relief and Rehabilitation Administration).

⁴⁵⁴ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 11, Záписы ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 30. dubna 1947.

příznivější plnění plánu, jelikož se proti původním předpokladům vyvezl větší podíl dražšího lahvového piva. Export piva v hodnotě 22 509 109 Kčs splnil plán na 83,6 % (27 000 000 Kčs).

Československé pivo směřovalo z drtivé většiny do západní Evropy. Západoevropské exportní trhy československého pivovarnictví byly navíc omezeny pouze na šest zemí – Francie, Belgie, Velká Británie, Švýcarsko, Rakousko a Holandsko, kde se celkem prodalo 21 929 hl piva. Na tradiční exportní trh československého piva před druhou světovou válkou v Německu nebyl v roce 1947 vyvezen ani jeden hektolitr. Československé pivo směřovalo rovněž do Asie v objemu 4684 hl, na americké trhy 2733 hl a 282 hl piva bylo vyvezeno do Afriky. Největšími dovozci československého piva se v roce 1947 staly Francie s 10 049 hl, Belgie s 3904 hl, Velká Británie s 2968 hl, Švýcarsko s 2790 hl a USA s 2653 hl (viz Tabulka 48).⁴⁵⁵

Tabulka 48

Vybraní importéři československého piva v letech (1929) 1946–1953 (hl)									
	1929	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Evropa celkem	258 482	6139	21 976	18 107	36 627	25 700	33 800	24 570	115 480
Belgie	6514	484	3904	2789	2025	1860	1710	1610	1380
Francie	4299	1609	10 049	3599	6169	5300	5940	4220	3290
Holandsko	5481	-	930	281	435	-	-	-	20
Itálie	3716	-	-	2450	4704	5440	4770	4610	3490
Maďarsko	1156	3	-	-	452	-	4740	430	1020
Německo	203 227	421	-	-	4926	4170	9960	7720	95 640
Polsko	8507	5	-	3	159	510	510	520	1750
Rakousko	7892	991	1270	3225	13 300	3690	1120	1370	1030
Švýcarsko	6496	2626	2790	2577	2863	2030	1940	1970	1870
Velká Británie	7503	-	2986	3041	1219	1640	2130	1790	1420
Asie celkem	1998	-	4684	1326	1485	2590	4050	2520	2540
Afrika celkem	8123	-	282	550	1278	5510	14 320	12 160	4980
Amerika celkem	2710	-	2733	2946	1673	1180	730	640	350
USA	2	-	2653	2741	1107	780	270	320	190
Austrálie	305	-	-	-	11	60	3300	80	210

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 105b.

⁴⁵⁵ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 105 a, 105 b.

Export se potýkal především s vysokou cenou československého piva, která znatelně převyšovala ceny konkurentů z Holandska a Dánska.⁴⁵⁶ Prodejní zástupci v USA požadovali snížení cen alespoň o 15 %.⁴⁵⁷ Vysokou cenu piva způsobovaly náklady na láhve a transportní bedny, které tvořily 2/3 z celkové ceny. Ředitelství Československých pivovarů se snažilo nátlakem na subdodavatele tyto náklady snížit.

Vzhledem k nesplnění plánu exportu v prvním roce dvouletky nebyl plán pro rok 1948 zvyšován a zůstal na úrovni 60 tis. hl piva. Pouze poměr mezi oběma pivovary byl mírně upraven, na Prazdroj připadalo 49 tis. hl a na Budvar 11 tis. hl. Bilance pivního exportu za rok 1948 ovšem přinesla další zklamání v podobě meziročního poklesu na 22 929 hl, navzdory dolarové exportní ofenzivě, kterou komunistický režim vyhlásil s cílem vyrovnat negativní obchodní bilanci se západními zeměmi. Snížil se především export do Asie ze 4684 hl na 1326 hl a pokles přes 3000 hl vykázaly i trhy v Evropě. Na americký kontinent bylo vyvezeno meziročně mírně více československého piva – 2946 hl oproti 2733 hl v roce 1947, stejně jako od afrických zemí, kde se export zvýšil z 282 hl na 550 hl. Největší propad utrpěl vývoz do Francie z 10 049 hl na 3599 hl, který byl částečně kompenzován vyšším exportem do Rakouska a proniknutím československého piva na trh v Itálii, kde bylo dodáno 2450 hl. Pořadí pěti největších importérů československého piva se změnilo následovně: Francie s 3599 hl, Rakousko s 3225 hl, Velká Británie s 3041 hl, Belgie s 2789 hl a USA s 2741 hl (viz Tabulka 48).

V retrospektivních přehledech z roku 1955 je podíl vývozu piva na celkovém exportu Československa v roce 1947 vyčíslen 0,053 %, v roce 1948 dokonce pouze 0,040 % (viz Tabulka 49). Nízké hodnoty byly samozřejmě způsobeny poválečnými anomáliemi mezinárodního obchodu. Přesto ani v roce 1929, kdy byl meziválečný export československého piva na vrcholu – 271 618 hl, nedosáhl podíl piva na československém vývozu nijak oslnivých hodnot. Podíl 0,26 % v roce 1929 potvrzuje zanedbatelnost pivovarského průmyslu pro československý export a poněkud hrouť silně zakořeněnou představu české společnosti o exportním úspěchu a slávě českého piva v zahraničí. Exportní „úspěchy“ českého piva relativizuje i srovnání s exportem sladařského průmyslu, jehož schopnost konkurovat na zahraničních trzích je rovněž všeobecně známá, nicméně ne tak adorovaná jako v případě pivovarnictví. Vývoz sladu v uvedeném roce 1929 převyšoval téměř desetinásobně vývoz piva a s hodnotou 501,8 milionů Kčs a podílem 2,45 % na celkovém československém exportu mohl

⁴⁵⁶ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 15, Zprávy ústředního ředitelství č. 5 pro rok 1947.

⁴⁵⁷ Tamtéž, i. č. 11, Zápisy ze schůzí představenstva Československých pivovarů, n. p. ze dne 30. dubna 1947.

být zcela oprávněně zařazen mezi významné exportní obory československého průmyslu (viz Tabulka 49).

Tabulka 49

Podíl exportu sladu a piva na celkovém vývozu Československa v letech (1929) 1947–1953					
Rok	Export ČSR	Export sladu		Export piva	
	mil. Kčs	mil. Kčs	Podíl na vývozu ČSR (%)	mil. Kčs	Podíl na vývozu ČSR (%)
1929	20 496,9	501,8	2,45	53,2	0,260
1947	28 546,9	192,0	0,67	15,2¹	0,053
1948	37 651,6	167,6	0,45	15,3	0,041
1949	40 296,3	556,8	1,38	36,9	0,091
1950²	5 608,2	86,4	1,54	4,3	0,077
1951	6 086,3	94,9	1,56	6,3	0,104
1952	6 293,7	124,9	1,98	3,8	0,060
1953	7 152,7	112,0	1,57	11,9	0,166

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 112.

¹ Rozdílné hodnoty finančního vyjádření exportu piva v roce 1947 v retrospektivních přehledech (15,2 mil. Kčs) a dokumentech hodnotících úkoly dvouletého plánu (22,5 mil. Kčs) je pravděpodobně způsoben diferencí mezi vývozními a plánovacími cenami.

² Od roku 1950 v nové měně.

Sladařství několikanásobně převyšovalo pivovarnictví v příjmech z exportu i v letech 1947 a 1948 navzdory nedostatku surovin, kterými na rozdíl od sladařství produkce piva určená na export netrpěla. V roce 1947 vyvezlo Československo 17 081 t sladu ve finanční hodnotě 192 mil. Kčs a 15 114 t v ceně 167,6 mil. Kčs v roce 1948. Stále se jednalo o objem exportu propastně zaostávající za vývozem 178 515 t sladu v roce 1929. Export sladu v roce 1947 směřoval pouze do třech evropských zemí – Švýcarska 10 010 t, Belgie 4645 t a Holandska 1205 t. Mimo Evropu bylo dodáno 610 t sladu do Asie a 610 t do Afriky. Během roku 1948 putoval československý slad do Švýcarska 9132 t, Itálie 1606 t, Belgie 925 t, Holandska 510 t a Portugalska 96 t, na mimoevropských trzích bylo prodáno 1527 t v Asii, 1005 t v Africe a 263 t v Americe (viz Tabulka 51).

Příjmy z exportu sladu vytvářely přebytek zahraničního obchodu sdruženého pivovarského a sladařského průmyslu, který v roce 1947 byl vyčíslen na 181,63 milionů Kčs. Export a import byl pro zisk devizových prostředků velmi výhodně rozložen. Export směřoval téměř výhradně do západních zemí, zatímco většina importu přicházela ze Sovětského svazu díky mimořádnému dovozu ječmene (srov. Kapitola 6.3.3). Plán zahraničního obchodu pivovarského a sladařského průmyslu na období 1949–1953, který byl v pivovarském ústředí vypracován v polovině roku 1948 a předcházел vydání zákona o první pětiletce, rozvíjel na

základě dat zahraničního obchodu roku 1947 koncepci dovozu surovin z lidově-demokratických zemí a vývozu hotových výrobků na západ (viz Tabulka 50). Ústřední ředitelství dokonce počítalo s vývozem veškeré sklizně žateckého chmele na západní trhy a dovozem chmele z Polska a balkánských zemí pro domácí produkci piva. Schopnosti zemí východního bloku dodávat chmel, byly ale poněkud přeceněny. První dovoz chmele do Československa od začátku třicátých let byl zrealizován teprve v roce 1949 v objemu 6900 lehkých centů⁴⁵⁸. Celková spotřeba chmele československými pivovary dosáhla ovšem v uvedeném roce 34 240 lehkých centů.⁴⁵⁹

Tabulka 50

Plán zahraničního obchodu pivovarsko-sladařského průmyslu v první pětiletce (mil. Kčs)							
	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Dovoz							
Stroje a součástky	-	7,800	8,938	5,576	7,028	5,730	0,878
Pomocné suroviny a hmoty	29,370	35,350	37,520	39,600	42,440	46,080	49,550
Celkem	29,370	43,150	46,458	45,176	49,468	51,810	50,428
z toho ze zemí s plánovaným hospodářstvím	26,400	32,000	33,600	35,200	37,600	40,800	44,000
Vývoz							
Slad	189,9	264,3	660	880	1100	1210	1320
Pivo	21,1	40,5	30	40,5	54	75	75
Celkem	211	304,8	690	920,5	1154	1285	1395
z toho do zemí s plánovaným hospodářstvím	0,02	1,69	1,69	2,35	3,38	5,63	5,63

Pramen: SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 4, i. č. 27, Plán zahraničního obchodu.

Plány pivovarníkům komplikovala rovněž diskriminační opatření některých západních zemích, především USA, vůči československému zboží po komunistickém převratu v únoru 1948. V roce 1949 poklesl vývoz piva do USA o více než polovinu z 2741 hl na 1107 hl a v sestupné tendenci pokračoval i v roce 1950. Podobný průběh měl i vývoz piva do Velké Británie, který se meziročně snížil z 3041 hl na 1219 hl. Celkově se ovšem podařilo vývoz v roce 1949 zvýšit na 41 074 hl, především díky enormnímu zvýšení exportu do Rakouska o 10 000 hl a zahájení vývozu do Německa, kam bylo importováno 4926 hl. Uvedená statistika

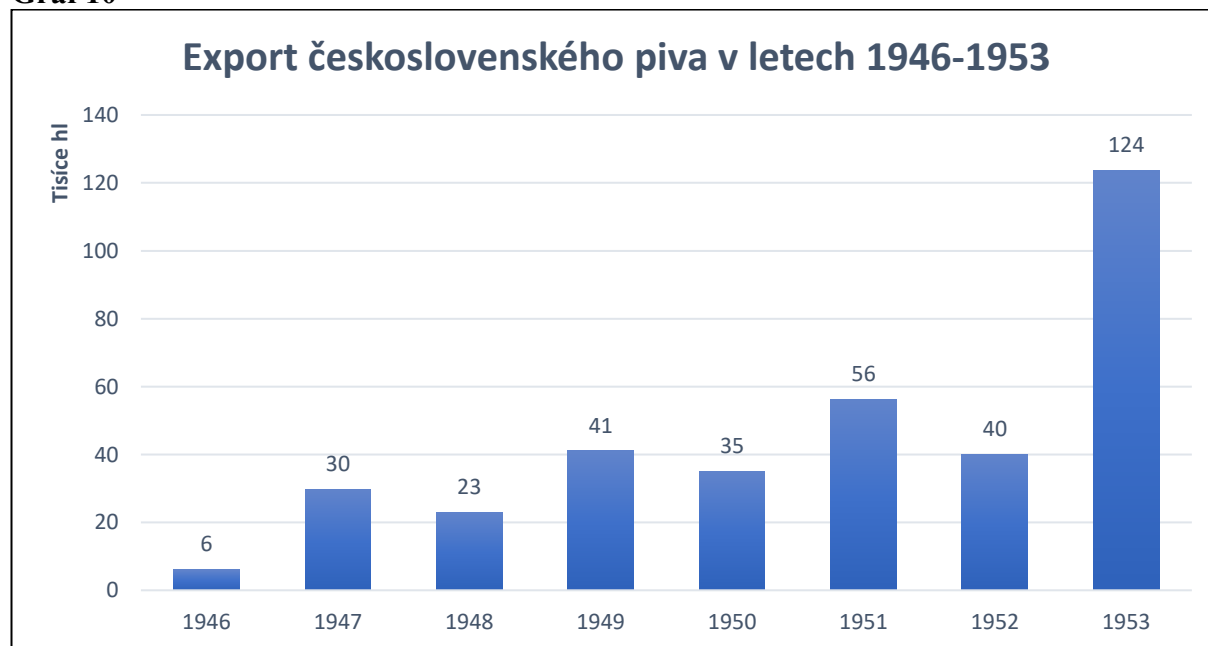
⁴⁵⁸ Lehký cent = 50 kg.

⁴⁵⁹ SOA Praha, fond Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950), karton č. 2, i. č. 12, Zápis ze schůze sekce nápojového průmyslu NHK ÚV, konané dne 31. srpna 1948; SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 081.

bohužel nereflektuje hranice okupačních zón a není proto možné určit, jestli československé pivo mířilo do sovětské okupační zóny v Německu a Rakousku nebo do okupačních zón západních zemí. K vývozu do Vídně získal v uvedeném roce povolení i bratislavský pivovar, který se tak zařadil k exportním pivovarům Prazdroj a Budvar.⁴⁶⁰ K růstu vývozu piva v roce 1949 přispěly také Francie a Itálie, kterým únorový převrat nebránil k výraznému zvýšení importu československého piva. V uvedeném roce bylo také poprvé vyvezeno pivo do evropských lidově demokratických republik – Maďarska 452 hl a Polska 159 hl. Nízký význam mimoevropských trhů pro československé pivovarnictví se v uvedeném roce příliš nezměnil. Do Asie bylo vyvezeno 1485 hl a na americký kontinent včetně USA 1673 hl. Znatelný růst zaznamenal pouze export piva do Afriky, který se meziročně zvýšil z 550 hl na 1278 hl.

V roce 1950 zaznamenal export piva pokles na 35 040 hl (viz Graf 10). Příčinou byl nižší vývoz do Rakouska, který se vrátil zhruba na úroveň roku 1948. Export 13 300 hl, jenž Rakousko v roce 1949 posunul na pozici největšího importéra československého piva, se tak ukázal být výjimkou způsobenou pravděpodobně zásobovacími problémy Rakouska. Vývoz do zbylých zemí se pohyboval zhruba na úrovních roku 1949. Za zmínku stojí pouze velmi slibné zvýšení exportu piva do Afriky, kde se v roce 1950 dodalo již 5510 hl. Hlavní exportní trhy československého piva zůstaly stále v několika západoevropských zemích a k přesunu pivního exportu do lidově-demokratických republik nedošlo.

Graf 10

⁴⁶⁰ SOA Praha, fond Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha z let 1950–1951, karton č. 4, i. č. 27, Přehled činnosti národních podniků v letech 1945–1950, s. 32.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 112.

V následujících letech prodělával export československého piva výrazné výkyvy. Za rok 1951 se zvýšil na 56 200 hl především díky vyššímu exportu do Maďarska, Německa, Asie a Afriky, kde objem vyvezeného československého piva narostl na 14 320 hl. Statistiky pivovarského exportu nerozlišovaly až do roku 1956 východní a západní část Německa. Meziroční nárůst vývozu piva do Německa ze 4170 hl na 9960 hl byl však s největší pravděpodobností způsoben zvýšenými dodávkami do NDR.⁴⁶¹

V roce 1952 klesl pivní export na 39 970 hl. Poklesl zaznamenal vývoz téměř do všech výše sledovaných zemích (viz Graf 10). Největší propad byl patrný na exportu do Maďarska, který se v předchozím roce skokově zvýšil z nuly v roce 1950 na 4740 hl. Za rok 1952 nicméně opět spadl na 4610 hl (viz Tabulka 48). V roce 1953 pokračoval pivní export v dalším růstu a meziročně se tentokrát zvýšil více než trojnásobně na 123 560 hl. Na úspěšný exportní rok vrhá stín skutečnost, že celé meziroční zvýšení bylo koncentrováno pouze ve vývozu do Německa, takřka jistě do NDR. Mimořádný export byl pravděpodobně způsoben nenaplněním plánovaného odbytu v Československu. Východoněmecký pivovarský průmysl nedokázal pokrývat poptávku domácího obyvatelstva a ze zemí východního bloku bylo NDR ochotno odebrat téměř jakékoliv množství piva. Export do NDR nepřímo potvrzuje i sortimentní struktura exportovaného piva roku 1953. Poprvé v poválečném období bylo exportováno 10° pivo, a to ve velkém objemu 38 052 hl. Do té doby tvořil export z více než 97 % 12° ležák. Objemy exportu piv 9° a 18°, která byla v předchozích letech rovněž vyvážena, dosahovaly řádu stovek hektolitrů a v celkovém exportu byly zcela zanedbatelné.⁴⁶² Jediným možným odběratelem tak velkého objemu 10° piva byla NDR. Při problémech s trvanlivostí československých piv, která byla u desítky navíc velmi krátká, mohla směřovat tato dodávka jenom stěží dále než do sousedních zemí. Polsko, Maďarsko a Rakousko dohromady neodebraly v uvedeném roce více než 4 tis. hl a na západoněmeckém trhu neměla československá desítka šanci.

Exportované 10° pivo pocházelo pravděpodobně všechno ze smíchovského pivovaru, v jehož výrobních výkazech v uvedeném roce je zaevidováno 37 866 hl vyrobeného piva pro cizinu. Pro samotný smíchovský pivovar se jednalo o důležitý přelom. Navzdory úspěchům na

⁴⁶¹ V roce 1956, kdy se poprvé ve statistikách Hlavní správy pivovarů a sladoven u exportu do Německa zvlášť hodnota pro NDR, tvořil export piva do NDR 143 522 hl z celkových 156 881 hl, které byly vyvezeny do Německa (srov. Kapitola 7.2.5).

⁴⁶² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69, Rozbor k měsíčním výkazům statistiky výroby a práce za prosinec a přehled výsledků roku 1953 a 5LP, s. 8.

domácím trhu se pivovaru za celou jeho existenci nepodařilo prosadit na zahraničním trhu. Exportní pokusy v období monarchie a první republiky končily většinou jednorázovými dodávkami v řádu desítek maximálně stovek hl. V roce 1953 se tak dostal smíchovský pivovar do pozice exportéra, i když pouze v rámci východního bloku, která byla do té doby vyhrazena v pivovarském průmyslu pouze dvěma národním podnikům – Plzeňským pivovarům a Jihočeským pivovarům. Exportované pivo ze smíchovského pivovaru tvořilo 28 946 hl piva 10° sudového a 8920 hl 10° piva lahvéového. Není vyloučeno, že sudové pivo bylo transportováno v cisternách a v NDR plněno do láhví místních pivovarů. U národního podniku Jihočeské pivovary bylo exportované pivo rozděleno na 386 hl sudového a 16 513 hl lahvéového výhradně 12° ležáku. Plzeňské pivovary vyvezly 39 680 hl sudového piva a 29 528 hl lahvéového piva převážně 12° ležáku, v menším množství pak piva 9° a 18°. ⁴⁶³

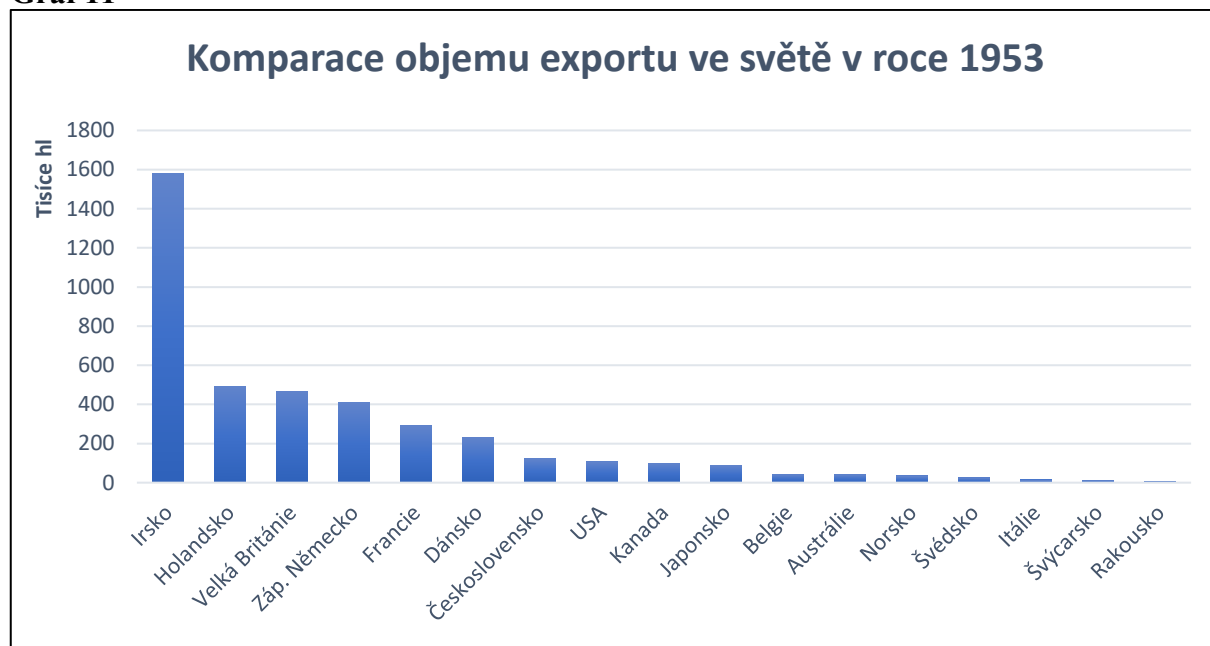
Zatímco vývoz do Německa se roku 1953 meziročně zvýšil ze 7720 hl na 95 640 hl, v ostatních tradičních exportních teritoriích odbyt československého piva klesal. Pro československé hospodářství bylo nepříznivé, že se jednalo o devizové oblasti. Export piva do Švýcarska, Francie, Belgie a Velké Británie, který v prvních letech po druhé světové válce vypadal velmi slibně, se propadl oproti roku 1947 na méně než poloviční hodnoty. Export do USA se mezi roky 1947 a 1953 snížil dokonce z 2653 hl na pouhých 190 hl. Vývoz do Afriky se vrátil opět k hodnotám kolem 5000 hl a vysoké hodnoty exportu nad 10 tis. hl v letech 1951 a 1952 se tak jeví spíše jako výjimečné případy.

Exportní výkony československého pivovarnictví na konci první pětiletky tak ve srovnání s rokem 1929 nevypadají nijak růžově. Export československého piva se propadl na většinu tradičních exportních teritoriích. Výjimku představovaly pouze USA, kde v roce 1929 probíhala prohibice a vývoz do Asie, který se v roce 1953 oproti roku 1929 mírně zvýšil z 1998 hl na 2540 hl. Jinak se export v roce 1953 oproti roku 1929 snížil v případě Belgie ze 6514 hl na 1380 hl, Francie ze 4299 hl na 3290 hl, Holandska z 5481 hl na 20 hl, Itálie pouze mírně z 3716 hl na 3490 hl, Rakouska ze 7892 hl na 1030 hl, Švýcarska ze 6496 hl na 1870 hl a Velké Británie ze 7503 hl na 1420 hl. Export československého piva zaostával za předválečnými hodnotami i v případě lidově-demokratického Polska a Maďarska. V těchto případech ovšem sehrávaly roli jejich platební schopnosti a soustředění polského a maďarského importu převážně na československé strojírenské produkty. Dokonce i vývoz piva do Německa, který v roce 1953 díky NDR vystoupal na 95 640 hl, se zdaleka neblížil 203 227 hl piva vyvezeným do Německa v roce 1929 (viz Tabulka 48).

⁴⁶³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 15, i. č. 76, Přehledy výroby v roce 1953.

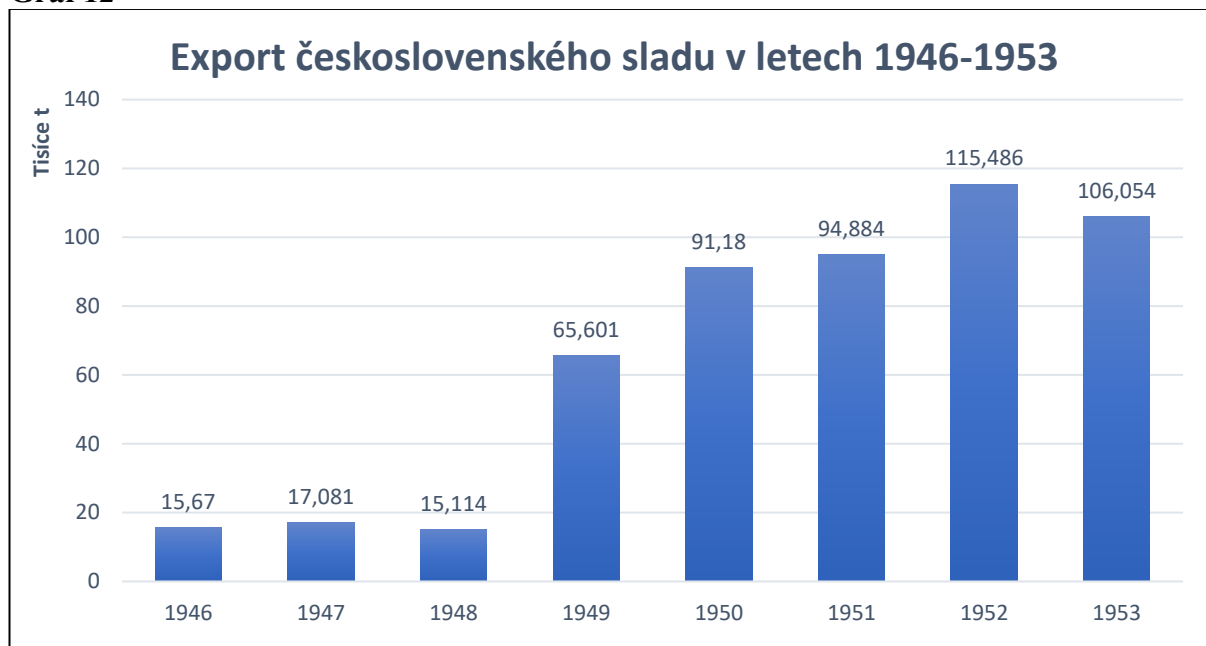
Dodávky do NDR v roce 1953 nicméně zvýšily podíl pивního vývozu na celkovém exportu Československa na 0,166 %, což bylo oproti 0,06 % v roce 1952 více než dva a půl násobné zvýšení (viz Tabulka 49). Zlepšilo se rovněž postavení Československa v pивním exportu v komparaci s jinými státy. Československo v uvedeném roce předčilo USA, Kanadu a Japonsko, za kterými ještě v roce 1952 zaostávalo a bylo na úrovni Belgie, Austrálie, Norska a Švédska (viz Graf 11).

Graf 11

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 110.

Zvýšená dostupnost ječmene v roce 1949 umožnila sladařskému průmyslu zahájit první roky pětiletky solidními exportními výkony. V roce 1949 se zvýšil vývoz československého sladu na 65 601 t, v roce 1950 dokonce na 91 180 t (viz Graf 12). Příjmy z exportu v roce 1949 dosáhly 556,8 mil. Kčs, což představovalo již 1,38 % celého československého exportu. V roce 1950 se podíl sladu na celkovém exportu zvýšil dokonce na 1,54 % (viz Tabulka 49). Exportní úspěch sladařství nesnižovala ani skutečnost, že byl do velké míry tvořen vývozem do SSSR. V roce 1949 se stal Sovětský svaz poprvé ve své historii dovozcem československého sladu, pokud tedy nebude brána v potaz symbolická dodávka 35 t sladu v roce 1926, a ihned se zařadil před všechny dosavadní zahraniční partnery československého sladařství. Export do SSSR v objemu 29 997 t sladu tvořil téměř polovinu celkového exportu. V roce 1950 se tento poměr snížil jednak poklesem vývozu do SSSR na 24 065 t sladu a jednak pozoruhodným navýšením exportu do západoevropských zemí.

Graf 12

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 106.

Spolehlivého obchodního partnera našlo československé sladařství ve Švýcarsku, které v roce 1950 odebralo již 21 486 t sladu a téměř vyrovnalo dodávky do Sovětského svazu. Dovozy sladu z Československa více než zdvojnásobily Belgie, Holandsko, Itálie, a okupační zóny Německa. Nové trhy našli sladaři po roce 1948 také ve Velké Británii a v USA, kterým komunistický převrat v Československu vadil v importu sladu evidentně méně než v případě piva. Velká Británie v roce 1950 odebrala již přes 5000 t sladu a USA přes 3000 t, přitom v roce 1948 obě země mezi importéry československého sladu vůbec nefigurovaly. Perspektivní mimoevropský trh se pro sladařský průmysl otevřel v roce 1950 také v Brazílii, kam bylo dodáno 2225 t sladu. Importy sladu naopak klesaly během let 1949 a 1950 na trzích v Asii a v Africe (viz Tabulka 51).

Tabulka 51

Vybraní importéři československého sladu v letech (1929) 1946–1953 (t)									
	1929	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Evropa celkem	151 850	15 533	15 861	12 319	58 843	85 112	89 595	107 548	88 566
Belgie	5698	3880	4645	925	2769	6634	6367	8923	4987
Dánsko	1520	-	-	-	500	-	-	-	-
Francie	2097	960	-	-	3904	2672	1850	1200	3492
Holandsko	6805	800	1205	510	478	4575	5645	1200	3492
Itálie	11 411	-	-	1606	2217	8207	5249	8394	6234
Německo	64 930	-	-	-	1740	12 144	14 468	13 874	11 699
Portugalsko	600	-	-	96	180	100	151	-	-

SSSR	-	-	-	-	29 997	24 065	30 000	34 090	34 050
Švédsko	680	-	-	-	2160	-	30	62	61
Švýcarsko	30 301	9893	10 010	9132	14 388	21 486	20 817	28 180	21 694
Velká Británie	1820	-	-	-	225	5169	4543	2152	244
Amerika celkem	23 478	-	-	263	4494	5536	1505	4365	14 112
Brazílie	7396	-	-	200	1500	2225	1275	3620	11 218
USA	480	-	-	-	2853	3102	-	-	-
Asie celkem	1632	137	610	1527	1216	65	1565	1803	1861
Afrika celkem	1555	-	610	1003	1048	465	2219	1770	1515

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 109.

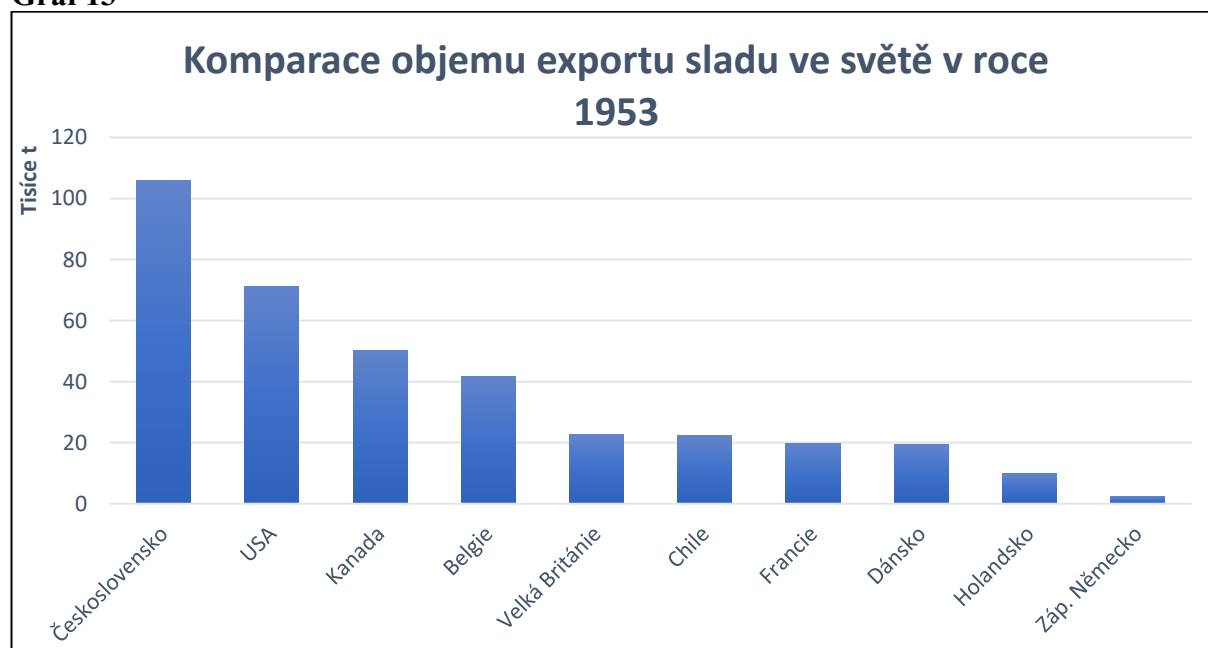
Export československého sladu rostl stabilně i v roce 1951, kdy dosáhl 94 884 t (viz Graf č. 12). Meziroční zvýšení bylo způsobeno výhradně zvýšeným vývozem do Sovětského svazu, který narostl o téměř 6 tis. t. Zvýšil se rovněž vývoz do Německa, který byl počítán podobně jako u piva dohromady pro obě německé republiky. Podle hodnot exportu do NDR a SRN z roku 1956 mohl podíl NDR na importu československého sladu do Německa dosahovat lehce nadpoloviční hodnoty (srov. Kapitola 7.2.5). Zatímco v případě piva se jednalo o téměř 90 %. Na devizových trzích vývoz československého sladu v roce 1951 většinou poklesl. Výjimkou bylo z větších importéru pouze Holandsko, které zvýšilo odběr meziročně ze 4575 t na 5645 t. Nové odběratele našel československý slad rovněž v Asii a Africe. Pokles dovozu československého sladu vykazovaly naopak v roce 1951 tradiční odběratelé Belgie, Francie, Velká Británie, Švýcarsko a Itálie. Největší meziroční propad byl realizován ve vývozu do USA, který se snížil ze 3102 t v roce 1950 na 0 v roce 1951. Celkový vývoz do jižní a severní Ameriky se snížil z 5536 t na 1505 t (viz Tabulka 51).

Exportní výkony si vynikajícím způsobem zlepšili českoslovenští sladaři hned v roce 1952. Celkový export narostl o více než 20 tis. t na 115 486 t. Sovětský svaz se na meziročním zvýšení podílel pouze zhruba 4 tis. t. Československý vývoz na devizových trzích táhlo především Švýcarsko, které v uvedeném roce odebralo 28 180 t, o téměř 8 tis. t více. Belgie zvýšila import československého sladu ze 6367 t na 8923 t, Itálie z 5249 na 8394 t a Brazílie, která začínala kompenzovat ztrátu severoamerického trhu, zvýšila svůj importu z 1275 t na 3620 t. Meziroční poklesy byly tentokrát zaznamenány ve vývozu do Velké Británie, Německa a nejvíce do Holandska, kde se snížil vývoz československého sladu z 5645 t na pouhých 1200 t. V korunovém vyjádření narostl celkový export sladu v roce 1952 na 124,9 mil. Kčs, což představovalo podíl na celkovém československém exportu 1,98 % (viz Tabulka 49). V exportu

na devizové trhy by byl podíl sladu ještě vyšší, jelikož do východních zemí směřovala pouze asi 1/3 exportovaného sladu. V případě piva dosahoval export do východního bloku zhruba 2/3.

V roce 1953 se export sladu mírně snížil na 106 054 t. Pokles importu sladu proběhl především v zemích, které v předchozím roce dosahovaly v poválečných letech rekordních odběrů. Na prvním místě Švýcarsko, které se navrátilo opět k hodnotám ročních importů kolem 21 tis. t, dále Itálie, a Belgie. V roce 1953 pokračoval rovněž pokles exportu do Velké Británie, který v roce 1953 činil pouze 244 t, zatímco ještě v roce 1950 bylo vyvezeno do této země 5169 t československého sladu. Mírný pokles importu nastal i v případě Sovětského svazu a Německa. Vzestupný trend zaznamenaly naopak vývozy do Holandska, Francie a skokanem roku v importu československého sladu se stala Brazílie, která meziročně zvýšila dovoz z 3620 t na 11 218 t. Celý kontinent jižní a severní Ameriky, bez USA, tak v uvedeném roce odebral již 14 112 t československého sladu. Přes mírný meziroční pokles zůstávala první příčka československých sladařů mezi světovými exportéry i v roce 1953 stále neotřesitelná (viz Graf 13).

Graf 13

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 109.

7. Státní hospodářský plán v Československu v letech 1953–1961

7.1. Od převzetí sovětské metodiky k prvním pokusům o rozsáhlejší modifikaci systému

7.1.1. První návrhy státního plánu pro období let 1954–1960

Vypracováním směrných čísel perspektivního plánu pro období 1954–1960 byl pověřen Státní úřad plánovací usnesením vlády z 20. ledna 1953.⁴⁶⁴ První návrh směrnic, jenž obsahoval devět rozsáhlých svazků, byl předložen předsednictvu ÚV KSČ na konci června 1953.⁴⁶⁵ Návrh pokračoval ve stejném kurzu přednostního rozvoje průmyslu jako první pětiletý plán. Hrubá výroba průmyslu se měla v roce 1954 zvýšit o 10,4 % oproti roku 1953, přičemž těžiště růstu opět spočívalo v oborech produkujících výrobní prostředky – zvýšení o 13,3 %. Průmyslová produkce spotřebního zboží a potravin měla vzrůst o 5,5 %.⁴⁶⁶ Druhý pětiletý plán neměl navazovat na první, ale měl být vyhlášen až na období 1956–1960. Po prvním pětiletém plánu tak bezprostředně následovaly dva roční plány. Oficiálním důvodem k tomuto řešení bylo časové sladění s pětiletými plány Sovětského svazu a dalších zemí východního bloku, které mělo zlepšit ekonomickou kooperaci lidově demokratických zemí.

Podobu státního plánu na rok 1954 ovlivnily vnější faktory – snížení mezinárodního napětí po Stalinově smrti a ukončení války v Koreji. Nové sovětské vedení v čele s Nikitou Sergejevičem Chruščovem nepovažovalo válečný konflikt mezi Západem a Východem v nejbližší době za aktuální. Výstavba vojensko-hospodářského komplexu ztratila v hospodářských plánech Sovětského svazu pozici nejvyšší priority a prostor se nově otevíral pro zvýšení životní úrovně obyvatelstva. K přesunu pozornosti na spotřebu obyvatelstva přispělo i červnové povstání v NDR v roce 1953, které vyvolaly špatné životní podmínky východoněmeckého obyvatelstva.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Národní archiv v Praze, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 772, Dopis ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího Jozefa Púčika předsedovi vlády Viliamu Širokému.

⁴⁶⁵ Tamtéž, Směrnice k plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1954–1960, Příloha I. – základní ukazatele, Příloha II. – Průmysl, Příloha III. – Zemědělství, Lesnictví, Doprava a spoje, Příloha IV. – Investiční výstavba; tamtéž, karton č. 774, Příloha V. – Práce a kádry, Náklady výroby, Maloobchodní obrat zboží, Kulturní výstavba, Zdravotní a sociální zabezpečení, Příloha VI. – Technický rozvoj, Příloha VII. – Materiálně-technické zásobování Bilance, Příloha VIII. – Rozvoj Slovenska, Příloha IX. – Zahraniční obchod.

⁴⁶⁶ Tamtéž, Směrnice k plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1954–1960, Příloha I. – základní ukazatele, Tab. č. 1.

⁴⁶⁷ Národní archiv v Praze, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Jaromír Dolanský 1937–1971, a.j. 92, Zápis o konferenci ministrů, náměstků ministru, plánovačů a pracovníků v hmotném zásobování ministerstev a ústředních úřadů, která se konala 12. října 1953.

Změnu kurzu uvítali rovněž českoslovenští komunisté, jejichž měnová reforma provedená ve stejném měsíci jako východoněmecké povstání mnoho sympatií u obyvatelstva nezískala. Zákon o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1954, který byl vydán 20. ledna 1954, směřoval jeden z hlavních úkolů plánu do vzestupu životní úrovně pracujících. Prioritní oblast plánu spočívala v rozvoji palivové a energetické základny národního hospodářství, jejíž nepoměr k potřebám těžkého průmyslu znemožňoval jeho další růst. Národní důchod se měl v roce 1954 zvýšit o 7,7 % oproti roku 1953 a zároveň navýšit podíl osobní spotřeby na národním důchodu. Nárůst maloobchodního obrátu o 10,9 % mělo umožnit zvýšení mezd v kombinaci se snížením maloobchodních cen spotřebního zboží. Hrubá výroba průmyslu měla zaznamenat roční zvýšení o 5,1 % a výroba zboží o 7,5 %. Zemědělská hrubá výroba se měla ročně zvýšit o 12,1 %, živočišná dokonce o 21,1 %. Za účelem zvýšení zemědělské produkce bylo stanoveno i několik úkolů jiným odvětvím. Chemický průmysl byl zaúkolován zvýšením výroby fosforečných hnojiv o 19,8 % a dusíkatých hnojiv o 19,3 %. Strojírenská výroba měla zvýšit produkci zemědělských strojů o 164,4 % a zavést výrobu zcela nových druhů zemědělských strojů – kombajnů na řepu a brambory, kultivátorů a jiných.

Na vzestup zemědělské produkce navazovaly úkoly v potravinářském průmyslu, které stanovovaly zvýšení produkce u běžného a jemného pečiva o 6,7 % a 31,2 %, vepřového sádla o 12,3 %, rafinovaného cukru o 10,7 %, másla o 11,9 %, sýrů o 84,8 % a mezi touto úzkou skupinou základních potravin se objevil rovněž úkol pro produkci piva – zvýšení o 5,2 % oproti roku 1953. Zákon o hospodářském plánu obsahoval i celou řadu úkolů pro navýšení výroby spotřebního zboží – například televizních přijímačů o 21,5 %, domácích chladniček o 103,1 %, domácích elektrických praček o 194 %, a kovového nádobí o 26 %. Zvýšení produkce bylo stanoveno také pro jakostní tkaniny a kožedělný průmysl měl zvýšit sortiment o 70 nových vzorů kožené obuvi a o 49 nových druhů gumové obuvi.

Komparaci investičních částek v prvním pětiletém plánu s investicemi v plánu pro rok 1954 komplikuje sice jiná cenová hladina po provedení měnové reformy i tak je ovšem patrné, že ambiciózní tempo investiční výstavby pokračovalo i v roce 1954. Pro tento rok mělo být proinvestováno celkem 23,4 miliardy Kčs.⁴⁶⁸ Investiční výdaje byly soustředěny přednostně na dokončení zahájených staveb, aby se tak snížila rozestavěnost z minulých let. Investice v zemědělství byly více než dvojnásobné oproti roku 1953, investice do bytové výstavby se měly zvýšit o 36,6 % a zajistit předání 40 000 nových bytů do užívání a k řešení problému

⁴⁶⁸ Průměrné roční investiční výdaje v prvním pětiletém plánu po jeho navýšení v roce 1951 a po přepočtení na novou měnu v kurzu 5:1 činily 22,32 miliardy Kčs.

nedostatku surovin mělo přispět zvýšení investic do geologicko-průzkumných prací o 24 %. Investiční výstavbu mělo urychlit zvýšení výroby cementu o 21,7 %, vápna o 17,6 %, cihel o 17,3 %, tašek o 36,2 %, prefabrikovaných stavebních dílů o 41,5 % a zvýšení produktivity stavebně montážních prací v důsledku zavádění blokové výstavby bytů a průmyslových staveb.⁴⁶⁹

Investiční výstavba se měla pro rok 1955 soustředit na rozvoj zemědělství, rozšíření palivové, energetické a surovinové základny a na bytovou výstavbu. Oproti roku 1953 se měly investiční prostředky do zemědělství zvýšit v roce 1955 třiapůlkrát a do výstavby bytů dvojnásobně. V roce 1955 se měl podstatně zvýšit i objem generálních oprav a udržovacích prací. Celkový objem investiční výstavby však neměl překročit úroveň plánu roku 1954. Ještě v roce 1954 byla provedena prověrka, jejímž cílem bylo především soustředit investiční výstavbu na stavby určené k uvedení do provozu v roce 1955, a posoudit důležitost a rentabilitu rozestavěných a nově zahájených staveb.⁴⁷⁰ Průmyslová výroba se měla zvýšit oproti roku 1954 o 9 % při stejném tempu růstu produkce výrobních prostředků a výroby spotřebních předmětů. Potravinářský průmysl se měl zvýšit nejméně o 8 % a současně rozšířit a zvýšit kvalitu potravinářských výrobků. Směrnice X. sjezdu KSČ jmenovitě ukládaly úkol zlepšit jakost jedlých tuků, masných výrobků, zvýšit výrobu tukového pečiva, značkových vín a vícestupňových piv v souladu s rostoucími požadavky obyvatelstva. Rozšířit rovněž výrobu polotovarů pro kuchyňské dohotovení a výrobu hotových jídel.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Zákon č. 2/1954 Sb. o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1954. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1954, částka 2.

⁴⁷⁰ Investiční výstavba a její nejbližší úkoly. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 486–487.

⁴⁷¹ Směrnice X. sjezdu KSČ pro sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 427–435.

7.1.2. Modifikace v plánu materiálně technického zásobování

V metodických pokynech pro sestavení státního plánu na rok 1954 se neobjevily žádné zásadní změny a plánovací aparát se držel linií metodiky plánování z roku 1952. Zdůrazněna byla především nutnost postavit plány ve všech odvětvích na progresivních normách využití kapacity, produktivity práce, spotřeby surovin, materiálu, paliva a elektrické energie.⁴⁷² Metodické pokyny tím navazovaly na vládní usnesení ze dne 8. září 1953 „O opatřeních ke zlepšení materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“, jehož vydání podnítily obtíže s rozdělováním materiálu pro výrobu jednotlivých podniků a stále zjevnější systémový problém plánovací činnosti – hromadění materiálu ve skladu jednoho podniku při jeho nedostatku v podniku druhém. Nápravu měly podle vládního usnesení přinést prověřování a zpřesňování norem spotřeby materiálu a decentralizace zásobování.⁴⁷³

Extrémně náročný proces zásobování podniků veškerým materiálem od surovin a polotovarů klíčových pro výrobu, až po žárovky a kancelářské sešíváčky probíhal ve čtyřech fázích. Na vrcholu zásobovací pyramidy stály „fondované“ položky. Jednalo se o klíčový materiál, jehož rozdělení na jednotlivá odvětví prováděl Státní úřad plánovací a schvalovala vláda. Do seznamu fondovaných výrobků byly zahrnuty všechny základní druhy válcovaných výrobků z černých a barevných kovů, trubky, legury, kabelové výrobky, elektrická energie, paliva, naftové výrobky, různé druhy strojů a zařízení, dřevo a stavební materiál, chemikálie, technické gumové výrobky, základní průmyslové a potravinářské zboží a zemědělské suroviny. V seznamu fondovaných výrobků figurovaly mimo jiné pivo, slad a chmel. Návrh státního plánu rozvoje na rok 1953 obsahoval 977 položek⁴⁷⁴ veškerých fondovaných výrobků.⁴⁷⁵ Následovaly položky „centralizovaně plánované“, jejichž bilance a plány rozdělení sestavovala příslušná ministerstva. „Decentralizovaně plánované“ položky měly naproti tomu v kompetenci odvětvové hlavní správy ministerstev. Zbylý materiál a výrobky, které nespádaly do výše zmíněných třech skupin, tvořil kategorii „ostatní produkce“. Její odbyt zajišťovaly jednotlivé

⁴⁷² Metodické pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1954. Státní úřad plánovací, Praha 1953.

⁴⁷³ Usnesení vlády republiky Československé ze dne 8. září 1953 „O opatřeních ke zlepšení materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 706–718.

⁴⁷⁴ Podle Zdislava Šulce měl počet fondovaných výrobků v roce 1951 s připočtením 1100 jmenovitých úkolů dosahovat téměř 10 000. Uvedené fantaskní počty Šulc pramenně pracemi Kurta Rozsypala a Otakara Mrázka, které však uvádí pouze 1100 jmenovitých úkolů a fondované výroky nezmiňují vůbec. Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998, s. 20.

⁴⁷⁵ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 327, Návrh nomenklatury státního plánu rozvoje národního hospodářství na rok 1953.

výrobní podniky.⁴⁷⁶ V uvedené podobě byl systém hmotného zásobování zaveden do praxe zřejmě s prováděcím plánem na rok 1952, zcela jistě však fungoval jako součást plánu na rok 1953.

Decentralizace hmotného zásobování, k níž dávalo pokyn vládní usnesení ze září roku 1953, spočívala v přesunu části centralizovaně plánovaných položek z ministerstev na odvětvové hlavní správy a současně v rozšíření položek, jejichž zásobování a odbyt byl řízen přímo výrobními podniky. Za účelem prohloubení decentralizace a využití místních zdrojů byl Státní úřad plánovací rovněž zaúkolován sestavením seznamu zboží, jejichž bilance a rozdělení by zpracovávaly krajské národní výbory.⁴⁷⁷

Problémy systému hmotného zásobování přetrvávaly i v následujících letech stejně jako permanentní pokusy o jejich řešení. K vydání dalšího vládního usnesení, které upravovalo pravidla materiálně-technického zásobování, došlo 16. července 1954. Vládní usnesení „O úpravě některých otázek plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“ pokračovalo ve snaze prohloubit decentralizaci a zvýšit operativnost provádění materiálně technického zásobování. Praxe hmotného zásobování přinesla zjištění, že rozdělení výrobků a materiálu do odbytových skupin pouze podle jejich druhu není optimální řešení. Administrativně náročný proces se schválením SÚP a vlády, který byl spojený s požadavky na fondované výrobky, musela ministerstva a odvětvové skupiny podstupovat bez ohledu na rozsah dodávky fondovaného výrobku. Ministerstva, pro které fondovaný výrobek nepředstavoval důležitou subdodávku, tak musela evidovat od svých podřízených podniků a institucí potřeby fondovaných výrobků často v triviálních počtech, aby pak na ně uzavírala rámcové hospodářské smlouvy s dodavateli. Plán materiálně technického zásobování jednoho učiliště státních pracovních záloh v kraji Ústí nad Labem tak například obsahoval položky: 2 kusy žárovek automobilových a motocyklových, 2 budíky, 5 kusů kancelářských sešívaček apod.⁴⁷⁸

Závislost podniku na přidělu každého šroubku byla vyhodnocena jako neproduktivní pro rozvíjení iniciativy pracujících, kterým zabraňovala operativně a samostatně odstraňovat

⁴⁷⁶ Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953. Státní úřad plánovací, Praha 1952, s. 417–418; Usnesení vlády republiky Československé ze dne 8. září 1953 „O opatřeních ke zlepšení materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 706–718.

⁴⁷⁷ Usnesení vlády republiky Československé ze dne 8. září 1953 „O opatřeních ke zlepšení materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 706–718.

⁴⁷⁸ Horálek, V. – Matějka, L. – Popelka, M.: O úpravě plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 687–688.

nedostatky a poruchy vzniklé v zásobování. Vládní usnesení z července 1954 proto ministerstvům stanovilo povinnost centrálně plánovat a předkládat požadavky vládě a SÚP u skupiny fondovaných výrobků a centralizovaně plánovaných výrobků pouze tehdy, pokud byla „jejich potřeba z hlediska národního hospodářství rozhodující“.⁴⁷⁹ V případech nepatrných odběrů fondovaných a centralizovaně plánovaných výrobků měly podniky tyto dodávky projednávat přímo s odbytovými organizacemi dodavatelských ministerstev. Ministerstva měla tyto dodávky evidovat ve speciálních fondech pouze v korunovém vyjádření. Další opatření, jež mělo být uvedeno do praxe v roce 1955, přesunovalo značnou část výrobků decentralizovaně plánovaných, jejichž spotřebu v roce 1954 plánovaly a zajišťovaly odvětvové hlavní správy, do kategorie výrobků, které si plánuje a zajišťuje sám spotřebitelský podnik nebo organizace.

Vládní usnesení zvýšilo rovněž počet odbytových skupin v systému materiálně-hmotného zásobování na rok 1955 ze čtyř na šest:

1. **Fondované výrobky** byly stále nejdůležitější skupinou výrobků, jejichž bilance a plány rozdělení sestavoval Státní úřad plánovací a schvalovala vláda. Požadavky na fondované výrobky předkládaly centrálně – Státnímu úřadu plánovacímu – pouze tzv. držitelé fondů. Jednalo se o ministerstva a ústřední úřady, která odebírala fondovaný výrobek v rozsahu „rozhodujícím“ pro národní hospodářství. Pro potřeby ostatních podniků a organizací byl v plánech rozdělení u dodavatelských ministerstvech stanoven fond pro drobné odběratele.
2. **Centralizovaně plánované výrobky** představovaly skupinu výrobků, jež byla klíčová pouze pro potřebu určitého odvětví, které také většinu celorepublikového přidělu spotřebovávalo. Rozdělovala je příslušná ministerstva bez schválení vlády a SÚP. Plány rozdělení rozlišovaly, podobně jako ve skupině fondovaných výrobků, odběratele sestavující požadavky centrálně a odběratele drobné.
3. **Výrobky plánované na výrobních hlavních správách** (dříve decentralizovaně plánované) byly méně důležité výrobky, které vyráběla jedna výrobní hlavní správa převážně pro potřebu vlastního ministerstva. Stejně jako u prvních dvou skupin rozlišovali se i zde tzv. centrálně předkládající odběratelé. Centrálně předkládaly požadavky pouze některé výrobní hlavní správy. Potřeba zbylých subjektů byla kryta odbytovými základnami a organizacemi.

⁴⁷⁹ Horálek, V. – Matějka, L. – Popelka, M.: O úpravě plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 688.

4. **Výrobky decentralizovaně plánované** byly nedeficitní výrobky, které oblastně rozdělovaly odbytové základny výrobních ministerstev. Výrobní ministerstva stanovila jednotlivým odbytovým základnám fondy těchto výrobků, které je rozdělovaly odběratelským podnikům a organizacím ve své oblasti. Stejným způsobem byly přes odbytové základny rozdělovány výrobky fondované, centralizovaně plánované a výrobky plánované na výrobních hlavních správách odběratelům, kteří požadavky na tyto výrobky nepředkládali centrálně a spadali tak do kategorie odběratelů drobných.
5. **Výrobky krajsky bilancované** byly zavedeny na pokyn vládního usnesení z 8. září 1953, aby se v materiálně-hmotném zásobování lépe využily místní zdroje. Patřily sem některé druhy spotřebního zboží, které vyráběly podniky místního hospodářství a výrobní družstva převážně pro potřebu příslušného kraje. Bilance těchto výrobků sestavovaly správy místního hospodářství při krajských národních výborech a krajské svazy výrobních družstev. Ministerstvo místního hospodářství a Ústřední svaz výrobních družstev prováděly případné mezikrajové přesuny. Krajsky bilancované výrobky byly rozdělovány převážně mezi podniky vnitřního obchodu, spotřební družstva a mimotržní odběratele v příslušném kraji.
6. **Výrobky podnikově bilancované** byly z národohospodářského hlediska méně důležité. Vyráběny byly většinou jedním nebo několika podniky. Bilance sestavovaly výrobní podniky, které je rozdělovaly jednotlivým odběratelským podnikům na základě předložených požadavků.

Zcela mimo plán materiálně technického zásobování si mohly podniky a organizace opatřovat některé druhy spotřebního zboží ve vyhrazených prodejnách ministerstva vnitřního obchodu nebo hotově v maloobchodních prodejnách státního a družstevního obchodu do částky 20 Kčs denně.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Horálek, V. – Matějka, L. – Popelka, M.: O úpravě plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 689–693; Národních archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1816, Zpráva ministra-předsedy státního úřadu plánovacího k návrhu vládního usnesení o úpravě některých otázek plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR.

7.1.3. Závěry X. sjezdu KSČ pod vlivem metodických změn v sovětském plánování

Příprava státního plánu rozvoje na rok 1955 probíhala v liniích, jež byly zveřejněny na X. sjezdu KSČ v červnu 1954. V hospodářském rozvoji bylo stanoveno pět základních oblastí, které potvrzovaly v předchozím roce započatý přesun prioritních cílů na produkci potravin a spotřebního zboží a snahu zmírnit nedostatek surovin brzdící růst těžkého průmyslu. Na prvním místě i z pohledu důležitosti stálo zvýšení zemědělské výroby, které věnoval velkou část svého sjezdového projevu i první tajemník SSSR Nikita Chruščov. Navzdory rozsáhlým opatřením v zemědělství během roku 1954 – navýšení dodávek hnojiv, mechanický polních prací apod. – nebylo plánovaných cílů v uvedeném roce ani zdaleka dosaženo. Živočišná výroba, která se měla podle plánu zvýšit ročně o 21,1 %, narostla pouze o 5 %. Rostlinná výroba z důvodu špatných klimatických podmínek dokonce oproti roku 1953 poklesla. Československa, významného dovozce zemědělských komodit ze SSSR a dalších lidově demokratických zemích, se navíc nepříznivě dotýkala skutečnost, že změna kurzu v hospodářské politice probíhala současně v celém východním bloku. Záměr zlepšit životní úroveň obyvatelstva v jednotlivých státech měl za následek pokles vzájemného obchodu s potravinami a zemědělskými komoditami v rámci RVHP.

X. sjezd KSČ reagoval na uvedenou situaci celou řadou úkolů a opatření v zemědělské výrobě, které měly být provedeny v následujících dvou až třech letech. Produkce masa se měla do roku 1957 zvýšit nejméně o jednu čtvrtinu, z toho vepřového masa nejméně o polovinu. V rostlinné výrobě byly cíle koncentrovány na zvýšení hektarových výnosů – u pšenice v průměru nejméně o 12 %, u žita o 10 %, brambor o 15 %, cukrovky o 18 %, řepky o 30 %, lnu o 29 % a chmele o 34 %. Zvýšení zemědělské produkce mělo být zajištěno zvýšením obdělávané plochy o 200 000 ha, přesunem 320 000 pracovníků do zemědělství, investicemi do mechanizace zemědělských prací a vybudováním stájových prostorů a dalších staveb nezbytných pro zemědělskou produkci. Pivovarského a sladařského průmyslu se nepříznivě dotýkalo pozdější usnesení politického byra ÚV KSČ z července roku 1954, které požadovalo snížení osevní plochy sladařského ječmene o 100 000 ha ve prospěch krmného ječmene.⁴⁸¹ Ve tříletém období 1955–1957 měly být investice do zemědělství více než dvojnásobné než v první pětiletce.⁴⁸²

⁴⁸¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 10/39, sv. 8, Zpráva o plnění usnesení politického byra ÚV KSČ z 9. 7. 1954 k návrhu opatření k uplatnění připomínek prvního tajemníka ÚV KSSS s. Chruščova ke zvýšení a rozvoji zemědělské výroby.

⁴⁸² Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 8, Směrnice X. sjezdu Komunistické strany Československa pro podstatné zvýšení zemědělské výroby v nejbližších dvou až třech letech; Za splnění usnesení X. sjezdu KSČ. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 454–466.

V oblasti metodiky plánování potvrzoval X. sjezd KSČ správnost zavedení soustavy plánování z roku 1952. Ve sjezdovém usnesení a v pokynech pro sestavení plánu na rok 1955 bylo nicméně definováno množství systémových nedostatků a disproporcí, které mělo způsobovat „nedůsledné“ uplatňování metodiky z roku 1952. Konkrétně byla zmiňována nedostatečná decentralizace. Kritika přílišné centralizace se objevila i v referátech nejvyšších politických představitelů – Antonína Novotného a Viliama Širokého – a závěrečné usnesení sjezdu obsahovalo požadavky na zavedení dalších decentralizačních opatření pro plán na rok 1955. Usnesení sjezdu kopírovalo vývoj v systému plánování v Sovětském svazu, který zahájily personální změny ve vedení SSSR v roce 1953.

Sovětské modifikace v plánování byly popsány ve zprávě, která shrnuje výsledky společné konzultace delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR 24.8.–20.9. 1954. Účelem delegace bylo seznámit se s detaily uvedených změn, o kterých byly politické špičky KSČ a pracovníci plánovacího aparátu již dříve informováni. Českoslovenští plánovači, mezi nimiž byl i jeden z tvůrců pozdější „ekonomické reformy“ konce padesátých let Kurt Rozsypal, měli možnost svým sovětským protějškům položit řadu dotazů a zpřesnit si představy o vývoji v SSSR. Decentralizační změny spočívaly především v přesunu části pravomocí při sestavování a schvalování plánu z centrální vlády a z Gosplanu na příslušná ministerstva a vlády jednotlivých republik. Ministr například mohl přesunout strojní vybavení z jednoho svého podniku do druhého nebo je i prodat jinému ministerstvu bez schválení vlády, což dříve výslovně zakazoval zákon z roku 1940. Souhlas vlády nevyžadovaly ani operativní změny v některých oblastech plánu, nově bylo dostačující pouze kladné stanovisko Gosplanu. Nejpodstatnější změna spočívala ve snižování položek státního plánu, které schvalovala vláda a sestavoval Gosplan. Počet ukazatelů státního plánu schválený vládou na rok 1955 se tak snížil na 4556 položek z 8434 v roce 1953. Decentralizační opatření se soustřeďovala především do oblasti materiálně technického zásobování a zemědělské výroby.

V materiálně technickém zásobování proběhlo snížení nomenklatury fondovaných výrobků, které byly plánovány a rozdělovány Gosplanem a schvalovány vládou. Množství fondovaných výrobků postupně klesalo z 2400 v roce 1953 na 1630 v roce 1954 a pro rok 1955 bylo schváleno pouze 803 položek fondovaných výrobků. Plánováním a rozdělováním položek, jež vypadly ze seznamu fondovaných výrobků, byla pověřena příslušná ministerstva. Sovětská ministerstva se však nezřídka produkcí výrobku, který byl odstraněn z nomenklatury státního hospodářského plánu, přestala zcela zabývat. Během půl roku tak nebyly v celém Sovětském svazu k dostání například reproduktory a podobná situace byla i v případě stavebního a nábytkového kování. Snížen byl rovněž počet sledovaných norem spotřeby v materiálně

technickém zásobování z 13 000, které byly stanoveny pro rok 1953, na 2100 pro státní plán na rok 1955. V původním rozsahu byla totiž data ze sledovaných norem spotřeby prakticky nevyhodnotitelná a výsledkem jejich evidence byla pouze extrémní administrativní zátěž bez požadovaného efektu na hospodárnost podniků a dalších hospodářských jednotek.⁴⁸³ Nově byla pozornost soustředěna na evidenci výrobních kapacit podniků, ze kterých se dle pracovníků Gosplanu dala řada technicko-hospodářských ukazatelů odvodit.⁴⁸⁴ V Československu rezultoval tento poznatek sovětských plánovačů v generální inventarizaci základních fondů československého hospodářství, která byla provedena k 1. lednu 1955.

Plánování zemědělské výroby bylo v SSSR zcela přeneseno na jednotlivé republiky. V každé republice bylo zřízeno ministerstvo zemědělství a ministerstvo sovchozů⁴⁸⁵. Decentralizace měla odstranit dosavadní praxi, kdy byly centrálně plánovány osevní plochy všech plodin a mechanicky rozepisovány na jednotlivé kolchozy a sovchozy bez zohlednění klimatických podmínek a specifík půdy. Výsledkem práce Gosplanu tak bylo například, že z polí na Ukrajině zcela zmizela pohanka, která se tam tradičně pěstovala, a byla vysazována v moskevské oblasti, kde neměla dobré podmínky pro pěstování. Nově se měly plánovat pouze hlavní technické plodiny a území Sovětského svazu mělo být rozparcelováno na zemědělské rajony podle klimatických a půdních podmínek na základě výsledků práce řady vědeckých organizací – např. Rady pro rozmístění výrobní sil při Akademii věd, institutu botaniky apod.⁴⁸⁶

Podle interpretací pracovníků SÚP nepředstavovala decentralizační opatření snížení pravomocí a významu Gosplanu. Snížení plánovaných položek a sledovaných ukazatelů stejně jako posílení pravomocí ministerstev mělo především za cíl zbavit pracovníky Gosplanu rutinní administrativní práce. Sovětští plánovači tak mohli své schopnosti plně koncentrovat do řízení ekonomiky a perspektivního plánování. Mocenské pozice Gosplanu zůstaly ve strukturách sovětského režimu nejen zachovány, ale došlo i k jejich posílení, tedy podle interpretace československých plánovačů. Vláda například nemohla schválit návrh některého z ministrů bez znalosti stanoviska Gosplanu. Gosplan SSSR byl rovněž pověřen předkládat vládě návrhy obsahující již i potřebné legislativní úpravy, které dříve prováděl aparát Rady ministrů

⁴⁸³ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konsultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Vypracování ročního národohospodářského plánu, s. 2; tamtéž, O plánování průmyslové výroby, s. 2.

⁴⁸⁴ Tamtéž, O plánování průmyslové výroby, s. 6.

⁴⁸⁵ Sovchoz představuje státem vlastněný zemědělský podnik, který vznikl většinou konfiskací většího statku. V Československu byl ekvivalentem Sovchozu Státní statek.

⁴⁸⁶ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konsultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Plánování zemědělství a výkupu, s. 1–14; tamtéž, Podmínky a hlavní směry současných změn v organizaci a metodách plánování v SSSR, s. 1–5.

prostřednictvím za tímto účelem sestavených vládních komisí. Vládní komise byly jedna z možností, jak politické špičky mohly z rozhodování o určité záležitosti vyřadit vrcholnou plánovací instituci. Velmi výmluvné je tak hodnocení práce vládních komisí ze strany pracovníků Gosplanu, se kterým se pracovníci československého SÚP pravděpodobně rychle ztotožnili. *„Zkušenosti ukázaly, že způsob práce např. vládních komisí není zcela správný, protože žádná komise se sebevětší pravomocí nemůže dobře rozhodnout co se v souvislosti s řešením otázky vyskytne v budoucnu, nebo ve všech částech plánu v jednotlivých odvětvích. To může říci jen Gosplan SSSR.“*⁴⁸⁷ Pro komunistické plánovací experty bez ohledu na státní příslušnost bylo ideálním typem řízení ekonomiky, když vrcholný plánovací úřad vypracoval určitý návrh se zněním usnesení strany a vlády, včetně legislativních opatření, a podpis politických špiček byl pouhou formalitou.

Popis sovětského systému plánování, který zazněl na konzultaci sovětských a československých plánovačů, tak nemusel plně odpovídat reálné praxi. Výklad pracovníků Gosplanu ovlivňovaly jejich ambice a představy, jak by měl plánovací proces fungovat a jakou roli by v něm měli oni sami zastávat. Českoslovenští plánovači při vypracování zprávy z těchto konzultací měli možnost již pouhým překladem, interpretací nebo vyzdvižením určitých bodů pohled na sovětský systém plánování podle svých ambic upravovat a tím politické špičky nasměrovat k jejich realizaci. Příznačná je zmínka o širokých pravomocích Gosplanu SSSR v odměňování svých starších inženýrů tak, aby jejich platy byly vždy vyšší než na ministerstvech a jiných ústředních orgánech a nebyli tak tito pracovníci jinými institucemi přetahováni.⁴⁸⁸

Zpráva ze společných konzultací delegátů SÚP a Gosplanu poskytuje poměrně detailní pohled na organizační strukturu a činnost Gosplanu a na samotný proces sestavování hospodářských plánů v SSSR. Ve zprávě československých delegátů je pojem Gosplan používán ve dvou významech – samozřejmě jako vrcholná plánovací byrokratická instituce v celém svém rozsahu se všemi podřízenými odbory. V případech schvalování plánu nebo posuzování určitého navrhovaného opatření je však Gosplanem míněna pouze úzká skupina vrcholných pracovníků této instituce, jakási rozhodovací komise, kterou tvořil předseda Gosplanu, jeho náměstkové – v roce 1954 byli ustanovení dva I. náměstkové: jeden pro koordinaci odborů zabývajících se hlavními ekonomickými otázkami (např. obrat zboží, fondy

⁴⁸⁷ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Podmínky a hlavní směry současných změn v organizaci a metodách plánování v SSSR, s. 4.

⁴⁸⁸ Tamtéž, Druhá beseda se s. Pautinem, s. 2.

zboží, bilance příjmů a výdajů obyvatelstva, ceny, mzdy, finanční otázky atd.), druhý pro koordinaci odborů zabývajících se výrobními, zejména průmyslovými otázkami, vojenskou výrobou a pro zabezpečení souladu výroby s investiční výstavbou; ostatní náměstkové vedli výrobní odbory současně s odbory rozdělovacími nebo odbory bilančními. Dalším členem Gosplanu byl vedoucí inspektorátu, který za pomoci kvalifikovaných inženýrů prováděl prověrky výrobních kapacit přímo na závodech, zvláště v úzkých místech výroby. Ostatními členy Gosplanu SSSR byly vedoucí nejdůležitějších odborů – svodného odboru perspektivního plánu, svodného odboru národohospodářského plánu (ročního) a svodného odboru materiálových bilancí. Rozhodovací pravomoc a mocenské pozice tak byly koncentrovány v této vrcholné komisi Gosplanu, která zasedala zpravidla jednou týdně. V období příprav plánu se frekvence schůzí zvyšovala na 2–3krát týdně. Při projednávání otázek plánu se schůzí Gosplanu zpravidla zúčastňovali přednostové všech odborů.⁴⁸⁹

Výkonný aparát tvořilo několik odborů Gosplanu. Jednalo se o zmiňované svodné odbory perspektivního plánu, ročního plánu, materiálových bilancí, a svodné odbory práce a mezd, financí, vlastních nákladů a cen, vnitřního obchodu, zahraničního obchodu. Vedle svodných odborů existovaly ve strukturách Gosplanu odvětvové odbory – např. odbor černé a barevné metalurgie, elektrifikace, paliv, lesního a papírenského průmyslu aj.; skupina odborů rozdělovacích – např. černých a barevných kovů, gumárenských a chemických výrobků, lesních a stavebních materiálů, spotřebního zboží průmyslového, potravin a odbor rozdělování strojů a zařízení; a odbory zvláštního charakteru – odbor městského hospodářství a odbor rozmisťování podniků a rajonového plánování, který byl těsně svázán s Gosplanem republik a oblastními plánovacími komisemi. V souvislosti s prováděnou decentralizací se úloha tohoto odboru v plánovacím procesu podstatně zvyšovala.

Zpráva z delegace rozdělovala činnost Gosplanu do několika okruhů otázek:

1. otázky ročních a perspektivních plánů;
2. otázky týkající se výstavby velkých průmyslových závodů, Gosplan vyžadoval zpravidla při řešení těchto otázek dobrozdání Rady technicko-hospodářské expertizy, která byla složena z významných specialistů, většinou členů Akademie věd;
3. otázky týkající se rozvoje některých důležitých odvětví národního hospodářství;

⁴⁸⁹ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konsultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Podmínky a hlavní směry současných změn v organizaci a metodách plánování v SSSR, s. 1–29.

4. Gosplan pravidelně projednával rovněž měsíční zprávy pro vládu, jenž byly připravovány svodným odborem národohospodářského plánu ve spolupráci všech odborů a hodnotily plnění plánu za uplynulý měsíc a za celá období od počátku roku, ukazovaly nedostatky a navrhovaly potřebná opatření;
5. Gosplan projednával také otázky vnitřní organizace, včetně návrhů stranických organizací na zlepšení práce komunistů v jednotlivých odborech.

V případě řešení některých důležitých otázek byla z pracovníků Gosplanu vytvořena zvláštní komise, která vypracovávala řešení určitého problému a předkládala jej Gosplanu k posouzení. Běžná práce Gosplanu spočívala zejména v posuzování návrhů ministerstev, vlád republik a vlastních návrhů, jež byly předkládány vládě. V některých případech uložila vláda úkoly i jmenovitě některému z náměstků předsedy Gosplanu. Každý materiál vypracovaný v Gosplanu musel být schválen všemi odbory, kterých se týkal.⁴⁹⁰

Sestavování pětiletého plánu bylo v první fázi úkolem „Svodného odboru perspektivního plánu“, který ve spolupráci s ostatními odbory Gosplanu vypracoval základní ukazatele pětiletky a poté je předkládal Gosplanu (rozhodovací komisi) k posouzení. Hlavní úkol spočíval v určení nejzávažnějších úkolů a jejich pořadí. Podle sovětských plánovačů se jednalo o největší zkoušku, jak umí Gosplan realizovat politiku strany.⁴⁹¹ Uvedená zpráva z delegace nenaznačovala, že by existovaly oficiální a konkrétní pokyny od politických špiček pro sestavení základních ukazatelů pětiletého plánu, které by alespoň v základních liniích politiku strany rýsovaly. Pracovníci Gosplanu měli proces sestavení směrných čísel zcela v kompetenci a ve své práci byli zřejmě vedeni spíše než politickou objednávkou určitým druhem seberegulace a intuice (případně podpořené neoficiálně získanými informacemi při setkáních s politickými špičkami), které výsledky jejich práce držely v liniích politické přijatelnosti.

Svodný odbor perspektivního plánu byl tvořen 34 pracovníky z jedné třetiny vědeckými, kteří pokud byli profesory, mohli 4 hodiny týdně přednášet. Jejich hlavní činnost ovšem spočívala v Gosplanu. Na tvorbě perspektivního plánu se podíleli rovněž odborníci z vědeckých ústavů na ministerstvech a Akademii věd. Gosplan spolupracoval například s institutem ekonomie při Akademii věd a doporučoval témata vědeckých prací, jejichž

⁴⁹⁰ Tamtéž.

⁴⁹¹ „Je nutné v praxi správně určit nejzávažnější úkoly a jejich pořadí. Je to zkouška Gosplanu jak umí realizovat politiku strany a je odvislá od politické a odborné kvalifikace pracovníků Gosplanu. V učebnicích se o této otázce nedá psát a nelze též určit nějaké schéma, neboť vše záleží na tom, jak zralí jsou politicky, vědecky a pracovníci Gosplanu.“ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Otázky perspektivního plánování, s. 4.

výsledky mohly být využitelné pro perspektivní plán. Gosplan takto oslovil celkem 300 vědeckých ústavů a požádal je o sdělení programu jejich vědeckých prací, jejichž zakončení bylo plánováno v letech 1954 a 1955. Požádal je rovněž, aby samy navrhly úkoly šesté pětiletky z hlediska plného uplatnění nové techniky.⁴⁹²

V době konání konzultace byla v Gosplanu praxe, že každý odvětvový odbor vypracoval plán rozvoje svého sektoru za podmínek maximálního uspokojení investičních požadavků. Poté následovala práce na postupném přibližování investičních plánů reálným možnostem hospodářství. Alternativou, která v době konání delegace nebyla v Gosplanu preferována, bylo stanovení požadovaného hospodářského růstu pro celou ekonomiku a jeho rozdělení mezi jednotlivá odvětví. Proces sestavení základních ukazatelů tedy probíhal ve třech etapách: „1. Oceňka rozvoje jednotlivých odvětví na základě inženýrské expertizy; 2. opravy na základě bilančního svázání plánu; 3. sladěná varianta, předložená na posouzení Gosplanu (rozhodovací komisi).“ Gosplan poté mohl některé ukazatele schválit, nebo změnit anebo dát pokyn k jejich dopracování. Na základě jeho pokynů se poté sestavovaly směrnice plánu, které byly po schválení Gosplanem předloženy vládě.⁴⁹³ Vypracované směrnice plánu byly schváleny sjezdem KSSS pouze pro 1., 2. a 5. pětiletku. Pro 3. a 4. pětiletku nebyly směrnice sjezdem schvalovány. Na podkladě směrnic byl pak vypracováván návrh pětiletého plánu, na kterém s odbory Gosplanu spolupracovala již ministerstva, případně svazové republiky. Vypracování pětiletého plánu zabralo podle zkušeností Gosplanu 2–3 roky.⁴⁹⁴

Pětiletý plán byl poté realizován prostřednictvím ročních plánů, které byly mnohem podrobnější a vypracovával je „svodný odbor národohospodářského plánu (ročního)“ tvořený 50 pracovníky. Pětiletka stanovovala pouze základní směry rozvoje národního hospodářství a technického rozvoje, vytyčovala změnu proporcí v národním hospodářství a výstavbu nových odvětví. Zahrnovala asi 20 % úkolů v ročních plánech. Nejdůležitějším organizačním činitelem při sestavování ročního plánu byly vládou nebo Gosplanem schválené ukazatele a formuláře, jež musely vyjadřovat „hlavní vztahy (svazky)“, prostřednictvím nichž bylo možné stanovit hlavní proporce v celém národohospodářském plánu, mezi jednotlivými odvětvími a uvnitř jednotlivých odvětví. Uvedeného cíle bylo možné podle zprávy z delegace dosáhnout dvojím způsobem. Z hlediska procesu stanovování optimálních ukazatelů a formulářů bylo

⁴⁹² Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Otázky perspektivního plánování s. 1–10; tamtéž, Svodný odbor perspektivního plánu, s. 1–13.

⁴⁹³ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Otázky perspektivního plánování, s. 1–10.

⁴⁹⁴ Tamtéž.

jednodušším způsobem navrhnout jejich maximální počet. Nevýhoda však spočívala v administrativní zátěži centra a v omezení samostatnosti ministerstev a podniků. Alternativou bylo navržení minimálního počtu ukazatelů a formulářů, což ovšem vyžadovalo mnohem sofistikovanější a náročnější proces výběru ukazatelů, které i při minimálním počtu musely zobrazovat hlavní vztahy a proporce v plánu. V roce 1954 probíhal v sovětském systému plánování přechod na druhou variantu – snížení počtu ukazatelů a formulářů na minimální možnou míru a přenesení plánování a prověrky plnění plánu na ministerstva a ústřední orgány. K realizaci tohoto úkolu byla zřízena komise, vedená náměstkem předsedy vlády, která poté schválila a předložila vládě usnesení „o snížení ukazatelů státního plánu“. Jak už bylo výše uvedeno, počet ukazatelů tím byl snížen o 46 %, z 8434 položek státního plánu v roce 1954 na 4556 položek v roce 1955. Po vypracování návrhu ročního plánu jednal předseda Gosplanu zpravidla se všemi ministry. Poté byl vládě předložen konečný návrh ročního plánu. Vláda návrh státního plánu posuzovala ve většině případů 1,5–2 měsíce.⁴⁹⁵

Modifikace v systému plánování v Sovětském svazu rezonovaly rovněž v Československu. Na X. sjezdu KSČ bylo otevřeně kritizováno centrální stanovení příliš podrobných úkolů v zemědělské výrobě, které byly mechanicky rozepisovány na jednotlivé zemědělské podniky a rolníky bez zohlednění specifík orné půdy a odbytových potřeb v regionech. Uvedená kritika téměř kopírovala výsledek plenárního zasedání ÚV KSSS. Osevy některých technických plodin byly vyňaty ze státního plánu a jejich zajištění bylo nově úkolem vykupujících podniků, které měly uzavírat s jednotnými zemědělskými družstvy a rolníky smlouvy o pěstování těchto plodin. Zemědělské podniky tak získaly možnost upravit osevy podle místních podmínek a svých potřeb a vykupující podniky měly zajištěním svých potřeb u nejbližších zemědělských podniků snížit, jak administrativní zátěž materiálně technického zásobování, tak i přepravní náklady. Podobně jako u technických plodin došlo ke snížení počtu jmenovitých úkolů také v pěstování zeleniny. Státní plán nově stanovoval plochy osevu pouze u 6 základních druhů zeleniny oproti 16 v předchozím období. V pěstování zbylých druhů zeleniny byla iniciativa zcela přenesena na zemědělská družstva a individuálně hospodařící rolníky, kteří mohli uzavírat dobrovolné smlouvy na jejich pěstování a výkup se zpracovatelskými podniky. Zjednodušení rozpisu státního plánu se týkalo rovněž živočišné výroby. Celkově tak došlo ke snížení počtu ukazatelů státního plánu v rostlinné a živočišné výrobě na čtvrtinu u jednotných zemědělských družstev a na pětinu u individuálně

⁴⁹⁵ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Vypracování ročního národohospodářského plánu, s. 1–17.

hospodařících rolníků. U rolníků, kteří samostatně obdělávali méně než 2 hektary, byl nově evidován pouze ukazatel osevní plochy.⁴⁹⁶

Splnění plánovaných úkolů na rok 1955 měla usnadnit podle usnesení sjezdu mobilizace nevyužitých zdrojů a rezerv národního hospodářství prostřednictvím zpevnění spotřebních norem surovin, materiálu, paliv a elektrické energie. Problémy v materiálně technickém zásobování a růst nadnormativních zásob způsobovalo rovněž časté měnění výrobních programů jednotlivých podniků. Plánovací aparát se měl soustředit na zpřesnění soustavy technicko-průmyslových a finančních plánů podniků a soustavy hospodářských smluv mezi jednotlivými podniky tak, aby nedocházelo k proměnlivosti ve výrobních programech a v dodavatelsko-odběratelských vztazích. V oblasti výroby spotřebního zboží to vyžadovalo zlepšení plánovací činnosti v podnicích vnitřního obchodu. X. sjezd strany totiž oficiálně popsal jeden z dalších systémových problémů československého státního plánu – neschopnost sladit výrobu s poptávkou obyvatelstva. V podnicích vnitřního obchodu se na jedné straně hromadily určité druhy zboží, zatímco na straně druhé byl u jiných výrobků extrémní nedostatek. Stejný problém spočíval i v místním rozdělení jednotlivých druhů zboží, takže v některých okresech chybělo zboží, kterého bylo v jiném okrese přebytek.⁴⁹⁷

Po zemědělství byla zahájena decentralizace plánování rovněž v oblasti působnosti ministerstva místního hospodářství. Specifikum tohoto odvětví, které spočívalo v obrovské síti malých podniků a v rozmanitém výrobním sortimentu, obnažovalo absurdnost celostátního systému plánování a hmotného zásobování. Ministerstvo místního hospodářství sestavovalo pro podřízené podniky 63 formulářů s 27 457 ukazateli. Většina ukazatelů byla evidována čtvrtletně, takže v ročním vyjádření muselo ministerstvo místního hospodářství statisticky zpracovat údaje ze 79 854 ukazatelů. Nová metodika, jenž byla zavedena na základě usnesení vlády z 9. února 1955, snížila počet formulářů v tomto resortu o 65 % a počet ukazatelů zhruba o 85 %. Poklesl rovněž počet jmenovitých úkolů ze 148 na 15. Zavedeny byly však i nové ukazatele, které měly zobrazit stav v uspokojování obyvatelstva v opravách a údržbě, zejména v bytové výstavbě a generálních opravách bytového fondu. V předchozích letech byly totiž podniky místního hospodářství využívány pro výrobní úkoly státního plánu na úkor své hlavní funkce, která spočívala v opravách a údržbě. V lednu 1955 bylo vyhláškou ministerstva financí umožněno komunálním podnikům požadovat krátkodobé úvěry od Státní banky československé na malou mechanizaci a zlepšení technologie výroby. Podmínkou poskytnutí

⁴⁹⁶ Kořalka, Jaroslav: O decentralisaci plánování zemědělství v plánu na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 29–41.

⁴⁹⁷ Plán na rok 1955 – prověrka připravenosti na druhou pětiletku. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 715–722.

úvěru bylo, že provedená racionalizační opatření vedla k úspoře vlastních nákladů, pracovní síly nebo se bez zvýšení vlastních nákladů rozšířil sortiment nebo zlepšila kvalita výrobků. Poskytnutý úvěr musel být splacen z nadplánového zisku nejpozději do 1 roku od prvního čerpání.⁴⁹⁸

V létě roku 1954 se politické byro ÚV KSČ zabývalo rovněž otázkou rostoucího administrativního aparátu. Na konci července 1954 zaúkolovalo politické byro ministra financí a státní systematizační komisi vypracováním návrhu na snížení administrativy v hospodářských organizacích. Výsledkem analýzy těchto dvou institucí bylo potvrzení nárůstu počtu úředníků a inženýrsko-technických pracovníků v průmyslových hospodářských organizacích o 58 % během první pětiletky. Počet dělníků se za stejné období zvýšil v průmyslu pouze o 25,7 %. Extrémní nárůst proběhl navzdory provedeným jednorázovým opatřením – např. akci převodu 77 500 administrativních pracovníků do výroby v roce 1951 nebo akci 5% snížení administrativy z června 1953. Růst administrativy pokračoval i v roce 1954. Při provádění prozatímní systemizace v roce 1954, která měla vymezit rozsah správního aparátu a stanovit výchozí pozici pro jeho snížení, vyčíslila ministerstva počty pracovníků správního aparátu v podřízených hospodářských organizacích celkově o 21 552 pracovníků vyšší (tj. o 4,25 %), než byly ke dni 31. ledna 1954. Nadhodnocením počtu administrativních a technických pracovníků se tak byrokratické struktury připravovaly na jejich snížení. V podnicích byla navíc běžná praxe, že část administrativních pracovníků byla účelově evidována v kategoriích dělnických pozic. Reprezentativní průzkum zjistil, že v národním podniku Avia Letňany bylo ve stavu dělníků vedeno 300 administrativních pracovníků a v národním podniku Rudý Letov Letňany více než 100.⁴⁹⁹

Narůstání administrativního aparátu bylo všeobecně zdůvodňováno přemírou formulářů a hlášení používaných v plánovací a statistické službě. Z tohoto důvodu se měl snížit počet státních typových výkazů od 1. ledna 1955 v jednotlivých odvětvích od 32 % do 65 %. Další úspory administrativy mohla ministerstva docílit omezením vlastních resortních výkazů. Zpráva ministra financí a státní systematizační komise ovšem zdůvodňovala nárůst administrativního aparátu rovněž nedostatečnou kontrolou a benevolencí ministerstev a jejich hlavních správ. Dalším činitelem jmenovala zpráva soustavné reorganizace podniků a hospodářských organizací. V důsledku jejich rozdělování vzrostl počet národních podniků (bez družstev a podniků místního hospodářství) z 1266 v roce 1951 na 1771 v roce 1953. Podle

⁴⁹⁸ Dvořák, Karel: K decentralisaci plánování místního hospodářství. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 198–207.

⁴⁹⁹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 37/3, sv. 27, Příloha III. Návrh na snížení a zkvalitnění administrativy v hospodářských organizacích, s. 1–2.

zprávy byly prováděny reorganizace často zbytečně a vedly k narušení vzájemných výrobních vztahů a k ztížení plánovací činnosti. Zpráva tak oproti prováděné sovětské decentralizaci pravomocí na ministerstva naopak kritizovala přílišnou volnost ministerstev a ústředních orgánů v reorganizacích a zřizování podniků, jež byla způsobena roztržitostí právních norem a zastaralostí zákona č. 103/1950 Sb. o národních podnicích průmyslových, a současně kritizovala absenci centrálního řízení v oblasti podnikových reorganizací.⁵⁰⁰

Politickým byrem schválené snížení počtu administrativních pracovníků představovalo 37 777 pracovníků oproti jejich počtům v nadhodnocené systematizaci a 16 000 oproti jejich stavu k 31. lednu 1954. Usnesení politického byra v této záležitosti z 3. ledna 1955 obsahovalo rovněž pověření ministra spravedlnosti a ministra financí přezkoumat předpisy o národních podnicích (zejména zákon č. 103 Sb. ze dne 13. července 1950 o národních podnicích) a do tří měsíců vypracovat návrh na jejich úpravu, především pokud šlo o zřizování a reorganizace podniků.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 37/3, sv. 27, Příloha III. Návrh na snížení a zkvalitnění administrativy v hospodářských organizacích, s. 3–4.

⁵⁰¹ Tamtéž, Příloha I. Usnesení 37. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 3. ledna 1955; Příloha III. Návrh na snížení a zkvalitnění administrativy v hospodářských organizacích, Příloha B Přehled o počtech pracovníků správního aparátu hospodářských organizací podle prozatímní systemizace s návrhem na snížení počtu pracovníků a snížení výdajů na hospodářskou a správní režii.

7.1.4. Soustava plánování po II. celostátní konferenci KSČ

Proces snižování ukazatelů a formulářů v národohospodářském plánu pokračoval v Československu i během přípravy plánu na rok 1956, který měl být prvním rokem druhé pětiletky. Ta však stále nebyla oficiálně vyhlášena a uzákoněna. Pro plán na rok 1956 byl dále snížen počet fondovaných výrobků na 561 oproti 826 v roce 1955. Redukován byl i počet formulářů plánu materiálně technického zásobování, které byly předkládány vládě a státnímu úřadu plánovacímu z 97 v roce 1955 na 70 pro rok 1956. Vedle toho byl zmenšen rovněž počet ukazatelů ve formulářích.⁵⁰²

První zprávu o přípravě druhého pětiletého plánu si vyžádalo politické byro ÚV KSČ od Státního úřadu plánovacího svým usnesením z 28. března 1955. SÚP předložil politickému byru pouze rámcové směrnice perspektivního plánu, protože podrobnější návrhy směrnic měly být ještě konzultovány s Gosplanem SSSR a dalo se předpokládat, že navrhované hodnoty doznají ještě změn. Možnosti politických špiček KSČ zasahovat do podoby směrnic tak byly velmi omezené. Po schválení Gosplanem byl návrh směrnic SÚP prakticky neměnitelný a politické byro ÚV KSČ bylo nepřímou nuceno přiložit pouze schvalovací podpis.

Rámcové směrnice SÚP počítaly pro druhou pětiletku s růstem HDP o 45 %, stejným tempem měla růst i průmyslová výroba. Vzestup průmyslové výroby měl být koncentrován především v produkci, která spadala pod ministerstvo strojírenství. Podniky ministerstva strojírenství měly zvýšit výrobu o 69 %, zatímco průmysl jejichž odbyt byl orientován na spotřebu obyvatelstva měl růst polovičním tempem – výroba ministerstva lehkého průmyslu o 32 %, ministerstva potravinářského průmyslu o 30 %. Hrubá zemědělská výroba měla vzrůst o 24 %, což bylo víc než 18% růst v první pětiletce. Směrnice předpokládaly zrychlení růstu rovněž fondu osobní spotřeby, jehož zvýšení bylo plánováno o 34 %, zatímco v první pětiletce činil nárůst 24 %.

Dosažení hospodářského růstu ve druhé pětiletce vyžadovalo zrychlit rozvoj surovinové, palivové, energetické a zemědělské základny národního hospodářství oproti první pětiletce. Pracovníci SÚP počítali rovněž s rozšířením výměny zboží mezi demokratickými státy. Investiční požadavky jednotlivých odvětví tradičně překračovaly reálné možnosti československé ekonomiky. Priority podle rámcových směrnic spočívaly ve čtyřech oblastech: 1. rozšíření palivové, energetické a surovinové základny průmyslu; 2. zabezpečení rozvoje zemědělství mechanizací a potřebnou výstavbou výrobních a dalších budov, 3. zajištění úkolu obranyschopnosti republiky, 4. zvýšení výstavby bytové, školské a zdravotnické. Podíl investic

⁵⁰² Matějka, Ladislav – Kulich, Miloslav: Další prohloubení decentralisace plánování materiálně technického zásobování. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 452–453.

do surovinových odvětvích průmyslu, které ze zhruba 100 mld. Kčs proinvestovaných v letech 1951–1955 činily 35,6 %, se tak měl ještě dále navýšit. Investice do zpracovatelských odvětvích průmyslu, které disponovaly volnými výrobními kapacitami, měly naopak svůj 12% podíl ve druhém pětiletém plánu snížit. Zvýšení podílu na celkových investicích oproti pětiletí 1951–1955 měly dosáhnout rovněž investice do zemědělství, které v první polovině padesátých let měly podíl 4,6 %. Po konzultacích pracovníků SÚP na Gosplanu koncem roku 1954 a začátkem roku 1955 se měl zvýšit rovněž podíl investic do obrany. V letech 1951–1955 činil jejich podíl 12,5 %.⁵⁰³ Investice do zbrojení tak po krátkém uvolnění napětí se Západem opět nabíraly obrátky.

Směrnice druhého pětiletého plánu byly oficiálně schváleny až na druhé celostátní konferenci KSČ, která se konala 11.–15. června 1956, tj. v polovině prvního roku pětiletky. Podle zprávy návrhové komise celostátní konference KSČ, které předsedal J. Dolanský, byl předložený návrh výsledkem široké diskuse pracujících. Ve 119 vybraných závodech měly být směrnice projednávány na základě konkrétních čísel hlavních ukazatelů hospodářské činnosti daného podniku. V dalších závodech, úřadech a ministerstvech, v krajských a okresních výborech strany probíhala diskuse nad zveřejněnou částí návrhu směrnic. Výsledkem „diskusí“ mělo být asi půl milionu připomínek z nichž asi 40 000 návrhů a námětů bylo předloženo k projednání komisím Ústředního výboru KSČ. Delegáti konference do podoby směrnic již dále nezasahovali a jednomyslně schválili předložený návrh.⁵⁰⁴

Verze směrnic z celostátní konference byla optimističtější než rámcové směrnice a předpokládala růst národního důchodu o 48 %, hrubé průmyslové výroby o 50 % a zemědělské produkce o 30 %. Produkce výrobních prostředků měla přitom vzrůst o 57 % a výroba spotřebního zboží o 40 %. Konkrétní objemy průmyslové výroby stanovily směrnice u 65 položek. Jednalo se tradičně o úzké profily hospodářství v oblasti paliv a surovin (uhlí, pohonné látky, elektrická energie, železná ruda), polotovary a materiály nezbytné pro další výrobu (surové železo, ocel, válcový materiál, valivá ložiska), produkci důležitou pro investiční výstavbu (zařízení pro chemický, textilní a potravinářský průmysl, zařízení cementáren, obráběcí stroje), hnojiva a zemědělské stroje a řadu položek průmyslového zboží určených pro spotřebu obyvatelstva (chladničky, pračky, televizní přijímače, fotoaparáty, šicí stroje, vysavače, textilní tkaniny, obuv). Z potravin pak směrnice stanovovaly konkrétní úkoly

⁵⁰³ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1805, Zpráva o základních problémech a proporcích v návrhu směrnic pro druhý pětiletý plán rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960.

⁵⁰⁴ Národní archiv Praha, fond II. celostátní konference KSČ 11.–15. června 1956, karton č. 5, ar. j. č. 47, Zpráva návrhové komise celostátní konference KSČ.

v dodávkách masa, sádla, mléka, másla, rostlinných tuků a cukru. Směrnice mimo to ukládaly i řadu úkolů pro jednotlivá průmyslová odvětví. Mezi úkoly pro potravinářský průmysl se objevil požadavek na zvýšení podílu vícestupňových piv na 55 % a dodávek lahvového piva na 44 % celkové pivovarské produkce.

V oblasti růstu životní úrovně předpokládaly směrnice růst reálných mezd dělníků a zaměstnanců o 30 %. Adekvátně k tomu měla být zvýšena dostupnost zboží – potravin, spotřebního průmyslového zboží a stavebního materiálu pro soukromou výstavbu. Státní investiční výstavba měla zajistit 250 000 bytových jednotek a pro individuální výstavbu měly být uvolněny kapacity a materiál pro stavbu 50 000 rodinných domů.⁵⁰⁵

Splnění úkolů II. pětiletky měla zajistit jednak investiční výstavba v objemu 152,6 mld. Kčs pro období let 1956–1960 a jednak zvýšení produktivity a hospodárnosti československého hospodářství. Vlastní náklady měly během pětiletky poklesnout o 16 %. Směrnice předepisovaly rovněž nové úkoly v metodice plánování a řízení ekonomiky“ *„Při zachování nezbytné centralizace plánování, umožňující stanovení správných proporcí v rozvoji národního hospodářství, zjednodušit metodiku a organizaci plánování a zmenšit počet ukazatelů plánu.“*⁵⁰⁶ Zvláštní pozornost měla být věnována zjednodušení organizace a provádění materiálně technického zásobování. Snížit administrativní zátěž mělo rovněž zjednodušení financování národního hospodářství, účetní a statistické evidence. Investiční výstavbu měly urychlit zjednodušení projektové a rozpočtové dokumentace a decentralizace schvalování dokumentace investiční výstavby. Zvýšit iniciativu a operativní samostatnost nižších orgánů měla zajistit široká decentralizace pravomoci a odpovědnosti na všech stupních státní a hospodářské správy, která spočívala v posílení pravomoci a odpovědnosti ministrů a ředitelů hlavních správ, podniků a závodů. Decentralizace měla probíhat v mezích stávajících organizačních struktur. Návrhy na rušení ministerských hlavních správ se stále nacházely mimo přijatelný a povolený diskurz.⁵⁰⁷

V případě ministerstev bylo posílení jejich pravomocí plánováno na úkor vlády a částečně SÚP. Pravomoc ministra mělo podle usnesení konference posílit již snížení

⁵⁰⁵ Národní archiv Praha, fond II. celostátní konference KSČ 11.–15. června 1956, karton č. 5, ar. j. č. 48, Návrh směrnic Ústředního výboru KSČ pro sestavení druhého pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 41.

⁵⁰⁷ „Celkem v nevelké míře se projeví některé nesprávné názory (v diskusích pracujících nad směrnici II. pětiletého plánu, pozn. autora), jako například požadavek na všeobecné zrušení hlavních správ, požadavky na obnovení takzvaných deputátů, úplné zrušení plánování výroby a dodávek v zemědělství a podobně. Nesprávné názory neměly masový charakter, přesto však je nelze nechat bez povšimnutí a bude třeba řádně je vysvětlovat.“ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1805, Zpráva o základních problémech a proporcích v návrhu směrnic pro druhý pětiletý plán rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, s. 11.

jmenovitých úkolů, které schvalovala vláda. Jmenovité úkoly z hospodářského plánu totiž nezmizely, pouze se jejich schvalovací procedura přenesla do kompetencí příslušného ministerstva. Ministr měl mít nově možnost také schvalovat v dohodě s ministrem předsedou SÚP a ministrem financí změny státního plánu až do vládou stanovené výše z celkového objemu hrubé výroby nebo možnost zmocnit ministra zahraničního obchodu provádět po dohodě s příslušnými ministry úpravu plánu zahraničního obchodu, pokud celková výše těchto úprav nepřesáhla 2 % celkového objemu ročního zahraničního obchodu. Ministerské pravomoci rozšiřovala dále celá řada nových kompetencí v oblasti odměňování pracovníků, investiční výstavbě, organizaci, financování odbytu a v zásobování podřízených podniků.⁵⁰⁸ Zvýšení pravomocí ministrů vycházelo a do značné míry kopírovalo opatření, která v Sovětském svazu zahájilo vydání Usnesení Rady ministrů SSSR č. 1002 z 11. dubna 1953 „O rozšíření práv ministrů SSSR“.⁵⁰⁹

Na úkor ministerstev a hlavních správ přecházela naopak řada jejich kompetencí na podnikové ředitele. V oblasti plánování se jednalo například o pravomoci schvalovat technickoprůmyslový a finanční plán podniku a jeho případné změny na základě ročních ukazatelů stanovených rozpisem státního plánu; měnit v rámci čtvrtletních plánů lhůty dodávek výrobků a zařízení po dohodě s odběrateli; schvalovat základní technickou dokumentaci a její změny v případě, že se nezhorší jakost a nezvýší vlastní náklady výrobku; rozhodovat o vývoji nových druhů výrobků, pokud tím nebudou ohroženy jiné úkoly schváleného plánu technického rozvoje.

V oblasti organizace a odměňování získali podnikoví ředitelé kompetence slučovat podnikové útvary a funkce za účelem zvýšení hospodárnosti a operativnosti; stanovit v rámci

⁵⁰⁸ Z nejvýznamnějších nových pravomocí je možné uvést: pravomoc schvalovat v dohodě s ministrem-předsedou SÚP investiční úkoly v rámci stanového limitu; provádět v dohodě s ministrem-předsedou SÚP přesuny v jednotlivých skupinách investic (nadlimitní, podlimitní) a přesuny ze stavebních a montážních prací na strojní investice, nebude-li tím ovlivněn plánovaný přírůstek kapacit a nebude-li překročena plánovaná částka investic, ani lhůta stanovená pro uvedení kapacity do provozu; provádět přesuny z prostředků určených na generální opravy na investice strojního zařízení v rámci rezerv, které stanovil při rozpisu státního plánu; zmocnit ministra-předsedu SÚP, aby v dohodě s ministrem financí a s ministry-dodavateli v odůvodněných případech na žádost resortního ministra povoloval zvýšení objemu investic v běžném roce na úkor odvětví, které plán výstavby neplní; provádět v dohodě s ministrem-předsedou SÚP změny v plánu rozdělení fondovaných výrobků, které nebyly původními držiteli fondu čerpány; disponovat nerozdělenými úvěry až do výše 5 % limitu stanovených čtvrtletními úvěrovými plány Státní banky československé a Investiční banky; provádět v rámci úvěrového plánu operativní přesuny úvěrových limitů; povolovat v dohodě s ÚRO a ministrem financí výjimečné přiděly ředitelským fondům při částečném nesplnění podmínek platných pro poskytnutí přidělu a stanovit jejich výši; povolovat v dohodě s ministrem financí výjimku ze zákazu zahajovat sériovou výrobu bez schválení prototypu; rozhodovat i mimo stanovený plán ve věcech styků se zahraničím podle pravidel vydaných vládou.“ Národní archiv Praha, fond II. celostátní konference KSČ 11.–15. června 1956, karton č. 5, ar. j. č. 50, Návrh usnesení celostátní konference Komunistické strany Československa, s. 7–8.

⁵⁰⁹ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 812, Usnesení Rady ministrů č. 1002 z 11. dubna 1953 „O rozšíření práv ministrů SSSR“.

plánu práce početní stavy jednotlivých útvarů a schvalovat jejich změny; zavádět práce v úkolové mzdě; stanovovat normy práce, k nimž nebyly vydány normativy vyšším orgánem nebo přiznávat mimořádné jednorázové odměny za úspěšné splnění mimořádných úkolů z prostředků zvláště k tomu určených ve mzdových fondech.

Nové pravomoci ředitelů ve výstavbě a generálních opravách umožňovaly schvalovat projektovou a rozpočtovou dokumentaci podlimitní výstavby v rámci zmocnění daného ministrem a investic financovaných z ředitelského fondu; schvalovat a zařazovat do plánu jednotlivé podlimitní investiční akce v rámci limitu stanoveného ministrem a sjednávat s projektovými organizacemi vyhotovení potřebné projektové a rozpočtové dokumentace; provádět změny v rozdělení prostředků mezi jednotlivé objekty výstavby (v dohodě s dodavatelskými organizacemi), aniž by se přitom prodlužovaly lhůty pro jejich uvedení do provozu; schvalovat věcnou náplň plánů generálních oprav v rámci prostředků stanovených plánem; provádět podle stanovených podmínek z prostředků určených na generální opravy přesuny na investice do strojního zařízení.

V oblasti odbytu a zásobování získali generální ředitelé mimo jiné pravomoc: přejímat a provádět zakázky k výrobě výrobků ze surovin a materiálů odběratele anebo z odpadu, pokud tím nebylo ohroženo splnění plánu výroby zboží a v případě, že šlo o výrobu národohospodářsky žádoucí; provádět z bilanční rezervy, z pohotovostních skladů nebo na úkor odběratelů, kteří fondy nerealizovali, dodávky náhradních součástí v případě poruch nebo v jiném případě, kdy hrozilo nebezpečí z prodlení; nebo prodat bez fondového krytí národním podnikům nebo podnikům místního hospodářství materiál nepotřebný pro výrobní program, pokud nebyl vykoupen odbytovými organizacemi.⁵¹⁰

Usnesení celostátní konference přenášelo rovněž řadu pravomocí z ministerstev na národní výbory a požadovalo snížení počtu ministerstev a ústředních orgánů za účelem redukce počtu administrativních pracovníků a jejich přearování do výroby. Konkrétně měly být zrušeny instituce: ministerstvo státních statků, ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu, ministerstvo kultury, ministerstvo výkupu, státní výbor pro tělesnou výchovu a sport, státní úřad pro věci církevní, úřad pro vynálezy, úřad pro normalizaci, vládní výbor pro mírové využití atomové energie. Některé z nich měly být spojeny s jinými institucemi – například měla vzniknout ministerstvo potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků a ministerstvo školství a kultury – nebo jejich agendu měly převzít jiné instituce.⁵¹¹

⁵¹⁰ Národní archiv Praha, fond II. celostátní konference KSČ 11.–15. června 1956, karton č. 5, ar. j. č. 50, Návrh usnesení celostátní konference Komunistické strany Československa, s. 8–9.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 10–12.

7.1.5. Pokračující obtíže při sestavování 2. pětiletého plánu

Již na konci roku 1956 se návrh ročního plánu pro rok 1957 začal výrazněji odchylovat od schválených směrnic. Sestavování kontrolních cifer na rok 1957 opět charakterizoval značný časový skluz a plánovací aparát měl velké problémy vybilancovat všechny disproporce a zapracovat do ročního plánu nové vlivy. Podle zprávy o stavu prací na návrhu státního plánu pro rok 1957 z 17. listopadu 1956 se nedořešené otázky soustřeďovaly do oblastí investiční výstavby, osobní spotřeby a zahraničního obchodu.⁵¹²

Hlavní neočekávané aspekty přinesl do tvorby plánu zahraniční obchod, především snížení obchodní výměny se zeměmi RVHP. Příčinou byly změny v koncepcích rozvoje národních hospodářství lidově-demokratických států. Po VII. zasedání RVHP se všechny členské státy zaměřily na rychlejší růst životní úrovně pracujících a zpomalovaly tempo investiční výstavby.⁵¹³ Státy RVHP tak nebyly schopny ani splnit dodávky surovin a zemědělských produktů do Československa, které vyplývaly z doporučení VII. zasedání RVHP. Lidově demokratické státy současně v důsledku snížení investiční výstavby krátily dovozy československých strojů a zařízení. Potřebné dovozy ze zemí RVHP tak musely být pokryty importem z kapitalistických států. V důsledku vykrytí cenového rozdílu importů z kapitalistických států oproti zemím RVHP byl národní důchod zatížen neplánovanými náklady ve výši 2 mld. Kčs.

Do velmi nepříznivé situace se dostávala platební bilance Československa, a to nejen v zahraničním obchodě s kapitalistickými státy. Přestože očekávané plnění za rok 1956 i plán na rok 1957 předpokládal v korunovém vyjádření převís vývozu zboží nad dovozem z kapitalistických států, v rozpracovaném plánu zahraničního obchodu s kapitalistickými státy na rok 1957 prozatím figuroval pasivní schodek v platební bilanci ve výši 304 mil. Kčs. Důvodem byla nutnost poskytovat úvěry na československé zboží odběratelům v kapitalistických zemích⁵¹⁴ a splácet dřívější devizové úvěry Československa. Předběžný plán exportu navíc obsahoval řadu nejistých položek. Jednalo se například o export nefondované produkce ve výši 534 mil. Kčs, který byl pouze na papíře a bylo velmi nejisté, zda bude ve státech s tržní ekonomikou o takové zboží zájem. Plánované vývozy na devizové trhy se přitom

⁵¹² Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Stav prací na návrhu státního plánu na rok 1957 a hlavní jeho problémy.

⁵¹³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. č. 189/14, sv. 143, Zpráva o VIII. zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci, s. 2.

⁵¹⁴ Dodávání zboží na úvěr bylo ovlivněno charakterem československých exportů – vysoký podíl investičních celků – a současně nízkou konkurenceschopností československého zboží na zahraničních trzích.

nedařilo naplňovat již v předchozích letech. Plánovaný export strojů a investičních celků v roce 1956 byl splněn pouze ze 73,52 %.⁵¹⁵

Pasivní salda vykazovalo Československo v předběžném plánu i s lidově-demokratickými státy. Se Sovětským svazem 440 mil. Kčs – především z důvodu dovozu vojenské techniky, s Bulharskem 136 mil. Kčs a s NDR 151 mil. Kčs. Aktivní salda se objevila naopak v obchodě s Polskem (115 mil. Kčs), Čínou (182 mil. Kčs), Koreou (74 mil. Kčs) a Jugoslávií (74 mil. Kčs). Do plánu na rok 1957 nebylo navíc zakomponováno krytí poskytnutých úvěrů Jugoslávii a Albánii na rok 1957.⁵¹⁶ Další větší neplánovaný náklad pro rok 1957 ve výši 1,1 mld. Kčs byl způsoben nesplněním plánovaného snížení úrovně materiálových nákladů v roce 1956. Podíl materiálových nákladů na národním důchodu vykazoval tendenci narůstat místo, aby se snižoval. Národní důchod v roce 1956 vzrostl oproti předchozímu roku o 4,9 %, ale materiálové náklady o 7,6 %.⁵¹⁷

Celkově byly neplánované náklady pro rok 1957 vyčísleny na 3,9 mld. Kčs oproti schváleným směrnicím. Příznivý neočekávaný vliv spočíval naopak v rychlejším růstu hrubé průmyslové výroby v roce 1956 o 1,8 % oproti směrnicím⁵¹⁸, což umožnilo navýšit tuto položku v plánu na rok 1957 o 2,8 mld. Kčs nad rámec směrnic. Neplánované náklady tím však nebyly zcela vykryty. V návrhu plánu na rok 1957, ve verzi z konce roku 1956, tak musela být zkrácena investiční výstavba oproti směrnicím o 1,5 mld. Kčs. Plán investiční výstavby nebyl navíc podle odhadů o 1,8 mld. Kčs splněn ani v roce 1956. Během dvou let druhé pětiletky tak mělo být proinvestováno o 3,3 mld. Kčs méně, než předpokládaly směrnice, což již ohrožovalo realizaci některých investičních projektů a vytvářelo další neočekávané disproporce.

Plánovači SÚP museli do plánu na rok 1957 zapracovat rovněž růst osobní spotřeby o 11,8 %. Směrnice počítaly pouze s 8% růstem. Příčinou bylo překročení plánovaných příjmů obyvatelstva v roce 1956 o 1,25 mld. Kčs zvýšením mezd, penzí a stipendií. V plánu na rok 1957 musely být dále vytvořeny rezervy na plánovaná opatření v oblasti národního pojištění, snížení cen (ve výši 2,5 mld. Kčs) a na mzdové úpravy (ve výši 1,36 mld. Kčs, z toho 725 mil. Kčs na úpravu platů inženýrsko-technickým pracovníkům).

⁵¹⁵ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 3.

⁵¹⁶ Tamtéž, Stav prací na návrhu státního plánu na rok 1957 a hlavní jeho problémy.

⁵¹⁷ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesí politického byra ÚV KSČ), s. 8.

⁵¹⁸ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 2.

Vzhledem k nutnosti zpracovat do ročního plánu 1957 výše zmíněné neočekávané vlivy bylo možné roční plán předložit vládě ke schválení nejdříve v druhé polovině prosince roku 1956. SÚP, ministerstva a národní výbory tak byly pověřeny při dokončování návrhu ročního plánu sestavovat již rozpis úkolů pro podniky a další hospodářské jednotky na I. čtvrtletí 1957, který za normálních podmínek měl následovat až po oficiálním schválení plánu vládou. Technické problémy spojené s tvorbou plánu tak opět vyřadily politické špičky z rozhodování o finální podobě ročního plánu – výrazně odchýlené od schválených směrnic – a oddalovaly oficiální vyhlášení a legislativní zajištění úkolů druhé pětiletky.⁵¹⁹

Změny v plánu na rok 1957 se promítaly rovněž do plánu pětiletého. Nový návrh druhého pětiletého plánu byl vládě předložen v červenci roku 1957. Rychlejší růst hrubé průmyslové výroby v roce 1956 a výsledky plnění plánu za první pololetí roku 1957 umožnily navýšit plán růstu průmyslové výroby během druhé pětiletky na 155,91 % úrovně roku 1955. Na celostátní konferenci schválené směrnice očekávaly růst na 150,47 %. Průmyslová odvětví vyrábějící výrobky pro spotřebu obyvatelstva měla navýšit produkci na 141,32 % úrovně roku 1955 (směrnice předpokládaly růst na 137,78 %).

Nejzásadnější změny oproti směrnicím vykazoval návrh v oblasti investiční výstavby. Celková investiční výstavba v roce 1956 byla nakonec sice překročena o 0,61 mld. Kčs, na úseku státní investiční výstavby však nebylo proti plánu proinvestováno 1,55 mld. Kčs, stejně jako v plánovaných generálních opravách základních fondů (-0,04 mld. Kčs). Investice se přesunuly do soukromé bytové výstavby⁵²⁰, kde bylo investováno o 1,31 mld. Kčs více, než předpokládaly směrnice. Více bylo proinvestováno rovněž v Jednotných zemědělských družstvech (+0,15 mld. Kčs) a ve výstavbě mimo státní plán (+0,73 mld. Kčs), do které spadaly mimo jiné investice z úvěrů na racionalizační opatření a investice z podnikových fondů pracujících a nadplánových zisků. Na racionalizační opatření bylo však vynaloženo pouze 120 mil. Kčs. Investice z podnikových fondů pracujících a nadplánových zisků byly ještě marginálnější. V roce 1956 bylo takto investováno pouze 50 mil. Kčs. Příklad do těchto fondů představoval 1,2 % mzdového fondu podniku, přičemž 70 % mělo být použito na investice. Z nadplánovaného zisku mohly podniky použít 30 % na investice. Většinu „investiční výstavby mimo státní plán“ tvořila kategorie „ostatní investice mimo státní plán“, do které spadaly různé mimořádné investiční akce jako například výstavba v akci „zvelebení měst“, investice

⁵¹⁹ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Stav prací na návrhu státního plánu na rok 1957 a hlavní jeho problémy.

⁵²⁰ Jednalo se o výstavbu bytů a domů obyvatelstva svépomocí, pro niž byly uvolněny stavební materiál a pracovní síly v uvedeném finančním vyjádření.

v ostatních družstvech, investice iniciované přes ÚRO apod. Celkově bylo v této kategorii proinvestováno za uvedený rok 1,14 mld. Kčs.

Návrh druhé pětiletky z poloviny roku 1957 předpokládal oproti směrnicím snížení celkové investiční výstavby a současně pokles podílu státní investiční výstavby ve prospěch investic mimo státní plán. Investiční výstavba měla oproti směrnicím poklesnout o 5,29 mld. Kčs, z toho státní investiční výstavby o 15,29 mld. Kčs. Podíl státní investiční výstavby na celkových investicích tak klesl na 65 % oproti 70,5% podílu ve směrnicích. Pokles zaznamenaly v návrhu rovněž investice do generálních oprav o 1,11 mld. Kčs a investice v JZD o 0,34 mld. Kčs. Více mělo být naproti tomu proinvestováno v soukromé bytové výstavbě o 6,24 mld. Kčs a v ostatní výstavbě mimo státní plán o 5,21 mld. Kčs. Roční investice z podnikových fondů pracujících a nadplánového zisku se měly do roku 1960 navýšit na 600 mil. Kčs (viz Tabulka 52). Celkové investice pětiletky v této kategorii ve výši 1,73 mld. Kčs kryly však pouze asi 50 % odhadovaných prostředků v těchto fondech. Důvodová zpráva k návrhu druhého pětiletého plánu nedoporučovala rychlejší tempo růstu investic z podnikových fondů a nadplánového zisku vzhledem k nedostatečným zkušenostem s touto formou výstavby.⁵²¹

Tabulka 52

Navrhovaná investiční výstavba 2. pětiletky v pivovarsko-sladařském odvětví z července 1957 (mil. Kčs)							
Oblast investiční výstavby	Návrh 2. pětiletky z poloviny roku 1957						Směrnice cel. konf. KSČ
	1956	1957	1958	1959	1960	1956–1960	1956–1960
Státní investiční výstavba	22,39	24,9	27,54	30,20	32,30	137,33	152,63
Generální opravy základních fondů						39,07	40,18
Výstavba JZD	2,37	2,94	3,29	3,64	3,89	16,13	16,47
Investice z úvěrů na racional. opatření	0,12	0,16	0,16	0,18	0,19	0,81	3,35
Investice z podnik. fondů pracujících a nadplán. zisků	0,05	0,30	0,33	0,45	0,60	1,73	

⁵²¹ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962) spisovna, karta č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 129–162.

Investice z fondu míst. hospodářství	-	-	0,05	0,06	0,06	0,17	
Ostatní investice mimo státní plán	1,14	1,23	1,22	1,13	1,12	5,84	
Soukromá bytová výstavba	1,95	2,00	2,03	2,10	2,16	10,24	4,00
Investiční výstavba ČSR celkem						211,32	216,62

Pramen: Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 133.

Vedle investic byly oproti směrnicím zredukovány úkoly rovněž v úspoře vlastních nákladů a životní úrovni obyvatelstva. Ve schválených směrnicích měly vlastní náklady poklesnout během pěti let o 14,78 %. Nový návrh již počítal se snížením pouze o 12,61 %. Osobní spotřebu předpokládaly směrnice v roce 1960 o 44,4 % vyšší než v roce 1955, zatímco návrh očekával zvýšení pouze o 36,9 %.⁵²²

Přetrvávající problém československého hospodářství spočíval v zahraničním obchodě. Plánovaná obchodní výměna se zeměmi RVHP doznávala oproti doporučení ze VII. zasedání RVHP značných změn. Například pro léta 1958–1960 měly být sníženy dodávky uhlí z Polska a Maďarska do ČSR o více než 12 mil. tun, dodávky mazutu z Rumunska o 770 tis. tun, dodávky zemědělských produktů z Bulharska, Maďarska a Rumunska o 411 mil. Kčs a vývoz československých strojů do evropských lidově-demokratických zemích se měl snížit o 484 mil. Kčs. Proti schváleným směrnicím se tak předpokládaný vývoz snížil o 3 mld. Kčs a dovoz naopak narostl o 550 mil. Kčs. Ve skladbě vývozu se snížil podíl strojů na úkor potravin a spotřebního zboží. Změnila se rovněž teritoriální struktura zahraničního obchodu. Původně směrnice předpokládaly v letech 1956–1960 zvýšení vývozu do demokratických států o 57 % a dovozu o 56 %. Nový návrh pětiletého plánu z poloviny roku 1957 očekával nárůst vývozu do těchto států pouze ve výši 43 % a dovozu ve výši 50 %. Zvýšení zahraničního obchodu s kapitalistickými státy ukládaly směrnice ve výši 66 % pro vývoz a 35 % pro dovoz. Nový návrh předpokládal růst vývozu o 71 % a dovozu o 57 %.⁵²³

⁵²² Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 173–181.

⁵²³ Tamtéž, s. 216–223.

Přímo hrozivě působil pohled na plánovanou platební bilanci Československa. Z optimistických aktivních sald ve směrnicih celostátní konference KSČ, které pro rok 1958 předpokládaly 334 mil. Kčs a na rok 1959 dokonce 617 mil. Kčs, se platební bilance v novém návrhu propadla do pasiva 431 mil. Kčs v roce 1958 a 526 mil. Kčs v roce následujícím. Saldo mělo být způsobeno především v obchodě s demokratickými státy, zatímco v obchodě s kapitalistickými počítal návrh s pasivem pouze v roce 1958 ve výši 70 mil. Kčs (viz Tabulka 53). Negativně na platební bilanci působil zejména vzájemný obchod s vojenským zařízením se SSSR. Sofistikovaná vojenská výroba – nadzvukové proudové letouny, radiolokátory a raketová technika – byla koncentrována převážně v SSSR, zatímco v Československu se vyráběla surovinově náročná těžká obrněná technika, jenž měla strategickou důležitost během druhé světové války, ale ve druhé polovině 50. let se její význam ve zbrojním programu východního bloku postupně snižoval na úkor právě nových vojenských technologií.

Tabulka 53

Platební bilance v letech 1958–1960 (mil. Kčs)			
	1958	1959	1960
Celkem směrnice	+334	+617	+788
Celkem nový návrh	-431	-526	+147
Lid.-demokratické státy – směrnice	+277	+294	+448
Lid.-demokratické státy – nový návrh	-361	-550	-52
Kapitalistické státy – směrnice	+57	+323	+340
Kapitalistické státy – nový návrh	-70	+24	+199

Pramen: Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 217.

Upravený plán 2. pětiletky byl schválen 18. října 1957 a obsahoval kontrolní cifry pro rok 1958. Časový úsek od schválení kontrolních cifer na rok 1958 a vypracováním plánu na rok 1958 však přinesl další zásadní změny v uvažované vzájemné výměně zboží se Sovětským svazem, Čínskou lidovou republikou a některými lidově demokratickými státy, takže plán na rok 1958 musel být opět podle nových skutečností přepracován. Došlo především k dalšímu přesunu dovozů důležitých surovin a potravin – maso, tukové suroviny, černé a barevné kovy, kaučuk atd. – z lidově-demokratických států na kapitalistické státy v rozsahu 1,1 mld. Kčs pro roky 1959 a 1960. Disproporce v platební bilanci zahraničního obchodu, kterou prohlubovalo každoroční neplnění plánu vývozu strojů do kapitalistických zemích, byly v letech 1956 a 1957 vyrovnávány devizovými rezervami a krátkodobými úvěry v devizových měnách. Za účelem

snížení salda platební bilance byly snižovány rovněž dovozy strategických surovin určené na dotace pro státní hmotné rezervy. V roce 1958 se negativní trend zahraničního obchodu stále prohluboval a prostor k vyrovnání platební bilance těmito metodami se vyčerpával. Jenom v roce 1957 a 1958 byly přijaty krátkodobé úvěry v kapitalistických měnách ve výši 250 mil. Kčs a úvěr ve zlatě poskytnutý Sovětským svazem ve výši 97 mil. Kčs. V roce 1959 tak bylo nutné splatit dříve poskytnuté úvěry v devizových měnách ve výši 100 mil. Kčs a v roce 1960 ve výši 150 mil. Kčs.⁵²⁴

Možnosti zvýšení dovozu z evropských lidově-demokratických zemích mimo SSSR byly nereálné. Z průběhu bilaterálních jednání o obchodních smlouvách, které měly smluvně zajistit vzájemné dodávky do roku 1960, se dalo očekávat naopak další snížení importu již zakalkulovaných v perspektivním plánu do roku 1960. Obchodní smlouvy byly v polovině roku 1958 uzavřeny pouze s NDR, Polskem a Albánií. SÚP provedl v nejkrizovějších segmentech řadu úprav plánu. V segmentu surového železa byl například deficit snížen na úkor rezerv a naplánováním vyššího sběru šrotu. Nedostatek kaučuku si vynutil přezkoumat strukturu plánované výroby nákladních automobilů, která se mohla přesunout od vozů vybavených velkým počtem pneumatik V 3 S (12 pneumatik) k automobilům S 5 T (8 pneumatik). Ze státních hmotných rezerv bylo dále uvolněno obilí pro snížení jeho dovozu a cukr za účelem navýšení exportu.

Krizová situace zahraničního obchodu ovšem vyžadovala komplexnější řešení. Východisko shledávali pracovníci SÚP v navýšení vzájemné výměny zboží se Sovětským svazem nad rámec uzavřených dlouhodobých obchodních dohod, případně s Čínskou lidovou republikou, a to počínaje již rokem 1959. SÚP žádal politické špičky, aby se sovětskou stranou zajistili potřebné dohody, jelikož jednání na úrovni plánovacích úřadů nepřinášela adekvátní výsledky. Obchodní výměna se sovětským svazem vykazovala v perspektivním plánu pro období let 1958–1960 pro Československo saldo 1 915 mil. Kčs (dovoz 12 440 mil. Kčs, vývoz 10 525 mil. Kčs). Platební bilanci z důvodu splátek SSSR za zboží dodané v předchozích letech byla plánována v menším pasivu ve výši 933 mil. Kčs, což se téměř rovnalo saldu ve vzájemné výměně v oblasti speciální výroby – vojenské techniky. Československo plánovalo v uvedeném období dovést ze SSSR „speciální výrobky“ v hodnotě 1 190 mil. Kčs a vyvézt 658 mil. Kčs. Schodek v položce speciální výroba měl být vyrovnán snížením dovozu o 330 mil. Kčs a zvýšením vývozu o 570 mil. Kčs. Sovětská strana sice akceptovala některé československé

⁵²⁴ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1734, Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960, s. 1–18.

návrhy na zvýšení exportu, nicméně odřeknutím odběru dopravních letounů Il 14 z Československa a nezajištěním dodávek letounů L 29 v letech 1959–1960, se kterými SÚP počítal, se předpokládaný vývoz speciální výroby ještě snížil o zhruba 80 mil. Kčs. Navzdory další restrikci dovozu o 225 mil. Kčs v uvedených dvou letech se plánované saldo speciální výroby snížilo pouze na 417 mil. Kčs.⁵²⁵

Volné výrobní kapacity, které mohly zajistit zvýšení obchodní výměny se Sovětským svazem, měl pouze strojírenský průmysl. Strojírenství dlouhodobě neplnilo plánované exporty na kapitalistické trhy a v lidově-demokratických zemích byl odbyt československých strojů možný pouze na úvěr. SÚP navrhoval v letech 1959 a 1960 zvýšit vývoz strojů a zařízení do SSSR v celkové hodnotě 1 160 mil. Kčs. Potřebné množství strojů mělo být zajištěno zvýšením produkce ministerstva přesného strojírenství ve výši 300 mil. Kčs tím, že by se využily výrobní kapacity uvolněné snížením speciální výroby. Vývoz strojů v hodnotě 300 mil. Kčs však pouze vyrovnával pasivní saldo, které bylo v obchodní výměně vytvořeno v letech 1957 a 1958 a na konci roku 1958 bylo odhadováno právě na 300 mil. Kčs. Další strojírenské výrobní kapacity pro vývoz do SSSR mohly být získány nenaplněním plánovaných vývozů do zbylých lidově-demokratických zemích. Pokud by nebyly poskytnuty žádné další úvěry těmto státům, bylo možné přesunout plánované dodávky strojů až v hodnotě 260 mil. Kčs na SSSR. Československé strojírenství by však muselo zajistit takto uvolněný globál strojů v druzích a zařízeních, jež SSSR vyžadoval. Další zvýšení vývozu strojů v rozsahu 300 mil. Kčs ročně bylo již podmíněno zajištěním materiálu. Celá koncepce perspektivního plánu strojírenské výroby na roky 1959 a 1960 musela být přepracována.

Zvýšený vývoz strojů do SSSR umožňoval přesunout dovozy z kapitalistických států na SSSR v rozsahu 360 mil. Kčs v roce 1959 a 500 mil. Kčs v roce 1960. Při přepočtu cenových rozdílů v obchodě s kapitalistickými státy a cenami stanovenými v socialistickém táboře, které byly pro Československo méně výhodné, by přesun dovozů na SSSR snížil dovozy z kapitalistických států pouze o 300 mil. Kčs v roce 1959 a o zhruba 400 mil. Kčs v roce 1960. V roce 1959 by tak stále zůstal nekrytý schodek v platební bilanci s kapitalistickými státy ve výši 162 mil. Kčs a teprve v roce 1960 by mohla být tato bilance aktivní ve výši 71 mil. Kčs. Na úhradu schodku v roce 1959 navrhoval SÚP zvýšit vývoz nestrojírenských výrobků na devizové trhy v rozsahu 200 mil. Kčs ročně, který by byl docílen na úkor spotřeby obyvatelstva.⁵²⁶

⁵²⁵ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1734, Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960.

⁵²⁶ Tamtéž.

Negativní vlivy ze zahraničního obchodu se přesouvaly do dalších oblastí. Zpráva SÚP počítala se snížením investiční výstavby oproti perspektivnímu plánu. Pokles neměl být dosažen pouze nezahájením nových staveb, ale i zpomalením již rozestavěné průmyslové výstavby. Neuvedení plánovaných nových výrobních kapacit do provozu tak deformovalo parametry celé druhé pětiletky.⁵²⁷

Úpravy se měly dotknout rovněž růstu životní úrovně. Dodávky zboží se měly snížit o 4,5 mld. Kčs oproti perspektivnímu plánu a o 6,2 mld. Kčs oproti směrnicím. Vzhledem k vyšším nákupům veřejného sektoru, především JZD, měly nákupy obyvatelstva pro osobní spotřebu oproti směrnicím poklesnout ještě více než dodávky zboží – o 9,4 mld. Kčs. Růst osobní spotřeby tak měl být od roku 1958 poprvé od provedení měnové reformy nižší než růst národního důchodu (viz Tabulka 54).⁵²⁸

Tabulka 54

Meziroční přírůstky osobní spotřeby a národního důchodu v letech 1954–1960 (%)								
	1954	1955	1956	1957 oč. spl.	1958 plán	1959 úprava	1960 úprava	1955–1966
Národní důchod	3,7	8,8	5,9	7,3	8,8	5,4	6,7	139,2
Osobní spotřeba	13,3	9,9	6,9	9,1	5,1	4,0	4,0	132,6

Pramen: Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karton č. 1734, Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960, s. 22.

Finální úprava pětiletého plánu národního hospodářství na léta 1959–1960 byla politickému byru předložena v červnu 1958. Změny si vynutila nutnost vyrovnat plán zahraničního obchodu prostřednictvím snížení dovozu surovin a materiálů. Pokles importů neumožňoval udržet plánované tempo růstu průmyslové výroby a osobní spotřeby. Rentabilitu zahraničního obchodu ovlivňoval rovněž nepříznivý vývoj na kapitalistických trzích, který zhoršoval poměr mezi paritními a vnitřními cenami exportované produkce. Naplnění plánu zahraničního obchodu s kapitalistickými státy si tak vyžádalo uvolnit pro vývoz dodatečnou produkci ve vnitřních cenách ve výši 0,7 mld. Kčs v roce 1959 a 1,4 mld. Kčs v roce 1960. Současně se tím snižoval plánovaný dovoz o 0,2 mld. Kčs v roce 1959 a 0,7 mld. Kčs v roce

⁵²⁷ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1734, Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960, s. 19–20.

⁵²⁸ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1734, Návrh Usnesení politické byra ÚV KSČ k bodu: Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960, s.3; Zpráva ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího o stavu prací a hlavních problémech při úpravě perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1959–1960, s. 20–28.

1960. Plánované tempo růstu hrubé průmyslové výroby mělo za pětiletku dosáhnout 154,4 % úrovně roku 1955. Perspektivní plán z roku 1957 počítal s růstem na 155,91 %. Produkce výrobních prostředků měla přitom vzrůst na 161,4 % a produkce spotřebního zboží na 143,8 % úrovně roku 1955. Úprava tím zvýšila plánovaný růst spotřebního zboží oproti perspektivnímu plánu (141,32 %) i směrnicím (137,78 %). Příčinou nicméně nebyl záměr ve větší míře uspokojit spotřebu domácího obyvatelstva, ale měnící se struktura v požadavcích na dovozy československého zboží ze strany lidově demokratických zemí. Českoslovenští plánovací experti museli přikročit k výraznému snížení speciální (zbrojní) výroby a navýšit produkci potravinářského a spotřebního zboží. Pivovarského a sladařského průmyslu se úprava týkala zvýšením plánovaného výkupu ječmene v roce 1959 o 80 tis. t a v roce 1960 o 90 tis. t za účelem zvýšení výroby sladu a jeho exportu.⁵²⁹

Spotřeba československého obyvatelstva měla být naopak hlavní oblastí, která měla výpadek plánované výroby pokrýt. Záměrem bylo udržet tempo plánovaných investic a nevytvářet další disproporce v plánu národního hospodářství. Plánovaná osobní spotřeba za celou pětiletku měla podle návrhu dále poklesnout na 31,5 %, oproti třetinovému růstu ve směrnicích. Politické byro nakonec schválilo růst osobní spotřeby ve výši 32,6 % s tím, že možnosti dodržet původní návrh růstu osobní spotřeby o jednu třetinu bude ještě přezkoumán.⁵³⁰ Reálné mzdy měly za celou pětiletku vzrůst o 18 %. Směrnice pětiletého plánu původně předpokládaly 30% růst a v roce 1957 upravený perspektivní plán růst ve výši 20 %. Snížila se rovněž dotace pro státní hmotné rezervy, která měla pro léta 1959–1960 původně činit 4,6 mld. Kčs. Úprava počítala zhruba z 3,5 mld. Kčs.

Plánovaná investiční výstavba se snížila pouze nepatrně z důvodu nesplnění plánu výstavby v roce 1957. Celkové investiční náklady měly v pětiletce klesnout pouze o 380 mil. Kčs na 179,77 mld. Kčs. Významněji se změnila pouze struktura investičních nákladů ve prospěch investiční výstavby mimo státní plán (decentralizované investice podniků, výstavba JZD, soukromá bytová výstavba atd.), která se měla zvýšit oproti perspektivnímu plánu v roce 1957 o 1,29 mld. Kčs na 44,11 mld. Kčs. Plán státní investiční výstavby se tak snížil o 1,67 mld. Kčs na 135,66 mld. Kčs.

Neplnění investičních úkolů v roce 1957 se rovněž podepisovalo na rostoucí hodnotě nedokončené výstavby. V roce 1957 totiž objem nedokončené výstavby místo plánovaného poklesu o 1,35 mld. Kčs, o 1,69 mld. Kčs narostl. K 1. lednu 1958 tak stav nedokončené

⁵²⁹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 250/1, sv. 183, Příloha III. Zpráva o návrhu úpravy perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1959–1960.

⁵³⁰ Tamtéž, Návrh usnesení politického byra ÚV KSČ o úpravě 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství.

výstavby činil 24,34 mld. Kčs o 3,02 mld. Kčs více než stanovovaly směrnice. Upravený perspektivní plán tak očekával na konci druhé pětiletky k 1. lednu 1961 objem nedokončené výstavby ve výši 29,24 mld. Kčs, o 4,85 mld. Kčs více oproti schváleným směrnícím na celostátní konferenci KSČ v roce 1956.

Nesplněné plány v růstu produktivity práce za rok 1958 si vyžádaly rovněž úpravu této položky v pětiletém plánu. Produktivita práce v průmyslu se měla za celé období zvýšit pouze o 35,2 %, oproti 39,1 % v perspektivním plánu. Plánovaný růst hrubé zemědělské výroby se měl ve druhé pětiletce rovněž o 1 % snížit na 27 %.⁵³¹

Schválená úprava perspektivního plánu se stala předlohou k uzákoněnému plánu druhé pětiletky. Zákon o druhém pětiletém plánu byl vydán 16. října 1958, tedy na konci třetího roku této pětiletky. Ve zkrácené podobě obsahoval vybrané hospodářské údaje z uvedeného návrhu úpravy perspektivního plánu pro léta 1959–1960. Plánovaný růst osobní spotřeby zůstal stejný jako ve směrnících ve výši jedné třetiny.⁵³²

Během roku 1958 se pozvolna dařilo překonat řadu uvedených nepříznivých vlivů a plán na zbytek pětiletky stabilizovat. Československé vládní delegaci se na jednáních v Moskvě podařilo částečně splnit požadavek SÚP a vyjednat rozšíření vzájemného obchodu se SSSR v letech 1959–1960 o 200 mil. rublů ročně nad objem stanovený dlouhodobou obchodní dohodou ze dne 13. prosince 1957. Na jednání v dubnu 1958 se podařilo vyjednat zvýšení dovozu ze SSSR o 45 mil. Rb v roce 1959 a v roce 1960 o zhruba 50 mil. Rb. Československý vývoz do SSSR se měl naproti tomu zvýšit o 65 mil. Rb v roce 1959 a 80 mil. Rb v roce 1960. Na jednáních v červnu 1958 se podařilo navýšení vzájemné výměny zboží dále rozšířit. V roce 1959 se tak československý dovoz měl zvýšit o 95 mil. Rb a vývoz do SSSR o 100 mil. Kčs nad objem uzavřené obchodní dohody. V přepočtu na Kčs podle obchodní parity se jednalo o 597 mil. Kčs u dovozu a o 695 mil. Kčs u vývozu. V roce 1960 činilo navýšení na straně československého dovozu 93 mil Rb, na straně československého vývozu 155 mil Rb, tj. 626 mil. Kčs u dovozu a 726 mil. Kčs u vývozu. Pro československé hospodářství bylo příznivou zprávou, že navýšení dodávek do SSSR se týkalo téměř výhradně strojního zařízení. Československé strojírenské podniky měly aktuálně nenaplněné výrobní kapacity z důvodu nesplnění plánu exportu do kapitalistických států. Ve struktuře navýšených sovětských dodávek

⁵³¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 250/1, sv. 183, Příloha III. Zpráva o návrhu úpravy perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1959–1960.

⁵³² Zákon č. 63/1958 Sb. ze dne 16. října 1958 o druhém pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství Republiky československé. Sbírka zákon Republiky československé, roč. 1958, částka 25, s. 129–132.

do Československa činily v roce 1959 suroviny a potraviny 57 mil. Rb a 52 mil. Rb v roce 1960.⁵³³

V zahraničním obchodě s kapitalistickými státy naopak stále pokračoval negativní trend i v roce 1958. Vývoz strojů a zařízení do „devizové ciziny“ byl ještě v říjnu 1958 za uvedený rok očekáván přibližně ve výši 900 mil. Kčs. V prosinci 1958 odhadovalo ministerstvo zahraničního obchodu plnění tohoto vývozu pouze ve výši 840 mil. Kčs, což dokonce znamenalo pokles oproti vývozu v roce 1957. Plán vývozu strojírenského zařízení na kapitalistické trhy pro rok 1959 byl sice snížen z 1 354 mil. Kčs na 1 078 mil. Kčs, ale i tak se jednalo o 28% meziroční zvýšení, jenž bylo jenom stěží splnitelné. Velká část vývozu v roce 1959 musela být navíc realizována prostřednictvím dlouhodobých úvěrů. Pro země socialistického tábora se očekávalo zvýšení salda dlouhodobých úvěrů v roce 1959 o 433 mil. Kčs a pro vývoz do kapitalistických států (většinou rozvojových zemí) o 120 mil. Kčs.⁵³⁴

⁵³³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 246/2, sv. 181, Příloha III. Zpráva o jednání mezi ČSR a SSSR o rozšíření výměny zboží v letech 1959–1960 konaném ve dnech 3.–10. června 1958 v Moskvě; Tamtéž, Příloha IV. b Výměna zboží s SSSR v roce 1959 a 1960.

⁵³⁴ Tamtéž, a. j. 271/1, sv. 198, Příloha III. Zpráva o hlavních úkolech státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1959, s. 18–20.

7.1.6. Reorganizace hospodářských struktur v Sovětském svazu

Současně s hospodářskými obtížemi a problémy při sestavování plánu na rok 1957 se rozšiřovalo pole přípustného diskurzu o modifikaci řízení ekonomiky i na oblasti systému dříve dogmaticky neprolomitelné. Hlavní podnět ke komplexnějším reformám nezačaly hospodářské problémy Československa ani poznatky jeho plánovacích expertů, ale ideologické importy ze Sovětského svazu. Politickou linii Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu prezentují projevy prvního tajemníka Nikity Sergejeviče Chruščova z ledna a února 1957. Nejvyšší představitel Sovětského svazu označil za největší problém sovětského systému plánování dřívější přílišnou centralizaci, která řízení ekonomiky koncentrovala do 50 ministerstev a úřadů sídlících v Moskvě. Ministerstva měla tendence k „resortismu“ – prosazování zájmů vlastního resortu před zájmy společnosti, jenž se projevoval například zamlčováním volných výrobních kapacit před vládou s cílem usnadnit si splnění úkolů státního plánu. Resortní hranice měly rovněž bránit provádění specializace a kooperace výroby⁵³⁵ a znesnadňovat komplexní rozvoj hospodářství ekonomických okresů, republik, krajů a oblastí.⁵³⁶

Chruščov shledával zásadní problém v odtrženosti a velké geografické vzdálenosti ústředního řízení od podřízených podniků. Moskevská ministerstva a úřady měly tendence obklopovat se četnými centrálními organizacemi – odbytovými a zásobovacími kanceláři, základnami, trusty atd. – a přenášet tak řídicí pravomoci z podniků a sovětských regionů do Moskvy. Zásobování podniků mělo být přitom podle pracovníků podniků, se kterými se Chruščov setkal, jedna z nejvíce selhávajících oblastí.⁵³⁷ Neustálé bobtnání ministerstev podporovala i mentalita tehdejších plánovačů, která posuzovala prestiž ministerstva podle počtu

⁵³⁵ Jedním z příkladů neproduktivního resortismu uváděl Chruščov realizaci požadavku na výrobu syntetického lihu z odpadních plynů při výrobě nafty, která měla přinést úsporu obilí a brambor. Výstavbě oddělení na produkci syntetického lihu v areálech závodů zpracovávajících ropu se ovšem postavilo ministerstvo naftového průmyslu, jelikož se nechtělo zabývat výrobou „jež mu nepřísluší“. Otázka zajištění výroby syntetického lihu získala podobu dlouhodobého sporu ministerstva naftového průmyslu a ministerstva chemického průmyslu, který nakonec skončil kompromisem – vybudováním speciálních závodů na výrobu syntetického lihu vzdálených 3–4 km od naftových závodů. Odhadované investiční náklady na zřízení výroby syntetického lihu v areálech naftových závodů byly přitom odhadovány o 30–35 % nižší a provozní mzdové náklady o 15 % nižší než v případě vybudování zcela nových samostatných závodů na výrobu lihu. Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Některé otázky zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví (Zpráva soudruha N. S. Chruščeva plenu ÚV KSSS únor 1959), s. 12.

⁵³⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví.

⁵³⁷ „Pracovníci podniků, s nimiž jsem měl možnost v poslední době se setkat, jsou rozhořčení, že místo toho, aby se zabývali otázkami nejnovější techniky, organizací a ekonomikou výroby, jsou nuceni denně od rána do večera telefonovat na všechny strany, musí používat úskoků a doslova zachraňovat závody, aby nemusely zastavit práci v důsledku nedodržení dodávek těch nebo oněch materiálů.“ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví (únor 1957), s. 39.

hlavních správ.⁵³⁸ Chruščov neopomněl zkritizovat i dublování práce ministerstev aparátem Gosplanu a aparátem Státní ekonomické komise, jejichž organizační struktury kopírovaly rozdělení řízení průmyslu do ministerských hlavních správ.⁵³⁹ Ústřední plánovací aparát pohlcoval velký počet schopných inženýrů a techniků, jejichž schopnosti by byly podle prvního tajemníka ve výrobních provozech lépe využity než v kancelářích ministerstev a centrálních úřadů. Talentovaní odborníci si v ústředních plánovacích institucích po čase „přivyknou hledět na věci, na život přes papír, přes oběžníky“. Někteří z nich se podle prvního tajemníka dokonce považovali za tak kvalifikované a nesporné autority, že upřímně věřili v neomylnost všech svých závěrů a rozhodnutí, která činili o podnicích, jež byly na tisíce kilometrů od ministerstev a na nichž nikdy nebyli.⁵⁴⁰

Chruščovův „Nový kurz“ je v řadě konceptů spojován s určitou rehabilitací technické inteligence a odborného teoretického vzdělání všeobecně. Oficiální výroky prvního tajemníka volající po „zvědečtění“ plánovacího procesu, organizaci výroby a řízení podniku kontrastovaly totiž s ideologickým jazykem stalinismu, jenž do pozice hlavního hrdiny budování komunismu postavil dělníka heroicky zvyšujícího svůj výkon, upřednostňoval „školu života“ před teoretickým vzděláním a přínos technicko-hospodářských expertů veřejně ignoroval.⁵⁴¹ Praxe se ovšem od ideologického jazyka odlišovala. Kritické pasáže Chruščovova projevu, mířící možná na konkrétní osoby z řad vysoce postavených plánovačů, nasvědčovali však spíše na pokračování latentního konfliktu politické moci a moci expertní než na jejich nové spojenectví. Výčet nedostatků v řízení ekonomiky doplňovala dehonestace pracovníků ústředního plánovacího aparátu, kteří byli v kancelářích odtrženi od reálného života a ani se nenamáhalí navštívit podniky, o nichž rozhodovali bez jakýchkoliv pochyb o své neomylnosti. Škola života tak představovala i v Chruščovově projevu nejlepší kvalifikaci pro vedoucí funkce, jelikož stejně jako za Stalinovy vlády legitimizovala postavení politických špiček v čele státu a byla překážkou případnému nástupu technokracie. Chruščov záměrně podkládal své úvahy na zdokonalení systému hospodářského řízení příklady ze své praxe, kdy působil jako tajemník

⁵³⁸ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví (únor 1957), s. 18.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 10. Paralelní sestavování plánu hlavními správami a oborovými odděleními Gosplanu mělo původně účel jednak prověřit oprávněnost potřeb ministerstev a odhalit tendence k změkčování plánovaných úkolů a jednak dávalo prostor ministerstvům a hlavním správám, jež měly lepší informace o možnostech svého sektoru než Gosplan, sestavit ambicióznější plány rozvoje svého odvětví (pozn. autora).

⁵⁴⁰ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví, s. 3.

⁵⁴¹ Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019, s. 14.

okresního výboru strany v Donbase.⁵⁴² Praxi ve stranických výborech tím nadřazoval zkušenostem z ústředního plánovacího aparátu a expertních institucí.

Chruščov nekritizoval sovětskou expertní základnu všeobecně, ale soustředil se pouze na tu její část, jenž měla nejsilnější mocenské zázemí – ústřední plánovací orgány sídlící v Moskvě. Odborníky ve vědeckých ústavech, v podnicích, oblastních výborech, a radách jednotlivých Sovětů považoval naopak za spojence a jejich práci vyzdvihoval. Chruščovův přístup na jedné straně odrážel jeho mentalitu a osobní zkušenost. Ve funkci prvního tajemníka ukrajinské SSR a později moskevské oblasti byl zvyklý působit v terénu – objíždět podniky, kolchozy, sovchozy, jednat s oblastními funkcionáři – a často narážel na těžkopádné byrokratické soukolí, na němž řada jeho návrhů a žádostí ztroskotala. „Lejstrožrouti“ zavření v kancelářích – ve svých pamětech takto mimochodem charakterizoval Georgije Malenkova – tak neměli v očích Nikity Chruščova příliš mnoho respektu a sympatií.⁵⁴³ Na straně druhé zapadala kritika ústředních orgánů do Chruščovovi širší strategie, která měla upevnit jeho osobní mocenské postavení, aktuálně vůči oponentům z řad stalinistů, a dlouhodoběji jej stabilizovat získáním nových spojenců v regionech.

Návrhy na přesun pravomocí z Moskvy na vlády jednotlivých Sovětů, oblastní výbory, podniky a závody měly z mocenského hlediska svou logiku. Výsledkem dřívější centralizace řízení ekonomiky bylo vytvoření několika desítek ústředních institucí (ministerstev, ústředních orgánů apod.), které byly podle určitých kritérií oborově členěny. Podstata jejich fungování se dá připodobnit k centrálním ventilům, jež ústí k mocenskému politickému centru. Veškeré informace z podřízených institucí a podniků musely k politickým špičkám projít tímto regulačním ventilem a stejně tak opačným směrem příkazy politických špiček. Systém řízení sovětského hospodářství tak byl založen na důvěře politických špiček k odborníkům, jež připravovali podklady na jejich zasedání.⁵⁴⁴

⁵⁴² Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví, s. 10.

⁵⁴³ Taubman, William: Chruščov. Člověk a jeho doba. Nakladatelství BB/art s.r.o., Praha 2005, s. 216.

⁵⁴⁴ Nikita Chruščov ve svém projevu poukazoval na fyzické limity politického mocenského centra – předsednictva ÚV KSSS, Rady ministrů, Státní ekonomické komise – při rozhodování o zásadních otázkách státu: „Národní hospodářství v naší zemi rozrostlo se do gigantických rozměrů, objevilo se množství nových problémů, k nimž je nutno mít stanovisko a rozhodnutí strany a vlády. Není možné to fyzicky všechno zvládnout jen v několika centrálních orgánech. Otázky se však přesto řeší. Ale jak se řeší? Na základě důvěry. O tom se nikde nehovoří, ale ve skutečnosti není přece možné na jednom zasedání, dejme tomu za tři hodiny hluboce prozkoumat 50–60 důležitých otázek. Je jasné, že o těchto otázkách se rozhoduje na základě důvěry k těm, kteří tyto otázky připravují na zasedání“. Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví (únor 1957), s. 5.

Za Stalinovy vlády sice využívaly tyto „centrální ventily“ svůj mocenský potenciál k prosazování resortních zájmů a v soupeření s ostatními ústředními orgány, mocenskou hegemonii sovětského vůdce však neohrožovaly. Stalinova pozice byla zajištěna jeho autoritou, která mu umožňovala nejen administrativně ale i fyzicky odstranit jakéhokoli vedoucího pracovníka plánovacího aparátu při sebemenší známce neloajality nebo návalu jeho paranoie. Stalin se rovněž čas od času uchýloval k plošným preventivním čistkám příliš rozseděných nomenklaturních funkcionářů.

Chruščov nedisponoval takovou autoritou a musel při upevňování své moci volit postup, který zohledňoval reakce jeho vlivných protivníků a formování potenciálních koalic proti němu. Nový kurz a odsouzení stalinismu měly odstavit stále ještě vlivné Stalinovy spolupracovníky. Pozitivní hospodářské výsledky jeho politiky mohly celý proces významně urychlit. V takové mocenské konstelaci se stávaly složky ústředního plánovacího aparátu, jež disponovaly prostředky k sabotování Chruščovových hospodářských cílů, významnými hráči v souboji politických elit.

Neschopnost ministerstev a ústředních orgánů splnit plánem stanovené úkoly, využívání znalostní výhody za účelem jejich ulehčení a okázalé hájení resortních a institucionálních zájmů byly dostatečné důvody, aby k nim první tajemník KSSS choval nedůvěru. Decentralizace pravomocí v řízení ekonomiky z Moskvy do sovětských regionů nabízela řešení, které na jedné straně oslabovalo mocenský potenciál ústředních orgánů a na straně druhé získávalo Chruščovovi spojence a klientelu v regionech sovětského svazu, teritoriálně rozšiřovalo mocenské soupeření a tím zvyšovalo rezistenci Chruščovova mocenského postavení vůči kremelským intrikám, které jej samotného dostaly do čela Sovětského svazu.

Chruščov využíval své dvojité funkce ve vedení strany, vedle předsednictva zasedal i v sekretariátu ÚV KSSS, který byl tvořen tajemníky ÚV a řídil aparát strany. Ostatní potenciální Stalinovi nástupci se soustředili na funkce v resortech sovětské vlády. Strategické chyby se dopustil zejména Georgij Maximilianovič Malenkov, když se vzdal funkce prvního tajemníka v sekretariátu ÚV KSSS a nastoupil na pozici předsedy rady ministrů SSSR. Uvolnil tak mocenský prostor Chruščovovi, který mohl vše sekretariátu využívat stranickou strukturou pro své cíle. V hospodářské sféře umožňovala stranická hierarchie obcházet byrokratické plánovací struktury, získávat informace přímo z podniků a oblastních výborů a prosazovat realizaci důležitých úkolů plánu navzdory námitkám ministerstev, což si Chruščov vyzkoušel ještě před návrhem decentralizačních opatření v roce 1957.

V referátu z 27. ledna 1957 pro ÚV KSSS prezentoval Chruščov jako alternativu k činnosti Gosplanu a ministerstev kooperaci oblastních stranických a odborových organizací

s řediteli závodů a vedoucími dílen, která měla například před sklizněmi roku 1955 a 1956 zajistit zvýšení dodávek zemědělských strojů a napravit tak chyby ve výpočtech Gosplanu. Dodatečná výroba údajně proběhla navzdory odporu strojírenských ministerstev, která přes nevytížené kapacity uváděla důvody, proč se nedají nadplánové dodávky splnit.⁵⁴⁵

Stávající řídicí struktura průmyslu a stavebnictví tak podle zkušeností prvního tajemníka omezovala možnosti místních stranických, sovětských a odborových orgánů v hospodářské výstavbě a bránila iniciativě podniků a hospodářských organizací v hospodárnějším využívání výrobních kapacit a místních zdrojů. Další rozvoj národního hospodářství proto vyžadoval zdokonalení organizační struktury řízení průmyslu a stavebnictví, které by zvýšilo úlohu místních, hospodářských, stranických a odborových orgánů v řízení hospodářství a spojilo jejich práci s centralizovaným státním řízením. Chruščov navrhoval vytvořit teritoriální řízení průmyslu a stavebnictví. Například na Urale mohl vzniknout spojením všech místních průmyslových podniků uralský průmyslový komplex a teritoriální řízení uralského průmyslu. Teritoriální řídicí správa měla mít podle Chruščovových návrhů podobu byra nebo kolegia s poměrně malým ale kvalifikovaným aparátem, jenž by byl vytvořen z pracovníků uvolněných z centrálního aparátu ministerstev a úřadů. Aparát musel být malý, poněvadž se teritoriální správa měla opírat o existující administrativní a inženýrskotechnické kádry oblastních podniků. Aparát teritoriálního řízení se měl zabývat kombinovaným plánováním, otázkami techniky, materiálně technickým zásobováním a kontrolou výrobní činnosti podniků. Od teritoriálního řízení Chruščov očekával větší zájem na plném využití všech podniků v oblasti, na hospodárnějším rozdělení objednávek a využití výrobních kapacit. Nová organizační struktura měla rovněž snadněji rozvíjet specializaci a kooperaci průmyslové výroby v rámci daných ekonomických rajonů.

V oblasti centrálních organizací předpokládal Chruščov zachování Gosplanu s jeho tehdejšími funkcemi, které ovšem neměly být nově spojeny s prací ministerstev ale s činností rad ministrů svazových republik a nově vytvořenými teritoriálními řídicími orgány

⁵⁴⁵ „...Například vezměme chyby ve výpočtech, jichž se dopustil Gosplan při určování nutného počtu hospodářských strojů k provedení sklizně v r. 1955 a 1956. Kvůli těmto špatným výpočtům, přesněji proto, že Gosplan podceňoval možnost zvětšení sklizňových ploch obděláním panenské půdy, bylo třeba na počátku hospodářského roku zadat objednávky na dodatečnou výrobu těchto strojů. Všichni dobře víme, a vědí to i ministři, že máme nedostatečně vytížený strojírenský průmysl. Ale co to dalo za práci, a jakým odporem se strany ministerstev musely být tyto objednávky umístěny; všichni ministři uváděli důvody, že se to nedá uskutečnit. Přesto jsme dosáhli nejen zadání dodatečné výroby hospodářských strojů, ale také toho, že přijaté usnesení o dodatečné výrobě potřebných hospodářských strojů bylo splněno. Avšak bylo tak učiněno přes ministerstva? Udělali jsme to přes aparát Ústředního výboru, přes oblastní výbory a strany, přímo přes závody, opření o stranické a odborové organizace, v důsledku konkrétního průzkumu situace na každém závodě, díky dohodě s řediteli závodů a vedoucími dílen.“ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví, s. 4–5.

ekonomických rajonů.⁵⁴⁶ Ve strukturách Gosplanu měly být oproti ministerstvům hlavní správy zachovány, prověřit se měla pouze účelnost jejich oborového členění a případně je přeorganizovat.⁵⁴⁷ Usnesení ÚV KSSS ze 14. února 1957 uložilo předsednictvu ÚV KSSS a radě ministrů SSSR vypracovat na základě Chruščovových úvah konkrétní návrhy na reorganizaci řízení průmyslu a stavebnictví.⁵⁴⁸

Na závěr je možné shrnout, že Chruščovův nástup nepřinesl zásadní změnu vládnutí v Sovětském svazu ve smyslu posunu dělby moci ve směru od politických špiček k expertním elitám. Vliv expertů na řízení státu byl velký již v období stalinismu. Změnil se ovšem okruh kandidátů z řad expertů, které politické vedení akceptovalo jako partnery při výkonu moci. Zatímco za Stalinovy vlády byli těmito partnery především makroekonomičtí experti na vrcholu centralizované plánovací soustavy, s nástupem Chruščovovi administrativy se okruh partnerů rozšiřoval a částečně i přesouval k základně plánovací soustavy – expertům ve výrobě, v řízení podniku a v regionálních řídicích centrech. Účelem decentralizace pravomocí bylo zvýšení efektivity a využití schopností odborníků v ekonomice při paralelním mocenském oslabení nejvlivnějších expertních elit v prosazování institucionálních zájmů. Chruščovova decentralizace pravomocí v rámci expertních plánovacích struktur tak ve svých důsledcích posilovala především mocenské postavení politických špiček, jejichž centralizovaná rozhodovací pravomoc zůstala v nezměněné podobě.

Zdánlivou „technokratizaci“ politického rozhodování v poststalinistické éře do určité míry způsobuje Chruščovova záliba v megalomanských projektech⁵⁴⁹, které se na rozdíl od obdobně velkých projektů stalinismu v oblasti industrializace a vojensko-průmyslového komplexu zaměřují na životní podmínky obyvatelstva. Chruščovovy projekty se mnohem více shodovaly s tradičními cíli technokratismu – prostřednictvím technických poznatků řešit ekonomické a sociální problémy. Nikita Chruščov se pravděpodobně sám považoval za nejpovolanějšího technokrata, přestože nedisponoval odborným vzděláním. Praxe stranického funkcionáře, jenž není uzavřen v kanceláři, objíždí podniky a je v bezprostředním kontaktu s běžným životem sovětského obyvatelstva, byla ideální kvalifikace pro řídicí osobu, která má

⁵⁴⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví, s. 8–19.

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 29.

⁵⁴⁸ Tamtéž, O dalším zdokonalování organizace řízení průmyslu a stavebnictví. Usnesení ÚV KSSS k referátu s. N. S. Chruščeva, přijaté 14. února 1957.

⁵⁴⁹ Nikita Chruščov například ještě jako „ukrajinský místodržící“ rozvíjel velkolepé plány, které měly smazávat rozdíly mezi městem a venkovem. Kolem Kyjeva mělo být rozoráno statisíce hektarů a zbudována agrární zóna, ze které by se po vzoru plynovodů přečerpávalo mléko potrubím do města. Stalin projekt zatrhnul a Chruščova nazval „fantazírujícím agronomem“. Taubman, William: Chruščov. Člověk a jeho doba. Nakladatelství BB/art s.r.o., Praha 2005, s. 192.

navigovat práci vědců a expertů tak, aby co nejvíce reflektovala potřeby společnosti. Chruščovův technokratismus neopustil stalinistickou ideu „školy života“. Expertní základna podle Chruščova neležela v ústředních plánovacích institucích, které díky prestiži a platovým podmínkám nutně přitahovaly techniky a odborníky napříč Sovětským svazem, ale v řídicích kádrech podniků, mistrech, jež se zrodili mezi heroickými dělníky a své odborné schopnosti nabyli v dennodenním styku s výrobním procesem.

Vedle reorganizace plánovací soustavy proběhla po XX. sjezdu KSSS zásadní změna v ideologickém jazyku. V období stalinismu byl kapitalismus považován za přežitek minulosti, zatímco komunismu byl prezentován jako vývojově vyšší fáze. Přiznané neúspěchy při budování socialismu byly zdůvodňovány relikty kapitalismu, které se nepodařilo v socialistické společnosti zcela vykořenit. Chruščov přinesl obrat, který oficiálně uznával aktuálně vyšší produktivitu a efektivitu kapitalistického ekonomického systému. V jednom ze svých projevů dokonce při kritice ministerstva stavebního a železničního strojírenství dával kapitalistu za příklad.⁵⁵⁰ Výhody plánovaného řízení ekonomiky a socialistické společnosti zůstaly akcentovány i za Chruščova. Nedostatky ovšem byly zdůvodňovány tím, že se nepodařilo stále plně využít jejich potenciál. Předstižení kapitalistických států v ekonomické výkonnosti tak mělo urychlit propojení výhod socialistické společnosti a aktuálně lepších poznatků kapitalistických firem v řízení podniku, organizaci výrobního procesu a nových technologiích. Chruščovovo ideologické uvolnění tak vytýčilo směr budoucím ekonomickým „reformám“ v zemích východního bloku. Většina pokusů o zdokonalení plánovacího systému se až do roku 1989 točila kolem implementace tržních signálů v systému plánování při zachování mocenské hegemonie komunistické (dělnické) strany.

7.1.7. Ekonomická reforma? Reorganizace podnikových struktur v Československu

Politické byro ÚV KSČ mělo již počátkem roku informace o plánovaných změnách v SSSR, jak nasvědčuje jeho usnesení ze schůze 7. ledna 1957 obsahující hlavní ideové linie sovětských reorganizací. Celostátní konferenci KSČ schválená opatření – zvyšující pravomoci a odpovědnost ministrů, ředitelů hlavních správ a podniků, rozšiřující působnost národních

⁵⁵⁰ „Ministerstvo provedlo v kyjevském závodě „Krasnyj ekskavator“ rekonstrukci a rozšířilo slévárnu a dodává odlitky závodům svého ministerstva umístěným v Taškentu, Leningradu, Svěrdlovsku, Kujbyševě, Moskvě, Iževsku a dokonce v Tjumentu a Kurganu. Zároveň je však známo, že z těchto měst jiná ministerstva převážejí značné množství odlitků na jih. Vezmeme-li vzdálenost, kam se tyto odlitky dodávají, naměříme více než 3.500 km, tj. asi taková vzdálenost, jako kdyby finský průmysl byl v odlitcích kooperován s průmyslem francouzským. Žádný kapitalista zajisté by na podobnou „kooperaci“ nepřistoupil, poněvadž tuna litinových odlitků z kyjevského závodu stojí 1.350 rublů, ale převoz této tuny do Thumenu vyjde na 300 rublů. A u nás se to považuje za normální.“ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 171/10, sv. 131, Záznam s. Chruščeva pro předsednictvo ÚV KSSS. Některé úvahy o zlepšení organizace řízení průmyslu a stavebnictví (únor 1957), s. 16.

výborů, zjednodušující systém ukazatelů plánu, evidence, financování, úvěrování atd. – byla v usnesení politického byra označena pouze za první kroky k řešení složitých problémů řízení národního hospodářství. Přestože argumenty k decentralizaci v Sovětském svazu nebyly zcela přenositelné na československé podmínky – Chruščovem navrhované teritoriální řídicí orgány byly územním rozsahem srovnatelné s celým Československem, politické byro ÚV KSČ přímo otvíralo otázku o účelnosti stávající organizační struktury jednotlivých odvětví z hlediska horizontálního i vertikálního členění. Jednalo se zřejmě o jednu z prvních oficiálních kritik reorganizace československého hospodářství z roku 1951 na půdě předsednictva/politického byra ÚV KSČ. Podle usnesení politického byra bránila stávající organizace hospodářství tomu, aby „*podniky byly vybavovány funkcemi, které k nim patří, to je především vyšší pravomoc při zajišťování odbytu výrobků svého závodu, vývojem nových výrob, i projekčními a konstrukčními útvary*“.⁵⁵¹ Důsledná decentralizace pravomocí na podniky a závody požadovaná celostátní konferencí tak nebyla podle usnesení v dosavadní organizační struktuře proveditelná. Požadavek na zrušení ministerských hlavních správ, který před sedmi měsíci byl ještě v zápisu celostátní konference označen jako „nesprávný názor“, se tak postupně stával nejenom akceptovatelným ale dokonce i nezbytným prvkem modifikace systému.⁵⁵²

Politické byro za účelem prohloubení „socialistických metod řízení“ stanovilo dva základní analytické úkoly, na základě jejichž výsledků měla být vytvořena nová metodická soustava plánování. Skupina pod vedením Karla Poláčka a Ludmily Jankovcové s odborníky především ze strojírenského a spotřebního průmyslu měla provést „*rozbor stavu organizace národního hospodářství, především rozsahu podniků z hlediska jejich účelné optimální velikosti, zajišťující minimální podíl správního aparátu a možného vybavení širokou pravomocí, zkoumat možnost vytvořit větší celky, výrobně i technicky ucelené, s rozsáhlou odpovědností za odbyt svých výrobků a zásobování národního hospodářství, a vlastními vývojovými, projekčními i konstrukčními útvary. V této souvislosti prozkoumat úlohu hlavních správ*...“⁵⁵³ Druhým úkolem byla pověřena skupina odborníků vedená náměstkem ministra-předsedy SÚP Kurtem Rozsypalem, kterou tvořili zástupci ministerstva financí, Státního úřadu statistického a vybraných průmyslových a nevýrobních ministerstev. Jejich úkolem bylo provést „*rozbor nynější organizace a metodiky plánování, spolu s celou soustavou financování, úvěrování a evidence a vypracovat návrhy na zlepšení metodiky plánování v celém rozsahu,*

⁵⁵¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 162/1, karton 126, Usnesení 162. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 7. ledna 1957, s. 25.

⁵⁵² Tamtéž.

⁵⁵³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 162/1, karton 126, Usnesení 162. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 7. ledna 1957, s. 26–27.

*především plánu práce, materiálně technického zásobování, zahraničního obchodu a služeb. Při vypracování nového návrhu metodiky plánování vycházet z toho, aby nová metodika byla jednodušší, při zachování všech základních vazeb umožňujících především správné určování a sledování kvalitativních ukazatelů plánu a zabezpečovala lepší uplatňování ekonomických podnětů.*⁵⁵⁴

ÚV KSČ byl se zvažovanou reorganizací blíže seznámen prostřednictvím referátu prvního náměstka předsedy vlády Jaromíra Dolanského „Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství“, který byl vypracován bezprostředně po jednání delegací KSČ a KSSS a politické byro jej schválilo 11. února 1957.⁵⁵⁵ Jednalo se o československou verzi Chruščovova projevu, která kopírovala nejen hlavní teze ale i ideologické zdůvodnění distancující se od předchozího období stalinismu – východiskem k řešení ekonomických problémů a řízení národního hospodářství spočívalo v návratu k osvědčeným leninským principům výstavby a řízení socialistického hospodářství. Dolanského referát obsahoval konkrétnější popis problémů stávající organizační struktury československého hospodářství a podobu navrhovaných organizačních změn. Zavedení organizační struktury hospodářství v roce 1951 mělo za následek podle referátu rozbití mnohých ekonomicky výhodných celků a zpřetrhání účelných svazků. *„Výsledkem bylo narůstání složitých vztahů v hospodářství, přeměnu dřívějších vnitropodnikových vztahů ve vztahy mezi podniky, případně hlavními správami, ba i ministerstvy; narůstání kooperace, která nebyla plodem účelné specializace výroby, ale výsledkem změn v organizační výstavbě podniků; komplikace dodávek, kompletace a ostatních hospodářských vztahů. Nutně to vedlo i k narůstání administrativy a rozměňování technických sil. Proces centralizace probíhal současně i po linii vytváření jednotných ústředních organizací konstrukce, výzkumu a vývoje, projekce a montáže atd., dříve začleněných u podniků. Všeobecné odtržení odbytu od podniků bez konkrétní podmínky a vybudování samostatných odbytových a zásobovacích organizací hospodářské vztahy zkomplikovalo.*⁵⁵⁶

Důsledné uskutečnění usnesení celostátní konference o rozšíření pravomoci a zodpovědnosti podniků tudíž vyžadovalo vytvoření základních výrobně-hospodářských jednotek, které by byly schopny stát se nositeli rozšířených povinností. Současně by se tím vytvořily podmínky pro celkové zjednodušení vztahů v hospodářství, pro odstranění

⁵⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵⁵ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.168/2, sv. 129, Záznam z jednání komise politického byra ÚV KSČ k bodu „These referátu s. J. Dolanského, za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství“ konaného dne 11. února 1957.

⁵⁵⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesů politického byra ÚV KSČ), s. 28.

zbytečných mezičlánků a dílčí snížení ústředního aparátu při posílení jeho řídicí funkce. Reorganizační proces měl probíhat podle následujících zásad:

1. „pravomoc podniků (hospodářsko-výrobních jednotek) rozšířit tak, aby mohly samostatně plnit úkoly, vyplývající pro ně z potřeb rozvoje národního hospodářství; zejména nést odpovědnost za zásobování hospodářství (příp. oblastí) výrobky svého sortimentu a provádění odbytu své produkce;
2. současně s rozšiřováním pravomoci vybavovat tyto jednotky nutnými předpoklady (začlenění výzkumu, vývoje, projekce, konstrukce, montáže, kompletace, a dále výchovy dorostu); pokud není účelné tyto činnosti organizovat centrálně pro více podniků nebo organizací daného odvětví;
3. v součinnosti s tím zkoumat účelnost vytváření větších, komplexních výrobně-hospodářských jednotek (podnik, sdružení podniku, hlavní správa) na zásadách podnikového chozrasčotu, aby tak bylo umožněno zvládnout řízení celých výrobních úseků při prohlubování specializace jednotlivých závodů, při zdokonalení výhledového a operativního plánování, při zvýšení pružnosti a konkrétnosti řízení a při dokonalejším využívání rezerv;
4. za těchto podmínek těžiště činnosti ministerstev přenést z dosavadního převážně operativního řízení na ekonomické řízení, prohloubit jejich činnost ekonomicko-plánovací, rozpracovat ekonomiku odvětví, zdokonalit řízení celkové technické politiky odvětví, a tím upevnit řízení a zvýšit odpovědnost ministerstev za proporcionální rozvoj odvětví a jeho perspektivu;
5. k těmto úkolům přistupovat tvůrčím způsobem, vyloučit šablonovitost a schematismus.“⁵⁵⁷

Upravena měla být současně metodika plánování. Dosavadní realizace direktiv celostátní konference měla charakter rozšiřování těch ukazatelů plánů, jež byly stanoveny ministerstvy a podniky na úkor ukazatelů určených Státním úřadem plánovacím a vládou. Uvedený proces byl spojen i s negativními vlivy, kdy některé podniky využívaly rozšířené pravomoci ke změkčování plánovaných úkolů. Zvýšení pravomocí podniků v oblasti plánování tak bylo nezbytné realizovat pouze v součinnosti se zvyšováním úlohy ekonomických nástrojů řízení a hmotné zainteresovanosti.

V tomto směru byly v uvedených tezích stanoveny úkoly, jež požadovaly přepracování plánovací metodiky tím způsobem, aby byly vyřešeny zásadní otázky, jako vzájemný poměr a

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 29.

závaznost dlouhodobých pětiletých, ročních a operativních plánů, soustava ukazatelů a zásady postupu při sestavování plánu. Modifikovaná plánovací metodika měla být v hrubých rysech použita již při sestavování plánu na rok 1958, v plném rozsahu pak uplatněna pro plán na rok 1959. Současně s problémy organizace a metodiky plánování měly být řešeny rovněž oblasti národohospodářské evidence a soustava financování.

Zdokonalení plánovací metodiky mělo být spojeno s posilováním úlohy ekonomických pák a účinnějším využíváním hmotné zainteresovanosti v systému plánování. Teze uvedeného dokumentu žádaly konkrétně využívat při plánování „ekonomických nástrojů, založených na působení zákona hodnoty⁵⁵⁸ – zisk, úvěr, ceny, odpisy mzdy atd., a na jejich základě přezkoumat soustavu hmotné zainteresovanosti na růstu výroby, technickém rozvoji a vyšší hospodárnosti. Využitím zákona hodnoty a jeho forem nemělo ovšem mít podobu jeho živelného působení, ale bylo nutné podřídít jeho vliv úkolům plánovitého rozvoje národního hospodářství.⁵⁵⁹ Výslovně teze požadovaly při zdokonalování plánovací metodiky nepřipustit jakékoliv oslabení ústředního plánovitého vedení hospodářství.⁵⁶⁰

Teze rovněž přebíraly myšlenku Chruščovova projevu ve zvýšení vlivu pracujících na řízení podniků prostřednictvím odborových a stranických institucí. Přestože strana podle Dolanského zprávy vykonala v uplynulých pěti až šesti letech velikou práci v rozmíst'ování pracovníků v hospodářství a do velké míry vybudovala nový „velitelský sbor československého hospodářství“, vzniklé problémy ukazovaly rovněž na nedostatečnou úroveň a kvalitu pracovníků. Kádrová práce byla podceňována a zapomínalo se, že „předstihnout kapitalismus znamená předhonit jej v úrovni a kvalifikaci vedoucích pracovníků podniků i odvětví“. Podstatnou součástí opatření pro zlepšení řízení hospodářství tak musela být rovněž rozsáhlá a soustavná práce na kádrovém posílení, zejména vedení podniků a provozů. Hlavním měřítkem výběru pracovníků musely být skutečné výsledky, kterých dosáhli, a jejich předpoklady a schopnosti pro vedoucí funkce. Nedostatek kvalifikovaných pracovníků měl být řešen masovým zvyšováním odborné úrovně a kvalifikace pracovníků, především z řad dělníků, kteří

⁵⁵⁸ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 190/12, sv. 144, Zásady zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu, s. 60. 8573.

⁵⁵⁹ Tamtéž, a.j. č. 168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesí politického byra ÚV KSČ), s. 30–33.

⁵⁶⁰ Východiskem současných ekonomických problémů jsou „osvědčené leninské principy výstavby a řízení socialistického hospodářství. Patří mezi ně především: zásada jednoty politického a hospodářského řízení; vedení národního hospodářství jednotným státním plánem; zásada demokratického centralismu, sjednocující ústřední vedení v zásadních otázkách s rozvíjením místní iniciativy v konkrétních otázkách; zásada jediného odpovědného vedoucího za současného rozvíjení tvůrčí účasti pracujících na řízení; uplatňování hmotné zainteresovanosti podniků a pracujících a řízení hospodářství pomocí soustavy chozrasčotu.“ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesí politického byra ÚV KSČ), s. 26.

úspěšně zastávali technické funkce. Zvýšení účasti pracujících na řízení a při rozhodování v hospodářských a jiných otázkách mělo být realizováno prostřednictvím odborové organizace.⁵⁶¹

V červenci 1957 byl politickému byru ÚV KSČ předložen dokument „Zásady zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu“, který dále rozpracovával prvky reorganizace československého hospodářství a modifikace plánovací techniky. Dokument přinesl již relativně konkrétní návrh nových základních prvků organizace průmyslu – Výrobně hospodářských jednotek (VHJ), které měly ovlivňovat svou výrobní náplň na základě systematického rozboru vývoje potřeb národního hospodářství a v souladu s perspektivními plány, být odpovědný za odbyt svých výrobků, technickou, technologickou a ekonomickou úroveň své výroby, využití výrobní kapacity, její modernizaci, další investiční výstavbu a vytvářet vlastní zdroje pro financování svého rozvoje neustálým zvyšováním hospodárnosti ve výrobě. Za tímto účelem bylo nutné vybavit výrobně-hospodářské jednotky potřebnými činnostmi, zejména výzkumem, vývojem, konstrukcí, výchovou dorostu pro dělnické povolání, případně projekcí a montáží. VHJ měly být vytvořeny buď ze stávajících podniků nebo sdružením podniků stejného výrobního oboru.

Průmyslová ministerstva se měla stát malými, vysoce kvalifikovanými útvary státní správy a veškeré záležitosti operativního charakteru přenést na úroveň výrobně-hospodářských jednotek, což vyžadovalo zrušení hlavních správ. Svou činnost měla ministerstva soustředit na dlouhodobější plánování – sestavování pětiletých plánů a 10–15letých perspektivních plánů svých odvětví. Pravomoci ministerstev zahrnovaly provádění státní hospodářské politiky v oblasti cen, mezd a financí, určování hlavních směrů technického rozvoje a technicko-ekonomických opatření a v rámci decentralizovaných prostředků samostatnou realizaci investiční výstavby. Ministerstva měla také prohloubit kontrolní, inspekční a kádrovou činnost.⁵⁶²

Reorganizace průmyslu směřovaly současně k reálnému snížení řídicího aparátu. Část administrativních pracovníků, pro něž již nebylo v nové organizaci místo, se mohla uplatnit jako účetní a jiní administrativní pracovníci v JZD, strojních a traktorových stanicích a na státních statcích. Zbylí řídicí pracovníci měli posílit oblast materiální výroby na dělnických pozicích, především v odvětvích, kde byl citelný nedostatek pracovních sil – v dolech, hutích, stavebnictví, zemědělství, dopravě nebo v jakémkoliv odvětví v pohraničí.

⁵⁶¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesí politického byra ÚV KSČ), s. 34–44.

⁵⁶² Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.168/2, sv. 129, Za vyšší efektivnost čs. národního hospodářství (Návrh thesí politického byra ÚV KSČ), s. 23–25.

Zásady pro přesuny pracovníků ústředních orgánů a podniků vyžadovaly sice, aby řídicí funkce v nové organizaci byly obsazovány pouze schopnými odborníky s dostatečnými teoretickými i praktickými zkušenostmi, zásada odbornosti však nesměla být uplatňována bez ohledu na zvážení postoje kandidáta k socialistickému zřízení. Rozmísťování pracovníků mělo být prováděno s vědomím pokračujícího třídního boje, který si vynucoval zvýšení počtu „politicky pevných pracovníků na ústředních orgánech“. Československá reorganizace tak nabízela mnohem větší prostor k politickým čistkám než ke zvýšení odborné úrovně řídicích orgánů a paradoxně se tím rozcházela se sovětským vzorem. Po čtvrtstoletí stalinismu nebyly třídní boj a odstraňování protikomunistických živlů z řídicích funkcí těmi nejaktuálnějšími tématy sovětské reorganizace.⁵⁶³

Uvedené zásady se shodovaly s postoji velké části pracujících, kteří v diskusích o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu poukazovali na to, že ve vysokých hospodářsko-správních funkcích působí mnoho bývalých továrníků, statkářů, jejich nejbližších příbuzných a dřívějších spolupracovníků, kteří „pochopitelně nemohou být třídní a politickou zárukou, že vykonávají své funkce v zájmu pracujících“.⁵⁶⁴ Stížnosti na nedostatečnou odbornost řídicích pracovníků se ve větší míře nevyskytovaly. Kritické připomínky mířily zejména na pracovníky úseku obchodu a služeb a zvýšení odborné úrovně bylo výslovně požadováno pouze ve výuce a přípravě mladých dělnických kádřů, jejichž učební doba se dle připomínek měla prodloužit na 3–4 roky.⁵⁶⁵

Diskuse pracujících k tématu reorganizace průmyslu a stavebnictví byly organizovány stranickými, odborovými a podnikovými orgány po zveřejnění dopisu ÚV KSČ v říjnu 1957. Kromě dopisu ústředního výboru byly podnětem k diskusi návrhy jednotlivých ministerstev k nové organizaci, které byly publikovány v odvětvových časopisech odborových orgánů a v brožurách rozeslaných do krajů a podniků. Zásadním otázkám plánování, finančního hospodaření a hmotné zainteresovanosti v nové soustavě plánování se věnovaly rovněž články v Rudém právu, slovenské Pravdě, krajských listech a odborném tisku. V rámci diskuse bylo zorganizováno tisíce schůzí, aktivů a nejrůznějších porad. Jenom v ostravském kraji se diskuse zúčastnilo na 600 000 pracujících.

Vedle zmiňované třídní a politické nespolehlivosti řídicích pracovníků se větší okruhy připomínek koncentrovaly na problémy a obtíže při plnění plánu konkrétního závodu nebo

⁵⁶³ Tamtéž, a.j. č. 215/2, sv. 159, Zásady pro převod pracovníků z ústředních orgánů a podniků v rámci připravovaných změn v řízení a organizaci průmyslu.

⁵⁶⁴ Tamtéž, a.j. č. 227/16, sv. 168, Výsledky diskuse k dopisu ÚV KSČ týkající se části o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu. Příloha III., s. 5.

⁵⁶⁵ Tamtéž, a.j. č. 227/16, sv. 168, Výsledky diskuse k dopisu ÚV KSČ týkající se části o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu. Příloha III., s. 17.

pracoviště. Z podnětů pracujících vyplývalo, že dosavadní formy řízení hospodářství byly považovány za zastarale a rozhodnutí strany přikročit ke změnám plánování, financování a organizaci průmyslu bylo hodnoceno kladně. Další skupina připomínek žádala vybudování průmyslových podniků v málo industrializovaných místech, upozorňovala na zneužívání národního pojištění, stěžovala si na dostupnost zboží a navrhovala úlevy pro pracující ženy.

Z podnětnějších připomínek ke konkrétní problematice mířila kritika na praxi častých změn výrobních programů a zadávání výrobních úkolů z centra bez přihlédnutí k technickému vybavení a výrobním zkušenostem podniku. Problém byl pocíťován také v „kampaňovitosti“ plánování, především v nedostatečném zajištění dlouhodobých výrobních programů. Návrhy pracujících požadovaly lepší propojení dlouhodobých 10–15letých plánů s plány pětiletými a ročními. Pracujícím se nelíbilo rovněž několikasupňové sestavování podnikových plánů – návrh plánu, upravený plán, konečný technickoprůmyslový a finanční plán. V tomto bodě názory pracujících potvrzovaly jednu ze základních tezí sovětské reorganizace, která požadovala odstranit duplicity v plánovací činnosti a umožnit snížení počtu pracovníků řídicího aparátu. Československé politické špičky spolu s plánovacími experty již připravovali novou metodiku, která považovala podnikový plán, vypracovaný na základě shora stanovených úkolů, dlouhodobých normativů a na základě jednání s odběrateli a dodavateli, za výchozí základ pro sestavení státního plánu.⁵⁶⁶

Diskuse se dotkly rovněž objektivnosti jednotlivých ukazatelů dlouhodobých plánů – hrubá a čistá výroba, výroba zboží, objem dodávek apod., které dávaly podnikům prostor ulehčit si splnění shora zadaných úkolů a nezohledňovat při jejich realizaci potřeby národního hospodářství. V otázce plánovaného snížení počtu ústředně rozdělovaných materiálových fondů byla vyslovena obava ze zhoršení zásobování podniků nezbytným materiálem. Obavy byly založeny na zkušenostech z dosavadní decentralizace hmotného zásobování. Míra neuspokojení materiálových požadavků se u výrobků rozdělovaných na úrovni podniků oproti ústředně rozdělovaným extrémně navyšovala a nezřídka ohrožovala splnění plánu.⁵⁶⁷

K problematice exportu se ojediněle vyskytly z výrobních závodů návrhy na zrušení monopolu podniků zahraničního obchodu nebo rozšíření pravomocí výrobních závodů v exportu. Jednalo se převážně o podniky automobilového průmyslu. Návrhy vzešly například ze základních organizací KSČ v AZ Mladá Boleslav nebo Tatry-Kopřivnice. Jinak nebyly

⁵⁶⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 227/16, sv. 168, Výsledky diskuse k dopisu ÚV KSČ týkající se části o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu. Příloha III., s. 32–33.

⁵⁶⁷ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 227/16, sv. 168, Výsledky diskuse k dopisu ÚV KSČ týkající se části o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu. Příloha III., s. 32–33.

připomínky v rozporu s návrhem zásad, které předložilo ministerstvo zahraničního obchodu. Za zmínku stojí návrhy pracujících, aby nebyla vyvážena „moderní technika“ a byla využita přednostně pro rozvoj domácí výroby. Představy diskutujících o konkurenceschopnosti a kvalitě československé produkce se tedy značně odchylovaly od reality.⁵⁶⁸

Největší pozornost poutaly navrhované výrobně hospodářské jednotky (VHJ), nad jejichž organizačním uspořádáním a vnitřními vztahy se většina diskusí točila. V diskusních příspěvcích je patrná reflexe zásadního problému, jak nových organizačních forem, tak i ústředních orgánů a generálních ředitelství, které působily před rokem 1951 a zpětně byly vyzdvihovány v komparaci s ministerskými hlavními správami. Všechna sdružení podniků a nadřízené ústřední orgány v období od prvního poválečného znárodnění až do pádu režimu nevznikly totiž evolučně v prostředí konkurenčního boje, na základě produktivní a účelné kooperace, ale prostřednictvím administrativního příkazu. Organizační struktury československého hospodářství tak mnohem více reflektovaly než běžné mikroekonomické činitele v tržní ekonomice komplikovanou a hustou síť zájmů různých skupin napojených, ať už na podniková ředitelství, místní národní výbory, ministerské resorty, politické elity a další instituce. Vzhledem k tomu, že v navrhovaných VHJ a Sdružení VHJ měla být zachována nomenklatura řídicích funkcí, jejichž obsazování bylo schvalováno stranou, měly tyto nové instituce ve svých principech fungování blíže k ministerským hlavním správám než ke koncernům a trustům v kapitalistických zemích nebo meziválečném Československu. Sdružení VHJ navíc téměř šablonovitě převzala odvětvové členění hlavních správ. Resortní bariéry, které měly dle Chruščovova postřehu znesnadňovat mezioborovou kooperaci a investice podniků do přidružené mimo-odvětvové produkce, tak nebyly v československé reorganizaci zásadně prolomeny.

Reorganizace přesunující pravomoci z ministerských resortů na nižší řídicí orgány zvyšovaly současně pravomoci národních výborů. Diskuse se dotkly problému, jestli mají být pro podniky podřízené národním výborům zřizovány na úrovni okresů a krajů zvláštní řídicí aparáty – stanovisko ministerstva financí. Vedení krajů naopak prosazovalo, aby byly podniky řízeny přímo radou okresního nebo krajského národního výboru, která by se opírala o plánovací komisi, finanční odbor, případně malý útvar složený z odborných pracovníků příslušného oboru.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 14–15.

⁵⁶⁹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 227/16, sv. 168, Výsledky diskuse k dopisu ÚV KSČ týkající se části o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu. Příloha III., s. 33–34.

Práce ekonomických expertů a připomínky z diskusí a z výrobních podniků rezultovaly v „Usnesení ÚV KSČ o zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení čs. průmyslu a stavebnictví“, které bylo oficiálně schváleno 20. února 1958. Název dokumentu omezující reorganizační opatření pouze na průmysl a stavebnictví potvrzovalo provádění celé akce v liniích sovětského vzoru, kde proběhla reorganizace právě pouze v těchto dvou oblastech. Přestavba organizace a řízení čs. průmyslu a stavebnictví měla být provedena k 1. dubnu 1958 podle zásad, jež byly rozděleny do dvou hlavních okruhů. První se týkal organizace a řízení a druhý oblasti plánování a financování průmyslu a stavebnictví.

Základem nové organizace byla výrobně hospodářská jednotka, řízená přímo příslušným ministerstvem. Výrobně hospodářská jednotka zahrnovala výrobní obor nebo jeho ucelenou část a byla organizována jako podnik, nebo jako vedoucí podnik s jedním nebo více pobočnými podniky, případně jako „chozrasčotní sdružení podniků“. Výrobně hospodářská jednotka měla právní statut národního podniku. Podřízené, dříve samostatné národní podniky ztrácely právní samostatnost a stávaly se závody VHJ. Legislativně byly výrobně hospodářské jednotky ukotveny „Zákonem č. 67/1958 Sb. ze dne 17. října 1958, kterým se mění a doplňuje zákon o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích“.⁵⁷⁰

Výrobně hospodářským jednotkám byla uložena „*odpovědnost zabezpečovat v rámci stanoveného výrobního programu plné a plynulé zásobování národního hospodářství výrobky svého oboru nejvyšší technické úrovně a jakosti, udržovat výrobu na nejvyšší technické a technologické úrovni, neustále zdokonalovat organizaci výroby a práce, maximálně využívat výrobních kapacit, pečovat o rozvoj své výrobní základny a vytvářet k tomu potřebné zdroje neustálým zhospodářňováním výroby.*“ Za účelem splnění těchto úkolů byly výrobně hospodářské jednotky vybaveny, jak pravomocí určovat ve shodě s úkoly státního plánu objem a strukturu své produkce jakož i rozvoj své výrobní základny, tak i potřebnými činnostmi – odbytem, vývojem, konstrukcí a v účelných případech projekcí, montáží a výzkumem. Sídla výrobně hospodářských jednotek měla být umísťována ve střediscích výrobních oborů. V tomto bodě se nalézala jedna ze zásadních změn oproti ministerským hlavním správám, která realizovala Chruščovovu myšlenku o geografickém sblížení plánování a výroby.

K 1. dubnu měly být převedeny resortní výzkumné ústavy přímo pod výrobně hospodářské jednotky a pod ministerstvy měly zůstat pouze takové, jež prováděly výzkum pro více oborů nebo odvětví. Za účelem zlepšení dodávek strojního vybavení pro investiční výstavbu byl zřízen statut generálního dodavatele. Na podniky, jež se staly generálními

⁵⁷⁰ Zákon č. 67/1958 Sb. ze dne 17. října 1958, kterým se mění a doplňuje zákon o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1958, částka 26.

dodavateli měla být přenesena příslušná část projekční činnosti a měly v nich být vytvořeny potřebné projekční útvary.

Ve stavební výrobě byl uplatněn princip dvojí podřízenosti. Podniky všeobecné výstavby a stavebních hmot vytvořily krajská sdružení podřízená národním výborům, aby se tak zvýšila jejich úloha v občanské a bytové výstavbě. Podniky průmyslové a speciální výstavby řídilo ministerstvo stavebnictví. Ve vnitřním obchodě byl přenesen přímý styk s dodavateli na velkoobchodní podniky, principy fungování zahraničního obchodu zůstaly zachovány. Geologická služba byla sjednocena pod samostatným ústředním orgánem. Činnost ministerstev se měla soustředit na hlavní rozvojové problémy jednotlivých odvětví. Na základě změny jejich funkce mělo dojít k podstatnému snížení počtu jejich pracovníků a k 1. dubnu 1958 měly být zrušeny hlavní správy.⁵⁷¹

První hodnocení průběhu reorganizace se dostalo politickému byru ÚV KSČ na stůl v květnu 1958. Provedení reorganizace k 1. dubnu 1958 nedoprovázely žádné vážnější komplikace, které by narušily chod národního hospodářství. Plány hrubé výroby, výroby zboží a produktivity práce za duben překračovaly 100% hranici. Ze strany pracujících byla reorganizace hodnocena převážně kladně. Rušení ministerských hlavních správ a zřizování výrobně hospodářských jednotek proběhlo bez komplikací. Nejplynulejší přechod na novou organizaci proběhl v chemickém průmyslu, potravinářském průmyslu a na úseku paliv a energetiky. V těchto odvětvích byly výrobní programy podřízených podniků specializovány a nerozvětvovaly se v takové míře do více oborů, jako produkce podniků v jiných ministerských resortech.⁵⁷²

⁵⁷¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č.227/6, sv. 168, Usnesení ÚV KSČ o zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení čs. průmyslu a stavebnictví.

⁵⁷² Tamtéž, a.j. č. 241/23, sv. 177, Hodnocení dosavadních výsledků nové organizace řízení průmyslu a stavebnictví, Příloha III. Zpráva.

7.1.8. Nová soustava plánování a hmotná zainteresovanost zavedená k 1. lednu 1959

Od 1. ledna 1959 byly v průmyslu a stavebnictví zavedeny nový způsob plánování a financování a dlouhodobé normativy hmotné zainteresovanosti. Nová metodika zvyšovala úlohu perspektivního plánování, které mělo být projektováno na 10–15 let a mělo postihnout základní rozvojové směry československého hospodářství. Od perspektivního plánu se očekávalo zajištění větší stability pětiletých a ročních plánů a odstranění jejich neustálých změn. Měl podnikům umožnit stabilizovat výrobní programy, vypracovat podnikové rozvojové plány a usnadnit uzavírání dlouhodobých hospodářských smluv.

Pětileté plány určovaly základní proporce rozvoje národního hospodářství a úkoly jednotlivých odvětví, směry investiční výstavby, koncepci rozvoje zahraničního obchodu a potřeby vnitřního obchodu v souladu s plánovaným růstem životní úrovně. Návrh pětiletého plánu měl být vypracován „zdola“. Princip sestavování plánu se však oproti předchozím plánům v zásadě neměnil. Podniky vypracovaly návrhy na základě směrnic schválených vládou a předkládaly je nadřízenému Sdružení. Sdružení již při sestavování návrhu měla úzce spolupracovat s národními podniky tak, aby předložený návrh podniku mohl být již definitivní. Nová soustava plánování tak pouze „zlegalizovala“ ustálenou praxi dřívějších ministerských hlavních správ, které si nechávaly vypracovávat návrhy plánu jednotlivých podniků na jejichž základě vyčíslovaly hodnoty direktivních úkolů. Po schválení pětiletých plánů vládou stanovila ministerstva výrobně hospodářským jednotkám direktivní ukazatele (plánované úkoly) a normativy hmotné zainteresovanosti. Sdružení poté rozepisovaly ukazatele a normativy na podřízené podniky.

Z parametrů pětiletých plánů vycházely plány roční, které se sestavovaly na stejném principu jako plány pětileté. Po schválení ročního státního plánu vládou potvrdila Sdružení podřízeným podnikům jejich návrhy nebo jim oznámila případné změny. Podniky následně sestavovaly konečný podnikový plán, který byl mnohem rozsáhlejší než plán vybraných ukazatelů určený vyšším plánovacím složkám.⁵⁷³

V plánu výroby byl zaveden nový ukazatel „hodnota odbytu“, který doplnil ukazatele „hrubá výroba“ a „výroba zboží“. Do hodnoty odbytu podniku se nezapočítávala hodnota dodávek realizovaných uvnitř výrobně hospodářské jednotky, dodávek pro vlastní bytové hospodářství a pro různé jiné nevýrobní potřeby. Současně se měnil výpočet hrubé výroby a výroby zboží. V pivovarsko-sladařském odvětví se do hrubé výroby již nezahrnovala hodnota sladu pro výrobu piva a sladových výtažků. Naopak se do hrubé výroby a výroby zboží nově

⁵⁷³ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 2, i. č. 13, Zásady nového způsobu plánování národního hospodářství v ČSR.

započítávaly hodnota stavebních prací prováděných průmyslovými podniky a hodnota stavebních investic a generálních oprav, které byly prováděny vlastní výrobou.

V plánu výroby došlo rovněž k zjednodušení v počtu ústředně plánovaných direktivně rozepisovaných ukazatelů. Podle staré metodiky bylo v plánu pivovarsko-sladařského průmyslu na rok 1958 pět státních jmenovitých úkolů, u kterých bylo možné provádět změny pouze na základě souhlasu vlády nebo pověřeného ministerstva. V nové metodice plánu výroby byly direktivně určovány pouze výroba elektřiny, beden a sladu. Výstav piva celkem představoval decentralizovaně plánovaný výrobek, který byl bilancován na úrovni Sdružení. Výše decentralizovaných plánovaných úkolů nebyla centrálně určována. Zásobování trhu tímto zbožím bylo v kompetenci výrobně hospodářských jednotek, které podle toho měly plánovat objem výroby.⁵⁷⁴

Na úseku materiálně technického zásobování byl v ročním a pětiletém plánu redukován počet fondovaných výrobků, které rozdělovala vláda, z 380 na 150 a centralizovaných výrobků, jež rozdělovala dodavatelská ministerstva, z 325 na 90. Centrální řízení materiálně technického zásobování spočívalo ve stanovení direktivních ukazatelů maximálních limitů spotřeby u centralizovaně plánovaných surovin, obalů a materiálu. Dodávky centralizovaně plánovaných položek si zajišťovaly výrobně hospodářské jednotky samostatně přímo u dodavatelských podniků a organizací. Měla rovněž skončit praxe, kdy se podniky při neplnění dodávek obracely na Sdružení a ministerstva a žádaly o zákrok. V nové soustavě plánování měly podniky vyvíjet vlastní iniciativu: „úzkým a soustavným stykem se svými dodavateli vytvářet dlouhodobé a stabilizované dodavatelsko-odběratelské vztahy“.⁵⁷⁵ Vytváření podnikových klientských sítí, v praxi probíhající převážně prostřednictvím protislužeb a úplatků, tak bylo přímo ukotveno v „Zásadách nového způsobu plánování národního hospodářství v ČSR“.

Nomenklaturu plánu maloobchodního obratu tvořil seznam fondovaného a nefondovaného zboží ve dvou kategoriích – potraviny a průmyslové zboží. Průmyslové zboží tvořilo 69 položek, potraviny 41 druhů zboží. Mezi nimi byly i hlavní alkoholické nápoje – pivo, hroznové víno a lihoviny, které patřily mezi nefondované zboží. Fondované druhy potravin tvořily pouze výrobky z masa, sádlo, drůbež, vejce, máslo, cukr, rostlinné jedlé tuky a brambory.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 2, i. č. 13, Zásady nového způsobu plánování národního hospodářství v ČSR.

⁵⁷⁵ Tamtéž.

⁵⁷⁶ Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Maloobchodní obrat zboží. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Hlavní části ročního a pětiletého plánu spočívaly podle nové metodiky v: 1. Komentáři obsahujícím rozbor plnění jednotlivých částí plánu, ekonomickém zdůvodnění návrhu plánu jako celku a jeho jednotlivých částí; 2. Plánu výroby, odbytu a zásobování včetně plánu dopravy; 3. Plánu technického rozvoje a výstavby; 4. Plánu práce, mzdových fondů a výchovy kádrů; 5. Plánu finančním a nákladů.

Plán práce měl čtyři direktivní ukazatele – 1. počet pracovníků celkem; 2. normativ růstu mezd a platů k produktivitě práce; 3. normativ růstu prémiového fondu, 4. základní direktivy pro rozmístění pracovních sil, zejména přesuny pracovních sil mezi kraji. Normativy vztahů růstu produktivity práce a průměrných mezd a normativy pro tvorbu prémiového fondu stanovila jednotlivým ministerstvům vláda. Ministerstva normativy dále rozpracovala na jednotlivé podřízené podniky. Přitom mohla podniky rozdělit do třech skupin: podniky a sdružení, v nichž měly být normativy použity dlouhodobě na celou pětiletku; podniky a sdružení, pro něž byly stanoveny normativy na jeden rok; a podniky a sdružení, kde normativy nebyly prozatím v platnosti. Na základě hodnot direktivních ukazatelů byl v ročních plánech podnikům rozepsán objem mzdového fondu, který byl rozdělen na fond základní a prémiový. Základní mzdové fondy zahrnovaly: základní mzdy úkolové a časové, výkonnostní prémie v údržbě a pomocných provozech, příplatky za práci přes čas, ostatní příplatky a doplňkové mzdy všech kategorií pracovníků. Prémiový fond se skládal z dosavadních prémie za zlepšení hospodářských výsledků práce dělníků, prémie a odměn inženýrsko-technických a administrativních pracovníků, odměn z účelových rezerv oddílu B-podnikových fondů pracujících a odměn z 5 % základních platů neprémiovaných pracovníků. Čerpání základního mzdového fondu a prémiového fondu mělo být realizováno tak, aby nesplnění plánu bylo postihováno více než činilo zvýhodnění při přijetí vyššího plánu. Záměrem bylo zajistit přijímání pouze reálných úkolů.⁵⁷⁷

Návrhy růstu produktivity práce musely vycházet z rozborů rezerv, které se soustřeďovaly na prozkoumání možností ke zvýšení vytížení strojů, zavedení malé mechanizace, přípravků, náradí a nových technologií, zvýšení sériovosti výroby, snížení ztrátových časů a zmetků, zvýšení kvalifikace kádrů nebo zavedení fyziologické racionalizace práce a nových pracovních metod.⁵⁷⁸ V nové metodice se změnil výpočet produktivity práce, která nebyla již měřena na 1 dělníka průmyslové činnosti, ale na 1 pracovníka průmyslového podniku. Rozdělení činnosti podniku na průmyslovou a neprůmyslovou bylo v pivovarsko-

⁵⁷⁷ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 2, i. č. 13, Zásady nového způsobu plánování národního hospodářství v ČSR.

⁵⁷⁸ Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Práce – Tvorba a používání normativů dlouhodobé hmotné zainteresovanosti pracovníků. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

sladařském odvětví zrušeno a sjednoceno. Produktivita práce nebyla již počítána z hrubé výroby ale z hektolitru vystaveného 10° sudového piva, přičemž všechny ostatní výrobky měly být na sudové pivo převáděny podle daných koeficientu, které zohledňovaly poměr pracovního času na jejich výrobu. Lahvové pivo bylo přepočítáváno v poměru 1:2,5, tzn. 1 hl lahvového piva se rovnal 2,5 hl piva sudového. Podobně t sladů odpovídala 20,3 hl sudového piva.⁵⁷⁹ Koeficienty se ovšem lišily závod od závodu podle pracnosti určitého druhu výroby v konkrétním závodě. Pravidla výpočtu produktivity práce tak musela být v každém odvětví a v každém závodě sestavena na míru podle místních specifik a pracnosti jednotlivých výrobních úkonů. Objektivního srovnání produktivity práce tak bylo možné jenom stěží dosáhnout. Případné chyby a anomálie ve výpočtech produktivity práce se automaticky přelévaly i do systému hmotné zainteresovanosti.

Nový systém podnikové zainteresovanosti vešel v platnost vyhláškou ministerstva financí č. 62/1958 Ú. l. ze dne 6. května 1958.⁵⁸⁰ V roce 1958 se jednalo už o několikátý pokus určitým způsobem zainteresovat podniky a jejich zaměstnance ke zvyšování produktivity a hospodárnosti v poválečném znárodněném průmyslu. První z nich představoval dekret č. 104/1945 Sb, o závodních a podnikových radách, který jim přiděloval 10 % ze zisku podniku. Finanční prostředky mohly být použity na základě rozhodnutí závodního výboru na zlepšení kulturních a sociálních zařízení zaměstnanců nebo na odměny nejlepším pracovníkům. V roce 1948 byly podíly ze zisku soustředěny do Jednotného fondu pracujících. Prostředky z fondu určené na sociální, kulturní a zdravotní účely rozdělovala mezi jednotlivé podniky Ústřední rada odborů a zaměstnanci zcela ztratili tuto malou zainteresovanost na hospodaření podniku. První opatření poúnorového režimu, které mělo zvýšit zájem pracujících na dobrém hospodaření podniku, vešlo v platnost k 1. lednu 1951. Vzniklé „podnikové fondy pracujících“ měly financovat rozvoj tehdy velmi propagovaného socialistického soutěžení a zlepšovat sociální, zdravotní, kulturní a tělovýchovnou péči o pracující.

Po zavedení sovětských metodických importů do československého systému plánování nahradily podnikové fondy pracujících od 1. ledna 1953 „ředitelské fondy“. Fondům byl přiznán podíl ze zisku, šlo-li o podniky s plánovaným ziskem a podíly z úspor dosažených snížením vlastních nákladů, šlo-li o podniky s plánovanou ztrátou. Podniky musely ovšem splnit ještě další stanovené ukazatele (srov. Kapitola 6.2.7). Po celostátní konferenci KSČ v roce 1956 bylo přistoupeno k opatření, jenž mělo zvýšit účinnost a pobídkovost ředitelských

⁵⁷⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 15, i. č. 80, Vývoj ukazatelů v plánu práce a mzdových fondů od r. 1950.

⁵⁸⁰ Vyhláška ze dne 6.5. 1958 o finančních zdrojích některých hospodářských organizací státního socialistického sektoru a o úhradě jejich ztrát. Sbírka 62/1958 Úředního listu Československého, částka 40/1958.

fondů. Na základě zákona č. 23/1957 Sb. a vládní vyhlášky č. 65/1957 byly ředitelské fondy k 1. lednu 1957 přeměněny na „podnikové fondy pracujících“. Na ředitelských фондах byla zpětně kritizována jejich vazba na rentabilitu podniku. Vzhledem k neexistenci reálného tržního prostředí nebyla ziskovost podniků vázána na jejich produktivitu a hospodárnost ale na shora stanovených cenách jejich produkce nebo odvodů do státního rozpočtu, jejichž hodnoty se mohly průběžně měnit.

Příděl finančních prostředků do nově zřízeného podnikového fondu pracujících byl podmíněn splněním plánu zisku (ztráty) a speciálně pro podnik stanovených podmínek. V případě čtvrtletního splnění podmínek odpovídala výše přídělu 0,6 % plánovaného mzdového fondu podniku příslušného čtvrtletí. V případě celoročního splnění podmínek odpovídal celkový roční příděl do fondu nejvýše 1,2 % mzdového fondu. Pokud podnik překročil plánovaný celoroční zisk nebo nedosáhl plánované celoroční ztráty a splnil ostatní stanovené podmínky, obdržel podíl na nadplánovaném zisku nebo úspoře ztráty ve výši diferencované podle „společenského a hospodářského významu podniku“ – 15 %, 25 %, 30 % a 35 %. Celkový roční příděl do podnikového fondu pracujících však nesměl překročit 5 % ročního mzdového fondu podniku. Se zavedením podnikových fondů byla provedena rovněž decentralizace některých pravomocí. Ministerstva a krajské národní výbory získaly pravomoc stanovit podnikům některé podmínky pro přiznání podílů, krátit podíly a poskytnout podíly mimořádné.⁵⁸¹

Při rozdělování prostředků fondu byla zvýšena pravomoc odborové organizace a uvolněna byla centrálně stanovená pravidla, která předepisovala procentuální podíl výdajů na jednotlivé účely. Dřívější předpisy stanovovaly použít prostředky z ředitelských fondů: na rozšíření a technické zdokonalení výroby, na výstavbu a opravy bytového fondu podniku maximálně ve výši 40 %; na zlepšení kulturní a sociální péče o pracovníky v rozmezí 20–30 %; a na individuální odměňování pracovníků v rozsahu 30–40 %. Z podnikových fondů pracujících bylo naopak možné čerpat: na investice do zlepšení pracovních podmínek, bezpečnostních a zdravotních zařízení, ke zlepšení organizace práce pomocí zavádění nové techniky a k výstavbě nebo údržbě bytového majetku podniku od 30 % do 100 % prostředků z fondu; pro účely kolektivního a individuálního odměňování pracovníků za vynikající pracovní výkony – buď peněžitými odměnami nebo umožněním účasti na kulturních, sociálních nebo turistických a jiných tělovýchovných akcích – od 0 do 30 %; a na investice určené ke

⁵⁸¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 170/3, sv. 130, Zásady úpravy podnikových fondů pracujících.

kulturním, sociálním nebo turistickým a jiným tělovýchovným účelům, jakož i na generální opravy zařízení sloužících k uvedeným účelům v rozměni 0–70 % prostředků fondu.

Finanční prostředky z fondů se nedostatečně využívaly a jejich zůstatková částka se neustále zvyšovala. K 1. lednu 1958 bylo na účtech všech podnikových fondů pracujících 987 374 000 Kčs. Bez větších problémů byly z fondů čerpány finance určené pro odměňování pracovníků. Značně však zaostávalo čerpání finančních prostředků určených na zavádění nové techniky a rozšiřování výroby. Problém spočíval v tom, že finance na účtech byly pouze počítačím prostředkem nikoliv směřitelnou hodnotou jako v tržní ekonomice. Prostředky na decentralizační investice tak mohly být čerpány pouze v případě, kdy plánovací centrum – SÚP ve shodě s ministerstvy a vládou – na tyto investice vyhradilo potřebné zdroje ve formě materiálu, strojního vybavení a kapacity projekčních a dodavatelských podniků apod. SÚP přitom v důvodové zprávě k návrhu 2. pětiletého plánu z července 1957 výslovně nedoporučoval rychlejší tempo růstu investic z podnikových fondů a nadplánového zisku vzhledem k nedostatečným zkušenostem s touto formou výstavby.⁵⁸²

Po reorganizaci 1. dubna 1958 musel být celý systém podnikových fondů pracujících přestaven již pouze s ohledem na změnu nadřízeného orgánu u jednotlivých podniků, který stanovoval podmínky pro přiznání přidělu do fondu. Zavádění nových prvků hmotné zainteresovanosti od 1. ledna 1959 si poté vyžádalo kompletní modifikaci pravidel. Z podnikových fondů pracujících neměly být dále financovány výrobní investice a generální opravy. Kolektivní a individuální odměňování pracovníků za vynikající pracovní výkony měly převzít nově zřízené prémiové fondy. Finanční prostředky z podnikových fondů pracujících měly být používány pouze ke kulturním, sociálním, turistickým a jiným tělovýchovným účelům, stejně jako ke generálním opravám a na provoz zařízení, která sloužila k uvedeným účelům. Nově měly z fondů být poskytovány také stipendia a půjčky (bezúročné nebo úročitelné) zaměstnancům podniku na výstavbu bytů a rodinných domů. Z podnikových fondů pracujících mohla být hrazena i družstevní bytová výstavba. Rozhodování o použití prostředků bylo svěřeno do kompetence odborovým organizacím.

Podíl do fondu byl přiznán po splnění plánu odbytu a ukazatelů, které stanovil podniku příslušný ministr – např. produktivita práce, náklady, odvod daně z obratu, přírůstek zisku, sortiment, kvalita apod. Výše podílu odpovídala 0,5 % z plánovaného ročního mzdového fondu podniku při splnění mobilizačního plánu zisku na 100 % – tzn. zvýšení zisku oproti předešlému

⁵⁸² Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962), karton č. 1780, Návrh 2. pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1956–1960, Důvodová zpráva – Rozvoj jednotlivých odvětví, s. 133.

roku. Při překročení mobilizačního plánu zisku obdržel podnik větší podíl, nejvýše ovšem 0,7 % plánovaného mzdového fondu podniku.⁵⁸³

Decentralizované investice a generální opravy měly podniky nově financovat z vlastních prostředků. Vlastní finanční zdroje podniku byly definovány v šesti kategoriích – 1. podíl z přírůstku zisku nebo ze zisku; 2. podíl z odpisů základních fondů; 3. uvolněné vlastní oběžné prostředky, pokud podle zvláštních předpisů nejsou finančním zdrojem nadřízeného orgánu; 4. výsledky z prodeje a likvidace přebytečných a neupotřebitelných základních fondů; 5. tržby z brakování zvířat základního stáda; 6. jiné finanční zdroje stanovené ministrem financí. Vlastní finanční základna měla podnikům umožnit samostatné rozhodování o části podnikových investic, generálních opravách a objemu vlastních oběžných prostředků. Podnik mohl používat vlastní finance na doplnění oběžných prostředků; na decentralizovanou investiční výstavbu a generální opravy, průzkumné a projektové práce a jiné investice; popřípadě na jiné účely podle této vyhlášky nebo podle zvláštních předpisů; a rovněž ke splacení úvěru, který mu banka poskytla k překlenutí časového nesouladu mezi vytvořením zdroje a potřebou použít tohoto zdroje. Vlastní finanční prostředky podniků koncem roku nepropadaly.⁵⁸⁴

Hlavními prostředky k akumulaci finančních zdrojů podniku byly podíl z přírůstku zisku nebo ze zisku a podíl z odpisů základních fondů. Uvedené podíly nebyly všeobecně stanoveny. Vláda ve směrnících pro sestavení pětiletého plánu stanovila pro jednotlivá ministerstva v procentech podíl z přírůstku zisku, případně podíl ze zisku a podíl z odpisů. Ministerstva si pak určila z této sumy část pro hospodářské jednotky a část vyhrazenou pro centralizované použití. Ministerstva poté určovala podíly z přírůstku zisku, ze zisku a z odpisů vedoucím podnikům. Vedoucí podniky pak stejně určovaly podíly podřízeným podnikům a provozům, přičemž si vyčleňovaly část pro centralizované použití. Centralizované finanční zdroje, ať už ministerstev nebo vedoucích podniků, se používaly ve prospěch podřízených podniků – například za účelem vyrovnání plánovaných a nadplánovaných ztrát podniků, na decentralizovanou výstavbu, kterou nařídil podniku nadřízený orgán nebo k doplnění oběžných prostředků, pokud podniku nestačily stanovené příděly.

Podnikům byly nejčastěji stanoveny podíl z přírůstku zisku – rozdíl mezi skutečným ročním ziskem a skutečným ziskem v předcházejícím roce – a podíl z odpisů. V případě, že by podíl z přírůstku zisku a podíl z odpisů nestačil plně zajistit plánovaný rozvoj podniku, mohl

⁵⁸³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 227/6, sv. 168, Usnesení ÚV KSČ o zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení čs. průmyslu a stavebnictví.

⁵⁸⁴ Vyhláška ze dne 6.5. 1958 o finančních zdrojích některých hospodářských organizací státního socialistického sektoru a o úhradě jejich ztrát. Sbírka 62/1958 Úředního listu Československého, částka 40/1958.

nadřízený orgán stanovit podniku podíl z celkového zisku. Podíl z celkového zisku se stanovoval rovněž pro nově zřízené podniky v prvním roce jejich činnosti. Sdružení pivovarů a sladoven byl v plánu na rok 1959 přiznán 20,6% podíl ze zisku a 56% podíl z odpisů.⁵⁸⁵

Při určování výše podílu z přírůstku zisku a podílu z odpisů pro jednotlivé podniky měly být rozhodující obtížnost úkolů podniku zvyšovat výrobu a snižovat vlastní náklady, potřeba oběžných prostředků a základních fondů, jakož i jejich efektivnost a opotřebení. Jinými slovy nadřízené orgány měly sestavovat parametry přidělů na míru jednotlivým podřízeným podnikům. Systém podnikové zainteresovanosti byl v této podobě uplatněn v plánu na rok 1959.⁵⁸⁶

Zavedené normativy sice motivovaly podniky zvyšovat svůj zisk, ale nemotivovaly je primárně investovat do zvýšení technické úrovně výroby. Vyšší zisk bylo rychlejší a často jednodušší dosáhnout maximálním využitím starých a ne hospodárných základních fondů a zakonzervováním výrobního programu než investicemi do nových technologií, inovacemi výrobků a zefektivňováním výrobního procesu. Během roku 1959 tak plánovací experti dopracovávali hmotnou zainteresovanost podniků v oblasti zavádění nové techniky.

Hlavním nástrojem podpory produktové inovace se měla stát cenová tvorba. Zásady hmotné zainteresovanosti na zavádění nové techniky z poloviny roku 1959, na jejichž vypracování se podílelo 50 výrobních podniků a výzkumných ústavů, navrhovaly mimo jiné přechodnou vyšší cenu nových výrobků po dobu zavádění a osvojování jejich výroby nebo snižování ceny technicky zastaralých výrobků za účelem poklesu rentability jejich výroby. Náklady vývoje mohly být rovněž rozloženy do delší časové řady nebo zcela vyloučeny z hospodaření podniku prostřednictvím fondu technického rozvoje. Fond technického rozvoje mohl být v podniku naplňován i prostřednictvím nákladové přírážky k produkci, jež byla definovaná jako technicky zastaralá. Zásady navrhovaly rovněž systém přechodných dotací z centrálních zdrojů výrobně hospodářských jednotek, ministerstev nebo přímo ze státního rozpočtu; a přechodné snižování daně z odbytu u výrobků, jejichž prodeje bylo nutné zvýšit za účelem zavedení jejich produkce v dostatečně velkých sériích. V případě maloseriové a kusové výroby doporučovaly zásady poskytnout výrobcí možnost promítnout do ceny všechny náklady spojené s vývojem a zavedením do výroby, aby i odběratelé byli motivováni neobjednávat u podniků výrobky, jejichž produkce by z národohospodářského hlediska nebyla výhodná.

⁵⁸⁵ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 9, i. č. 67, Rozpis státního plánu na rok 1959.

⁵⁸⁶ Vyhláška ze dne 6.5. 1958 o finančních zdrojích některých hospodářských organizací státního socialistického sektoru a o úhradě jejich ztrát. Sbírka 62/1958 Úředního listu Československého, částka 40/1958.

Plnění úkolu zavádění nové techniky mělo být hodnoceno komplexními ročními rozborů. Při nedostatečném kvantitativním nebo kvalitativním plnění úkolů mohlo být provedeno krácení vlastních zdrojů podniků a prémiového fondu „podle zásad platných pro posuzování hospodářských výsledků, dosažených nesprávným nebo nezaslouženým způsobem“. Zvláště efektivní řešení úkolů zavádění nové techniky mohl nadřízený orgán podniku honorovat speciální odměnou do fondu technického rozvoje nebo prémiového fondu podniku. Návrh zásad hmotné zainteresovanosti na zavádění nové techniky schválilo politické byro na své schůzi 28. července 1959.⁵⁸⁷

Hmotnou zainteresovanost podniků doplňovala osobní hmotná zainteresovanost pracujících. Její základní forma spočívala ve stanoveném dlouhodobém normativu růstu průměrných výdělků ve vztahu k růstu produktivity práce a normativu pro tvorbu prémiového fondu. Normativ růstu průměrných výdělků ve vztahu k růstu produktivity práce byl každému odvětví stanoven pro celou pětiletku, v případě druhé pětiletky pouze pro roky 1959 a 1960. Ve státním plánu na rok 1959 mělo Sdružení pivovarů a sladoven dosáhnout růstu produktivity práce o 2,2 %. Sdružení navrhlo vyšší růst produktivity práce o 0,5 % nad ministerský návrh. Základní normativ byl stanoven na 25 % při vzestupu produktivity práce na 102,2 % a nadplánový normativ činil 35 % ze zvýšení produktivity práce o nadplánových 0,5 %. Výpočet průměrné mzdy byl následující: Splnění ministerského direktivního ukazatele růstu produktivity práce zajišťovalo přírůstek průměrných výdělků o 25 % z nárůstu produktivity práce o 2,2 %, což činilo 0,55 %. Splnění vlastního závazku růstu produktivity práce o 2,7 % ($2,2 \% + 0,5 \%$) zvyšovalo výdělky o 35 % ze zvýšeného přírůstku produktivity práce ve výši 0,5 %, tzn. o 0,175 %. Při zvýšení produktivity práce celkem na 102,7 % tak narostly průměrné výdělky o 0,725 % ($0,55 \% + 0,175 \%$). Průměrný měsíční výdělek v roce 1958 činil ve Sdružení 1227 Kčs. Po zvýšení o 0,725 % představoval částku 1236 Kčs.⁵⁸⁸ V roce 1959 tak nesměla průměrná měsíční mzda za celé sdružení překročit tuto hodnotu. Normativy a průměrné výdělky v jednotlivých podřízených podnicích a závodech se lišily. Například v závodě Smíchov byl základní normativ růstu průměrných výdělků zaměstnanců 6,75 % a normativ průměrných výdělků při překročení předpokladu růstu produktivity práce 20 %, v Holešovicích činily tyto normativy 12,08 % a 25 % a v Nuslích 9,29 % a 20 %. V součtu všech závodů musely být ovšem dodrženy direktivní ukazatele za celé Sdružení.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, aj. 305/3, karton 225, Zásady pro zvýšení hmotné zainteresovanosti na zavádění nové techniky. Příloha III. Důvodová zpráva.

⁵⁸⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 9, i. č. 67, Komentář k plánu práce na rok 1959.

⁵⁸⁹ Tamtéž, Předběžný rozpis normativů za rok 1959.

Výše Prémiového fondu byla řízena „Normativem pro tvorbu prémiového fondu“, který stanovil jeho procentní podíl ze Základního mzdového fondu při plnění jiných kvalitativních ukazatelů (zisku nebo přírůstku zisku, případně plánu Úplných vlastních nákladů). Pro Sdružení pivovarů a sladoven stanovoval normativ třetího pětiletého plánu prémiový fond ve výši 6 % Základního mzdového fondu v případě splnění plánu zisku. V plánu na rok 1959 představoval tento normativ 4,9 % při dodržení plánu zisku. Normativy pro jednotlivé podniky se značně lišily. V Severočeských pivovarech měly například nejnižší hodnotu 0,67 %, zatímco v Hradeckých pivovarech dosahovaly 7,5 %. Normativy se nelišily jenom mezi Výrobně hospodářskými jednotkami ale i mezi jednotlivými závody VHI. Pražským pivovarům byl stanoven normativ prémiového fondu na 2,9 % základního mzdového fondu. V závodě Smíchov byl ale tento normativ 1,9 %, v Holešovicích 2,93 % a v Nuslích 4,04 %.⁵⁹⁰

Prémiový fond mohl být navýšen dále o podíl z nadplánového zisku, případně krácen při nedodržení nadplánového zisku. Ve státním plánu na rok 1959 byl stanoven podíl z nadplánovaného zisku pro Sdružení na 40 %. Krácení prémiového fondu při neplnění nebylo pro Sdružení uvedeno. V Pražských pivovarech byl však podíl z nadplánového zisku stanoven na 19 % a krácení při jeho nesplnění na 60 %. Například pokud byl Pražským pivovarům stanoven plánovaný zisk 1 mil. Kčs a podnik si naplánoval vyšší zisk o 100 tis. Kčs na 1,1 mil. Kčs, obdržel při splnění do prémiového fondu 19 % z nadplánového zisku ve výši 100 tis. Kčs, tj. 19 tis. Kčs. Na výši překročení nadplánového zisku nezáleželo. Pokud by podnik dosáhl zisku ve výši 2 mil. Kčs, inkasoval by stále pouze 19 tis. Kčs, tj. 19 % z částky, kterou si podnik sám naplánoval nad hodnoty shora stanoveného plánu. V případě, že dosáhl zisku pouze 1,09 mil. Kčs, nesplnil plán a jeho prémiový fond byl zkrácen o 60 % z uvedeného nadplánového zisku ve výši 100 tis. Kčs, tj. 60 tis. Kčs.⁵⁹¹

Pravidla pro uvolňování prostředků ze základních mzdových fondů a prémiových fondů byla již natolik složitá, že nemá smysl se vzorci pro jejich výplatu dále zabývat. Vynálezci normativů hmotné zainteresovanosti poněkud pozapomněli na jednu důležitou okolnost. Pokud měl být systém hmotné zainteresovanosti funkční, musel být srozumitelný pro subjekty, které měl interesovat. Složitost výpočtu velikosti a přidělů do fondů, jejich odlišnosti mezi odvětvími, podniky a závody stejně jako jejich změny jak každoroční, tak i v průběhu plánovaného roku činily problémy i nejzkušenějším podnikovým plánovačům, kteří byli zocelení roky vyplňování formulářů a plnění oběžníkových příkazů a směrnic. Závěry prověrek Ministerstva státní

⁵⁹⁰ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 9, i. č. 67, Předběžný rozpis normativů za rok 1959, Předběžný rozpis státního plánu na rok 1959.

⁵⁹¹ Tamtéž.

kontroly, které poukazovaly na nesrozumitelnost přidělů a výplat z prémiového fondu pro dělníky, nejsou tedy příliš překvapující.⁵⁹²

Pravidla výplaty odměn z prémiového fondu se během roku 1959 stále doladřovaly a měly být vytvořeny v souladu s paralelně probíhající úpravou mzdové soustavy. Mzdová soustava byla již v předcházejících letech formována snahou vytvořit závislost růstu mezd na růstu produktivity práce. Uvedený záměr byl v první polovině padesátých let realizován prostřednictvím maximalizace podílu úkolové mzdy na celkovém výdělku. V sektoru ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků tak klesla tarifní (pevná) část mzdy až na 55 % průměrného výdělku. Na první pohled se mzdová soustava s velkým podílem úkolové mzdy jevila funkční v tlaku na zvyšování produktivity práce, v praxi ovšem nefungovala. U řady dělnických pozic nebylo možné převést veškerou pracovní činnost do úkolové formy. Vedoucí pracovníci a mistři tak vytvářeli řadu fiktivních úkolů (například pro údržbové práce), aby svým podřízeným zajistili výši průměrného výdělku daného oboru. Plnění fiktivních úkolů bylo ovšem často používáno i jako kompenzace nízkých výkonů u pracovních úkolů, jež byly objektivně znormovány. Mzdová soustava tak místo pobídkového efektu k vyššímu výkonu vedla k mzdové nivelizaci.⁵⁹³

Další nedostatek mzdové soustavy spočíval v tom, že tarifní část mzdy nezohledňovala úroveň kvalifikace dělníka a nepodporovala zvyšování kvalifikační úrovně pracujících. Nedostatečnou motivaci doplnit si kvalifikaci vykazovaly i osoby, které se dostaly do vedoucích technicko-hospodářských funkcí na základě svého politicky vhodného kádrového profilu. V roce 1957 v odvětví těžkého strojírenství tak pouze 4 % inženýrskotechnických pracovníků mělo vysokoškolské vzdělání, 11 % vyšší odborné, 14 % nižší odborné a 71 % inženýrskotechnických pracovníků vůbec nedisponovalo technickým vzděláním. Na pozici hlavních inženýrů v celém národním hospodářství nebyla situace zásadně lepší. Vysokoškolské vzdělání mělo 29,2 % hlavních inženýrů, 22,2 % mělo vyšší odborné a 48,6 % mělo nižší odborné vzdělání nebo žádné.

Motivaci k doplňování kvalifikace sráželo rychlejší zvyšování dělnických platů než u ostatních profesí. Průměrná dělnická mzda se v roce 1956 zvýšila o 80 % oproti roku 1948, zatímco inženýrskotechnickým pracovníkům vzrostly výdělky pouze o 40 % a úředníkům o 24 %. Poměr mezi průměrnými výdělky dělníků, inženýrskotechnických pracovníků a úředníků,

⁵⁹² Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 324/1, sv. 243, Příloha II. Zpráva o zhodnocení výsledků ověřování dělnických mzdových soustav a schválení konečných návrhů na jejich zavedení v hlavních průmyslových odvětvích, Svazek 1, Textová část, s. 38.

⁵⁹³ Tamtéž, a.j. č. 105/4, sv. 87, Návrh mzdových opatření v roce 1956, Příloha III. Současný stav odměňování práce a hlavní cesty k odstranění jeho nedostatků.

který v roce 1948 činil 100:165:125, se tím v roce 1956 změnil na 100:129:86. Zajímavé je, že plánovací aparát dokázal mzdy pracovníků svého sektoru držet nad průměrem mezd jiných technických a ekonomických funkcí (mistrů, konstruktérů, technologů, normovačů, výrobních účetních atd.). Průměrná mzda konstruktérů v ministerstvu těžkého strojírenství dosahovala 1637 Kčs měsíčně, zatímco průměrná mzda plánovačů v útvarech podnikového plánování 1712 Kčs měsíčně.⁵⁹⁴

Mnohem žalostnější situace byla u kvalifikovaných odborníků v nevýrobních odvětvích. Ve školství byl rozdíl mezi průměrným základním platem školníka – 796 Kčs – a učitele národní školy do pěti let služby – 890 Kčs – zhruba 100 Kčs. Rozdíl mezi platem ředitele největší osmileté střední školy a platem učitele téže školy dosahoval 220 Kčs.⁵⁹⁵ Zvýšení platů učitelů a odstupňování základních platů podle odborného a pedagogického vzdělání schválilo politické byro ÚV KSČ 2. března 1956. Schválená opatření měla být zavedena od 1. září 1956 s celkovými náklady 77,7 mil Kčs pro rok 1956. Na stejné schůzi pověřilo politické byro Jaromíra Dolanského vypracováním návrhu na zvýšení platů inženýrsko-technických pracovníků a úředníků ve výrobě. Pro rok 1957 bylo plánováno použít k tomuto účelu 725 mil. Kčs.⁵⁹⁶

V pivovarech a sladovnách je při komparaci let 1948 a 1956 patrná podobná nivelizace průměrných výdělků dělníků, inženýrsko-technických pracovníků a úředníků. V roce 1948 byl tento poměr mezd dělnických, inženýrsko-technických pracovníků a úředníků 100:132:108. V roce 1956 se tento poměr zlepšil ve prospěch dělníků na 100:126:96. Zajímavá zjištění poskytuje srovnání dotyčného poměru v jednotlivých letech, které výše uvedená data za celé hospodářství neposkytují. V pivovarsko-sladařském odvětví se totiž průměrné měsíční výdělky dělníků začaly významněji dotahovat na úroveň technicko-hospodářských pracovníků teprve od roku 1954, tedy v poststalinistické éře. V letech 1948–1951 naopak platy technicko-hospodářských a administrativních pracovníků rostly rychleji než platy dělníků a uvedený mzdový poměr v roce 1951 činil 100:142:120. V roce 1959, kdy měla významně nastupovat údajná poststalinistická éra expertního vládnutí byl přitom poměr mezd u dělníků, inženýrsko-technických pracovníků a úředníků 100:129:97 (srov. Kapitola 6.3.5 a 7.2.4).

Odstranit hlavní nedostatky mzdové soustavy se pokoušela vládní usnesení č. 715/55 a č. 442/57. Vládní usnesení č. 715/55 například nařizovalo: vyškolit dostatečný počet

⁵⁹⁴ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 214/1, sv. 158, Příloha III. Zpráva o přestavbě platové a premiové soustavy pro inženýrskotechnické a administrativní pracovníky ve výrobě.

⁵⁹⁵ Tamtéž, a. j. č. 105/4, sv. 87, Návrh mzdových opatření v roce 1956, Příloha III. Současný sta odměňování práce a hlavní cesty k odstranění jeho nedostatků.

⁵⁹⁶ Tamtéž, a. j. č. 105/4, sv. 87, Návrh mzdových opatření v roce 1956, Příloha I.

normovačů tak, aby při hromadné a sériové výrobě připadal jeden normovač na zhruba 300 dělníků; pro práce, které se vyskytovaly na více pracovištích, vypracovat oborové výkonové normy a normativy času; pro práce vyskytující se na jednom pracovišti vypracovat podnikové výkonové normy; nahradit odměňování fiktivním úkolem jinou vhodnou formou mzdy a důsledně evidovat u výkonových norem nadstavbu (jejich překročení). Zásady vládního usnesení č. 442/57 ukládaly: dokončit zpracování oborových sborníků výkonových norem a normativů času a provést jejich ověření; nahradit odměňování ve fiktivním úkolu časovou mzdou a prémie, zvláště v údržbě, u pomocných prací, v energetických provozech a ve vysoce mechanizovaných provozech; zpřesnit ukazatele pro prémiování za věcné úspory; nahradit odměňování v úkolové mzdě mzdou akordní u prací, u nichž není možno přesně sledovat odpracovaný čas a u nichž je rozhodující provedení určitého celkového výkonu (například manipulace s řepou v cukrovarech); mzdové úpravy měly být zkušebně zavedeny ve vybraném národním podniku ve všech oborech.⁵⁹⁷

V sektoru ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských produktů tak byla již ve II. pololetí 1957 ve většině výrobních oborů nahrazena fiktivní úkolová mzda časovou mzdou a prémie. U úkolovatelných prací byly zpracovány nové výkonové normy a normativy času. Problematická byla i nastavená pravidla pro stanovení mzdové tarifní třídy. Státní katalog prací nerozděloval mzdové třídy podle povolání, ale podle pracovního úkonu. Kvalifikovaný pracovník obsluhující moderní automatickou vysokokapacitní plnicí linku pro lahvové pivo teoreticky spadal do stejné platové třídy jako nekvalifikovaní dělníci skládající láhve s pivem do beden u poloautomatických plnicích linek. Zpráva o přestavbě dělnických mezd z roku 1958 poukazovala rovněž na nemožnost zohlednit ve stávající soustavě hospodářský a společenský význam jednotlivých oborů.⁵⁹⁸

Mzdová přestavba uložená vládním usnesením z 30. května 1958 přinášela tak i nový tarifní kvalifikační katalog. Kvalifikační požadavky pro postup do vyšší platové třídy měly motivovat pracující ve zdokonalování svých odborných schopností. V odvětví ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků byly rovněž zavedeny čtyři kategorie, které zohledňovaly společenskou důležitost jednotlivých výrobních oborů a povolání: „a. pro podniky a provozy, které svým charakterem jsou příbuzné chemickému průmyslu (lihovary, drožďárny, hlavní provozy cukrovarů, tukového průmyslu, pivovarů) a

⁵⁹⁷ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 263/6, sv. 193, Plán politicko-organizačního zajištění přestavby dělnických mezd v podnicích ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků.

⁵⁹⁸ Tamtéž, Přestavba soustavy dělnických mezd v podnicích ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků.

dále mrazírny a solivary, b. pro jmenovitá povolání uvedená v příslušném tarifním kvalifikačním katalogu jatečnictví, c. pro všechny ostatní podniky a provozy a povolání potravinářského průmyslu, d. pro strojírenské podniky a dále pro pracovníky údržby zařízení ve všech podnicích, na něž se nevztahuje tarif pro průběžná povolání.“⁵⁹⁹

Po plném zavedení mzdové přestavby mělo být cca 70–80 % prací odměňováno úkolovou mzdou a cca 20–30 % časovou mzdou a prémie. Podíl tarifu na celkovém výdělku v potravinářském oboru se měl přitom zvýšit z 55 % na zhruba 83 %. Záměrem bylo zajistit odměnu nadprůměrně výkonným pracovníkům a současně extrémně nepenalizovat ty se slabými výkony. Úkolová mzda byla navýšena o prémie ve výši 8–12 % při dodržení hospodářských a kvalitativních ukazatelů. U pracovních pozic, kde nebylo možné výsledky práce spolehlivě zjistit (práce pomocné, údržbové, obsluha energetických zařízení a práce v mechanizovaných provozech), měla průměrná prémie dosahovat 20–22 % časového tarifu. Mzdová přestavba byla nastavena tak, aby se průměrné výdělky zvýšily o 3–4 % a eliminovaly se případné nesouhlasy s novými mzdovými pravidly ze strany dělníků. Po zavedení přestavby se očekávalo zvýšení produktivity práce o 1–1,5 %.

Mzdová přestavba měla být v odvětví potravinářského průmyslu od 1. prosince 1958 zavedena zkušebně v osmi vybraných podnicích: Jihočeské mlýny a pekárny, n. p. České Budějovice; Jihočeský průmysl masný, n. p. České Budějovice; Čs. tabákový průmysl, závod České Budějovice; Východočeský pivovar, závod Pardubice; Povltavské tukové závody, n. p. Nelahozeves; Kvasný průmysl, n. p. závod Trenčín; Bratislavské mlékárny, n. p. Bratislava; Čs. tabákový průmysl, závod B. Štiavnica. Zkušební doba byla stanovena na dobu tří měsíců a současně měla být prováděna opatření tak, aby byla mzdová přestavba od 1. dubna 1959 postupně zaváděna do dalších podniků. Poslední podniky měly být pod novou mzdovou soustavu zařazovány od 1. června 1960.⁶⁰⁰

Přestavba dělnických mezd byla v 9 hlavních průmyslových odvětvích k 1. květnu 1960 téměř dokončena. Podle nové mzdové soustavy bylo odměňováno 1 489 962 dělníků, tj. 97,8

⁵⁹⁹ Uvedené pořadí nevyjadřovalo společenskou důležitost oboru a princip stanovení výše mzdy na základě společenské důležitosti oboru není z dostupných dokumentů jasný. V první nejnižší platové třídě z osmi byly platové podmínky stejné ve všech čtyřech kategoriích. Výraznější rozdíly byly až ve 3–8 třídě, kde výdělky v kategoriích b. a d. převyšovaly výdělky shodných tříd v kategoriích a. a c. Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 263/6, sv. 193, Usnesení Státní mzdové komise ze dne 6. října 1958, č. 63.

⁶⁰⁰ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 263/6, sv. 193, Přestavba soustavy dělnických mezd v podnicích ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků.

% z celkového počtu. V potravinářském průmyslu dosáhl jejich podíl 99,9 %.⁶⁰¹ Modifikovaná mzdová soustava významně pracovala se mzdovou relací mezi průmyslovými odvětvími, která měla zohledňovat „společenskou důležitost“ jednotlivých odvětví. Preference komunistického režimu k průmyslovým oborům je patrná z následující tabulky (viz Tabulka 55).

Tabulka 55

Relace průměrných měsíčních mezd podle ministerstev v roce 1960	
Paliv	100
Energetiky	78
Hutí a rudných dolů	86–85
Chemického průmyslu	72
Těžkého strojírenství	78–79
Všeobecného strojírenství	70–71
Stavebnictví	74–76
Potravinářského průmyslu	63–64
Spotřebního průmyslu	59–60

Pramen: Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. č. 305/1, sv. 225, Příloha III. Zpráva o koncepci vývoje mezd ve třetí pětiletce a o opatřeních ke zvýšení účinnosti řízení mzdové politiky, s. 4.

V listopadu roku 1957 schválilo politické byro přestavbu platové a prémiové soustavy pro inženýrskotechnické a administrativní pracovníky ve výrobě. Úprava základních platů na rok 1958 změnila v 18 výrobních resortech poměr průměrných platů dělníků, techniků a úředníků na 100:135:91, který v předcházejícím roce činil 100:125:86.⁶⁰² Mzdovou stratifikaci podle kvalifikace podporovala i v následujících letech zaváděná osobní hmotná zainteresovanost. Prémiová složka mzdy v roce 1960, která měla pracovníky interesovat na plnění úkolů a snižování produktivity, v průměru nepřesahovala u dělníků v průmyslu výši 20 % základního platu. Jednalo se například o podniky v sektoru ministerstva paliv a energetiky nebo ministerstva těžkého strojírenství. Nižší složku prémiové mzdy obdrželi v průměru dělníci v sektoru ministerstva těžkého strojírenství (15 %) nebo spotřebního průmyslu (pouze 14 %).

Vedoucí pracovníci inkasovali v průměru na premiích procentně vyšší podíl základní mzdy. Prémie tak prohlubovaly mzdovou stratifikaci mezi platy dělníků a technicko-hospodářských pracovníků. Nebyl to však vždy případ nejnižší postavených technicko-hospodářských pracovníků – mistrů a vedoucích dílen. V některých odvětvích byly prémie mistrů v poměru k základním platům nižší než u dělnických profesí. V těžkém strojírenství byly

⁶⁰¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 343/9, sv. 259, Příloha III. Zpráva o rozsahu zavádění nových mzdových soustav v hlavních průmyslových odvětvích k 1. květnu 1960, Příloha IV. Tabulka č. 1 Rozsah zavádění nových mzdových soustav v průmyslu.

⁶⁰² Tamtéž, Zpráva o přestavbě platové a prémiové soustavy pro inženýrskotechnické a administrativní pracovníky ve výrobě.

mistrům přiznány prémie ve výši 18 % základní mzdy oproti 20 % u dělníků. Stejný případ se vyskytoval v podnicích spotřebního průmyslu, kde dosahovaly prémie mistrů v průměru pouze 12 % základní mzdy oproti 14 % u dělníků. V preferovaném oboru ministerstva paliv a energetiky činily naopak prémie mistrů 40 % a v procentech k základnímu platu byly dvojnásobné oproti dělníkům.⁶⁰³

Zavedení prémiového fondu bylo výhodné především pro ředitele podniků. V sektoru ministerstva paliv a energetiky dosahovaly prémie v průměru až 50 % základního plátu v ostatních odvětvích od 21–35 %. Uvedené údaje ovšem patří do období po usnesení politického byra v říjnu 1960, které upřesňovalo pravidla výplaty premií technicko-hospodářským pracovníkům. V roce 1959 bylo ředitelům podniků průměrně vyplacen výrazně vyšší podíl premií k základnímu platu. Rekordmanem v roce 1959 byl Alois Kuchař, ředitel Dolu čs. armády, který si k základnímu hrubému měsíčnímu platu ve výši 5270 Kčs přišel ještě na 87 % v premiích, tedy celkem k 9475 Kčs hrubé měsíční mzdy. V roce 1960 získal na premiích pouze 60 % a celková hrubá měsíční mzda mu poklesla na 8640 Kčs. Snížení premií a celkové mzdy zaznamenali ředitelé napříč obory. V sektoru ministerstva strojírenství například obdržel Jiří Štětina, ředitel Závodů J. Švermy v Brně, místo 50% prémie pouze 37% a celková hrubá měsíční mzda mu poklesla ze 7500 Kčs v roce 1959 na 6830 Kčs v roce 1960. S poklesem mzdy se musel smířit i František Souba, ředitel Sdružení pivovarů a sladoven, kterému bylo v roce 1960 na premiích vyplaceno 25 % základní mzdy oproti 32 % v roce předcházejícím. Hrubá měsíční mzda mu tak klesla ze 4356 Kčs na 4125 Kčs.⁶⁰⁴

Fungování celého systému hmotné zainteresovanosti vyžadovalo nejen jeho nastavení na míru v každém podniku, ale i jeho atomizaci do jednotlivých vnitropodnikových provozů a dílen. Celou náročnou akci komplikovala současně probíhající „decentralizace“. Decentralizovány byly pravomoci ministerstev jejich přesunem na nové výrobně hospodářské jednotky. Na úrovni podniků probíhal proces zcela opačný – centralizace do výrobně hospodářských jednotek (VHJ). Většina samostatných národních podniků se v nové organizaci stala pobočnými závody VHJ bez vlastní právní subjektivity, což je mimo jiné vyvazovalo z přímého styku se Státní bankou československou, ať už v případě úvěrování nebo kontroly jejich hospodaření. V krátkém čase tak bylo nutné vytvořit řídicí a kontrolní struktury VHJ, které se u koncernových firem v tržních podmínkách vytvářely evolučně řadu let. V rámci těchto struktur bylo nutné vyvinout interní systém hmotné zainteresovanosti, jenž by dokázal

⁶⁰³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 387/11, sv. 303, Příloha III. Zpráva o prověrce plnění usnesení politického byra ÚV KSČ z 18. října 1960 o odměňování vedoucích technicko-hospodářských pracovníků.

⁶⁰⁴ Tamtéž.

odhalovat stupeň produktivity a technické úrovně nejenom podřízených podniků ale i jejich složek a dílen. Systém tak musel například reflektovat specifika základního fondu, kvalifikace pracovní síly a výrobního programu každého podřízeného podniku až dílny, které se navíc s každým nově zavedeným výrobkem, mezipodnikovou kooperací, investicí do strojního vybavení a s celou řadou dalších faktorů v čase měnily. V netržním prostředí byly VHJ ke splnění tohoto úkolu vybaveny pouze nástroji administrativní agendy. Vrcholní plánovací experti nabízeli řešení – prohloubení vnitropodnikového chozrasčotu.⁶⁰⁵

Účetní systém chozrasčot, zavedený v Československu na počátku padesátých let, měl státní bance umožnit na základě analýzy čísel jednotlivých účetních položek odhalit neefektivní a ne hospodárné podniky a být srovnávací platformou pro socialistické soutěžení. Vnitropodnikový chozrasčot měl tohoto cíle dosáhnout v rámci podniku na úrovni provozů a dílen. Propagovanou funkci ovšem chozrasčot nikdy neplnil a představoval pouze prázdný pojem, ke kterému se plánovací experti a politické špičky uchýlovali vždy, kdy neměli žádná konkrétní řešení vedoucí ke zvýšení produktivity a hospodárnosti podniků. Známa nefunkčnost chozrasčotu byla zdůvodňována jeho nedostatečným využíváním ze strany československých podniků a plánovači i v roce 1958 stále neopouštěli naději, ať už ve skrytu své duše nebo pouze ve veřejných prohlášeních, že v Sovětském svazu chozrasčot opravdu funguje.

Plánovací experti se s nadějí upínali rovněž k iniciativě pracujících. Vytvoření podmínek k uplatnění zkušeností dělníků a technicko-hospodářských pracovníků mělo eliminovat řadu potenciálních problémů a zlepšit řízení podniku a organizaci výroby. Nesměla být však narušena hegemonní rozhodovací pravomoc ředitele. Výsledkem bylo ustavení komplexních brigád a zřízení technicko-ekonomických rad výrobně hospodářských jednotek.

Komplexní brigády měly být tvořeny nejlepšími pracovníky, dělníky, mistry a vynálezci. Jednalo se o určitou institucionalizaci již existujícího zlepšovateľského a vynálezckého hnutí, které ústřední plánovací orgány a vláda iniciovaly. Práce komplexních brigád byla realizována většinou ve výrobních poradách, jež byly tvořeny pracovními skupinami odborové organizace a hospodářského vedení a měly tak těžit z kolektivní zkušenosti dělníků a inženýrskotechnických pracovníků. Usnesení ÚV KSČ z 8. dubna 1958 vytýčilo pro komplexní brigády jako nejaktuálnější úkol zavedení technologických a organizačních zlepšení u co největšího počtu výrob, která měla vést ke zvýšení produktivity práce, ke snížení počtu normohodin a ke zlepšení technických parametrů výrobků a zvýšení

⁶⁰⁵ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 241/24, sv. 177, Zásady k prohloubení vnitropodnikového chozrasčotu v podmínkách nové soustavy řízení, plánování a financování.

jejich kvality. Maximální počet technickoorganizačních opatření, zlepšovacích návrhů a tematických úkolů měl být realizován před zahájením XI. sjezdu strany, tedy na jeho počest. Důraz na propagační účely strany a s tím spojená preference kvantity zlepšovacích opatření před jejich kvalitou, nicméně směřovaly celou akci spíše k formálnímu plnění, které již bylo typické pro socialistické soutěžení.⁶⁰⁶

Statut technicko-ekonomických rad výrobně hospodářských jednotek byl schválen politickým byrem ÚV KSČ na konci května 1958. Jednalo se o poradní orgán ředitele, jehož úkolem bylo pomáhat při řešení zásadních technických, ekonomických a organizačních otázek příslušné jednotky. Členové rady byly jmenováni „z řad nejlepších inženýrsko-technických pracovníků, ekonomů a organizátorů, z dělnických zlepšovatelů, novátorů, z funkcionářů stranických, odborových a mládežnických organizací, popřípadě odborníků z výzkumných ústavů, ministerstva, vysokých škol nebo jiných organizací“.⁶⁰⁷ Počet členů rady se zpravidla pohyboval mezi 15–25 členy. Z hlediska „co nejtěsnějšího spojení rady s pracujícími“ bylo žádoucí zabezpečit v radě odpovídající počet dělnických zlepšovatelů, novátorů a vynálezců a stranických, odborových a mládežnických funkcionářů. Zvýšení odborné úrovně řízení podniku tak mělo být provedeno přednostně prostřednictvím praxi znalých dělnických kádrů a stranických funkcionářů. Členy rady jmenoval a odvolával ředitel výrobně hospodářské jednotky. Návrh na jmenování nebo odvolání člena rady projednával ředitel s výborem závodní organizace KSČ a se závodním výborem ROH. Členství v radě bylo neplacenou čestnou funkcí, její členové však měli nárok na náhradu výdajů spojených s činností v radě – cestovné a náhradu ušlé mzdy.

Působnost technicko-ekonomických rad zahrnovala dle jejich statutu projednávání základních otázek technického a ekonomického rozvoje organizační jednotky, návrhů výhledových plánů, dlouhodobých normativů a ostatních základních ukazatelů plánu, návrhů ročních plánů a jejich rozpisů, připravování návrhů na jejich zabezpečení, přičemž měla rada přihlížet k námětům a připomínkám pracujících. Technicko-ekonomická rada dále posuzovala návrhy změn výrobního programu z hlediska jeho postupného vyčišťování a účelné specializace dle potřeb národního hospodářství a sledovala i jejich realizaci. Projednávala otázky výstavby a technického rozvoje, zvláště otázky využití dosavadní techniky, zavádění nové techniky a technologie, automatizace a mechanizace, realizace výsledků výzkumu, vynálezů a významných zlepšovacích návrhů. Zabývala se otázkami snižování vlastních

⁶⁰⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 234/5, sv. 172, Usnesení ÚV KSČ k zajišťování národohospodářského plánu a usnesení pléna ÚV KSČ o zvýšení efektivity čs. národního hospodářství na úseku průmyslu a stavebnictví, s. 5–6.

⁶⁰⁷ Tamtéž, a.j. č. 241/25, sv. 177, Statut technicko-ekonomických rad, s. 2.

nákladů, plného využívání základních a oběžných prostředků, zvyšování jakosti výrobků, rozšiřování pracovních metod nejlepších pracovníků a zdokonalování organizace práce ve výrobě i ve správě. Rada se ve své práci opírala o výsledky činnosti výrobních porad a komplexních brigád, které měly celozávodní nebo širší působnost, sama doporučovala ustavení komplexních brigád a jejich tematické úkoly. Navrhovala dále vhodné formy výchovy a zvyšování kvalifikace pracovníků a opatření na úseku bezpečnosti práce, ochrany zdraví pracujících a soustavného zlepšování pracovního prostředí.⁶⁰⁸

Idea zainteresovat pracující na výkonech podniku a využít jejich iniciativy k jeho hospodářskému a technickému rozvoji nicméně od počátku narážela na hegemonní rozhodovací pravomoc ředitele podniku. Technicko-ekonomická rada mohla být po odborné a kvalifikační stránce na sebevyšší úrovni, mohla navrhnout inovace, technická a racionalizační řešení, s nimiž by teoreticky zastíňovala i firmy ve vyspělých kapitalistických státech, avšak její návrhy mohlo kdykoliv smést ze stolu zamítavé stanovisko ředitele podniku, který svůj nesouhlas nemusel nijak vysvětlovat.

Ředitelé podniku představovali zájmovou skupinu, která z reorganizace hospodářského systému na konci padesátých let nejvíce profitovala po finanční i mocenské stránce. V nejnovějších historických studiích se v této souvislosti často pojednává o nástupu nebo přechodu k „manažerskému technokratismu“ nebo „expertnímu vládnutí“.⁶⁰⁹ Zařazení ředitele podniku mezi technokraty nebo experty je ovšem diskutabilní. Pokud by platila podmínka, že u experta musí být jeho mocenská pozice primárně založena na kvalifikaci a odbornosti, tak by někteří ředitelé méně významných podniků na konci padesátých let tuto podmínku zřejmě splnili. V pivovarsko-sladařském průmyslu byl například vzat na milost i předúnorový odborník František Hlaváček, který mohl řídit branický pivovar přeměněný na výzkumný ústav, a již od roku 1954 se objevovaly na schůzích podnikových ředitelů pivovarsko-sladařského odvětví pokyny, aby stará inteligence, jež se postavila po bok dělnické třídy a rozšířila řady členů strany nebyla ostrakizována.⁶¹⁰ Ve většině případů, hlavně v preferovaných odvětvích a důležitých podnicích, však odborné požadavky často hrály malou roli, rozhodovala politická spolehlivost a obsazování ředitelských funkcí bylo využíváno nezřídka pro odměňování klientů a získávání spojenců v rámci vnitrostraničského mocenského soupeření.

⁶⁰⁸ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 241/25, sv. 177, Statut technicko-ekonomických rad.

⁶⁰⁹ Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019.

⁶¹⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 20, Zápis z pracovní rady podnikových ředitelů a kádrových pracovníků průmyslu pivovarského a sladařského, konané dne 27. října 1954, s. 3.

Faktem je, že všeobecný požadavek po stupni vzdělání nebo po době praxe nebyl pro obsazení funkce podnikového ředitele stanoven, na rozdíl od nižších vedoucích funkcí v podnicích. Zpráva Státní mzdové komise předložená politickému byru v dubnu 1961 shrnuje princip obsazování ředitelských postů následovně: „*V hlediscích pro výběr na odpovědná místa nerozhoduje však zdaleka jen potřebné vzdělání a praxe. Rozhodující je požadavek vysoké politické úrovně, oddanosti zájmům dělnické třídy a národního hospodářství, umění řídit a organizovat práci kolektivu na závodech. Proto na odpovědná místa ředitelů jsou vybíráni dělnické třídy oddaní pracovníci, osvědčení organizátoři výroby, kteří zpravidla prošli dlouholetou praxí ve výrobě a jsou tak zárukou důsledného plnění hospodářské politiky strany.*“⁶¹¹ Vzdělání a praxe tak představovaly pro kandidáty pouze výhodu nikoliv kritérium, přičemž zmiňovanou dlouholetou praxí bylo možné splnit i praxí na dělnické pozici. Systémové reorganizace na konci padesátých let na tomto stavu nic zásadního neměnily.

Jediná drobná změna proběhla v rámci přestavby mzdové soustavy technicko-hospodářských pracovníků v roce 1957, kdy byla do platů podnikových ředitelů zakomponována pobídková složka, jenž je měla motivovat k doplňování a zvyšování kvalifikace. Po více než třech letech, kdy byli podnikoví ředitelé takto motivováni, byla úroveň jejich vzdělání v dubnu 1961 následující: 36,5 % podnikových a závodních ředitelů mělo vysokoškolské a vyšší odborné vzdělání, 27,3 % nižší odborné vzdělání a 36,2 % dosáhlo pouze na vzdělání základní. Potřebnou praxi splňovalo z celkového počtu 70 % ředitelů. Vzhledem k tomu, že byla uznatelná praxe i na dělnické pozici, byl podíl ředitelů bez praxe velmi vysoký.⁶¹²

Podnikové ředitele, kteří působili v československém hospodářství na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století, je tak možné zařadit mezi technokratické nebo expertní elity pouze na podkladě výsledků analýzy jejich osobních kádrových profilů. Samotná pozice podnikového ředitele měla v raném období státního socialismu mnohem blíže k nižším politickým funkcím – předsedům národních výborů apod. – než k funkcím expertním. Podnik i v západních demokratických státech představoval mocenské centrum, které ne vždy stálo mimo politickou soutěž. Zestátněním nabyt podnik v soupeření politických špiček ještě více na významu a v období třetí republiky se obsazování postů ředitelů národních podniků stalo součástí politického boje, stejně jako volební zápasy do zastupitelských sborů. Na cestě k mocenské hegemonii nemohla komunistická strana podniky vynechat a musela si zajistit

⁶¹¹ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. č. 387/11, sv. 303, Příloha III. Zpráva o prověrce plnění usnesení politického byra ÚV KSČ z 18. října 1960 o odměňování vedoucích technicko-hospodářských pracovníků, s. 8.

⁶¹² Tamtéž.

kontrolu nad jmenováním a odvoláváním ředitelů. Zařazení postu podnikového ředitele mezi nomenklaturní funkce schvalované stranou, požadavek politické spolehlivosti jako jediné všeobecně platné kritérium pro výkon této funkce a vydání statutu národních podniků průmyslových z roku 1950, který zrušil představenstva podniků a vybavil ředitele v rámci podniku rozhodovací hegemonií (srov. Kapitola 5.2.5), vytvořily z funkce podnikového ředitele nástroj výkonu moci komunistické strany v podniku.

7.1.9. Zrušení Státního úřadu plánovacího a zřízení nových plánovacích a expertních institucí

První náznak toho, že hvězdy přestávají Státnímu úřadu plánovacímu v jeho rozkvětu přát se objevil v dubnu 1956. Státní úřad plánovací předložil politickému byru návrh své personální expanze a navýšení mzdového fondu za účelem posílení oblasti perspektivního plánování. Postupoval osvědčeným způsobem, argumentoval praxí v Sovětském svazu –konkrétně poznatky v oblasti organizační struktury a odměňování zaměstnanců Gosplanu. Podle sovětského vzoru měl být v SÚP zřízen odbor perspektivního plánování se 130 pracovníky, jež se měli zabývat sestavováním 10–15letých perspektivních plánů jednotlivých odvětví a celého národního hospodářství, jakož i jejich koordinací s dlouhodobými plány Sovětského svazu a lidově demokratickými zeměmi. Podle sovětského vzoru měly být reorganizovány i stávající odbory SÚP. Počet náměstků se měl zvýšit z 9 na 12. Rozděleny měly být odbor strojírenství a odbor paliv a energetiky. Nově měly být ustaveny svodný sektor strojírenství a sektor zemědělské ekonomiky. Dosavadní odbor zemědělský měl být rozdělen na odbor plánování zemědělství a odbor plánování státních statků. Státní úřad plánovací měl rovněž sestavovat krajské bilance pracovních sil, posílit úsek plánování mezd, úsek maloobchodních cen a kontroly cenotvorné činnosti resortů, úsek prověrky kapacit a zřídit sektor pro prohloubení spolupráce s národními výbory.⁶¹³

Za účelem realizace navrhovaných změn mělo dojít ke zvýšení počtu zaměstnanců SÚP o 200 pracovníků. SÚP vyčíslil potřebu nových pracovníků na 350, ale velkoryse ji korigoval na 200 závazkem lepšího využití stávajících pracovníků a snížením dosavadního rozsahu operativní činnosti. Státní úřad plánovací přesvědčoval politické elity o nezbytnosti honorovat zkušené odborníky v SÚP vyššími platy než v ministerských resortech nebo jiných hospodářských organizacích tak, aby SÚP stal na vrcholu platové hierarchie a mohl rekrutovat nejlepší odborníky v zemi (viz Kapitola č. 7.1.3.). Mělo tak dojít ke zvýšení počtu „osobních platů“ z 50 na 250, tj. asi na 20 % pracovníků této instituce. Osobní plat byl určen „zvlášť vynikajícím odborníkům“ a jeho výše se neřídila tarifními tabulkami. Přidělení osobního platu a jeho výše schvaloval ministr nebo vedoucí ústředního úřadu, u zaměstnanců národních výborů rada krajského národního výboru.⁶¹⁴ Maximální výše osobního platu stanovovala vláda nebo jí

⁶¹³ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 111/1, sv. 92, Zajištění a posílení perspektivního plánování na Státním úřadě plánovacím, Příloha II. Informační zpráva VI. oddělení ÚV KSČ.

⁶¹⁴ Vládní nařízení č. 17/1954 Sb. ze dne 12. února 1954 o platových poměrech zaměstnanců státního aparátu.

zmocněný orgán pro každý obor zvlášť.⁶¹⁵ Zvýšení počtu pracovníků a povolení dalších „osobních platů“ vyžadovalo zvýšení mzdového fondu SÚP zhruba o 10 mil. Kčs ročně. Vzhledem k tomu, že 30–40 % nových odborných pracovníků mělo být získáno z pracovníků mimo Prahu, požadoval SÚP dále zajištění výstavby přiměřeného počtu bytových jednotek pro ubytování jejich rodin.⁶¹⁶ Politické byro pod vlivem prosakujících informací o nových „decentralizačních“ opatřeních v SSSR však návrh předsedy-ministra SÚP Otakara Šimůnka zamítlo.⁶¹⁷

V polovině roku 1958 se již připravovala kompletní reorganizace vrcholné plánovací instituce. Na začátku června byly předloženy první návrhy statutu nových organizací Státní plánovací komise a Hospodářské rady. Obě nové organizace byly inspirovány podobnými institucemi z doby třetí republiky. Navrhovaná hospodářská rada představovala orgán vlády, jenž měl vládě pomáhat v usneseních týkajících se hlavních otázek národního hospodářství. Funkci předsedy Hospodářské rady měl zastávat náměstek předsedy vlády. Jejími členy měli být dále tři náměstkové předsedy HR, náměstek předsedy Sboru pověřenců, náměstek předsedy Státní plánovací komise, tajemník ÚRO, dva vedoucí pracovníci výrobních resortů, ministr státní kontroly a generální ředitel Státní banky československé. Schůzi Hospodářské rady se mohli účastnit tajemníci ÚV KSČ, kteří zároveň měli práva řádného člena HR. Ke schůzi mohli být přizváni, na základě projednávané záležitosti: předseda nebo tajemník svazu ROH, zástupce Státního úřadu statistického (předseda nebo jeho náměstek), ministr a jeho spolupracovníci, zástupci aktivu pracujících a další podle potřeby.

Hospodářská rada měla projednávat otázky, které vyplývaly z usnesení a pokynů vlády a ÚV KSČ. Přitom měla rada a její aparát úzce spolupracovat s odděleními ÚV KSČ, Státní plánovací komisí, s ministerstvy, ÚRO a Svazy ROH. Závazné otázky měla Hospodářská rada projednávat i s aktivem pracujících. Aparát Hospodářské rady tvořily ekonomické odbory sekretariátu vlády. Podle rozhodnutí vlády měla být opatření Hospodářské rady buď předkládána vládě anebo přímo vstoupila v platnost po přijetí v Hospodářské radě. Předseda

⁶¹⁵ V aparátu Státní plánovací komise, která byla založena v roce 1959 jako nástupce SÚP, byla maximální výše osobního platu 5500 Kčs. Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 330/9, sv. 248, Příloha IV. Návrh platové úpravy s důvodovou zprávou a vyčíslením zvýšených mzdových nákladů.

⁶¹⁶ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 111/1, sv. 92, Zajištění a posílení perspektivního plánování na Státním úřadě plánovacím, Příloha III. Zpráva k návrhu usnesení o reorganizaci státního úřadu plánovacího.

⁶¹⁷ Tamtéž, Usnesení 112. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 16. 4. 1956.

Hospodářské rady a jeho náměstkové mohli být rovněž zmocněni rozhodovat některé věci na vlastní zodpovědnost.⁶¹⁸

Návrh na zřízení Hospodářské rady se nakonec do legislativy nedostal. Ustanovena nicméně byla druhá navrhovaná instituce Státní plánovací komise vydáním zákona č. 41/1959 Sb. ze dne 8. července 1959 o Státní plánovací komisi.⁶¹⁹ Státní plánovací komise byla 26-ti členný orgán vlády, který měl nahradit Státní úřad plánovací. Jejím účelem bylo komplexně plánovat národní hospodářství, otupit resortní hranice, které se vytvořily v SÚP prostřednictvím jeho odvětvových odborů, a současně odstranit časté rozpory a dublování činnosti mezi výrobními ministerstvy a SÚP. Za tímto účelem se vybraní ministři stali členy Státní plánovací komise a aparát bývalého SÚP, jenž SPK převzala, byl zúžen do menšího počtu odborů. Snížil se tak počet náměstků SPK na 9, kteří byli spolu s ministry členy SPK. SPK dále doplňovali předseda Slovenské plánovací komise a další významní národohospodářští odborníci z představitelů vědy a praxe – jeden představitel Československé akademie věd, dva předsedové krajských plánovacích komisí, dva odborníci z praxe a jeden vedoucí pracovník Státního úřadu statistického. Složení Státní plánovací komise podle návrhu schváleného politickým byrem ÚV KSČ 12. května 1959 je zobrazeno v následující tabulce (viz Tabulka 56).

Tabulka 56

První složení Státní plánovací komise		
1.	předseda Státní plánovací komise inž. Otakar Šimůnek	
2.	I. náměstek Stanislav Vlna	svodné odbory národohospodářského a perspektivního plánu, státní rezervy, zahraniční obchod, hospodářské spolupráce, nová technika, výzkumný ústav, příp. škola
3.	I. náměstek Zdeněk Půček	
náměstkové		
4.	inž. Kurt Rozsypal	finance, náklady, práce a mzdy, ceny
5.	Miloslav Žaloudek	investice, stavebnictví
6.	inž. Jan Kraus	metalurgie, geologie
7.	Jan Vorek	paliva, energetika, voda, chemie, doprava
8.	Jindřich Janiš	spotřební a potravinářský průmysl, zemědělství a lesy, vnitřní obchod

⁶¹⁸ Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 243/4, sv. 179, Příloha IV. Návrh zásad pro práci Hospodářské rady.

⁶¹⁹ Zákon č. 41/1959 Sb. ze dne 8. července 1959 o Státní plánovací komisi. Sbírka zákonů Republiky československé, roč. 1959, částka 19, s. 115–116.

9.	Josef Bayer	národní výbory, rozmisťování výrobních sil, školství a kultura, zdravotnictví, rozmisťování pracovních sil
10.	inž. Jaroslav Sláma	strojírenství
členové		
11.	Pavol Majling	předseda Slovenské plánovací komise
12.	Július Ďuriš	ministr financí
13.	František Krajčír	ministr zahraničního obchodu
14.	Ladislav Brabec	ministr vnitřního obchodu
15.	Václav Ouzký	ministr – předseda Státního výboru pro rozvoj techniky
16.	Josef Reitmajer	ministr těžkého průmyslu
17.	inž. Václav Černý	ministr hutního průmyslu a rudných dolů
18.	Dr. František Vlasák	ministr dopravy
19.	Lubomír Štrougal	ministr zemědělství a lesního hospodářství
20.	Oldřich Beran	ministr stavebnictví
21.	dr. František Fajfr	předseda SÚS
22.	dr. inž. Jar. Kožešník	hlavní vědecký sekretář ČSAV
23.	Vojtěch Choleva	předseda KNV v Košicích
24.	inž. František Šilhánek	předseda krajské plánovací komise v Liberci
25.	inž. Josef Krejčí	podnikový ředitel Válcoven trub G. Klimenta n.p. Chomutov
26.	inž. Ladislav Šimurda	podnikový ředitel I. brněnské strojírny, závody Klementa Gottwalda, Brno

Pramen: Národní archiv Praha, Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 295/14, sv. 217, Příloha I. Usnesení 50. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 12. května 1959 k bodu: Složení Státní plánovací komise; tamtéž, a. j. 304/20, sv. 225, Změna usnesení politického byra ÚV KSČ z 12. 5. 1959 o složení Státní plánovací komise.

Zřízení Státní plánovací komise představovalo oslabení mocenských pozic vrcholných plánovacích expertů. Ústřední plánovací orgán přišel o členství ve vládě, které předtím zajišťoval svou osobou jeho vrcholný představitel – ministr předseda SÚP. Předseda Státní plánovací komise měl již pouze postavení náměstka vlády. Státní plánovací komise byla kolektivní orgán, který se měl usnášet jednohlasně. Pokud se členové na jednání neshodli, nabylo platnosti stanovisko, ke kterému se přiklonil předseda. Nesouhlasící členové měli

nicméně možnost odvolat se k vládě. Július Ďuriš neúspěšně navrhoval, aby v případě nejednotného stanoviska SPK musela záležitost rozhodnout vláda.⁶²⁰

Státní plánovací komisi bylo určeno zabývat se vypracováním plánů rozvoje národního hospodářství, především perspektivních plánů. Přitom měla SPK dbát na zajištění správných proporcí v rozvoji jednotlivých odvětví národního hospodářství, mezi výrobou a spotřebou a mezi akumulací a spotřebou, měla zabezpečit účelné rozmisťování výrobních sil, růst produktivity práce, zvyšování jakosti produkce, co nejširší zavádění nové techniky, vytváření státních hmotných rezerv a v neposlední řadě rozvíjet československé národní hospodářství jako součást hospodářství celého socialistického tábora prohlubováním mezinárodní socialistické dělby práce i kooperace. Dalšími oblastmi činnosti SPK bylo mimo jiné vypracovávání posudků k návrhům jiných orgánů, které byly projednávány ve vládě, stanovování metodiky plánování národního hospodářství, koordinace a kontrola plánování a tvorby cen.⁶²¹

Ve své činnosti se Státní plánovací komise opírala o aparát bývalého SÚP, který převzala. Podle schváleného plánu práce této instituce na rok 1960 tvořil aparát celkem 1389 zaměstnanců, při ročních mzdových nákladech téměř 40 mil. Kčs. Aparát byl řízen sekretariátem SPK, který tvořili předseda a náměstkové SPK a vedoucí důležitých svodných odborů. Mezi nimi byli i tři bývalí náměstci SÚP, pro něž nezbyla v nové organizaci pozice náměstka – gen. mjr. Václav Dvořák, vedoucí odboru pro hmotné zajištění obrany, inž. Jaroslav Pelc, vedoucí svodného odboru perspektivního plánu a Miroslav Pavel, vedoucí odboru potravinářského průmyslu.⁶²²

Proplétání politických a „technokratických“ elit v expertních institucích naznačuje vnitřní nomenklatura funkcí SPK. Zatímco u prvních dvou nejvyšších funkcí v hierarchii SPK – náměstků SPK a vedoucích plánovacích odborů – nebyly uvedeny žádné kvalifikační požadavky, u nižších funkcí byla kritéria pro výkon funkce poměrně vysoká. Například zástupce vedoucího plánovacího odboru a o stupeň nižší pozice vedoucí oddělení plánovacího odboru museli disponovat vysokoškolským vzděláním ekonomického nebo technického směru,

⁶²⁰ Národní archiv Praha, Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 320/2, sv. 239, Příloha IV. Jednací řád Státní plánovací komise.

⁶²¹ Vládní nařízení č. 44/1959 Sb. ze dne 17. července 1959, kterým se stanoví statut Státní plánovací komise. Sbírka zákonů Republiky československé, roč. 1959, částka 19, s. 120–122; Národní archiv Praha, Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 289/20, sv. 212, Příloha č. III. Zpráva k návrhu na zřízení Státní plánovací komise.

⁶²² Národní archiv Praha, Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 295/14, sv. 217, Příloha I. Usnesení 50. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 12. května 1959 k bodu: Složení Státní plánovací komise; tamtéž, a. j. 330/9, sv. 248, Příloha IV. Návrh platové úpravy s důvodovou zprávou a vyčíslením zvýšených mzdových nákladů.

patnáctiletou praxí na úseku technicko-hospodářském, z toho nejméně pěti letou praxí v oblasti plánování. Jejich podřízení pracovníci na pozicích samostatný ekonom nebo samostatný inženýr museli splňovat stejně přísná kritéria pouze plánovací praxe v jejich případě postačovala tři roky.⁶²³ Návrh platové nomenklatury SPK z roku 1960 stanovoval průměrný hrubý měsíční plat náměstka předsedy SPK ve výši 5500 Kčs a vedoucího plánovacího odboru ve výši 4100 Kčs, což zhruba odpovídalo v prvním případě základnímu platu podnikového ředitele ve „společensky významném“ odvětví, ve druhém případě základnímu platu podnikového ředitele v méně společensky významném oboru.⁶²⁴

Státní plánovací komise mohla vedle vlastního aparátu využívat aparát ministerstev, spolupracovat s ústředními orgány a radami krajských národních výborů. V oblasti celostátního plánování mezd, investic a zavádění techniky spolupracovala SPK s dalšími třemi ústředními organizacemi – Státní mzdovou komisí, Státním výborem pro rozvoj techniky a do 1. května 1960 Státním výborem pro výstavbu.⁶²⁵ K tomuto datu politické byro ÚV KSČ schválilo zrušení Státního výboru pro výstavbu a přenesení jeho pravomocí a činnosti na Státní plánovací komisi, ministerstvo stavebnictví a vybrané ústřední orgány.⁶²⁶

Státní výbor pro rozvoj techniky byl zřízen krátce před ustanovením Státní plánovací komise nařízením vlády č. 3/1959 Sb. ze dne 23. ledna 1959.⁶²⁷ Jednalo se o obdobnou institucionalizaci expertní činnosti, která dříve probíhala v účelově sestavených komisích bez výkonného aparátu, jako v případě zřízení Státního výboru pro výstavbu. Nová organizace navazovala a byla do značné míry výsledkem práce Vládní komise pro otázky technického rozvoje. Vládní komise jako poradní orgán vlády měla sledovat realizaci tezí ÚV KSČ o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu, projednávat závazné otázky technickoekonomické politiky v národním hospodářství, usměrňovat a organizačně napomáhat zpracovávání zásadnějších nových problémů v rozvoji techniky, zejména pokud se dotýkaly více resortů nebo odvětví národního hospodářství.

Komise se scházela sporadicky, neměla žádný výkonný aparát a její členové museli práci v komisi vykonávat nad rámec svého stálého zaměstnání. Komisi se i přesto podařilo

⁶²³ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 330/9, sv. 248, Nomenklatura funkcí s uvedením charakteristických znaků a předpokladů k zastávání funkcí.

⁶²⁴ Tamtéž, Návrh platové nomenklatury Státní plánovací komise.

⁶²⁵ Vládní nařízení č. 44/1959 Sb. ze dne 17. července 1959, kterým se stanoví statut Státní plánovací komise. Sbírka zákonů Republiky československé, roč. 1959, částka 19, s. 120–122.

⁶²⁶ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 339/1, sv. 225, Příloha I. Usnesení 94. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 12. 4. 1959.

⁶²⁷ Nařízení vlády č. 3/1959 Sb. ze dne 23. ledna 1959 o zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1959, částka 2.

rozpracovat studii o problémech komplexní mechanizace a automatizace v čs. průmyslu, otázku technickoekonomických informací a dokumentace a problém perspektivní potřeby technických a ekonomických kádrů do roku 1980. Všeobecným závěrem činnosti komise bylo zjištění nedostatečné jednotící koncepce technického rozvoje v celém národním hospodářství a dlouhodobé technické perspektivy. Uvedený závěr se poté stal základním stavebním kamenem nové instituce – Státního výboru pro technický rozvoj.⁶²⁸

Ustavení nové instituce bylo především motivováno paralelně probíhajícími reorganizacemi v Sovětském svazu. V SSSR byl po druhé světové válce zřízen vrcholný orgán rady ministrů pro otázky technického rozvoje – Gostekhnika, který měl usměrňovat a kontrolovat zavádění nové techniky v jednotlivých odvětvích národního hospodářství. V Československu byl obdobný orgán „Ústředí vědeckého výzkumu“ zřízen zákonem č. 261/1949 Sb. ze dne 7. prosince 1949 o organizaci výzkumnictví a dokumentační služby. Ústředí bylo nadřízeným orgánem pro všechny výzkumné ústavy – ať už spravované ministerstvy, vysokými školami nebo národními výbory – a ze své funkce mělo pravomoc stanovovat jim výzkumné úkoly. Uvedený zákon vytvářel rovněž legislativní platformu pro zřízení oborových ústředních výzkumných orgánů, které by byly Ústředí vědeckého výzkumu podřízeny.⁶²⁹ V čele ústředí stal předseda, kterého zastupoval náměstek. Oba byli státními zaměstnanci a jejich jmenování a odvolávání prováděl prezident republiky na návrh vlády. Poradním orgánem předsedy byla „Výzkumnická rada“. Její organizační řád a počet členů stanovoval ministr-předseda státního úřadu plánovacího, stejně jako jmenovával členy ústředí v dohodě se zúčastněnými ministry.⁶³⁰

Na konci roku 1950 byl zákon č. 261/1949 Sb. novelizován. „Ústředí vědeckého výzkumu“ bylo přejmenováno na „Ústředí výzkumu a technického rozvoje“ a jeho činnost rozšířena více do oblasti aplikovaného výzkumu. V nové oblasti působnosti – technickém rozvoji – mělo ústředí v rámci jednotného hospodářského plánu připravovat návrh plánu technického rozvoje a návrh plánu realizace výsledků vědecko-technické činnosti; sledovat vědecko-technickou, normalizační, dokumentační a vydavatelskou činnost orgánů a zařízení

⁶²⁸ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha IV. Charakteristika dosavadních úkolů a vztahů řídicích orgánů v oblasti technického rozvoje.

⁶²⁹ V červnu 1950 byly například zřízeny: pro obor věd biologických Ústřední ústav biologický; pro obor chemie a biochemie Ústřední ústav chemický; pro obor věd fyzikálních Ústřední ústav fyzikální; pro obor geologie a příbuzných věd Ústřední ústav geologický; pro obor věd matematických Ústřední ústav matematický; pro obor polarografie Ústřední ústav polarografický; pro obor věd astronomických Ústřední ústav astronomický. Vládní nařízení č. 80/1950 Sb. ze dne 20. června 1950 o zřízení ústředních výzkumných ústavů. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1950, částka 35.

⁶³⁰ Zákon č. 261/1949 Sb. ze dne 7. prosince 1949 o organizaci výzkumnictví a dokumentační služby. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948, částka 83.

technického rozvoje; dbát o rozšíření a využití vědecko-technických, normalizačních a dokumentačních prací v praxi; pečovat o plánovitou výchovu vědecko-technických a dokumentačních pracovníků a spolupůsobit při jejich zařazování do orgánů a zařízení technického rozvoje; dbát o plánovité vybavení a využití orgánů a zařízení technického rozvoje; pečovat o plánovité pořádání sjezdů, konferencí a porad pro potřeby technického rozvoje; pečovat o styky se zahraničím pro potřeby technického rozvoje; udělovat podle směrnic, stanovených vládou odměny za výsledky prací vědecko-technických, normalizačních, dokumentačních a vydavatelských, pokud udělování těchto odměn nebylo upraveno jinak. Zásadní změna spočívala v podřízení ústředí pod Státní úřad plánovací. Postavení samostatné instituce si však ústředí zachovalo. Nový zákon zřizoval dále tři nové ústřední orgány pro podporu technického rozvoje – Úřad pro vynálezy a zlepšovací náměty; Úřad pro normalisaci; Československý ústav pro technicko-hospodářskou dokumentaci, které byly podřízeny pod Ústředí výzkumu a technického rozvoje.⁶³¹

Reorganizace proběhla v době, kdy byla v Sovětském svazu zrušena Gostekhnika a její činnost zařazena do složek Gosplanu. Československá vláda následovala sovětský vzor v době působení sovětské expertní mise v Československu. Jedním z výsledků činnosti těchto expertů bylo vydání nového statutu Státního úřadu plánovacího vládním nařízením č. 95/1951 Sb. ze dne 7. listopadu 1951.⁶³² Součástí této legislativní úpravy bylo i ve stejný den vydané vládní nařízení č. 94/1951 Sb., které rušilo Ústředí výzkumu a technického rozvoje.⁶³³ Ústřední řízení technického rozvoje přešlo zcela na Státní úřad plánovací. Pravomoci SÚP v této oblasti byly legislativně zakotveny v následujícím znění: SÚP plánuje a organizuje zavádění nové techniky a předkládá vládě ke schválení plány rozvoje a zavádění nové techniky do národního hospodářství; organizuje vědecko-technickou spolupráci a výměnu technických zkušeností se spřátelenými státy; organizuje technicko-hospodářskou expertisu pro nejdůležitější stavby našeho národního hospodářství. Pod SÚP přešly nebo byly založeny následující orgány: Ústav pro hospodářský a sociální výzkum; Úřad pro normalizaci, Úřad pro vynálezy a zlepšovací náměty a Ústav pro technicko-hospodářskou dokumentaci.⁶³⁴

⁶³¹ Zákon č. 185/1950 Sb. ze dne 20. prosince 1950, jímž se mění a doplňuje zákon č. 261/1949 Sb., o organizaci výzkumnictví a dokumentační služby. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1950, částka 71; Vyhláška č. 186/1950 Sb. ze dne 28. prosince 1950, kterou se vyhláší úplné znění zákona o organizaci výzkumnictví a technického rozvoje. Tamtéž.

⁶³² Vládní nařízení 95/1951 Sb. ze dne 7. listopadu 1951, kterým se vydává statut státního úřadu plánovacího. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 47.

⁶³³ Vládní nařízení 94/1951 Sb. ze dne 7. listopadu 1951, kterým se zrušuje ústředí výzkumu a technického rozvoje a ústředna hmotného zásobování. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 47.

⁶³⁴ Vládní nařízení 95/1951 Sb. ze dne 7. listopadu 1951, kterým se vydává statut státního úřadu plánovacího. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, částka 47.

V době konání československé delegace na Gosplanu na přelomu srpna a září 1954 byla oblast technického rozvoje ústředně řízena přes „Odbor nové techniky“, který byl na Gosplanu zřízen po zrušení Gostechniky v roce 1950.⁶³⁵ Stejný odbor fungoval i v československém SÚP.⁶³⁶ Postavení vrcholné vědecké instituce si v Sovětském svazu udržela Akademie věd SSSR, která se nezabývala pouze základním výzkumem ale i uplatňováním nejnovějších vědeckých poznatků v praxi při socialistické výstavbě. Na jaře roku 1954 se konala delegace presidií Československé akademie věd a Slovenské akademie věd na Akademii věd SSSR, jejímž účelem bylo sblížit organizační struktury, funkci a zásady práce československých akademií věd s jejich sovětským protějškem. Presidium shledalo rozpor právě v nedostatečném vyjadřování Československé akademie věd k závažným hospodářským a kulturním problémům socialistické výstavby. Presidium Čs. akademie věd se proto v roce 1955 rozhodlo po sovětském vzoru zřídit svůj nový orgán „Radu pro rozvoj výrobních sil“, který měl prosazovat uplatňování nových poznatků vědy v životě socialistické společnosti a pro vládu provádět posudkovou činnost. Pod nový orgán měly být zařazeny stávající účelově sestavené komise – Komise pro pomoc velkým stavbám socializace a Komise pro pomoc ve výstavbě hlavního města Prahy. Součástí rady se měla stát i nově zřízená komise pro pomoc vědy zemědělství, Komise pro uplatňování vědeckých zásad ve výživě lidí a užitkových zvířat a Komise lékařských věd.⁶³⁷

V roce 1957 proběhla v Sovětském svazu strukturální reorganizace řízení technického rozvoje. Po reorganizaci se technickým rozvojem zabýval jednak Gosplan, který zabezpečoval rozvoj techniky prostřednictvím pětiletých a dlouhodobých plánů, a jednak Státní inženýrsko-technický výbor rady ministrů, jehož úkolem bylo zajišťovat a kontrolovat využití nejnovějších technických poznatků domácích i zahraničních. Státní inženýrsko-technický výbor se měl opírat o vynikající inženýry, vědce a inovátory a dávat vládě a Gosplanu podnětné návrhy na

⁶³⁵ Na schůzi politického byra ÚV KSČ 18. prosince 1958 se jako podklad k jednání o Zřízení Státního výboru pro výstavbu objevila stručná analýza řízení rozvoje vědy a techniky v SSSR. Dokument zmiňuje zřízení „Vsesojuznyj institut naučnoj i techničeskoj informacii při Akademii věd SSSR“ v roce 1953, jenž měl být podřízen jednak Akademii věd a jednak Gostehnice. Existence samostatné instituce Gostechniky v roce 1953 by však byla v rozporu s předchozími zprávami československé delegace na Gosplanu SSSR. Autor zprávy z roku 1958 s největší pravděpodobností termínem Gostehnika zjednodušeně označuje výše zmiňovaný odbor Gosplanu, v jehož kompetenci bylo zavádění nové techniky. Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha IV. Řízení technického rozvoje v zahraničí.

⁶³⁶ Národní archiv Praha, fond Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955, karton č. 2, Výsledky konzultací delegace pracovníků Státního úřadu plánovacího na Gosplanu SSSR, konaných ve dne 23.8.–23.9. 1954, Odbor nové techniky.

⁶³⁷ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 52/4, sv. 38, Zpráva o činnosti Československé akademie věd za rok 1954, zpráva o využívání sovětských zkušeností a plán hlavních vědeckých úkolů na rok 1955, Příloha III. Zpráva o využívání sovětských zkušeností.

řešení významných otázek technického rozvoje a uplatňování nejnovější techniky. Výbor byl veden členem vlády SSSR a měl pravomoc ukládat příslušným organizacím zpracování vědecko-technických otázek, povolávat odborníky ke konzultacím důležitých otázek a problémů technického rozvoje a zřizovat stále a dočasné komise.

Zřízení Státního inženýrsko-technického výboru zapadalo do Chruščovovy koncepce (spíše intuitivní, než strategicky plánované) vytváření určitých alternativních cest hospodářského řízení, které umožňovaly obejít byrokratickou mašinerii Gosplanu a ministerstev, podobně jako ve zmiňovaných případech realizace některých hospodářských úkolů po linii stranické hierarchie – místní a závodní výbory strany (srov. Kapitola 7.1.6.). Experti napříč výzkumnými a průmyslovými obory a politické špičky získali prostřednictvím výboru vzájemné spojení bez mezičlánku Gosplanu, který byl pod vedením ekonomických expertů. Státní inženýrsko-technický výbor se postavil v mocenské hierarchii minimálně na úroveň Gosplanu a v určitých případech i do nadřazeného postavení, kdy mohl na Gosplanu požadovat začlenění nějakého technického řešení do pětiletého plánu.⁶³⁸

Samostatná řídicí struktura pro oblast výzkumu a technického rozvoje přinášela benefity i pro samotného Nikitu Chruščova. Sovětský vůdce velmi rád na svých zahraničních i domácích cestách poskytoval technickým expertům rady, ať už polským agronomům, aby oseli milion a půl hektarů kukuřicí nebo inženýrům v indických železárnách a ocelárnách, jak zpracovávat strusku.⁶³⁹ Poučování vysoce vzdělaných expertů a intelektuálních elit byl způsob, jak se Chruščov vyrovnával s intelektuálním a kvalifikačním znevýhodněním při jednání s nimi. Státní inženýrsko-technický výbor mu poskytoval přehled o nejnovějších sovětských inovacích, jejichž znalostí se mohl kdykoliv blýsknout ve svých projevech a demonstrovat i po odborné stránce svou povolanost pro zastávání vrcholné mocenské funkce v Sovětském svazu i východním bloku. Minimálně sám sebe dokázal o této povolanosti přesvědčit. Upřímné nadšení pro technické novinky se mu však nedalo upřít a bylo využitelné i pro sovětské odborníky ve Státním inženýrsko-technickém výboru. Již méně vítané musely být pro experty Chruščovovy vlastní nápady na nová technická řešení, které inženýrům velkoryse poskytoval. Zvláště, když měl Chruščov štěstí a trefil se, jako v případě návrhu ochranných sil pro útočné rakety.⁶⁴⁰

⁶³⁸ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha IV. Řízení technického rozvoje v zahraničí, s. 1–5.

⁶³⁹ Taubman, William: Chruščov. Člověk a jeho doba. Nakladatelství BB/art, Praha 2005, s. 293 a 448.

⁶⁴⁰ První generace mezikontinentálních balistických raket byla podobně jako v USA odpalována z pozemních ramp, jež byly vystaveny preventivnímu útoku nepřítele. Nikita Chruščov v roce 1958 přišel s myšlenkou umístit je do podzemních šachet. Nenechal se odbýt ani námitkami Sergeje Koroljova, hlavního konstruktéra raket R-7 (semjorky), které poukazovaly na shoření raket v rozžhavených plynech z jejich motorů. Chruščov vyrukoval

Vedle Státního inženýrsko-technického výboru byl zřízen Státní výbor pro ekonomické vztahy se zahraničím, jehož úkolem bylo vytvářet podmínky pro navazování, rozšiřování a upevňování vědeckotechnické spolupráce se zahraničím, zvláště socialistickými a hospodářsky slabě vyvinutými zeměmi. Jednalo se o ústřední orgán pro koordinaci vědeckého a technického rozvoje v rámci východního bloku, jehož zřízení si vyžádalo ustavení obdobných ústředních orgánů na vládní úrovni pro řízení vědeckého a technického rozvoje v daných zemích. V Čínské lidové republice byl při Státní radě zřízen Státní technický výbor; v Polské lidové republice byly ustaveny dva vrcholné orgány – Rada pro otázky techniky a Výbor pro hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci se zahraničím, jež oba fungovaly při radě ministrů Polské lidové republiky; a v NDR byla při radě ministrů zřízena Rada pro vědecký a technický rozvoj a bádání.⁶⁴¹

V Československu byl zřízen Státní výbor pro rozvoj techniky, který centralizoval výzkumnou a vývojovou činnost ve státě. Byl posledním článkem třístupňového systému technického rozvoje. Na prvním stupni se nacházely výrobně hospodářské jednotky, které řídily a byly zodpovědné za technický rozvoj podniků své působnosti. Nad nimi byla postavena výrobní ministerstva, jež zajišťovala technický rozvoj jednotlivých průmyslových odvětví. Ministerstva měla v pravomoci rozdělování materiálových a finančních prostředků i kádrové zabezpečení rozvoje jednotlivých odvětví. Vrcholné řídicí orgány se měly poté koncentrovat na provádění celostátní technické politiky, která by zajišťovala hlavní politické a hospodářské cíle stanovené stranou a vládou. Před zřízením Státního výboru pro rozvoj techniky byla tato činnost roztržena mezi řadu institucí – Státní úřad plánovací, Československou akademii věd, Vládní komisi pro otázky technického rozvoje, Státní výbor pro výstavbu, Státní úřad pro normalizaci a vynálezy, Úřad pro míry, váhy a drahé kovy, Elektrotechnický zkušební ústav s útvarem lodní inspekce, Ústav technického dozoru a další instituce.

s technickým řešením umístit rakety do ochranného ocelového válce, kde by byly plyny odváděny prostorem mezi válcem a stěnou šachty. Přestože sovětští raketoví inženýři dobře věděli, jak se vyplácí Chruščovovi lichotit, zamítli jeho návrh jako nerealizovatelný, po Koroljovi rovněž jeho hlavní soupeř Michail Jangel i Vladimír Barmin, konstruktér odpalovacích ramp raket R-7. Sovětský vůdce musel přes své mocenské postavení ustoupit pod argumenty odborníků a jeho pozice před experty, jež se podobala naivnímu dítěti, jehož nápad zamítli dospělí, vyvolala dokonce soucit u jeho syna Sergeje, který byl jednání přítomen. Jako dítě se poté opravdu Chruščov zaradoval, když za nedlouho vyšel v jednom americkém technickém časopise článek o nové metodě ochrany raket ve válkách, umístěných v podzemních sílech, a okruh vědců si musel vyslechnout Chruščovovu přednášku o potřebě sledovat zahraniční technické časopisy. Vypuštění první sovětské rakety z podzemního sila v září 1959 považoval Chruščov za svůj osobní triumf a další důkaz o své povolanosti stát v čele Sovětského svazu. Tamtéž, s. 380–381.

⁶⁴¹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha III. Návrh na zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky.

Efektivní naplňování celostátních cílů v oblasti technického rozvoje vyžadovalo, dle důvodové zprávy k zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, především centralizovanou technickoekonomickou informační službu, která by sloužila vrcholným plánovacím orgánům a vládě při sestavování rozvojových koncepcí národního hospodářství. Zvláštní pozornost byla tak věnována novým úkolům Ústředí pro technické a ekonomické informace, které bylo zařazeno spolu se Státním úřadem pro technickou normalizaci a Státním úřadem pro patenty a vynálezy pod nově zřízený Státní výbor pro rozvoj techniky. Ústředí mělo zajistit rychlé informování ÚV KSČ, vlády, Státní plánovací komise a ostatních ústředních orgánů o světovém technickém rozvoji. I když oficiálně nebyla tato činnost uvedena, dalo se odhadnout, že ústředí bylo využitelné i pro koordinaci hospodářské špionáže.⁶⁴²

Systém plánování technického rozvoje zavedený v roce 1959 tak měl následující podobu. Nejprve byly sestaveny dlouhodobé plány technického rozvoje na 10–15 let. Směrnice těchto plánů navrhovaly Státní úřad plánovací ve spolupráci se Státním výborem pro rozvoj techniky, Čs. akademií věd a Státním výborem pro výstavbu. Na základě dlouhodobých plánů byly sestaveny pětileté plány technického rozvoje, jež vypracovávala především ministerstva ve spolupráci s výrobně hospodářskými jednotkami. Roční plány technického rozvoje, tj. plány výzkumu, vývoje, normalizace, typizace ve stavebnictví, zvýšení technické úrovně výroby atd., pak na základě úkolů pětiletého plánu vypracovávaly základní plánující jednotky (podniky, výrobně hospodářské jednotky a výzkumné ústavy).⁶⁴³

Jedna z hlavních funkcí Státního výboru pro rozvoj techniky spočívala ve zkvalitnění vědeckotechnické spolupráce mezi socialistickými zeměmi. Přestože ČSR získala během let 1954–1957 v rámci mezinárodních struktur socialistického tábora technickou pomoc ve 2919 případech a poskytla ji ve 3777 případech, byly v mezinárodní spolupráci ve výzkumu a vývoji shledávány značné nedostatky. Spolupráce se socialistickými zeměmi probíhala často formálně a nebyla zaměřena na řešení hlavních technických a perspektivních otázek národního hospodářství. Požadavky na vědeckotechnickou spolupráci byly sestavovány ministerstvy nahodile, bez znalosti technické úrovně příslušného oboru v lidově demokratických státech. V minimální míře se v rámci spolupráce jednotlivých zemí objevovala kooperace v řešení technických úkolů, ať již formou rozdělení na dílčí úkoly řešené jednotlivými státy, nebo soustředěním špičkových pracovníků v mezinárodním týmu za účelem zkrácení průběhu

⁶⁴² Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha IV. Řízení technického rozvoje v zahraničí, s. 1–5

⁶⁴³ Tamtéž, aj. 305/3, karton 225, Zásady pro zvýšení hmotné zainteresovanosti na zavádění nové techniky. Příloha III. Důvodová zpráva, s. 33–35.

výzkumu a vývoje. Uvedené nedostatky měl odstranit právě sovětský Státní výbor pro ekonomické vztahy se zahraničím a ústřední řídicí orgány technického rozvoje v jednotlivých lidově demokratických zemích.

Československý Státní výbor pro rozvoj techniky měl vedle posílení spolupráce v rámci východního bloku rozvíjet technickou spolupráci i s kapitalistickými zeměmi. Výbor měl zejména zajistit obesílání a využívání získaných zkušeností a informací z mezinárodních vědeckých konferencí, veletrhů, technických výstav atd. a vytvářet podmínky pro rozšíření československého zahraničního obchodu o export a import duševního vlastnictví.⁶⁴⁴

Státní výbor pro rozvoj techniky měl v mocenské hierarchii podobně vysoké postavení jako Státní inženýrsko-technický výbor v Sovětském svazu. Předseda výboru disponoval statutem ministra, byl členem vlády a Státní plánovací komise. Státní výbor byl složen z vybraných vědeckých, technických a hospodářských pracovníků z hlavních odvětví a oborů průmyslu, stavebnictví, dopravy a zemědělství, které jmenovala vláda. Státní výbor se usnášel v plénu nebo v předsednictvu. Plénum bylo tvořeno zhruba 25 členy, z nichž někteří byly členy z titulu svých funkcí. Předsednictvo tvořil ministr-předseda Státního výboru pro rozvoj techniky, jeho náměstci a čtyři až osm členů Státního výboru pro rozvoj techniky. Pro zabezpečení činnosti výboru byl vytvořen výkonný aparát. Základní pracovní metoda spočívala v práci komisí, kde byly rozpracovávány jednotlivé koncepce technického rozvoje „nejlepšími odborníky“. Rozpracované koncepce technického rozvoje byly projednávány se Státní plánovací komisí a společně posuzovány jejich ekonomický dosah a způsob realizace.⁶⁴⁵ Návrh na personální složení Státního výboru pro rozvoj techniky, jehož schválení však bylo 18. prosince 1959 politickým byrem odloženo z důvodu vyžádání si podrobných kádrových posudků navrhovaných osob, měl následující podobu (viz Tabulka 57).

Tabulka 57

Návrh na složení Státního výboru pro rozvoj techniky (prosinec 1959)		
Předsednictvo		
1.	Václav Ouzký ministr-předseda Státního výboru pro rozvoj techniky	
2.	I. náměstek – prof. dr. inž. František Brabec	prorektor Českého vysokého učení technického a předseda rady Čs. vědeckých technických společností

⁶⁴⁴ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Příloha IV. Vědeckotechnický styk ČSR se zahraničím.

⁶⁴⁵ Tamtéž, Příloha III. Návrh na zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky.

3.	Dr. inž. Vladimír Šváb, obor jaderní fyziky	ředitel Ústavu jaderné fyziky Praha
4.	Inž. Jan Neuman, obor chemie	I. náměstek ministra chemického průmyslu
5.	Karel Novotný, obor všeobecného strojírenství	vedoucí technického rozvoje ministerstva všeobecného strojírenství
6.	Dr. inž. Rudolf Bratschneider, obor potravinářský	náměstek ministra potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků
Vybraní vědečtí, techničtí a hospodářští pracovníci oborů		
7.	Inž. Jindřich Kalčík, těžké strojírenství	vedoucí technického rozvoje ministerstva těžkého strojírenství
8.	Prof. dr. inž. Zdeněk Přikryl, strojírenská technologie	profesor Českého vysokého učení technického;
9.	Prof. dr. inž. Jozef Čabelka, technologie sváření	ředitel Výzkumného ústavu svářečského Bratislava
10.	Inž. Josef Hlaváček, metalurgie	vedoucí technickohospodářského odboru Hutního projektu Praha
11.	Inž. Karel Květ, elektrotechnika	náměstek ředitele Sdružení elektrotechnických podniků Praha
12.	Inž. Stanislav Novák, elektronika	vedoucí oboru elektroniky ministerstva všeobecného strojírenství
13.	Dr. Petr Květoň, těžební a geologická technika	náměstek ředitele Ústředního ústavu geologického
14.	Inž. Josef Vegač, paliva-nafta	I. náměstek pověřence místních paliv a naftového průmyslu
15.	Prof. inž. dr. Štěpán Matěna, energetika	laureát státní ceny, České vysoké učení technické
16.	Inž. Miroslav Sovák, zemědělství	vedoucí vědeckotechnického oboru ministerstva zemědělství a lesního hospodářství
17.	Dr. inž. Josef Rosa, stavební hmoty	ředitel Výzkumného ústavu stavebních hmot Brno;
18.	Inž. Alois Kraus, stavebnictví	ředitel stavby vodního díla Orlík;

19.	Josef Pospíšil, doprava	náměstek ministra dopravy pro technický rozvoj
20.	Adolf Petr, spoje	vedoucí inženýr technického rozvoje a výstavby ministerstva spojů;
21.	Dr. Vladimír Pokorný, spotřební průmysl	vedoucí odd. plánování a metodiky ministerstva spotřebního průmyslu
22.	Zdeněk Půček, Státní plánovací komise	I. náměstek ministra-předsedy Státního úřadu plánovacího
23.	Inž. Josef Mudra, Státní výbor pro výstavbu	člen Státního výboru pro výstavbu
24.	Prof. dr. inž. Josef Kožešník, Čs. akademie věd	člen-korespondent Čs. akademie věd a profesor Českého vysokého učení technického;
25.	Inž. Václav Rosan, Čs. akademie zemědělských věd	ředitel Výzkumného ústavu rostlinné výroby v Ruzyni, člen-korespondent Čs. akademie zemědělských věd;
Slovenská akademie věd		
26.	Prof. dr. inž. Otto Dub	akademik
27.	Prof. dr. inž. Ladislav Cigánek	profesor Vysoké školy technické Bratislava
28.	Inž. Michal Šuška	ředitel Domu techniky Bratislava
29.	Václav Pašek	člen předsednictva ÚRO

Pramen: Národní archiv Praha, fond KSČ – Ústřední výbor, Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 271/6, sv. 198, Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, Usnesení 26. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 18. prosince 1958 k bodu Zřízení Státního výboru pro rozvoj techniky, s. 4–6.

Ve Státním výboru pro rozvoj techniky hrála odbornost pravděpodobně větší roli než například u členů Státní plánovací komise, kteří v mnohem menším počtu disponovali vysokoškolskými tituly. Mezi členy výboru bylo navíc poměrně velké množství vědeckých pracovníků a nižších ministerských vedoucích pracovníků. Vedoucí odborů ministerstev museli často splňovat přísnější kvalifikační kritéria a požadavky na praxi než nadřízení ministerští náměstci, kteří spadali spíše do kategorie politických funkcionářů.

7.1.10. Národní výbory a nová soustava plánování

Politika decentralizace pravomocí vyhlášená na celostátní konferenci KSČ v roce 1956 posilovala rovněž působnost národních výborů, z nichž se stával důležitý hráč na poli národního hospodářství a další platforma pro rozvíjení iniciativy pracujících. Krajské národní výbory se měly stát ekvivalenty výrobně hospodářských jednotek a do jejich pravomocí se měla přesunout řada podniků, jejichž činnost nepřesahovala hranice působnosti národních výborů. Na úseku zemědělství se jednalo například o zařazení Státních traktorových stanic do působnosti okresních národních výborů, což bylo realizováno na základě sovětského vzoru, na úseku místního hospodářství se přesun týkal některých výroben stavebních hmot, jejichž produkce měla být určena pro místní výstavbu a opravy, a na úseku dopravy podniků Československých automobilových opraven. Reorganizace se týkala rovněž dalších podniků napříč odvětvovými odbory, jejichž výčet by zabral několik stran. Většina národních výborů nebyla schopná splnit vládní nařízení č. 560/58 Sb., které požadovalo převzetí podniků národními výbory k 1. červenci 1958, a dokončení reorganizace se očekávalo až k 1. lednu 1959.⁶⁴⁶

Národní výbory se především potýkaly s nedostatkem technicko-hospodářských pracovníků, kteří by splňovaly požadavky politické a odborné kvalifikace k výkonu těchto funkcí. Největší nedostatek pracovníků panoval v krajských plánovacích komisích, finančních odborech, kontrolních odborech a v odborech výstavby a vodního hospodářství. K 27. srpnu 1958 evidoval ÚNV hl. m. Prahy 136 chybějících pracovníků, KNV Brno 81, KNV Ústí nad Labem 43, KNV Jihlava 85 a KNV Ostrava 5 neobsazených míst.⁶⁴⁷

Posílení působnosti národních výborů si vyžádalo organizační úpravy. Vládním nařízením č. 33/1958 Sb. z 27. června 1958 o organizaci výkonných orgánů národních výborů byly zřízeny Rady národních výborů, které měly zajišťovat a organizovat plnění úkolů národního výboru v jeho územním obvodu na všech úsecích hospodářské, kulturní a společenské činnosti. Výkonný aparát rady byl tvořen u ústředních, krajských, okresních, městských národních výborů a obvodních národních výborů v Praze a v Bratislavě: plánovací komisí, finančním odborem, kontrolním odborem a organizačním odborem. Národní výbory podle potřeby zřizovaly dále odvětvové odbory. Ústřední a krajské národní výbory zpravidla vytvářely: odbor zemědělství, odbor místního hospodářství a dopravy, odbor výstavby a vodního hospodářství, odbor obchodu, odbor školství a kultury, odbor zdravotnictví, odbor pracovních sil a sociálního zabezpečení a odbor pro vnitřní věci. Okresní a městské národní výbory a obvodní národní

⁶⁴⁶ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 265/3, sv. 193, Zpráva o stavu plnění usnesení vlády ze dne 27. června 1958 č. 560 o opatřeních k provedení zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory, s. 8–11.

⁶⁴⁷ Tamtéž, s. 7.

výbory v Praze a v Bratislavě zřizovaly: odbor zemědělství, odbor místního hospodářství, dopravy a obchodu, odbor výstavby a vodního hospodářství, odbor školství a kultury, odbor pracovních sil, zdravotnictví a sociálního zabezpečení a odbor pro vnitřní věci. Národní výbory mohly zřizovat i jiné odvětvové odbory nebo některé odvětvové odbory neustavovat vůbec.⁶⁴⁸ ÚNV Praha například zřídil samostatný odbor pro dopravu, odbor městského hospodářství a odbor průmyslu a zemědělství nebo KNV Ústí nad Labem ustavil odbor výkupu a potravinářského průmyslu.⁶⁴⁹

Podniky pod správou národních výborů se dělily na podniky plánované národními výbory samostatně a podniky plánované ministerstvy. Metodika plánování se zde zásadně nelišila od metodiky plánování pro průmysl a stavebnictví. Pro podniky národních výborů byly sestavovány jak roční a pětileté plány, tak i 10–15leté perspektivní plány. Směrnice pětiletých plánů a plánu perspektivního včetně normativů hmotné zainteresovanosti byly pro podniky plánované národními podniky sestavovány Státním úřadem plánovacím, po jeho zrušení Státní plánovací komisí, ve spolupráci s krajskými radami národních výborů, pro podniky národních výborů plánovaných ministerstvy příslušným ministerstvem. Návrhy pětiletých a ročních plánů měly být sestavovány primárně zdola a při jejich tvorbě měly rady národního výborů úzce spolupracovat s podřízenými organizacemi a aktivy pracujících a využít jejich iniciativy.⁶⁵⁰

Na počátku roku 1960 bylo přikročeno k přípravě územní přestavby národních výborů a dalšímu posílení jejich pravomocí. Oficiálním zdůvodněním opatření bylo prohloubení činnosti národních výborů podle principu leninského demokratického centralismu. Přestavba zahrnovala vytvoření nových krajů tak, aby se jejich územní rozsah maximálně shodoval s „ekonomickými oblastmi“ Československa. Třístupňová soustava národních výborů – místní, okresní a krajské (oblastní) – zůstala zachována. Okresní národní výbory se měly územně rozšířit a stát se nejvýraznějším organizačním činitelem soustavy národních výborů. Mělo dojít rovněž k přesunu dalších podniků do pravomocí národních výborů. V průmyslu se měly na národní výbory převést takové podniky, jejichž působnost a dosah významně nepřesahovala rámec kraje, jejich výrobky byly určeny převážně pro obyvatelstvo kraje a nebyly převážně určeny na export, zdroje surovin a materiálů se nacházely převážně na území kraje, výroba měla charakter doplňkové, malosériové nebo individuální řemeslné výroby a měla místní význam.

⁶⁴⁸ Nařízení vlády č. 33/1958 Sb. ze dne 27. června 1958 o organizaci výkonných orgánů národních výborů. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1958, částka 13.

⁶⁴⁹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 265/3, sv. 193, Zpráva o stavu plnění usnesení vlády ze dne 27. června 1958 č. 560 o opatřeních k provedení zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory, s. 4.

⁶⁵⁰ Tamtéž, a.j. č. 242/10, sv. 179, Usnesení ÚV KSČ ke zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory; tamtéž, a. j. 300/1, sv. 215, Příloha III. Zásady organizace řízení národních výborů a jejich rad vládou.

Na úseku obchodu se měly převádět organizace, jejichž činnost uspokojovala každodenní potřeby, zejména veřejné stravování, maloobchodní činnost na úseku potravin, ovoce a zeleniny. Měla se přezkoumat rovněž možnost převedení velkoobchodní činnosti na těch úsecích, které zajišťovaly potřeby maloobchodu ze zdrojů určitého kraje.⁶⁵¹

Další vlna přesunu podniků na národní výbory, která byla politickým byrem ÚV KSČ schválena v únoru 1960, se nejvíce dotkla ministerstva vnitřního obchodu a ministerstva potravinářského průmyslu. V menší míře byly ale převedeny i podniky z ministerstva spotřebního průmyslu a ministerstva chemického průmyslu. Z ministerstva potravinářského průmyslu byly přesunuty všechny pekárny, cukrárny a mlýny vyjma 25 velkých průmyslových mlýnů a mlýnsko-pekárenských kombinátů v českých zemích a 12 na Slovensku. Stejný scénář se týkal i pivovarů a sladoven. V centrálním řízení ministerstva zůstalo pouze 5 exportně orientovaných podniků – Plzeňské pivovary, n. p., Plzeň; Pražské pivovary, n. p., Praha-Smíchov; České sladovny, n. p., Praha; Moravské sladovny, n. p., Olomouc; a obchodní sladovny na Slovensku. Zbylé pivovary a sladovny byly do 31. března 1961 převedeny pod vedení příslušných krajských národních výborů. Důvodem převodu uvedených podniků byla územní „rajonizace“ odbytu piva, která se měla maximálně shodovat s územním rozsahem krajů. Řízení pivovarů na úrovni kraje mělo být operativnější a lépe přizpůsobovat produkci poptávce obyvatelstva.⁶⁵²

⁶⁵¹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 326/2, sv. 245, Příloha III. Návrh usnesení ústředního výboru KSČ o přestavbě územní organizace státu a dalším prohloubení socialistické demokracie v činnosti a výstavbě národních výborů.

⁶⁵² Tamtéž, a. j. 332/1, sv. 249, Příloha I. Usnesení 87. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 23. 2. 1960.

7.1.11. Průběh a výsledky reorganizace systému hospodářského plánování v letech 1958–1959

Průběh a výsledky reorganizace je možné zhodnotit na základě analýzy naplnění dvou hlavních cílů – prostřednictvím decentralizace pravomocí zjednodušit a zefektivnit administrativní proces hospodářského plánování a vytvořením systému hmotné zainteresovanosti sladit zájmy podniků a pracujících se zájmy „socialistické společnosti“ (komunistické strany).

Reorganizace měla vytvořit podmínky pro nový způsob řízení hospodářství, které ideově do značné míry vyrůstalo na základech Chruščovových nahodilých kritik a proslovů. Počáteční idea spočívala v kritice „lejstrožroutů“ a řízení podniků prostřednictvím oběžníků. Ideální typ nového řídicího pracovníka se zrcadlil v Chruščovovi samotném – stranický funkcionář, který bez únavy objíždí podniky a kolchozy, diskutuje s pracujícími, operativně řeší problémy, realizuje jejich inovace, zná jejich život, nesmrdí mu práce kolchozníků a praxí v terénu se neustále učí, zdokonaluje, získává kvalifikaci.⁶⁵³

Problémy, jež se vyskytovaly napříč plánovanými ekonomikami ovšem spočívaly především v nedostatku zdrojů. Chruščovovi se na jeho cestách dařilo některé problémy vyřešit jenom za cenu, že je v onu chvíli upřednostnil před jinými. Takový postup mu umožňovala jeho mocenská pozice. Ředitelé podniků, předsedové kolchozů a okresní funkcionáři jenom stěží mohli být vybaveni takovými pravomocemi a Chruščovův vzor následovat. Chruščovova rozhodnutí nebyla navíc přijímána na základě pečlivého zvážení všech faktorů, podmínek a důsledků, ale ve většině případů emotivně, pod vlivem podlézání nebo Chruščovovy vychloubačnosti. Nejvyšší tajemník KSSS se tak vedle úspěchů, kterými se ve svých projevech rád chlubil, nevyhnul ani řadě bot – mimo té na Valném shromáždění OSN – a vytváření problémů nových.⁶⁵⁴

Pro ideální typ funkcionáře neexistoval žádný řád, žádný manuál, který by jasně popsal výkon funkce a vymezil pravomoci. Nová organizace se rodila se starými lidmi, kteří přešli z ministerských správ do výrobně hospodářských jednotek, aniž by měli nějaké přesné instrukce, jak nové funkce vykonávat. Drželi se osvědčené praxe a první hodnocení reorganizace v Československu muselo konstatovat, že staré metody řízení podniků prostřednictvím oběžníků zůstaly zachovány i v nové organizaci. Ředitel sdružení silnoproudé elektrotechniky například vydal pouze za duben roku 1958 1100 příkazů a oběžníků pro podřízené podniky. VHJ podobně jako ministerské správy soustřeďovaly velkou část své

⁶⁵³ Taubman, William: Chruščov. Člověk a jeho doba. Nakladatelství BB/art, Praha 2005, s. 375.

⁶⁵⁴ Ještě za Stalinovy vlády například věnoval kolchozu v rodné Kalinině padesát tažných koní, aby místním zemědělcům ulehčil obdělávání půdy. Nezabýval se ovšem tím, jestli bude pro koně také dost krmiva. Když se po roce vrátil, téměř žádné koně v Kalinině nenašel. Tamtéž, s. 191.

činnosti na shromažďování údajů, přičemž jejich interpretaci již takovou pozornost nevěnovaly. Výrobně hospodářské jednotky vyžadovaly po podřízených podnicích i zprávy a informace, které si mohly jednoduše zjistit z dokumentů převzatých od bývalých hlavních správ. Ve výrobně hospodářských jednotkách se dokonce začala zřizovat centrální oddělení podobně jako na bývalých hlavních správách pro činnosti, které měly z principu nové organizace vykonávat výrobní podniky. Uvedené problémy se týkaly především VHJ, které byly vytvořeny jako sdružení.⁶⁵⁵ Sdružení Jablonecké bižuterie a Sdružení užitkového skla zřídily útvary: technolog pro hutě a povrchové zušlechťování, výrobní inspektor, výrobní dispečer apod.⁶⁵⁶

Přetrvávání byrokratických metod bývalých hlavních správ v řadě sdruženích potvrzovala i pozdější zpráva ministerstva státní kontroly z počátku roku 1959. Konkrétně bylo zmiňováno vyžadování různých zpráv a hlášení, která sdružení nijak nevyužívala a pouze zatěžovala pracovníky podřízených podniků. Nezřídka vyžadovala hlášení v oblastech, která se v nové organizaci měla řešit na úrovni podniků. Sdružení mlékáren například vyžadovalo od podřízených podniků čtvrtletní hlášení o jakosti některých výrobků, přestože jakost spadala do podnikové působnosti. Sdružení podniků bavlnářského průmyslu požadovala od podřízených podniků výkazy o plánování cen a nákladů, které byly zrušeny již v době činnosti hlavní správy bavlny. Podobné případy se vyskytly i ve Sdružení pro zdravotnickou výrobu, ve Sdružení Továrny na obráběcí stroje, ve Sdružení maloobchodních podniků v Liberci apod. Nedostatky vykazovala činnost sdruženích i v oblasti realizace pokynů ministerstev a ústředních orgánů. Směrnice a pokyny z ministerstev nebyly řádně rozpracovány, ale často jen v opise zasílány na podřízené závody. Běžným jevem bylo, že sdružení rozepisovala úkoly na všechny podniky mechanicky bez ohledu, jestli se jich týkají. Uvedené nedostatky byly zjištěny v krajských sdruženích národních podniků pro stavebnictví v Brně a v Ústí nad Labem a ve Sdružení mlýnů a pekáren.⁶⁵⁷

Chruščovovu vizi řízení národního hospodářství z terénu, nikoliv z kanceláře, nenaplňovali podle zprávy ministerstva státní kontroly ani vedoucí pracovníci ministerstev. Na ministerstvu potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků a ministerstvu zdravotnictví vyžadovali vedoucí pracovníci od sdružení a podniků zpracování různých zpráv

⁶⁵⁵ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 269/5, sv. 196, Průběh a výsledky přípravy plánu na rok 1959 a prověrka efektivnosti čs. národního hospodářství s ní spojená. Příloha III. zpráva, s. 11.

⁶⁵⁶ Tamtéž, a.j. č. 241/23, sv. 177, Hodnocení dosavadních výsledků nové organizace řízení průmyslu a stavebnictví, Příloha III. Zpráva.

⁶⁵⁷ Tamtéž, a.j. č. 279/1, sv. 203, Stav plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 31. prosinci 1958, Příloha III. zpráva, s. 7–8.

a hlášení i v případech, kdy bylo mnohem jednodušší přesvědčit se o skutečném stavu na místě.⁶⁵⁸

Prověrky ministerstva státní kontroly odhalovaly rovněž problémy v oborovém členění výrobně hospodářských jednotek. V resortu ministerstva potravinářského průmyslu a výkupu zemědělských výrobků ve snaze důsledně uplatnit oborové členění došlo k rozdělení dříve jednotných mlýnsko-pekářských podniků. Například mlýn a těstárna základního závodu Vysočanských pekáren (býv. Odkolek) byla řízena z Holešovic, zbytek podniku z Vysočan. Administrativní rozseknutí výrobně uceleného závodu komplikovalo evidenci, příjem i expedici, používání a úklid společných prostor apod.⁶⁵⁹ Hospodářská organizace zaváděná v roce 1958 tak jako jiné reorganizace podniků v letech 1945–1989 odhalovala jeden ze systémových problémů československého hospodářství v uvedeném období – umělé vytváření hospodářských subjektů, jejichž organizační struktury nezformovalo působení tržního prostředí a účelná výrobní nebo jiná kooperace, ale byly narýsovány byrokratickými pravítky.

Decentralizace pravomocí měla především umožnit snížení počtu pracovníků v přebujelém byrokratickém aparátu. Ke konci června 1958 odešlo z ministerstev celkem 6734 pracovníků. Pouze 351 z nich nebylo ještě v té době přiřazeno na nová pracoviště. Jednalo se převážně o dlouhodobě nemocné nebo ženy na mateřské dovolené. Se zbývajícím počtu 6383 pracovníků přešlo do technicko-administrativního aparátu VHJ 5440 pracovníků. Do důchodu a domácnosti odešlo 526 pracovníků a k manuální práci bylo po kádrových prověrkách přiřazeno pouze 417 pracovníků. Přičemž se mohlo jednat o pracovníky, kteří vykonávali manuální práci již v hlavních správách – uklízečky, údržbáři, vrátní apod. Pokud by celá administrativně a ekonomicky náročná přestavba měla být zhodnocena pouze na základě redukce počtu administrativních pracovníků na ministerstvech, výsledkem by muselo být selhání a zbytečné mrhání zdroji. Od decentralizační akce se však očekávala úspora administrativních pracovníků rovněž ve strukturách podniků. Zprávy předkládané politickému byru neposkytují žádná konkrétní čísla za celou ekonomiku o redukci podnikových hospodářsko-technických pracovníků. K dispozici jsou údaje pouze k několika vybraným podnikům, kterým se podařilo administrativní aparát nadplánově redukovat. V národním podniku ZVIL Plzeň byl počet administrativních pracovníků snížen o 657, v Transportě Chrudim n.p. o 255, a v ZVÚ Hradec Králové o 203 pracovníků. Snížení administrativního

⁶⁵⁸ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 279/1, sv. 203, Stav plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 31. prosinci 1958, Příloha III. zpráva, s. 12.

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 3.

aparátu v těchto podnicích mohlo však být způsobeno pouze přenesením činností do jiných podniků a adekvátním zvýšením jejich administrativního personálu.⁶⁶⁰

Pozdější zprávy z kontrol odhadovaly snížení administrativního aparátu na podnikové úrovni – výrobně hospodářských jednotek, sdružení a podřízených podniků – na 19 000.⁶⁶¹ Uvedený odhad není ovšem podložen žádnými údaji ani nijak specifikován. Snížení mohlo být způsobeno opět pouze reorganizačními změnami, konkrétně přesuny některých podniků a činností do kompetencí národních výborů. Z krajských národních výborů byl naopak hlášen neustálý nedostatek a množství neobsazených pozic technicko-hospodářských pracovníků, jelikož většina z ministerstev odstavených zaměstnanců se snažila udržet v pražském regionu.⁶⁶²

Řízení materiálně technického zásobování v nové organizaci bylo v prvních rozborech hodnoceno kladně. Pokles počtu centrálně bilancovaných položek se měl z hlediska snížení administrativní zátěže osvědčovat. Jednání na úrovni podniků v hmotném zásobování mělo být převážně operativnější a více účinné.⁶⁶³ Rozšiřování položek hmotného zásobování, které byly rozdělovány podniky, nicméně vytvářelo v socialistickém hospodářství určitou tržní oblast. Jednalo se o tržní prostředí, které bylo dalece vzdálené od trhu v kapitalistických zemích nebo v československé první republice. Komponenty „tržního soupeření“ zde byly klientské vazby, korupce, vzájemné protislužby. „Tržní síla“ byla na straně podniků, jež měly výrobní monopol na zboží nedostatkové v systému materiálně technického zásobování. Při nedostatkovosti nemohly být uspokojeny požadavky všech podniků. Některé musely být upřednostněny na úkor jiných. Decentralizací se tato rozhodovací pravomoc částečně přenesla z SÚP a ministerstev na ředitele příslušných podniků, kteří v ideální rovině měli při rozhodování zohledňovat na prvním místě zájmy společnosti a makroekonomické cíle strany. Decentralizační opatření jim ovšem přineslo nové možnosti pro naplňování podnikových a osobních zájmů, které mohly být z makroekonomickými společenskými zájmy a stranickými cíli v nesouladu. Ministerstvo financí již ve zprávě, která vyhodnocovala komplexní rozbory podniků za rok 1958, na problém

⁶⁶⁰ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 251/3, sv. 184, Plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví, Příloha č. III. Zpráva o stavu plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 30. červnu 1958, s. 8–9.

⁶⁶¹ Tamtéž, a.j. č. 269/5, sv. 196, Průběh a výsledky přípravy plánu na rok 1959 a prověrka efektivnosti čs. národního hospodářství s ní spojená. Příloha III. zpráva, s. 14.

⁶⁶² Tamtéž, a.j. č. 265/3, sv. 193, Plnění usnesení vlády o opatřeních k provedení zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory, Příloha III. Zpráva o stavu plnění usnesení vlády ze dne 27. června 1958 č. 560 o opatřeních k provedení zásad zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory, s. 7.

⁶⁶³ Tamtéž, a.j. č. 279/1, sv. 203, Stav plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 31. prosinci 1958, Příloha III. zpráva, s. 4–5.

příliš „mocných“ monopolních výrobců upozorňovalo: „Odběratelé se namnoze zdráhali otevřeně kritizovat nedostatky dodavatelů z obavy před možnými sankcemi při dalším zásobování, event. při požadavcích dodávek nad rámec hospodářských smluv.“⁶⁶⁴

Problém případné difference mezi zájmy hospodářských jednotek a potřebami státního hospodářského rozvoje, schváleného komunistickou stranou, byl reflektován od prvních přípravných prací na reorganizaci. Řešení měl zajistit druhý pilíř „ekonomické reformy“ – systém hmotné zainteresovanosti. První zprávy po reorganizaci podniků v roce 1958 již referovaly o zvýšeném zájmu vedení a pracovních kolektivů podniků a závodů na dosažení vyšší úrovně v řídicí práci, v plánování, evidenci, a v technickém rozvoji. Konkrétně se měl ze strany podniků projevovat zájem o lepší vytížení základních fondů a snížení administrativního aparátu. „Zatím co se dříve úsilí jednotlivých stupňů řízení z velké části zaměřovalo na dokazování nereálnosti úkolů, bylo nyní jejich úsilí zaměřeno na přijetí a zabezpečení úkolů a na jejich další zvýšení.“⁶⁶⁵ Osvědčovaly se zejména technické porady pracujících a komplexní brigády, jelikož systém normativů hmotné zainteresovanosti měl být teprve zaveden.

Pozdější prověrka ministerstva státní kontroly částečně zpochybňovala pozitivní hodnocení iniciativy pracujících a podniků. Vycházela z analýzy činností právě technicko-ekonomických rad, které měly představovat jeden z rozhodujících nástrojů účasti pracujících na řízení podniku. K jejich ustavení docházelo opožděně, bylo v nich zastoupeno málo nejlepších dělníků, zlepšovatelů a vynálezců, v některých případech nebyly na počátku roku 1959 vypracovány ani plány jejich činnosti a jejich členové nepřenášeli dostatečně výsledky práce rad na pracoviště a nepomáhali je organizačně a propagačně uvádět v život. V řadě podniků bylo zaznamenáno opadnutí optimismu pracujících a k poklesu činnosti výrobních porad a komplexních brigád, které se osvědčily v přípravě návrhu plánu na rok 1959.⁶⁶⁶

Kontroly poukazovaly sice na úspěšné přenesení pravomocí a odpovědnosti z ministerstev na výrobně hospodářské jednotky, posílení pravomocí nižších řídicích orgánů – závodů a provozů – bylo však nedostatečné. Obdobný problém vznikl i při rozpisu dlouhodobých normativů podnikové a hmotné zainteresovanosti, který byl proveden pro VHJ, ale často ne pro jednotlivé závody.⁶⁶⁷ Systému hmotné zainteresovanosti se nevyhnuly tradiční tendence řídicích orgánů k formalismu – mechanickému rozpisu úkolů (normativů) na

⁶⁶⁴ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a. j. 299/3, sv. 220, Příloha III. Zpráva o výsledcích komplexních rozborů za rok 1958, s. 7.

⁶⁶⁵ Tamtéž, a. j. č. 269/5, sv. 196, Průběh a výsledky přípravy plánu na rok 1959 a prověrka efektivnosti čs. národního hospodářství s ní spojená. Příloha III. zpráva, s. 11.

⁶⁶⁶ Tamtéž, a. j. č. 279/1, sv. 203, Stav plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 31. prosinci 1958, Příloha III. zpráva, s. 3–6.

⁶⁶⁷ Tamtéž.

podřízené jednotky bez bližšího rozboru relevantních faktorů. Státní mzdová komise hodnotila v listopadu 1959 působení normativů osobní hmotné zainteresovanosti následovně: *„Ekonomická účinnost normativů je oslabována především tím, že resorty a výrobně hospodářské jednotky často nezabezpečily správný, diferencovaný rozpis normativů. Základní předpoklad pro takový rozpis je rozbor dosavadního vývoje a současného stavu v podnicích a důkladná znalost výrobních podmínek a zdrojů růstu produktivity práce a zisku v jednotlivých podnicích.“*⁶⁶⁸ Funkčnost podnikových i osobních normativů hmotné zainteresovanosti tak od počátku závisela na jejich sestavení na míru každému odvětví, každé výrobně hospodářské jednotce, každému závodu, každé dílně tak, aby zohledňovaly charakter odvětví, vyráběný sortiment, výrobní proces, strojní vybavení a jeho opotřebovanost a řadu dalších veličin.

Problém ovšem nespočíval pouze v obtížném provedení rozboru podmínek a sestavení normativů, ale i v komplikovanosti systému pro dělníky, které měl ke zvyšování produktivity práce povzbuzovat: *„Rozpis na vnitropodnikové útvary je v řadě podniků a resortů ještě řidkým zjevem. Využití normativů v těchto podnicích a resortech zůstává dosud stále věcí úzkého okruhu hospodářských pracovníků, zejména plánovačů, neproniká k dělníkům na pracoviště. Dělníci nejsou s významem a s možnostmi, které ze správného uplatnění normativů vyplývají, často řádně seznámeni a mají proto na jejich využití malý vliv.“*⁶⁶⁹

O formalismu a nepochopení metodických změn ze strany některých podniků referovaly rovněž zprávy, které hodnotily sestavování komplexních rozborů činnosti na podnikové úrovni. Nová metoda komplexních rozborů, která byla poprvé použita na začátku roku 1959, byla důležitou součástí celé reorganizace a měla vedle jiných faktorů zajišťovat efektivitu systému. Prostřednictvím komplexních rozborů se měli pracující seznamovat s problémy svého pracoviště, celého podniku, celého okresu a celé společnosti v širších souvislostech. *„Nevídí své úkoly jen z hlediska 100% plnění plánu, nýbrž vidí úlohu svého podniku při zabezpečování společenských potřeb v nejširších souvislostech. Na základě toho se mohou lépe zúčastňovat řízení, odstraňovat nedostatky a přispívat k rychlejšímu rozvoji svého podniku a celého hospodářství.“*⁶⁷⁰ Kvalita komplexních rozborů závisela opět na rozborové činnosti, ať už při jejich vytváření v určité hospodářské jednotce nebo při jejich vyhodnocování ze strany nadřízených orgánů. Sestavování komplexních rozborů v podnicích ovšem vykazovalo často

⁶⁶⁸ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 324/1, sv. 243, Příloha II. Zpráva o zhodnocení výsledků ověřování dělnických mzdových soustav a schválení konečných návrhů na jejich zavedení v hlavních průmyslových odvětvích, Svazek 1, Textová část, s. 38.

⁶⁶⁹ Tamtéž.

⁶⁷⁰ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 299/3, sv. 220, Příloha III. Zpráva o výsledcích komplexních rozborů za rok 1958, s. 4.

snahu pouze formálně splnit další nově zavedenou povinnost. Podle hodnotících zpráv byly rozборы nezřídka vypracovány vedením podniků bez zapojení pracujících a vedoucích dílen, soustřeďovaly se na izolované problémy bez komplexního pohledu na podnik, nenavrhovaly řešení a neměly často ani srozumitelnou formu. Řídící orgány se soustřeďovaly většinou pouze na administraci komplexních rozborů, nedokázaly je adekvátně zhodnotit a zajistit nápravná opatření.⁶⁷¹

Samotná reorganizace hospodářských struktur – zrušení hlavních správ a přenesení jejich pravomocí na nově zřízené výrobně hospodářské jednotky – zatížila plánovací aparát a jednotlivé podniky sice jednorázovým ale extrémně administrativně náročným přepisem plánovaných úkolů a ukazatelů na nově zřízené podniky. Při sestavování plánu na rok 1959 se však překvapivě tyto okolnosti neprojeví a státní plán rozvoje národního hospodářství byl bez vážnějších problémů včas sestaven, což zvyšovalo optimistická očekávání od nové organizace ze strany plánovacích expertů. Sestavení plánu na rok 1959 měl podle hodnotících zpráv ulehčit včasný rozpis hlavních úkolů na podniky. V předchozích letech způsobovaly neočekávané situace permanentní změny plánu a podnikové plány se sestavovaly většinou až v samotném průběhu plánovaného roku. Problematickou situaci druhé pětiletky dočasně stabilizovala „Úprava perspektivního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1959–1960“ z června roku 1958. Podniky při sestavování plánů zdola si mohly lépe naplánovat svou činnost díky tomu, že znaly hlavní úkoly plánu roku 1960. Podniky dokázaly ve většině případů navrhnout varianty překračující rozpis plánovaných úkolů. Na úseku ministerstva těžkého strojírenství předložily návrh hrubé výroby o 800 mil. Kčs vyšší oproti rozepsaným úkolům, na úseku bývalého ministerstva automobilového průmyslu došlo k navýšení o 660 mil. Kčs, v podnicích přesného strojírenství o 695 mil. Kčs, v podnicích spotřebního průmyslu o 600 mil. Kčs (pouze za české kraje) a zvýšení bylo dosaženo i v dalších odvětvích.⁶⁷²

Mobilizace plánu zdola od podniků a pracovníků ovšem narážela na stejný problém jako vstřícné plánování z počátku padesátých let. Pouze v omezené míře bylo navrhované zvýšení hrubé výroby kryto mobilizací podnikových rezerv, úsporou materiálu a zvýšením produktivity práce. Vyšší hrubá výroba přinášela paralelně vyšší požadavky na příděl materiálu, především v dodávkách hutních výrobků, kde byly zdroje velmi napjaté. Podniky ministerstva těžkého strojírenství tak například překračovaly plánem stanovený limit spotřeby válcového materiálu o 8 tis. t, trubek o 4,25 tis. t, polotovarů z mědi o 1,8 tis. t, polotovarů z hliníku o 800 t atd.

⁶⁷¹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 299/3, sv. 220, Příloha III. Zpráva o výsledcích komplexních rozborů za rok 1958.

⁶⁷² Tamtéž, a.j. č. 269/5, sv. 196, Průběh a výsledky přípravy plánu na rok 1959 a prověrka efektivnosti čs. národního hospodářství s ní spojená. Příloha III. zpráva, s. 22–23.

Podobné důsledky přinášela i „mobilizační vylepšení“ plánu od podniků jiných odvětví. Podniky hutního průmyslu naproti tomu tak mobilizačně aktivní nebyly. Považovaly naopak za velmi obtížné splnění ústředně stanovených úkolů – zvýšení hrubé výroby celkem o 10,7 %, koksu o 20 %, železa o 13,5 %, oceli o 9,7 %, válcového materiálu o 8,8 %, hliníku o 61,4 % atd. Problematické byly i návrhy plánů práce. Některé sektory nedodržely stanové rozpětí mezi růstem produktivity práce a průměrných mezd. Například ministerstvo energetiky navrhovalo růst produktivity práce v roce 1959 o 6,3 %, přičemž původní rozpis počítal pro tento sektor s růstem o 10 %. Stanovené rozpětí mezi růstem produktivity práce a průměrných mezd nedodrželo ani ministerstvo hutního průmyslu a rudných dolů. Produktivita práce v jeho plánu měla vzrůst pouze o 4,9 % rychleji než průměrné mzdy, zatímco původní rozpis úkolů počítal s 8,1 %.⁶⁷³

Rozbory ministerstva státní kontroly byly kritické rovněž k opatřením jednotlivých resortů v oblasti mezd, jež měla motivovat technicko-hospodářské pracovníky ke zvyšování kvalifikace. Na lepší platové podmínky bylo jednodušší dosáhnout splněním předepsané doby praxe než zvýšením kvalifikace. Ani ředitelé podniků nevyužívali svých pravomocí, aby v tomto směru působili na zaměstnance. Zpráva uváděla jako názorný příklad Rozvodný podnik Plzeň, kde ze 195 techniků nesplňovalo 96 předepsané vzdělání, 55 požadovanou praxi a ze 156 administrativních pracovníků nesplňovalo 77 předepsané vzdělání a 33 předepsanou praxi. Přesto se mezi pracovníky vyskytovala pouze malá snaha si požadovanou kvalifikaci doplnit. V celém podniku pouze 26 pracovníků si doplňovalo vzdělání, z toho pouze 11, kteří předepsanou kvalifikaci nesplňovali. Navzdory tomu počítal podnikový plán na rok 1959 se zvýšením průměrného ročního platu hospodářského pracovníka o 11,1 % a o 158 tis. Kčs vyššími mzdovými náklady oproti roku 1958.⁶⁷⁴

Problémy nové organizace vyplouvaly na povrch i při sestavování státního plánu národního hospodářství na rok 1960. Informativní zpráva předsedy Státní plánovací komise o hlavních problémech a stavu prací na návrhu státního plánu na rok 1960 z října 1959 konstatovala, že na jedné straně výrobně hospodářské jednotky předkládaly návrhy plánů s vyšším objemem výroby, na straně druhé uplatňovaly podstatně vyšší nároky na suroviny a základní materiály, než odpovídalo navrhovanému objemu výroby. Návrhy rovněž charakterizovalo nedodržení stanoveného růstu produktivity práce a snížení vlastních nákladů,

⁶⁷³ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. č. 269/5, sv. 196, Průběh a výsledky přípravy plánu na rok 1959 a prověrka efektivnosti čs. národního hospodářství s ní spojená. Příloha III. zpráva, s. 23–25.

⁶⁷⁴ Tamtéž, a.j. č. 279/1, sv. 203, Stav plnění usnesení strany a vlády o zvýšení ekonomické účinnosti řízení průmyslu a stavebnictví k 31. prosinci 1958, Příloha III. zpráva, s. 6–7.

stejně jako rostoucí požadavky na pracovní sílu a mzdové fondy. Podobný obrázek byl v plánovacích úsecích investiční výstavba a zahraniční obchod. Výrobně hospodářské jednotky navrhovaly vyšší objem decentralizované výstavby při nezajištění objemu centralizované výstavby a navrhovaly nižší vývozní úkoly, než stanovovaly direktivy vlády, přičemž však požadovaly vyšší dovoz surovin, materiálů a dalších výrobků.⁶⁷⁵

Předběžné výsledky plnění druhého pětiletého plánu se nicméně na první pohled jevily jako úspěch. Zejména plnění plánu v letech 1959 a 1960 pozitivně zvrátila průběh celé pětiletky a umožnila nejen její splnění, ale i její výrazné překonání. Hrubá průmyslová výroba vzrostla na 166 % úrovně roku 1955. Zákon o druhém pětiletém plánu počítal s růstem na 154 %. Vyšší dynamiku z toho vykazoval růst výrobních prostředků (175 %) než výroba spotřebních předmětů (155 %). Produktivita práce v průmyslu vzrostla o 39,4 % oproti 35,2% plánovanému zvýšení a produktivita práce ve stavebnictví o 59,1 % oproti zhruba 55% růstu v druhém pětiletém plánu. Nadplánovými hodnotami se mohla chlubit i investiční výstavba. Za pětiletku bylo proinvestováno 200,8 mld. Kčs. Překonat se podařilo i plán osobní spotřeby, který se měl zvýšit o třetinu. Ve skutečnosti dosáhla osobní spotřeba hodnoty o 36 % vyšší než v roce 1955. Reálné mzdy vzrostly za stejné období o 23 %. Druhá pětiletka tak přinesla komunistickému režimu mnoho munice pro sebepropagaci a upevňování legitimacy. Méně důvodů k oslavě měly politické špičky při pohledu na plnění plánu zemědělské výroby, který pro druhou pětiletku představoval 27% zvýšení. Zemědělská výroba ovšem vzrostla v uvedeném období pouze o 11,4 %. „Úspěchy“ v zemědělské oblasti vykazala druhá pětiletka pouze v oblasti rozvoje socialistických výrobních vztahů. Podíl socialistického sektoru hospodářského na zemědělské půdě vzrostl během pětiletky ze 40,7 % na 84,1 %.⁶⁷⁶

Státní plánovací komise zdůvodňovala překonání řady plánovaných hodnot druhé pětiletky působením nové soustavy hmotné zainteresovanosti. Z detailnějších rozborů lze ovšem postřehnout rodící se problémy, které podnítila právě reorganizace národního hospodářství a modifikace plánovací metodiky v posledních letech pětiletky. Plnění jmenovitých úkolů druhé pětiletky neodpovídalo dynamice růstu hrubé průmyslové výroby. Jmenovité úkoly představovaly prioritní oblasti komunistického režimu a ve většině případů úzká místa národního hospodářství, jejichž výkon se přeléval do dalších sektorů ekonomiky. Zatímco se růst hrubé průmyslové výroby během pětiletky dostal o 12 % nad plánované

⁶⁷⁵ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 315/10, sv. 236, Usnesení vlády k ústní informaci předsedy Státní plánovací komise o hlavních problémech a stavu prací na návrhu státního plánu na rok 1960; tamtéž, Informativní zpráva o hlavních problémech a stavu prací na návrhu státního plánu na rok 1960.

⁶⁷⁶ Tamtéž, a.j. 383/2, sv. 298, Zpráva o splnění státního plánu v roce 1960 a předběžné výsledky splnění druhého pětiletého plánu.

hodnoty, nadplánové plnění jmenovitých úkolů bylo výrazně nižší a v citelném počtu nebyly dokonce jmenovité úkoly splněny. Neplnění jmenovitých úkolů se koncentrovala především v oborech metalurgie, chemii a výrobě stavebních hmot. V roce 1960 byly splněny v metalurgickém průmyslu plán výroby: surového železa na 99,5 %, oceli na 99,3 %, válcového materiálu na 99,6 %, ocelových trubek na 98,6 %. V chemickém průmyslu byly splněny plán výroby: umělých hnojiv dusíkatých na 98,1 %, fosforečných na 97,9 %, sody kalcinované na 82,3 %, kyseliny sírové na 94,9 %. Ve výrobě stavebních hmot vykazovaly plány výroby: u cihel 94,9% splnění, u tašek 91,5%, u vápna 99,4% a u stavebních dílců 98,3% splnění. Jednalo se všechno o úzkoprofilové položky, jejichž nedostatek neumožňoval zvýšit produkci v jiných oborech a brzdil investiční výstavbu.

Růst hrubé průmyslové výroby během druhé pětiletky tak nebyl koncentrován v produkci z národohospodářského hlediska nejvýznamnější, ale v produkci, jejíž navýšení kladlo podnikům nejmenší překážky. Rozevírání nůžek mezi výrobou na jedné straně a potřebami národního rozvoje a spotřebou obyvatelstva na straně druhé potvrzoval dynamičtější růst zásob nad růstem celkové produkce a nižší rychlost jejich obratu.⁶⁷⁷ Zpráva Státní plánovací komise zároveň opatrně naznačovala, že hrubá výroba v průmyslu, jež byla vyjádřena v korunové hodnotě, byla ze strany podniků zčásti uměle navýšena v důsledku nedodržení zásad cenové tvorby.⁶⁷⁸ Vyšší cena výrobku tak i při nezměněném kusovém objemu výroby zvyšovala plnění celkové hrubé výroby a pozitivně zkreslovala růst produktivity práce.

Velmi podobný obrázek bylo možné sledovat v investiční výstavbě. Překročení plánu investiční výstavby druhé pětiletky v absolutní hodnotě nedoprovázelo překročení plánu v centralizované investiční výstavbě. Na neplnění plánu centralizované výstavby v průběhu pětiletky reagovala vláda opatřeními, která měla v roce 1960 směřovat zdroje prioritně na dokončení centralizovaných investic i za cenu upozadění investic decentralizovaných. Navzdory usnesením vlády nebyla v roce 1960 splněna centralizovaná výstavba ve výši 1,143 mld. Kčs. Dokončení nezanedbatelného množství centralizovaných investičních projektů muselo být přesunuto do období třetí pětiletky. Návrhy třetího pětiletého plánu přitom již počítaly s výrobními kapacitami těchto projektů. Problémy centralizované výstavby kontrastovaly s vývojem investiční výstavby decentralizované. Přestože plán investiční výstavby na rok 1960 napínal veškeré zdroje na dokončení centralizovaných investic a předpokládal pokles decentralizační výstavby oproti roku 1959 o 1,5 %, dosáhl skutečný objem

⁶⁷⁷ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 383/2, sv. 298, Zpráva o splnění státního plánu v roce 1960 a předběžné výsledky splnění druhého pětiletého plánu, s. 6.

⁶⁷⁸ Tamtéž, s. 13.

decentralizované výstavby v roce 1960 o 6,9 % vyšších hodnot než v roce předcházejícím.⁶⁷⁹ Prostředky vynaložené na decentralizované investice se navíc adekvátně neprojevovaly na růstu produktivity práce daného podniku.⁶⁸⁰ Podniková sféra tak dokázala využívat své klientské vazby a v rámci systému zajistit upřednostnění decentralizovaných investic na úkor centralizovaných i proti vůli ústředních plánovacích a řídicích institucí a politických špiček.

Další zásadní problém spočíval v tom, že podniky ve svých plánech navrhovaly sortiment výroby, pro který nebyl odbyt. Nenápadný bod v informativní zprávě obnažoval chatrnost konstrukce reorganizovaného systému. Iniciativa pracujících a vedení podniků sice mohla v teoretické rovině zefektivnit výrobní proces, nemohla ovšem rezultovat ve sladění výroby s poptávkou. Při neexistenci tržních signálů nedisponovaly podniky žádnými alternativními informačními kanály, které by jim umožňovaly sledovat poptávku a potřeby obyvatelstva. Komunikační síť mezi výrobními podniky na jedné straně a podniky obchodu, národními výbory, stranickými orgány a dalšími institucemi na straně druhé funkci takového kanálu neplnila. I v případě sofistikace této sítě do podoby ideálního typu by její fungování znemožňovala diverzita zájmu jednotlivých subjektů.

Teoretické vybalancování zájmů hospodářských subjektů a společnosti by vyžadovalo vyvinout astronomicky složitou soustavu normativů, které by interesovaly hospodářské subjekty na zvyšování produktivity práce, snižování nákladů, plnění úkolů investiční výstavby, technického rozvoje, zahraničního obchodu, uspokojování konzumních potřeb obyvatelstva, na ochraně životního prostředí, na zvyšování zdraví obyvatelstva a na dalších veřejných zájmech, jež by se při dynamickém vývoji společnosti mohly táhnout do nekonečné řady. Za účelem správné funkčnosti systému by pravděpodobně musely být jednotlivé normativy sestaveny nejenom na míru každému podniku, ale zvláště i pro každý produkt a službu. Přitom by zapojené subjekty musely být zainteresovány již na správném shromažďování a poskytování pravdivých dat, na jejichž základě by byl systém normativů vyvinut. I kdyby měli plánovači k dispozici potřebná a verifikovaná data a podařilo se jim obrovské množství měnicích se veličin svázat v matematickém modulu, musela být splněna ještě jedna podmínka – systém hmotné zainteresovanosti musel být srozumitelný pro subjekty, které měl interesovat. Ministerstvo

⁶⁷⁹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, a.j. 383/2, sv. 298, Zpráva o splnění státního plánu v roce 1960 a předběžné výsledky splnění druhého pětiletého plánu.

⁶⁸⁰ Zpráva o splnění státního plánu v roce 1960 a předběžné výsledky splnění druhého pětiletého plánu tak rozporuje nijak nepodložené tvrzení Kurta Rozsypala v jeho pamětech o rozhodujícím vlivu decentralizovaných investic na růst produktivity práce. Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (paměti). Studie z hospodářských dějin č. 11. Vysoká škola ekonomická Fakulta národohospodářská, Praha 1999, s. 88.

státní kontroly přitom informovalo, že již pouhá funkce normativu osobní hmotné zainteresovanosti nebyla dělníkům zcela jasná.

V roce 1959 byly učiněny pouze první krůčky na této nekonečné kalvárii. Vyvinuty byly normativy, které měly interesovat podniky na výši zisku a dělníky na zvyšování produktivity práce. Normativy hmotné zainteresovanosti na plnění úkolů investiční výstavby, zahraničního obchodu a technického rozvoje se během uvedeného roku připravovaly. Od zavedení prvních normativů bylo však evidentní, že zájmy „společnosti“ a podniků nebylo možné sladit prostřednictvím několika všeobecně stanovených normativů hmotné zainteresovanosti. V tomto bodě spočíval klíčový omyl architektů reorganizace. Podnikové i osobní normativy hmotné zainteresovanosti musely být od počátku sestavovány na míru každé hospodářské jednotce. Neplnění plánu snižování produktivity práce ze strany podniků i tak ukazovalo, že funkčnost zavedených normativů byla velmi diskutabilní.

Zavedení normativů hmotné zainteresovanosti přitom vytvářelo dodatečnou administrativní agendu jak pro podniky, tak i pro vrcholné plánovací a řídicí instituce. Podniky musely zajišťovat rozborovou činnost, která poskytovala data nutná pro sestavení normativů, zajistit rozpis normativů na podřízené provozy a každoročně sestavit komplexní rozborů své činnosti, jež zhodnocovaly účinnost a správné nastavení parametrů normativů. Řídicí orgány v hierarchii od podnikových vedení, přes výrobně hospodářské jednotky, až po ministerstva, Státní plánovací komisi a jiné ústřední instituce musely vyhodnotit a prověřit data poskytnutá podřízenými orgány, sestavit na základě nich normativy, poté z komplexních rozborů činnosti podniků zhodnotit jejich účinnost a případně je redefinovat. Nové administrativní práce spojené s normativy tak negovaly hlavní cíl reorganizace – snížení administrativní zátěže ústředních plánovacích institucí. Průběh „ekonomické reformy“ roku 1958 tak především odhalil jednu důležitou vlastnost systému hospodářského plánování. Ze své podstaty mělo plánování ekonomiky pouze jeden nástroj k odstranění systémových nedostatků – administrativní agendu. Každá záplata systémového problému byla spojená s administrativní zátěží nového druhu. V roce 1961, po dvou letech zkušeností s normativy osobní hmotné zainteresovanosti, plánovací experti připustili, že nová metoda je složitější a administrativně náročnější než předchozí direktivně stanovený plán práce.⁶⁸¹

Československé politické špičky zdá se projevovaly k funkčnosti systému hmotné zainteresovanosti rezervovanost minimálně od prvních hodnotících zpráv. Vydání vládního usnesení, jenž ukládalo ministrům, vedoucím ústředních úřadů a předsedům krajských

⁶⁸¹ Zkušenosti s normativy osobní hmotné zainteresovanosti. Plánované hospodářství. Roč. XIV., Státní úřad plánovací, Praha 1961, s. 60.

národních výborů uvést objem a strukturu průmyslové výroby do souladu s požadavky odbytu, uvést požadavky na plán materiálně technického zásobování do souladu s limity stanovenými vládou nebo zajistit splnění plánované centralizované investiční výstavby, následovalo téměř po každé zprávě informující politické byro o průběhu sestavování a plnění ročního plánu.

Československým podnikovým ředitelům se podařilo pro své cíle využít příležitost⁶⁸², kterou jim naskytl vývoj v Sovětském svazu a bezradnost československých plánovačů, u politický špiček ovšem brzy narazily na limity jejich důvěry. Ponechat řízení a regulaci podnikové sféry pouze na mechanismu normativů hmotné zainteresovanosti se nedostalo reálně do hry a funkce centrálních institucí jako hlavního prostředku hospodářského plánování nebyla na přelomu padesátých a šedesátých let narušena. Problémy třetí pětiletky akcelerované převážně faktory v zahraničním obchodě umožnily rychlé opustit „reformní“ směr, který se prostřednictvím normativů snažil zkorigovat zájmy podnikových ředitelů se zájmy „společnosti“. Pro politické špičky se postupně stával přijatelnější a potenciálně funkčnější variantou systém dělnických samospráv inspirovaný jugoslávským vzorem. Dělnická samospráva jako kolektivní orgán s lehkým přístupem k informacím o podniku měla teoreticky potenciál jednak operativněji zasahovat v případech, kdy se jednání ředitele výrazněji odchýlilo od zájmů „socialistické společnosti“, a jednak kompenzovat případné kvalifikační nedostatky ředitele.

⁶⁸² Kurt Rozsypal ve svých pamětech zmiňoval podporu organizačních a metodických změn ze strany podniků: „Pozitivně reagovala jednotně podniková sféra. Změnila se postupně motivace všech účastníků praxe, a to zejména v podnicích v naději, že se vláda soustředí na koncepční dlouhodobé řízení a přenechá postupně roční operativní řízení podnikům.“ Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (paměti). Studie z hospodářských dějin č. 11. Vysoká škola ekonomická Fakulta národohospodářská, Praha 1999, s. 38.

7.2. Produkce piva v socialistické společnosti

7.2.1. Vývoj organizační struktury pivovarského průmyslu

Od prvního dubna roku 1954 došlo v rámci podniků Hlavní správy pivovarů a sladoven k další reorganizaci. Počet národních podniků se snížil ze 46 na 41 (viz Tabulka 58), z toho bylo 37 pivovarských národních podniků a 4 sladařské národní podniky. Mezi pět národních podniků, které se nově staly podřízenými závody, patřily: Nuselský pivovar, n.p.; Litoměřické pivovary, n.p.; Moravské pivovary, n.p., Chrudimská sladovna, n.p.; Severomoravské sladovny, n.p.⁶⁸³ Během roku 1953 došlo k uzavření dalších 4 pivovarů v českých zemích, takže 37 národních podniků pivovarských sdružovalo celkem 137 pivovarů. Pivovar v Bruntále a Státní pivovar v Jindřichově ve Slezsku působily stále mimo struktury Hlavní správy pivovarů a sladoven. První uvedený pod Hlavní správou lihovarů a droždářen, jelikož jeho hlavní produkční program představovala výroba lihu. Druhý zůstal začleněn pod ministerstvem zemědělství a Hlavní správou československých státních statků. Na Slovensku bylo v roce 1954 v provozu celkem 13 pivovarů. Samostatných sladoven pod hlavní správou bylo 26, sdružených do 4 národních podniků.⁶⁸⁴

V roce 1955 proběhlo další slučování národních podniků v pivovarsko-sladařském průmyslu. Podnětem zde byla práce státní systematizační komise v roce 1954, která měla vypracovat návrh na snížení administrativy v hospodářských organizacích (srov. Kapitola 7.1.3). Návrh schválený politickým byrem ÚV KSČ na začátku roku 1955 měl o 16 000 snížit počty administrativních pracovníků v hospodářských organizacích oproti stavu k 31. lednu 1954. V pivovarsko-sladařských podnicích vyčísloval první návrh z ledna 1955 snížení počtu národních podniků ze 41 na 27, které mělo zajistit úsporu 175 administrativních pracovníků.⁶⁸⁵ Počet pivovarských a sladařských národních podniků v českých zemích se nakonec snížil ze 41 na 30, přičemž dosažená úspora ve správním aparátu není v dostupných pramenech vyčíslena. V roce 1955 bylo v českých zemích v provozu celkem 137 pivovarů, z toho 136 spadalo pod 26 národních podniků. Mimo struktury hlavní správy působil již pouze Státní pivovar v Jindřichově ve Slezsku, protože pivovar v Bruntále ukončil v roce 1955 definitivně výrobu piva. Pod 4 sladařskými národními podniky bylo zařazeno 26 samostatných sladoven.⁶⁸⁶ Na Slovensku bylo ustaveno 9 národních pivovarů: Západoslovenské pivovary, n.p.; Nitranské

⁶⁸³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 13, Sloučení podniků.

⁶⁸⁴ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 5, Organizace národních podniků ke dni 1. dubna 1954.

⁶⁸⁵ Tamtéž, karton č. 1, i. č. 14, Návrh na opatření ke snížení správního aparátu na národních podnicích pivovarsko-sladařských.

⁶⁸⁶ Tamtéž, karton č. 1, i. č. 7, Seznam podniků a provozoven.

pivovary, n.p.; Pohronské pivovary, n.p.; Povážské pivovary, n.p.; Martinský pivovar, n.p.; Spišské pivovary, n.p.; Východoslovenské pivovary, n.p.; Michalovský pivovar a droždárna, n.p.; Slovenské sladovny, n.p. Počty národních podniků i podřízených závodů se na těchto počtech ustálily až do reorganizace v roce 1958 (viz Tabulka 58).⁶⁸⁷

Tabulka 58

Národní podniky Hlavní správy pivovarů a sladoven					
1953		1954		1955–1957	
1.	Branický pivovar, n.p.	1.	Branický pivovar, n.p.	1.	Branický pivovar, n.p.
2.	Smíchovský pivovar, n.p.	2.	Smíchovský pivovar, n.p.	2.	Smíchovský pivovar, n.p.
3.	Holešovický pivovar, n.p.	3.	Pražské pivovary, n.p.	3.	Pražské pivovary, n.p.
4.	Nuselský pivovar, n.p.	4.	Velkopopovický pivovar, n.p.	4.	Středočeské pivovary, n.p.
5.	Velkopopovický pivovar, n.p.				
6.	Benešovské pivovary, n.p.	5.	Benešovské pivovary, n.p.	5.	Brdské pivovary, n.p.
7.	Brdské pivovary, n.p.	6.	Brdské pivovary, n.p.		
8.	Krušovické pivovary, n.p.	7.	Krušovické pivovary, n.p.	6.	Krušovické pivovary, n.p.
9.	Nymburské pivovary, n.p.	8.	Nymburské pivovary, n.p.	7.	Polabské pivovary, n.p.
10.	Polabské pivovary, n.p.	9.	Polabské pivovary, n.p.		
11.	Jihočeské pivovary, n.p.	10.	Jihočeské pivovary, n.p.	8.	Jihočeské pivovary, n.p.
12.	Pošumavské pivovary, n.p.	11.	Třeboňské pivovary, n.p.	9.	Pošumavské pivovary, n.p.
13.	Třeboňské pivovary, n.p.	12.	Pošumavské pivovary, n.p.		
14.	Plzeňské pivovary, n.p.	13.	Plzeňské pivovary, n.p.	10.	Plzeňské pivovary, n.p.
15.	Chodské pivovary, n.p.	14.	Chodské pivovary, n.p.	11.	Západočeské pivovary, n.p.
16.	Západočeské pivovary, n.p.	15.	Západočeské pivovary, n.p.	12.	Chebsko-karlovarské pivovary, n.p.
17.	Chebské pivovary, n.p.	16.	Chebské pivovary, n.p.		
18.	Karlovarské pivovary, n.p.	17.	Karlovarské pivovary, n.p.	13.	Krušnohorské pivovary, n.p.
19.	Krušnohorské pivovary, n.p.	18.	Krušnohorské pivovary, n.p.		
20.	Litoměřické pivovary, n.p.	19.	Litoměřicko-ústecké pivovary, n.p.	14.	Litoměřicko-ústecké pivovary, n.p.
21.	Ústecké pivovary, n.p.	20.	Lounsko-žatecké pivovary, n.p.	15.	Lounsko-žatecké pivovary, n.p.
22.	Lounsko-žatecké pivovary, n.p.				
23.	Severočeské pivovary, n.p.	21.	Severočeské pivovary, n.p.	16.	Severočeské pivovary, n.p.
24.	Pojizerské pivovary, n.p.	22.	Pojizerské pivovary, n.p.	17.	Pojizerské pivovary, n.p.
25.	Hradecké pivovary, n.p.	23.	Hradecké pivovary, n.p.	18.	Hradecké pivovary, n.p.
26.	Krkonošské pivovary, n.p.	24.	Krkonošské pivovary, n.p.	19.	Krkonošské pivovary, n.p.
27.	Východočeské pivovary, n.p.	25.	Východočeské pivovary, n.p.	20.	Východočeské pivovary, n.p.
28.	Orlické pivovary, n.p.	26.	Orlické pivovary, n.p.		
29.	Havlíčkobrodské pivovary, n.p.	27.	Havlíčkobrodské pivovary, n.p.	21.	Horácké pivovary, n.p.
30.	Horácké pivovary, n.p.	28.	Horácké pivovary, n.p.		
31.	Středomoravské pivovary, n.p.	29.	Středomoravské pivovary, n.p.	22.	Středomoravské pivovary, n.p.
32.	Moravské pivovary, n.p.	30.	Jihomoravské pivovary, n.p.		
33.	Jihomoravské pivovary, n.p.		31.	Přerovský pivovar, n.p.	
34.	Přerovský pivovar, n.p.				

⁶⁸⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 012 a 030.

35.	Olomoucké pivovary, n.p.	32.	Olomoucké pivovary, n.p.		
36.	Severomoravské pivovary, n.p.	33.	Severomoravské pivovary, n.p.		
37.	Valašské pivovary, n.p.	34.	Valašské pivovary, n.p.	24.	Valašské pivovary, n.p.
38.	Slovácké pivovary, n.p.	35.	Slovácké pivovary, n.p.	25.	Slovácké pivovary, n.p.
39.	Ostravské pivovary, n.p.	36.	Ostravské pivovary, n.p.	26.	Ostravské pivovary, n.p.
40.	Opavské pivovary, n.p.	37.	Opavské pivovary, n.p.		
41.	České sladovny, n.p.	38.	České sladovny, n.p.	27.	České sladovny, n.p.
42.	Chrudimské sladovny, n.p.				
43.	Severomoravské sladovny, n.p.				
44.	Olomoucké sladovny, n.p.	39.	Olomoucké sladovny, n.p.	28.	Olomoucké sladovny, n.p.
45.	Hanácké sladovny, n.p.	40.	Hanácké sladovny, n.p.	29.	Hanácké sladovny, n.p.
46.	Jihomoravské sladovny, n.p.	41.	Jihomoravské sladovny, n.p.	30.	Jihomoravské sladovny, n.p.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60 Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 002.

Tlak na snižování administrativního aparátu se nevyhnul ani Hlavní správě pivovarů a sladoven. Návrh ze srpna 1956 předkládal snížení administrativního aparátu z 98 na 85 pracovníků. Na začátku roku 1957 byl předložen nový návrh, který systemizoval počet pracovníků hlavní správy na 82.⁶⁸⁸

Ze Sovětského svazu importovaný trend decentralizace pravomocí z ústředních plánovacích institucí na podnikové útvary byl přes postupná opatření definitivně realizován vydáním „Usnesení ÚV KSČ o zásadách zvýšení ekonomické účinnosti řízení čs. průmyslu a stavebnictví“, které bylo schváleno 20. února 1958. Na základě usnesení měly být zrušeny ministerské hlavní správy a od 1. dubna 1958 měla vejít v platnost nová hospodářská struktura tvořená výrobně hospodářskými jednotkami. V pivovarském průmyslu se návrhy nové organizace připravovaly již během roku 1957. První návrh z června roku 1957 počítal se snížením počtu národních podniků ze 30 na 20 prostřednictvím jejich sloučení jako v předchozích letech. Reorganizace měla přinést úsporu 139 technicko-hospodářských pracovníků, z toho 47 na inženýrsko-technických pozicích a 92 v administrativě. Ve finančním vyjádření se jednalo o úsporu 2 580 600 Kčs ročně.⁶⁸⁹ Návrh nebyl realizován a zpracovávala se nová varianta, která byla konstruována na principech krajské organizace. V 14 českých krajích působilo 26 pivovarských národních podniků a 4 sladařské. V krajích s více než jedním pivovarským národním podnikem mělo dojít k jejich sloučení tak, aby v každém kraji působil jeden pivovarský národní podnik. Na konci roku 1957 pouze 6 krajů disponovalo ve svém obvodu jedním pivovarským národním podnikem: Karlovy Vary, Pardubice, Jihlava, Brno,

⁶⁸⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 15, Návrh nové organizace HS pivovarů a sladoven; tamtéž, i. č. 16, Návrh organizace HS pivovarů a sladoven ke dni 1. ledna 1957.

⁶⁸⁹ Tamtéž, i. č. 16, Návrhy na reorganizaci pivovarského a sladařského průmyslu.

Olomouc a Ostrava (viz Tabulka 59). Sladařské národní podniky se měly sloučit do dvou tak, aby jeden fungoval pro sladovny v Čechách a jeden zastřešoval moravské sladovny.

Tabulka 59

Národní podniky pivovarského a sladařského průmyslu podle krajské organizace v roce 1957		
Krajská oblast	Pivovarské národní podniky	Sladařské národní podniky
ÚNV Praha	3	1
KNV Praha	4	
České Budějovice	2	
Plzeň	2	
Karlovy Vary	1	
Ústí nad Labem	3	
Liberec	2	
Hradec Králové	2	
Pardubice	1	
Jihlava	1	
Brno	2	1
Olomouc	1	2
Gottwaldov	2	
Ostrava	1	

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 16, Návrh na reorganizaci pivovarských a sladařských národních podniků, s. 2.

Při návrhu reorganizace byla zohledňována optimální velikost národního podniku v pivovarském odvětví, která byla v návrhu stanovena v objemu 600–800 tis. hl piva ročně. Krajská organizace ovšem neumožňovala v rámci každého kraje vytvořit podnik s takto „optimální“ výrobou. ÚNV Praha a Plzeň tak například značně překračovaly doporučený objem výroby, zatímco celková výroba piva v řadě krajů značně zaostávala za produkcí 600 tis. hl ročně. Nejvýrazněji v krajích pardubickém a jihlavském, kde produkce piva nedosahovala u prvního kraje více než 350 tis. hl. a u druhého přesahovala pouze lehce nad 200 tis. hl ročně. V jejich případě návrh doporučoval vytvoření pouze jednoho národního podniku pro oba kraje. Navrhovaná organizace tak měla mít celkem 13 pivovarských národních podniků pro 14 krajů a 2 sladařské národní podniky pro Čechy a Moravu.⁶⁹⁰

Princip jednoho centrálního pivovarského podniku pro každý kraj nakonec převážil a nová organizace, která byla provedena k 1. dubnu 1958, ustanovovala národní podnik také v jihlavském kraji. Oproti předchozímu návrhu rovněž nebyly 4 pivovarské podniky v KNV Praha – Středočeské pivovary, n.p.; Brdské pivovary, n.p.; Krušovické pivovary, n.p.; Polabské

⁶⁹⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 16, Návrh na reorganizaci pivovarských a sladařských národních podniků.

pivovary, n.p. – sloučeny do jednoho hlavního podniku ale do dvou. Nově zřízené Berounsko-rakovnické pivovary, n.p. zastřešovaly pivovary na západ od Prahy a rozšířené Středočeské pivovary, n.p. pivovarské podniky situované na východ od Prahy. Pivovarský průmysl v českých zemích byl tak centralizován do 15 národních podniků pivovarských a 2 národních podniků sladařských (viz Tabulka 60). Reorganizace měla přinést v českých krajích úsporu 379 především technicko-hospodářských pracovníků. Oproti roku 1957 fungovalo v českých zemích o 3 pivovary méně, tj. 134 pivovarů. Mezi nimi byl i Státní pivovar v Jindřichově, který byl začleněn do Ostravských pivovarů, n.p. teprve k 1. lednu 1960. Na Slovensku bylo 9 pivovarsko-sladařských národních podniků sloučeno do národního podniku Pivovary a sladovny se sídlem v Bratislavě.

Tabulka 60

Organizace pivovarsko-sladařského průmyslu v českých zemích k 1. dubnu 1958							
Název a sídlo podniku	Výroba v r. 1956		Počet závodů			Počet pracovníků	Úspora
	Pivo (hl)	Slad (t)	Výr.	Ost.	Celk.		
Pražské pivovary, n.p. Praha 16-Smíchov	1 199 850	11 432	8	11	19	1 438	41
Středočeské pivovary, n.p. Velké Popovice	702 273	8 117	12	11	23	927	38
Berounsko-rakovnické pivovary, n.p. Beroun	341 169	5 637	10	13	23	533	16
Jihočeské pivovary, n.p. České Budějovice	737 401	9 349	14	17	31	1 199	32
Plzeňské pivovary, n.p. Plzeň	1 200 920	21 933	11	18	29	2 228	32
Chebsko-karl. pivovary, n.p. Cheb	385 103	3 636	8	5	13	477	7
Krušnohorské pivovary, n.p. Most¹	822 061	10 003	12	12	24	1 078	48
Severočeské pivovary, n.p. Vratislavice n. M.	390 133	7 004	10	10	20	667	35
Hradecké pivovary, n.p. Hradec Králové	418 862	6 347	15	12	27	680	34
Východočeské pivovary, n.p. Pardubice	321 979	4 363	10	5	15	476	6
Horácké pivovary, n.p. Jihlava	200 308	1 976	10	8	18	364	6
Středomoravské pivovary, n.p. Brno	650 940	10 258	10	10	20	939	13
Hanácké pivovary, n.p. Přerov	648 716	8 667	8	20	28	1 042	7
Slovácké pivovary, n.p. Jarošov	367 433	7 179	8	7	15	641	27
Ostravské pivovary, n.p. Ostrava	478 746	3 896	5	6	11	598	7
České sladovny, n.p.	-	37 369	11	2	13	379	-

Praha 3-Nové Město							
Moravské sladovny, n.p. Prostějov	-	80 381	18	2	20	870	30
Celkem	8 865 894	237 547	180	169	349	14 536	379

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 17, Seznam národních podniků pivovarského sladařského výrobního odvětví podle nové organizace.

¹ Jako sídlo podniku byl nakonec zvolen pivovar v Lounech.

Do funkcí ředitelů reorganizovaných národních podniků byly dosazeny osvědčené osoby, které již před reorganizací působily na pozicích podnikových ředitelů v pivovarském průmyslu. Všichni ředitelé byli členy KSČ a žádný z nich neabsolvoval vysokoškolské vzdělání. Většinu z nich je možné najít mezi podnikovými řediteli již po reorganizaci v roce 1953 (srov. Kapitola 6.3.2). Pouze tři z nich na pozici podnikového ředitele v roce 1953 nepůsobili. Antonín Hořice nastoupil do funkce ředitele národního podniku Litoměřicko-ústecké pivovary teprve v roce 1955 a Josef Pešák do funkce ředitele Ostravských pivovarů, n.p.⁶⁹¹ v roce 1956. Poněkud jiný případ byl Rudolf Köhler, který funkci podnikového ředitele zastával bezprostředně po únoru 1948. Obchodní sladovny, národní podnik Olomouc však během jeho ředitelování v roce 1952 exportoval do Sovětského svazu slad ve starých protektorátních pytlicích s hákovým křížem. Jednalo se s největší pravděpodobností o klasický český vtípek sladovnických dělníků. Sovětská strana ovšem smysl pro humor v těchto věcech neměla, zvláště ne v době, kdy po sovětsko-jugoslávské roztržce probíhaly ve středoevropských lidově-demokratických státech procesy s čelnými představiteli místních komunistických stran. V Československu bylo v rámci procesů se skupinou kolem Rudolfa Slánského odsouzeno i několik generálních ředitelů. Za této konstelace nebylo možné, aby Rudolf Köhler uvedený incident ve funkci podnikového ředitele ustál. V roce 1952 byl přemístěn do Severomoravských pivovarů, n.p. Litovel na pozici vedoucího obchodně administrativního odboru. Na pozici ředitele národního podniku se stal znovu akceptovatelný v únoru 1957, kdy byl schválen jako podnikový ředitel Hanáckých pivovarů, n.p (viz Tabulka 61).⁶⁹²

Tabulka 61

Ředitelé národních podniků reorganizovaných k 1. dubnu 1958 v pivovarsko-sladařském průmyslu					
Národní podnik	Ředitel				
	Jméno	Vzdělání	Původní povolání	Členství v KSČ	Předchozí působitě na pozici ředitele
Pražské pivovary n.p.	František Pražan	obchodní akademie	úředník	od roku 1946	Smíchovský pivovar, n.p.; Východočeské pivovary, n.p.

⁶⁹¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 22, i. č. 130, Návrh na podnikového ředitele nár. podniku Litoměřicko-ústecké pivovary, Litoměřice (Antonín Hořice); tamtéž, Návrh na podnikového ředitele Ostravských pivovarů, národní podnik, Ostrava (Josef Pešák).

⁶⁹² Tamtéž, Přerov (Rudolf Köhler).

Středočeské pivovary, n.p.	Karel Šimon	vyučen	sladovník	od roku 1945	Středočeské pivovary, n.p
Berounsko-rakovnické pivovary, n.p.	Jaroslav Máša	vyučen	sladovník	od roku 1945	Krušovické pivovary, n.p
Jihočeské pivovary, n.p.	Václav Hora	vyučen	zámečník	od roku 1946	Jihočeské pivovary, n.p
Plzeňské pivovary, n.p.	Václav Frank	základní	kameník	od roku 1945	Plzeňské pivovary, n.p.
Chebsko-karlovarské pivovary, n.p.	Jaroslav Zoubek	vyučen	strojní zámečník	od roku 1930	Chebsko-karlovarské pivovary, n.p.; Západočeské pivovary, n.p.
Krušnohorské pivovary, n.p.	Jaroslav Hartman	vyučen	sladovník	od roku 1945	Krušnohorské pivovary, n.p.; Smíchovský pivovar, n.p.
Severočeské pivovary, n.p.	Vojtěch Melka	vyučen	sladovník	od roku 1945	Pojizerské pivovary, n.p.; Ostravské pivovary, n.p.
Hradecké pivovary, n.p.	Ladislav Pařízek	vyučen	strojní zámečník	od roku 1945	Hradecké pivovary, n.p.
Východočeské pivovary, n.p.	Václav Bečvář	vyučen	kuchař	od roku 1945	Východočeské pivovary, n.p.; Pošumavské pivovary, n.p.
Horácké pivovary, n.p.	Antonín Hořice	základní	sladovník	od roku 1945	Litoměřicko-ústecké pivovary, n.p.
Středomoravské pivovary, n.p.	Václav Korda	vyučen	sladovník	od roku 1945	Středomoravské pivovary, n.p.
Hanácké pivovary, n.p.	Rudolf Köhler	dvouletá obchodní škola	úředník	od roku 1945	Hanácké pivovary, n.p.; Obchodní sladovny II., n.p.
Slovácké pivovary, n.p.	Jaroslav Tomandl	vyučen	sladovník	od roku 1948	Slovácké pivovary, n.p.
Ostravské pivovary, n.p.	Josef Pešák	obchodní akademie	úředník	od roku 1948	Ostravské pivovary, n.p.
České sladovny, n.p.	Václav Štěpán	vyučen	sladovník	od roku 1921	České sladovny, n.p.; Polabské pivovary, n.p.
Moravské sladovny, n.p.	Václav Míchal	vyučen	sladovník	od roku 1947	Olomoucké sladovny, n.p.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 17, Návrh na obsazení podnikových ředitelů pivovarsko-sladařského průmyslu k 1. 4. 1958.

V rámci reorganizace v dubnu 1958 byl pro podniky pivovarsko-sladařského průmyslu v českých zemích vytvořen nadpodnikový orgán Sdružení pivovarů a sladoven se sídlem v Praze. Sdružení pivovarů a sladoven mělo vyčleněno 39 tabulkových míst a bylo tedy personálně poloviční než bývalá Hlavní správa pivovarů a sladoven. Návrh obsazení pozic ve Sdružení pivovarů a sladoven z února 1958 počítal, že 35 míst obsadí prověření pracovníci hlavní správy, jedno místo Zdeněk Ruml z finančního útvaru ministerstva potravinářského průmyslu a výživy a tři místa zůstanou prozatím neobsazená. Na pozici ředitele sdružení nastoupil František Souba, bývalý ředitel hlavní správy. Ze zbylých pracovníků hlavní správy pivovarů a sladoven, která měla k 17. únoru 1958 79 zaměstnanců, bylo 9 vybráno pro práci

v orgánech ministerstva potravinářského průmyslu a výživy, 32 mělo přejít do národních podniků a 3 odejít do důchodu.⁶⁹³

Na základě rozhodnutí ÚV KSČ a vlády došlo k 1. červenci 1960 k novému územnímu uspořádání okresů a krajů v Československu. S územní reorganizací došlo rovněž k reorganizaci Sdružení pivovarů a sladoven. Ke stejnému datu bylo ze Sdružení pivovarů a sladoven vyčleněno pět exportně zaměřených národních podniků Pražské pivovary, Plzeňské pivovary, Jihočeské pivovary, České sladovny a Moravské sladovny, které byly nově řízeny přímo z Ministerstva potravinářského průmyslu. Do sdružení byly naopak začleněny slovenské národní podniky Západoslovenské pivovary, Středoslovenské pivovary a Východoslovenské pivovary. Patnáct národních podniků ve Sdružení pivovarů a sladoven bylo sloučeno do osmi národních podniků tak, aby v každém nově zřízeném kraji byl jeden pivovarský podnik (viz Tabulka 62). Účelem reorganizace bylo připravit řídicí struktury pivovarského průmyslu tak, aby k 1. ledna 1961 bylo možné uvedené národní podniky převést pod správu Krajských národních výborů. Sdružení pivovarů a sladoven mělo do konce roku 1960 přechodně řídit uvedené podniky a do března 1961 provést jejich majetkové vypořádání.⁶⁹⁴ Sdružení pivovarů a sladoven zaniklo k 31. března 1961, kdy jeho majetkové části, účetní a jiné písemnosti převzal národní podnik Pražské pivovary.⁶⁹⁵

Tabulka 62

Podřízené národní podniky Sdružení pivovarů a sladoven po 1. červenci 1960	
Kraj	Národní podnik
Středočeský	Středočeské pivovary, Velké Popovice
Severočeský	Severočeské pivovary, Louny
Východočeský	Východočeské pivovary, Hradec Králové
Jihomoravský	Jihomoravské pivovary, Brno
Severomoravský	Severomoravské pivovary, Přerov
Západoslovenský	Západoslovenské pivovary, Bratislava
Středoslovenský	Středoslovenské pivovary, Martin
Východoslovenský	Východoslovenské pivovary, Košice

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 3, i. č. 15, Zápis z 28. schůze Rady sdružení pivovarů a sladoven konané dne 7. července 1960 v Brně.

Pod ministerstvem potravinářského průmyslu působilo dalších pět národních podniků. Pražské pivovary, Jihočeské pivovary a Plzeňské pivovary zůstaly až na přesuny některých

⁶⁹³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 17, Výsledek prověrky pracovníků HS pivovarů a sladoven.

⁶⁹⁴ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 3, i. č. 15, Zápis z 28. schůze Rady sdružení pivovarů a sladoven konané dne 7. července 1960 v Brně.

⁶⁹⁵ Tamtéž, karton č. 1, i. č. 1, Protokol sepsaný dne 4. dubna 1961 ve smyslu pokynů MPP ze dne 20.3. 1961 č.j. 6 652/61-125.

závodů v nezměněné podobě. Sladařské podniky byly reorganizovány a vytvořily dva národní podniky. Národní podnik Obchodní sladovny se sídlem v Prostějově zastřešoval všechny sladovny v českých zemích, národní podnik Slovenské sladovny sídlící v Trnavě sdružoval sladařské podniky na Slovensku.⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 3, i. č. 15, Zápis z 28. schůze Rady sdružení pivovarů a sladoven konané dne 7. července 1960 v Brně.

7.2.2. Produkce piva a plnění plánu

Zákon č. 2/1954 Sb. o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1954 ukládal zvýšit výrobu piva meziročně o 5,2 %.⁶⁹⁷ V prováděcím plánu byl pivovarsko-sladařský průmysl v českých zemích zaúkolován výrobou piva ve výši 9 145 350 hl, z toho 3 020 260 hl piva lahvého, sladu ve výši 200 000 t, hrubou výrobou ve výši 910,018 mil. Kčs a výrobou zboží v hodnotě 782,847 mil. Kčs. Jmenovité úkoly byly rozepsány podle druhů piva a obsahovaly rovněž výrobní úkoly pro sladové výtažky, sušené kvasnice, elektrický proud, sudy, sudovinu, bedny a nealkoholické nápoje. Poslední výrobní úkol byl plánován v objemu 7600 hl.⁶⁹⁸

Pokles produkce piva ovšem pokračoval i v roce 1954 a zaznamenal ještě mnohem větší meziroční propad než v roce 1953. Produkce piva v Československu v roce 1954 se snížila o téměř 800 tis. hl na 10 204 463 hl. Propad byl koncentrován pouze v českých pivovarech. Výroba pivovarů na Slovensku se naopak o více než 100 tis. hl zvýšila, což způsobilo další pokles dodávek českého piva na Slovensko na 181 701 hl (viz Tabulka 63). Pivovary v českých zemích tak splnily plán ve výrobě piva pouze na 88,9 % a vyrobily 8 152 695 hl piva. Příčinou slabé produkce byl pokles objemu spotřeby piva, která se navíc částečně přesunula k dražším víceetapovým pivům. Jedno z nejhorších plnění plánu totiž zaznamenal segment 7° piva, který byl splněn pouze na 83,9 %. Horší plnění vykazovala pouze výroba 9° piva (43,4 %), která však byla vzhledem k objemu roční výroby 933 hl nepodstatnou položkou. Plánovanou i roční výrobu naopak překročila produkce 10° piva, která vykazovala 120,4% splnění plánu a o 22 671 hl vyšší výrobu než v roce 1953. Produkce 12° piva jenom mírně nesplnila plán (98,3% plnění), ale v meziročním srovnáním se jeho výroba zvýšila o 117 562 hl, což představovalo růst o více než 45 %. Největší meziroční zvýšení výroby a splnění plánu dosáhl v roce 1954 segment speciálního piva, kde byl plán splněn na 325,5 % a v meziročním srovnání se objem produkce zvýšil téměř čtyřnásobně na 26 040 hl. Plán produkce lahvého piva byl splněn na 95,2 %. V absolutním objemu ovšem produkce tohoto sortimentu v českých zemích mírně vzrostla o 13 704 hl na 2 882 960 hl. V celém Československu se lahvého piva vyrobilo o 155 438 hl

⁶⁹⁷ Zákon č. 2/1954 Sb. ze dne 20. ledna 1954 o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1954. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1954, částka 2, ze dne 2. února 1954, s. 3–8.

⁶⁹⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 70, Ekonomicko-statistická bilance roku 1954.

více, takže meziroční zvýšení produkce slovenských pivovarů proběhlo výhradně v segmentu piva lahvého.⁶⁹⁹

Tabulka 63

Bilance piva na Slovensku v letech 1946–1959			
	Spotřeba	Produkce	Dovoz z českých zemí
1946	1 168 415	958 567	209 848
1947	1 445 757	1 171 990	273 767
1948	1 440 432	1 163 370	277 062
1949	1 734 940	1 422 247	312 693
1950	1 962 550	1 534 312	428 238
1951	2 059 545	1 579 828	479 717
1952	2 269 680	1 781 151	488 529
1953	2 203 212	1 948 442	254 770
1954	2 233 469	2 051 768	181 701
1955	2 233 469	2 028 930	164 097
1956	2 388 120	2 221 828	166 292
1957	2 704 312	2 515 711	188 601
1958	2 761 025	2 497 261	263 764
1959	2 976 899	2 626 622	350 277

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 093 a 094; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 093 a 094; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 093 a 094.

Přesun odbytu k dražším druhům pív způsobil, že plnění plánu v hrubé výrobě (na 97,5 %) a výrobě zboží (na 95,5 %) nevykázaly tak dramatický pokles jako produkce piva v hl. Uvedené dvě položky nicméně pozitivně ovlivnilo 107,4% splnění plánu v produkci sladu, která činila v českých zemích 214 706 t. Pokles domácí spotřeby sladu dokázal nahradit export, který dosáhl rekordní poválečné hodnoty 125 285 t, tj. 58,36 % veškeré produkce. Produkce sladu, která v celém Československu dosáhla v roce 1954 velikosti 240 851 t, se stávala úzkým místem pivovarsko-sladařského průmyslu. V roce 1954 byly totiž výrobní kapacity českých sladoven vytiženy na 107,9 %. Úkol ve výrobě nealkoholických nápojů byl splněn na 98 %, tj. 7450 hl.⁷⁰⁰

Plánovanou výši výroby piva se nepodařilo v českých zemích splnit ani v roce 1955. Zastavila se ovšem dvouroční série propadů, kterou započala měnová reforma v roce 1953. Produkce piva v českých zemích dosáhla 8 437 087 hl, což představovalo splnění plánu na 98,2 %. V celém Československu činila produkce piva v roce 1955 výše 10 486 017 hl. Meziroční

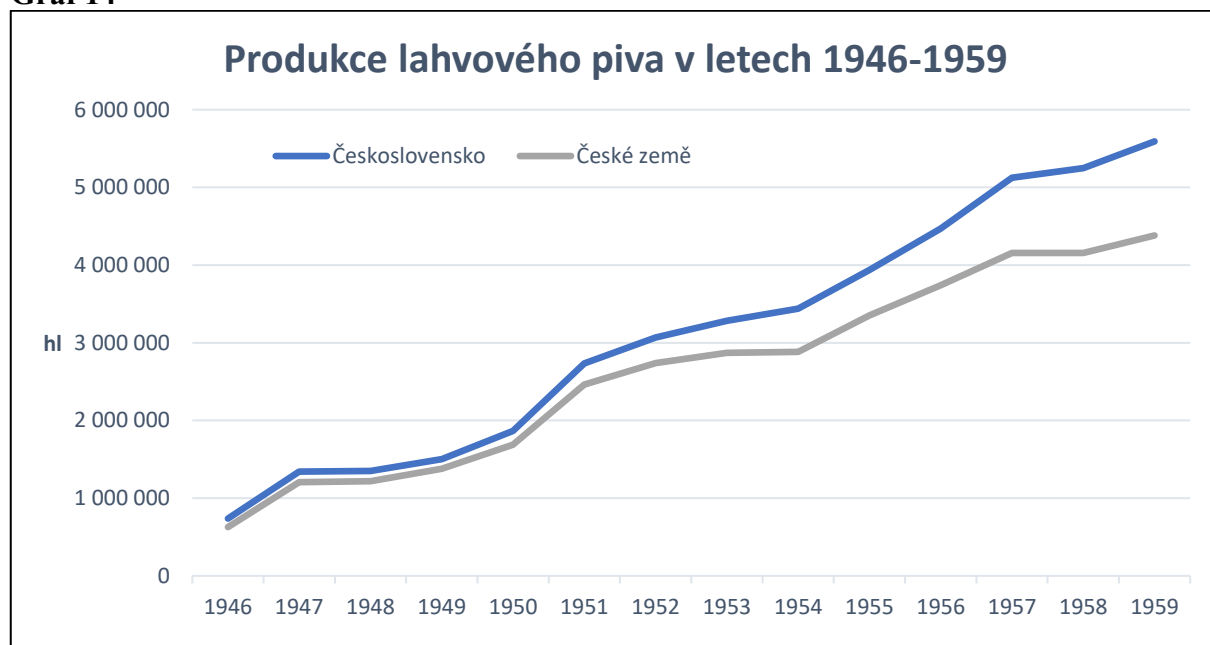
⁶⁹⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 70, Ekonomicko-statistická bilance roku 1954; tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035 a 094.

⁷⁰⁰ Tamtéž.

růst výroby byl tak tentokrát situován pouze v českých pivovarech. Pivní produkce na Slovensku se naopak snížila o téměř 23 tis. hl. S poklesem spotřeby piva na Slovensku se snížil i český dovoz na 164 097 hl (viz Tabulka 63). Neplnění plánovaných hodnot bylo v českých zemích soustředěno, stejně jako před rokem, do kategorie 7° piva, kde byl plán splněn pouze na 88,7 % a v objemovém vyjádření poklesla produkce téměř o 900 tis. hl ročně. Vyjma 9° Prazdroje, jehož výroba dosáhla pouze 1110 hl, ve všech ostatních sortimentech piva byl plán překonán.

Výroba 10° piva byla splněna na 122,4 % a poprvé v poválečném období přesáhla roční produkci 2 mil. hl. Meziroční zvýšení v tomto segmentu dosáhlo úctyhodných 93,8 %. Podobně se dařilo v odbytu 12° ležákům, jejichž výroba vzrostla o více než polovinu na 569 247 hl a splnila plán na 113,6 %. Druhým rokem za sebou se více než ztrojnásobila produkce speciálního piva na 95 703 hl, což představovalo splnění plánu na 232,3 %. Mírně na 104,5 % byl splněn plán rovněž u 8° Prazdroje, jehož produkce však byla záměrně utlumována (viz Tabulka 66). Posun spotřebitelských preferencí k dražším vícestupňovým pivům podporovala stabilní cena, která se od měnové reformy v roce 1953 neměnila. Při každoročním růstu mezd se tak dostupnost piva pro konzumenty zvyšovala. Ze strany spotřebitelů neslábla ani poptávka po lahvovém pivu, kterého bylo vyrobeno meziročně o více než 500 tis. hl více a o 13,8 % nad plánem (viz Graf 14). Opačný trend již několik let prodělávaly prodeje tmavého piva, jehož podíl na celkové produkci se v roce 1955 propadl již na 7,7 %.⁷⁰¹

Graf 14

⁷⁰¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 71, Plnění plánu v roce 1955.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 035; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 035.

Navzdory přetíženým kapacitám českých sladoven se podařilo roční výrobu sladu oproti roku 1954 ještě mírně navýšit na 216 982 t a splnit plán na 102,4 %. Přesun struktury výroby piva na dražší druhy piv a překročení plánu výroby sladu přispěly ke splnění plánu hrubé výroby v roce 1955 na 103,3 % a výroby zboží na 104,5 %. S rostoucím podílem vícešupňových piv se zvyšovala také průměrná spotřeba sladu a chmele na hl vyrobeného piva. Napnuté kapacity sladoven a nutnost uvolnit větší podíl sladu pro export se nicméně projeví v roce 1955 mírným snížením spotřeby sladu u jednotlivých druhů piv. Na výrobu 10° piva bylo například spotřebováno 15,27 kg sladu oproti 15,32 kg v roce 1954.⁷⁰² Úbytek sladu byl nahrazen rýží, která se svařovala se sladem. Nejvýše ovšem do 17 % použitého sladu, poté již byla chuť znatelně ovlivněna.⁷⁰³ V roce 1955 se jednalo o první použití rýže při výrobě piva v poválečném období. Za celý rok tak bylo svařeno 6983 t rýže (viz Tabulka 64). V poměru k celkovému množství spotřebovaného sladu v československých pivovarech se jednalo o 5,65 %.⁷⁰⁴

Tabulka 64

Spotřeba hlavních pivovarských surovin na výrobu 1 hl piva a roční spotřeba sladových náhražek v letech 1953–1959								
Spotřeba piv. surovin na hl piva			Spotřeba sladových náhražek ročně					
Rok	Slad (kg)	Chmel (g)	Cukr (t)	Kulér (t)	Syrob (t)	Cukerin (kg)	Rýže (t)	Ječná krupice (t)
1953	10,90	171	86	75	366			
1954	11,60	182	199	48	319	638		
1955	11,77	196	323		221	895	6983	
1956	11,65	206	240	61	197	890	15062	
1957	11,53	205	166	96	171		20507	4099
1958	11,56	216	338	108	206		18863	8160
1959	11,95	220	430	113	97		20461	8761

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 085 a 088; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 085 a 088; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 085 a 088.

Rok 1956 byl pro pivovarsko-sladařský průmysl velmi úspěšný. Objem celkově vyrobeného piva sice ještě nepřekonal hodnoty z roku 1953, ale i tak byl plán při výrobě 8 877 394 hl v českých zemích splněn na 104,6 %. Takřka o 200 tis. hl se navýšila produkce

⁷⁰² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 086.

⁷⁰³ Tamtéž, karton č. 2, i. č. 30, Zkušenosti se zpracováním rýže na výrobu piva v r. 1955.

⁷⁰⁴ Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 085, tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 119.

piva na Slovensku a československá pivní produkce ve výši 11 099 222 hl se výrazně přiblížila rekordní poválečné produkci ve výši 11 437 478 hl v roce 1952. Jednotlivé segmenty piva v českých zemích nabízely velmi podobný obrázek jako v předešlém roce. Dělicí hranice ležela na 10°. Produkce piv 7°, 8° a 9° měly plnění plánu pouze lehce nad 80 %. Piva o vyšší stupňovitosti naopak plán výrazně překračovala. Velkou dynamiku zaznamenávala výroba 10° piv, která se meziročně zvýšila téměř o 1 ¼ mil. hl a splnila plán na 143,8 %. Dynamické růsty probíhaly rovněž v produkci 12° piva – splnění plánu na 113,7 % při výrobě 716 809 hl, a výrobě piva speciálního, která se téměř zdvojnásobila a překročila plán o 168,8 % (viz Tabulka 66). Přesun od sudového k lahvovému pivu pokračoval i v roce 1956. Produkce lahvového piva splnila plán v českých zemích na 108,4 % a poprvé její podíl na celkové výrobě přesáhl čtyřicetiprocentní hranici. V celém Československu mělo lahvové pivo podíl 40,3 %, v českých zemích dokonce 42,1 %.⁷⁰⁵

Prodlužováním sladovací kampaně se dařilo stále navyšovat také produkci sladu. V roce 1956 bylo v českých sladovnách vyrobeno 237 547 t sladu a plán splněn na 104,7 %. Překročení plánu o 6,6 % bylo dosaženo i v doplňkové výrobě nealkoholických nápojů, která v uvedeném roce dosáhla objemu 9225 hl. Ukazatele hrubé výroby a výroby zboží byly tak v pivovarsko-sladařském odvětví v roce 1956 splněny shodně na 107,1 %.⁷⁰⁶

V překračování plánu výroby piva pokračoval pivovarsko-sladařský průmysl i v roce 1957. Produkce piva v českých zemích se dostala na poválečnou rekordní hodnotu 9 955 073 hl a splnila plán na 104,9 %. Československá pivní produkce v celkovém objemu dokonce zaznamenala historický rekord a s 12 471 684 hl překonala pivní produkci na vrcholu konjunktury roku 1929 (viz Tabulka 66). Československo tak poprvé překonalo 90 l spotřebovaného piva ročně na obyvatele, konkrétně 91,5 l. V českých zemích vyrovnala spotřeba piva na hlavu rekordní hodnoty z let 1951 a 1952, tj. 100 l na obyvatele. V roce 1957 to ovšem bylo při vyšší průměrné stupňovitosti. Rekordní hodnoty zaznamenala i spotřeba piva na Slovensku, která činila 70,4 l.⁷⁰⁷

Překročení plánu o 13,8 % bylo možné vidět i v kolonce lahvového piva vyrobeného v českých zemích. Meziročně se zvýšil objem jeho produkce o více než 400 tis. hl na 4 156 700 hl. Celkový výstav piva ovšem v uvedeném roce rostl rychleji, takže podíl lahvového piva

⁷⁰⁵ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 035; tamtéž, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956.

⁷⁰⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956.

⁷⁰⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 17, Tab. č. 096.

poprvé od konce druhé světové války zaznamenal pokles ze 42,1 % v roce 1956 na 41,7 % v roce 1957. V meziročním poklesu pokračovala v českých zemích produkce 7° piva, která splnila plán pouze na 94,3 %. Plán nesplnila tentokrát ani výroba speciálních piv, která meziročně klesla o téměř 40 % a splnila plán pouze na 81,7 %. Příčinou byl pokles zájmu spotřebitelů. Ostatní druhy piv překračovaly plán i meziroční objemy produkce. Výroba 8° piva splnila plán na 143,9 %, 9° piva na 112,4 %, 10° piva na 115,4 % a 12° piva na 108,8 %. Na celkovou pивní produkci měl největší vliv růst výroby 10° piv, který představoval meziroční zvýšení o více než 1,3 mil. hl. Zvýšení o více než 300 tis. hl zaznamenala rovněž produkce 12° piva, která byla navíc v uvedeném roce limitována napjatou surovinovou bilancí a záměrně byla omezována.⁷⁰⁸ Jeden z úkolů směrnic ÚV KSČ k druhému pětiletému plánu – zvýšit do konce roku 1960 podíl vícestupňových piv na 55 %, byl tak při podílu 58,5 % splněn již v roce 1957.⁷⁰⁹

Nedostatek sladu se projevoval jeho klesající průměrnou spotřebou na vyrobený hektolitr, přestože průměrná stupňovitost piva každoročně rostla. V roce 1957 se například zvýšila na 8,7° oproti 8,06° v roce 1955 (viz Graf 15). Poměr spotřeby sladu na hektolitr piva přitom činil mezi uvedenými roky 11,53 kg ku 11,77 kg naopak v neprospěch roku 1957. Chybějící slad byl ve stále větší míře nahrazován rýží, ke které v roce 1957 přibyla ještě ječná krupice. Za celý rok bylo spotřebováno pro výrobu piva 20 507 t rýže a 4099 t ječné krupice (viz Tabulka 64). Při celkové spotřebě sladu 143 794 t představoval podíl rýže 14,3 %. S připočtením ječné krupice by to bylo již 17,1 %.⁷¹⁰ Rýže se svařovala v určitém poměru se sladem ve všech pivovarech, pouze ovšem u piva pro tuzemskou spotřebu. Na výrobu exportních piv se sladové náhražky nepoužívaly. Podobná strategie byla aplikována i v třídění jakosti sladu. Slady nejlepší kvality byly určeny pro export a pro tuzemskou spotřebu byly určeny slady nižších kvalit. V roce 1956 byl pouze v nepatrném množství svařen exportní slad z důvodu aktuálního nedostatku sladu pro tuzemskou výrobu. V roční ekonomicko-statistické bilanci Hlavní správy pivovarů a sladoven byl tento „nedostatek“ zmíněn, jelikož se tím zvýšily vlastní náklady odvětví o 56–128 tis. Kčs.⁷¹¹ V tomto případě fungoval systém stanovených velkoobchodních cen velmi dobře. Pivovary byly vyšší cenou exportních surovin zainteresovány používat méně kvalitnější slady a naplňovat tak záměry plánovacího centra. Pro

⁷⁰⁸ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 73, Komentář k ročním výkazům Roč Prům 1957 – 21 a Roč Prům 1957 – 22.

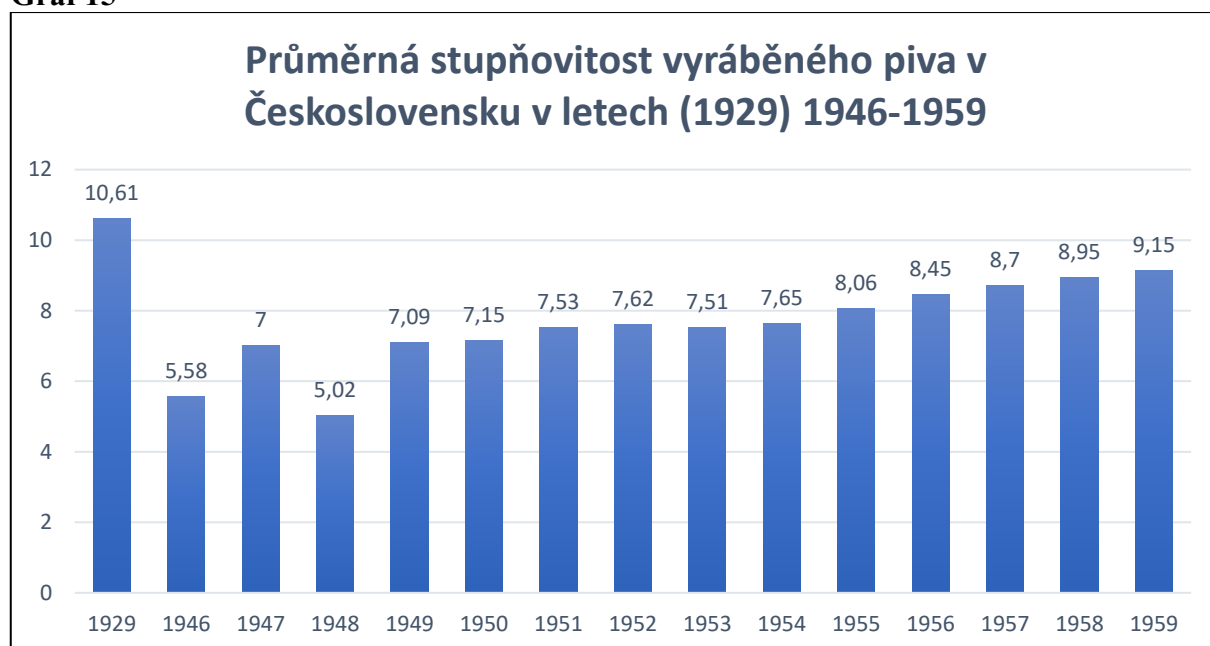
⁷⁰⁹ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958, s. 5.

⁷¹⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 035, 085 a 088; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 035, 085 a 088.

⁷¹¹ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956, s. III.

výrobu exportních piv byla naopak spotřebována většina použitého cukru ve výrobě piva, který se používal jako stabilizátor pro zvýšení jejich trvanlivosti.⁷¹²

Graf 15

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 034; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 034; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 034.

Výroba sladu zaznamenala ještě vyšší nadplánovou produkci než výroba piva. Plán byl splněn na 105,3 % při objemu 253 491 t (viz Tabulka 68). Zvýšila se i výroba nealkoholických nápojů na 11 206 hl. Hrubá výroba zaznamenala splnění plánu na 106,1 % a výroba zboží na 105,8 %.⁷¹³

Plán na rok 1958 počítal se zvýšením celkové výroby piva o 2,6 % a u piva sudového o 10,9 %. Přes meziroční zvýšení produkce v českých zemích z 9 955 073 hl na 10 071 296 hl v roce 1958, nebyl plán splněn. Sdružení pivovarů a sladoven, které zastřešovalo veškeré pivovary v českých zemích kromě pivovaru v Jindřichově, plnilo plán výroby piva při hodnotě 10 058 474 hl na 98,6 %. Oproti českým zemím poklesla výroba piva na Slovensku meziročně téměř o 18 tis. hl na 2 497 261 hl, což představovalo plnění plánu pouze na 77,5 %. Spotřeba piva na Slovensku naopak meziročně vzrostla a byla uspokojována o více než 75 tis. hl vyšším

⁷¹² Tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 163.

⁷¹³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 73, Hrubá výroba a výroba tovaru za rok 1957.

dovozem piva z českých pivovarů (viz Tabulka 63). Celková pivní produkce v Československu se zvýšila na 12 568 557 hl.⁷¹⁴

Z důvodu stále napjatější bilance pivovarských surovin byl v plánu na rok 1958 zvýšen podíl 7° piva na celkové výrobě o 1,3 %. Konzumenti ovšem záměry plánovačů nerespektovali a odbyt 7° piva zůstal hluboko pod plánovanými cíli. Sdružení pivovarů a sladoven plnilo plánované produkční objemy pouze na 79,8 % a meziročně poklesl výstav 7° piva o více než 700 000 hl na 3 310 790 hl (Tab. č. 66). Částečně se na poklesu podepsaly i podniky maloobchodu, které raději objednávaly dražší vícestupňová piva, aby snadněji splnily plán maloobchodního obratu. Opačným směrem mířila produkce 10° a 12° piv, kde byl splněn plán na 110,2 % a 118,9 %. Meziročně se jednalo o zvýšení o 11,5 % u piva 10° a o 36,3 % u piva 12°. V neplnění plánu překonala segment 7° piva pouze piva speciální (plnění na 68,7 %).⁷¹⁵ V roce 1958 se stalo 10° pivo poprvé v poválečném období nejprodávanějším druhem piva v Československu. V českých zemích dobyla desítka tohoto mezníku již v roce 1957. Výroba lahvého piva se v českých zemích zvýšila meziročně pouze nepatrně z 4 154 996 hl na 4 156 700 hl. Plán výroby lahvého piva pro Sdružení pivovarů a sladoven byl splněn pouze na 90,2 %.

Nedostatek pivovarských surovin způsobil zvýšenou spotřebu surogátů. Meziročně narostla především spotřeba ječné krupice ze 4099 t na 8160 t, zatímco spotřeba rýže mírně poklesla o 1644 t (viz Tabulka 64). Výsledkem byla horší jakost piva, která v mnoha případech neodpovídala normě ČSN. Spotřeba sladu a chmele u výroby 10° i 12° piv se dostala dokonce pod úroveň roku 1953 (viz Tabulka 65).

Tabulka 65

Spotřeba sladu a chmele na 1 hl u výroby 10° a 12° piva v českých zemích v letech 1953–1959				
Rok	Slad (kg)		Chmel (g)	
	10°	12°	10° světlé	12°světlé
1953	14,83	19,21	241	403
1954	15,32	19,28	243	409
1955	15,27	19,26	241	391
1956	15,27	19,30	248	394
1957	15,23	19,25	225	378
1958	14,82	19,16	221	378
1959	15,27	19,41	226	389

⁷¹⁴ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958.

⁷¹⁵ Tamtéž, Výstav piva podle stupňovitosti v r. 1958.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 086 a 087; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 086 a 087; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 086 a 087.

Dostatek sladu nepřinesly ani nadplánové výkony sladovníků. Produkce sladu Sdružení pivovarů a sladoven dosáhla opět rekordních hodnot 270 094 t a plán splnila na 103,3 %. Vysoké výkony byly ovšem vykoupeny nedodržováním technologických postupů. V přepočtu na ceny, které zohledňovaly jakost, byl plán v produkci sladu plněn pouze na 99,3 %. Produkce sladoven velmi výrazně překračovala svou maximální možnou kapacitu. Zatímco maximální výroba sladu v českých zemích podle tabulek činila 235 923 t, sladovny dokázali v roce 1958 vyrobit zmiňovaných 270 094 t a překročit maximální možnou kapacitu o 14,5 %. Umožnily to zkracování sladovací doby a vyšší podíl výroby sladu v letních měsících. Podstatnější zvýšení výrobních kapacit sladoven se nedalo očekávat ani v roce 1959. Během roku 1958 byly uvedeny do provozu pouze dva hvozdy ve sladovně Olomouc-Nová ulice, jež přinesly roční přírůstek výrobní kapacity o 1 160 t a posuvná hromada v branickém pivovaru, která navyšovala roční kapacitu o 1300 t.⁷¹⁶ Vyšší než plánovaný podíl vícešupňových piv a překročení plánu ve výrobě sladu přispěly ke splnění plánu hrubé výroby na 101 % a u výroby zboží na 100 % ve Sdružení pivovarů a sladoven v roce 1958.⁷¹⁷

Tabulka 66

Produkce piva podle stupňovitosti v letech 1953–1960 (hl)							
Československo							
Rok	7°	8°	9°	10°	12° ležák	speciální	Celkem
1953	9 036 613	415 334	1076	1 241 660	280 540	6 967	10 982 190
1954	8 083 260	393 922	933	1 299 332	399 954	27 062	10 204 463
1955	6 918 994	261 142	1110	2 604 755	598 411	101 605	10 486 017
1956	6 144 212	82 469	861	3 920 965	756 708	194 007	11 099 222
1957	5 883 465	86 367	1236	5 279 604	1 094 539	126 473	12 471 684
1958	5 045 042	74 848	1286	5 880 582	1 495 716	71 083	12 568 557
1959	4 518 800	71 514	1193	7 363 877	1 562 608	86 088	13 604 080
1960							14 093 020
České země							
1953	7 250 892	415 334	1076	1 102 049	257 430	6967	9 033 748
1954	6 232 088	393 922	933	1 124 720	374 992	26 040	8 152 695
1955	5 358 648	261 142	1110	2 171 237	569 247	95 703	8 437 087
1956	4 486 653	82 469	861	3 408 648	716 809	181 954	8 877 394
1957	4 046 292	86 367	1236	4 669 218	1 042 655	110 205	9 955 073
1958	3 317 786	74 848	1286	5 205 790	1 420 887	50 699	10 071 296

⁷¹⁶ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958.

⁷¹⁷ Tamtéž, Přehled hlavních ukazatelů za rok 1958.

1959	2 943 272	71 514	1193	6 408 039	1 494 272	59 168	10 977 458
Slovensko							
1953	1 785 721			139 611	23 110		1 948 442
1954	1 851 172			174 612	24 962	1022	2 051 768
1955	1 560 346			433 518	29 164	5902	2 028 930
1956	1 657 559			512 317	39 899	12 053	2 221 828
1957	1 837 173			610 386	51 884	16 268	2 515 711
1958	1 727 256			674 792	74 829	20 384	2 497 261
1959	1 575 528			955 838	68 336	26 920	2 626 622

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031–033; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 031–033; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 031–033.

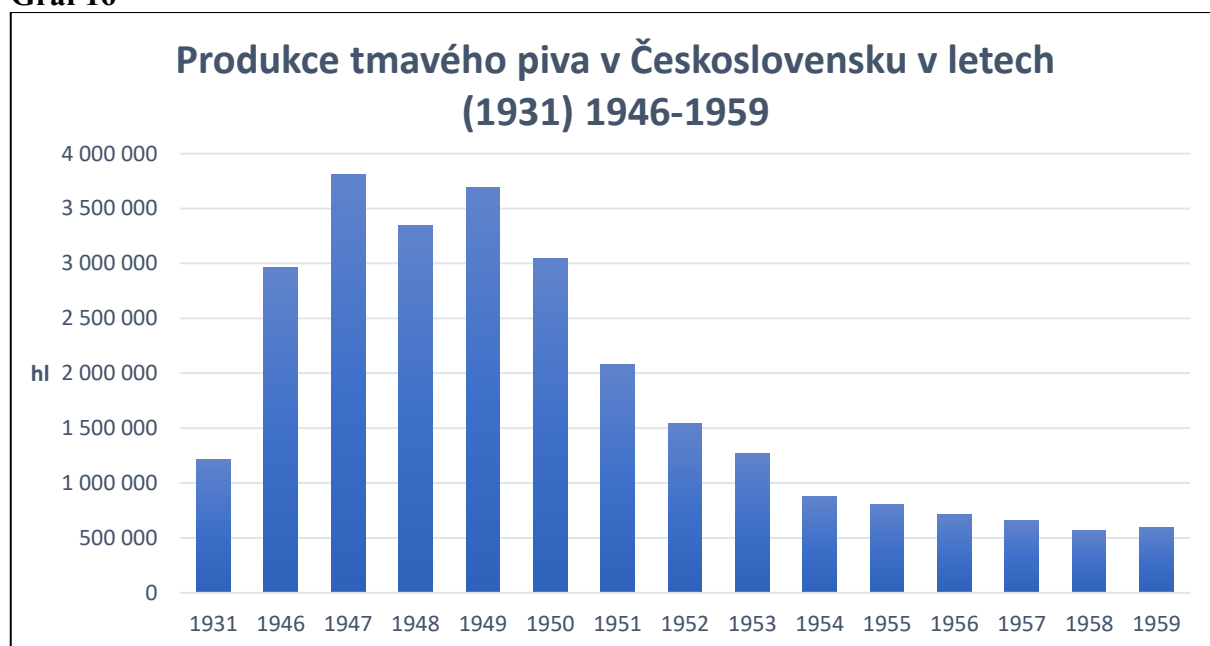
Odbyt piva vykazoval především v 2. polovině roku 1959 mimořádně příznivé podmínky. Roční plán výroby Sdružení pivovarů a sladoven byl překročen o 491 496 hl a oproti roku 1958 se objem produkce piva zvýšil o více než 900 tis. hl. Plán výstavu tím byl splněn na 104,7 %. K meziročnímu růstu se vrátila i produkce piva na Slovensku, která hodnotou 2 626 622 hl překonala i rekordní produkci z roku 1957. Československá výroba piva i díky tomu překročila roční objem 13 mil. hl, konkrétně 13 604 080 hl. V českých zemích dosáhla hodnoty 10 977 458 hl. Během roku 1959 pokračoval další pokles výroby 7° piva, jehož produkce byla plánována již v menších objemech. Plán Sdružení pivovarů a sladoven byl i tak u 7° piva plněn pouze na 88,3 %. Největší nadplánový i meziroční růst vykazovala výroba 10° piv. Objem produkce se meziročně zvýšil o 23,2 % na 6 403 977 hl a plán Sdružení byl splněn na 114,8 %. Výroba 12° ležáku překročila plán o 4,1 % a meziroční objem výroby o 4,8 %. Nadplánově tentokrát rostla i produkce speciálního piva, která v objemu 59 168 hl zaznamenala meziroční zvýšení o 16,7 % a překročení plánu o 9,6 %.⁷¹⁸ Splněna byla i výroba lahvového piva, kterého Sdružení vyrobilo 4 370 671 hl a splnilo plán na 100,6 %. Meziročně se jednalo o zvýšení o 5,4 %.⁷¹⁹ V roce 1959 se poprvé zastavil každoroční pokles objemu produkce tmavého piva, který probíhal od roku 1946. Objem produkce tmavého piva klesl v roce 1958 již na 565 010 hl a jeho podíl na celkové výrobě dosáhl pouze 4,5 %. Odklon spotřebitelů od tohoto druhu piva nebyl pro pivovarníky příznivý, jelikož na jeho výrobu bylo spotřebováváno téměř o polovinu méně chmele než u piva světlého stejné stupňovitosti. Roku 1959 se objem

⁷¹⁸ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 73, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958, Výstav piva podle stupňovitosti v r. 1959.

⁷¹⁹ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 73, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958, Přehled hlavních ukazatelů za rok 1959.

produkce tmavé piva poprvé od roku 1946 zvýšil na 598 941 hl (viz Graf 16). Jeho podíl na celkové produkci ovšem poklesl na 4,4 %.⁷²⁰

Graf 16

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 035; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 035.

Zvyšování podílu vícešupňových piv navyšovalo rovněž průměrnou stupňovitost vyráběného piva, která v Československu dosáhla již 9,15°, v českých zemích 9,37° a pomalu se blížila meziválečným hodnotám kolem 10,5° (viz Graf 15). Po zkušenostech s nevyhovující jakostí piva v předchozím roce došlo rovněž k meziročnímu navýšení spotřeby sladu a chmele na jeden hektolitr. Spotřeba sladu se navýšila velmi významně z 11,56 kg na 11,95 kg, u chmele se zvýšila spotřeba z 216 g na 220 g. Nárůst spotřeby hlavních pivovarských surovin především sladu byl patrný i u výroby jednotlivých druhů piv. V roce 1959 dosahovala spotřeba na výrobu 1 hl 10° piva 15,27 kg a na výrobu 12° ležáku 19,41 kg. Uvedené hodnoty se navrátily k úrovním let 1954–1956 a předchozí rok 1958 s velmi nízkými hodnotami spotřeby sladu se může zdát z výše uvedeného přehledu pouze jako anomálie (viz Tabulka 65). Vyšší spotřeba sladu byla ovšem do značné míry ovlivněna větším množstvím vráceného a odřeknuté československé sladu od zahraničních odběratelů, pro nichž byla jeho kvalita nedostačující. U náhražkových surovin byl růst jejich spotřeby nižší, než by odpovídalo adekvátnímu růstu výroby. Spotřeba rýže se zvýšila pouze z 18 863 t na 20 461 t a ječné krupice z 8160 t na 8761 t (viz Tabulka 64).

⁷²⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 17, Tab. č. 035.

Navzdory lepším meziročním hodnotám spotřeby pivovarských surovin se problém s kvalitou piva opakoval i v roce 1959. Pravidelně zasílané vzorky pív k testování Výzkumnému ústavu pivovarskému a sladařskému byly v roce 1959 v rámci celého Sdružení pivovarů a sladoven z více než 1/3 nevyhovující příslušné normě ČSN. Nejlépe v testování dopadly vzorky pív z Horáckých, Pražských a Hanáckých pivovarů, kde se podíl nevyhovujících vzorků pohyboval kolem 20 %. Přes polovinu nevyhovujících vzorků zaznamenaly na druhé straně Středomoravské, Hradecké a Chebsko-karlovarské pivovary. Národní podnik Plzeňské pivovary, jehož pivo bylo v té době konzumenty velmi vyhledáváno, v testování s téměř 38 % nevyhovujících vzorků rovněž nijak neexceloval (viz Tabulka 67).

Snad téměř katastrofální jsou pak výsledky namátkových kontrol Státní inspekce jakosti. Pouze tři pivovarské národní podniky se s podílem nevyhovujících vzorků pív dostaly pod 50 % – Jihočeské, Hanácké a Krušnohorské pivovary. U nejhorších Středomoravských pivovarů dokonce 78,71 % vzorků nevyhovovalo příslušné normě ČSN (viz Tabulka 67). Pivovary se obhajovaly tím, že špatné výsledky byly do velké míry způsobeny nesprávným skladováním piva v distribuční síti.

Tabulka 67

Kontroly jakosti pív v roce 1959			
Povinně testované vzorky pív za rok 1959 Výzkumným ústavem pivovarským a sladařským v Praze		Výsledky namátkově odebraných vzorků během roku 1959 Státní inspekcí jakosti	
Národní podnik	Nevyhovující ČSN (%)	Národní podnik	Nevyhovující ČSN (%)
Horácké pivovary	18,28	Jihočeské pivovary	43,53
Pražské pivovary	20,59	Hanácké pivovary	44,12
Hanácké pivovary	21,31	Krušnohorské pivovary	47,05
Severočeské pivovary	26,45	Plzeňské pivovary	51,16
Krušnohorské pivovary	29,73	Pražské pivovary	51,60
Středočeské pivovary	30,30	Ostravské pivovary	57,33
Jihočeské pivovary	33,33	Horácké pivovary	57,89
Východočeské pivovary	36,11	Severočeské pivovary	60,86
Plzeňské pivovary	37,89	Středočeské pivovary	63,21
Berounsko-rak. pivovary	38,69	Východočeské pivovary	65,85
Slovácké pivovary	39,22	Slovácké pivovary	66,92
Ostravské pivovary	40,54	Chebsko-karlov. pivovary	67,03
Středomoravské pivovary	51,63	Hradecké pivovary	70,40
Hradecké pivovary	51,82	Berounsko-rak. pivovary	73,07

Chebsko-karlovarské pivovary	53,66	Středomoravské pivovary	78,71
---	--------------	------------------------------------	--------------

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 73, Výsledky povinných vzorků piv na rok 1959 Výzkumný ústav pivovarský a sladařský v Praze, Výsledky analytických rozborů piv odebraných SIJ – během roku 1959.

Produkce sladu vykazala opět meziroční zvýšení. Jednalo se ovšem o pouze mírný růst o 0,7 % na 271 941 t sladu vzhledem k rekordní a kapacitně napjaté výrobě v předchozím roce. Plán výroby sladu splnilo Sdružení na 100,6 %. Za rok 1959 tak byl splněn plán hrubé výroby na 103,7 %, výroba zboží na 104,2 % a ukazatel hodnoty odbytu, který se od roku 1959 poprvé evidoval, na 103,6 %.⁷²¹

Tabulka 68

Produkce sladu v letech 1946–1959 (t)			
	Československo	České země	Slovensko
1946	90 462	70 242	20 220
1947	80 556	64 034	16 522
1948	117 895	99 835	18 060
1949	180 364	158 332	22 032
1950	189 344	166 205	23 139
1951	228 272	203 928	24 344
1952	259 209	234 258	24 951
1953	236 285	211 515	24 770
1954	240 851	214 913	25 938
1955	244 436	217 160	27 276
1956	267 806	237 818	29 988
1957	284 695	253 491	31 204
1958	302 373	270 475	31 895
1959	304 957	272 355	32 602

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 045; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 045; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 045.

Po reorganizačních změnách Sdružení pivovarů a sladoven od 1. července 1960 jsou sledované hodnoty za rok 1960 obtížně porovnatelné. Ze Sdružení byly vyčleněny národní podniky Pražské pivovary, Plzeňské pivovary, Jihočeské pivovary, České sladovny, Moravské sladovny, a naopak zařazeny slovenské národní podniky Západoslovenské pivovary, Středoslovenské pivovary a Východoslovenské pivovary. Kromě toho byl Státní pivovar v Jindřichově začleněn pod národní podnik Ostravské pivovary (srov. Kapitola 7.2.1). Srovnání znemožňuje nedostupnost komplexních rozborů nebo jiných dokumentů pro plán na rok 1960

⁷²¹ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958, Přehled hlavních ukazatelů za rok 1959.

k národnímu podniku Obchodní sladovny, jakož i chybějící údaje o struktuře pivní produkce národního podniku Jihočeské pivovary. Z následující tabulky je tak možné získat pouze údaj o celkové produkci piva v Československu, která je jediná porovnatelná s předchozími roky. Československá výroba piva se zvýšila meziročně o téměř půl milionu hl a poprvé přesáhla 14 mil. hl – konkrétně 14 093 020 hl (viz Tabulka 66). Plán produkce byl překročen ve všech podnicích. Z přehledu výroby a plnění plánu u jednotlivých druhů piv ve třech pivovarských podnicích je zřetelné, že přesun spotřeby od 7° piva k vícestupňovým pokračoval i v roce 1960. Plán objemu výroby 7° piva nesplnily Sdružení pivovarů a sladoven, Pražské pivovary i Plzeňské pivovary, zatímco všechny překonaly plán výroby 10° a 12° piv (viz Tabulka 69).

Tabulka 69

Hlavní ukazatele hospodářských výsledků za rok 1960 u pivovarských podniků					
Ukazatel		Sdružení pivovarů a sladoven	Pražské pivovary	Plzeňské pivovary	Jihočeské pivovary
Produkce sladu	Skutečnost (mil. Kčs)	111 461	15 442	28 620	12 725
	Splnění (%)	103,5	101,5	103,4	110,9
Produkce piva	Skutečnost (mil. Kčs)	9 683 495	1 421 432	1 984 568	1 003 525
	Splnění (%)	102,8	101,8	102,4	101,8
z toho lahvé	Skutečnost (mil. Kčs)	4 267 316	455 488	633 730	N/A
	Splnění (%)	101,9	103,5	102,9	N/A
7°	Skutečnost (mil. Kčs)	3 592 309	401 503	255 440	N/A
	Splnění (%)	99,5	95,8	99,3	N/A
10°	Skutečnost (mil. Kčs)	5 450 871	774 881	832 001	N/A
	Splnění (%)	105,5	103,7	100,3	N/A
12°	Skutečnost (mil. Kčs)	588 950	225 712	814 825	N/A
	Splnění (%)	101,1	107,2	107,4	N/A
speciální pivo	Skutečnost (mil. Kčs)	44 875	19 336	13 644	N/A
	Splnění (%)	97,6	113,7	85,5	N/A

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 74, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1960; tamtéž, i. č. 75, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Jihočeských pivovarů na rok 1960; tamtéž, i. č. 77, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Plzeňských pivovarů na rok 1960; tamtéž, i. č. 78, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Pražských pivovarů na rok 1960.

7.2.3. Investiční výstavba a technický rozvoj

V roce 1954 se zastavil pokles proinvestovaných částek, který pivovarsko-sladařské odvětví zaznamenalo v roce 1952 a 1953. V přepočtu na nové ceny po měnové reformě se zvýšila investovaná částka v Československu bez generálních oprav ze 32,208 milionů Kčs v roce 1953 na 47,15 milionů Kčs v roce 1954. V českých pivovarech a sladovnách bylo z této sumy proinvestováno 28,35 mil. Kčs. Plán na rok 1954 počítal s částkou 29,235 mil. Kčs a byl tak splněn pouze na 97 %. Nadlimitní investice schválené vládou a zahrnuté ve státním plánu činily 10,837 mil. Kčs (splnění na 97,2 %), podlimitní schvalované na úrovni odvětví 12,28 mil. Kčs (splnění na 95,1 %). Zbylých 5,243 mil. Kčs bylo zahrnuto v kategorii „investice nezahrnuté“. Základní fond byl v uvedeném roce navýšen prostřednictvím investic vyúčtovaných do základních prostředků pouze o 16,063 mil. Kčs, takže velká část proinvestované částky zůstala v rozestavených provozech.⁷²² Pivovarsko-sladařský průmysl nevyčerpal v uvedeném roce ani roční kvótu pro generální opravy, která poskytovala 20,777 mil. Kčs. Na generální opravy bylo vyfakturováno celkem 19,682 mil. Kčs, což představovalo splnění plánu na 94,7 %.⁷²³

Investice v pivovarech a sladovnách se v roce 1955 mírně snížily – v rámci Československa na 44,562 mil. Kčs, v českých krajích na 26,152 mil. Kčs. Nadlimitní investice činily 7,359 mil. Kčs, podlimitní 7,257 mil. Kčs v rozpočtových cenách. Větší investiční částky směřovaly do nadlimitních a důležitých podlimitních projektů v pivovarech na Smíchově (2 020 tis. Kčs), v Českých Budějovicích (733 tis. Kčs), Plzni (343 tis. Kčs), Pardubicích (871 tis. Kčs), Jarošově (150 tis. Kčs), Ostravě (1 522 tis. Kčs) a Prostějově (1 720 tis. Kčs). Plán investiční výstavby nebyl u nadlimitních investic splněn u všech investičních akcí, kromě varny v Jarošově, která byla v roce 1955 uvedena do provozu. U podlimitních investic nebyl splněn plán pouze ve strojních dodávkách ve výši 95 000 Kčs. Ve stavebních a montážních pracích byl splněn plán na 100 %. Z důvodu nedodání strojního vybavení od výrobce nebyl splněn plán o 372 000 Kčs rovněž u „investic nezahrnutých“. V plánu uvedení základních fondů do provozu zůstaly rozestavené projekty ve výši 16,231 mil. Kčs, které měly zahájit provoz během roku 1955. Jednalo se o rekonstrukci chlazení v Českých Budějovicích; stáčírna, požahovna a výstav piva v Plzni; a strojovna v Pardubicích. V Českých Budějovicích byla dokončena pouze první etapa rekonstrukce chlazení v hodnotě 891 tis. Kčs a mimo plán byla uvedena do provozu šestinádobová varna v ostravském pivovaru v rozpočtové hodnotě 8,43 mil. Kčs. Celkově byly za rok 1955 uvedeny do provozu základní fondy ve výši 33,596 mil. Kčs. K 1. lednu 1955

⁷²² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 167, Roč. KJ 1954–15.

⁷²³ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 70, Ekonomicko-statistická bilance roku 1954, s. 37–40.

dosahovala nedokončená investiční výstavba v pivovarsko-sladařském odvětví 20,766 mil. Kčs. Na konci roku se tato částka zvýšila na 32,4 mil. Kčs. Plán generálních oprav byl splněn na 100 %. Vyfakturováno bylo 21,008 mil. Kčs, oproti plánovaným 21 mil. Kčs.⁷²⁴

Technický rozvoj pivovarnictví brzdil systémový problém státního plánu, který spočíval v neschopnosti sladit výrobní program dodavatelského průmyslu s potřebami investiční výstavby. Reorganizace řídicích struktur a přesuny výrobních programů ve strojírenství na přelomu čtyřicátých a padesátých let uvedený problém ještě prohlubovaly. Výroba některých strojních zařízení byla přechodně zastavena a budována zcela od nuly v jiném podniku. Hlavní správa pivovarů a sladoven často nemohla využít přidělenou investiční částku, jelikož chyběl výrobce požadovaného strojního zařízení. Investovalo se tak nezdědka do méně významných oblastí, aby se přidělené investiční zdroje vůbec využily, zatímco prioritní investice stály nebo se objednávaly stroje do zásoby z obavy, že výrobní program určitého zařízení bude ukončen jako v případě zmíněné objednávky strojů ze Škodových závodů (srov. Kapitola 6.3.4).⁷²⁵

Generální inventarizace základních fondů pivovarského a sladařského odvětví, která byla provedena k 1. lednu 1955⁷²⁶, odhalila jejich značné opotřebení. Suma základních fondů činila před inventarizací 844 635 600 Kčs, z toho připadalo na české země 650 519 600 Kčs a na Slovensko 194 116 000 Kčs. Při generální inventarizaci byla nejprve zjištěna „reprodukční pořizovací hodnota“ základních fondů, tzn. náklady na nahrazení veškerých základních fondů novými, od které byla odečtena hodnota opotřebení základních fondů. Reprodukční pořizovací hodnota byla inventarizací vyčíslena na 3 218 388 800 Kčs, z toho 2 907 545 000 Kčs v českých krajích a 310 844 000 Kčs na Slovensku. Hodnota opotřebení základních fondů byla vypočtena podle stanovených odpisů⁷²⁷ pro celou ČSR na 1 705 605 000 Kčs – 1 578 583 000 Kčs v českých zemích a 127 022 000 Kčs na Slovensku. Základní fond československého pivovarského a sladařského průmyslu byl tak k začátku roku 1955 oceněn na 1 512 784 000

⁷²⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 168, Souhrnný výkaz o investiční výstavbě v roce 1955.

⁷²⁵ Tamtéž, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 62.

⁷²⁶ Generální inventarizaci měla být provedena na základě ustanovené vládního nařízení č. 111/1953 Sb. v případech, kde hodnota základních fondů vedená v účetní evidenci neodpovídala v důsledku vývoje cenové hladiny jejich reprodukční pořizovací hodnotě. Generální inventarizaci spojenou s novým oceněním základních fondů nařizovalo ministerstvo financí, které stanovovalo přitom její rozsah, způsob a podmínky provádění. Vládní nařízení č. 111/1953 Sb. ze dne 18. prosince 1953 o základních fondech hospodářských organizací. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, částka 61.

⁷²⁷ Roční odpis opotřebení představoval u jednotlivých základních fondů částku reprodukční hodnoty vydělenou počtem let životnosti. Životnost se lišila podle skupiny základních fondů. U budov představovala 77 let, u staveb 72 let, u energetických a hnacích strojů a zařízení 27 let, u výrobních strojů a zařízeních 29 let, u rozvodných zařízeních 28 let, dopravních prostředků 18 let, náradí, inventáře a jiných základních fondů 18 let. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 9.

Kčs – v českých zemích na 1 328 962 000 Kčs, na Slovensku na 183 822 000 Kčs. V účetnictví a pro výpočet odpisů se ovšem začala používat reprodukční pořizovací hodnota.⁷²⁸ Roční odpisy základních fondů se tak, navzdory poklesu jejich procentuálního podílu po vydání nových norem v roce 1954⁷²⁹, zvýšily pro pivovary a sladovny v českých zemích z 39,721 milionů Kčs v roce 1954 na 114,153 milionů Kčs po inventarizaci.⁷³⁰

Zatímco k 31. prosinci 1953 bylo opotřebení základních fondů vypočteno na 32 %, v nové inventarizaci dosáhlo již 53 %. Rozdíl byl pravděpodobně způsoben tím, že v předchozích inventarizacích podniky často neuvedly základní fondy, které byly již po lhůtě životnosti ale stále v provozu, nebo některé fondy zcela opomenuly. Vyšší hodnoty opotřebení vykazovalo ze sektoru potravinářského průmyslu pouze cukrovarnictví. Rozsah opotřebení byl u pivovarů a sladoven v českých zemích mnohem vyšší než na Slovensku, kde byly po druhé světové válce budovány nové produkční kapacity. Na Slovensku tak hodnota opotřebení dosáhla necelých 41 % oproti 54,3 % v českých zemích. Největší opotřebení přes 60 % vykazovaly u pivovarů v českých zemích skupiny základních fondů energetické a hnací stroje a zařízení, dopravní prostředky a rozvodná zařízení. Zastaralost výrobních prostředků dokumentovala rovněž skutečnost, že opotřebení přesahující 75 % vykazovalo v českých pivovarech 38 % varných zařízení, 54 % chladících stoků, 43 % ležáckých sudů, 58 % myček lahví, 71,2 % parních kotlů, 76 % výrobních budov a 85 % rozvodných zařízení.⁷³¹ V následující tabulce je srovnání opotřebení základních fondů jednotlivých národních podniků, které spadaly pod Hlavní správu pivovarů a sladoven. Přijatelné opotřebení vykazují pouze Horácké pivovary ve výši 24,5 % a Jihomoravské sladovny ve výši 18,5 %. Ostatní pivovary a sladovny dosahují opotřebení více než 46 %, přičemž nejhorší Benešovské pivovary se blíží 70 % (viz Tabulka 70).

Tabulka 70

Srovnání pivovarských a sladařských národních podniků v opotřebení základních fondů k 1. lednu 1955

⁷²⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 26, i. č. 174, Zpráva a rozbor výkazu o výsledcích generální inventarizace.

⁷²⁹ U budov z 3,15 % na 2,57 %, u staveb z 3,86 % na 2,46 %, u energetických a hnacích strojů a zařízení ze 7,21 % na 6,47 %, u výrobních strojů a zařízení ze 6,95 % na 6,48 %, u rozvodných zařízení ze 6,85 % na 6,05 %, u dopravních prostředků z 19,99 % na 10,83 %, u nářadí, inventáře a jiných základních fondů z 10,13 % na 8,32 % a u základního stáda a tažných zvířat se naopak odpisy zvýšily z 2,44 % na 6,09 %. Úřední list Republiky československé, roč. 35, částka 76/1954, Ministerstvo vnitra, Praha 1954.

⁷³⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 26, i. č. 174, Odpisy základních fondů a podíly na generální opravě v dosavadní výši a změny jejich následkem nového ocenění a nových odpisových norem.

⁷³¹ Tamtéž, Zpráva a rozbor výkazu o výsledcích generální inventarizace, s. 6–10; tamtéž, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 025.

Název organizace	Reprodukční pořizovací hodnota zákl. fondů (Kčs)	Opotřebení (%)
Pivovary		
Horácké pivovary	31 066 000	24,5
Valašské pivovary	35 791 000	46,2
Přerovský pivovar	47 279 000	46,8
Plzeňské pivovary	512 235 000	47,7
Velkopopovický pivovar	54 647 000	49,7
Polabské pivovary	42 882 000	49,8
Brdské pivovary	33 184 000	50,3
Smíchovský pivovar	174 618 000	51,9
Severomoravské pivovary	53 461 000	52,0
Krušovické pivovary	48 923 000	52,3
Pražské pivovary	65 479 000	53,2
Hradecké pivovary	53 608 000	53,3
Severočeské pivovary	111 350 000	53,4
Pojizerské pivovary	58 657 000	53,9
Opavské pivovary	27 719 000	54,0
Krušnohorské pivovary	89 549 000	54,4
Lounsko-žatecké pivovary	55 534 000	54,5
Slovácké pivovary	44 702 000	54,5
Orlické pivovary	27 884 000	54,9
Západočeské pivovary	75 711 000	55,3
Jihočeské pivovary	78 542 000	55,4
Branický pivovary	28 552 000	57,2
Olomoucké pivovary	43 577 000	58,7
Ostravské pivovary	100 074 000	59,1
Litoměřicko-ústecké pivovary	87 136 000	60,1
Chebské pivovary	45 808 000	61,6
Havlíčko-brodské pivovary	27 019 000	61,9
Východočeské pivovary	40 148 000	62,4
Nymburské pivovary	35 434 000	62,6
Středomoravské pivovary	93 124 000	63,5
Krkonošské pivovary	64 433 000	63,5
Karlovarské pivovary	40 930 000	65,3
Pošumavské pivovary	57 077 000	66,8
Třeboňské pivovary	30 300 000	66,9
Jihomoravské pivovary	26 911 000	67,2
Benešovské pivovary	40 970 000	69,6
Sladovny		
Jihomoravské sladovny	48 546 000	18,5
Olomoucké sladovny	78 698 000	55,9
České sladovny	69 664 000	61,3
Hanácké sladovny	48 310 000	63,7

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 26, i. č. 174, Zpráva a rozbor výkazu o výsledcích generální inventarizace.

V přehledu hlavních investičních akcí v pivovarském průmyslu v letech 1945–1955 uváděla Hlavní správa pivovarů a sladoven osm pivovarů v českých zemích a deset na

Slovensku. Jednalo se jednak o exportní pivovary v Plzni a v Českých Budějovicích, pivovary na Moravě – Přerov, Ostrava, Opava, Brno a Jarošov –, jež měly zajistit soběstačnost moravských krajů v produkci piva, a smíchovský pivovar, ve kterém byla teprve v první polovině padesátých let zahájena stavba již před válkou naprojektované varny.

Konkrétně byly v plzeňských pivovarech „Prazdroj“ a „Gambrinus“ obnoveny budovy a strojní zařízení poškozené válečnými událostmi. Chladicí stoky a spilky v pivovaru „Prazdroj“ byly přitom zrekonstruovány v moderním provedení tak, aby i po estetické stránce reprezentovaly pivovar u zahraničních hostů. Zřízena byla dále umývárna, požahovna, stáčírna sudů a provedena řada dalších investic pro zvýšení výrobní kapacity a jakosti výrobku. V exportním pivovaru „Budvar“ byla uskutečněna první etapa výstavby lahovny, dokončena nová transformační stanice, rekonstruovány varna, strojní chlazení a část železobetonových spilek.

Pivovar Přerov byl napojen na teplárnu, což umožnilo zrušit starou kotelnu. V pivovaru byla postavena rovněž nová strojovna se strojním chlazením, nová lahovna a zařízení parního hvozdu. V jarošovském pivovaru byla zřízena nová pětínádobá varna s výkonem 260 hl, nová transformační stanice a nové strojní chlazení. Pivovar Brno zrealizoval výstavbu nové strojovny, chladicího zařízení a transformační stanice. Pivovar Opava zřídil lahovnu s potřebnými sklady v části sladovny, která za války vyhořela. Opavský pivovar zaujímal v koncepci rozvoje pivovarského průmyslu zvláštní důležitost, jelikož měl představovat spolu s pivovarem v Ostravě hlavní těžiště výroby piva v ostravském kraji, který byl v produkci piva nesoběstačný v důsledku přílivu pracovníků do severomoravského regionu, jenž způsobila socialistická industrializací. Výhledově počítala hlavní správa s rekonstrukcí celého opavského pivovaru. Velká investiční výstavba byla prováděna od roku 1953 rovněž v pivovaru Ostrava. Na konci roku 1955 byla instalována výše uvedená šestínádobá varní souprava, parní přípojka, dokončena nová strojovna s kompletním strojním chlazením, transformační stanice a ležácký prostor byl rozšířen o dvě oddělení ležáckých tanků. Celkově bylo proinvestováno 11 milionů Kčs. Dokončení celé investiční akce si žádalo dalších 8 milionů Kčs. Ve smíchovském pivovaru bylo ke konci roku 1955 proinvestováno na stavbu nové varny 4,5 milionů Kčs z celkového nákladu 10,55 milionů Kčs.⁷³²

Na Slovensku byly zvyšovány výrobní kapacity pivovarů Michalovce, Poprad, Vyhne, Martin, Bytča, Ilava, Nitra, Bratislava I. a II. prostřednictvím výstavby nových varen a rozšiřováním kvasných a ležáckých prostor. V pivovaru Michalovce byla nadto zřízena stáčírna

⁷³² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 55–58.

piva; v pivovaru Vyhne strojovna se strojním chlazením a kotelna s příslušenstvím; v Nitře postavena nová kotelna a lahovna; v pivovaru Bratislava vybudována nová kotelna, strojovna, stáčírna sudového piva a lahovna; a v pivovaru v Košicích byly rozšířeny ležácké prostory o kovové tanky.

Ve sladovnách byly velké investice realizovány především ve čtyřech válkou velmi poškozených sladovnách. Největší z nich byla sladovna v Ivanovicích na Hané, která byla opravena a její kapacita zvýšena na cca 12 000 t sladu ročně. Sladovna byla vybavena čtyřmi hvozdy s použitím sklopných lísek a parního topení systému Růžického. Obnovena byla dále sladovna Rajhrad u Brna, která za války vyhořela. Kapacita sladovny činila 4100 t sladu ročně. Ve sladovně Olomouc – Bělidla byly při rekonstrukci zřízeny 2 parní hvozdy se sklopnými lískami systému Růžického, což navýšilo roční kapacitu na 6800 t sladu. Sladovna v Nitře byla rekonstruována na pneumatickou výrobu sladu a její kapacita zvýšena na 4360 t.⁷³³

V roce 1955 se rozvojem pivovarského a sladařského průmyslu zabývaly i nejvyšší špičky komunistického režimu. V thesích ÚV KSČ a vlády ze dne 21. září 1955 byl podrobně analyzován technický stav československého pivovarnictví a sladařství v komparaci se světovou konkurencí a vytýčeny nejaktuálnější směry investic, které měly být zároveň podkladem pro sestavení druhého pětiletého plánu.

Zahraniční pivovary vynikaly nad československými moderním a energeticky úsporným strojním zařízením. Otop pánví a hvozdu byl konstruován pro maximální využití topné energie a omezení tepelných ztrát. V některých zahraničních pivovarech byla nahrazena pára jako nositel tepla tlakovou horkou vodou, která minimalizovala tepelné ztráty způsobené při kondenzaci páry. Značných úspor dosahovaly zahraniční pivovary používáním ocelových, smaltovaných a nerezových kvasných a ležáckých nádob, které byly zavedeny pouze v několika československých pivovarech. Největší technologická propast československých pivovarů za světovou špičkou spočívala v automatizaci stáčení a vnitropodnikové manipulaci.

Zahraniční pivovary měly v provozu automatické stáčecí linky s výkonem až 24 tisíc lahví za hodinu, u nichž byla ruční práce zcela eliminována stejně jako stroje na vybalování a balení beden nebo kartónů, které jim umožňovaly dodávat pivo v nejrůznějších obalových variantách. Vnitropodniková doprava láhví a beden byla v zahraničí řešena normalizovanými dopravníky, válečkovými dráhami, tobogány a automatickými výtahy. Československé pivovary měly stáčecí linky jen částečně automatizované s maximálním výkonem pouze 6000 lahví/h. Československo bylo sice jedna z mála zemí, ve které byla normalizována ½ litrová

⁷³³ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 55–58.

láhev a bedny na pivo, v roce 1955 však nebyla stále tato skutečnost využita zavedením strojů na vybalování a plnění beden láhvemi. Podobně nebyla řešena vnitropodniková doprava, jelikož jediný závod vyrábějící transportní zařízení v Československu – Transporta Chrudim neměl dopravní zařízení pro sudy a láhve ve výrobním programu a prozatím ani podobné zařízení nevyvíjel. Speciální továrna neexistovala ani pro dopravu sypkých hmot, ječmene a sladu. Velmi nepříznivý stav byl v automobilové dopravě, kde z celkového počtu 1041 vozů bylo jen necelých 20 % vyrobeno po roce 1947. Doprava piva do stáčíren byla navíc prováděna v provizorně adaptovaných tancích s nedostatečnou izolací. Pro dopravu piva na kratší vzdálenosti byla stále využívána koňská spřežení.

Přes téměř totožný výrobní proces byly zahraniční sladovny mnohem modernější, protože v řadě zemí byly vybudovány teprve po druhé světové válce. Sladovny postavené na zelené louce byly lépe uzpůsobené velkým provozům, především po stránce vnitropodnikové manipulace, než československé sladovny z většiny starší 50 let, jejichž rozšiřování výrobních kapacit bylo prováděno etapovými přístavbami. Výrobní kapacity československého sladařství byly navíc velmi přetěžovány, což se projevovalo i na kvalitě sladu.⁷³⁴

Koncepce technického rozvoje⁷³⁵ do roku 1960 vypracovaná pro ÚV KSČ se zaměřovala v československých pivovarech především na energetiku a strojní chlazení. Jenom pro zajištění stávajícího provozu bylo nutné vyměnit 70 parních kotlů. Projektováním efektivního energetického zařízení pro celý potravinářský průmysl byl pověřen národní podnik Potravinoprojekt. Ministerstvo strojírenství mělo dodat 30 kompletních chladících zařízení a řadu dalších kompresorů, kondenzátorů a refrigerátorů pro modernizaci a rozšíření stávajících chladících systémů (viz Tabulka 73). Mezi velmi akutní oblasti patřily také varná zařízení a ležácké sklepy. Varné pánve byly ze 71 % starší 30 let a konstrukčně byly velmi zastaralé. V řadě podniků především v Karlových Varech, Jirkově a Třeboni hrozil špatný technický stav přerušením provozu.

Ležácké kapacity tvořily ze 72 % dubové ležácké sudy, které byly na sklonku životnosti a každoročně jich byla velká část vyřazena. Jejich špatný technický stav navíc poškozoval jakost a stabilitu piva. Obnova dřevěných sudů nebyla výhodná jednak z důvodu vysoké ceny dubového dřeva na světových trzích a jednak z důvodu každoročního vysklepování, požahování a oprav sudů, které byly náročné na pracovní síly. Pořizovací hodnota ležáckého tanku o obsahu

⁷³⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 189, These ÚV KSČ a vlády ze dne 21. 9. 1955 o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu – nároky na opatření v pivovarech a sladovnách.

⁷³⁵ „Koncepce rozvoje vypracovávají dílčí subjekty řízení nebo skupiny subjektů. Představují názor řídicího subjektu (ústřední orgán odvětví pozn. autora) na možné cíle rozvoje objektu (odvětví, skupiny odvětví).“ Rozsypal, Kurt: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování. SNTL/APFA, Praha 1978, s. 46.

200 hl byla sice s 35 000 Kčs stále vyšší než u čtyř dřevěných ležáckých sudů o objemu 50 hl, které dohromady stály 20 400 Kčs, tanky ovšem měly delší životnost a tím i nižší roční odpisy. Roční amortizační odpis 200 hl ležáckého tanku činil pouze 1,5 %, tj. 525 Kčs, oproti 9,5 % u dřevěných ležáckých tanků. Roční odpisy čtyř dřevěných sudů o celkovém objemu 200 hl tak dosahovaly 1938 Kčs. Další úspory přinášel levnější provoz ležáckých tanků (viz Tabulka 71), u kterých odpadalo požahování, vysklepování a sklepní prostory byly efektivněji využity. Hlavní správa pivovarů a sladoven proto požadovala do roku 1960 dodání celkem 1388 ležáckých tanků a 119 tlakových tanků pro lahvovery.

Tabulka 71

Srovnání ročních provozních nákladů ležáckých tanků a dřevěných ležáckých sudů (tis. Kčs)		
Nákladové položky	Tank (200 hl)	Čtyři dřevěné sudy (po 50 hl)
Oprava-materiál	48,0	184,5
Oprava-mzdy	41,5	92,2
Požahování-smola	-	75,6
Požahování-mzdy	-	81,6
Vysklepování	-	119,2
Mytí (9x ročně)	54,0	162,4
Amortizační odpisy	525,0	1938,0
Celkem	668,5	2653,5

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 67.

Rozvojový plán počítal rovněž s mechanizací některých výrobních procesů. Ve varně mělo být zautomatizováno scezování prostřednictvím zařazení sběračů sladiny a mechanizováno odstraňování chmelového mláta. K separaci kalové mladiny měly být zavedeny vhodné odstředivky a ve sklepním hospodářství moderní zařízení na filtraci. Velké úspory pracovních sil bylo možné dosáhnout při reorganizaci lahvovery. Nejaktuálněji měla být vyřešena otázka mechanizace vkládání lahví do beden a lahví do stroje, která měla snížit zároveň úrazovost na pracovním úseku. Plán doporučoval také pořízení plně automatizovaných stáčecích linek o kapacitě 12 000 lahví/h pro velké pivovary, 6000 lahví/h pro střední pivovary a 3000 lahví/h pro malé stáčírny. Zefektivnění potřebovalo rovněž etiketování láhví, jelikož v Československu nebyl do té doby vyroben jednoduchý stroj s dostatečnou kapacitou alespoň pro jeden druh etikety. Na lince o výkonu 6000 lahví/h bylo při ručním etiketování potřeba 10 pracovníků, kdežto obsluha etiketovačky vyžadovala pouze jednoho pracovníka.

V oblasti sladoven poukazoval rozvojový plán na nutnost zajistit čistící a třídící stroje na ječmen a slad s výkonností nejméně 5 t/h. Přetěžování starých strojů o kapacitě 1 – 1,5 t/h

se totiž negativně projevovalo na jakosti piva. Zvýšení produktivity měla přinést rovněž mechanizace práce na hvozdech, v máčírkách ječmene a na humnech. Pro úsporu mzdových nákladů se počítalo se zavedením Růžického hvozdu se sklopnými lískami a používáním tzv. maltmobilů. Větší efektivity bylo možné dosáhnout pneumatickým sladováním v Růžickově hvozdu (viz Tabulka 72), u kterého však přetrvávala obava ze snížení jakosti a předpokládalo se jeho zavedení pouze u sladoven pro domácí produkci.

Tabulka 72

Hodnota základní mzdy při různých způsobech sladování		
Způsob sladování		Mzda (Kčs/t)
Ruční vidrování dvou lískový hvozdu	pevné lísky	82,86
	Růžičkův	72,93
Maltmobil dvou lískový hvozdu	pevné lísky	72,09
	Růžičkův	63,16
Pneumatika dvou lískový hvozdu	pevné lísky	49,00
	Růžičkův	39,07

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 67.

V produkci sladu byla však především nutná koncentrace výroby. Československé sladařství tvořilo 27 samostatných sladoven a 120 sladoven v pivovarech. Plán technického rozvoje počítal se soustředěním výroby z 27 podniků do 15, s průměrnou kapacitou 7000 t sladu ročně. Podobná koncentrace měla být provedena i v pivovarských sladovnách, jež tvořily z většiny provozy o kapacitě menší než 1000 t ročně. Splnění plánované výroby sladu vyžadovalo při koncentraci sladoven výstavbu dvou nových provozů. Vzhledem k technologické specifikaci sladařské výroby vyžadovala modernizace sladařského průmyslu investice především do stavebních prací. Sladovny tak narážely na zásadu nařízenou centrem provádět modernizace bez větších nároků na stavební práce.⁷³⁶

Provoz pivovarů a sladoven komplikoval rovněž nedostatek skladových prostor. Láhve na pivo byly často skladovány na otevřených prostranstvích, což ztěžovalo evidenci a vadilo při hospodaření podle chozrasčotu. Obdobná situace byla u transportních sudů na pivo, jejichž životnost se při nevhodném uskladnění snižovala a během letní špičky bylo nutné z provozu vyřadit až 2/3 všech dopravních sudů. Hospodárná a jakostní výroba sladu vyžadovala plynulý přísun surovin, aby nedocházelo k vychladnutí humen při nedostatku ječmene. Nedostatečné skladovací prostory pro ječmen se tak negativně projevovaly, jak v produktivitě odvětví, tak i na jakosti sladu. Sladovnám scházely rovněž vhodné skladovací prostory pro slad. Ministerstvo

⁷³⁶ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 189, These ÚV KSČ a vlády ze dne 21. 9. 1955 o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu – nároky na opatření v pivovarech a sladovnách.

zahraničního obchodu nebylo schopno stanovit a dodržovat expediční plán, takže slad vyrobený pro export musel být skladován na půdách v nevyhovujících podmínkách, čímž se snižovala jeho obchodní jakost.⁷³⁷

Požadavky na realizaci doporučených opatření pro technologický rozvoj v pivovarském a sladařském průmyslu byly specifikovány ve třech kategoriích – investiční výstavba, malá mechanizace a dovoz (viz Tabulka 73 a Tabulka 74). Náklady na strojní vybavení v investiční výstavbě byly odhadovány na 211,6 milionů Kčs a měly přinést úsporu 431 pracovních sil. Z velké části měly uvedené akce zabezpečit vyšší technickou úroveň a jakost výrobku. Náklady na stavební práce nezbytné pro realizaci investic, včetně dvou nových sladoven, byly odhadnuty na 277,45 milionů Kčs. Mnohem větších úspor pracovních sil v poměru k nákladům měla přinést tzv. malá mechanizace, která byla plánovaná především ve sladovnách. Při nákladech 10,1 milionů Kčs mělo dojít k úspoře 105 pracovníků. Požadavek na dovoz strojního vybavení pro technický rozvoj pivovarnictví a sladařství do roku 1960 nebyl nijak vysoký – 2,739 milionů Kčs – a byl v přepočtu na starou měnu výrazně nižší než v prvním pětiletém plánu. Jednalo se pouze o dovoz strojů, které měly sloužit jako prototypy pro československé strojírenské podniky, jež měly poté zajistit jejich výrobu.

Další zvýšení produktivity práce měly v pivovarském průmyslu přinést změna skladby sortimentu a vyšší objem výroby oproti roku 1955. Úspora pracovních sil byla odhadnutá na 1240 pracovníků. Naplnění výrobních kapacit mělo uspořit 155 pracovníků rovněž ve sladařském průmyslu. Úsporu dalších 280 pracovních sil měla přinést zmiňovaná koncentrace výroby. Uskutečnění rozvojového plánu tak představovalo celkovou úsporu 2211 pracovníků.⁷³⁸

Tabulka 73

Plán technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960				
Stroje a zařízení	Počet	Odhadované náklady	Úspora pracovních sil	Očekávaný efekt
Investiční výstavba (stroje)				
Parní kotle, parní stroje, generátory	požadavky budou sumarizovány po vypracování projektů			
Kompletní chladicí zařízení	30	11,8	-	zajištění jakosti piva, úspora energie a na opravách
Chladicí kompresory	18	1,2	-	
Kondenzátory	40	3,1	-	
Refrigerátory	42	3,9	-	

⁷³⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 62–64.

⁷³⁸ Tamtéž, i. č. 189, These ÚV KSČ a vlády ze dne 21. 9. 1955 o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu – nároky na opatření v pivovarech a sladovnách.

Ostatní příslušenství	39	3	-	bezpečnost
Zařízení šrotoven	15	1	-	zlepšení technologického postupu, zvýšení produktivity práce
Varní pánve	10	2	-	
Kádě (vystír., scez.)	8	1,8	-	
Varní souprava jednoduchá	10	7,2	-	
Varní souprava dvojitá	10	16,5	-	zlepšení technologického postupu, zvýšení produktivity práce
Chladicí stoky	150	6	-	
Sprchové chladiče	100	3	-	
Kalolisy	70	1	-	
Odstředivky kalové	10	0,7	5	zvýšení biologické čistoty, odstranění namáhavé práce, zvýšení produktivity práce
Protiproud. chladiče	8	0,5	-	
Pivní čerpadla	100	1	-	
Zakvaš. přístroje	60	0,4	6	
Vany na kvasnice	70	0,4	-	zvýšení biologické čistoty, zlepšení jakosti, zvýšení produktivity práce, snížení výtraty
Čerpadla na kvasnice	60	0,4	-	
Ležácké tanky	1388	45	20	
Tlakové tanky	119	1,5	-	
Automatické myčky sudů	12	1,2	12	zvýšení jakosti, lepší zásobování trhu, produktivita práce a snížení vlastních nákladů
Automat. požahy	6	1,8	6	
Stáčecí stroje na sudy	10	0,5	-	
Lahvovny Delta	30	12	172	
Lahvovny Nama	30	18	20	značná úspora paliva a zvýšení jakosti
Etiketovačky	120		piva se do té doby neetiketovala	
Automatické topeniště hvozďů	25	5,3	25	
Sklopné lísky	25	2,5	30	
Nastírací zařízení	25	2	25	
Mechanizované máčírny	15	4	10	
Čistící stroje na ječmen	20	2,6	20	
Čistící stroje na slad	20	2,4	20	
Odkličovačky sladu	20	2,5	20	
Celkem		211,6	431	
Investiční výstavba (stavby)				
Trafostanice	13	1,35		
Studny	12	0,8		
Sanitace		1,74		
Bezpečnost při práci		6,56		

Související práce stavební se všemi výše uvedenými investicemi činí cca		137	-	
Dvě nové sladovny strojně		30	-	
Dvě nové sladovny stavebně		40	-	
Rekonstrukce obch. sladoven stroje		12		
Rekonstrukce obch. sladoven stavby		48		
Celkem		277,45	-	
Malá mechanizace				
Mechanický posun vagonů	10		10	zvýšení produktivity práce, snížení vlastních nákladů, odstranění těžké práce
Mechanické vykladače	10	0,2		
Mech. příjem ječmene	30	2		
Mech. přehazování ječmene	30	0,6	25	
Mech. expedice (lat'ové a párové dopravníky	30	0,3		
Mech. zauhlování	10	1	10	
Maltmobily a trolej s fazováním	30	6	60	
Celkem		10,1	105	

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 189, These ÚV KSČ a vlády ze dne 21. 9. 1955 o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu – nároky na opatření v pivovarech a sladovnách.

Tabulka 74

Požadavky na dovoz v plánu technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960			
Stroje a zařízení	Počet	Náklady	Výrobce
Malý maltmobil	1	12000	Theodor Robinson, Rochdale
Zařízení k posuvné hromadě: obraceč, klimatizační zařízení a ventilátor	1	80 000– 100 000	Braumag, Baugesellschaft für Brauerei- und Malzereienanlagen, Ing. Ostertag. Co, K.G.Müller, Hetzel, Mnichov
Topné dno pro hydropánev s čerpadlem	1	56 000– 70 000	Steinecker, Maschinenfabrik Freiesing u Mnichova
Křemelinový filtr s dávkovačem		35 000	Filtrox, A.G. St. Gallen, Švýcarský Phillip Hilge, Kollereimaschinenfabrik, Mainz
Přítokový pasteur	1	120 000	Hollstein-Kappert, Maschinenfabrik, Dortmund

Automatická lahvo kolona o výkonu 12000 lahví/h	2	2 100 000	Hollstein-Kappert, Maschinenfabrik, Dortmund
Etiketovací stroje 3000 lahví/h	1	40 000	Johann Weiss, Maschinenfabrik, Berlin-Nord
Etiketovací stroje 6000 lahví/h	1	70 000	Jagenberg-Werke, A.G. Düsseldorf
Vkládač lahví do beden	1	40 000	Švédsko
Vykládač lahví	1	56 000	Hollstein-Kappert, Maschinenfabrik, Dortmund
Konusová odstředivka na kaly	1	40 000	Separator-A.G. Stockholm
Celkem		2 739 000	

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 189, These ÚV KSČ a vlády ze dne 21. 9. 1955 o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu – nároky na opatření v pivovarech a sladovnách.

Navrhovaný plán rozvoje vyžadoval pro své uskutečnění celkový náklad v letech 1956–1960 ve výši 667,788 mil. Kčs, který se skládal z prostředků na investiční výstavbu v hodnotě 386,988 mil. Kčs a z 280,8 mil. Kčs přidělů na generální opravy. Na import strojního zařízení bylo z toho vyčleněno 2 785 000 Kčs. Investované částky měly v letech 1957, 1958 a 1960 přesáhnout amortizační odpisy tak, aby za uvedenou pětiletku celkem o 22 449 Kčs přesáhly odpisy. Největší částka 208,716 mil Kčs měla směřovat na rekonstrukce výrobního zařízení. Technický rozvoj byl s částkou 85,091 mil. Kčs až druhý v pořadí (viz Tabulka 75).

Tabulka 75

Finanční náklady plánu technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960 (mil. Kčs)						
	1956	1957	1958	1959	1960	1956– 1960
Na výstavbu nových závodů		1,200	19,200	1,900	7,000	29,300
Na rekonstrukce výrobních zařízení	44,335	46,332	41,860	35,164	41,025	208,716
Na sklady	0,774	7,600	7,400	5,700	3,000	24,474
Technický rozvoj	17,862	10,768	19,660	22,026	14,775	85,091
Dopr. prostředky a vlečky	1,420	2,000	2,620	2,830	2,000	10,870
Byty	1,407	1,080	0,650	1,800	2,050	6,987
Ostatní	1,300	1,000	1,200	1,700	1,500	6,700
Celkem investice	68,158	80,980	93,750	72,200	71,900	386,988
Generální opravy	50,000	54,000	56,400	58,500	61,900	280,800
Investice vč. Gen. oprav	118,158	134,980	150,150	130,700	133,800	667,788
Amortizační odpisy	124,529	126,600	129,400	131,350	133,460	645,339

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, II. Tabulková část, Tab. č. 42, s. 55.

Realizace investic nicméně mnohem více závisela na výrobních kapacitách dodavatelských podniků a jejich schopnosti splnit požadavky Hlavní správy pivovarů a sladoven než ve výši investiční kvóty. Ministerstvo strojírenství mělo například do roku 1960 dodat celkem 39 kotlů sedmi různých typů. Závody vítězného února, spadající pod uvedené ministerstvo, měly zajistit dvě čtyřnádobé varny o obsahu 250 hl, tři čtyřnádobé varny o obsahu 200 hl, jednu čtyřnádobou varnu s přímým topením rmutového kotle o obsahu 200 hl a jednu dvounádobou jednoduchou varnu o obsahu 200 hl, mimo to požadovala Hlavní správa pivovarů a sladoven doplnění stávající jednoduché varny na čtyřnádobou a rekonstrukci jedné varny na parní topení, dodání tří požahovacích strojů, sedmi automatických myček sudů, čtrnácti poloautomatických myček sudů, pěti frikčních utužovaček a pěti tlakových zkoušeček. Od ČKD-Sokolovo Praha požadovala hlavní správa během roku 1957 dokončení jednoho kompletního chladicího zařízení s výkonem nad 150 000 kcal, dodání dalších pěti těchto chladicích zařízení v letech 1958–1960 a 34 vzduchových kompresorů dvou různých typů. ČKD-Choceň mělo dokončit jedno chladicí zařízení s výkonem do 150 000 kcal a čtyři další chladicí zařízení uvedeného typu dodat během let 1957–1960. Chotěbořské kovodělné závody měly být zaúkolovány dodáním 37 lahvových linek tří různých typů v období 1957–1960.

Strojírny potravinářského průmyslu, jež spadaly pod Ministerstvo potravinářského průmyslu, měly zajistit dodání sklopných lísek, obracečů, elevátorů, šnekových dopravníků, čističek a třídiček v hodnotě 11 milionů Kčs v letech 1957–1960. Ministerstvu přesného strojírenství byl určen seznam požadovaných měřicích a regulačních přístrojů o 29 položkách s přesně stanovenými počty pro jednotlivé roky 1956–1960. Ministerstvo spotřebního průmyslu mělo zajistit potřebný počet lahví, výrobu hliníkových dopravních sudů na pivo o velikosti 25 a 50 litrů, dodávky dubové suroviny na opravu ležáckých a dopravních sudů v množství 3000 m³, filtrační hmoty v množství 60–70 t ročně, papíru v množství nejméně 165–170 t ročně na etikety pro lahvové pivo a korunkových uzávěrů na láhve v množství 3 343 000 000 kusů v letech 1957–1960. Ministerstvo automobilového průmyslu mělo dodat do roku 1960 nejméně 147 nákladních automobilů. Ministerstvo chemického průmyslu mělo zajistit výrobu vhodných izolačních hmot na železobetonové kvasné kádě, ležácké tanky a vodní rezervoáry. Ministerstvo zahraničního obchodu mělo zajistit dovoz strojního zařízení zahraničního původu a filtrační hmoty pro exportní pivovary v množství 8–10 t ročně. Ministerstvo vnitřního obchodu mělo zajistit v odbytištích vyhovující skladištní prostory, výčepní zařízení a jejich

sanitační údržbu, strojní chlazení a výstavbu pohostinských provozoven. Ministerstvo místního hospodářství mělo poskytnout potřebnou kapacitu pro generální opravy stavební povahy.⁷³⁹

Státní úřad plánovací tak obdržel pouze od Hlavní správy pivovarů a sladoven, jedné z 94 hlavních správ, zhruba 73 konkrétních požadavků k zajištění provozu a investiční činnosti v pivovarském a sladařském průmyslu pro období pětiletého plánu. Jednalo se přitom o obor s velmi úzkým výrobním sortimentem a dodavatelskými nároky. Požadavky strojírenských oborů, které byly závislé na velkém množství subdodávek, byly mnohonásobně větší.

V roce 1956 bylo v československém pivovarnictví a sladařství proinvestováno 64,911 mil. Kčs, z toho v českých zemích 43,618 mil. Kčs. Plán investic byl českým pivovarům a sladovnám stanoven na 45,349 mil. Kčs a splněn pouze na 96,2 %. Neplnění se koncentrovalo především v nadlimitních investicích 8,03 mil. Kčs, které byly splněny na 79,8 %. Příčinou bylo zpoždění čtyř nadlimitních akcí – varna na Smíchově; stáčírna, požahovna a výstav piva v Plzni; rekonstrukce pivovaru v Ostravě; a sladovny v Prostějově. Výstavba byla zbrzděna nedodržením předávacích termínů projektové dokumentace a nepříznivými klimatickými podmínkami v prvních měsících roku 1956. Podlimitní investice v hodnotě 13,211 mil. Kčs byly splněny na 95,8 % z důvodu nedostatku pracovních sil u stavebních závodů, které plnily přednostně investiční akce v jiných oborech. Největší proinvestovanou částku tvořily investice nezahrnuté v hodnotě 22,377 mil. Kčs, jež byly splněny na 104,1 %. V roce 1956 byla rovněž poprvé vyčerpána roční kvóta generálních oprav ve výši 45 mil. Kčs. Na generální opravy bylo vyfakturováno 47,351 mil. Kčs a plán splněn na 105 %.⁷⁴⁰

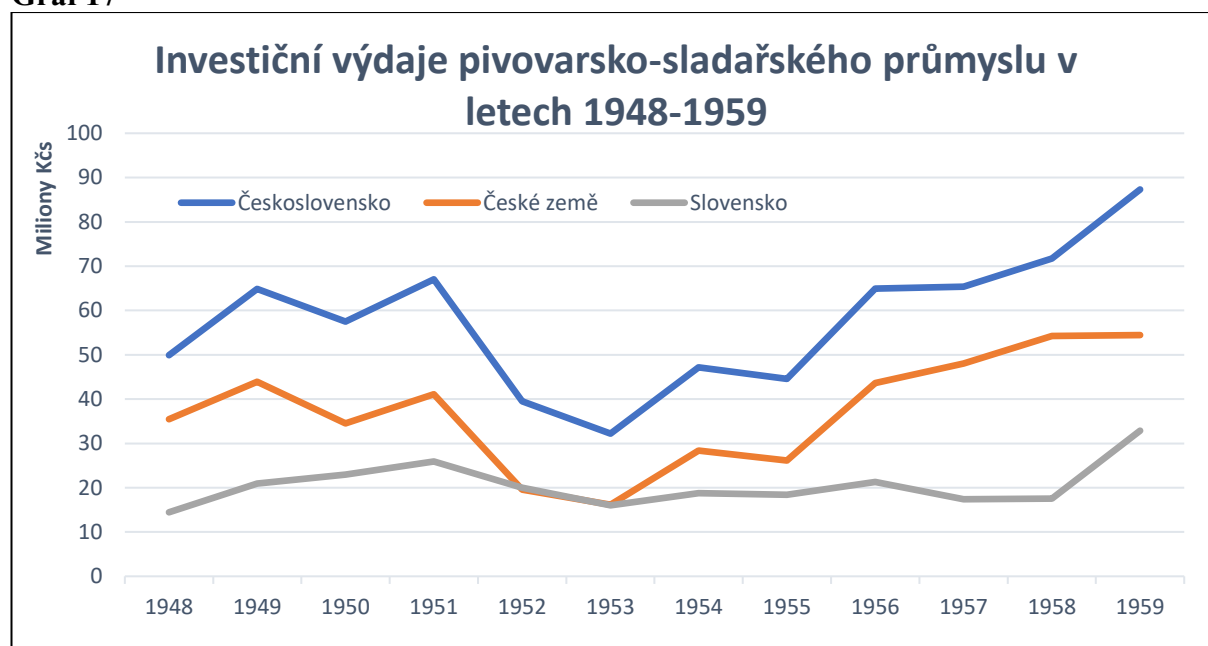
Investice mířily převážně pouze na rekonstrukce, aby bylo možné zachovat stávající výrobní kapacity. Na technický rozvoj připadalo pouze 20,6 % z celkového objemu investic, které byly navíc koncentrovány zejména v oblasti lahvových kolon a stáčecího zařízení. Základní fondy byly v uvedeném roce zvýšeny prostřednictvím investic o 41,197 mil. Kčs. Zvýšila se rovněž částka nedokončené výstavby, i když pomalejším tempem než v předchozím roce, na 36,436 mil. Kčs. V roce 1956 se výrazně meziročně navýšil podíl investic realizovaných v českých zemích a dosahoval již zhruba 2/3 celkových investičních výdajů. V předchozích letech byl podíl českých pivovarů a sladoven na investicích znatelně nižší, v letech 1952 a 1953 dokonce na stejné úrovni jako investovaná částka na Slovensku (viz Graf 17 a Tab. č. 76). Reprodukční pořizovací hodnota základních fondů byla přitom v generální

⁷³⁹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 27, i. č. 191, Dokument o perspektivním technickém rozvoji pivovarského a sladařského průmyslu, I. Textová část, s. 100–105.

⁷⁴⁰ Tamtéž, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956, s. XI. a 32–33.

inventarizaci v roce 1955 vyčíslena na 2 907 545 000 Kčs v českých zemích a 310 844 000 Kčs na Slovensku, tzn. poměr cca 10:1.⁷⁴¹

Graf 17

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60 Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 025; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 025; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 025.

Tabulka 76

Investiční výstavba včetně nákladů projekce v letech 1948–1959			
Rok	Československo	České země	Slovensko
1948	49 936 000	35 486 000	14 450 000
1949	64 891 000	43 932 000	20 939 000
1950	57 503 000	34 521 000	22 982 000
1951	67 017 000	41 122 000	25 895 000
1952	39 525 000	19 543 000	19 982 000
1953	32 208 000	16 158 000	16 050 000
1954	47 150 000	28 360 000	18 790 000
1955	44 562 000	26 152 000	18 410 000
1956	64 911 000	43 618 000	21 293 000
1957	65 402 000	48 026 000	17 376 000
1958	71 756 000	54 248 000	17 508 000
1959	87 313 000	54 446 000	32 867 000

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60 Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 025; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 025; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 025.

⁷⁴¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956, s. XI. a 32–33; tamtéž, karton č. 25, i. č. 170, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1957, s. 3.

Vzestupnou tendenci ve výši investovaných částek nepřerušil ani rok 1957. V celém Československu bylo investováno v pivovarsko-sladařském průmyslu 65,402 mil. Kčs, v českých zemích 48,026 mil. Kčs. Rozdělení na nadlimitní, podlimitní a nezahrnuté investice včetně plnění plánu nejsou v dostupných pramenech pro tento rok k dispozici. Základní fondy byly navzdory meziročně vyšší proinvestované částce navýšeny v roce 1957 pouze o 40,633 mil. Kčs a opět se výrazně prohloubila nedokončená výstavba již na 48,722 mil. Kčs. Nedokončená výstavba stále připadala na stejné tři akce – rekonstrukce varny ve smíchovském pivovaru; rekonstrukce pivovaru v Ostravě; a rekonstrukce sladovny v Prostějově. Na generální opravy bylo vynaloženo 45,869 mil. Kčs, oproti plánovaným 43,4 mil. Kčs. Přestože měl roční součet generálních oprav a investic v roce 1957 podle plánu technického rozvoje konečně přesáhnout úroveň odpisů, ve skutečnosti bylo na odpisech z českých pivovarů a sladoven odčerpáno 24,81 mil. Kčs, což bylo ještě více než v roce 1956 (viz Tabulka 77).⁷⁴²

Tabulka 77

Přehled bilance hmotného majetku v letech 1953–1957					
	1953	1954	1955	1956	1957
Základní fondy k začátku roku	474,44	456,30	448,35	1 268,86	1 213,58
Odpisy v uvedeném roce	34,01	39,72	Generální inventarizace	109,25	108,38
Generální opravy v uvedeném roce	8,59	20,59		44,43	42,94
Investice zúčtované do základních prostředků v uvedeném roce	11,29	16,06		41,20	40,63
Nedokončená výstavba na konci roku	N/A	20,77	32,4	36,44	48,72

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistická bilance roku 1956, s. XI; tamtéž, karton č. 25, i. č. 168, Souhrnný výkaz o investiční výstavbě v roce 1955; karton č. 25, i. č. 166, Roč Prům 1953-3; tamtéž, karton č. 25, i. č. 167, Roč. KJ 1954–15; tamtéž, karton č. 25, i. č. 168, Roč. KJ 1955–15; tamtéž, karton č. 25, i. č. 169, Roč. KJ 1956–15; tamtéž, karton č. 26, i. č. 170, Roč. KJ 1957–15.

V roce 1958 byla splněna investiční výstavba v českých zemích na 106,8 % při celkových výdajích 50,428 mil. Kčs. Nesplněna byla opět nadlimitní centralizovaná výstavba (na 91,5 %), kterou tvořila pouze rekonstrukce sladovny Prostějov. Příčinou byla nerealizace části stavebních prací a opoždění dodávek strojního zařízení. Do provozu byly tak v roce 1958 předány pouze objekty I. a II. etapy rekonstrukce v hodnotě 15,479 mil. Kčs. Decentralizovaná výstavba, byla naopak splněna na 109 %. Oproti předchozím letům dodrželi tentokrát dodavatelé hospodářské smlouvy a část zařízení dorazila dokonce s předstihem – ležácké tanky do Velkých Popovic a Krušovic. V roce 1958 bylo zahájeno osm akcí menšího rozsahu, z nichž

⁷⁴² SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 26, i. č. 170, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1957, s. 3.

tři byly během roku uvedeny do provozu spolu s rekonstruovanou sladovnou Chrudim, na které probíhaly práce od III. čtvrtletí 1957. Většina podlimitních investic byla koncentrována na dokončení nebo pokračování rozpracovaných staveb. Z větších akcí byly dokončeny mimo jiné dva hvozdy ve sladovně Olomouc; chlazení v Budvaru; administrativní budova v Budvaru; garáže ve Strakonici; a posuvná hromada v Braníku. Práce pokračovaly stále na varně ve Smíchovském pivovaru; na první části rekonstrukce pivovaru v Ostravě; na rekonstrukci pivovaru v Havlíčkově Brodě; a na rekonstrukci sladovny v Litovli. Dokončení akcí prodlužovalo rovněž časté překračování projektových rozpočtů. Proti plánu se nepodařilo zahájit rekonstrukci sladovny v Brodce a ani v roce 1959 nebyla uvedená stavba převzata stavebními podniky. Investiční kvóta pro sladovnu v Brodce ve výši zhruba 1 mil. Kčs tak byla přesunuta na pokrytí překročených nákladů rekonstrukce sladovny v Litovli.⁷⁴³

Ke zvýšení mechanizace prací na humnech byla objednána výroba 40 ks ručních maltmobilů typu Robinson v kovodělném družstvu v Liberci. Mechanizace prací na humnech měla na konci roku 1958 následující podobu: pneumatické sladovny – zpracováno 11 042 t sladu; automatická válečka – 3080 t; maltmobily (vidrovací, fasovací, kombinované) 99 503 t; ruční maltmobily Robinson 12 605 t sladu. Mechanizována tak byla výroba 126 230 t sladu z celkové produkce 270 094 t sladu, což představovalo 46,7 %. Plán počítal ke konci roku s mechanizací 48,7 % produkce na humnech. Mechanizace výroby sladu na hvozdech dosahovala na konci roku pouze 72 383 t, což představovalo 26,8 %. Plán, který počítal s 30,9 %, nebyl splněn tradičně z důvodu vytížení výrobních kapacit strojírenských podniků. V pivovaru Braník byla v listopadu zprovozněna posuvná hromada o kapacitě 1300 t sladu ročně, jejíž strojní vybavení bylo dovezeno z SRN. V SPP Olomouc byl dále zhotoven prototyp vidrovacího maltmobilu, který byl testován ve sladovně Olomouc-Nová ulice.⁷⁴⁴

Realizován byl rovněž úkol mechanizace ležáckých prostorů kovovými tanky. V roce 1958 byly uvedeny do provozu nové tanky o celkovém obsahu 30 172 hl. Celkový obsah ležáckých tanků dosáhl ke konci roku 544 tis. hl, tj. 36,2 % z celkového obsahu ležáckých nádob. Požadavky podniků však nebyly v roce 1958 plně pokryty z důvodu nízké výrobní kapacity dodavatelů. Část ležáckých tanků byla navíc dodána nekompletní – bez armatur, takže nemohly být předány podle plánu k montáži. Místo plánovaného dodání pěti stáčecích linek Nama byla v roce 1958 dodána pouze jedna. Z dodávek roku 1957 byly zprovozněny jedna

⁷⁴³ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 71, Komplexní technicko-ekonomický rozbor správní složky Sdružení pivovarů a sladoven za rok 1958, s. 6–8; tamtéž, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor za rok 1958, s. 46–53.

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 6–8; tamtéž, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor za rok 1958, s. 46–53.

linka Nama a tři linky Delta. Pivovarskému průmyslu bylo v uvedeném roce dodáno rovněž 40 nákladních automobilů a ze zahraničí byly importovány dvě etiketovačky typu Dan, vkládač lahví do beden a zařízení na sterilní stáčení sudového piva. Převážná část dodaného strojního zařízení nicméně pouze obnovovala opotřebované základní prostředky.

Plán uvádění základních fondů do provozu byl splněn pouze na 92,9 % ve výši 56,266 mil. Kčs. Nedokončená výstavba se podle rozvahy k 1. lednu 1959 zvýšila na 52,425 mil. Kčs ze 48,722 mil. Kčs na počátku roku. Nedokončenou výstavbu tvořily z větších akcí: varna na Smíchově cca 11 mil. Kčs; administrativní budova v Plzni cca 4 mil. Kčs; a část rekonstrukce pivovaru v Ostravě. Všechny uvedené akce měly být na konci roku 1958 hotovy. Nevyužitým dříve dodaným strojním zařízením, které časem zastaralo, disponovaly české pivovary a sladovny v hodnotě 693 tis. Kčs. Část zařízení byla dána do nabídkového řízení. Generální opravy ve výši 45,166 mil. Kčs byly splněny v roce 1958 na 106,48 %. Amortizační odpisy dosáhly v roce 1958 částky 112,023 mil. Kčs a opět jako v předchozích letech převyšovaly součet investic a generálních oprav v pivovarsko-sladařském odvětví.⁷⁴⁵

Investiční výstavba v roce 1959 činila v českých pivovarech a sladovnách celkem 54,447 mil. Kčs, což představovalo plnění plánu na 89,6 %.⁷⁴⁶ Centralizovaná výstavba (rekonstrukce sladovny v Prostějov) ve výši 8,015 mil. Kčs byla v roce 1959 splněna na 96,4 %. Z centralizované výstavby bylo v uvedeném roce uvedeno do provozu základních fondů pouze ve výši 2,11 mil. Kčs, oproti 8,052 mil. Kčs v plánu. Rozestavěná výstavba v prostějovské sladovně tak k 1. lednu 1960 dosáhla 10,808 mil. Kčs. Decentralizovaná výstavba ve výši 46,432 mil. Kčs byla splněna pouze na 92,2 %. Jmenovité podlimitní stavby představovaly: rekonstrukce sladovny Litovel, rekonstrukce sladovny Brodek, rekonstrukce sladovny Chrudim, rekonstrukce pivovaru Ostrava. Zbylé podlimitní stavby se týkaly pouze dokončování rozpracovaných staveb z roku 1958, takže nová výstavba až na několik akcí malého rozsahu se v roce 1959 vůbec neprováděla. Kromě ležáckých tanků a lahvových linek směřovala většina investic pouze na reprodukci základních fondů, jejichž opotřebení se ke konci roku 1959 zvýšilo na 61,7 %.

Ke konci roku 1959 bylo dosaženo 56,6 % zmechanizovaných prací na humnech. Původně plán počítal se 60 %, ale nebyl naplněn z důvodu neschválení prototypu maltmobilu z SPP Olomouc. Mechanizace prací na hvozdech dosáhla 32,6 %, ačkoliv plán počítal pouze se 30,6 %. Mechanizace ležáckých prostorů, tzn. zavedení ležáckých kovových tanků činila 34,2

⁷⁴⁵ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 71, Komplexní technicko-ekonomický rozbor správní složky Sdružení pivovarů a sladoven za rok 1958, s. 6–8; tamtéž, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor za rok 1958, s. 46–53 a 82–83.

⁷⁴⁶ Tamtéž, Komplexní technicko-ekonomický rozbor za rok 1959, Přehled hlavních ukazatelů na rok 1959, s. 2.

% oproti plánovaným 35 %. Přeprava piva v cisternách narostla oproti roku 1958, kdy smíchovský pivovar přepravil v tancích 10,36 tis. hl, na 32 tis. hl. Za plánem 150 tis. hl. ovšem výrazně zaostala z důvodu posunutí dodávky cisterny národnímu podniku Plzeňské pivovary na únor 1960. Přeprava v cisternách byla používána pro dopravu piva do stáčíren, které v nezanedbatelném počtu stále fungovaly samostatně mimo areály pivovarů. Koncem roku 1959 byla přeprava piva v tancích zavedena i v Hanáckých pivovarech.⁷⁴⁷

Plán uvádění základních fondů do provozu byl splněn na 93,3 %. Základní fondy byly v roce 1959 zvýšeny prostřednictvím investic o 58,158 mil. Kčs. Přes nenaplnění plánu se nicméně výrazně snížila hodnota rozpracovaných investic na 36,970 mil. Kčs, především díky dokončení varny ve smíchovském pivovaru. Nedokončená výstavba k 31. prosinci 1959 spočívala zejména v několikaletých rekonstrukcích sladovny Litovel – 5,721 mil. Kčs, sladovny Chrudim – 3,646 mil. Kčs, pivovaru v Ostravě – 1,314 mil. Kčs, dále v rekonstrukci chlazení v Opavě – 1,235 mil. Kčs, mlátárně ve smíchovském pivovaru – 0,566 mil. Kčs, kotelně v Malém Rohozci – 1,146 mil. Kčs, chlazení v Hradci Králové – 1,157 mil. Kčs a rekonstrukci pivovaru v Havlíčkově Brodě – 2,558 mil. Kčs. Podstatnou část nedokončené výstavby rovněž tvořily jednak ležácké tanky, které byly dodány až v posledním čtvrtletí a nebylo je možné včas podle plánu namontovat, a lahvové stáčecí linky Nama dodané až koncem roku. Hodnota nevyužitých neinstalovaných strojů meziročně poklesla na 419 tis. Kčs. Generální opravy byly v roce 1959 vyfakturovány v hodnotě 34,025 mil. Kčs, což představovalo plnění plánu na 99,5 %.⁷⁴⁸

K 1. červenci 1960 bylo ze Sdružení pivovarů a sladoven vyčleněno pět národních podniků Pražské pivovary, Plzeňské pivovary, Jihočeské pivovary, České sladovny, Moravské sladovny, které byly řízeny přímo z Ministerstva potravinářského průmyslu. Do sdružení byly naopak začleněny slovenské národní podniky Západoslovenské pivovary, Středoslovenské pivovary a Východoslovenské pivovary (srov. Kapitola 7.2.1). Komparace hodnot investiční výstavby v roce 1960 s předchozími lety je tak problematická. V archivním fondu schází totiž k roku 1960 komplexní rozbor činnosti k oběma sladařským národním podnikům. Vyčíslit je možné z dostupných pramenů jenom investice vynaložené v pivovarském průmyslu. Jednalo se pouze o decentralizované investice, jelikož jediná prováděná nadlimitní investice v uvedeném roce byla rekonstrukce sladovny v Prostějově. V celém Československu bylo vynaloženo na investiční výstavbu v pivovarnictví 58,993 mil. Kčs, v českých zemích 47,711 mil. Kčs.

⁷⁴⁷ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 73, Komplexní technicko-ekonomický rozbor za rok 1959, s. 44–49.

⁷⁴⁸ Tamtéž, s. 44–49.

Generální opravy v roce 1960 byly provedeny v nákladu 22,77 mil. Kčs v Československu a 19,89 mil. Kčs v českých zemích. Plán decentralizovaných investic a generálních oprav překonal pouze národní podnik Pražské pivovary. Zbylé sledované podniky plánovaných hodnot nedosáhly. Nedokončená výstavba k 1. lednu 1961 činila v československém pivovarském průmyslu 55,9 mil. Kčs (viz Tabulka 78).

Tabulka 78

Investice a generální opravy v pivovarském průmyslu v roce 1960					
Sdružení, podnik	Decentralizované investice		Generální opravy		Nedokončená výstavba k 1.1. 1961
	mil. Kčs	% plnění plánu	mil. Kčs	% plnění plánu	mil. Kčs
Sdružení celkem	39,29	78,70	15,70	82,90	43,27
z toho české země	28,01	84,60	12,82	79,20	
Slovensko	11,28	67,10	2,88	104,70	
Pražské pivovary	7,22	119,20	1,18	96,60	2,92
Plzeňské pivovary	9,30	76,55	4,66	98,59	6,90
Jihočeské pivovary	3,18	69,08	1,24	65,99	2,81

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 74, Komplexní rozbor činnosti SPS za rok 1960; tamtéž, karton č. 12, i. č. 75, Komplexní rozbor činnosti Jihočeských pivovarů, n.p. z let 1960; karton č. 13, i. č. 77, Komplexní rozbor činnosti Plzeňských pivovarů, n.p. na rok 1960; tamtéž karton č. 15, i. č. 78, Komplexní rozbor činnosti Pražských pivovarů za rok 1960.

7.2.4. „Rentabilita“ podniků a produktivita práce

Socialistické soutěžení bylo i po roce 1953 hlavním prostředkem – alespoň v propagační rovině – zvyšování produktivity práce. V roce 1954 zaznamenalo v pivovarsko-sladařském průmyslu oproti roku 1953 další rozšíření. Podíl soutěžících pracovníků se zvýšil z 59,3 % na 69,7 %. Počet závazků jednotlivců vzrostl z 810 na 1067 a kolektivních z 520 na 1299. Ve větší míře došlo i k zavádění sovětských pokrokových metod Čutkichova a Korebelníkové⁷⁴⁹. Formalismus ze strany soutěžících a vedoucích pracovníků nicméně stále přetrvával. Velká většina pracovníků neshledávala v soutěžení smysl a meziroční nárůst závazků a soutěžících byl způsoben politickým tlakem. Závazky v roce 1954 byly totiž uzavírány na počest X. sjezdu KSČ.⁷⁵⁰

Zvyšování produktivity práce rušením neefektivních pivovarů se v polovině padesátých let vyčerpávalo. V roce 1954 fungovalo v Československu 152 pivovarů, tj. o čtyři méně než v předcházejícím roce. Počet činných pivovarů klesl ještě v roce 1955 na 150 pivovarů. Na této hodnotě se však v dalších letech ustálil a další likvidace pivovarů nastala až v rámci reorganizací v roce 1958. V uvedeném roce bylo v provozu 147 pivovarů a v následujícím roce 1959 klesl jejich počet na 145. Uzavírány byly pouze neproduktivní pivovary v českých zemích. Počet pivovarů na Slovensku byl neměnný od konce druhé světové války až do roku 1953, kdy naopak k 12 fungujícím slovenským pivovarům jeden přibyl.

Propad produkce v roce 1954 byl tak velký, že ani uzavření čtyř podniků jej nedokázalo v ukazateli „výstav piva na jeden pivovar“ kompenzovat. Hodnota ukazatele v roce 1954 poprvé v poválečném období klesla na 67 135 hl ze 70 399 hl v roce předešlém. V českých zemích byl pokles výstavu na jeden pivovar ještě hlubší. Snížil se na 58 652 hl ze 63 173 hl. Produkce slovenských pivovarů naopak rostla a výstav na jeden pivovar se v roce 1954 dostal již na hodnotu 157 828 hl. Úroveň výstavu na jeden pivovar z roku 1953 byla překonána teprve v roce 1956. V následujících letech pak stabilně rostla. Před reorganizací v roce 1957 bylo v Československu vystaveno na jeden pivovar 83 144 hl, v českých zemích 72 671 hl a na Slovensku 193 516 hl. V roce 1959 se díky rostoucí spotřebě piva dostal výstav na jeden pivovar na hodnoty 93 821 hl v Československu, 83 162 hl v českých zemích a 202 047 hl na Slovensku (viz Tabulka 79 a Graf č. 18).

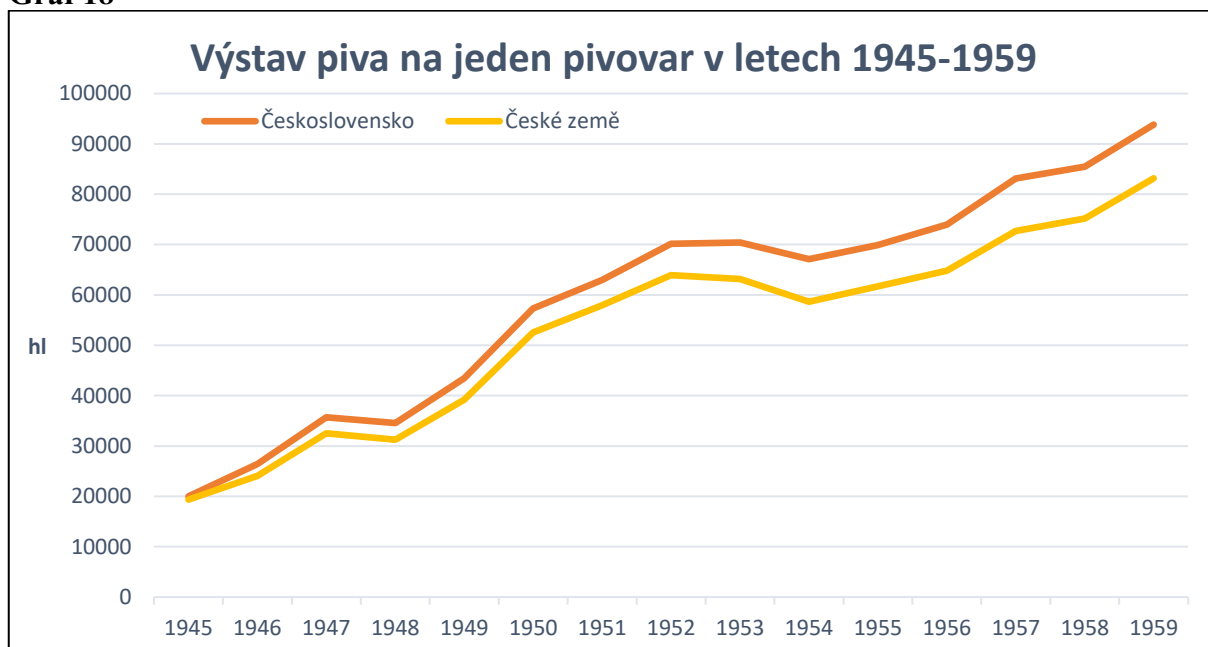
⁷⁴⁹ Alexandr Čutkich, mistr tkalcovny Krasnocholmského kombinátu podal v lednu 1949 návrh na zorganizování soc. soutěžení brigád vzorné jakosti. V dostupných dokumentech není ovšem k těmto metodám žádný detailnější popis. SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 1, i. č. 20, Zápis z porady podnikových ředitelů průmyslu pivovarského a sladařského, konané dne 17. března 1954 v Branickém pivovaru, n.p., Praha-Braník, s. 3.

⁷⁵⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 167, Souhrnná zpráva o socialistickém soutěžení za IV. čtvrtletí a rok 1954 v průmyslu pivovarském a sladařském.

Tabulka 79

Výstav piva na jeden pivovar v letech 1953–1959			
Rok	Československo	České země	Slovensko
1953	70 399	63 173	149 880
1954	67 135	58 652	157 828
1955	69 907	61 730	156 072
1956	73 994	64 798	170 910
1957	83 144	72 671	193 516
1958	85 500	75 158	192 097
1959	93 821	83 162	202 047

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 030; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 030; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 030.

Graf 18

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 030; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 030; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 030.

V dalších ukazatelích „výroba sudového piva na jednoho dělníka“ a „produktivita práce“, tj. hrubá výroba na jednoho dělníka, byl propad produkce v letech 1953 a 1954 vyrovnán již v roce 1955. Počet dělníků totiž klesal v uvedených dvou letech mnohem více, než by bylo adekvátní k uzavřeným pivovarům. Celkový počet dělníků v českých pivovarech a sladovnách se snížil z 11 383 v roce 1952 na 10 483 v roce 1954. Jejich úbytek pokračoval ještě v roce 1955, kdy jejich stav dosáhl 10 392 (viz Tabulka 80). Nejednalo se o výsledek práce plánovacích expertů. Plánované počty pracovníků zůstávaly každoročně nenaplněny. V roce 1955 byl plánovaný stav naplněn pouze na 98,3 %. Pivovary především v pohraničí a průmyslových oblastech měly obtíže sehnat kvalifikované pracovníky z důvodu vyšších

dělnických výdělků ve státem preferovaných průmyslových oborech.⁷⁵¹ Klesající trend vykazoval i počet odpracovaných hodin dělníků, který se snížil z 25 645 h v roce 1953 na 24 888 h v roce 1955. Snižování počtu dělníků tak nebylo kompenzováno zvyšováním odpracovaných přesčasových hodin, jejich podíl se v uvedených třech letech stabilně pohyboval mezi 11,2–11,7 %.⁷⁵²

Ukazatel výroby sudového piva na jednoho dělníka tak v českých zemích poklesl z rekordních hodnot v roce 1953 ve výši 1637,1 hl pouze na 1606,4 hl v roce 1954. V následujícím roce 1955 se již zvýšil na 1722,1 hl. Ukazatel nezahrnoval pouze produkci sudového piva, ale kalkuloval i s produkcemi piva lahvového a sladu, které byly přepočítány podle stanoveného koeficientu. Vyrobený 1 hl lahvového piva se rovnal 2,5 hl sudového piva a vyrobená 1 t sladu odpovídala 20,3 hl sudového piva.⁷⁵³

Ukazatel hrubé výroby na jednoho dělníka měl o trochu jiný průběh. Každoroční růst ukazatele od roku 1948 byl v českých zemích přerušen již v roce 1953. Meziročně se snížil z 86 734 Kčs v roce 1952 na 85 096 Kčs v roce 1953. V dalším roce se mírně zvýšil na 85 440 Kčs a v roce 1955 skokově narostl díky zvyšujícímu se podílu víceetapňových, tedy dražších druhů pív, na 92 085 Kčs (viz Graf 19).

Tabulka 80

Počty pracovníků pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1953–1959					
Československo					
	Celkem	Dělníků	Inženýrsko-techničtí pracovníci	Úředníků	Počet úředníků na 100 dělníků
1953	17 083	12 366	1381	1 930	15,61
1954	17 045	12 163	1460	1 861	15,30
1955	16 868	12 046	1460	1 805	14,98
1956	16 848	12 167	1434	1 737	14,28
1957	17 067	12 328	1405	1 745	14,15
1958	16 776	12 338	1155	1 693	13,72
1959	17 092	12 759	1208	1 659	13,00
České země					
1953	14 584	10 770	1204	1 539	14,29
1954	14 474	10 483	1260	1 476	14,08
1955	14 340	10 392	1249	1 428	13,74
1956	14 334	10 490	1227	1 372	13,08
1957	14 508	10 606	1201	1 376	12,97

⁷⁵¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 71, Komentář k ročním výkazům Roč Prům 1955-21 a 22, s. 2.

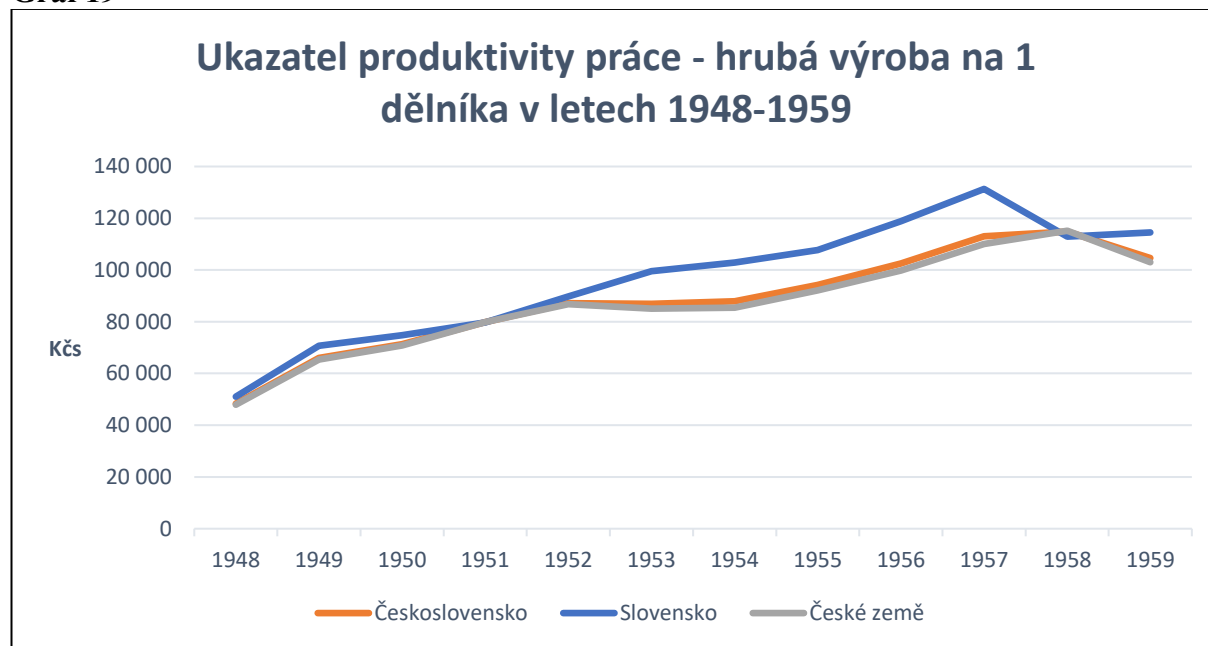
⁷⁵² Tamtéž, karton č. 15, i. č. 80, Vývoj ukazatelů v plánu práce a mzdových fondů od r. 1950.

⁷⁵³ Tamtéž, Vývoj ukazatelů v plánu práce a mzdových fondů od r. 1950.

1958	14 257	10 604	978	1 356	12,79
1959	14 534	10 949	1000	1 340	12,24
Slovensko					
1953	2499	1596	177	391	24,50
1954	2571	1680	200	385	22,92
1955	2528	1654	211	377	22,79
1956	2514	1677	207	365	21,77
1957	2559	1722	204	369	21,43
1958	2519	1734	177	337	19,43
1959	2558	1810	208	319	17,62

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 060; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 060; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 060.

Dynamický růst produkce piva i sladu v letech 1956–1960 probíhal prakticky při srovnatelném počtu celkových pracovníků. V rámci celého Československa zaznamenal pivovarsko-sladařský průmysl v roce 1959 zvýšení jejich počtu pouze na 17 092 ze 16 868 v roce 1955. Srovnatelné údaje pro české země pak činí 14 340 pracovníků v roce 1955 oproti 14 534 pracovníků v roce 1959. Počty dělníků rostly v uvedeném období mnohem rychlejším tempem. V Československu se jejich počty zvýšily o 713, ze 12 046 v roce 1955 na 12 759 v roce 1959. Počet dělníků v českých pivovarech a sladovnách se z toho zvýšil o 557, ze 10 392 v roce 1955 na 10 949 v roce 1959. Ukazatel výroby sudového piva na jednoho dělníka se v českých zemích do roku 1956 zvýšil na 1824,1 hl. Pro další roky není již tento ukazatel k dispozici. Hrubá výroba na jednoho dělníka rostla poměrně vysokým tempem až do roku 1958, kdy dosáhla v českých zemích hodnoty 115 166 Kčs. Růst uvedeného ukazatele by pokračoval pravděpodobně i v následujícím roce, nicméně změna metodiky výpočtu hrubé výroby snížila hodnotu ukazatele na 102 998 Kčs. Na Slovensku ukazatel hrubé výroby na jednoho dělníka vykazoval v letech 1948–1957 každoroční zvýšení a ve většině let dosahoval lepších hodnot než v českých zemích. Pouze v letech 1951 a 1958 byla průměrná hodnota hrubé výroby na jednoho dělníka v českých pivovarech a sladovnách vyšší. Nejvyšší hodnoty dosáhl ukazatel v roce 1957, kdy činil 131 321 Kčs na jednoho dělníka (viz Graf 19, Tab. č. 80).

Graf 19

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 056; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 056; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 056.

Počty administrativních pracovníků vykazovaly v období let 1954–1959 opačný trend než u dělnických pozic. Počet úředníků se v roce 1959 snížil oproti roku 1953 o 281 v případě Československa a o 199 v českých zemích. Ukazatel počtu úředníků na 100 dělníků tak klesl v roce 1959 na 13 v Československu, na 12,24 v českých zemích a na 17,62 na Slovensku (viz Tabulka 80). Vyšší hodnoty tohoto ukazatele na Slovensku byly zdůvodňovány provozem oblastních skladů a odbytových míst ve slovenských krajích. V českých zemích probíhalo zásobování většinou přímo z pivovarů, které byly v dostatečném počtu a více méně rovnoměrně rozmístěny po území české části státu. Na Slovensku nebylo ovšem možné zásobovat celé území ze 13 pivovarů, které byly navíc většinou umístěny v západní části Slovenska. Pro zásobování určitého rajonu musely tak být zřízeny samostatné sklady, jejichž zaměstnanci z většiny tvořili administrativní pracovníci.⁷⁵⁴

Pokles počtu administrativních a inženýrsko-technických pracovníků byl způsoben reorganizacemi národních podniků pivovarsko-sladařského odvětví. Zvýšením počtu národních podniků z 22 na 46 v roce 1953 narostl současně počet nedělnických pracovníků, protože každý národní podnik musel disponovat vlastním technicko-hospodářským aparátem. Reorganizace, které snížily v roce 1954 počet národních podniků na 41, v roce 1955 na 30 a roku 1958 na 17, působily opačným způsobem (srov. Kapitola 7.2.2). Technicko-hospodářské pozice se

⁷⁵⁴ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, I. část textová, s. 130–131.

centralizovaly a odstraňovaly se jejich duplicity. Reorganizace v roce 1958 měly největší dopad na pozice tzv. inženýrsko-technických pracovníků, jejichž počty se v uvedeném roce skokově zredukovaly na 1155 ze 1405 v roce 1957 pro Československo a na 978 ze 1201 v českých zemích (viz Tabulka 80).

Podíl vyplacených mezd na hrubé výrobě se v roce 1954 zvýšil v Československu na 21,8 % a překonal roční hodnoty v první pětiletce. V českých zemích byl podíl o něco vyšší 22,1 %, na Slovensku 20,4 %. Pokles mzdových nákladů z důvodu meziročního snížení počtu pracovníků v roce 1954 kompenzoval stabilní každoroční růst průměrné hodinové mzdy pivovarských a sladařských dělníků, který se zvýšil z 5,47 Kčs v roce 1953 na 5,88 Kčs v roce 1954 (viz Graf 20). V následujících letech podíl vyplacených mezd klesal a v roce 1958 poklesl na 17,2 % v Československu, 17 % v českých zemích a 18,5 % na Slovensku. V roce 1959 se tento podíl opět zvýšil, ale pouze díky změně metodiky výpočtu hrubé výroby (viz Tabulka 81).

Tabulka 81

Přehled hrubé výroby a podílu mezd na její výši v letech 1953–1959			
Rok	Hrubá výroba v mil. Kčs²	Hrubá výroba na 1 dělníka v Kčs²	Podíl vyplacených mezd a platů k hrubé výrobě v %
Československo			
1953	1075,39	86 964	20,6
1954	1068,47	87 846	21,8
1955	1135,18	94 237	20,4
1956	1246,54	102 453	19,3
1957	1393,93	113 071	17,8
1958	1417,08	114 854	17,2
1959¹	1334,92	104 626	19,0
České země			
1953	916,49	85 096	20,6
1954	895,67	85 440	22,1
1955	956,95	92 085	20,7
1956	1047,17	99 825	19,6
1957	1167,80	110 107	18,1
1958	1221,22	115 166	17,0
1959¹	1127,73	102 998	19,3
Slovensko			
1953	158,90	99 564	20,8
1954	172,80	102 857	20,4
1955	178,23	107 757	19,1
1956	199,38	118 890	17,7
1957	226,14	131 321	16,3
1958	195,85	112 949	18,5

1959¹	207,20	114 473	17,8
-------------------------	---------------	----------------	-------------

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 056; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 056; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 056.

¹ Změna metodiky výpočtu hrubé výroby.

² Ve velkoobchodních cenách roku 1956.

Průměrné měsíční výdělky českých pivovarských a sladařských dělníků se každoročně zvyšovaly po celé sledované období. Od roku 1953 vystoupaly z 1085 Kčs na 1274 Kčs v roce 1959 (viz Tabulka 82). Podobným tempem rostla i průměrná hodinová mzda dělníka, která se zvýšila z 5,47 Kčs v roce 1953 na 6,56 Kčs v roce 1959 (viz Graf 20). Z grafu č. 21 je patrné, že nejnižší rozdíl mezi průměrnými výdělky českých dělníků a inženýrsko-technických pracovníků v pivovarsko-sladařském odvětví v období let 1949–1960 byl zaznamenán v letech 1954 a 1955. Nejvíce převyšovali technici svými výdělky dělníky v roce 1951 a poté na konci sledovaného období. V roce 1951 byly vyšší než dělnické mzdy rovněž platy úředníků, které se jinak svou výší pohybovaly těsně nad úrovní dělnických mezd, od roku 1954 dokonce pod ní.

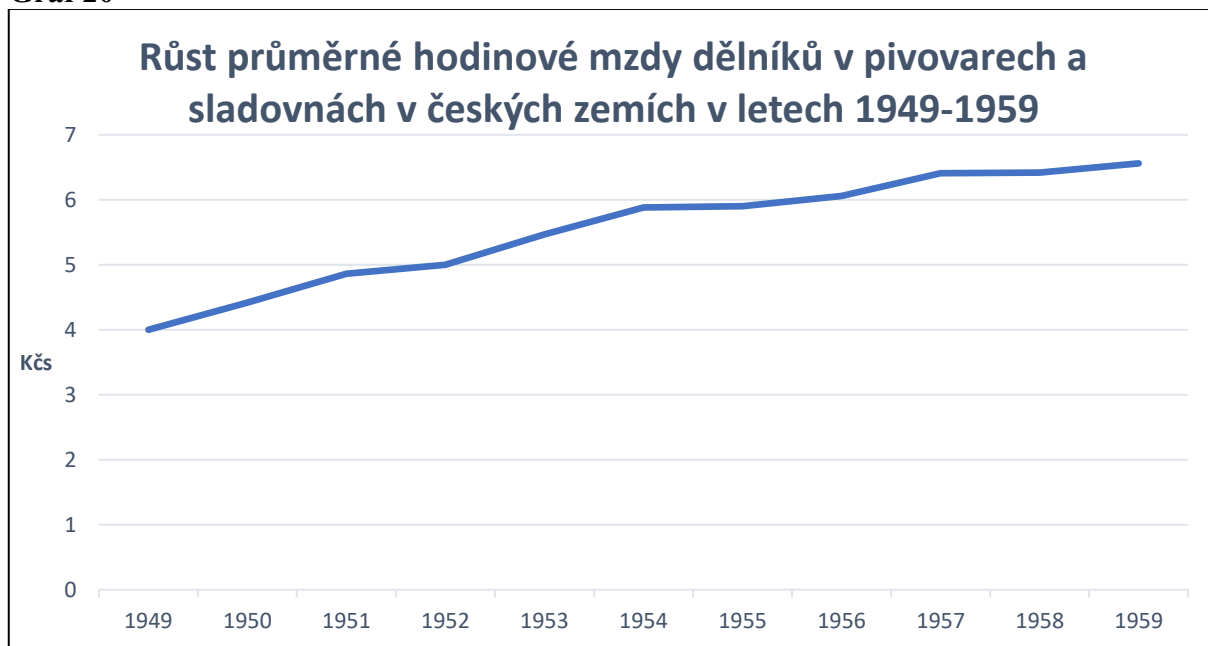
Tabulka 82

Průměrné měsíční výdělky v pivovarech a sladovnách v letech 1948–1953						
Rok	Kčs			Poměr mezd		
	Dělníci	Inženýrsko-tech. pracovníci	Úředníci	Dělníci	Inženýrsko-tech. pracovníci	Úředníci
1954	1163	1369	1112	100	118	96
1955	1178	1394	1113	100	118	94
1956	1210	1529	1166	100	126	96
1957	1245	1516	1168	100	122	94
1958	1246	1539	1212	100	124	97
1959	1274	1644	1234	100	129	97

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 064; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 064; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 064.

* Přepočet na hodnoty po měnové reformě.

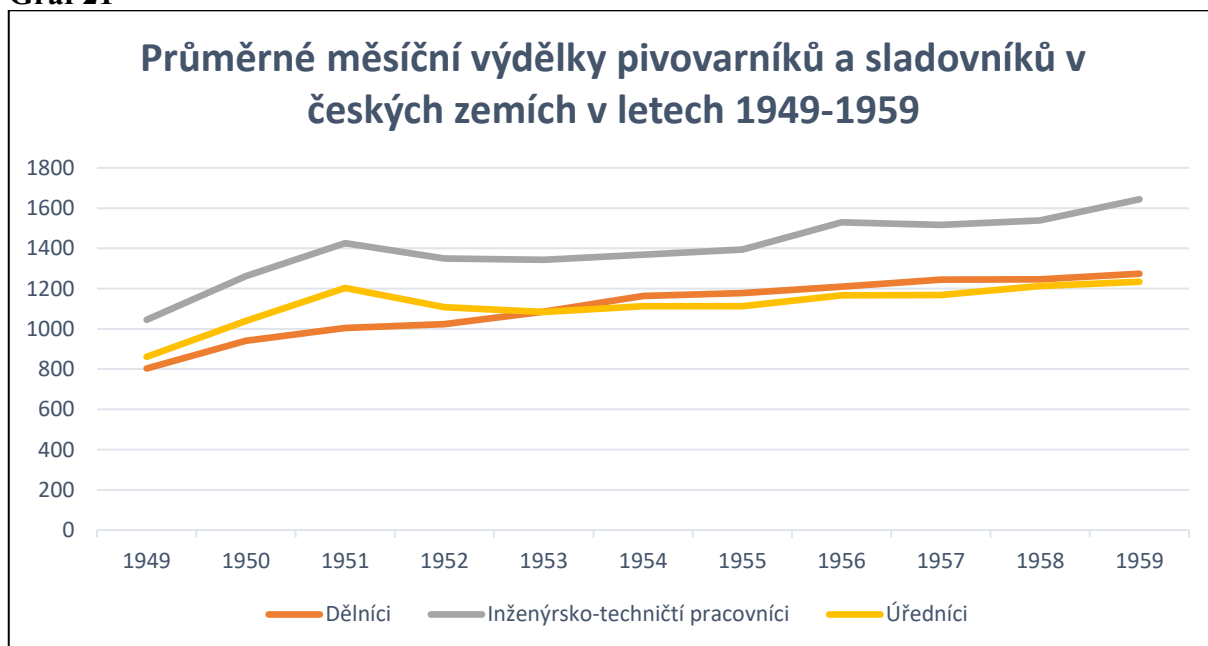
Graf 20

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 063; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 063; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 063.

* Přepočet na hodnoty po měnové reformě.

Graf 21

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 064; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 064; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 064.

* Přepočet na hodnoty po měnové reformě.

Změna metodiky k 1. lednu 1953 přispěla k určité stabilizaci účetního systému a sledovaných ukazatelů a je tedy možné zanalyzovat výkazy zisku a plánu snižování vlastních nákladů v delší časové řadě. Předcházející období takovou analýzu neumožňovalo z důvodu

permanentních reorganizací a každoročních metodických změn, které se projevují i rozmanitým a torzovitým archivním materiálem v účetních výkazech ústředních orgánů pivovarsko-sladařského průmyslu.

Tabulka 83

Hlavní ukazatele hospodářských výsledků Hlavní správy pivovarů a sladoven v letech 1953–1957 (české země)							
		1953	1954	1955	1956	1957	Formuláře
Hrubá výroba	Plán (mil. Kčs)	992,6	910,0	923,0	977,8	1100,3	Roč Prům-21, Roč Prům 1953-5
	Skutečnost (mil. Kčs)	905,4	887,3	953,1	1047,2	1167,8	
	Splnění (%)	91,2	97,5	103,3	107,1	106,1	
Výroba zboží	Plán (mil. Kčs)	843,8	782,8	759,4	841,3	956,7	Uč Prům 1-12, Roč Prům-21, Roč Prům 1953-5
	Skutečnost (mil. Kčs)	773,1	747,6	793,3	900,7	1012,2	
	Splnění (%)	91,6	95,5	104,5	107,1	105,8	
Úplné vlastní náklady (ÚVN) na veškeré vyrobené zboží	Plán (mil. Kčs)	723,8	681,9	723,4	837,6	908,8	Roč Prům 3-12, Roč Prům 2-04
	Skutečnost (mil. Kčs)	680,6	697,6	712,5	822,4	898,5	
	Rozdíl (%)	-6,0	+2,3	-1,5	-1,8	-1,1	
Podíl ÚVN na 100 Kčs vyr. zb. (%)		88,03	88,0	93,4	89,8	91,3	
Snížení ÚVN při srovnatelné výrobě zboží	Plán (%)	-3,04	-2,12	-2,54	-7,43	N/A	Rozbor účetních výkazů, Roč Prům 3-12, Roč Prům 1953-6
	Skutečnost (%)	-3,02	-4,75	-3,75	-5,77	N/A	
Zisk z realizace výroby zboží	Plán (mil. Kčs)	123,0	69,1	58,5	58,6	98,5	Rozbor účetních výkazů
	Skutečnost (mil. Kčs)	88,0	48,2	73,1	79,7	114,9	
	Splnění (%)	71,5	69,7	125,0	136,1	116,7	
Hospodářský výsledek za celkovou činnost (zisk/ztráta)	Plán (mil. Kčs)	123,0	51,0	39,1	37,2	76,5	Roč Prům 2-04, Uč Prům 4-04, Roč Prům 1953-14, Rozbory účetních výkazů
	Skutečnost (mil. Kčs)	96,7	36,6	55,6	55,8	92,0	
	Splnění (%)	78,6	71,7	142,2	150,0	120,3	

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 69–73, karton č. 25–26, i. č. 166–170.

V nastavených podmínkách – velkoobchodních cen, daňových odvodů a výši mezd – vykazoval pivovarsko-sladařský průmysl následující výsledky. Pokles spotřeby piva po provedení měnové reformy v polovině roku 1953 se podepsal na strmém propadu zisku z výroby zboží v roce 1954. Zisk meziročně spadl o téměř polovinu na 48,2 mil. Kčs. Přestože státní plán na uvedený rok s poklesem zisku kalkuloval, byl skutečný pokles ještě výrazně nižší než plánované hodnoty. Plán zisku z celkové činnosti byl splněn pouze na 69,7 %. Podobně jako v roce 1953 nesplnila ani v roce 1954 drtivá většina pivovarských národních podniků podmínky pro přiděl do ředitelského fondu a ministerstvo potravinářského průmyslu muselo

tyto podmínky pro Hlavní správu pivovarů a sladoven mimořádně upravovat, aby alespoň nějaký příděl byl pivovarům přiznán. Úpravy byly zdůvodňovány tím, že nesplnění plánu bylo na straně spotřebitele nikoliv výrobce a pracovníci podniků neměli možnost tuto situaci, jakkoliv ovlivnit. V roce 1954 bylo přiděleno do ředitelských fondů pivovarů a sladoven 404 947 Kčs, což představovalo pro investiční činnost takřka zanedbatelnou položku.

Nicméně v dalších letech pivovarníci z propadu v roce 1954 profitovali. Plány zisku z výroby zboží na rok 1955 a 1956 byly totiž po špatných výsledcích nastaveny velmi nízko, ještě níže, než byly hodnoty zisku v plánu na rok 1954. Od roku 1955 nastal opětovný růst spotřeby piva a pivovarsko-sladařský průmysl velmi lehce dosahoval nadplánových zisků. V roce 1955 byl plán zisku z výroby zboží splněn na 125 % v roce 1956 dokonce na 136,1 % (viz Tabulka 83). Vzhledem k tomu, že nadplánový zisk byl odměňován vyšším procentním přídělem do ředitelského fondu, zvýšil se příděl do ředitelského fondu v uvedeném roce takřka desetinásobně oproti roku 1954 na 3 612 050 Kčs. Pivovarům a sladovnám byl navíc mimo ředitelský fond přiznán pro rok 1956 podíl 20 % z nadplánového zisku, který činil 4 113 555 Kčs (viz Tabulka 84).⁷⁵⁵ Pro srovnání celkové provedené investice, které byly v roce 1956 začteny do základních fondů, činily 41,197 mil. Kčs. Z ředitelského fondu bylo v roce 1956 využito celkem pouze 1,941 mil. Kčs – 652 tis. Kčs na rozšíření výroby, 557 tis. Kčs na zlepšení kulturní a sociální péče a 732 tis. Kčs na výplatu odměn. Zbytek částky byl přesunut do dalšího roku.⁷⁵⁶

Hmotná zainteresovanost fungovala tak spíše na emočním základě, než podle výkonů pracovníků a hospodářských výsledků podniků. Při výrazných propadech produkce a neplnění plánu bylo sestavování plánovaných úkolů pro následující roky zatíženo pesimismem, zatímco v opačném případě se objevovaly tendence k optimistickým očekáváním. V pivovarsko-sladařském odvětví se takové objevily již v plánu na rok 1957. V uvedeném roce došlo k největšímu meziročnímu zvýšení hrubé výroby a zisku z výroby zboží od roku 1953. Plán zisku z výroby zboží byl však oproti předchozím dvou letům splněn „pouze“ na 116,7 %. Při vyšších výkonech tak teoreticky mohly podniky inkasovat nižší příděly a při nižších výkonech naopak vyšší. Rozhodujícím faktorem byl odhad zisku ze strany plánovačů, jejichž úlety mohly celý systém hmotné zainteresovanosti deformovat.

⁷⁵⁵ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 170, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1957, s. 4.

⁷⁵⁶ Tamtéž, i. č. 169, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1956, s. 4.

V roce 1957 byl však nižší nadplánový zisk kompenzován zvýšením podílu z nadplánového zisku na 30 %. Pivovary a sladovny tak obdržely 4,667 mil. Kčs. Spolu s podílem z nadplánového zisku z roku 1956 disponovaly pivovary a sladovny celkovou částkou 8,780 mil. Kčs. Během roku 1957 bylo použito na financování decentralizovaných investic pouze 1,918 mil. Kčs a na generální opravy 1,987 mil. Kčs. K 1. lednu 1958 zůstávalo nevyčerpano 4,125 mil. Kčs. Příčinou bylo nedodržení uzavřených smluv ze strany dodavatelských firem. V Podnikových fondech pracujících, které nahradily ředitelské fondy, zůstávalo k 1. lednu 1958 nevyčerpaných dalších 1,395 mil. Kčs.⁷⁵⁷

Tabulka 84

Přehled o hospodářských výsledcích roku 1956 jednotlivých národních podniků					
Národní podnik	Spl. výr. zboží %	Plán zisku	Skutečný zisk	Splnění v %	20% podíl z nadpl. zisku
Braník	112,81	375 000	784 242	209,13	81 848
Smíchov	104,90	8 124 000	9 355 101	115,15	246 220
Holešovice	103,10	1 448 000	1 953 947	134,94	101 189
Velké Popovice	106,53	1 659 000	2 035 274	122,68	75 255
Beroun	111,69	-410 000	-316 308	122,85	18 738
Krušovice	111,39	1 045 000	1 594 302	152,56	109 860
Kolín	107,38	412 000	533 168	129,41	24 234
České Budějovice	107,00	505 000	2 316 143	458,64	362 228
Protivín	109,68	-143 000	238 553	366,82	76 310
Plzeň	100,21	2 345 000	3 870 890	165,07	305 178
Staňkov	106,06	-1 659 000	-1 588 637	104,24	14 073
Cheb	106,90	624 000	1 561 111	250,18	187 422
Most	104,10	2 309 000	1 866 996	80,86	-
Litoměřice	115,04	802 000	1 889 572	235,61	217 514
Louny	120,60	-217 000	481 724	421,99	139 745
Vratislavice	107,56	-1 479 000	-1 354 773	108,39	24 846
Klášter	105,51	-548 000	-118 898	178,30	85 820
Hradec Králové	110,87	1 264 000	1 770 359	140,06	101 272
Trutnov	114,12	-466 000	22 745	204,88	97 749
Pardubice	108,22	3 014 000	4 412 637	146,40	279 727
Jihlava	105,55	-1 350 000	-1 923 740	57,50	-
Brno	113,66	4 402 000	6 221 747	141,34	363 949
Přerov	109,10	1 291 000	1 542 988	119,52	50 397
Uherský Brod	109,79	231 000	444 824	192,56	42 765
Jarošov	108,66	437 000	745 985	170,70	61 797

⁷⁵⁷ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 170, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1957, s. 4–5.

Ostrava	107,47	3 441 000	2 472 841	71,86	-
České sladovny	103,78	1 086 000	2 834 156	260,97	349 631
Olomoucké sladovny	103,97	5 302 000	7 033 358	132,65	346 272
Hanácké sladovny	107,63	1 624 000	2 440 220	150,26	163 244
Jihomoravské sladovny	113,28	1 707 000	2 638 355	154,56	186 271
Celkem	107,60	37 175 000	55 758 883	150,00	4 113 555

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 170, Průvodní zpráva k ročním souhrnným účetním výkazům průmyslových podniků odvětví pivovarského a sladařského za rok 1957, s. 20.

Podnikům hlavní správy pivovarů a sladoven se v letech 1953–1957 dařilo každoročně minimálně o 3 % snižovat „Úplné vlastní náklady“, které byly v jednotlivých letech přepočteny na srovnatelnou výrobu zboží. V roce 1956 byly dokonce tyto náklady sníženy o 5,77 %. Paradoxně v tomto roce očekával plán vyšší snížení úplných vlastních nákladů o 7,43 % a plán snížení úplných vlastních nákladů nebyl oproti předchozím dvěma letům splněn.

Pravděpodobně nejvíce vypovídajícím ukazatelem efektivity podniků představoval „Podíl úplných vlastních nákladů na 100 Kčs vyrobeného zboží“. Pivovarům a sladovnám se dařilo držet podíl nákladů kolem 90 % hodnoty vyrobeného zboží (viz Tabulka 85), přestože byly velkoobchodní ceny v letech 1954–1957 zafixovány na stejné hodnotě a mzdy se naopak zvyšovaly. V roce 1956 vykazoval nejlepší podíl ÚVN na 100 Kčs vyrobeného zboží Smíchovský pivovar, n.p. ve výši 81,26 %. U čtyřech pivovarů – Beroun, Staňkov, Vratislavice a Jihlava – naopak ÚVN překračovaly výrobu zboží.

Tabulka 85

Ukazatelé nákladů za rok 1956 u jednotlivých podniků	
Národní podnik	Úplné vlastní náklady na 100 Kčs Výroby zboží
Braník	90,73
Smíchov	81,26
Holešovice	89,09
Velké Popovice	91,42
Beroun	100,12
Krušovice	87,71
Kolín	94,60
České Budějovice	92,75
Protivín	94,04
Plzeň	94,15
Staňkov	105,68
Cheb	90,78
Most	86,90
Litoměřice	91,55

Louny	92,77
Vratislavice	104,47
Klášter	96,57
Hradec Králové	86,35
Trutnov	96,11
Pardubice	85,30
Jihlava	103,16
Brno	85,44
Přerov	93,12
Uherský Brod	92,65
Jarošov	92,40
Ostrava	85,85
České sladovny	93,58
Olomoucké sladovny	90,92
Hanácké sladovny	92,00
Jihomoravské sladovny	91,30

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 25, i. č. 169, Ukazatele nákladů za rok 1956.

Sdružení pivovarů a sladoven, které od 1. dubna 1958 zastřešovalo téměř všechny pivovary a sladovny v českých zemích (až na Státní pivovar v Jindřichově), pokračovalo i v letech 1958 a 1959 v překračování plánovaných zisků. Plánovaný zisk z výroby zboží byl v roce 1958 překonán o 5,4 % a v roce 1959 dokonce o 8,2 % při výši zisku 167,83 mil. Kčs. Plán zisků byl tedy plněn lépe než plány hrubé výroby a výroby zboží. V roce 1958 byla splněna hrubá výroba na 101 % a výroba zboží na 100 % při 105,4% plnění plánu zisku z výroby zboží. Podobné hodnoty vykazuje i plnění plánu v roce 1959. Hrubá výroba je splněna na 103,7 %, výroba zboží na 104,2 % při plnění plánovaného zisku z výroby zboží na 108,2 %. Hodnoty hrubé výroby nejsou mezi lety 1958 a 1959 komparovatelné, jelikož se od 1. ledna 1959 změnila pravidla pro výpočet hrubé výroby. Sdružení se dařilo vykazovat i nižší úplné vlastní náklady, než byly stanoveny plánem. V roce 1958 mělo oproti plánu o 1,4 % nižší úplné vlastní náklady a v roce 1959 o 0,5 % (viz Tabulka 86)

Tabulka 86

Hlavní ukazatele hospodářských výsledků Sdružení pivovarů a sladoven (české země)			
		1958	1959
Hrubá výroba	Plán (mil. Kčs)	1209,376	1087,400
	Skutečnost (mil. Kčs)	1221,223	1127,726
	Splnění (%)	101	103,7
Výroba zboží	Plán (mil. Kčs)	1052,153	1085,984
	Skutečnost (mil. Kčs)	1124,883	1132,023
	Splnění (%)	100	104,2
Úplné vlastní náklady (ÚVN) na veškeré vyrobené zboží	Plán (mil. Kčs)	1003,097	1081,302
	Skutečnost (mil. Kčs)	988,609	1075,697

	Rozdíl (%)	1,4	0,5
Zisk z realizace výroby zboží	Plán (mil. Kčs)	128,543	155,178
	Skutečnost (mil. Kčs)	135,445	167,830
	Splnění (%)	105,4	108,2
Hospodářský výsledek za celkovou činnost (zisk/ztráta)	Plán (mil. Kčs)	107,041	130,927
	Skutečnost (mil. Kčs)	116,186	142,377
	Splnění (%)	102,5	108,7

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 72, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1958, Základní ukazatele plánu na rok 1958; tamtéž, i. č. 73, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1959, Základní ukazatele plánu na rok 1959.

Po reorganizačních změnách Sdružení pivovarů a sladoven od 1. července 1960 (srov. Kapitola 7.2.1) jsou sledované ukazatele za rok 1960 neporovnatelné s předchozími lety. Komparaci především znemožňuje nedostupnost komplexních rozborů nebo jiných dokumentů pro plán na rok 1960 k národnímu podniku Obchodní sladovny. Následující přehled hrubé výroby, výroby zboží, úplných vlastních nákladů a zisku u Sdružení pivovarů a sladoven a národních podniků Pražské pivovary, Plzeňské pivovary a Jihočeské pivovary je tak spíše orientační. Z tabulky je nicméně patrné, že pivovarské podniky i v roce 1960 dosahovaly nadplánových hodnot, jak v ukazatelích hrubá výroba a výroba zboží, tak i v plánovaném zisku z výroby zboží. Hodnoty úplných vlastních nákladů jsou k dispozici pro uvedený rok pouze u Sdružení pivovarů a sladoven a Plzeňských pivovarů. Sdružení se v roce 1960 podařilo vykázat o 0,7 % nižší než plánované ÚVN a národnímu podniku Plzeňské pivovary o 0,34 % nižší (viz Tabulka 87).

Tabulka 87

Hlavní ukazatele hospodářských výsledků za rok 1960 u pivovarských podniků					
Ukazatel		Sdružení pivovarů a sladoven	Pražské pivovary	Plzeňské pivovary	Jihočeské pivovary
Hrubá výroba	Plán (mil. Kčs)	758,96	115,75	204,94	90,03
	Skutečnost (mil. Kčs)	787,63	121,19	210,71	92,93
	Splnění (%)	103,80	103,80	102,82	103,25
Výroba zboží	Plán (mil. Kčs)	760,93	120,98	217,58	93,23
	Skutečnost (mil. Kčs)	784,87	126,66	225,36	95,85
	Splnění (%)	103,10	104,70	103,57	102,81
Úplné vlastní náklady (ÚVN) na veškeré vyrobené zboží	Plán (mil. Kčs)	783,37	N/A	193,22	N/A
	Skutečnost (mil. Kčs)	778,25	N/A	192,57	N/A
	Rozdíl (%)	0,7	N/A	0,34	N/A
Zisk z realizace výroby zboží	Plán (mil. Kčs)	113,97	24,84	32,83	11,79
	Skutečnost (mil. Kčs)	121,55	25,49	33,44	12,49
	Splnění (%)	106,60	102,62	101,85	105,90
Hospodářský výsledek za	Plán (mil. Kčs)	95,97	22,62	N/A	9,21
	Skutečnost (mil. Kčs)	101,20	23,06	N/A	9,74
	Splnění (%)	105,50	101,92	N/A	105,70

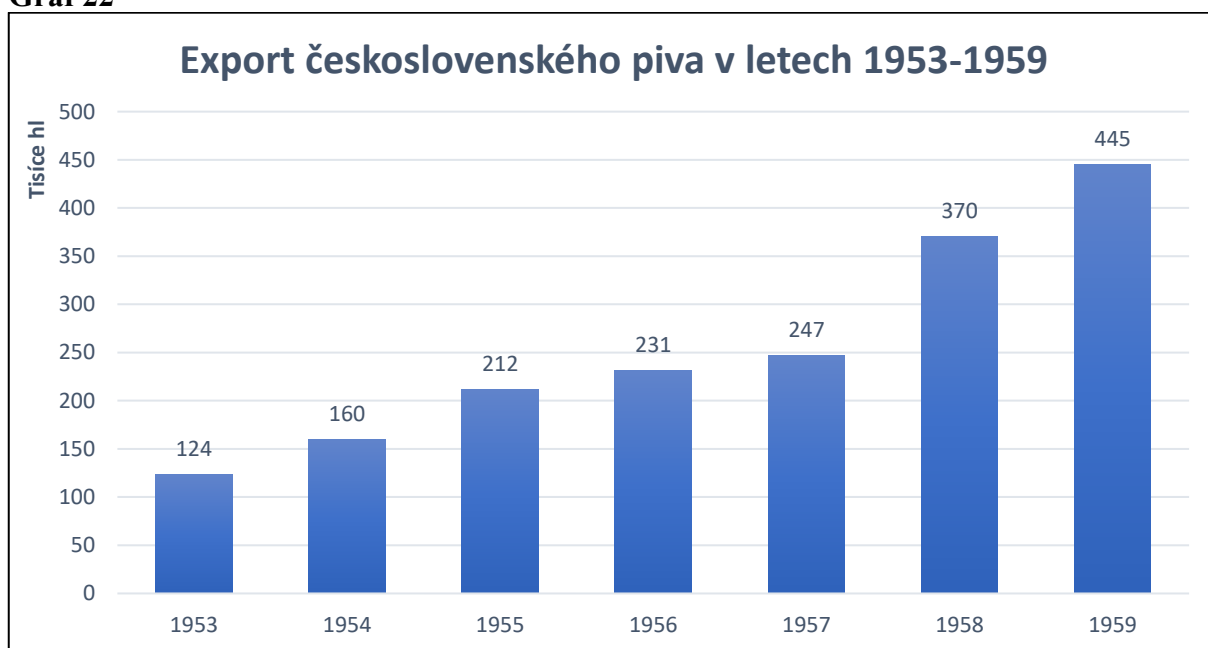
celkovou činnost (zisk/ztráta)					
---	--	--	--	--	--

Pramen: SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 11, i. č. 73, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Sdružení pivovarů a sladoven na rok 1960; tamtéž, i. č. 75, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Jihočeských pivovarů na rok 1960; tamtéž, i. č. 77, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Plzeňských pivovarů na rok 1960; tamtéž, i. č. 78, Komplexní technicko-ekonomický rozbor Pražských pivovarů na rok 1960.

7.2.5. Exportní výsledky pivovarsko-sladařského odvětví

Export pivovarsko-sladařského odvětví probíhal jako v minulých letech přes Koospol, výsadní podnik zahraničního obchodu. Vývoz československého piva rostl každoročně od roku 1953 až do roku 1959. Údaje pro export za rok 1960 nejsou bohužel k dispozici. Za rok 1954 se export piva zvýšil o více než 25 tis. hl na 159 694 hl (viz Graf 22). Vývoz táhly opět dodávky do Německa (SRN+NDR), jež se meziročně zvýšily z 95 640 hl na 122 743 hl, a do Maďarska, které se zdesetinásobily na 10 892 hl. Export na devizové trhy naopak klesal. Pouze export československého piva do USA se v roce 1953 odrazil při hodnotách 190 hl ode dna a v roce 1954 činil 606 hl.

Graf 22

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 112; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 112; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 112.

Dodávky do zemí východního bloku zvedaly československý export piva i v následujících letech. Roku 1955 se na celkovém exportu ve výši 211 999 hl podílelo Maďarsko 20 649 hl a Německo (SRN+NDR) 153 263 hl. V roce 1956 je poprvé v pivovarských statistikách uveden export piva zvlášť pro NDR. V letech 1956–1959 zaujímal NDR podíl z celkového exportu československého piva do „Německa“ více než 90 %. Export do Západního Německa dosahoval pouze 13 359 hl, zatímco do NDR ve stejném roce směřovalo 143 522 hl. Podobný poměr exportu mezi německými státy je možné předpokládat rovněž v předcházejících letech. Největší meziroční zvýšení bylo v roce 1956 zaznamenáno ve vývozu do Maďarska, který se během jednoho roku zvýšil z 20 649 hl na 52 708 hl. Pozvolna se zvyšoval rovněž export do Polska, který v roce 1956 činil již 3714 hl. Vývoz do Sovětského

svazu, který se v dokumentech Hlavní správy pivovarů a sladoven bohužel objevuje pouze sporadicky pro určité roky, představoval v uvedeném roce 5551 hl.⁷⁵⁸ Z celkového exportu československého piva v roce 1956 ve výši 231 111 hl, tak 205 495 hl směřovalo do zemí východního bloku – Německa, Maďarska, SSSR a Polska. Dalších necelých tisíc hektolitřů bylo vyvezeno dohromady do Rumunska, Bulharska a Albánie. Export na devizové trhy ve sledovaných zemích v letech 1953–1955 více méně stagnoval. V roce 1956 se však vývoz na některá tradiční exportní teritoria výrazně propadl. Jednalo se například o Itálii (meziroční pokles z 3979 hl na 961 hl), Velkou Británii (z 1224 hl na 301 hl) a mimoevropské trhy. Export do Asie klesl z 8093 hl na 1406 hl, do Afriky z 4743 hl na 3725 hl a do Ameriky z 1217 hl na 1156 hl. Výjimku představovaly pouze USA, kde se podařilo navýšit export piva na 877 hl (viz Tabulka 88).

Tabulka 88

Vybraní importéři československého piva v letech 1953–1959 (hl)							
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Evropa celkem	115 480	150 790	197 587	224 572	202 189	360 897	429 190
Belgie	1380	1149	1080	1137	1056	2635	1190
Francie	3290	2559	3354	3674	3860	3855	3350
Holandsko	20	44	97	99	56	35	60
Itálie	3490	3266	3979	961	1579	1067	940
Maďarsko	1020	10 892	20 649	52 708	38 097	53 930	44 090
SRN	95 640	122 743	153 263	13 359	16 933	20 835	27 020
NDR				143 522	130 399	127 025	127 100
Polsko	1750	2120	3088	3714	2676	11 947	6360
Rakousko	1030	1076	1129	1191	1137	2495	4110
Švýcarsko	1870	1772	2104	1738	2376	2704	4690
Velká Británie	1420	1170	1224	301	1698	1550	1950
Asie celkem	2540	2413	8093	1406	4717	3728	5760
Afrika celkem	4980	5292	4743	3725	5160	4255	9480
Amerika celkem	350	1030	1217	1156	1356	1431	870
USA	190	606	491	877	854	699	740
Austrálie	210	169	359	252	232	101	10

⁷⁵⁸ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 14, i. č. 72, Ekonomicko-statistické bilance roku 1956, s. 15.

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 105b; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 105b; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 105b.

Vývoz československého piva do devizových oblastí zaznamenal zlepšení již v následujícím roce 1957. Vývozy piva do Maďarska, NDR a Polska meziročně poklesly v součtu přes 28 tis. hl, přesto celkový vývoz piva vzrostl na 246 875 hl. Zvýšil se především export do Západního Německa na 16 933 hl, které představovalo největší odběratelský trh mimo východní blok. Meziročně rostl vývoz piva rovněž do Francie, Itálie, Švýcarska, Velké Británie i na mimoevropské trhy. Zvýšení exportu do kapitalistických států nemohlo ovšem kompenzovat propad dodávek do výše zmíněných tří středoevropských lidově-demokratických republik a pokrýt meziroční nárůst. S největší pravděpodobností bylo v roce 1957 vyvezeno větší množství piva do Sovětského svazu, jehož objem není v dostupných pramenech k dispozici. V korunovém vyjádření dosáhl celkový československý pivní export v roce 1957 již 25,6 mil. Kčs a jeho podíl na exportu Československa se zvýšil na 0,262 % (viz Tabulka 89).

Tabulka 89

Podíl exportu sladu a piva na celkovém vývozu Československa v letech 1953–1959					
Rok	Export ČSR	Export sladu		Export piva	
	mil. Kčs	mil. Kčs	Podíl na vývozu ČSR (%)	mil. Kčs	Podíl na vývozu ČSR (%)
1953	7 152,7	112,0	1,57	11,9	0,166
1954	7 237,8	119,1	1,65	15,3	0,211
1955	9 467,4	112,9	1,19	22,8	0,241
1956	9 987,3	129,1	1,29	23,2	0,232
1957	9 775,7	132,3	1,35	25,6	0,262
1958	N/A	126,2	N/A	36	N/A
1959	N/A	130,6	N/A	49,3	N/A

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 112; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 112; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 112.

¹ Rozdílné hodnoty finančního vyjádření exportu piva v roce 1947 v retrospektivních přehledech (15,2 mil. Kčs) a dokumentech hodnotících úkoly dvouletého plánu (22,5 mil. Kčs) je pravděpodobně způsoben diferencí mezi vývozními a plánovacími cenami.

Československý pivní export v následujících dvou letech skokově rostl. V roce 1958 se zvýšil o více než 120 tis. hl na 370 412 hl a v roce 1959 dál poskočil na 445 310 hl. Rychlý růst exportu byl s největší pravděpodobností tažen dodávkami do Sovětského svazu. Export piva do jedenácti evropských zemí, které byly sledovány v přehledech pivovarského ústředního orgánu (viz Tabulka 88), dosahoval v roce 1958 v součtu 228 078 hl z celkových 360 897 hl prodaného československého piva v Evropě. Velkou část zbylého objemu musel odebrat Sovětský svaz, jelikož bylo nereálné, aby československé pivo našlo v jiných evropských zemích během

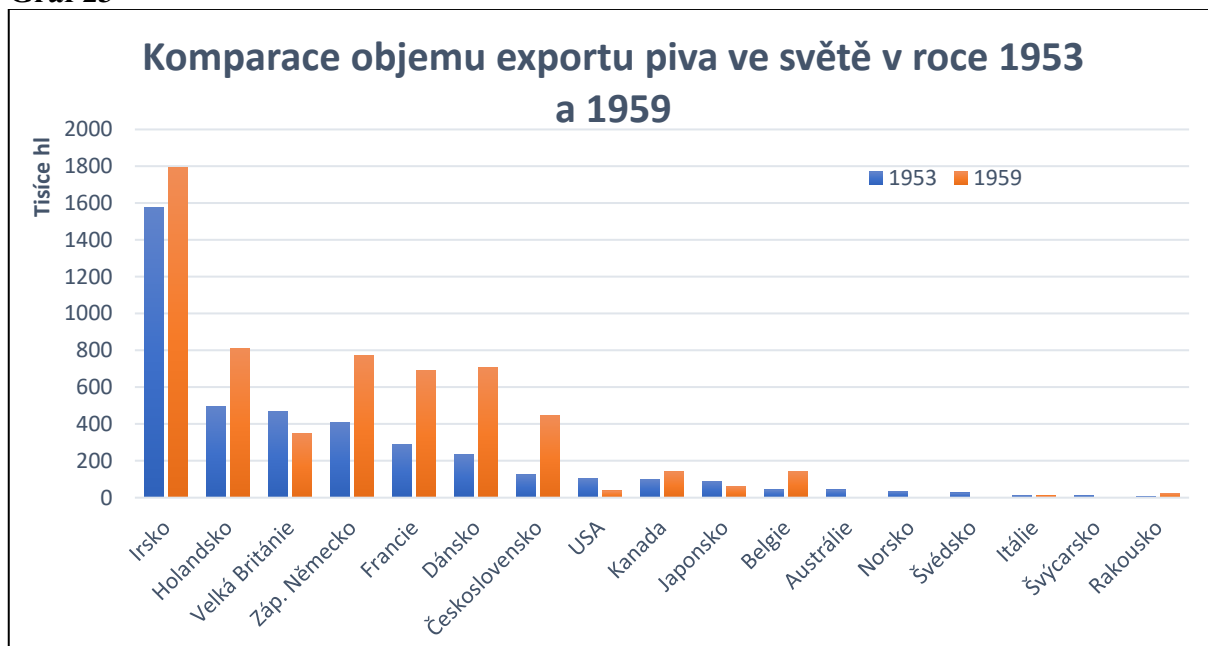
jednoho roku nový odbyt v takovém rozsahu. O velkých dodávkách do Sovětského svazu se zmiňoval rovněž komplexní rozbor hospodaření národního podniku Plzeňské pivovary na rok 1958.⁷⁵⁹ Velké exporty piva do SSSR byly s největší pravděpodobností způsobeny československým pasivním saldem ve vzájemném obchodě, který byl způsoben importem surovin a vojenského materiálu do Československa (srov. Kapitola 7.1.5).

Stejně příčiny měl zřejmě i skokový růst exportu československého piva v roce 1959 na 445 310 hl. Sledovaných jedenáct evropských zemí odebralo v uvedeném roce v součtu pouze 220 860 hl, dokonce méně než v předchozím roce. Celkový export do evropských zemí přitom činil 429 190 hl. Pravděpodobné exporty piva do Sovětského svazu tak velmi výrazně vylepšily pozici Československa mezi světovými pivními exportéry. Československu se v roce 1959 podařilo překonat v pivním exportu Velkou Británii, jejíž vývoz piva byl v roce 1953 ještě téměř čtyřikrát vyšší než u Československa. Před Československem se v objemu exportu nacházely pouze Irsko, Holandsko, Západní Německo, Francie a Dánsko.

Vynikající exportní výsledky československého piva by však velmi rychle povadly, pokud by se sledovaly pouze v exportu na devizové trhy. Na tradiční evropská exportní teritoria českého piva – SRN, Rakousko, Švýcarsko, Velká Británie, Belgie, Holandsko, Itálie a Francie – bylo v roce 1959 v součtu vyvezeno pouze 43 310 hl. Spolu s exporty do Asie, Afriky a Ameriky, které v součtu činily 16 120 hl, a menšími exportními dodávkami piva do dalších evropských kapitalistických států by československý pivní export jenom lehce přesáhnul 60 tis. hl, což byla zhruba úroveň exportu Japonska (viz Graf 23). Konkurenceschopnost československého piva nebyla tedy v tržních podmínkách nijak valná a exportních úspěchů bylo dosaženo z drtivé většiny na „trzích“ východního bloku, kde nerozhodovaly kvalita piva nebo prodejní schopnosti, ale pouze volné výrobní kapacity.

⁷⁵⁹ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 13, i. č. 77, Komplexní rozbor hospodaření národního podniku Plzeňské pivovary za rok 1958, s. 10.

Graf 23

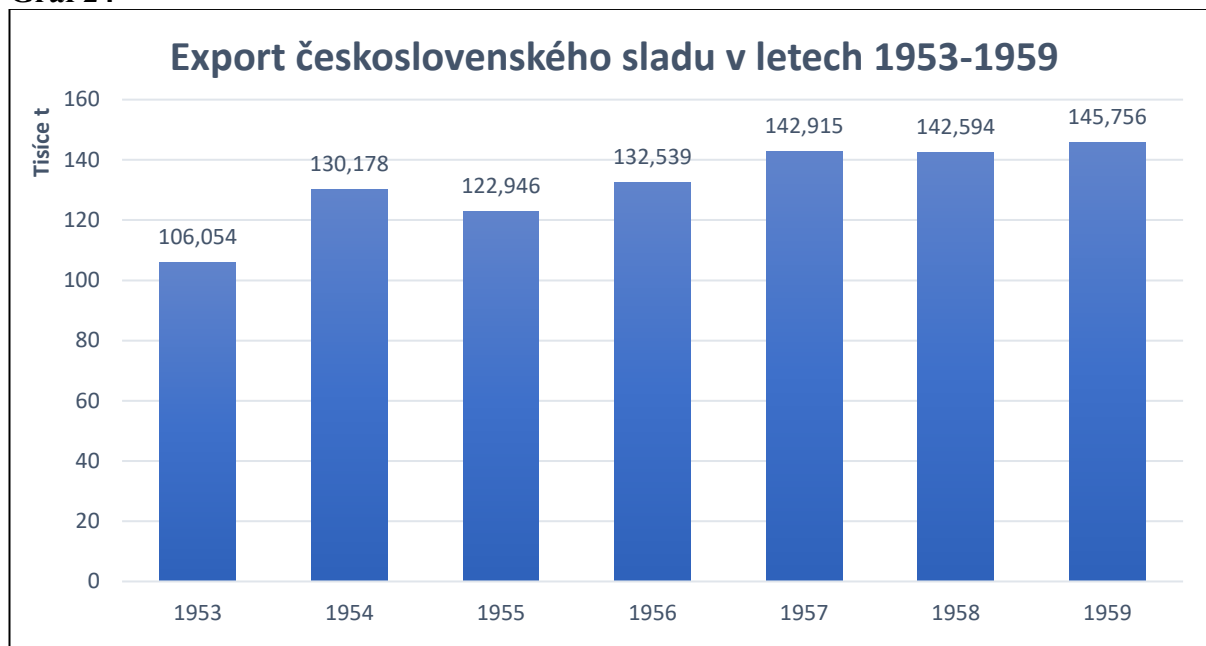

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 110 tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 110; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 110.

Produkci piva na export zůstávaly pověřeny i v roce 1959 stále pouze tři národní podniky – Pražské pivovary, Jihočeské pivovary a Plzeňské pivovary. Jejich podíly na exportu je možné odhadnout z plánu výroby na rok 1959. Plánovaná výroba exportního piva ve výši 403 450 hl byla rozdělena následovně: Pražské pivovary 110 000 hl, Jihočeské pivovary 94 300 hl a Plzeňské pivovary 199 150 hl.⁷⁶⁰

Rostoucím exportem v letech 1953–1959 se mohli chlubit rovněž sladaři. Roční export sladu postupně vystoupal z 106 054 t v roce 1953 až na 145 756 t v roce 1959. Stále ovšem zaostávali za exportními výkony prvorepublikových sladařů, kteří během roku 1929 exportovali 178 515 t sladu. Ve finančním vyjádření se navíc jednalo za stejné období pouze o zvýšení ze 112 mil. Kčs na 130,6 mil. Kčs. V podílu na celkovém exportu Československa se tak vývoz sladu v roce 1957 snížil na 1,35 % oproti 1,57 % v roce 1953 a 2,45 % v roce 1929 (viz Tabulka 49 s. 244).

⁷⁶⁰ SOA Praha, fond Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964), karton č. 9, i. č. 67, Plán výkonů na rok 1960, List. č. 3.

Graf 24

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 106 tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 106; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 106.

Méně oslnivé výsledky v celkovém objemu exportu však vyniknout v jeho teritoriální struktuře. Většina sladového exportu mířila do tzv. devizové ciziny a její podíl se na celkovém exportu během let 1953–1959 navýšil. Sovětský svaz v roce 1959 odebral 26 270 t sladu oproti 34 050 t v roce 1953. Přitom v letech 1955–1958 byly sovětské importy výrazně nižší než v roce 1959. Vývoz československého sladu do NDR není možné mezi lety 1953 a 1959 komparovat, ale mezi roky 1956 a 1959 se rovněž snížil z 18 505 t na 15 999 t (viz Tabulka 90). Do Švýcarska se naproti tomu mezi lety 1953 a 1959 export sladu zvýšil z 21 694 t na 23 639 t. V roce 1956 navíc odebralo Švýcarsko dokonce 35 937 t a bylo největším importérem československého sladu vůbec. Nad hodnotou 10 tis. t se v roce 1959 držel export sladu do Západního Německa. V roce 1957 dokonce překonal s objemem 18 653 t NDR. Mezi lety 1953 a 1959 rostly i objemy dodávek na menší exportní trhy. Export československého sladu do Belgie se v uvedeném období zvýšil ze 4987 t na 7226 t, do Holandska z 5532 t na 7330 t, Rakouska z 0 na 3400 t, Portugalska z 0 na 166 t, Velké Británie z 244 t na 2925 t a Švédska z 61 t na 4416 t. Pokles exportu sladu do Itálie byl pouze mírný z 6234 t v roce 1953 na 5251 t v roce 1959 a mohl být způsoben do značné míry i sezónními výkyvy podobně jako v případě Francie, kde ovšem export sladu ve stejném období poklesl již velmi citelně z 3492 t na 900 t.

Na mimoevropských trzích slavil československý slad rovněž úspěchy. Do Asie se mezi roky 1953 a 1959 zvýšil z 1861 t na 4643 t a do Afriky z 1515 t dokonce na 7246 t. Pouze na americký kontinent export sladu poklesl z 14 112 t v roce 1953 na 11 249 t v roce 1959,

především z důvodu výpadku importů Brazílie. V tomto případě se ovšem mohlo jednat opět pouze o sezónní výkyv. V roce 1958 odebrala Brazílie dokonce 14 008 t a celkový export československého sladu na americký kontinent činil 16 230 t (viz Tabulka 90).

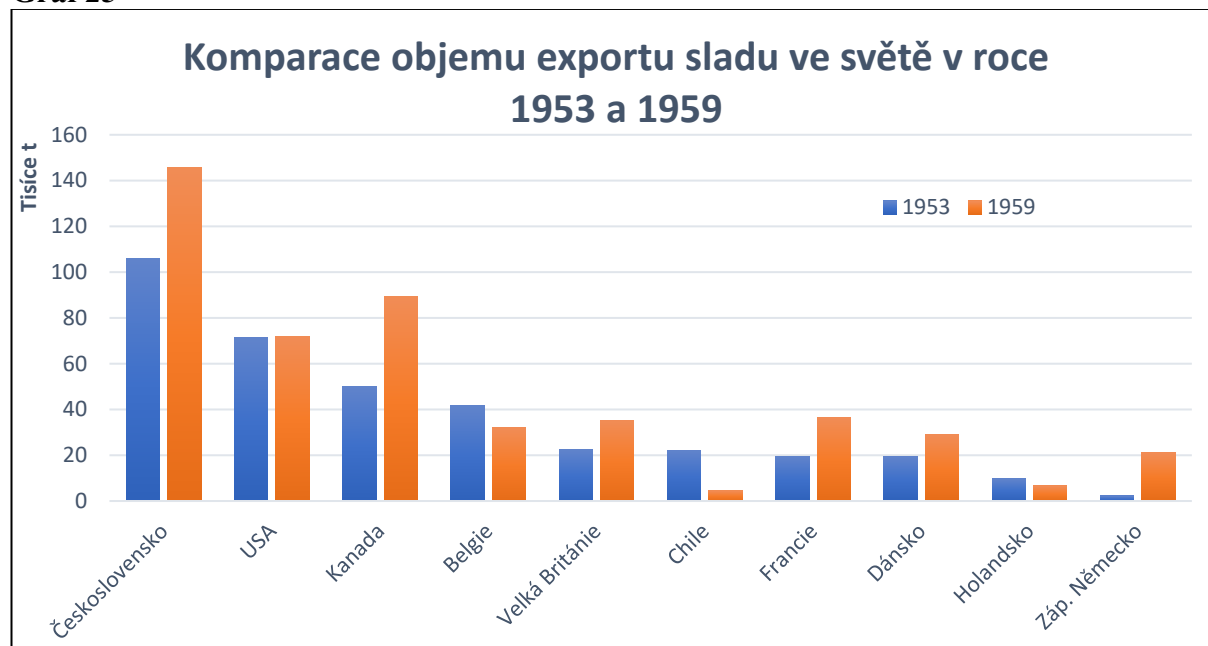
Tabulka 90

Vybraní importéři československého sladu v letech 1953–1959 (t)							
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Evropa celkem	88 566	116 119	105 434	116 731	99 804	112 316	122 588
Belgie	4987	4485	5637	5175	5850	6946	7226
Francie	3492	2733	1990	1915	1100	2907	900
Holandsko	5532	6298	8309	10 885	6020	8185	7330
Itálie	6234	5914	5873	6762	4711	5875	5251
SRN	11 699	20 366	28 119	11 776	18 653	13 410	10 677
NDR				18 505	18 503	15 998	15 999
Portugalsko	-	200	2065	593	400	742	166
Rakousko	-	1120	7145	4040	2492	2961	3400
SSSR	34 050	30 000	-	8130	14 009	19 423	26 270
Švédsko	61	73	6920	3338	1656	2392	4416
Švýcarsko	21 694	22 590	23 115	35 937	24 747	24 856	23 639
Velká Británie	244	6616	5115	73	270	191	2925
Amerika celkem	14112	10 155	12 814	9469	16 374	16 230	11 249
Brazílie	11 218	9001	11 714	8503	13 458	14 008	9609
USA	-	-	-	-	-	-	-
Asie celkem	1861	1488	2207	1900	8473	8620	4643
Afrika celkem	1515	2416	2491	4439	3665	5428	7246

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 109; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 109; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 109.

Konkurenceschopnost československého sladu na kapitalistických trzích byla s československým pivem neporovnatelná. V letech 1953–1959 českoslovenští sladaři svou pozici největšího světového exportéra sladu na kapitalistických trzích udržely a vyjma Kanady vůči jiným zemím ještě upevnily (viz Graf 25). Většímu prosazení československého sladu na světových trzích pravděpodobně bránily mnohem více než tlak zahraniční konkurence pouze přetížené výrobní kapacity.

Graf 25

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 109.

7.3. Nepřítel nebo pomocník? Konzumace piva v socialistické společnosti

7.3.1. Rizika a přínosy alkoholické spotřeby v diskursu rozhodovací struktury komunistického režimu

„Socialistická a komunistická společnost předpokládá člověka nejen vzdělaného a uvědomělého, ale i ukázněného a osvobozeného od všech neblahých přežitků minulosti. Mezi zvláště zhoubné a společensky nebezpečné přežitky patří alkoholismus, který závažným způsobem ztěžuje a narušuje cestu ke komunistické společnosti. Proto boj proti alkoholismu je také součástí boje za komunismus v naší vlasti.“⁷⁶¹

Podobná ideologická vymezení, jež považují alkoholismus neslučitelný s komunistickou společností a shledávají jej jako pozůstatek kapitalismu, se objevují také v NDR a Sovětském svazu.⁷⁶² Přežitky kapitalismu spojené s alkoholem měly zaniknout zřízením kolektivního vlastnictví a seberealizací proletariátu ve výstavbě socialismu. Připisování morálních poklesků proletariátu v konzumaci alkoholu pouze vlivu „vykořisťovatelského“ systému se ovšem stávalo dvojsečné. Rostoucí spotřeba alkoholu po nástupu komunistické strany k moci mohla být v konfrontaci dvou společenských systémů v bipolárně rozděleném světě interpretována jako příčina pokračujícího nebo dokonce gradujícího hospodářského a společenského strádání proletariátu a legitimitu „výstavby socialismu“ zásadně zpochybňovat. Neodstranění alkoholismu v socialistické společnosti rovněž problematizovalo další ideologickou konstrukci využívanou československým komunistickým režimem: „rodina základ státu“. Devastující účinky alkoholismu na rodinu byly ve společnosti všeobecně vnímány a nemusely být ani podkládány odbornými studiemi.⁷⁶³ Morální závazek socialismu usilovat o potlačení nebo dokonce odstranění alkoholické spotřeby

⁷⁶¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví ČSR, karton č. 2, Materiály pro schůzi vlády 1962, Důvodová zpráva k zákonu o boji proti alkoholismu.

⁷⁶² „V SSSR jsou sociální kořeny alkoholismu podryty. Ale tento nejškodlivější přežitek kapitalistické minulosti není u nás ještě překonán. I v sovětské společnosti jsou elementy propadlé alkoholismu a lidé, kteří onemocněli následkem nadměrného požívání alkoholických nápojů.“ Moskevská Pravda č. 26. VII. 1954, Národní archiv Praha, Ministerstvo zdravotnictví ČSR, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 1; „Motivy k alkoholickému konzumu jsou silně závislé na společenských formách, které buď základní zájmy vládnoucí třídy na spotřebu alkoholu interesují, nebo se je snaží na minimum redukovat. V podmínkách vykořisťovatelské společnosti měl alkohol funkci „tlumiče starostí“ (Sorgenbrecher), který alespoň dočasně překonal psychologické dopady osobní hospodářské a společenské nouze.“ Bundesarchiv Berlin, fond Ministerium für Gesundheitswesen, sign. DQ113/108, Politisch-ideologische Grundpositionen zur Überwindung des Alkoholmißbrauchs in der DDR.

⁷⁶³ Počet rozvodů z důvodu alkoholismu jednoho z manželů měl od začátku padesátých let výrazně rostoucí tendenci. V r. 1950 byl alkoholismus příčinou ve 4,6 % rozvedených manželství, v r. 1965 se tento počet zvýšil na 14 %. Národní archiv Praha, Ministerstvo zdravotnictví ČSR, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu rok 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva, s. 10; tamtéž, Materiály pro vládu rok 1967, karton č. 6 Zpráva o boji s alkoholismem jako negativním společenským jevem a příčinou kriminality, s. 4.

ze společnosti bylo ovšem v systému chronické neefektivnosti plánované ekonomiky obtížné zrealizovat. Ideologická vymezení socialismu vůči alkoholu, přestože měla jasný cíl přispět k morální legitimitě odstranění předchozího společenského systému a nastolení „diktatury proletariátu“, tak paradoxně v konfrontaci s každodenností socialistické společnosti potenciálně ohrožovala morální kredit socialistického státního zřízení.

Negativní faktor alkoholické spotřeby spočívající v ideologické neslučitelnosti alkoholu se socialistickou společností není v ovšem v hospodářské a mocenské oblasti pro komunistický režim tak jednoznačný. Pouťorový režim v zájmu sebezáchovy a reprodukce moci komunistické strany reflektoval celou paletu nejenom negativních, ale rovněž pozitivních důsledků alkoholické spotřeby.

Východoněmecký lékař Friedrich Herber ve své knize „Alkohol“ z roku 1971 považoval socialistické státní zřízení z ekonomického hlediska ve své podstatě protialkoholní. Vycházel z předpokladu negace ekonomické ziskovosti produkce alkoholických nápojů v konfrontaci se společenskými náklady spotřeby alkoholu. Zestátněním produkce a distribuce alkoholu přebíral stát roli kapitalistických podnikatelů a vzhledem k jeho výdajům pokrývajícím náklady spojené s dopady alkoholické spotřeby měla být zainteresovanost státu na jejím růstu minimálně neutrální. Zvýšená spotřeba alkoholu přinášela, jak růst státních příjmů, tak paralelně výdajů.⁷⁶⁴ Herberova zjednodušující dedukce vychází z mylné představy socialistického státního zřízení jako monolitického celku. Ředitelé národních podniků v lihovarnickém a pivovarském průmyslu, stejně jako vedoucí restauračních zařízení a maloobchodních prodejen byli podobně zainteresováni zvyšovat obrát, jako předchozí majitelé jejich podniků.⁷⁶⁵ Proti doporučení zdravotnických organizací a orgánů bezpečnosti tak v byrokratickém dohadování minimálně stejně pádné argumenty dokázali pokládat na stůl představitelé průmyslu a obchodu.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ Herber, Friedrich: Alkohol. Prozente – Promille – Probleme. Verlag Volk und Gesundheit, Berlín 1971, s. 31–37.

⁷⁶⁵ Extrémní příklad rozporu oficiálně proklamované politické linie a jednání „kapitánů průmyslu“ je náborová a mzdová strategie sovětsko-německé akciové společnosti Wismut (Sowjetisch-Deutschen Aktiengesellschaft Wismut) v NDR. Východoněmecký režim nezřídka akcentoval kritiku Friedricha Engelse mířící na průmyslníky v počátcích anglické industrializace, kteří používali přiděly alkoholu dělníkům za účelem snížení jejich nespokojenosti s těžkými a rizikovými pracovními podmínkami. Společnost zabývající se uranovou těžbou pro sovětské atomové zbraně nebyla k praktikám z období rané anglické industrializace daleko. Ve stížnosti z ledna 1989 zaslané paralelně vedení podniku, ministerstvu školství, školní radě a ředitelství školy ve Weimaru je jeden z otců pobouřen metodami náborového pracovníka hornického podniku, který při náboru v 9. třídách několika základních škol ve Weimaru nejenom pomlčel o zdravotních rizicích práce v uranovém dole, ale především lákal 14 a 15leté žáky na dotované ceny lihovin pro zaměstnance podniku. Kochan, Thomas: Blauer Würger so trank die DDR. Aufbau Verlag, Berlín 2011, s. 354–355

⁷⁶⁶ V prognostické zprávě o vývoji spotřeby alkoholických nápojů jsou zmíněny argumenty producentů a distributorů: nezanedbatelný státní příjem z prodeje lihovin díky jejich vysokému zdanění, vysoká finanční hodnota lihových nápojů v poměru k prodejní ploše, jenž usnadňuje sektoru obchodu plnit plánované normy. Bundesarchiv Berlín, fond Institut für Marktforschung, sign. DL 102/753, Die Probleme der prognostischen Entwicklung des Verbrauchs an alkoholischen Getränken bis zum Jahr 1990.

Vysoké zdanění alkoholu oproti jiným druhům konzumního zboží navíc interestovalo stát na výrobě alkoholických nápojů již ve státních zřízeních předcházejících nástupu komunistických režimů. Zestátněním podniků výroby a distribuce alkoholických nápojů převzal stát pomyslnou roli „podnikatele“ v tomto sektoru a jeho zainteresovanost na spotřebě alkoholu se zvýšila. Potvrzuje to nárůst státních příjmů z prodeje alkoholických nápojů v období státního socialismu. Československý abstinentní svaz srovnal participaci státu na tržbách z prodeje alkoholu v šedesátých letech s obdobím první republiky, rakousko-uherské monarchie a se západoevropskými státy Švýcarskem a SRN. Roku 1901 tvořily daňové odvody z alkoholických nápojů v českých zemích 18 % z prodejní ceny. V období první republiky poklesly dokonce na 15 % v roce 1927. V šedesátých letech ovšem československý stát inkasoval z prodeje alkoholických nápojů již celou polovinu tržeb. Daňové příjmy z prodeje alkoholu v západních zemích byly mnohonásobně nižší. V SRN činily 14,6 % a ve Švýcarsku 12,6 %.⁷⁶⁷

Produkce alkoholických nápojů získávala na důležitosti především v souvislosti s jedním ze zásadních a stále narůstajících problémů československé plánované ekonomiky – nerealizovanou kupní silou a hromadících se úspor obyvatelstva. Vládnoucí režim formálně zvyšoval životní úroveň obyvatelstva, zejména dělnických vrstev, růstem mezd při nezměněných nebo mírně rostoucích cenách výrobků a bez ohledu na růst produktivity práce. Zvyšování cen bylo politicky neakceptovatelné z obavy ze sociálního pohybu. Vytvářela se tím stále větší anomálie, kdy růst produkce spotřebního zboží nedokázal držet krok s růstem kupní síly obyvatelstva. Na „trhu“ se vyskytovalo více peněžních prostředků než zboží a služeb. V tržním prostředí by inflace dostala celý systém opět do rovnováhy, ale při zafixování cen výrobků a růstu mezd systém produkoval stále více finančních prostředků, které obyvatelstvo nemělo za co utratit.

Krátkodobé, ale dokonale efektivní, řešení přinesla peněžní reforma z roku 1953. Její negativní odezva ve veřejném mínění, a na ojedinělých místech dokonce otevřená vystoupení proti mocenské hegemonii vládnoucí strany, odrazovala elity komunistické strany opakovat podobná řešení. V šedesátých letech již nebylo možné použít předchozí účelové zdůvodnění reformy o nutnosti odstranění zisků z černého trhu během války a vystoupit proti opozičním projevům s takovou mírou brutality jako v padesátých letech. Restriktivní měnové opatření bylo možné aplikovat pouze v případě přiznání chybnosti dosavadních zásahu do národního

⁷⁶⁷ Archiv Národního muzea, fond Československý abstinentní svaz 1890–1981, karton č. 1, Mareš A.: Historie československého abstinentního hnutí, část IV., s. 57.

hospodářství a nefunkčnosti celého systému. Následkem by byla ztráta nebo výrazné podkopání legitimacy vládnoucího režimu.

Do hry vstupovaly navíc vnější vlivy a zakotvení Československa ve strukturách bipolárně rozděleného světa. Po oznámení plánu Nikity Chruščova „dohnat a předejít USA“ ve spotřebě mléka a masa nebylo již soupeření východního a západního bloku omezeno pouze na vesmírný výzkum a zbrojní výrobu, ale nově se objevila na poli konfrontace také spotřeba. Uspokojování konzumních potřeb mělo přinést „zmrtvení“ potenciální nespokojenosti společnosti a větší stabilitu komunistického režimu, jehož legitimita by se neodvíjela pouze od represivních zásahů proti obyvatelstvu, ale mnohem více od jeho tichého souhlasu. Československá plánovaná ekonomika se ovšem nepotýkala pouze s neschopností uspokojit konzumní přání svých obyvatel inspirovaná západní kulturou (prostřednictvím filmu, televize, literatury, turistiky apod.) a sociální pamětí éry první republiky, ale během padesátých let narůstala do problémů vedle nedostatku průmyslového zboží⁷⁶⁸ také neuspokojená poptávka po zemědělských produktech. Zemědělská výroba nedokázala pokrývat poptávku a Chruščovovy plány situaci v Československu ještě zhoršovaly. Zvýšení spotřeby základních potravinářských výrobků v SSSR bylo možné uskutečnit pouze na úkor snížení sovětského exportu zemědělských komodit. Pro Československo se jednalo o cca 500–700 tis. tun obilí ročně.⁷⁶⁹ Sovětsko-čínská roztržka na počátku šedesátých let a následný výpadek zahraničního obchodu ČSSR s Čínou problém ještě více eskalovaly.

Vysoké zdanění výrobků, dostatečné produkční kapacity, minimální nároky na import surovin a neschopnost ostatních sektorů ekonomiky pokrývat poptávku tak vytvářely z produkce alkoholických nápojů vítaný prostředek k odčerpávání nerealizované kupní síly. Komparativně zajímavou představu o rozsahu významu alkoholické spotřeby v československé plánované ekonomice je možné získat z přehledu prodeje alkoholických nápojů v osmdesátých letech. Například v období 1980–1986 vykazoval prodej alkoholických nápojů v ČSSR 24–30

⁷⁶⁸ Zpráva o zásobovací situaci jako ilustraci přikládá dopis tajemníka pro průmysl ONV v Bruntále adresovaný ÚV KSČ: „...Využívám této výzvy a chci Ti napsat o situaci v zásobování, nelekni se, nebude to maso a masné výrobky. To se dá pracujícím ještě jakž takž vysvětlovat. Hůře se však vysvětluje, proč například nemáme v obchodech hliníkové lžice a přístroje vůbec, nebo proč nejsou k dostání na děcka od 12 do 15 let svetry, košile, punčochové kalhoty apod. Velmi těžko se vysvětluje, proč není vata, vložky Violeta, svačninové sáčky, ubrousky, toaletní papír a řada dalšího druhu zboží, jak je uvedeno v přiložené zprávě odboru pro obchod rady ONV Bruntál... Přál bych ti slyšet některé připomínky k této zásobovací situaci od pracujících. Píši o tom proto, že nám tato situace opravdu činí velmi velké politické škody a potíže. Věř, že je člověku všelijak, jenom ne dobře, máš-li slyšet ve vlaku – autobuse a jinde narážky například takového druhu: „no vidíte, co jsme si dali do pojmenování naší republiky dvě S, hned to poznat, za chvíli nebude asi nic v obchodech“. I když jsou to hlasy lidí, kteří nám ještě nepřejí, přesto v poslední době se nespokojenost začíná projevovat značnou měrou i u poctivých občanů a dokonce i u členů strany.“ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Politické byro ÚV KSČ 1954–62, sv. 342, a.j. 433 bod 18, Zpráva o zásobovací situaci, Příloha IV.

⁷⁶⁹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Komise ÚV KSČ pro životní úroveň 1963–1968, svazek č. 1, arch. j. 1–3, Směry řešení životní úrovně, s. 5.

mld. Kčs ročně, což představovalo již 22 % hodnoty prodeje potravinářského zboží (ČSR 20 %, SSR 25 %). Ve prospěch státního rozpočtu bylo na dani z alkoholických nápojů a tabáku odvedeno v roce 1986 celkem 23,2 mld. Kčs (z piva 5,9 mld. Kčs, vína 1,7 mld. Kčs, lihovin 9,1 mld. Kčs a tabákových výrobků 6,5 mld. Kčs). Vysoké daňové zatížení, které činilo u piva cca 45 %, vína cca 40 %, destilátů cca 80 % a tabákových výrobků 69 % z maloobchodní ceny vytvářelo přímou úměrnost mezi snížením spotřeby alkoholických nápojů a poklesem výnosu daně z obrátu. Snížení spotřeby alkoholu a cigaret pouze o 20 % by se projevilo poklesem rozpočtových příjmů o 4,6 mld. Kčs. Nahrazení tohoto výpadku výnosem daně z obrátu z průmyslového zboží, jehož průměrné daňové zatížení činilo 23 %, by si vyžádalo zvýšit jeho dodávky na trh o více než 20 mld. Kčs, odpovídající ročnímu objemu prodeje obuvi, osobních automobilů, televizních a rozhlasových přijímačů dohromady.⁷⁷⁰

Spotřeba alkoholu měla vedle svých hospodářských pozitiv i nesporná negativa. Podobně jako západoevropské demokratické státy musely i státy sovětského bloku nést náklady spojené s konzumací alkoholu v podobě výdajů v resortu zdravotnictví na léčbu alkoholem způsobených nemocí a úrazů, a na řešení alkoholické kriminality v resortech vnitra a spravedlnosti. Negativní důsledky alkoholické spotřeby získávaly v ekonomice, kde stát reprezentoval kolektivní vlastnictví, další rozměr. Alkohol v pracovním procesu přinášel státu, jako dominantnímu a ve většině sektorů ekonomiky jedinému zaměstnavateli, nezanedbatelné ztráty v jeho „podnikatelské“ činnosti. Neustálý nedostatek pracovních sil, typický pro plánovanou ekonomiku, umocňoval význam alkoholickou spotřebou způsobené absence v zaměstnání, snížené produktivity práce, pracovních úrazů a škod na výrobním zařízení a materiálu.⁷⁷¹

Jedny z největších škod byly způsobeny v dopravě. V roce 1954 z celkového počtu odsouzených pachatelů dopravních nehod, na jejichž následky zaplatilo 888 osob životem, 5582 osob těžkým zraněním, 7028 osob lehkým a škody na majetku dosáhly výše 26 890 958 Kčs, byla 1/8 při spáchání dopravní nehody pod vlivem alkoholu. Nebezpečí alkoholu za volantem

⁷⁷⁰ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1980–89, P47–87 bod 8, Důvodová zpráva k usnesení 47. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 21. října 1987, s. 3.

⁷⁷¹ V roce 1969 obnovený Český abstinentský svaz na základě statistických příruček vypracoval tabulku korelace počtu dnů pracovní neschopnosti s průměrnou spotřebou čistého alkoholu na obyvatele:

	dny pracovní neschopnosti	průměrná spotřeba 100% alkoholu v přepočtu na 1 obyvatele
1964	63 milionů kalendářních dnů	6,3 l
1965	69	6,9 l
1966	70	7,1 l
1969	82	8,0 l

Pramen: Archiv Národního Muzea, fond Československý abstinentský svaz 1890–1981, karton č. 1, Mareš A.: Historie československého abstinentského hnutí, část IV., s. 26.

se nevyhýbalo ani nejvyšším představitelům komunistické strany, jak ukazuje případ pražského protialkoholního oddělení vyšetřujícího krevní vzorky odebrané řidičům. Čtyři osoby podrobené kontrole, jely v nákladním autě, které ohrozilo osobní vůz vezoucí prezidenta republiky, a při pokusu o únik před dopravní policií havarovaly. Tři z nich měly více než zákonem tolerovanou hladinu 1,5 ‰ a čtvrtá dokonce přes 2 ‰. Nehody zaviněné požitím alkoholu se vyskytovaly také v železniční dopravě. Při železničním neštěstí v Šakvicích na Moravě strojvedoucí a topič vlivem požití asi 2,5 l vína při jízdě usnuli a zavinili srážku vlaků, která si vyžádala 106 lidských životů, 3 těžká zranění, 103 osob utrpělo lehká zranění a škoda na státním majetku dosáhla 5 milionů korun. Poměrně časté byly případy majetkových škod na zemědělských strojích způsobené traktoristy a zaměstnanci JZD. Nezanedbatelné byly také hospodářské delikty, krádeže a zpronevěry svěřeného majetku, jejichž motivem byla snaha obstarat si finance pro nákup alkoholických nápojů.⁷⁷²

Alkoholismus snižoval rovněž ekonomicko-mocenský potenciál socialistického státního zřízení. Úsilí státu o prodloužení aktivního života obyvatel, a tím získání z lidských zdrojů maximálního výkonu, bylo oslabováno kratším životem alkoholiků a jejich častou invaliditou. Vliv alkoholu na zhoršování zdravotního stavu je možné pozorovat ze statistického šetření o nemocnosti v oblasti Lipska a okolí provedeného v roce 1910, které mělo podle zprávy ministerstva zdravotnictví podobnou platnost i pro Československo v padesátých letech (viz Tabulka 91).

Tabulka 91

Index onemocnění alkoholiků ve skupině populace od 35–44 let	
Onemocnění alkoholiků	Index
Veškerá onemocnění	283
Nervové nemoci	426
Nemoci krevního oběhu	230
Nemoci zažívacích orgánů	321

Pramen: Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 9-10, odkaz na zprávu Krankheit und Sterblichkeitsverhältnisse in der Ortskrankenkasse für Leipzig und Umgegend.

První komplexní analýza negativních důsledků spotřeby alkoholu byla vypracována ministerstvem zdravotnictví v roce 1955. Zpráva určená československé vládě rezultovala ve zjištění, že alkoholismus narušoval socialistickou výchovu člověka a růst jeho „morálně

⁷⁷² Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 11–12.

politické úrovni“. Konzument alkoholu ztrácel zájem o budování socialistické společnosti a pod jeho vlivem se dopouštěl řady kriminálních činů, včetně těch namířených proti vládnoucímu režimu. Během tří let od roku 1951 do roku 1954 se počet trestných činů pod vlivem alkoholu zvýšil o 43,3 % a počet osob odsouzených pro tyto trestné činy dosáhl roku 1954 již 16,1 % všech odsouzených osob vůbec. Nárůst šel z velké části na vrub zvýšené činnosti orgánů veřejné bezpečnosti v boji proti alkoholismu. Rozsáhlejší represi konzumentů alkoholu umožnilo ustanovení § 187 trestního zákona č. 86/1950 Sb. rozšiřující dosavadní právní kodifikaci boje proti alkoholismu i na možný postih případů opilství nebo požití alkoholických nápojů nevedoucích ke spáchání trestného činu.⁷⁷³

Bližší analýza trestné činnosti ukazovala největší 49,9% podíl na trestných činech pod vlivem alkoholu u deliktů proti pořádku ve věcech veřejných. Většinu těchto deliktů tvořily přestupky řidičů motorových vozidel požívající alkoholické nápoje před nebo během jízdy. Následovaly trestné činy proti životu a zdraví s 22% podílem. Nejčastějším případem bylo ublížení na zdraví nebo na životu zaviněním dopravní nehody z nedbalosti, poměrně často se také objevoval trestný čin rvačky a v roce 1954 bylo spácháno pod vlivem alkoholu také několik zabití. Další skupinou byly trestné činy majetkové s 16,9% podílem, tvořené z velké části trestnými činy rozkrádání a poškozování národního majetku a poslední skupinou s 6,2% podílem trestné činy proti republice, kde spadaly převážně verbální delikty proti členům KSČ, pobuřování a snižování vážnosti vedoucích představitelů státu. Delikátní pro režim opírající se o dělnickou třídu byl 67% podíl dělníků v počtech odsouzených pachatelů pro trestné činy spáchané pod vlivem alkoholu. Ostatní pracovníci tvořili 25,8 % odsouzených, drobní a střední zemědělci a členové JZD 6,7 % a z řad příslušníků „buržoasie“ bylo odsouzeno pouze 0,5 % pachatelů. Nízký podíl posledně jmenované skupiny na odsouzených případech si orgány činné v trestním řízení vysvětlovaly konzumací alkoholu v soukromých bytech a na jiných místech skrytých před zraky veřejnosti.⁷⁷⁴

V následujících letech provedené analýzy kriminality dospěly ke zjištění enormního nárůstu kriminality pod vlivem alkoholu nebo podnícené alkoholismem. Počet osob stíhaných pro tyto trestné činy stoupl v roce 1965 ve srovnání s rokem 1956 o 123,2 %. Každý třetí trestný čin tak byl v roce 1965 spáchán pod vlivem alkoholu. Nejčastěji byly v opilosti páčány útoky na veřejné činitele, které byly ze 70 % vyvolány alkoholem. Z trestných činů spojených

⁷⁷³ „Kdo se opije, byť i z nedbalosti, ač je v opilosti náchylný k výtržnostem, nebo kdo osobu, která je v opilosti náchylná k výtržnostem, úmyslně opije nebo její opilost zvyšuje, bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců.“ Ustanovení § 187 zákona č. 86/1950, Sbírka zákonů republiky Československé, částka 39, ročník 1950.

⁷⁷⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 9–10.

s konzumací alkoholu následovaly trestné činy ohrožování života a zdraví občanů, neplnění alimentačních povinností vůči dětem, výtržnictví, rvačky, krádeže a loupeže. Došlo také k více než zdvojnásobení počtu dopravních nehod podnapilými řidiči oproti roku 1956, v tomto případě ovšem mohla být příčinou zvýšená motorizace společnosti.⁷⁷⁵

Před velmi znepokojujícím jevem varovala vládnoucí špičky „Zpráva o stavu a vývoji kriminality mládeže“. Podíl pachatelů do 24 let na celkové kriminalitě se v roce 1965 oproti roku 1952 více než zdvojnásobil z 20,5 % na 42,3 %, do 18 let více než ztrojnásobil z 5,6 % na 17,6 % a v případě osob ve věku do 15 let nárůst podílu byl dokonce pětinasobný z 1,6 % na 8,8 %. Analýzy trestné činnosti mladistvých stavěly alkohol do pozice hlavního původce konfliktu mládeže se státní mocí. Například roku 1965 na podnapilé mladistvé připadalo 69 % mládeží spáchaných trestných činů útoků na veřejné činitele, 66 % případů výtržnictví a 46 % trestných činů proti životu, zdraví a rvaček. Problém kriminality mládeže začínal podle analýz v rodině. Vytváření různých zločineckých band, například tzv. vyšehradských a letenských jezdců bylo vysvětlováno nedostatečným dohledem alkoholiků na své děti.⁷⁷⁶ Nižší respekt mladých lidí k autoritám a sklony k revoltě vytvářely ze spojení alkohol a mládež pro vládnoucí moc nezanedbatelný rizikový faktor.

Pro mocenskou hegemonii komunistické strany byla naopak velmi pozitivní funkce alkoholu, jako určitého ventilu frustrace a nespokojenosti. Materiální, společenské a demokratické nedostatky socialistické společnosti nemusely nutně gradovat do otevřené revolty, ale mohly být jednoduše utopeny v láhvi alkoholu. Příkladů využívání ventilující a otupující funkce alkoholu držiteli politické i ekonomické moci byla koneckonců před etablováním socialistických režimů celá řada. Ať už se jednalo o přiděly alkoholu na bojišti masově rozšiřované od napoleonských válek, alkoholické deputáty anglickým dělníkům v době rané industrializace a zemědělským dělníkům junkery ve východním Prusku anebo rozšiřování alkoholu mezi indiány v procesu expanze bílého muže severoamerickým kontinentem.⁷⁷⁷ Alkohol se tak v minulosti stal mnohokrát vhodným příspěvkem k prevenci revolty a podobný potenciál měl i pro komunistický režim v Československu. V případě potlačení excesivních

⁷⁷⁵ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1966–71, sv. 2 a.j. 2 bod 2, Zpráva o plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 9. 6. 1964, o stavu a vývoji kriminality v roce 1965 a o úrovni práce orgánů činných v trestním řízení.

⁷⁷⁶ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1966–71, sv. 12., a.j. 13, bod 3, Zpráva o stavu a vývoji kriminality mládeže (Statistika VB); Ministerstvo zdravotnictví ČSR, materiály pro schůzi vlády 1952–1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 9–10; materiály pro vládu 1967, Zpráva o boji s alkoholismem jako negativním společenským jevem a příčinou kriminality, karton č. 6.

⁷⁷⁷ Jeggle, Utz: Alkohol und Industrialisierung. In: Cancik, Hubert, Hg.: Rausch – Ekstase – Mystik. Grenzformen religiöser Erfahrung. Patmos Verlag, Düsseldorf 1978, s. 91.

forem alkoholického konzumu a na veřejnosti viditelných projevů alkoholismu nemusela být ani autorita režimu zásadně poškozena.

Společenská role alkoholické spotřeby mohla mít pro mocenskou hegemonii komunistické strany, jak pozitivní, tak i negativní dopad a záleželo na konkrétním případě, jaký faktor převáží. Alkoholické nápoje, zejména pivo, bylo a je konzumováno ve společenském prostoru a je atributem rituálů, oslav a neformálního setkávání lidí. „Delikátnost“ situace československého režimu zvyšovala specifická role hospody ve středoevropském prostoru. Hospoda byla místem spontánní komunikace, politických debat a potenciálním ohniskem šíření nespokojenosti a podryvání autority nedemokratického režimu. Ve stejné míře ovšem mohla hospoda hrát pozitivní úlohu ventilace frustrace z demokratických nedostatků socialistické společnosti. Hospodská kultura politických vtipů, lamentování a hospodských tlachů, svými kořeny sahající do období rakousko-uherského mocnářství, poskytovala pro své aktéry určité zadostiučinění a přitom měla k otevřené revoltě velmi daleko.

Podobné faktory je možné sledovat i u řady k režimu opozičních subkultur inspirovaných západním květinovým hnutím šedesátých let, které ovšem nebyly kopii západních hippies a vytvářely svou specifickou československou podobu. Mladé lidi v poúnorovém Československu spojovala především touha po individuální svobodě a nonkonformní vzhled se stával určitou formou její realizace. Nejenom džíny a dlouhé vlasy byly jednotlivými znaky provokující běžné občany, ale rovněž konzumace alkoholu částečně nahrazující v západních společnostech rozšířené drogy jako LSD nebo marihuanu. Přes jejich opoziční charakter nepředstavovaly tyto subkultury zásadní hrozbu státní moci podobně, jako západní establishment jenom stěží mohly ohrožovat subkultury hippies, punk, skinheads nebo hooligans. Paradoxně mohly mít pro komunistický režim i jistá pozitiva. Prostřednictvím nich mladí lidé ventilovali svou frustraci a realizovali představy o individuální svobodě, aniž by ovšem opustili mantinely „socialistické společnosti“. Po víkendových pitkách v hospodách a na koncertech se většina z nich vrátila zpět do pracovního procesu a do dalšího víkendu plnila funkci poslušného kolečka ve státním socialismu. Excesy opilé mládeže nebylo navíc obtížné ideologicky zdůvodnit pronikáním dekadentních západních vlivů, pro „socialistickou společnost“ naprosto cizích. Propagandistickou činnost usnadňovalo přebírání západních symbolů mládeže, ať už v oblékání, hudbě nebo vzhledu všeobecně, a rovněž tradiční mezigenerační názorové rozdíly. V tomto případě ztělesněné znechucením nad „odpudivým“ vzhledem.

Protipólem ke spojitosti alkoholického konzumu a k režimu opozičních subkultur byla specifická subkultura sociální klientely režimu dělnické třídy, kterou vytvářely po šichtě

konané návštěvy hospod a společné rundy. Ukázkovým příkladem je komunistickou stranou nadprůměrně platově bonifikovaný a jako přední opora „budování socialismu“ oslavovaný hornický stav, jehož vysoká saturace v novém režimu se z velké části odvíjela od možnosti demonstrovat své privilegované postavení a platové zvýhodnění na poli hospody okázalou spotřebou alkoholu. Hospoda byla koneckonců nejefektivnějším sociálním polem, kde mohli horníci v padesátých a šedesátých letech demonstrovat svou materiální převahu nad jinými dělnickými profesemi.

Síla provázanosti každodennosti československé společnosti s hospodou, především s konzumací piva, oslabovala případnou schopnost alkoholické spotřeby polarizovat společnost, ať už vůči režimu opozičním nebo podporujícím směrem a vytvářela dvojsečnost potenciálních opatření týkajících se alkoholické spotřeby.

7.3.2. Řízení spotřeby alkoholických nápojů ve státním socialismu

Silným poválečným vzestupem konzumace alkoholu se zabývaly státní orgány v ČSR již od roku 1945. Výsledkem bylo vydání zákona č. 87/1948 Sb. o potírání alkoholismu. Poúnorový režim nicméně v prvních letech své vlády nijak demonstrativně proti konzumaci alkoholu nevystupoval. Místním národním výborům bylo sice uloženo roku 1948 zřízení protialkoholních komisí, zprávy o činnosti za rok 1950 ovšem podaly například ve středočeském kraji pouze dvě obce. Ve zbylých obcích komise prakticky neexistovaly.⁷⁷⁸ Představitelé vládnoucího režimu ať už na místní, okresní, krajské nebo celostátní úrovni měli často ke konzumaci alkoholu blízko, což vyžadovaly i rituály družnosti praktikované sovětskými poradci. Morální autority v čele první republiky odsuzující konzumaci alkoholu prezidenti Masaryk a Beneš byly vystřídány osobnostmi s alkoholickými sklony, jako byl například Klement Gottwald nebo ministr zdravotnictví Josef Plojhar, v pití alkoholu schopný překonat i sovětské maršály.⁷⁷⁹

Na začátku padesátých let bylo navíc paralyzováno spolkové protialkoholní hnutí. Snaha nového režimu dostat pod kontrolu veškerý veřejný prostor společnosti se stala osudným pro Československý abstinentský svaz. Strategie režimu spočívala v podřízení spolků pod vhodný, stranou kontrolovatelný ústřední orgán. Organizaci založené zdola občany zapálenými pro protialkoholní činnost samozřejmě nepomohlo časté odkazování jejich členů na T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, nejznámější stoupence abstinence. Členové abstinentského svazu pod přísliby zintenzivnění protialkoholního úsilí a finanční subvence na valné hromadě dne 23. září 1950 nakonec souhlasili se sloučením svého svazu s Československým červeným křížem.

Slibované protialkoholní a nekuřácké komise při ústředí, v krajských, okresních, obvodních a místních skupinách Červeného kříže nakonec zřízeny nebyly a nenaplněny zůstaly rovněž sliby finančních subvencí protialkoholnímu hnutí. Dosavadní aktivní činnost abstinentského svazu byla naopak silně omezena. „*Propagace abstinence byla zakázána a doporučovalo se propagovat nejvýše boj proti nadměrnému pijáctví. V Červeném kříži se převážně kouřilo, v sekretariátech i v institucích u funkcionářů bylo kouření běžné, ať to byli muži nebo ženy. Také pití nebylo považováno za škodlivé (aféry opilých tajemníků), mluvilo se jen o nadměrném pití, ovšem tu nadměrnost si určoval každý sám. Znechucení členové – abstinentsi odcházeli postupně, když nemohli dosáhnout činnosti v tomto směru, neboť aparát*

⁷⁷⁸ Státní oblastní archiv Praha, fond Středočeský krajský národní výbor Praha 1949-54, karton č. 84, fascikl VI-2-482-7, Referát Dr. Charváta: Zpráva o boji proti alkoholismu pro zdravotní komisi dne 26.4.1951.

⁷⁷⁹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945-1968, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 1.

*se této činnosti vyhýbal.*⁷⁸⁰ Spontánní protialkoholní lidové hnutí, za první republiky v osvětové činnosti poměrně úspěšné, bylo vládnoucím režimem odmítáno. Protialkoholní úsilí mělo být vedeno pouze odborníky z aparátu komunistické strany, kterým ovšem chybělo dostatečné přesvědčení. Všechny tyto faktory nakonec způsobily vedení protialkoholní osvětové činnosti prakticky pouze na papíře.

Přes negativní dopad na abstinentské hnutí přinesl přechod k státem řízené ekonomice nové možnosti protialkoholní činnosti. Stanovením velikosti a struktury produkce mohl stát přeneseně regulovat i výslednou spotřebu. Tendence omezovat spotřebu prostřednictvím plánované výroby se vyskytly již v prvním pětiletém plánu. Pro jejich realizaci v praxi ovšem chyběla dostatečná vůle. Například pro období let 1949–1953 byl za účelem oslabení negativních důsledků alkoholické spotřeby naplánován přesun těžiště spotřeby alkoholu z lihovin na pivo. Spotřeba na hlavu v ČSR v roce 1948 činila 2,3 l lihovin a 63,4 l piva. Do roku 1953 měla spotřeba lihovin (40%) poklesnout na 1,5 l na osobu a vzrůst na 90 l u piva. K poklesu ovšem nedošlo a v roce 1953 spotřeba na hlavu 40% lihovin vykazovala 3,1 l a spotřeba piva 84,7 l. Snížení spotřeby alkoholu nepřinesla ani peněžní reforma roku 1953. Naopak zlevnění destilátů po jejím provedení způsobilo skokové zvýšení spotřeby lihovin z 3,1 l na hlavu v roce 1953 na 3,8 l v r. 1954 a posun alkoholické spotřeby v neprospěch piva, jehož odbyt se v druhé polovině roku 1953 a v roce 1954 výrazně propadl.⁷⁸¹

Nedodržení pětiletého plánu bylo způsobeno jeho průběžnými úpravami. Zpráva ministerstva zdravotnictví roku 1956 vysvětlovala dosažený stav následovně: „*Výroba byla dosud příliš přizpůsobivá poptávce a kladla větší důraz na finanční efekt ze zvyšovaného prodeje alkoholických nápojů než na důsledky, které s sebou zvýšený konzum alkoholických nápojů přináší.*“⁷⁸² Producenti alkoholických nápojů dokázali prosadit operativní zvýšení svých produkčních limitů. Při existenci poptávky po výrobku, volných výrobních kapacitách a pracovní síly nebylo obtížné povolení nadřízených institucí získat, přes všechny proklamace UV KSČ o škodlivosti alkoholu a nutnosti protialkoholního boje. Produkční omezení alkoholických nápojů nerespektující poptávku obyvatelstva se jevilo riskantní zejména ve vztahu k sociální klientele režimu. Dělnická třída měla ke konzumaci alkoholu tradičně blíže než předúnorová střední a vyšší vrstva a jakékoliv restriktivní opatření v jeho výrobě mohlo

⁷⁸⁰ Archiv Národního muzea, fond Československý abstinentský svaz 1890–1981, karton č. 1, Mareš A.: Historie československého abstinentského hnutí, část IV., s. 2–4.

⁷⁸¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, karton č. 2, Materiály pro schůzi vlády 1962, Důvodová zpráva k zákonu o boji proti alkoholismu; Statistická ročenka Republiky československé. Orbis, Praha, 1957, s. 322.

⁷⁸² Tamtéž, Materiály pro vládu roku 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva k Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu, s. 7.

narazit na její nesouhlas. Příčina neklesající spotřeby alkoholu spočívala paradoxně také ve snaze režimu zlepšit životní úroveň dělnictva a odstranit tak jednu z příčin alkoholismu, materiální nouzi. Formální zlepšení materiální situace dělníků bylo prováděno převážně zvyšováním mezd, ovšem bez adekvátního rozšíření nabídky spotřebního zboží, kulturního vyžití, rekreace nebo zlepšení úrovně bydlení. Zejména v průmyslových oblastech byly možnosti kulturního vyžití žalostné, ubytování v mnoha brigádnických domovech bylo na nízké úrovni a velmi často závadné po hygienické stránce. Nedostatečná paleta volnočasových aktivit přispívala k návštěvnosti hostinců a růst dělnických mezd kopíroval růst spotřeby alkoholu.

V kontrastu s abstinentským hnutím a neúspěšných pokusů regulovat spotřebu alkoholických nápojů prostřednictvím direktivně stanovených výrobních limitů se velmi slibně rozvíjela práce protialkoholního oddělení psychiatrické kliniky Univerzity Karlovy zřízeného 7. září 1948 vedle kostela sv. Apolináře. Iniciátorem založení nové zdravotnické organizace byl MUDr. Jaroslav Skála, který se věnoval léčbě alkoholové závislosti ještě před únorem 1948. V léčbě a výzkumu alkoholové závislosti neměla klinika u sv. Apolináře ve východním bloku konkurenci minimálně do konce padesátých let. V roce 1951 byla v rámci oddělení dokonce zřízena záchytná stanice, první svého druhu na světě. Politické zadání se ovšem na výsledcích kliniky nepodílelo. Špičky vládnoucího režimu nejevily zpočátku o výzkum alkoholové závislosti velký zájem a považovaly jej za úzce odbornou záležitost resortu zdravotnictví. Hlavním faktorem velmi dobrých výsledků kliniky tak byly především znalosti a schopnosti MUDr. Jaroslava Skály a jeho týmu. Zkušenosti protialkoholního oddělení u sv. Apolináře začaly poutat pozornost odborníků komunistických a dělnických stran východního bloku na protialkoholní problematiku v druhé polovině padesátých let po změně kurzu sovětské politiky, postupně se odklánějící od válečných příprav a hledání vnitřního nepřítele ke zvyšování životní úrovně a podmínek obyvatelstva.

Rostoucí spotřeba alkoholických nápojů v socialistických režimech přinutila vládnoucí garnitury mnohem více reflektovat negativní důsledky alkoholického konzumu. Výsledkem byly první ucelené protialkoholní koncepce, které se začaly objevovat v evropských sovětských satelitech po XX. sjezdu KSSS. V NDR se vytvářela v rámci projektu socialistické kulturní revoluce vyhlášené na podzim roku 1957. Nová „Lebenskultur“ ve veřejném i soukromém životě NDR měla přinést mimo jiné transformaci tehdejší alkoholické spotřeby.⁷⁸³ V Československu bylo schváleno vládní usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu 19. září 1956. Princip opatření spočíval v koordinovaném postupu téměř všech

⁷⁸³ Ulbricht, Walter: Der Siebenjahrplan des Friedens, des Wohlstands und des Glücks des Volkes. Rede vor der Volkskammer der DDR am 30. September 1959. Gesetz über den Siebenjahrplan 1959–1965, Berlín.

složek státního aparátu. Ministerstvo kultury, školství a Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport měly zrealizovat opatření výchovná a uspokojující širší kulturní a společenské potřeby. Ministerstvo spravedlnosti a generální prokurátor byli zaúkolováni prevencí a účinným stíháním deliktů, páchaných pod vlivem alkoholu.

Nejrozsáhlejší opatření směřovalo k postupnému snižování konzumu alkoholických nápojů. Ministru předsedovi Státního úřadu plánovacího bylo uloženo zajistit v hospodářském plánu soustavné snižování výroby koncentrovaných alkoholických nápojů z hlediska spotřeby na hlavu a zvýšení výroby nealkoholických nápojů a rozšíření jejich sortimentu. Konkrétními úkoly byla pověřena výrobní ministerstva. Ministerstvo potravinářského průmyslu zvýšením produkce a sortimentu nealkoholických nápojů a odložením plánovaného zrušení výroby 7° piva. Ministerstvo lehkého průmyslu zajištěním dostatečného množství sodovkárenských láhví a ministerstvo strojírenství rozšířením výroby sodovkárenských strojů. Široce zaúkolováno bylo ministerstvo vnitřního obchodu, především snížením zainteresovanosti pracovníků distribuce na prodeji alkoholických nápojů. Analýza ministerstva zdravotnictví přímo zmiňovala jednu z překážek boje s alkoholismem *„nedosti odpovědný postup pracovníků distribuce, zejména nedodržování zákonných předpisů, nadměrná propagace lihovin a nedostatečné zásobování nealkoholickými nápoji“*. Systém výkonnostních ukazatelů v podnicích maloobchodu protialkoholní úsilí nijak nepodporoval. Pracovníci obchodu byli hodnoceni podle plnění plánu a prodej alkoholu jim v mnoha případech výrazným způsobem přispíval ke splnění norem a k zisku premii. Rovněž vysoká hodnota alkoholu v poměru k prodejní ploše znamenala menší nároky na pracovní sílu než u jiných druhů zboží a sektoru významně zvedala produktivitu práce.

Ministerstvo zdravotnictví bylo pověřeno, kromě provádění krajských instrukcí pro pracovníky všech resortů odpovědných protialkoholním úsilím, zřízením koordinačního sboru sestaveného ze všech zúčastněných institucí.⁷⁸⁴ Ústřední protialkoholický sbor spadající pod ministerstvo zdravotnictví začal svou činnost 29. ledna 1957. V následujících pěti letech se podílel na přípravě zákonné normy nahrazující již nevyhovující zákon o boji proti alkoholismu z roku 1948. Během přípravy nové právní úpravy byla vypracována zpráva o výsledcích vládních opatření v boji proti alkoholismu přijatých 19. září 1956.

Kritické pasáže zprávy mířily na činnost okresních a krajských poboček Ústředního protialkoholického sboru. Mnoho z nich pracovalo údajně pouze formálně a aktivně přistupovali k problematice pouze zdravotničtí pracovníci, orgány Veřejné bezpečnosti a

⁷⁸⁴ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, Materiály pro vládu 1955, karton č. 1, Důvodová zpráva Návrhu vládního usnesení o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu.

prokurátoři. Příčinou neuspokojivé práce místních sborů vysvětlovala zpráva nepochopením významu boje proti alkoholismu pro národní hospodářství, zvyšování životní úrovně a zdravotního stavu obyvatelstva ze strany národních výborů. Vedoucí funkcionáři národních výborů, závodů a odborů měli v mnoha případech sami problém s alkoholem a své konzumní návyky přenášeli i na pracoviště a do úřadů.⁷⁸⁵

Ministerstvo vnitřního obchodu provedlo celou řadu opatření v distribuci alkoholických nápojů. Například zákaz propagace lihovin v maloobchodních prodejnách a závodech veřejného stravování, čepování lihovin v prodejnách potravin, závodních jídelnách, kantýnách a maloobchodních prodejnách umístěných uvnitř průmyslových závodů. V průmyslových závodech bylo dále možné prodávat pouze 7° a 8° pivo, k prodeji 10° bylo zapotřebí zvláštního povolení od vedení závodu a závodního výboru ROH. V automatech a bufetech mohly být lihoviny podávány jen jako příloha k čaji nebo kávě, a to v omezeném množství. Nádražní restaurace a jídelny směly od 23–6 h prodávat z alkoholických nápojů pouze pivo. Zaměstnancům železnic navíc nesměly prodávat více než 7° pivo. Ve vybraných místech existoval v době výplat zákaz prodeje silných alkoholických nápojů v maloobchodních prodejnách a závodech veřejného stravování. Důležité nařízení částečně řešící problém zainteresovanosti pracovníků obchodu na prodeji alkoholických nápojů, vešlo v platnost 1. ledna 1958. Vylučovalo tržby za lihoviny v závodech veřejného stravování, státního i družstevního obchodu a ve velkoobchodních závodech jako základ pro odměny zaměstnancům.⁷⁸⁶ Podařilo se dále zvýšit o 66,6 % spotřebu limonád, ovocných šťáv, minerálních a sodových vod v roce 1961 oproti roku 1955. K přesunu spotřebitelských preferencí od alkoholických k nealkoholickým nápojům ovšem nedošlo a obě položky rostly paralelně. Nedařilo se rovněž v podmínkách státem řízené ekonomiky splnit úkol „*odpoutávat pozornost občanstva od nákupu alkoholických nápojů zvýšenou nabídkou zboží jiného, zejména takového, které může být dodáno bez mimořádných obtíží nebo nároků na dovoz*“.

Rozsáhle pojatá opatření měla na velikost spotřeby alkoholických nápojů pouze mizivý efekt. Účinné snížení spotřeby alkoholických nápojů mohlo být dosaženo pouze využitím dvou

⁷⁸⁵ „Oslavy vnikaly do závodů, slavily se narozeniny všech jednotlivých zaměstnanců, jejich svátky, svatby, jubilea, konec roku, začátek roku, splnění plánu i nesplnění, výhry a prohry v sázkách, prostě při každé příležitosti se vyhledávalo pití. Pro opilství se našel nový termín, který by neurážel, ale který by pití učinil přijatelným: říkalo se tomu „společenská unavenost“. Oslavy mezinárodního svátku – dne žen končily v závodech pitkami, při nichž do němoty zpity bývaly i nezletilá děvčata. Za tohoto stavu nebylo žádoucí, aby se o pití mluvilo v odsudku, když ti, kdož se rádi napili a pili, byli u moci a příliš nedůtkliví při každé zmínce, neboť ji vztahovali na sebe.“ Archiv Národního muzea, fond Československý abstinentský svaz 1890–1981, karton č. 1, Mareš A.: Historie československého abstinentského hnutí, část IV., s. 3.

⁷⁸⁶ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, Materiály pro schůzi vlády 1962, karton č. 2, Zpráva o plnění vládního usnesení ze dne 19.9.1956 č. 2527 o souborných opatřeních v boji proti alkoholismu.

nástrojů centrálně řízené ekonomiky, direktivního stanovení objemu produkce a výše ceny. Státní plánovací komise se během sledovaného období k restriktivním opatřením produkce alkoholických nápojů neodhodlala. Ke splnění požadavku na snížení koncentrovaných alkoholických nápojů nakonec použila jednorázové zvýšení maloobchodní ceny lihovin, které vešlo v platnost 1. dubna 1958. Lihové nápoje po zdražení zaznamenaly hluboký propad odbytu o 27 % oproti předešlému roku. Jednorázové zdražení lihovin v roce 1958 bylo v rámci východního bloku nejodvážnější. Cenová hladina nápojů s obsahem lihu v Československu se rázem ocitla na nejvyšší úrovni ve východním bloku a podstatně přesahovala okolní země (viz Tabulka 92). Výsledkem byl československým režimem registrovaný problém spekulace s lihovinami v rámci zahraniční turistiky, který spočíval v přivážení lihovin československými turisty pro vlastní spotřebu a pašování lihovin zahraničními turisty za účelem výdělku. Každoroční výpadek z obrátové daně díky soukromému dovozu lihovin byl odhadován na 0,3–0,5 mld. Kčs.⁷⁸⁷

Tabulka 92

Porovnání maloobchodních cen lihovin ve vybraných zemích z hlediska spekulace při cestovním ruchu v roce 1965*				
Země	Rum 40%	Griotka 29%	Vodka jemná 40%	Francouzský koňak
Československo	80	100	110	250
Bulharsko	40	45		
Maďarsko	67	70	65	162
Rumunsko	44	37	38	163
Polsko			63	
NDR			30	
SRN	39		43	56
Rakousko			89	

Pramen: Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1945) 1951–1967 (1968), I. část, karton č. 85, Důvodová zpráva k návrhu usnesení předsednictva ÚV KSČ o změnách maloobchodních cen některého spotřebního zboží v r. 1965, Tabulka č. 5.

*v Kčs, přepočtených neobchodním kurzem, resp. vč. bonifikací

Přestože spolu s růstem cen lihovin došlo ke zlevnění mléka, jediným efektem cenové úpravy byl posun struktury alkoholického konzumu. Spotřebitelé nahradili výpadek lihovin zvýšenou konzumací piva a vína, aniž by celková bilance alkoholické spotřeby poklesla.⁷⁸⁸

⁷⁸⁷ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1945) 1951–1967 (1968), I. část, karton č. 85, Důvodová zpráva k návrhu usnesení předsednictva ÚV KSČ o změnách maloobchodních cen některého spotřebního zboží v r. 1965, s. 10.

⁷⁸⁸ „Zvyšování cen lihovin vedlo paradoxně k jejich přeměně na symbol vysokého životního standartu a tím i k jejich demonstrativní spotřebě u skupin osob s mimořádně vysokými příjmy (např. úspěšnými umělci).“ Franc, Martin – Knapík, Jiří: Volný čas v českých zemích 1957–1967. Academia, Praha 2013, s. 317.

Kriticky se tak zhoršila situace v zajištění dodávek vína, jež se stalo nedostatkovým zbožím. Jeho celkový odbyt v roce 1958 činil 478 tis. hl, po zdražení lihovin došlo k další akceleraci odbytu na 577 tis. hl v roce 1959 a v roce 1961 dosáhly dodávky vína při stále neuspokojené poptávce již cca 700 tis. hl ročně. Československo díky své geografické poloze nedokázalo pokrýt spotřebu vína z domácích zdrojů a bylo tak odkázáno na import. V roce 1962 byl plánován dovoz vína ve výši 582 tis. hl, přičemž 54 tis. hl představoval import z kapitalistických států. Přestože se víno jevílo jako skvělý prostředek pro vyrovnání aktivního clearingového konta Československa s jihovýchodními státy socialistického bloku, československá poptávka zůstávala stabilně neuspokojena.

Politické byro ÚV KSČ nakonec souhlasilo také se zvýšením maloobchodních cen vína. Zdražení dosahovalo 5 Kčs na 1 l a týkalo se plošně všech druhů hroznových vín. Význam zdražení tedy směrem k dražším vínům klesal. Největší dopad cenové intervence byl koncentrován na nejnižší III. jakostní třídu vín, kde bylo realizováno 47,3 % celkového odbytu vína. Účelem bylo zastavit přesun spotřebitelských preferencí, které směřovaly od lihovin k nejlevnějším druhům vín. Cenová úprava zdražující mimo hroznového vína také plošně ovocné víno o 3 Kčs na litr vešla v platnost 21. ledna 1962. Přínos pro státní příjmy byl do konce roku 1962 odhadován ve výši 284 mil Kčs.⁷⁸⁹

Provedená protialkoholická opatření po roce 1956 byla svým rozsahem největší, ke kterým se komunistický režim v Československu během své vlády odhodlal. Ambiciózně se jevíla i v komparaci s protialkoholními opatřeními v jiných státech východního bloku. Koordinovaná činnost všech složek státního aparátu prostřednictvím Ústředního protialkoholního sboru, stejně jako činnost Skálova oddělení byla brána odborníky v NDR dokonce za vzor.⁷⁹⁰ Optimističtější a „odvážnější“ československý protialkoholický přístup v roce 1956 se odvíjel od situace lidově-demokratických režimů ve střední Evropě. Komunistickou ideologii prosazující vlády v Polsku a Maďarsku udržely své mocenské pozice během roku 1956 jenom s pomocí rudé armády. NDR byla zase zaneprázdněna upevňováním své legitimacy, která byla otřesena červnovým povstáním v roce 1953 a permanentně podkopávána přáním většiny obyvatelstva po znovusjednocení Německa. Československo navíc přes řadu problému dokázalo ve srovnání s ostatními státy východního bloku poměrně dobře zásobovat obyvatelstvo základními potravinami a spotřebním zbožím. Dlouhodobý

⁷⁸⁹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 334, a.j. 425 bod 18, Zpráva k návrhu usnesení politického byra ÚV KSČ o opatřeních v zásobování obyvatelstva, s. 1-4.

⁷⁹⁰ Kochan, Thomas: *Blauer Würger so trank die DDR*. Aufbau Verlag, Berlin 2011, s. 318-319; Bundesarchiv Berlin, fond Generalstaatsanwalt der DDR, sign. DP 3/108, Probleme der Bekämpfung der Alkoholkriminalität und des Alkoholmißbrauchs, s. 14.

účinek protialkoholických opatření na výslednou spotřebu alkoholu byl ovšem prakticky nulový.

V následujících letech se nastoupený rozhodný protialkoholický směr v Československu pozvolna vytrácel. První náznak změny přístupu přinášel zákon přijatý v roce 1962. Účelem zákona č. 120/1962 sb. o boji proti alkoholismu mělo být právní zakotvení povinností jednotlivých složek aparátu v boji proti alkoholismu a vyřešení dosavadních zákony opomíjených oblastí. Jeho stěžejním bodem bylo vymezení samotného pojmu alkoholismus. Nová právní úprava nepřinášela jenom nové nástroje pro protialkoholní boj, ale vymezovala zároveň hranice protialkoholního úsilí. Distancování se od prohibičních snah je v textu zákona jasně patrné. Alkoholismus neměl být shledáván v požívání alkoholických nápojů, pokud se tak děje v „přijatelné míře“ a za „přijatelných okolností“. Původně široce zamýšlená protialkoholní opatření napříč společností se tak zužovala pouze na nejkřiklavější případy alkoholické spotřeby vedoucích k hospodářským škodám, konfliktům v rodině, narušování pracovního procesu, pořádku ve společnosti nebo dokonce stavějících obyvatelstvo do konfliktu se státní mocí. Ostatní formy spotřeby alkoholu byly považovány jako „přijatelné“ a neměly být nebo dokonce nesměly být potírány. Úplná abstinence měla být omezena pouze na děti a mládež. Kompromisní řešení respektovalo stav československé ekonomiky a zájmy jednotlivých složek zainteresovaných na výrobě a spotřebě alkoholu. Zákon o boji proti alkoholu z roku 1962 de facto legalizoval alkohol, jako součást „socialistické společnosti“ a vytýčil směr protialkoholního boje až do roku 1989.

Protialkoholní sbor na druhou stranu prosadil do nového zákona řadu svých požadavků. Především posílení pravomocí národních výborů v regulaci distribuce alkoholických nápojů a zákaz podávat alkoholické nápoje osobám, které nemohou prokázat občanským průkazem věk nad 18 let, osobám ošetřovaným ve zdravotnických zařízeních a osobám podnapilým nebo opilým. Zákaz prodeje alkoholických nápojů mladistvým se ovšem nevztahoval na prodej piva osobám mladším 18 let, které jej odnášejí mimo provozovnu. Důvodová zpráva k zákonu vysvětlovala nařízení nutností přizpůsobit vyhlášku skutečnému životu.⁷⁹¹ Rozšířený zvyk posílání dětí pro pivo, zaznamenaný anketou abstinentního spolku již v roce 1911, evidentně stále přetrvával také v letech šedesátých.⁷⁹²

⁷⁹¹ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, Materiály pro schůzi vlády 1962, karton č. 2, Důvodová zpráva k zákonu č. 120/1962 sb. o boji proti alkoholismu.

⁷⁹² Podle dotazníku z roku 1911 prováděného v obecních a měšťanských školách v okresu Chotěboř více jak 83% dětí z celkového počtu 4734 žáků ve věku od 6-14 let uvedlo, že jsou rodiči posílány do hospody pro alkoholické nápoje. Archiv Národního muzea, fond Abstinentní svaz, karton č. 4.

Stav protialkoholního úsilí byl zhodnocen v další zprávě ministerstva zdravotnictví vydané v roce 1967. Přes „správnost“ doposud přijatých opatření viděli její autoři stále problém v nedostatečném využívání všech prostředků ze strany odpovědných orgánů a v nedostatečném přesvědčení některých pracovníků o významu boje proti alkoholismu. Projevovaly se zde protialkoholním bojem ne zcela slučitelné ekonomické zájmy. Konkrétně je zmiňována Státní plánovací komise, které bylo uloženo snížit výrobu koncentrovaných alkoholických nápojů z hlediska tuzemské spotřeby na hlavu oproti roku 1955 a zvýšit spotřebu nápojů nealkoholických. Výsledek byl zcela opačný. Spotřeba alkoholu přepočtená na čistý líh v mezidobí let 1955–1965 vzrostla o 149 %. V roce 1965 utratilo obyvatelstvo v ČSSR za alkoholické nápoje celkem 9,367 mld. Kčs, tj. 14,75 % celkového obratu za potraviny, z toho útrata za pivo činila 4,808 mld. Kčs. Za nealkoholické nápoje naproti tomu bylo utraceno jen 1,182 mld. Kčs, tedy 1,86 % obratu potravinářských výrobků. Rostoucí „alkoholizaci“ dokazovala zpráva také v komparaci spotřeby mléka a piva na jednoho obyvatele. Zatímco ještě v roce 1955 spotřeba mléka činila 145 l a piva 79 l na obyvatele, v roce 1965 se tento poměr obrátil a piva bylo spotřebováno 130 l a mléka jen 107 l na osobu. Daleko větší rozdíl byl při srovnání s předválečným obdobím, kdy spotřeba piva v roce 1936 dosahovala 52 l na osobu a mléka 159 l.⁷⁹³

Rozpor mezi Ústředním protialkoholním sborem a Státní plánovací komisí se stále více prohluboval. Členové plánovací komise si byli vědomi nereálnosti nahrazení alkoholického konzumu jinými druhy spotřeby. Pod tlakem zhoršující se hospodářské situace akcelerované ještě výpadkem obchodu s Čínou se stranické elity postupně přikláněly k stanovisku Státní plánovací komise. Zamlouvala se jim rovněž myšlenka využití poptávky po alkoholu, jako možného nástroje oslabení tlaku na potraviny, které československá plánovaná ekonomika nedokázala produkovat v dostatečném množství.

Pro tento účel byly ovšem mnohem lépe použitelné a na výrobu méně náročné lihoviny než pivo, jejichž podíl na celkových výdajích obyvatelstva od jejich zdražení v roce 1958 neustále klesal. Zatímco produkční kapacity v pivovarnictví nedostačovaly a nárůstu produkce se dosahovalo na úkor nedodržení tradičních výrobních postupů, zvýšení produkce lihových nápojů mohlo být provedeno bez větších nároků na investice, pracovní síly nebo dovážené suroviny. Rostoucí poptávka po pivu navíc připravovala československou ekonomiku o zdroj

⁷⁹³ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968, materiály pro vládu 1967, Zpráva o boji s alkoholismem jako negativním společenským jevem a příčinou kriminality, karton č. 6; tamtéž, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1966–71, sv. 9, aj. 10, bod 20, Příloha III/a, K úpravě maloobchodních cen některých druhů potravinářského zboží k 3. října 1966, s. 3.

devíz. České pivovarské suroviny disponovaly dostatečnou poptávkou na světovém trhu, aby byly lehce prodejné téměř v jakémkoliv množství, což se o českém pivu zcela říct nedalo.

Výhody spotřeby lihovin byly stále zřejmější a jejich potenciál neunikl komisi ÚV KSČ pro životní úroveň.⁷⁹⁴ Situace tak spěla k přehodnocení jedné z dosavadních strategií protialkoholního úsilí, preferenci spotřeby piva na úkor lihovin. Definitivně se tak stalo v roce 1965. Výrazným snížením maloobchodních cen lihovin se ČSSR vydalo naprosto opačným směrem než v roce 1958 a vymykalo se i ve srovnání s dalšími zeměmi socialistického tábora. Především s NDR, která naopak držela stabilní ceny piva a zdražovala pouze lihoviny a částečně víno. Zvýšení spotřeby lihovin si ČSSR mohla dovolit také díky jejich poměrně nízké ceně a spotřebě ve srovnání jak se zeměmi východního bloku, tak i se západními průmyslovými státy (viz Tabulka 93).

Tabulka 93

Přehled o spotřebě alk. nápojů na jednoho obyvatele v roce 1963 ve vybraných zemích				
Země	Lihoviny	Víno	Pivo	Čistý alkohol³
Velká Británie	1,7	2,8	87,7	3,47
Belgie	1,9	6,5 ¹	140	5,37
ČSSR	2,0	9,0	115,8	5,09
Francie	3,2 ²	135 ²	36,6	18,75
Maďarsko	3,3	29,3	41,1	6,24
NDR⁴	4,4	3,6	76,5	4,6
USA	4,5 ¹	3,4	56,9	4,14
Rakousko	4,6 ²	25	86,7	7,55
Švédsko	4,7	3,9	41,3	3,89
Polsko	5,0	4,7	23,6	3,67
SRN	5,0	16	113,5	7,37

Pramen: Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66, sv. 7, aj. 7, bod 2, Tabulka č. 3d, Přehled o spotřebě alkoholických nápojů na 1 obyvatele v r. 1963.

¹ r. 1961

² r. 1962

³ u přepočtu na alkohol počítáno u vína 12% alkoholu na litr, u lihovin 50%, u piva 2,6%

⁴Bundessarchiv Berlin, fond Institut für Marktforschung, sign. DL 102/707, Die prognostische Bedarfsentwicklung bei Spirituosen, Bier sowie Wein einschließlich Sekt in Zeitraum 1975-1990.

Snížení cen v průměru o více jak 8 Kčs na litr 40% lihovin skokově zvýšilo během jednoho roku do té doby stagnující spotřebu lihovin o 16,5 %. V podobné míře bylo zlevněno

⁷⁹⁴ „V potravinářském zboží se koncentruje problém nezajištěnosti ve skupině maso a masné výrobky, vejce, mléko a obilniny. Na druhé straně se ukazují větší možnosti ve výrobě výrobků z cukru, alkoholických nápojů, výjma piva, výrobků z ovoce a zeleniny...“ Předpoklady pro rozvoj životní úrovně do roku 1970, Praha 29. dubna 1964, Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Komise ÚV KSČ pro životní úroveň 1963–1968, svazek č. 3, arch. j. 7–11.

také víno, jehož spotřeba se v roce 1965 zvýšila dokonce o více než 20 % oproti roku 1964. Odhadovaný roční dopad změny maloobchodních cen činil pro lihoviny 626 mil. Kčs a pro hroznové a ovocné víno 113 mil. Kčs.⁷⁹⁵ Přes provedené zlevnění zůstávaly ceny lihových nápojů v okolních zemích nižší než v Československu.

Zdražení piva následovalo v roce 1966. Spolu s pivem byly zvýšeny také ceny u některých druhů dražšího výsekového masa. Cenové úpravy měly odčerpat kupní sílu u masa ve výši 590 mil. Kčs a u piva 1,2 mld. Kčs při stejné spotřebě. Předpokládaný pokles spotřeby piva po jeho zdražení měl ovšem snížit tento výnos o polovinu na 600 mil. Kčs. Růst cen kompenzovalo snížení cen cukru, kakaového prášku, sádla a slaniny v celkovém úhrnu 870 mil. Kčs. Hospodářské oddělení ÚV KSČ hodnotilo zvýšení cen piva jako politicky přijatelné bez výrazně negativních důsledků na veřejné mínění, jelikož zdražení bylo možné zdůvodnit zdravotnickými hledisky.⁷⁹⁶ Potvrzovaly to kritické připomínky aktivů funkcionářů v jednotlivých závodech, které směřovaly nejvíce ke zdražení určitých druhů masa a pouze v menší míře ke zvýšení cen piva. Akceptaci společnosti se zdražením piva dosahovaly státní orgány rovněž argumentem o přitažlivosti pivní spotřeby pro mládež. Pivo mělo být v mnoha případech příčinou alkoholismu mladistvých, který velmi negativně vnímala společnost.⁷⁹⁷

Hlavní příčina úpravy cen měla ovšem hospodářský charakter. Během pětiletého období 1960–1965 se zvýšila výroba piva z 13,600 mil. hl ročně na 18,466 mil. hl. Bez cenové intervence hrozil nárůst dodávek piva do roku 1970 na úroveň kolem 24 mil. hl ročně. Roku 1966 byly zajištěny dodávky piva pouze za cenu přetěžování výrobních kapacit, konkrétně na 109,8 %, a za cenu nedodržování normovaných výrobních postupů. Optimální využití kapacit s přihlédnutím k letní výrobní špičce a požadavkům normy jakosti dosahovalo 82 %. Výroba piva kolem 24 mil. hl by způsobila ještě větší snížení kvality piva a zatížení výrobních kapacit na 115 %. Bez dalšího přetěžování pivovarů vyžadovalo pokrytí poptávky vybudování nových pivovarských podniků o kapacitě 4 mil. hl s investičními náklady kolem 660 mil. Kčs. Následná výroba by zvýšila požadavky na suroviny o 60 tis. t sladu a 900 t chmele ročně a tím snížila jejich export. Výhody cenové intervence zvyšovalo i posílení substituční role lihovin, vína a

⁷⁹⁵ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66, sv. 7, aj. 7, bod 2, Tabulka č. 4, Přehled významnějších změn maloobchodních cen zboží, provedených v r. 1965 a 1. pololetí 1966.

⁷⁹⁶ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66, sv. 7, aj. 7, bod 2, Stanovisko státně hospodářského oddělení ÚV KSČ k návrhům na změny cen některých potravinářských výrobků.

⁷⁹⁷ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1945) 1951–1967 (1968), I. část, karton č. 153, Přijetí cenových úprav k 3. říjnu stranickým aktivem, s. 3.

nealkoholických nápojů vůči pivu. Přes snížení cen lihovin a vína v roce 1965 byla cena v přepočtu na čistý alkohol u piva stále nejnižší mezi alkoholickými nápoji.⁷⁹⁸

Cenová úprava piva vešla v platnost k 3. říjnu 1966. Průměrně bylo pivo zdraženo o 23,5 % a týkalo se všech jeho druhů. Cena 10° sudového piva byla zvýšena z 2,40 Kčs za litr na 3 Kčs. Cena sudového 7° piva narostla z 1,40 na 1,60 Kčs.⁷⁹⁹ Mírné snížení poptávky po pivu nastalo pouze bezprostředně po zdražení. Efekt zdražení se ovšem vyčerpal již v roce 1968 a spotřeba piva začala opět narůstat.

⁷⁹⁸ Maloobchodní cena v Kčs k 1 cl čistého alkoholu: pivo sudové 10° 0,86Kčs, víno 1,82Kčs, rum 40% 1,62Kčs. Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66, sv. 9, aj. 10, bod 20, Příloha III/a, K úpravě maloobchodních cen některých druhů potravinářského zboží k 3. října 1966, s. 5.

⁷⁹⁹ Národní archiv Praha, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66, sv. 9, aj. 10, bod 20, Příloha III/a, K úpravě maloobchodních cen některých druhů potravinářského zboží k 3. října 1966.

7.3.3. Vývoj spotřeby alkoholických nápojů v Československu

Při retrospektivním pohledu na vývoj spotřeby piva na hlavu před rokem 1953, upoutá pozornost poměrně vysoká spotřeba piva v období protektorátu, která není řádově nižší než v meziválečném období (viz Graf 26). Jedná se nicméně o údaje ze statistik vypracovaných ve Sdružení pivovarů a sladoven v roce 1958 a není zcela jasné, jestli autor vyčísluje pivní spotřebu pouze v protektorátu nebo na celém území českých zemí, včetně zabraného pohraničí. Stabilní výše spotřeby v letech 1939–1944 naznačuje, že protektorátní úřady se snažily udržet stejný objem pivní produkce a nedostatek surovin kompenzovaly neustálým snižováním maximální povolené stupňovitosti. Průměrná stupňovitost vyráběného piva tím na konci války poklesla v protektorátu na 3,2° a v zabraném pohraničí dokonce na 2,2°.

Na Slovensku byla situace zcela jiná. Spotřeba piva zde zaznamenávala během války pozoruhodné přírůstky a v roce 1944 dosáhla 24,6 l. Překonána tím byla i rekordní meziválečná hodnota spotřeby piva na obyvatele z roku 1929 ve výši 21,3 l.⁸⁰⁰ Slovenské pivovary nebyly navíc omezeny tak přísnými opatřeními v maximální stupňovitosti piva a průměrná stupňovitost slovenských piv dosahovala na konci války 9°.

Propad spotřeby piva v roce 1945 v obou částech Československa byl způsoben velkou redukcí osevních ploch ječmene a přechodem válečné fronty (viz Graf 26). V roce 1946 spotřeba piva opět narůstala. V českých zemích nicméně zůstala stále za protektorátní úrovní. Na Slovensku ovšem narostla až na 34,4 l. V českých zemích se pivní spotřeba dostala nad hodnoty v období druhé světové války teprve v roce 1947. Roční spotřeba 84,1 l na obyvatele by kromě konjunkturálních let na přelomu dvacátých a třicátých let byla nadprůměrnou po většinu meziválečného období. Oproti roku 1946 se i velmi výrazně zvýšila průměrná stupňovitost na 7°. Rostoucí křivku měla v roce 1947 rovněž spotřeba piva na Slovensku, která dosáhla výše 42,5 l. Snižovalo jí pouze sjednocení maximální stupňovitosti v celém Československu na 7°, tedy cca o 2° méně, než bylo na Slovensku v předchozím roce. Vzestupnou tendenci v pivní spotřebě přerušilo extrémní sucho v roce 1947. Slabá sklizeň ječmene a tím i výroba sladu se projevila ve výrobě piva až v roce 1948. Pokles spotřeby byl koncentrován především v českých zemích, kde se snížila na 74,9 l, zatímco na Slovensku zaznamenala prakticky pouze stagnaci. Spotřeba piva na Slovensku poklesla meziročně o 0,7 l na 41,8 l.

V roce 1949 se spotřeba piva vrátila k růstu v českých zemích i na Slovensku a každoročně rostla až do roku 1952, kdy dosáhla v českých zemích 100 l na osobu a na

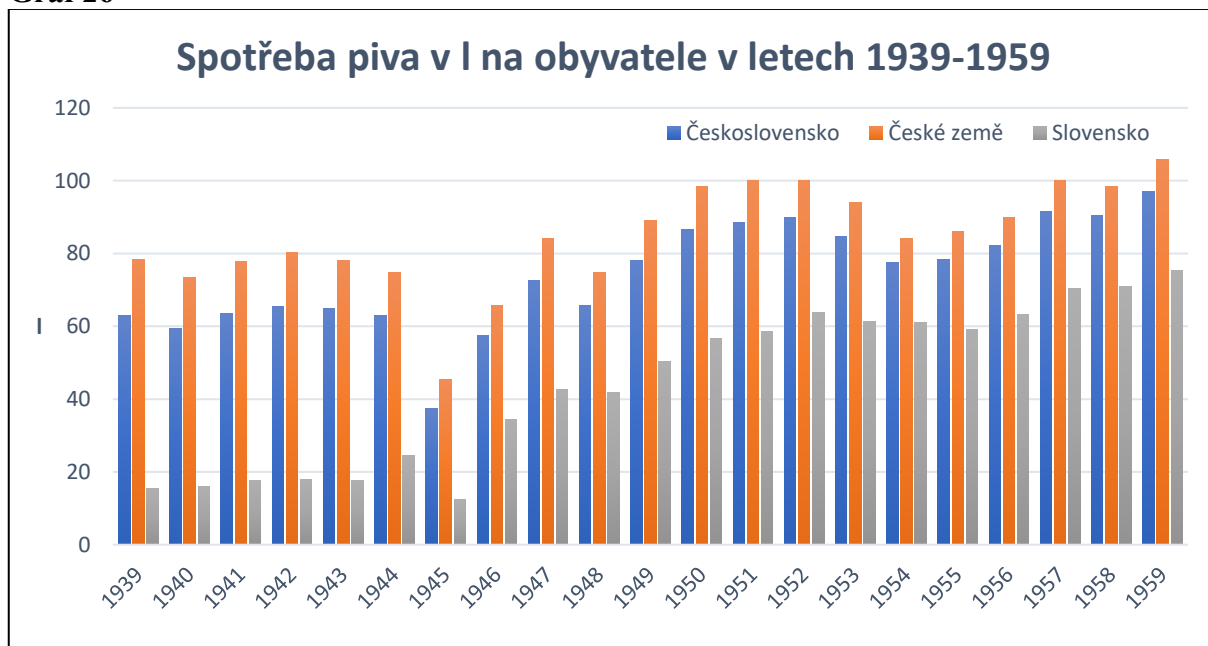
⁸⁰⁰ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 096.

Slovensku 63,8 l. Pivní spotřeba v Československu se tím dostala na hodnotu 89,8 l. V objemu produkce sice pivní spotřeba figurovala nad hodnotami meziválečného Československa, ovšem průměrná stupňovitost dosahovala v roce 1952 pouze 7,62°, oproti 10,61° v roce 1929.⁸⁰¹ Do roku 1952 byla spotřeba piva stále omezována produkční nabídkou.

Zásadní přelom nastal v druhé polovině roku 1953, kdy plánovaný objem pivní produkce poprvé od druhé světové války nenalezl odbyt. Příčinou bylo provedení měnové reformy k 1. červnu 1953, která připravila obyvatelstvo o úspory. Radikální pokles spotřeby piva v druhé polovině roku 1953 možná poněkud překvapivě ukazuje, že spotřeba piva nebyla odvislá jenom od výše výdělku, ale také od výše úspor. Mzdy roku 1953 byly totiž na vzestupu a dostupnost piva zvýšila rovněž záměrně výhodnější cena po přepočtu na novou měnu. Za takových okolností plánovací experti pokles spotřeby piva neočekávali. Naopak pro výrobu uvolnili větší množství surovin, aby mohla být zvýšena nabídka vícestupňových piv, především piva 10°. Jeho odbyt ovšem dosáhl pouze 61,3 % plánovaného stavu. Propad spotřeby piva po měnové reformě tak ukazuje, že dokonce i pivní konzumenti měli potřebu mít dostatečnou finanční rezervu, jinak svou spotřebu krátili. V roce 1954, kdy se již dopady měnové reformy projeví v celém roce, klesla spotřeba piva na hlavu v českých zemích ze 100 l v roce 1952 na 84 l. Na Slovensku se pivní spotřeba snížila za stejné období na 61 l. Na rozdíl od českých zemí zde ovšem propad spotřeby pokračoval i v roce 1955 a dosáhl 59 l. V českých zemích se spotřeba v roce 1955 vrátila k mírnému růstu a činila 86,1 l na osobu.

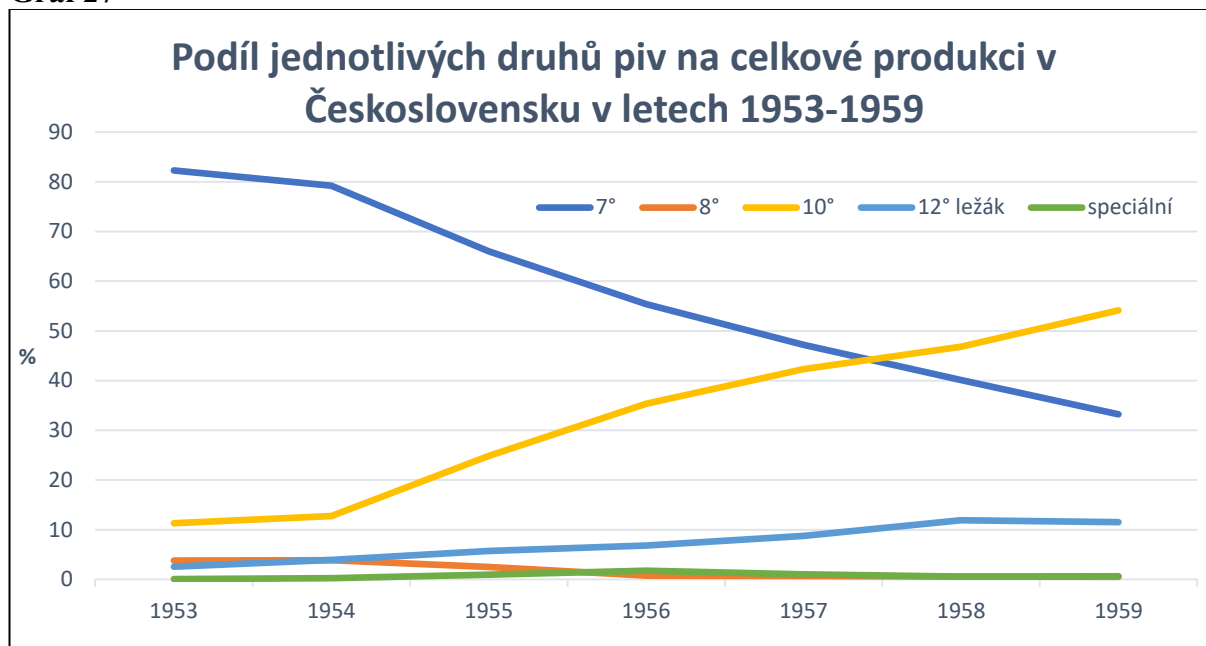
Přerušený rostoucí trend byl opět obnoven od roku 1956. Na rekordní hodnoty se pivní spotřeba dostala v roce 1957, jak v Československu 91,5 l na hlavu, tak i v českých zemích 100 l a na Slovensku 70,4 l. V roce 1958 proběhl pouze mírný pokles spotřeby v českých zemích, ale v roce 1959 již spotřeba piva na hlavu skokově narostla na rekordní hodnoty 105,8 l v českých zemích a 75,4 l na Slovensku. Pivní spotřebu podněcovala stabilní cena piva, která se vyjma mírného zlevnění prostřednictvím přepočtu na novou měnu v roce 1953 po celé sledované období nezměnila. Mzdy naproti tomu každoročně rostly a dostupnost piva se tím neustále zvyšovala. První zdražení piva v Československu proběhlo teprve v roce 1966.

⁸⁰¹ SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 034.

Graf 26

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 096; tamtéž, i. č. 16, Tab. č. 096; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 096.

Struktura spotřeby piva je patrná ze statistických údajů o produkci. Export piva dosahoval minimální úrovně a mohl zkreslovat pouze podíl spotřeby 12° ležáku, ve kterém se realizoval prakticky celý export. Podíl 12° piv tak pravděpodobně byl u spotřeby o několik desetin procenta nižší, než jsou hodnoty v níže uvedené tabulce (viz Tabulka 94). V roce 1953 bylo v Československu spotřebováno s více než 80 % pivo 7°. Příčinou bylo zavedení 10° piva do výroby ve větším rozsahu teprve v roce 1951 a nastavení vysokých cen u vícestupňových piv, které u 10° piva dva a půl násobně převyšovaly cenu piva 7°. Teprve od roku 1955 začíná podíl nejslabšího piva znatelně klesat a symetricky se přesouvá do rostoucí spotřeby piva 10°. Desítka se stává nejprodávanějším pivem v Československu v roce 1958 a v roce 1959 její podíl již přesahuje 54 %, zatímco podíl 7° piv činil zhruba 33 % (Graf č. 27). Více než čtyřnásobné zvýšení zaznamenala v letech 1953–1959 rovněž spotřeba 12° ležáku. Právě v těchto třech segmentech se realizovala většina pivní produkce v Československu. Podíl piv 8° a 9° byl od druhé poloviny padesátých let zcela zanedbatelný. Podobně jako podíl piv speciálních, která v koncepcích plánovacích expertů sehrávala díky vyšší ceně úlohu luxusnější spotřeby odčerpávající kupní sílu obyvatelstva. Struktura pivní produkce v roce 1959 tak ukazuje, že návrat k tradiční struktuře pivní spotřeby meziválečného Československa a českých zemí v éře monarchie, která byla rozdělena mezi dva dominantní segmenty – 10° pivo (s podílem 74–80 %) a 12° pivo (s podílem cca 20 %), během sledovaného období nenastal.

Graf 27

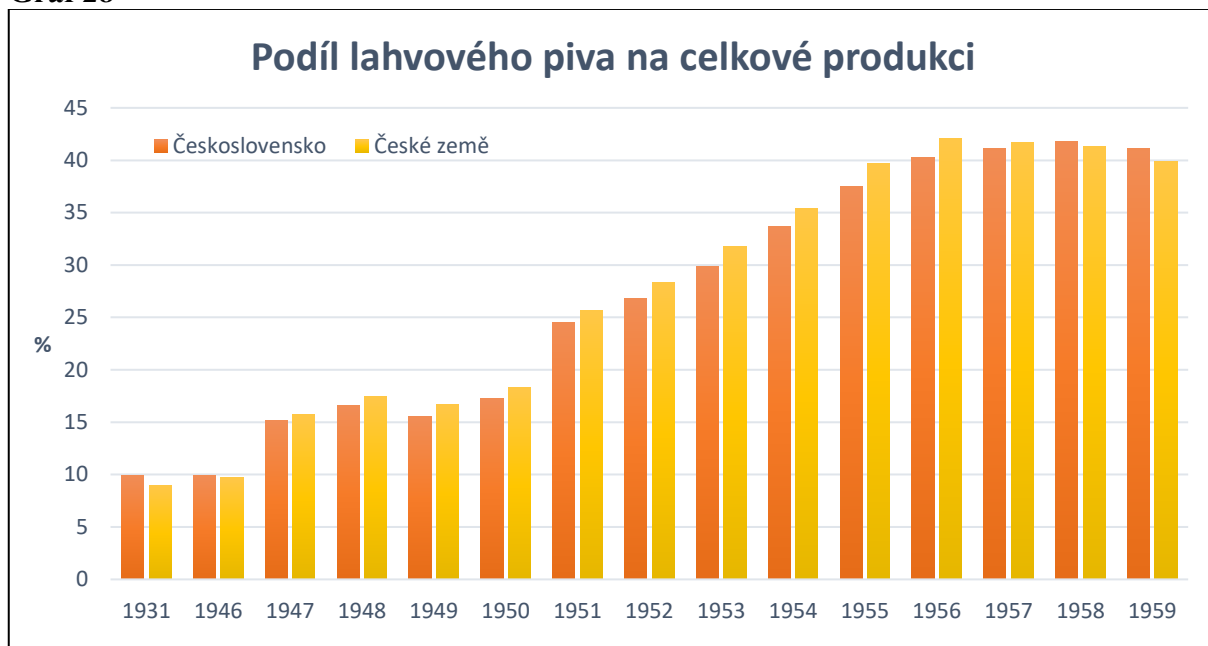
Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031–033; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 031–033; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 031–033.

Tabulka 94

Podíl jednotlivých druhů pív na celkové produkci v letech 1953–1959 (%)							
Československo							
Rok	7°	8°	9°	10°	12° ležák	speciální	Celkem
1953	82,28	3,78	0,01	11,31	2,55	0,06	100
1954	79,21	3,86	0,01	12,73	3,92	0,27	100
1955	65,98	2,49	0,01	24,84	5,71	0,97	100
1956	55,36	0,74	0,01	35,33	6,82	1,75	100
1957	47,17	0,69	0,01	42,33	8,78	1,01	100
1958	40,14	0,60	0,01	46,79	11,90	0,57	100
1959	33,22	0,53	0,01	54,13	11,49	0,63	100

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 031–033; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 031–033; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 031–033.

Struktura pивní spotřeby se proměňovala rovněž vzhledem k místu konzumace. Podíl sudového piva, konzumovaného v restauračních zařízeních, se od konce druhé světové války neustále snižoval ve prospěch piva lahvého. Z 10% podílu na celkové produkci v roce 1946 vyrostl podíl lahvého piva až na 41,8 % v roce 1958 (viz Graf 28). Podobný konzumní trend probíhal v poválečném období i v západních zemích.

Graf 28

Pramen: SOA Praha, fond Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958, karton č. 13, i. č. 60, Retrospektivní statisticko-ekonomický rozbor odvětví pivovarského a sladařského, II. část tabulková, Tab. č. 035; tamtéž, karton č. 1, i. č. 16, Tab. č. 035; tamtéž, i. č. 17, Tab. č. 035.

Ročenky Státního úřadu statistického poskytují u spotřeby piva v Československu o něco nižší hodnoty, než uvádí statistiky ústředních pivovarských orgánů. Důvodem jsou pravděpodobně rozdíly hodnot o počtu obyvatelstva v jednotlivých letech mezi oběma statistikami. V řádu se ovšem jedná o rozdíl zhruba jednoho litru, což je zcela zanedbatelné. Roční spotřeba 40% lihovin v Československu se po zotavení ze šoku z měnové reformy stabilně pohybovala těsně pod 4 l na osobu. Po zdražení lihovin k 1. dubnu 1958 spadla jejich spotřeba na hodnotu 2,8 l na osobu a v dalších letech se stabilizovala na úrovni 2,4 l (viz Tabulka 95).

Alkoholická spotřeba se po zdražení lihovin přesunula především na víno, jehož spotřeba se do té doby pohybovala kolem 4 l. Od roku 1958 překonala spotřeba vína hranici 5 l a v roce 1960 dosáhla úrovně 6,2 l na osobu. Skokové zvýšení je vidět rovněž u spotřeby nehroznových vín. Během let 1953–1956 vykazoval tento segment značné meziroční rozdíly mezi 1,8–3,6 l, které mohly být způsobené aktuální dostupností ovoce k výrobě. Od roku 1958 spotřeba „ostatních vín“ roste podobně jako spotřeba vína hroznového. V roce 1960 dosahuje již 7 l na osobu. V letech 1959 a 1960 se přesouvala struktura alkoholického konzumu také od lihovin ke spotřebě piva, která v roce 1960 poprvé v Československu překonala hranici 100 l na osobu. Přehled spotřeby alkoholických nápojů přepočtených na 100% líh ukazuje, že po zdražení lihovin spotřeba alkoholu neklesla, ale naopak se zvýšila ze 4,7 l v roce 1957 na 5,5 l v roce 1960.

Velmi podobný obrázek nabízí údaje o spotřebě alkoholických nápojů v NDR, kde v roce 1958 došlo rovněž ke zdražení lihovin. Pokles spotřeby lihových nápojů ze 4,4 l v roce 1955 na 3,5 l v roce 1960 kompenzovalo zvýšení spotřeby vína ve stejných letech z 1,7 l na 3,2 l a piva ze 68,5 l na 79,5 l. Spotřeba alkoholických nápojů po přepočtu na 100% líh se zvýšila z 3,9 l v roce 1955 na 4,1 l v roce 1960 (viz Tabulka 95).

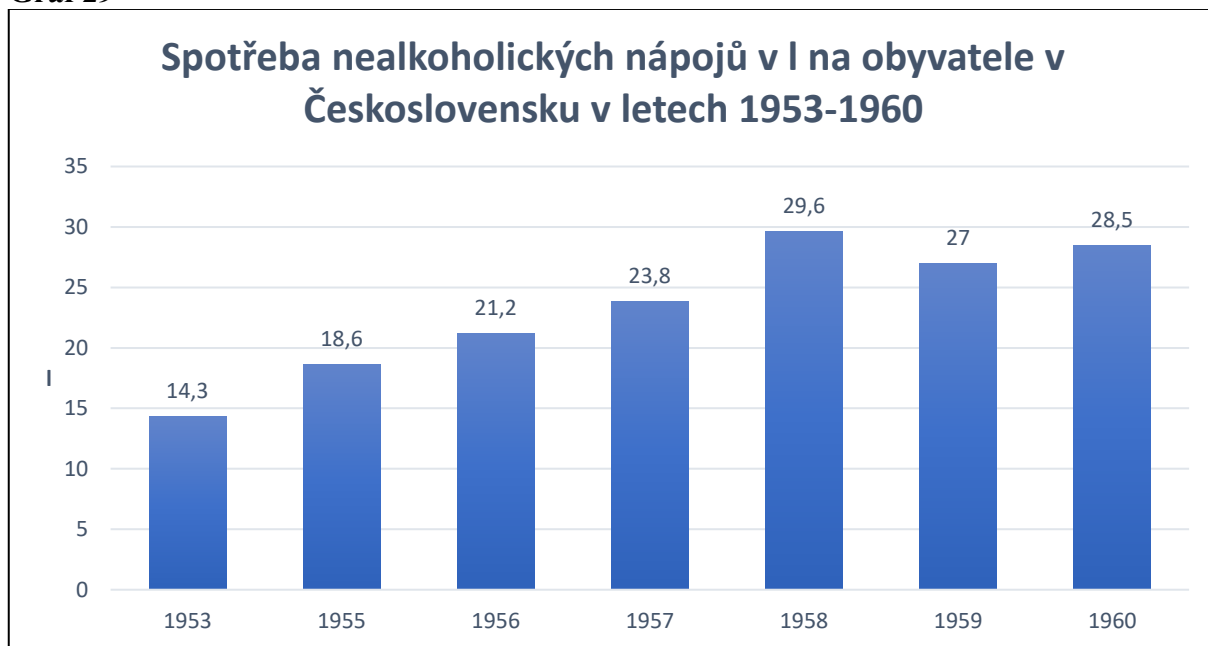
Tabulka 95

Struktura alkoholického konzumu na hlavu v Československu a NDR v letech 1953–1960 (l)					
Československo					
Rok	Lihoviny (40%)	Víno hroznové	Víno ovocné, sladové atd.	Pivo	Alkoholické nápoje v přepočtu na 100% líh
1953	3,1	2,8	3,4	85,6	3,8
1954	3,8	3,1	2,8	76	
1955	3,9	3,7	3,1	79,1	4,3
1956	3,8	4,1	1,8	83,2	4,3
1957	3,7	3,9	3,6	92,7	4,7
1958	2,8	5,2	4,3	90	4,6
1959	2,4	6	6,2	96,9	5,2
1960	2,4	6,2	7	100,1	5,5
NDR					
1955	4,4 ¹	1,7		68,5	3,9
1960	3,5 ¹	3,2		79,5	4,1

Pramen: Statistická ročenka republiky Republiky československé 1957–1962. Státní úřad statistický Republiky československé, Praha 1959–1963; Bundesarchiv Berlin, fond Amt für Jugendfragen beim Ministerrat, sign. DC 4/738b, Alkoholkonsum, alkoholmißbrauch und Kriminalität, čerpáno ze Statistische Jahrbücher der DDR 1976–1987.

¹ V případě NDR se jedná o lihoviny o obsahu 38 % líhu.

Protialkoholní opatření směřovala rovněž do podpory výroby a prodeje substitutu k alkoholickým nápojům. Produkce nealkoholických nápojů se sice na konci padesátých let zvýšila téměř na 30 l na hlavu (viz Graf 29), substituční úlohu ovšem sehrávala spíše ke spotřebě vody nikoliv alkoholickým nápojům.

Graf 29

Pramen: Statistická ročenka Republiky československé 1957–1962. Státní úřad statistický Republiky československé, Praha 1959–1963.

Československo ve srovnání s NDR a některými západními zeměmi zaostávalo především ve spotřebě limonád. Velkou část spotřeby nealkoholických nápojů v Československu totiž tvořily minerální vody. V roce 1964, pro který jsou k dispozici komparace spotřeby limonád ve vybraných zemích, činila jejich spotřeba v Československu 22,3 l na osobu. Více než dvojnásobná spotřeba limonád v USA jistě nepřekvapí. Zajímavá je ovšem velikost spotřeby limonád v NDR, která se v uvedeném roce řadí k evropským zemím s nejvyšší spotřebou a překonává i svého západního rivala SRN (viz Tabulka 96). Vysokou spotřebu limonád ve východním Německu způsoboval poměrně brzký rozvoj nápojů napodobujících v Západní Evropě expandující limonády Coca-Cola a Pepsi. Zatímco v Československu byla představena Kofola teprve v roce 1960, v NDR bylo již v roce 1958 k dostání 13 nápojů s obsahem kofeinu a jejich oblíbenost prudce rostla.⁸⁰² V roce 1958 tvořily sice pouze 1 % spotřebovaných nealkoholických nápojů, ale o rok později jejich podíl dosáhl již 10 % a v roce 1961 dokonce 16 %. Větší nabídka sortimentu limonád oproti Československu mohla souviset s přetrvávajícím soukromým podnikáním ve výrobě nápojů v NDR.⁸⁰³

Tabulka 96

Vývoj spotřeby v roce 1964 na obyvatele u limonád ve vybraných zemích (l)			
USA	53,6	ČSSR	22,3
Belgie	38,2	Norsko	22,2

⁸⁰² Vita-Cola, Cola-Gold, Kaffe-Cola, Quick, Lipsi, Pecco-li, Efro-Kristall, Co-Fru, Kräuter-Cola, Zeige-Cola, Ko-Ko, Klaus-Cola, Colero a Exquisit.

⁸⁰³ Bundesarchiv Berlin, fond Volkswirtschaftsrat der DDR, sign. DE 4/7408.

Dánsko	36,6	Rakousko	21,8
NDR	32,4	Itálie	18,7
Švýcarsko	32	Velká Británie	17,5
Švédsko	31,8	Finsko	14,8
Španělsko	29,3	Francie	12,7
Západní Německo	22,8		

Pramen: Bundesarchiv Berlin, fond Institut für Marktforschung, sign. DL 102/326, Die Entwicklung des Verbrauchs von alkoholfreien und alkoholhaltigen Erfrischungsgetränken in Volumen und Struktur bis 1970 sowie prognostisch bis 1980, Teil 3 des Forschungsauftrages, datum vydání 31.7.1968, s. 54.

Komparace československé alkoholické spotřeby s vybranými státy v roce 1953 a 1960 potvrzuje, že se Československo ve světových žebříčcích posouvalo především v konzumaci piva. V roce 1960 se posunulo již na čtvrtou příčku a od světového prvenství jej dělilo necelých 17 l. Vzhledem k tomu, že jenom během druhé pětiletky se pивní spotřeba zvýšila v Československu o více než 20 l na osobu, dal se očekávat posun na první místo v horizontu několika let. Zvláště, když spotřeba piva v jiných zemích na předních místech žebříčku více méně stagnovala. Mezinárodní komparaci československé spotřeby vína znehodnocuje to, že do ní byla započítána i spotřeba vín ovocných a sladových, které nemusí být u jiných zemí uváděny. Přesto i tak se Československo v mezinárodním srovnání drželo na chvostu žebříčku ve spotřebě vína na obyvatele. U lihovin pak patřilo Československo v roce 1960 k zemím s nejnižší spotřebou na obyvatele. Nízkou hodnotu spotřeby zajistilo zmíněné zdražení lihovin v roce 1958. Pokles spotřeby lihovin zaznamenalo mezi lety 1953 a 1960 rovněž NDR, zatímco zbylé střeoevropské lidově-demokratické republiky Maďarsko a Polsko naopak jejich spotřebu navyšovaly (viz Tabulka 97).

Tabulka 97

Spotřeba alkoholických nápojů na osobu ve vybraných zemích (l)					
1953					
Pivo		Víno		Lihoviny 50%	
Belgie	117,4	Francie	130,8	Švédsko	5,2
Lucembursko	105,9	Itálie	94,7	Francie	5,1
Austrálie	99,1	Maďarsko	22,2	Polsko	4,2
Nový Zéland	87,7	Rakousko	14,0	USA	3,6
Československo	85,6	SRN	8,3	NDR	3,2
Británie	82,7	Československo	6,2	Rakousko	2,9
USA	63,6	USA	3,4	SRN	2,3
Rakousko	60,4	Polsko	1,7	Maďarsko	2,1
SRN	57,8	NDR	1,1	Československo	2,5
NDR	40,0				
Maďarsko	17,5				
Polsko	19,0				

1960					
Pivo		Vino		Lihoviny 50%	
Lucembursko	116,7	Francie	126,9	Polsko	4,8
Belgie	112,0	Itálie	109,5	Rakousko	4,8
Austrálie	102,7	Portugalsko	85,0	Švédsko	4,6
Československo	100,1	Rumunsko	30,0	USA	3,9
Nový Zéland	100,0	Maďarsko	29,9	SRN	3,8
SRN	94,7	Rakousko	20,7	Francie	3,4
Británie	82,8	SRN	10,8	NDR	2,8
NDR	76,0	Československo	13,2	Maďarsko	2,6
Rakousko	71,9	Polsko	4,5	Československo	1,9
USA	58,5	NDR	3,2		
Maďarsko	36,7	USA	3,4		
Polsko	22,8				

Pramen: SOA Praha, fond Pivovary a sladovny, koncern Praha z let 1965–1988, Karton č. 638, i. č. 1328, Spotřeba piva, vína a lihovin na obyvatele ve vybraných zemích v letech 1950–1965.

8. Závěr

Znárodnění v Československu po druhé světové válce bylo do určité míry výsledkem dlouhodobého a hranicemi státu nelimitovaného procesu institucionální sebeochrany industriální společnosti před negativními důsledky volného trhu. Krizové události typu výkyvů hospodářského cyklu a světových válek působily v uvedeném procesu jako akcelerátory, které problémy a rizika spojené s volným trhem odhalovaly společnosti a přinášely objektivní důvody pro jejich řešení. Specifika společnosti v českých zemích, jež byla ovlivněna soupeřením dvou nacionálních skupin obyvatelstva, přinášela do celého procesu další aspekty. Jednalo se spíše o anomálie než determinanty dlouhodobého společenského procesu, jenž samovolně směřoval k sociálně odpovědnějšímu státu. K nim je možné zařadit například pozemkovou reformu po první světové válce, která částečně saturovala požadavky nacionálně české společnosti po majetkovém postihu sociálních skupin, jež měly být v době monarchie hospodářsky a politicky zvýhodněny. Situace v otázce státních zásahů do majetkových práv se však po provedení reformy normalizovala a vyvlastňovací proces ve větší míře dále nepokračoval.

Mnichov představoval obdobnou anomálii, která však již ve svých důsledcích silně určovala poválečný vývoj v českých zemích. Bezprecedentní zásahy do majetkových práv v důsledku germanizace a arizace musely být po válce napraveny a československá společnost reflektovala objektivní důvody také pro majetkový postih vůči nacionálně německým osobám a kolaborantům. Nedůvěra exilu vůči hospodářským a politickým elitám, které zůstaly v protektorátu, a intuitivní potřeba společnosti okupovaného státu vyrovnat se s obdobím nesvobody rezultovaly v přenesení viny za práci českého obyvatelstva pro třetí říši především na hospodářské elity. Zřízením národních správ v podnicích byli majitelé firem a jejich vedení vyloučeni z procesu národní a demokratické revoluce a hlavní revoluční silou se stali dělníci a zaměstnanci podniků. Ve snaze odstavit vlastníky a vrcholný management z vedení firem zastiňovaly dělnictvo často osoby z řad bílých límečků – úředníci, inženýři a technici, kteří nemohli být obviněni ze styku s protektorátními orgány a zároveň byli na rozdíl od dělníků kompetentní k převzetí řízení podniku. V pivovarském průmyslu se řada z nich chopila nabízené příležitosti a nastoupila na místa svých nadřízených jako národní správci.

Vlna nadšení a optimismu v důsledku osvobození a vyřešení česko-německé otázky vytvářely v české společnosti národní budovatelský kolektivismus, který se zásadně projevoval v oblasti majetkových práv. Společnost v osvobozeném Československu byla mimořádně přístupná vlivům společenských procesů ve Velké Británii a v Sovětském svazu. Hospodářský systém SSSR, jenž vzbuzoval v politickém a ekonomickém diskurzu meziválečného

Československa pouze marginální pozornost, se pod dojmy válečného vítězství SSSR stal faktorem s potenciálem podněcovat celospolečenské změny. Velmi podstatný byl ovšem vliv znárodňovacího projektu a poválečných plánů obnovy ve Velké Británii, který smazal zdánlivě nepřekonatelný příkop meziválečného období mezi politickými cíli demokratických stran a nedemokratické komunistické strany. Výsledkem kombinace specifík poválečné československé společnosti a zahraničních vlivů se stal politický i společenský konsensus na znárodnění klíčového průmyslu a korigování ekonomiky prostřednictvím hospodářského plánu. Komunistické straně se tím nabídla šance zahájit třídní boj proti vyšším sociálním vrstvám v rámci národně demokratické revoluce.

Podnikatelská svoboda v pivovarském průmyslu v letech 1945–1948 byla omezena v extrémním rozsahu a údajná tržní komponenta hospodářského systému třetí republiky je v pivovarském odvětví zcela zanedbatelná. Konkurenční prostředí v pivovarnictví bylo odstraněno již v období protektorátu prostřednictvím nařízené oborové kartelizace. Přejedání odběratelů piva k dodávkám z jiného pivovaru nebyl možný ani za náhradu jako to umožňovaly pivovarské kartelové dohody v době monarchie a první republiky. „Volná soutěž“ probíhala teoreticky pouze o nově založené hostince, a to jenom v omezené vzdálenosti od pivovaru. Jejich vznik byl ovšem regulován státními a samosprávnými orgány. Nové koncese se takřka nevydávaly a do budoucna se počítalo s redukcí počtu hostinců tak, aby byl zajištěn jejich hospodárný provoz. Pravomocemi navrhopvat omezení a reorganizace distribuční sítě disponoval Nejvyšší úřad cenový, který tak například v roce 1946 požadoval snížení počtu řeznických a uzenářských živností, aby se docílilo vyššího obratu na provozovnu. Pivovary mohly soutěžit pouze o odběratele zastavených pivovarských podniků nebo o dodávkový kontingent na Slovensko, který slovenský pivovarský svaz uvolnil pro české pivo za účelem pokrytí tamní rostoucí pivní spotřeby. Soupeření pivovarů se však v těchto případech neodehrávalo na trhu, ale mělo podobu byrokratického dohadování s pivovarskou centrální institucí, prakticky srovnatelného, jaké probíhalo v centrálně direktivním plánování.

Vedle odbytu byly podnikatelské svobody pivovarům omezeny rovněž v obstarávání vstupů, velikosti výroby, vyráběném artiklu, exportu, investicích a v cenové tvorbě. Státní orgány prostřednictvím Svazu pro chmel, slad a pivo a Hospodářské skupiny pivovarského a sladařského průmyslu stanovovaly pivovarům a sladovnám přiděly surovin, pomocného materiálu a spolu s kompetencí určovat maximální stupňovitost vyráběných piv řídily velikost výroby, druh a kvalitu vyráběného piva. Pivovarnictví patřilo navíc k oborům, jejichž hlavní produkt podléhal vázaným cenám. Nejvyšší úřad cenový stanovoval cenu piva po celé období třetí republiky a pivovarský průmysl byl v situaci, ve které se zbytek ekonomiky ocitl teprve

v druhé polovině roku 1949, kdy Státní úřad plánovací začal sestavovat a schvalovat ceny zbylých výrobků a služeb. Zahraniční obchod byl pod kontrolou ministerstva zahraničního obchodu, které povolovalo vývozy a dovozy veškerého zboží a určovalo obchodníky a firmy k provádění zahraničního obchodu. Pivovary neměly volné ruce ani v případě investic, jelikož jejich finanční aktiva byla zmrazena na vázaných účtech. O povolení investic a uvolnění finančních prostředků musely žádat státní orgány. Systém vázaných vkladů tak znemožňoval mimo jiné obnovení podnikatelské činnosti u podniků, které v důsledku válečných operací nebo nařízení protektorátních úřadů přerušily činnost. Podnikatelské klima v poválečném pivovarském průmyslu tak nejlépe vystihuje počínání Františka Urbana, spolumajitele zastaveného pivovaru v Unhošti, který se raději soustředil na kariérní dráhu náměstka ředitele ústředního orgánu znárodněných pivovarů než, aby vyvíjel úsilí o obnovení provozu vlastního podniku.

Československému systému plánování neposkytla živnou půdu diktatura proletariátu, ale nacionálně a sociálně reformní ideologie a intelektuální elitářství plánovacích expertů. Státní úřad plánovací pod vedením nekomunistického odborníka od začátku svého vzniku – v době, kdy dlouhodobější charakter československého plánování zůstával i pro politické špičky KSČ stále otevřený – prosazoval základní prvky stalinistického přístupu k plánování. Karla Maiwalda a jeho kolegy nemotivovala v tomto směru perfektní znalost sovětského systému a jeho předností, ale institucionální mocenské ambice a vidina zvýšení profesní i osobní prestiže. Funkce úkolování celé společnosti přinášela opojení z vlastní důležitosti a byla natolik silným lákadlem, aby první generaci poválečných plánovačů dostávala do rozporů s demokratickými principy a vedla je k prosazování prvků technokratismu v řízení československého státu. Státní úřad plánovací byl svými zájmy pozoruhodně kompatibilní s cíli KSČ, která plánovacím expertům v novém režimu nabízela nevídaný prostor pro expanzi a aplikování ekonomických a sociálních experimentů, a svými návrhy přispíval k pozvolnému ideovému rozleptávání demokratických principů třetí republiky.

Dvouletý hospodářský plán značně překračoval ustálenou představu o výčtu makroekonomických priorit a opomíjí se rovněž skutečnost, že dvouletka byla pouze prvním krokem na cestě k státnímu hospodářskému plánování. První československý hospodářský plán měl za účel přinést zkušenosti, vytvořit plánovací organizační struktury a zajistit praxi pracovníkům plánovacího aparátu. Většina politické reprezentace Národní fronty očekávala po dvouletém plánu další expanzi hospodářského plánování. Rozšíření plánu i na úkoly pro jednotlivé podniky předpokládala již důvodová zpráva k zákonu o dvouletém plánu.

Zveřejněné jmenovité úkoly dvouletého plánu byly pouze špičkou ledovce. Na úrovni ústředních orgánů znárodněných podniků a odvětvových skupin probíhalo plánování v daleko větším rozsahu a pro omezování podnikatelské svobody mělo stejné negativní důsledky jako plánování z makroekonomického centra. Seznam více než čtyř tisíc plánovaných skupin výrobků, surovin a materiálů z roku 1947 poskytoval platformu pro pozdější rozšiřování jmenovitých úkolů i položek plánů hmotného zásobování. Zvyšování počtu centrálně plánovaných úkolů probíhalo snad ve všech případech pouze z okruhu těch již plánovaných na úrovni odvětvových orgánů. Detailnost státního plánu narůstala v Československu konstantně již od roku 1947 a samovolně v důsledku technických problémů, které plánovací proces sám o sobě přinášel.

Po únoru 1948 českoslovenští plánovací experti nejen nemuseli měnit nastoupený kurz, ale navíc se jim otevíral prostor pro naplnění jejich požadavků a ambic. Prvky sovětského systému zaváděli v dalších letech mnohem více než pod tlakem sovětských požadavků dobrovolně a z vlastního přesvědčení. Ačkoliv se jejich úsilí krylo s politickou objednávkou, hlavní motivace představovaly neznalost sovětského systému a naděje, že sovětské zkušenosti vyřeší problémy, do kterých československé plánování zabředávalo. Československé a sovětské plánování tak navzdory tomu, že se rodila za odlišných společenských, ekonomických a geografických podmínek, směřovala ke shodnému cíli – centrálně direktivnímu plánu. Všechna selhání a dysbalance plánované ekonomiky byly v první distanci zdůvodňovány nedostatečným rozsahem plánování a slabým mocenským postavením plánovacího aparátu. Po uspokojení požadavků vrcholných plánovacích institucí se příčiny selhání hledaly v nedisciplinovanosti hospodářských jednotek a pracovníků nebo v úmyslných sabotážích třídních nepřátel a západních agentů. Teprve po překonání těchto fází a uvolnění ideologické doktríny byla zvažována možnost systémových chyb. Mezinárodně politické události a sovětské metodické importy v padesátých letech zkrátily, jak vývoj československého plánování směrem k centrálně direktivnímu plánu, tak i následný proces vedoucí k akceptaci systémových problémů plánovacího mechanismu a k otevření diskuse o reformě systému. Metodika plánu na rok 1953, kterou společně vyvinuli sovětské a českoslovenští plánovací experti, dokonce mohla československé plánovače paradoxně limitovat v dalším rozšiřování plánovací soustavy a zabránit jim, aby se při hledání východisek ze svých nesnází nestali papežštější než papež.

Teze přičítající systémové problémy československého plánování pouze „násilným“ sovětským importům vznikaly ex post po oficiálním odsouzení stalinismu a dogmatickém uvolnění na konci padesátých let. Uvedené interpretace zbavovaly československý plánovací aparát odpovědnosti za stav československé ekonomiky. Vyzdvihování práce prvních

československých plánovačů, z nichž bylo několik odsouzeno v politických procesech na počátku padesátých let, dávalo jejich nástupcům druhou šanci k aplikaci ekonomických experimentů, jak před vrcholnou politickou reprezentací, tak i československou veřejností.

Zřízení Vládního výboru pro výstavbu, ředitelských fondů a rad technicko-hospodářské expertízy při Státním úřadu plánovacím v letech 1951–1953 dle sovětského vzoru oslabuje teze, které „expertní vládnutí“ a stalinismus stavějí do kontrastu. Spolupráce expertů z řad vědců a akademických pracovníků při sestavování plánu nebo na projektech investiční výstavby probíhala ve velkém rozsahu již v období Stalinovy vlády. V reáliích ekonomického systému neproběhl po XX. sjezdu KSSS, na rozdíl od ideologického jazyka, v tomto směru žádný radikální přelom. Technické problémy rovněž na počátku padesátých let velmi často vyřadily vrcholné špičky KSČ, jimž je v řadě konceptech přisuzována „totalitní moc“, ze závěrečného procesu sestavování ročního prováděcího plánu. Nedostatek času vylučoval ve většině případů jakoukoliv jinou variantu plánu než tu předloženou experty ze Státního úřadu plánovacího a nutil vládnoucí elity pouze přiložit podpis k návrhu vládního usnesení, jenž SÚP spolu s prováděcím plánem vypracoval.

Místem koncentrace reálné moci nebyl ani Státní úřad plánovací jako instituční celek. Pracovníci SÚP byli natolik v časové tísní a ponořeni v technických problémech, ve zpracovávání obrovského množství dat, ve vybilancování plánovaných položek a v ověřování neověřitelných požadavků podniků, že jenom stěží mohli rozvíjet jakékoliv mocenské aspirace ať už v zájmu režimu nebo své instituce. V polistopadové společnosti se pod vlivem konceptu totalitarismu vytvořila představa o děsivě promyšlené a naplánované strategii komunistického režimu na cestě k „totalitní moci“. Tendence hledat politická pozadí se tak přirozeně objevují i při zkoumání určitých ekonomických opatření. Sofistikovanost represivních metod komunistického režimu neměla ovšem paralelu s metodami řízení ekonomiky. Vysvětlení, že k určitému ekonomickému opatření došlo v době mocenské hegemonie komunistické strany bez intence a vyplynulo náhodně z technického procesu je sice méně senzační, ale ve většině případů nejpravděpodobnější variantou.

Modifikace systému hospodářského plánování v Československu v letech 1958–1959, které jsou velmi lichotivě označovány jako ekonomická reforma, představují pouze závěrečnou fázi reorganizačního procesu. Základní prvky „ekonomické reformy“ – hmotná zainteresovanost, decentralizace rozhodovacích pravomocí na nižší plánovací orgány, snižování jmenovitých úkolů a položek plánu hmotného zásobování stanovených SÚP a schválených vládou – se vyvíjely již od roku 1954 pod vlivem sovětských importů. Českoslovenští plánovací experti při modifikacích systému věrně kopírovali sovětský vzor.

Pravidelné konzultace na sovětském Gosplanu poskytovaly pracovníkům Státního úřadu plánovacího dostatek informací, které jim umožňovaly držet úpravy mechanismu plánování v přípustných mantinelech. V počáteční fázi tak díky informační výhodě mohli pracovníci Státního úřadu plánovacího vystupovat „reformněji“ a prolamovat dřívější dogmata, kterých se naopak stále drželi jejich budoucí oponenti z akademické sféry. Kurt Rozsypal, náměstek ministra-předsedy SÚP, si neodpustil ve svých pamětech zmínku o rozpacích a zdrženlivosti budoucích architektů ekonomické reformy v šedesátých letech v diskuzích nad „reformními“ návrhy před rokem 1958.

Reorganizace řídicí struktury průmyslu a stavebnictví v dubnu 1958 byla inspirována bezpochyby změnami v Sovětském svazu. Pracovníci Státního úřadu plánovacího pamatující procesy se Slánského skupinou by se rozhodně bez posvěcení Moskvy do podobně rozsáhlých opatření nepouštěli. Decentralizační projekty administrativy Nikity Chrušova nicméně nebyly na podmínky Československa nezbytně přenositelné. Oblastní plánovací centra, do kterých se měly přesunout pravomoci z moskevských centrálních plánovacích institucí, působily nezřídka na území přesahujícím rozlohu Československa. Československý průmysl a stavebnictví tedy nemusely nutně podstupovat další nákladnou a složitou reorganizaci, během 13 poválečných let již několikátou, jejíž případné pozitivní efekty byly velmi diskutabilní. Zvláště, když nové výrobně hospodářské jednotky a jejich sdružení téměř šablonovitě převzaly odvětvové členění ministerských hlavních správ. Resortní bariéry, které měly dle Chruščovova postřehu znesnadňovat mezioborovou kooperaci a investice podniků do přidružené mimo-odvětvové produkce, tak v Československu nebyly ve větším rozsahu prolomeny. Hospodářská organizace zavedená v roce 1958 každopádně potvrdila jeden ze systémových problémů československého hospodářství v období let 1945–1989 – umělé vytváření hospodářských subjektů, jejichž organizační struktury nezformovalo působení tržního prostředí a účelná výrobní nebo jiná kooperace, ale byly narýsovány byrokratickými pravítky.

Systém státního hospodářského plánování, ať už v Sovětském svazu nebo v Československu, by se dal připodobnit k živoucímu organismu, jenž se vyvíjel v podmínkách politického systému. Jednalo se o komplikovanou a vybalancovanou strukturu zájmových skupin, která politický systém stabilizovala a chránila. Při krizových situacích – úmrtích mocenských hegemonů, zostření mezinárodního napětí, hospodářských krizových jevů apod. – se tento živoucí organismus pod tlakem přeskupoval a nastoloval nové mocenské rovnováhy. Selhání a nedostatky systému přinášely příležitosti pro jedince a zájmové skupiny, ať už z řad expertů, politických elit nebo nižších stranických funkcionářů, kteří dokázali rychle obsadit uvolněný prostor a svými intervencemi systém formovat. Jejich selhání nebo nenaplněná

očekávání z jejich působení vytvářela nové příležitosti pro další jedince a zájmové skupiny a celý proces se opakoval.

Podnikoví ředitelé představovali takovou zájmovou skupinu, která z reorganizací nejvíce profitovala. Československým ředitelům se podařilo využít příležitost, kterou naskytl vývoj v Sovětském svazu a bezradnost plánovacích expertů, a prosazením reorganizace a přesunu pravomocí na podniky značně posílit své mocenské postavení v rámci systému. Reorganizace v roce 1958 ovšem nemůže být interpretována jako technokratický obrat nebo přechod k expertnímu manažerskému vládnutí. Přinejmenším v pivovarsko-sladařském průmyslu by taková teze byla v rozporu s realitou. Přestože se občas našly výjimky, kdy byli předúnoroví experti vzati na milost a mohli zastávat funkce ředitelů méně významných podniků – například František Hlaváček v branickém pivovaru, rozhodující činitele pro obsazení funkce ředitele stále spočívaly v politické spolehlivosti a na prvním místě ve stranických klientských vazbách. O expertních kvalitách podnikových ředitelů, kteří ve většině případů absolvovali pouze základní vzdělání nebo maximálně pounorové roční dělnické školy a před nástupem do funkce neměli žádnou praxi na vedoucí pozici, je možné úspěšně pochybovat. Pozice podnikového ředitele měla v systému státního socialismu na přelomu padesátých a šedesátých let stále mnohem blíže k nižším politickým funkcím typu předsedů národních výborů než k funkcím expertním a byla na prvním místě prostředkem výkonu moci komunistické strany v podniku. Reorganizace v roce 1958 na tomto stavu nic nezměnila.

Ponecháním postů podnikových ředitelů mezi nomenklaturními funkcemi schvalované stranou stejně jako zachování rozhodovací hegemonie ředitelů v rámci podniku negovaly navíc jiná opatření záměrně již cílená k expertizaci řízení podniků. Nově zřízené technicko-ekonomické rady měly statut pouze poradního orgánu ředitele, který se jejich doporučením nemusel řídit ani své zamítavé stanovisko nijak zdůvodňovat. V případech, kdy rada řediteli až příliš oponovala, měl ředitel možnost její složení zcela přepsat podle svých představ.

Plánovací experti reflektovali riziko difference mezi zájmy podniku/ředitele a zájmy socialistické společnosti/komunistické strany a očekávali, že je odstraní systém normativů hmotné zainteresovanosti, který měl na společenských zájmech interesovat rovněž pracovníky podniku. Teoretické vybalancování zájmů hospodářských subjektů, pracujících a společnosti by ovšem vyžadovalo vyvinout astronomicky složitou soustavu normativů, které by interesovaly hospodářské subjekty na zvyšování produktivity práce, snižování nákladů, plnění úkolů investiční výstavby, technického rozvoje, zahraničního obchodu, uspokojování konzumních potřeb obyvatelstva, na ochraně životního prostředí, na zvyšování zdraví obyvatelstva a na dalších veřejných zájmech, jež by se při dynamickém vývoji společnosti

mohly táhnout do nekonečné řady. Za účelem správné funkčnosti systému by pravděpodobně musely být jednotlivé normativy sestaveny nejenom na míru každému podniku, ale zvlášť i pro každý produkt, službu nebo pracovní úkon. Přitom by zapojené subjekty musely být zainteresovány již na správném shromažďování a poskytování pravdivých dat, na jejichž základě by byl systém normativů postaven.

I kdyby měli plánovači k dispozici potřebná a verifikovaná data a podařilo se jim obrovské množství měnících se veličin svázat v matematickém modulu, musela být splněna ještě jedna podmínka – systém hmotné zainteresovanosti musel být srozumitelný pro subjekty, které měl interesovat. Ministerstvo státní kontroly přitom informovalo, že již pouhá funkce normativu osobní hmotné zainteresovanosti nebyla dělníkům vůbec jasná. Další zásadní problém spočíval v tom, že podniky ve svých plánech navrhovaly sortiment výroby, pro který nebyl odbyt. Iniciativa pracujících a vedení podniků sice mohla v teoretické rovině zefektivnit výrobní proces, nemohla ovšem rezultovat ve sladění výroby s poptávkou. Při neexistenci tržních signálů nedisponovaly podniky žádnými alternativními informačními kanály, které by jim umožňovaly sledovat poptávku a potřeby obyvatelstva. Komunikační síť mezi výrobními podniky na jedné straně a podniky obchodu, národními výbory, stranickými orgány a dalšími institucemi na straně druhé funkci takového kanálu neplnila.

V roce 1959 byly učiněny pouze první krůčky na této nekonečné kalvárii. Vyvinuty byly normativy, které měly interesovat podniky na výši zisku a dělníky na zvyšování produktivity práce. Normativy hmotné zainteresovanosti na plnění úkolů investiční výstavby, zahraničního obchodu a technického rozvoje se během uvedeného roku připravovaly. Od zavedení prvních normativů bylo však evidentní, že zájmy „společnosti“ a podniků nebylo možné sladit prostřednictvím několika všeobecně stanovených normativů hmotné zainteresovanosti, jak doufali architekti reorganizace československého plánovacího systému. Podnikové i osobní normativy hmotné zainteresovanosti musely být od počátku sestavovány na míru každé hospodářské jednotce. Neplnění plánu snižování produktivity práce ze strany podniků i tak ukazovalo, že funkčnost zavedených normativů byla velmi diskutabilní.

Systém normativů hmotné zainteresovanosti přitom vytvářel dodatečnou administrativní agendu jak pro podniky, tak i pro vrcholné plánovací a řídicí instituce. Podniky musely zajišťovat rozborovou činnost, která poskytovala data nutná pro sestavení normativů, zajistit rozpis normativů na podřízené provozy a každoročně sestavit komplexní rozbor své činnosti, jež zhodnocovaly účinnost a správné nastavení parametrů normativů. Řídicí orgány v hierarchii od podnikových vedení, přes výrobně hospodářské jednotky, až po ministerstva, Státní plánovací komisi a jiné ústřední instituce musely vyhodnotit a prověřit data poskytnutá

podřízenými orgány, sestavit na základě nich normativy, poté z komplexních rozborů činnosti podniků zhodnotit jejich účinnost a případně je redefinovat. Průběh „ekonomické reformy“ tak především odhalil jednu důležitou vlastnost systému hospodářského plánování. Ze své podstaty mělo plánování ekonomiky pouze jeden nástroj k odstranění systémových problémů – administrativní agendu. Každá záplata systémového problému byla spojená s administrativní zátěží nového druhu. V roce 1961, po dvou letech zkušeností s normativy osobní hmotné zainteresovanosti, plánovací experti připustili, že nová metoda je složitější a administrativně náročnější než předchozí direktivně stanovený plán práce.

Československé politické špičky projevovaly k funkčnosti systému hmotné zainteresovanosti rezervovanost minimálně od prvních hodnotících zpráv. Vydání vládního usnesení, jenž ukládalo ministrům, vedoucím ústředních úřadů a předsedům krajských národních výborů uvést objem a strukturu průmyslové výroby do souladu s požadavky odbytu, uvést požadavky na plán materiálně technického zásobování do souladu s limity stanovenými vládou nebo zajistit splnění plánované centralizované investiční výstavby, následovalo téměř po každé zprávě informující politické byro o průběhu sestavování a plnění ročního plánu. Ponechat řízení a regulaci podnikové sféry pouze na mechanismu normativů hmotné zainteresovanosti se nedostalo reálně do hry a funkce centrálních institucí jako hlavního prostředku hospodářského plánování zůstala na přelomu padesátých a šedesátých let zachována. Problémy třetí pětiletky akcelerované převážně faktory v zahraničním obchodě umožnily poté rychle opustit „reformní“ směr, který se prostřednictvím normativů snažil zkorigovat zájmy podniků se zájmy „společnosti“.

Produkce piva byla v prvních poválečných letech limitována omezenými přiděly surovin ze strany státního hospodářského plánu. Poptávka po pivu převyšovala nabídku až do roku 1952. Vedle objemu byly pivovary limitovány rovněž ve struktuře produkce. Poválečné nařízení o maximální povolené stupňovitosti bylo v platnosti až do roku 1949 a bylo tak odvoláno o více než jeden rok později než v období po první světové válce. Poté byla ovšem produkce stále řízena ze strany odvětvových plánovacích institucí prostřednictvím výrobních úkolů pro jednotlivé druhy pív, které zohledňovaly množství dostupných surovin a poptávku obyvatelstva. Do roku 1950 tak byla pivní produkce koncentrována pouze v segmentu nízkostupňových pív, tzn. pív o stupňovitosti menší než 10°. Za účelem zpestření pivní nabídky a odčerpání kupní síly obyvatelstva prostřednictvím luxusnějšího zboží byl na domácí trh od roku 1949 dodáván v malém množství i 12° ležák, který byl do té doby určen výhradně pro export. Růst odbytu tohoto piva byl záměrně brzděn vysokou cenou.

Určitý mezník v poválečné produkci piva představoval rok 1950, kdy bylo do výroby poprvé zařazeno 10° pivo. Jednalo se o nejoblíbenější druh piva v meziválečném Československu, který tehdy na celkové produkci zaujímal cca 75% podíl. Plánovací experti očekávali, že 10° pivo v horizontu několika let nahradí odbyt piva 7°. Rychlému a nekontrolovatelnému růstu jeho produkce, který by přinesl nenaplnitelné požadavky na pivovarské suroviny, měla zabránit vyšší maloobchodní cena podobně jako v případě 12° ležáku. Státním úřadem plánovacím nastavená cena 10° piva, která dva a půl násobně převyšovala cenu piva 7°, se ovšem zpočátku ukázala být pro spotřebitele příliš vysoká. Plánem stanovené odbyty desítky až do roku 1954 zůstávaly nenaplněny.

V roce 1953 je pivovarský průmysl poprvé od konce druhé světové války schopen dodat v hektolitrovém objemu do československé maloobchodní sítě více piva, než je schopna absorbovat poptávka obyvatelstva. Příčina nicméně nespočívala v produkčních schopnostech československého pivovarnictví a přidružených oborů, ale ve vyhlášení měnové reformy v červnu 1953. Přestože obyvatelstvo nepostihla měnová reforma ztrátou zaměstnání ani poklesem mezd, zareagovali spotřebitelé na uvedenou událost naprosto stejně jako v případě hospodářských krizí před druhou světovou válkou – omezením spotřeby. Propad spotřeby pokračoval ještě v roce 1954. Každoroční růst mezd určovaný státními orgány při neměnné ceně piva ovšem rychle navrátil pivní spotřebu k růstovému trendu. Od roku 1955 produkce československého piva dynamicky roste a nastává rovněž očekávaný přesun spotřebitelských preferencí od nízkostupňových piv k pivům 10°. Desítka se však stala nejprodávanějším pivem v Československu až v roce 1958 a v roce následujícím dosáhla zhruba 54% podílu. Návrat k tradiční struktuře pivní spotřeby meziválečného Československa a českých zemí v éře monarchie, která byla zhruba rozdělena mezi dva dominantní segmenty – 10° pivo (s podílem 74–80 %) a 12° pivo (s podílem cca 20 %), tak během sledovaného období nenastal.

Skokově narůstající meziroční objemy pivní produkce, přesun konzumentů k vícešupňovým pivům a neustále rostoucí požadavky na export sladu a chmele vytvářely od roku 1955 velmi napjatou bilanci pivovarských surovin. Centrální plánovací instituce odmítaly během sledovaného období jakékoliv zdražení piva, které mohlo zchladit poptávkové tlaky po pivu nebo jeho surovině náročných druhů. Českoslovenští pivovarníci se s omezenými zdroji surovin při výrobě piva museli vypořádat použitím stále většího množství náhražkových surovin, především rýže a ječné krupice. Následkem byl pokles jakosti a trvanlivosti piv, které při plánovaných i namátkových kontrolách na konci padesátých let s více než polovinou nesplňovaly tehdejší normy ČSN. Většina činnosti výzkumných a pokusnických institucí pivovarského a sladařského průmyslu tak v padesátých letech směřovala do projektů, jejichž

cílem bylo snížení spotřeby pivovarských surovin a navýšení množství náhražkových surovin při výrobě piva stejně jako zlepšení trvanlivosti a stability piv.

V investiční výstavbě stál pivovarsko-sladařský průmysl na okraji zájmu plánovacích expertů. Příčinou byly v prvních poválečných letech nenaplněné výrobní kapacity pivovarů a sladoven a přednostní rozvoj oborů těžkého průmyslu. Struktura investic byla koncentrována převážně na poválečnou rekonstrukci a v pozdějších letech na obnovu nevyhovujících nebo nefunkčních strojních zařízení a provozů. Do technického rozvoje odvětví se investovalo v malém rozsahu, převážně na Slovensku a v produkci lahvových piv. Zaostávání československého pivovarnictví v technologické úrovni za pivovary v západoevropských zemích, které započalo již v době hospodářské krize ve třicátých letech 20. století a extrémních rozměrů dosáhlo v době protektorátu, pokračovalo během celého sledovaného období. Naplnění výrobních kapacit v druhé polovině padesátých let a přesun pozornosti plánovacích expertů po XX. sjezdu KSSS na obory, které měly uspokojovat spotřebu obyvatelstva, na tomto stavu nic nezměnilo. V posledním roce druhé pětiletky se z pivovarsko-sladařského průmyslu stále odčerpávalo na odpisech základních fondů více finančních prostředků, než bylo vynaloženo na investice a generální opravy základních fondů odvětví.

Nízké investiční příděly, které neumožňovaly nákup moderních a efektivnějších strojních zařízení, zužovaly rovněž možnosti pro zvyšování produktivity práce. Ústřední orgány pivovarsko-sladařského průmyslu tak byly v této oblasti odkázány převážně na organizační opatření a tzv. socialistické soutěžení. Socialistické soutěžení se však provádělo pouze formálně a přinášelo většinou pouze administrativní agendu pro vedoucí provozů. Viditelný pozitivní efekt na růst produktivity práce a hospodárnosti neměly ani různé systémy úkolových mezd a prémie, které se během padesátých let v československém hospodářství objevovaly. Pravidla pro stanovování výše mezd a výplatu prémie se v praxi obcházela a jejich složitým výpočtům, především těch po zavedení normativů hmotné zainteresovanosti, dělníci stěží rozuměli. Růst ukazatelů produktivity práce v pivovarsko-sladařském odvětví, tak byl způsobován především přetěžováním výrobních kapacit a uzavíráním malých pivovarů. Nedostatek investičních zdrojů nicméně znemožnil i realizaci poválečné koncepce, která měla pivovarskou produkci transformovat do několika velkých pivovarů rovnoměrně rozmístěných na československém území, jež by zásobovaly pouze bezprostřední okolí ideálně v rozsahu kraje. Naplněné výrobní kapacity v druhé polovině padesátých let neumožňovaly uzavřít řadu malých a neefektivních provozů, které by v tržním prostředí zřejmě dávno zanikly. Uvedená koncepce akcentující především úspory dopravních nákladů byla na počátku šedesátých let částečně realizována

pouze v organizačním členění řídicích výrobně hospodářských jednotek, v přesunu a nové výstavbě pivovarských kapacit nebyla ve větší míře zahájena.

Přes nízké investice byl pivovarsko-sladařský průmysl úspěšný v plnění plánovaných snižování tzv. „úplných vlastních nákladů“. Ve většině případů dokázalo pivovarsko-sladařské odvětví jako celek na rozdíl od jiných oborů plánovaná snížení překračovat. Umožňoval to neměnný výrobní proces, stále téměř stejná a úzká skladba sortimentu a prakticky nulový tlak po inovacích ze strany spotřebitelů. Uvedené faktory usnadňovaly znormování pracovních úkonů a spotřeby materiálu. Rušivými faktory byly naopak permanentní reorganizaci, které znemožňovaly komparaci mezi podniky v delší časové řadě.

V československé společnosti silně zakořeněnou představu o exportním úspěchu a slávě českého piva v zahraničí, by na konci padesátých let 20. století potvrzoval celkový objem exportovaného piva. Přední příčky mezi světovými exportéry piva však zajišťoval Československu pouze export do zemí východního bloku, kde nerozhodovaly kvalita piva nebo prodejní schopnosti, ale pouze volné výrobní kapacity. Na konci padesátých let navíc pivní export „deformovaly“ vysoké importy československého piva Sovětským svazem, které přispívaly k vyrovnání československého schodku ve vzájemné obchodní výměně způsobené dodávkami sovětského vojenského materiálu. Konkurenceschopnost československého piva v tržních podmínkách nebyla nijak valná a kontrastovala s rychle narůstajícími exporty jiných evropských států se silnou tradicí pivovarské výroby. Do zemí s tržními ekonomikami směřovala na konci padesátých let pouze necelá pětina československého pivního exportu. Československý export do tzv. devizové ciziny zaostával dokonce i ve srovnání s prvorepublikovým exportem v době hospodářské krize ve třicátých letech a ve srovnání s exportem českého piva v době monarchie byl bez nadsázky propastný.

Exportní „úspěchy“ československého piva relativizuje i srovnání s exportem československé sladařské produkce, jejíž schopnost konkurovat na zahraničních trzích je rovněž všeobecně známá, nicméně ne tak adorovaná jako v případě pivovarnictví. Českoslovenští sladaři na konci padesátých let se v celkovém objemu exportu dokázali dostat na 80 % meziválečného rekordu v exportu sladu. Struktura sladového exportu byla navíc ze 2/3 tvořena vývozem do tržních ekonomik. Podíl vývozu sladu na celkovém exportu Československa se během padesátých let v průměru pohyboval kolem 1,5 %. Jeho podíl na exportu do tzv. devizové ciziny by byl ještě násobně vyšší. Většímu prosazení československého sladu na světových trzích na konci padesátých let bránily mnohem více než zahraniční konkurence přetížené výrobní kapacity. Českoslovenští sladaři i tak na konci padesátých let zaujímalí téměř neotřesitelně pozici největšího světového exportéra sladu.

Spotřeba alkoholu se v československé společnosti podobala proudu řeky, která stavěla vládnoucí režim do pozice aktéra omezeného pouze na její regulaci nikoli likvidaci. Režim až do začátku sovětské okupace v protialkoholním úsilí, ať už jakkoliv vážně míněném, nevykázal pozitivní výsledky ani ve snížení celkové spotřeby alkoholických nápojů, ani ve snaze vytvořit negativní obraz spotřeby alkoholu ve společnosti. Spotřeba alkoholických nápojů se kvantitativně zvýšila, jak oproti předchozím obdobím, tak i v komparaci s jinými zeměmi a alkohol „pozůstatek kapitalismu“ zůstal nedílnou součástí poúnorové „lepší“ společnosti pravděpodobně mnohem více než té kapitalistické.

Nebezpečí spojená s konzumací alkoholu dokázal vládnoucí režim poměrně snadno eliminovat. Kriminalita pod vlivem alkoholu byla při síle represivního aparátu poměrně snadno zvládnutelná. Snížená produktivita národního hospodářství v důsledku konzumace alkoholických nápojů se ztrácela v celkové neefektivnosti státem řízené ekonomiky a zvýšení nákladů zdravotnictví na léčbu nemocí způsobených alkoholismem kompenzovaly státní příjmy z prodeje alkoholu. V analýzách ministerstva vnitra a orgánů činných v trestním řízení demonizovaný alkohol tak nepředstavoval pro vládu jedné strany významnější riziko. Tváří v tvář bludnému kruhu permanentní nerovnováhy a nedostatku státem plánované ekonomiky našel komunistický režim ve spotřebě alkoholu naopak pozitivní stránky a stále častěji se uchýlil k jejich využívání pro své cíle. Výhodné vysoké zdanění alkoholických nápojů odčerpávalo peněžní prostředky obyvatelstva a prodej alkoholických nápojů snižoval poptávkové tlaky na jiné nedostatkové druhy výrobků. Příznivá byla pro komunistický režim rovněž schopnost alkoholu určitým způsobem ventilovat a tišit frustraci obyvatelstva, ať už v soukromém nebo veřejném životě, a snižovat riziko potenciální revolty. K vysoké spotřebě alkoholu nezanedbatelně přispíval také osobní přístup vedoucích funkcionářů na všech stupních hierarchie komunistické strany. Vládnoucí elity, ve většině případů neschopné se osobně vzdát konzumace alkoholu, pouze formálně naplňovaly protialkoholní ideologické postuláty a spíše se soustředily na regulaci excesivních jevů „nadměrné“ spotřeby alkoholu.

Původní hledání syntézy mezi požadavky komunistické ideologie a hospodářskými podmínkami se v Československu, i pod vlivem ekonomických reforem, posunulo nejpозději od konce šedesátých let do řízení spotřeby alkoholických nápojů pouze na základě hospodářských faktorů. Akceptaci alkoholu v socialistické společnosti předznamenávala pasáž důvodové zprávy k zákonu o boji proti alkoholismu z roku 1962 legitimizující alkoholickou spotřebu v „přijatelné míře“ a za „přijatelných okolností“. Protialkoholní úsilí mělo již jenom korigovat excesivní formy alkoholického konzumu přinášející ztráty pro národní hospodářství. Rozvoji produkce alkoholických nápojů se nekladly téměř žádné meze a spolu s neefektivností

a problémy ostatních oborů se význam pivovarského a lihovarského průmyslu v rámci československé ekonomiky neustále zvyšoval. Tolerancí alkoholické spotřeby dosáhl komunistický režim pragmatického optima a jakákoliv změna nastaveného kurzu by přinesla pouze bolestivá řešení. Komunistický režim si tak vypěstoval závislost na alkoholu podobnou jako pacienti protialkoholních léčen, které pro tyto ztracené případy v hojné míře budoval.

Seznam zkratek

GO	Generální opravy
KNV	Krajský národní výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
NDR	Německá demokratická republika
NEP	Nová ekonomická politika
NKVD	Lidový komisariát vnitřních záležitostí
NSDAP	Národně socialistická německá dělnická strana
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SOA	Státní oblastní archiv
SRN	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SÚP	Státní úřad plánovací
ÚNV	Ústřední národní výbor
ÚRO	Ústřední rada odborů
ÚVN	Úplné vlastní náklady
VHJ	Výrobně hospodářská jednotka

Tabulky

Tabulka 1 Produkce piva v rakouské části monarchie během první světové války

Tabulka 2 Spotřeba, produkce, vývoz a dovoz piva v Československu (1911/12–1912/13)
1918/19–1937

Tabulka 3 Spotřeba piva na obyvatele v Československu v letech 1921–1937

Tabulka 4 Cena vybraných druhů zboží během hospodářské krize

Tabulka 5 Cena piva v Československu v období první republiky

Tabulka 6 Podíl piva spotřebovaného v Československu podle stupňovitosti v období první republiky

Tabulka 7 Podíl tmavého piva na celkové spotřebě ve vybraných letech meziválečného období

Tabulka 8 Podíl lahvého piva na celkové spotřebě ve vybraných letech meziválečného období

Tabulka 9 Prodej piva plzeňského Prazdroje v ČSR ve vybraných letech meziválečného období

Tabulka 10 Úkoly dvouletého plánu pro pivovarsko-sladařský průmysl podle návrhu z 1. 10. 1946

Tabulka 11 Počet úkolů v prováděcím plánu na rok 1949 pro průmysl a řemesla

Tabulka 12 Směrný plán na rok 1949 pro pivovarský a sladařský průmysl

Tabulka 13 Ceník výkonů národního podniku Smíchovského pivovaru pro plán na rok 1950

Tabulka 14 Komparace jmenovitých úkolů průmyslu (nomenklatury průmyslové výroby) a bilancovaného zboží klíčového významu (fondované produkce) v jednotlivých ročních plánech první pětiletky

Tabulka 15 Státní sektor v pivovarském průmyslu v červenci 1946

Tabulka 16 Konfiskované pivovary s roční produkcí vyšší než 20 000 hl k roku 1937

Tabulka 17 Organizační schéma první navrhované organizace znárodněného pivovarského průmyslu (Národní podniky a jejich základní závody)

Tabulka 18 Konfiskované pivovary začleněné pod ústřední orgán znárodněného pivovarského průmyslu v letech 1947–1950

Tabulka 19 Pivovary nezařazené do Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, národní podnik ke dni 9. května 1950

Tabulka 20 Organizační struktura sekce pivovarské a sladařské výroby Československých pivovarů, lihovarů a konserváren, národní podnik ke dni 9. května 1950

Tabulka 21 Znárodněné pivovary v letech 1946–1950

Tabulka 22 Kádrové profily ředitelů pivovarských a sladařských národních podniků v roce 1953

Tabulka 23 Výstav a plnění plánu národních podniků v roce 1947

Tabulka 24 Výstav českých pivovarů v roce 1949 a 1950

Tabulka 25 Rozdělení závodů podle plnění norem jakosti piva při kontrolách v letech 1950 a 1951 (podíl závodů v % z jejich celkového počtu)

Tabulka 26 Spotřeba hlavních pivovarských surovin na výrobu 1 hl piva a roční spotřeba sladových náhražek v letech 1946–1953

Tabulka 27 Produkce piva podle stupňovitosti v letech 1945–1953

Tabulka 28 Přehled čtvrtletních výstavů piva pro tuzemského spotřebu v letech 1946–1953

Tabulka 29 Maloobchodní ceny piva ve staré a nové měně v roce 1953

Tabulka 30 Spotřeba, produkce piva na Slovensku a jeho dodávky z českých zemí v letech 1946–1953

Tabulka 31 Produkce lahrového piva v Československu v letech (1931) 1946–1953

Tabulka 32 Produkce tmavého piva v Československu v letech (1931) 1946–1953

Tabulka 33 Výrobní statistiky podle národního podniků v českých zemích za rok 1953

Tabulka 34 Statisticky objemu výroby jednotlivých druhů piv podle národních podniků v českých zemích za rok 1953

Tabulka 34 Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v roce 1947

Tabulka 36 Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v roce 1948

Tabulka 37 Plán investičních akcí v prvním pětiletém plánu

Tabulka 38 Srovnání pětiletého investičního plánu v pivovarském a sladařském průmyslu s operativními plány na roky 1949 a 1950

Tabulka 39 Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v operačním plánu pro rok 1949

Tabulka 40 Souhrn investic národních podniků průmyslu pivovarského a sladařského v operačním plánu pro rok 1949

Tabulka 41 Investiční výstavba v letech 1948–1953

Tabulka 42 Přehled hrubé výroby a podílu mezd na její výši v letech 1946–1953

Tabulka 43 Průměrné měsíční výdělky v pivovarech a sladovnách v letech 1948–1953

Tabulka 44 Průměrné normy pro spotřebu pomocných hmot na 1000 hl piva v českých zemích v plánu na rok 1951

Tabulka 45 Výstav piva podle velikostních skupin pivovarů v Československu v letech (1937) 1946–1953

Tabulka 46 Výstav piva na jeden pivovar v letech 1945–1953

Tabulka 47 Pracovníci pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1948–1953

Tabulka 48 Vybraní importéři československého piva v letech (1929) 1946–1953

Tabulka 49 Podíl exportu sladu a piva na celkovém vývozu Československa v letech (1929) 1947–1953

Tabulka 50 Plán zahraničního obchodu pivovarsko-sladařského průmyslu v první pětiletce

Tabulka 51 Vybraní importéři československého sladu v letech (1929) 1946–1953

Tabulka 52 Navrhovaná investiční výstavba 2. pětiletky v pivovarsko-sladařském odvětví z července 1957

Tabulka 53 Platební bilance v letech 1958–1960

Tabulka 54 Meziroční přírůstky osobní spotřeby a národního důchodu v letech 1954–1960

Tabulka 55 Relace průměrných měsíčních mezd podle ministerstev v roce 1960

Tabulka 56 První složení Státní plánovací komise

Tabulka 57 Návrh na složení Státního výboru pro rozvoj techniky (prosinec 1959)

Tabulka 58 Národní podniky Hlavní správy pivovarů a sladoven

Tabulka 59 Národní podniky pivovarského a sladařského průmyslu podle krajské organizace v roce 1957

Tabulka 60 Organizace pivovarsko-sladařského průmyslu v českých zemích k 1. dubnu 1958

Tabulka 61 Ředitelé národních podniků reorganizovaných k 1. dubnu 1958 v pivovarsko-sladařském průmyslu

Tabulka 62 Podřízené národní podniky Sdružení pivovarů a sladoven po 1. červenci 1960

Tabulka 63 Bilance piva na Slovensku v letech 1946–1959

Tabulka 64 Spotřeba hlavních pivovarských surovin na výrobu 1 hl piva a roční spotřeba sladových náhražek v letech 1953–1959

Tabulka 65 Spotřeba sladu a chmele na 1 hl u výroby 10° a 12° piva v českých zemích v letech 1953–1959

Tabulka 66 Produkce piva podle stupňovitosti v letech 1953–1960

Tabulka 67 Kontroly jakosti piv v roce 1959

Tabulka 68 Produkce sladu v letech 1953–1959

Tabulka 69 Hlavní ukazatele hospodářských výsledků za rok 1960 u pivovarských podniků

Tabulka 70 Srovnání pivovarských a sladařských národních podniků v opotřebení základních fondů k 1. lednu 1955

Tabulka 71 Srovnání ročních provozních nákladů ležáckých tanků a dřevěných ležáckých sudů

Tabulka 72 Hodnota základní mzdy při různých způsobech sladování

Tabulka 73 Plán technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960

Tabulka 74 Požadavky na dovoz v plánu technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960

Tabulka 75 Finanční náklady plánu technického rozvoje pivovarského a sladařského průmyslu v letech 1956–1960

Tabulka 76 Investiční výstavba včetně nákladů projekce v letech 1948–1959

Tabulka 77 Přehled bilance hmotného majetku v letech 1953–1957

Tabulka 78 Investice a generální opravy v pivovarském průmyslu v roce 1960

Tabulka 79 Výstav piva na jeden pivovar v letech 1953–1959

Tabulka 80 Počty pracovníků pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1953–1959

Tabulka 81 Přehled hrubé výroby a podílu mezd na její výši v letech 1953–1959

Tabulka 82 Průměrné měsíční výdělky v pivovarech a sladovnách v letech 1948–1953

Tabulka 83 Hlavní ukazatele hospodářských výsledků Hlavní správy pivovarů a sladoven (české země)

Tabulka 84 Přehled o hospodářských výsledcích roku 1956 jednotlivých národních podniků

Tabulka 85 Ukazatelé nákladů za rok 1956 u jednotlivých podniků

Tabulka 86 Hlavní ukazatele hospodářských výsledků Sdružení pivovarů a sladoven (české země) v letech 1953–1957

Tabulka 87 Hlavní ukazatele hospodářských výsledků za rok 1960 u pivovarských podniků

Tabulka 88 Vybraní importéři československého piva v letech 1953–1959

Tabulka 89 Podíl exportu sladu a piva na celkovém vývozu Československa v letech 1953–1959

Tabulka 90 Vybraní importéři československého sladu v letech 1953–1959

Tabulka 91 Index onemocnění alkoholiků ve skupině populace od 35–44 let

Tabulka 92 Porovnání maloobchodních cen lihovin ve vybraných zemích z hlediska spekulace při cestovním ruchu v roce 1965

Tabulka 93 Přehled o spotřebě alkoholických nápojů na jednoho obyvatele v roce 1963 ve vybraných zemích

Tabulka 94 Podíl jednotlivých druhů piv na celkové produkci v letech 1953–1959

Tabulka 95 Struktura alkoholického konzumu na hlavu v Československu a NDR v letech 1953–1960

Tabulka 96 Vývoj spotřeby v roce 1964 na obyvatele u limonád ve vybraných zemích

Tabulka 97 Spotřeba alkoholických nápojů na osobu ve vybraných zemích v roce 1953 a 1960

Grafy

Graf 1 Produkce piva v českých zemích v letech 1859/1860–1910/1911

Graf 2 Počet pivovarů v českých zemích v letech 1859/1860–1910/1911

Graf 3 Index spotřeby piva v českých zemích a na Slovensku v letech 1921–1938

Graf 4 Spotřeba piva v l na obyvatele v letech 1939–1945 na území poválečného Československa

Graf 5 Produkce ječmene v Československu v letech 1920–1953

Graf 6 Spotřeba piva na obyvatele v letech 1945–1953

Graf 7 Srovnání výstavu dvou největších pivovarských závodů v letech 1946–1953

Graf 8 Index průměrné mzdy dělníka v pivovarsko-sladařském průmyslu v letech 1949–1953

Graf 9 Průměrné měsíční výdělky pivovarníků a sladovníků v českých zemích v letech 1949–1953

Graf 10 Export československého piva v letech 1946–1953

Graf 11 Komparace objemu exportu ve světě v roce 1953

Graf 12 Export československého sladu v letech 1946–1953

Graf 13 Komparace objemu exportu sladu ve světě v roce 1953

Graf 14 Produkce lahvého piva v letech 1946–1953

Graf 15 Průměrná stupňovitost vyráběného piva v Československu v letech (1929) 1946–1959

Graf 16 Produkce tmavého piva v Československu v letech (1931) 1946–1959

Graf 17 Investiční výdaje pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1948–1959

Graf 18 Výstav piva na jeden pivovar v letech 1945–1959

Graf 19 Ukazatel produktivity práce – hrubá výroba na 1 dělníka v letech 1948–1959

Graf 20 Růst průměrné hodinové mzdy dělníků v pivovarech a sladovnách v českých zemích v letech 1949–1959

Graf 21 Průměrné měsíční výdělky pivovarníků a sladovníků v českých zemích v letech 1949–1959

Graf 22 Export československého piva v letech 1953–1959

Graf 23 Komparace objemu exportu piva ve světě v roce 1953 a 1959

Graf 24 Export československého sladu v letech 1953–1959

Graf 25 Komparace objemu exportu sladu ve světě v roce 1953 a 1959

Graf 26 Spotřeba piva v l na obyvatele v letech 1939–1959

Graf 27 Podíl jednotlivých druhů piv na celkové produkci v Československu v letech 1953–1959

Graf 28 Podíl lahvého piva na celkové produkci v letech (1931) 1946–1959

Graf 29 Spotřeba nealkoholických nápojů v l na obyvatele v Československu v letech 1953–1960

Diagramy

Diagram 1: Organizační schéma znárodněných pivovarů podle dekretů č. 100/1946 Sb. a č. 101/1946 Sb.

Diagram 2: Složení představenstva a jeho volba v národních podnicích pivovarsko-sladařského průmyslu v letech 1946–1950

Archivní prameny

Archiv Národního Muzea

Československý abstinentský svaz 1890–1981

Bundesarchiv Berlin

Amt für Jugendfragen beim Ministerrat

Generalstaatsanwalt der DDR

Institut für Marktforschung

Ministerium der Justiz

Ministerium für Bezirksgeleitete Industrie und Lebensmittelindustrie

Ministerium für Gesundheitswesen

Ministerium für Handel und Versorgung

Volkswirtschaftsrat der DDR

Národní archiv Praha

Komunistická strana Československa – Celostátní konference 1952–1960

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Jaromír Dolanský 1937–1971

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Hospodářská rada

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Národohospodářská komise ÚV

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (1945) 1951–1967 (1968)

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Komise ÚV KSČ pro životní úroveň 1963–1968

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Politický sekretariát ÚV KSČ 1951–1954

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1962–66

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1966–71

Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 – Předsednictvo ÚV KSČ 1980–1989

Ministerstvo průmyslu 1945–1950

Ministerstvo vnitřního obchodu 1945–1992

Ministerstvo zdravotnictví 1945–1968

Nejvyšší úřad cenový v Praze 1939–1949

Státní výbor pro rozvoj techniky 1959–1963

Státní výbor pro výstavbu (1949) 1956–1960

Úřad předsednictva vlády – Běžná spisovna 1945–1959

Úřad předsednictva vlády – Sekretariáty – dodatky (sekretariát J. Dolanského) 1954–1955

Úřad předsednictva vlády – Tajná spisovna (1917) 1945–1959 (1962)

Úřad předsednictva vlády – Vládní výbor pro výstavbu (1949) 1953–1956 (1957)

Státní oblastní archiv Praha

Akcionářský pivovar na Smíchově 1869–1945 (1948)

Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo 1940–1948 (1949)

Československé pivovary n. p. Praha z let 1946–1949 (1950)

Československé pivovary, lihovary a konservárny, n.p. Praha 1950–1951

Hlavní správa pivovarů a sladoven z let (1948) 1951–1958

Hospodářská skupina pivovarského a sladařského průmyslu Praha 1940–1948

Pivovary a sladovny, koncern Praha 1965–1988

Pražské pivovary, n.p. (1930) 1958–1987

Sdružení pivovarů a sladoven z let 1958–1961 (1964)

Smíchovský pivovar, n.p. Praha (1927) 1946–1958

Středočeský krajský národní výbor Praha 1949–54

Středočeské pivovary, n.p. 1955–1980

Velkopopovický pivovar, n.p. (1902) 1946–1955

Ústřední svaz československých pivovarů (1907) 1925–1939

Závodní výbor dělnictva Akcionářského pivovaru na Smíchově 1921–1945

Závodní výbor ROH Smíchovského pivovaru Staropramen, n.p. 1945–1967 (1989)

Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj a.s.

Měšťanský pivovar

Tištěné prameny

Abecední jednotný seznam zboží k I., II. a III. dílu „Jednotného seznamu zboží“ vydaného Státním úřadem plánovacím v roce 1950 pro potřebu plánování, statistiku a evidenci v průmyslu, stavebnictví, dopravě, obchodě, distribuci, zemědělství, lesnictví, výživě apod. Průmyslové vydavatelství, Praha 1950.

Balabán, Jaroslav, Investiční výstavba a její nejbližší úkoly. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 479–490.

Beneš, Edvard: Demokracie dnes a zítra. Svazek II. Kruh přátel československé knihy, Londýn 1941.

Berger, Oldřich: Velké dílo. Dělnické nakladatelství v Praze, Praha 1946.

Boreš, František a kol.: Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1957.

Deset let republiky československé. Svazek 2, Státní tiskárna, Praha 1928.

Dolanský, Jaromír: Novým způsobem pracovat – novým způsobem řídit naše hospodářství. Plánované hospodářství, roč. IV., č. 7, Státní úřad plánovací v Praze 1951, s. 441–466.

Dolanský, Jaromír: Tři léta plánování v lidově demokratickém Československu. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

Dvořák, Karel: K decentralisaci plánování místního hospodářství. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 198–207.

Frejka, Ludvík: 26. únor 1948 v československém hospodářství. Orbis, Praha 1948.

Frejka, Ludvík: Plánování jako zákon socialistické výstavby. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Praha 1949, s. 39–46.

Frejka, Ludvík: Rada vzájemné hospodářské pomoci dalším základem našeho hospodářského rozvoje. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Praha 1949, s. 197–203.

Goldmann, Josef: Některé problémy čs. plánovací metodiky a techniky. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Praha 1949, s. 76–81.

Goldmann, Josef: Se sovětskými zkušenostmi do boje za lepší využití rezerv těžkého průmyslu. Plánované hospodářství, roč. III., č. 7, Státní úřad plánovací v Praze 1950, s. 409–422.

Hendrych, Rudolf: Hospodářské poslání závodních rad. Práce, Praha 1946.

Horálek, V. – Matějka, L. – Popelka, M.: O úpravě plánování materiálně technického zásobování národního hospodářství na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 687–695.

- Chmela, Leopold: Měnová reforma. Praha 1946.
- Chmela, Leopold: Problémy československého hospodářství. Praha 1948.
- Kadlec, Vladimír: Přebytek kupní síly a jeho odstranění. Práce, Praha 1945.
- Klacek, J. – Rybáčková, J.: Sovětští ekonomové 20. let o mechanismu fungování ekonomiky. EÚ ČSAV, Praha 1966.
- Kňákal, Jan: Hospodaření podle rozpočtu v SSSR. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Orbis, Praha 1949, s. 82–86.
- Kodet, Zdeněk: Hmotná zainteresovanost v průmyslu. SNTL, Praha 1962.
- Komenda, Bohumil. Ekonomická funkce a působení velkoobchodních cen. Nakladatelství ČSAV, Praha 1964.
- Kořalka, Jaroslav: O decentralisaci plánování zemědělství v plánu na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 29–41.
- Kouba, K. a kol.: Úvahy o socialistické ekonomice. Svoboda, Praha 1968.
- Maiwald, Karel: Národohospodářská theorie. Bursík & Kohout, Praha 1947.
- Matějka, Ladislav – Kulich, Miloslav: Další prohloubení decentralisace plánování materiálně technického zásobování. In: Plánované hospodářství, roč. 8 (1955), Státní úřad plánovací, Praha 1955, s. 452–459.
- Metodické pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1955. I. a II. část. Státní úřad plánovací, Praha 1954.
- Metodické pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1954. Státní úřad plánovací, Praha 1953.
- Metodické pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1954. II. část: Materiálně-technické zásobování Státní úřad plánovací, Praha 1953.
- Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Maloobchodní obrat zboží. Státní úřad plánovací, Praha 1958.
- Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Práce – Tvorba a používání normativů dlouhodobé hmotné zainteresovanosti pracovníků. Státní úřad plánovací, Praha 1958.
- Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Finanční plán. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Investiční výstavba. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Materiálně technické zásobování. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Průmyslová výroba a odbyt. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Seznam hmotných ukazatelů plánu výroby a oběhu (fondované výrobky). Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro pětileté a roční plány rozvoje národního hospodářství ČSR. Všeobecná část. Státní úřad plánovací, Praha 1958.

Metodické pokyny a formuláře pro sestavení technicko-hospodářského plánu na rok 1953 v maloobchodním obratu. Ministerstvo vnitra, Praha 1952.

Misař, Miroslav – Rozsypal, Kurt – Peltrámová, Šárka: Vybrané kapitoly z národohospodářského plánování. Praha 1967.

Misař, Miroslav a kolektiv: Studie k teorii národohospodářského plánování II. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969.

Mrázek, Otakar: Patnáct let znárodněného hospodářství, SNTL, Praha 1960.

Nečas, Ladislav: Technicko-hospodářské plány. Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 343–353.

Oliva, Felix: Poznámky k teorii ekonomie čs. lidové demokracie. In: Plánování ekonomický zákon socialismu. Praha 1949, s. 23–38.

Outrata, Edvard: Dvouletý plán našeho hospodářství. Knihnice České společnosti národohospodářské, Praha 1947.

Plán na rok 1955 – проверка připravenosti na druhou pětiletku. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 715–722.

Pokyny a formuláře k sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1953, Státní úřad plánovací, Praha 1952.

První československý plán. Předpoklady a úkoly zákona o dvouletém hospodářském plánu. Orbis, Praha 1946.

První pětiletý hospodářský plán rozvoje Československé republiky. Praha 1949.

Příručka hmotného zásobování. Státní úřad plánovací, Praha 1952.

Půček, Zdeněk: Za zlepšení metodiky plánování rozvoje národního hospodářství v ČSR. Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 242–250.

Rámcové směrnice pro plánovitou přípravu a včleňování patnáctiletého dorostu do povolání v českých zemích v r. 1946/47. Státní úřad plánovací, Praha 1946.

Rozsypal, Kurt a kolektiv: Plánování vlastních nákladů v ČSR. Průmyslové vydavatelství, Praha 1951.

Rozsypal, Kurt a kolektiv: Úvod do teorie a praxe národohospodářského plánování, SNTL/ALFA, Praha 1978.

Rozsypal, Kurt: Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1957.

Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1947.

Seznam plánovacích skupin průmyslových výrobků, surovin a služeb. Dělnické nakladatelství, Praha 1948.

Seznam zboží pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1950. Státní úřad plánovací, Praha 1949.

Seznam zboží pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1951. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

Seznam zboží pro vypracování prováděcích plánů hmotného zásobování na rok 1952. Státní úřad plánovací, Praha 1951.

Schejbal, Drahoš: O metodických pokynech a formulářích pro sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství na rok 1953, Plánované hospodářství, roč. V., Státní úřad plánovací v Praze 1952, s. 324–343.

Směrnice pro vypracování návrhů dílčích pětiletých plánů průmyslové a řemeslné výroby. Státní tiskárna, Praha 1948.

Směrnice pro vypracování návrhu prováděcího plánu hmotného zásobování na rok 1951. Státní tiskárna, Praha 1950

Směrnice pro vypracování návrhu prováděcího plánu průmyslové a řemeslné výroby na rok 1950, Státní úřad plánovací 1949.

Směrnice pro vypracování návrhů prováděcích plánů na rok 1949 průmyslové a řemeslné výroby. Státní úřad plánovací, Praha 1948.

Směrnice pro vypracování prováděcích plánů průmyslové výroby na rok 1952 pro podniky a závody. Státní úřad plánovací, Praha 1951.

Směrnice pro vypracování prováděcích plánů výkonů (výroby, služeb) v průmyslu na rok 1951, Státní úřad plánovací, Praha 1950.

Směrnice X. sjezdu Komunistické strany Československa pro podstatné zvýšení zemědělské výroby v nejbližších dvou až třech letech; Za splnění usnesení X. sjezdu KSČ. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 454–466.

Směrnice X. sjezdu KSČ pro sestavení státního plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na rok 1955. In: Plánované hospodářství, roč. 7 (1954), Státní úřad plánovací, Praha 1954, s. 427–435.

Stalin, J. V.: Ekonomické problémy socialismu v SSSR. Praha 1952.

Sucharda, Bohumil: Ekonomicky myslet a jednat. Svoboda, Praha 1967.

Šik, Ota: Ekonomika – zájmy – politika. Nakladatelství politické literatury, Praha 1962.

Šik, Ota: K problematice socialistických zbožních vztahů. Nakladatelství ČSAV, Praha 1964.

Turckij, Š. J.: Chozrazčot, vlastní náklady a financování socialistického průmyslu. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

Turek, Otakar: O plánu, trhu a hospodářské politice. Svoboda, Praha 1967.

Ulbricht, Walter: Der Siebenjahrplan des Friedens, des Wohlstands und des Glücks des Volkes. Rede vor der Volkskammer der DDR am 30. September 1959. Gesetz über den Siebenjahrplan 1959-1965, Berlín.

Usnesení vlády republiky Československé ze dne 8. září 1953 „O opatřeních ke zlepšení materiálně technického zásobování národního hospodářství ČSR“. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 706–718.

Verunáč, Václav: O hospodářský plán. ČIN, Praha 1933.

Vlček, Josef: Zkušenosti z plnění usnesení strany a vlády o nové metodě sestavování státního plánu. In: Plánované hospodářství, roč. VI. (1953), Státní úřad plánovací, Praha 1953, s. 189–203.

Za svobodu do nové Československé republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41. Dělnická akademie, Praha 1945.

Zásady organisace a plánování hmotného zásobování. Státní úřad plánovací, Praha 1950.

Zkušenosti s normativy osobní hmotné zainteresovanosti. Plánované hospodářství. Roč. XIV., Státní úřad plánovací, Praha 1961, s. 60–66.

Tištěné prameny – paměti

Císař, Čestmír: Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah. ETC Publishing, Praha 1998.

Hejda, Jiří: Žil jsem zbytečně. Machart, Beroun 2010.

Chruščov, Nikita Sergejevič: Vzpomínky Nikity Sergejeviče Chruščova: Magnetofonové nahrávky z období glasnosti. Jota, Brno 1999.

Kosta, Jiří: Život mezi úzkostí a nadějí. Paseka, Praha-Litomyšl 2002.

Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách (první část: úvod a období 1945–1952). In: Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1992. K 80 výročí vzniku ČSR, roč. 6, č. 5, s. 201–235.

Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964 (paměti). Studie z hospodářských dějin č. 11. Vysoká škola ekonomická Fakulta národohospodářská, Praha 1999.

Šik, Ota: Jarní probuzení. Iluze a skutečnost. Mladá fronta, Praha 1990.

Tištěné prameny – periodika

Ergebnisse der Verzehrungsteuer 1860–1913

Gambrinus 1940–1944

Hospodář 1946–1950

Národohospodářský obzor 1947–1950

Kvas 1873–1940, 1945–1950

Kvasný průmysl 1955–1961

Pivovarské listy 1883–1919

Plánované hospodářství 1948–1960

Průmysl výživy 1950

Sbírka zákonů a nařízení Republiky československé 1945–1960

Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1933, 1938

Statistická příručka pro Československo I.–IV.

Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1960–1961

Statistická ročenka Republiky československé 1934–1938, 1957–1959

Statistische Monatsschrift 1881

Úřední list Republiky československé 1945–1961

Zásobovací zpravodaj 1941–1952

Zpravodaj Staropramen 1947–1961

Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé, Praha 1920–1939

Literatura

Abrams F., Bradley: The Struggle for the Soul of the Nation. Rowman & Littlefield Publishers, INC, Oxford 2004.

Amadae, M. Sonja: Rationalizing Capitalist Democracy. The Cold War Origins of Rational Choice Liberalism. Chicago 2003

Bailes, E. Kendall: Technology and Society under Lenin and Stalin. Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941. Princeton 1978.

Balcar, Jaromír – Kučera, Jaroslav: Von der Rüstkammer des Reiches zum Maschinenwerk des Sozialismus. Wirtschaftslenkung in Böhmen und Mähren 1938 bis 1953. Vandenhoeck & Ruprecht, München 2013.

Basařová, Gabriela (a kol.): České pivo. Havlíček Brain Team, Praha 2011.

Bauman, Zygmunt: Socialism: the Active Utopia. Allen und Unwin, London 1976.

Beinhauerová, Anna – Sommer, Karel: Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu (1945–1948). In: Jech, Karel (Hg.): Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 61–75.

Beissinger, Mark: Scientific Management, Socialist Discipline, and Soviet Power. Cambridge 1988.

Bernard, J. Philippe: Planning in the Soviet Union, Oxford 1966.

Blaich, Fritz (Hg): Wirtschaftssysteme zwischen Zwangsläufigkeit und Entscheidung. Fischer, Stuttgart 1971.

Bockman, Johanna: Markets in the Name of Socialism. The Left-Wing Origins of Neoliberalism. Standford 2011.

Boyer Christoph (Hg.): Zur Physiognomie sozialistischer Wirtschaftsreformen. Die Sowjetunion, Polen, die Tschechoslowakei, Ungarn, die DDR und Jugoslawien im Vergleich. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2007.

Boyer, Christoph (Hrsg.): Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2006.

Boyer, Christoph: Dějiny státního socialismu jako dějiny krizí? Pokus o souhrnný přehled. In: Kubů, Eduard – Soukup, Jindřich – Šouša, Jiří (Eds.): Fenomén hospodářských krizí v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Ostrava 2015, s. 403–415.

Boyer, Christoph: Sozial- und Konsumpolitik als ultima ratio des Sozialismus. Die Tschechoslowakei im Übergang von der Reform zur „Normalisierung“. In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg): „Discourses – Diskurse“. Essays

for Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 129–153.

Brückweh, Kerstin – Schumann Dirk – Wetzell Richard F. – Ziemann Benjamin (eds.): Engineering Society. The Role of the Human and Social Sciences in Modern Societies, 1880–1980. Basingstoke 2012.

Caldwell, C. Peter: Dictatorship, State Planning, and Social Theory in the German Democratic Republic. New York 2003.

Carlisle, B. Robert: The Birth of Technocracy. Science, Society and Saint-Simonians, *Journal of the History of Ideas* 35, 1974, č. 3, s. 445–464.

Carr, Edward Hallett – Davies, R. W.: Foundations of a Planned Economy, 1926–1929, vol. 1–2, Macmillan, London 1969.

Clavin, Patricia: Secury the World Economy. The Reinvention of the League of Nations 1920–1946. Oxford University Press, Oxford 2013.

Collier, Stephen: Post-Soviet Social. Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics. Princenton 2011.

Crozier, Michel: The Bureaucratic Phenomenon. The University of Chicago Press, Chicago 1964.

Damier, Vadim: Ocelové století. Sociální historie sovětské společnosti. Nakladatelství AF, Praha 2018.

Downs, Anthony: Inside Bureaucracy. Prospect Heights: Waveland Press, 1994.

Dufek, Pavel: K potlačování soukromého podnikání v Československu (ČSR) a východním Německu (NDR). *Oeconomica*, Praha 2005.

Durman, Karel: Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991. Karolinum, Praha 1998.

Durmanová, Marie: Odbory v závěrečné etapě druhé světové války. In: Štemberk, Jan: Historie a cestovní ruch perspektivní a podnětné spojení: pocta profesorovi Vratislavu Čapkovi k 85. narozeninám. Vysoká škola obchodní v Praze, Praha 2008, s. 107–119.

Ellman, Michael: Socialist Planning. Cambridge University Press. Cambridge 2014.

Figes, Orlando: Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924. Beta-Dobrovský a Ševčík, Praha-Plzeň 2000.

Fischer, Mark, Technocracy and the Politics of Expertise. Newbury Park 1990.

Fitzpatrick, Sheila: Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934. Cambridge 1979.

- Fleron, Frederic (ed.): *Technology and Communist Culture. The Socio-Cultural Impact of Technology under Socialism*. New York 1977.
- Fourcade, Marion: *Economists and Societies. Discipline and Profession in the United States, Britain and France, 1890s–1990s*. Princeton 2009.
- Franc, Martin – Knapík, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Academia, Praha 2013.
- Franc, Martin: *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Scriptorium, Praha 2003.
- Geertz, Clifford: *Culture, Custom and Ethics*. Polity Press, Cambridge 2000.
- Gestwa, Klaus: *Die Stalinistische Großbauten des Kommunismus. Sowjetische Technik- und Umweltgeschichte 1948-1967*. München 2010.
- Göran, Therborn: *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies, 1945-2000*. Sage Publications, London 1995.
- Graeber, David: *The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. New York 2015.
- Gregory, R. Paul– Stuart, C. Robert: *Russian and Soviet Economic Structure and Performance*. 7th ed., Addison Wesley Longman, New York 2001.
- Gunnel, John G.: *The Technocratic Image nad the Theory of Technocracy, Technology and Culture* 23, 1982, č. 3, s. 392–416.
- Habermas Jürgen: *The Lure of Technocracy*. Cambridge 2015.
- Hanson, Philip: *The Rise and Fall of Soviet Economy. An Economic History of the USSR from 1945*. London 2003.
- Herber, Friedrich: *Alkohol. Prozente – Promille – Probleme*. Verlag Volk und Gesundheit, Berlín 1971.
- Heumos, Peter: *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*. In: *Soudobé dějiny*, roč. XV., č. 3–4, s. 686–702.
- Heumos, Peter: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2006.
- Heumos, Peter: *Zum Verhalten von Arbeitern in industriellen Konflikten. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich bis 1968*. In: Engelmann, Roger – Großbölting, Thomas – Wentker, Hermann (Hg.): *Entstalinisierung 1956 und die Folgen*. Göttingen 2008, s. 409–428.
- Hofman, P. Erik – Laird, F. Robin: *Technocratic Socialism. The Soviet Union in the Advanced Industrial Era*. Druham 1985.

Hoppe Jiří – Škodová Markéta – Suk, Jiří – Caccamo Francesco: „O nový československý model socialismu“. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha 2015

Hübner, Peter: Menchen-Macht-Maschinen. Technokratie in der DDR. In: Peter Hübner (ed.), Eliten im Sozialismus. Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR, Köln 1999, s. 325–360.

Chalupecký, Petr – Johnson, Zdenka: Prosazování marxisticko-leninské politické ekonomie do československého monetárního myšlení v letech 1945–1955. In: Moderní dějiny, roč. 22, č. 2, Praha 2014, s. 221–244.

Janák, Dušan: K počátkům působení sovětských poradců v Československu a Polsku (1945–1948). In: Kocian, Jiří – Otáhal, Milan – Vaněk, Miroslav (Hg.): Historie prožité minulosti. K šedesátinám Oldřicha Tůmy. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2010, s. 71–79.

Jančík, Drahomír – Kalina, Tomáš: „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946–1948). Moderní dějiny, roč. 22 (2014), č. 2, s. 189–219.

Jančík, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953. Od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost 4 (2007), s. 249–268.

Jančík, Drahomír: Die tschechoslowakischen Währungsreformen – Abrechnungen nach den Weltkriegen. In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg): „Discourses – Diskurse“. Essays for Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 249–260.

Jančík, Drahomír: Kolaps třetí československé pětiletky (1961–1962). Mechanismy nerovnováhy v centrálně-přídělovém modelu ekonomiky v porozumění Zdislava Šulce. In: Kubů, Eduard – Soukup, Jindřich – Šouša, Jiří (Eds.): Fenomén hospodářských krizí v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace. Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Ostrava 2015, s. 415–441.

Jančík, Drahomír: Mocenská pozice, doktrinářské vize a hospodářská realita: Politická strategie a hospodářská politika v období prezidentství Antonína Novotného. In: Historický obzor, roč. 2015, č. XI.–XII., s. 261–270.

Jančík, Drahomír: Od jedné ekonomické reformy v Československu na práh reformy druhé aneb od krize ke krizi. In: Petráš, René – Svoboda, Libor (eds.): Československo v letech 1954–1962, Praha 2015, s. 234–250.

Jančík, Drahomír: Zásady a průběh znárodňování v roce 1945. In: Fajmon, Hynek – Balík, Stanislav – Hloušková, Kateřina: Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 96–111.

- Janko, Jan: Eubiotické hnutí v Československu. *Dějiny věd a techniky* 31, 1998, č. 4, s. 209–218.
- Janko, Jan: K eugenickému hnutí v českých zemích. *Dějiny věd a techniky* 30, 1997, č. 4, s. 237–249.
- Janko, Jan: Technokratické tendence v českých zemích. In: Jan Janko (ed.), *Postátňování profesionalizace a mecenášství ve vědě českých zemí 1860–1945*, *Studie z dějin techniky* 2, Praha 1996, s. 25–56.
- Jeggle, Utz: Alkohol und Industrialisierung. In: Cancik, Hubert, Hg.: *Rausch – Ekstase – Mystik. Grenzformen religiöser Erfahrung*. Patmos Verlag, Düsseldorf 1978.
- Jirásek, Zdeněk – Šůla, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu aneb 50:1. Svítání*, Praha 1992.
- Jirásek, Zdeněk: „Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953, Opava 2014.
- Jirásek, Zdeněk: K otázce sovětských vlivů na československé hospodářství v letech první pětiletky. In: Hájek, J. – Kocian, J. – Zítko, M.: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Historický ústav AV ČR, Praha 2006, s. 587–593.
- Kabele, Jiří: *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2005.
- Kalinová, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Academia, Praha 2007.
- Kaplan, Karel: *Československo v RVHP 1949–1956. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 1995.
- Kaplan, Karel: *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*. In: *Československý časopis historický*, roč. 14 (1966), s. 844–861.
- Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968. I. Československo a rozpory v sovětském bloku, II. Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Doplněk, Brno 2000.
- Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968. III. Změny ve společnosti, IV. Struktura moci*. Doplněk, Brno 2002.
- Kaplan, Karel: *Proměny české společnosti. Část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2007.
- Kaplan, Karel: *Sovětsští poradci v Československu 1949–1956, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 1993.
- Kocian, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika*. Doplněk, Brno 2003.
- Kochan, Thomas: *Blauer Würger so trank die DDR*. Aufbau Verlag, Berlin 2011

Kolář, Pavel: Čtyři „základní rozpory“ východoevropského komunismu. In: Soudobé dějiny, roč. XXII., č. 1–2, s. 130–165.

Kolář, Pavel: Strana jako utopie. Komunistická identita po pádu stalinismu. In: Soudobé dějiny, roč. XIX., č. 2, s. 227–255.

Kopeček Michal: Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Argo, Praha 2009.

Kornai, János: The Socialist System. The Political Economy of Communism. Princeton University Press, Princeton 1992.

Kosta, Jiří: Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945–1977. Suhrkamp Verlag, Frankfurt nad Mohanem 1978.

Kosta, Jiří: Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Ostrava 2005.

Kotkin, Stephen: Magnetic Mountain. Stalinism as Civilization. Berkeley 1995.

Kotkin, Stephen: Modern Times. The Soviet Union and Interwar Conjuncture. Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History 2, 2001, č. 1, s. 111–164.

Kotkin, Stephen: Stalin: Volume II: Waiting for Hitler, 1929–1941. Penguin Press, 2017.

Krakovský, Roman: State and Society in Communist Czechoslovakia. Transforming the Everyday from World War II to the Fall of the Berlin Wall, London 2018, s. 1–44.

Kratochvíle, Antonín: Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha 2005.

Kubů, Eduard: Economic Reconstruction of Czechoslovakia after World War II. (The Path of an Industrial State from a Market Economy to a Planned Economy). In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg.): „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 111–127.

Kuklík, Jan: Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Auditorium, Praha 2010.

Kuznets, Simon: Postwar Economic Growth. Cambridge. Harvard University Press. Cambridge 1964.

Laak, Dirk van: Technokratie im Europa des 20. Jahrhunderts – eine einflussreiche „Hintergrundideologie“, In: Lutz Raphael (ed.), Theorien und Experimente der Moderne. Europas Gesellschaften im 20. Jahrhundert, Köln 2012, s. 101–128.

Lebow, Katherine A.: Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society. 1949–1956, Ithaca 2013.

- Lhota, Václav.: Znárodnění v Československu 1945–1948. Svoboda, Praha 1987.
- Linz, Juan: Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration, John Hopkins University Press, London 1974.
- Londák, Miroslav: Prvá a druhá ekonomická reforma v Československu a místo KSS na Slovenska na ich pripravách (1953–1967). In: Kocián, J. – Pažout, J. – Rákosník, J.: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. VII., Dokořán, Praha 2010, s. 185–209.
- Lynch, Michael: STS, symmetry and post-truth, *Social Studies of Science* 47, 2017, č. 4. s. 593–599.
- Macura, Vladimír: Šťastný věk. Academia, Praha 2008.
- Máče, Jan: Laboretismus – specifický směr českého ekonomického myšlení. *Politická ekonomie* 49, 2001, č. 4, s. 584–592.
- Maier, S. Charles: Between Taylorism and Technocracy. European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s, *Journal of Contemporary History* 5, 1970, č. 2, s. 27–61.
- Marek, Pavel: České živnostnictvo 1945–1960: likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích. Doplněk, Brno 2006.
- Mastný, Vojtěch: Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947–1953 Stalinova léta. Aurora, Praha 2001.
- Meller, B. Helen: Towns, Plans and Society in Modern Britain, Cambridge 1997.
- Meynaud, Jean: Technocracy, New York 1969.
- Minařík, Martin: V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945. Nová tiskárna, Pelhřimov 2017.
- Mlčoch, Lubomír: Chování československé podnikové sféry. Ekonomický ústav Československé akademie věd, Praha 1990.
- Mlynář, Zdeněk: Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi. 2. vydání. Prospektrum, Praha 1991.
- Myant, Martin R.: Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945–1948. Cambridge University Press, 1981.
- Myant, Martin R.: The Czechoslovak Economy, 1948–1988. The Battle of Economic Reform. Cambridge University Press, New York 1989.
- Osers, Jan: Die Wirtschaftsdemokratie in der ČSSR (1945–1948). Erster Versuch zur Einführung eines Demokratischen Sozialismus. In: *Karlsruher Beiträge zur Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsforschung*, roč. 1975, H. 3, s. 271–302.

Peterhoff, Reinhard: Die Transformation des tschechoslowakischen Wirtschaftssystems von 1945–1948 und die systemerhaltenden Reformen bis 1966. Marburg 1970.

Polanyi, Karl: The Essence of Fascism“, In: Lewis, John – Polanyi, Karl – Kitchin, Donald K.: Christianity and the Social Revolution. V. Gollancz, London 1935, s. 359–394.

Polanyi, Karl: Velká transformace. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006.

Průcha, Václav a kolektiv: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl období 1945–1992. Doplněk, Brno 2009.

Průcha, Václav: Glosses to the Periodisation of the Economic History of Czechoslovakia after World War II., In: Enderle-Burcel, Gertrude – Kubů, Eduard – Šouša, Jiří – Stiefel, Dieter (Hg.): „Discourses – Diskurse“. Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichová, Nová tiskárna Pelhřimov, Praha – Vienna 2008, s. 67–72.

Pullmann, Michal: Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989). In: Soudobé dějiny, roč. XIX., č. 2, s. 256–274.

Pullmann, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: Soudobé dějiny, roč. XV., č. 3–4, s. 703–717.

Rákosník, Jakub – Noha, Jiří: Kapitalismus na kolenou. Auditorium, Praha 2012.

Rákosník, Jakub: Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2010.

Renner, Jan: Československá strana lidová 1945–1948. Prius, Brno 1999.

Sabrow, Martin: Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě. In: Soudobé dějiny, roč. XIX., č. 2, s. 196–208.

Sandgruber, Roman: Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1982.

Simon, A. Herbert: Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. Macmillan, New York 1947.

Sláma, Jiří: Die sozio-ökonomische Umgestaltung in der Nachkriegs-Tschechoslowakei. Zur Politik des kommunistischen Machtmonopols. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1977.

Sommer, Vítězslav a kol.: Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2019.

Sommer, Vítězslav: Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin. In: Soudobé dějiny, roč. XV., č. 2, s. 341–356.

Spulber, Nicolas: Soviet Strategy for Economic Growth. Indiana University Press, Bloomington 1964.

Šulc, Zdislav: Stát a ekonomika. Karolinum, Praha 2004.

Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, Doplněk, Brno 1998.

Taubman, William: Chruščov. Člověk a jeho doba. Nakladatelství BB/art s.r.o., Praha 2005.

Teichová, Alice: Die Grenzen der Planwirtschaft in der Tschechoslowakei. In: Heiss, Gernot – Mišková, Alena – Pešek, Jiří – Rathkolb, Oliver (Hg.): An der Bruchlinie/Na rozhraní světů. Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945/Rakousko a Československo po 1945. Studien-Verlag, Wien 1998.

Teichová, Alice: Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Graz 1988.

Treml, G. Vladimir – Alexeev, V. Michael: The Second Economy and the Destabilizing Effect of its Growth on the State Economy in the Soviet Union: 1965–1989. In: Berkeley-Duke Occasional Papers on the Second Economy in the USSR, Paper No. 36, December 1993.

Tucker, C. Robert: Stalin. Na vrcholu moci 1928–1941. BB art, Praha 2000.

Vondrová, Jitka: Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty. (Ed.). Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1994.